RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI
KNJIGA 334

ODJEL ZA DRUŠTVENE NAUKE
KNJIGA XII

UREDNIK
akademik GRGA NOVAK

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

R A D

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

A

ZAGREB

1964

Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Tiskara, Zagreb

Ivo Krbek

SUVERENITET

UVOD

Teorija suvereniteta već je četiri stoljeća u centru pažnje političke i pravne nauke o državi. Ona je snažno nabujala u drugoj polovini 16. st. zbog političkih potreba države novog vijeka, koja se emancipirala od unutrašnjih i vanjskih slabosti sredovječne države, a nije nikako produkt nekog pravno-logičnog rezoniranja, koje bi kao apstrakcija imalo stalno da vrijedi. Već je i po tome očigledno da je čitava teorija suvereniteta izvrgnuta promjenama i da je specijalno za današnjicu potrebno kritički ispitati koje značenje i sadržaj treba u suvremenom zbivanju dati teoriji suvereniteta.

U teoriji suvereniteta treba strogo razlikovati suverenitet države kao takve od nosilaca toga suvereniteta, među kojima su se naročito ispoljili monarh i narod. Prema tome će se u ovome radu posebno obraditi državni, monarhijski i narodni suverenitet, pa u vezi s time tretirati niz političkih i pravnih pitanja povezanih s pojmom suvereniteta. Čvor klasične teorije suvereniteta je problem najviše apsolutne državne vlasti, čemu će se posvetiti posebno poglavlje.

Ovaj dio rada obuhvaća uvodna i opća pitanja teorije suvereniteta. Tu je bilo prije svega potrebno (pogl. I) dati historijski prikaz slabosti sredovječne države, koje su, politički promatrano, i pokrenule čitavu teoriju suvereniteta. Među tim slabostima zauzima osobito mjesto odnos sredovječne države prema katoličkoj crkvi. Da bi se ovo pitanje, zbog njegova velikog značenja i važnosti, moglo detaljnije i povezanije pretre-

sti, posvećeno mu je posebno (II) poglavlje. S mnogo razloga bilo je svrsishodno prikazati najznačajnije predstavnike teorije suvereniteta i njihove opozicije (pogl. IV).

U drugom dijelu ovog rada obradit će se suverenitet kao najviša vlast (suverena vlast) i monarhijski suverenitet, a u trećem dijelu narodni suverenitet i državni suverenitet.

SADRŽAJ

I

Slabosti državnosti sredovječne države

1. Koncepcija suverene države (koja raspolaže najvišom vlašću prema unutra a nezavisna je prema vani) u opreci prema sredovječnom shvaćanju. 2. Slabo uzvisivanje sredovječne države nad drugim društvenim zajednicama. 3. Deklasiranje sredovječne države od strane crkve. 4. Unutrašnje slabosti i rasipavanje sredovječne države. a) Plemenske zajednice; b) Feudalizam; c) Lenski sistem; Ugarsko-hrvatski donacionalno-feudalni sistem; d) Staleška država; e) Integracija države. 5. Utjecaj antike na osamostaljivanje i jačanje države. 6. Sredovječna svjetska zajednica, imperium mundi. a) Značenje sredovječne univerzalne zajednice; b) Nasljednici Zapadnog Rimskog Carstva; c) Franačka država; d) Rimsko Njemačko Carstvo; e) Bizant; f) Odumiranje koncepcije svjetske zajednice i imperium mundi.

II

Katolička crkva i država

7. Izvorni strogi dualizam. 8. Miješanje i ispreplitanje crkvene i svjetovne sfere, njihovo uzajamno utjecanje. 9. Biranje pape. 10. Biskupi i njihovo biranje. 11. Supremacija crkve nad državom, odnosno pape nad svjetovnim vladarima. 12. Borba papinstva za političku prevlast. 13. Spor Njemačkog carstva i papinstva. 14. Papinska država. 15. Ideološki protivnici supremacije papinstva nad državom, odnosno pape nad svjetovnim vladarima. a) Svjetovna doktrina; b) Teološki protivnici svjetovne papinske vlasti. 16. Položaj crkve unutar države.

III

Opći izvodi o suverenitetu

17. Geneza pojma suvereniteta. 18. Jezično obilježavanje države. 19. Suverena država i lični suveren. 20. Nosioci državnog suvereniteta – suvereni. Narodni i monarhijski suverenitet. 21. Teorija suvereniteta počinje s monarhijskim suverenitetom. 22. Shvaćanje države po monarhijskom i narodnom suverenitetu. 23. Pitanje osobnosti. 24. Mješoviti oblici vladavine.

IV

Predstavnici teorije suvereniteta i njene opozicije

25. Monarhijski suverenitet. a) Niccolo Machiavelli; b) Jean Bodin. Značenje Bodinova djela. Bodin tretira monarhijski, a ne državni suverenitet. Težnja za jakom monarhijskom vlasti. Suverenitet kao osobina države. Tri vrste države: monarhija, narodna država i aristokracija. Isticanje kraljevske monarhije kao najboljeg oblika državne vladavine. Pojam suvereniteta. Znaci (marques) suvereniteta. Ublažavanje apsolutnosti monarhijskog suvereniteta. – Sljedbenici Bodina, osobito Charles Loyseau; c) Thomas Hobbes. Značenje. Apsolutiziranje državne vlasti oličene u monarhu. Hobbesova reakcionarnost s obzirom na englesko ustavno pravo. Legitimiranje monarhijskog apsolutizma. Monarhova prava. Ograničavanje monarhove svemoći i pravna pozicija pojedinaca. 26. Suverenitet parlamenta. Poricanje suvereniteta parlamentu snagom narodnog suvereniteta; Daniel Defoe. 27. Narodni suverenitet. a) Jean Jacques Rousseau; b) Jeremy Bentham. 28. Državni suverenitet. a) A. Esmein; b) Georg Jellinek; c) R. Carré de Malberg. 29. Iscrpljivanje (apsorbiranje) suvereniteta pravnim formulacijama. a) Krabbeov pravni suverenitet u opreci prema državnom suverenitetu; b) Kelsenovo poistovećivanje države s pravnim poretkom. 30. Moderni protivnici teorije suvereniteta. a) Leon Duguit; Proudhon; b) Engleski pluralisti, napose Harold Laski.

I

SLABOSTI DRŽAVNOSTI SREDOVJEČNE DRŽAVE

1. Koncepcija suverene države (koja raspolaže najvišom vlašću prema unutra a nezavisna je prema vani) u opreci prema sredovječnom shvaćanju

16. stoljeće, nastupom novog vijeka, iz temelja mijenja sredovječnu koncepciju države. Značenje države kao političke zajednice se diže: država se osamostaljuje i jača. Razvijene nacionalne države potpuno istiskuju sredovječni ideal svjetske političke zajednice. Nije više u pitanju da li će nad kršćanskim svijetom politički vladati car ili papa, već samo kako će se formirati i urediti pojedine državne zajednice. Osamostaljena i ojačana država ne podnosi više unutar svojih granica tijela, odnosno zajednice koje ne bi bile potčinjene njenoj vrhovnoj vlasti.

Kao što je to često u historijskom razvoju društva, ni rečene promjene nisu učinjene skokom u 16. stoljeću, već su se ranije počele razvijati u njedrima samog srednjeg vijeka, a u 16. stoljeću su se onda precizno iskristalizirale. Ideja svjetske političke zajednice već je od 14. stoljeća neefektivna, a centrifugalne tendencije raznih tijela i društveno-političkih zajednica koje postoje unutar državne zajednice i poriču joj vrhovnu vlast već se i potkraj srednjeg vijeka više ili manje obuzdavaju. Bilo bi uopće posve pogrešno promatrati političke ideje srednjeg vijeka kao nešto stalno i negibljivo. I te su ideje, unatoč i usprkos teologiji, u stalnom pokretu i micanju. Specijalno se tvrdi za 12. i 13. st. da je u historiji bilo malo perioda sa sličnim rapidnim razvojem ideja.[1]

Nove samostalne nacionalne države formiraju se i u pravcu integracije i dezintegracije: stvaraju se teritorijalno veće političke zajednice, ali i manje, koje razbijaju ranije, kako-tako provedeno, ujedinjavanje. Za prvo je klasičan primjer Francuska, pa i Španija, a za drugo Njemačka i Italija. Rimsko Njemačko Carstvo je ipak, na neki način, uje-

[1] Braća Carlyle: A History of Mediaeval Political Theory, vol. III, g. 1928, str. 1.

dinjavalo i Njemačku i Italiju, a njegovim slabljenjem i Njemačka i Italija razbijene su u gomilu manjih samostalnih država.[2]

Shvaćanje novog vijeka, protivno sredovječnom shvaćanju, izdvaja strogo i načelno pojamno državu od drugih društveno-političkih zajednica, među kojima ona dobiva najviši rang; država vrši najvišu vlast spram unutra, a nezavisna je u odnosu prema vani. Precizira se pojam države, koji se ne poklapa sa sredovječnim shvaćanjem države. To znači da političko-društvena zajednica koja po shvaćanju srednjeg vijeka ima značajku države ne mora je imati i po novom shvaćanju. Klasičan primjer za to pružaju određene političko-društvene zajednice koje stoje pod vrhovništvom univerzalne političke zajednice (cara ili pape). Posve je nehistorijski pojam države kako se on razvio u 16. stoljeću prosto prebacivati i na srednji vijek.

To nije nikakav općeteoretski pojam koji bi imao vrijediti za države svih vremena, već je izgrađen prema političkim potrebama i shvaćanju ondašnjeg vremena. Čak je otvoreno pitanje u kojem se opsegu može pojam države izveden iz klasične teorije suvereniteta primjenjivati i na kasnija vremena i specijalno na sadašnjicu – o čemu će biti još pobliže riječ u toku ove radnje.[3]

Opisano novo shvaćanje države, protivno sredovječnom shvaćanju, razradila je teorija suvereniteta. Ta teorija je u prvom redu uperena protiv sredovječnog shvaćanja, protiv slabosti i nedostataka sredovječne države.

Pravno shvatiti može se čitava ova teorija suvereniteta samo ako se uoče nedostaci državnosti sredovječne države. To će se pokušati učiniti u navedenim tačkama ovog poglavlja. Mora se načelno naglasiti da se svi ti sredovječni nedostaci državnosti nikako ne odnose na Bizant. Bizant zauzima posebno mjesto među državama srednjeg vijeka budući da se neposredno razvio iz (dominata) apsolutne monarhije Rimskog carstva, pa je u daljem razvoju samo učvrstio tu apsolutnost.

[2] I kad se veliki pjesnik Dante zanosi rimskonjemačkim carem i poziva ga da učini red u Italiji (u vrijeme kad je ostao bez odlučnije političke snage), onda tu progovara talijanski patriota koji teži izvjesnom ujedinjenju Italije.

[3] U svim tim shvaćanjima bitno je za državu da je ona društveno-politička zajednica koja vrši političku vlast. Na taj način dobiva se zajednička karakteristika za države svih vremena. Ide se predaleko kad se prosto svakoj asocijaciji koja je u danom času najviša u određenom društvu (što može biti i najprimitivniji čopor) pripisuje svojstvo države. Kako ljudi oduvijek žive u društvu, pa kako uvijek mora postojati neko najviše udruženje (što može biti i porodica), to bi država značila vječnu ljudsku instituciju. Po tome bi i naš diluvijalni Krapinac živio u državi! U čitavom tom pitanju vodio se svojedobno u francuskoj državopravnoj teoriji spor između tzv. bordoške (Duguit) i tuluške škole (Hauriou). Po prvoj postoji država čim određena grupa ljudi (pa i jedan čovjek) nametne svoju volju drugim ljudima, po drugoj samo ako dođe do posebne političke organizacije. Za serioznu državopravnu teoriju prihvatljivo je samo drugonavedeno.

2. Slabo uzvisivanje sredovječne države nad drugim društvenim zajednicama

U ranom srednjem vijeku država kao politička zajednica nema ono predominantno značenje među drugim društvenim zajednicama kako je to bilo u antici, osobito Rimu i Grčkoj. Tako npr. opisuje Aristotel državu »kao najvišu od svih udruženja ... koje obuhvaća sve ostale«.

Historija srednjeg vijeka počinje s vrlo rudimentarnim društvenim zajednicama, koje se laganim procesom razvijaju u državne političke zajednice. U ranom srednjem vijeku – zbog proširivanja svijeta koji dolazi u obzir, seobe naroda, velikog micanja granica između političkih zajednica naroda (plemena) – gube uopće granice ono veliko principijelno značenje što su ga imale u starom svijetu. U antici, osobito u grčkom i rimskom svijetu, a priori se ograničuju narodi i njihove političke zajednice. Zemlja se u ono doba smatra globusom, i ograničena je na sve četiri strane, i to obično na istoku Indijcima, na zapadu Keltima, sjeveru Skitima i jugu Etiopljanima.

Srednji vijek teško i određuje značajku države među ostalim političkim zajednicama. Šta su te pojedine političke zajednice nad kojima dominira car ili papa, šta su oni osamostaljeni teritoriji pod vlašću moćnih feudalaca, jesu li to države ili nisu? Samo takvo pitanje, razumljivo za 16. stoljeće, smatralo bi se prilično nebuloznim u punom srednjem vijeku.

Državna zajednica se sigurno nije razvila od izoliranih pojedinaca, već samo iz određenih društvenih zajednica. Teoriji društvenog ugovora, vrlo raširenoj sve do 19. stoljeća, nije bitno protumačiti postanak države, već da opravda tu zajednicu i obično postavi tezu da pravni razlog čitavom vladanju počiva u dobrovoljnom i ugovornom potčinjavanju onih kojima se vlada (da je legitimna jedino ona vlast koja se zasniva na pristanku toj vlasti podvrgnutih). Može se samo reći da je među mnogobrojnim pristašama teorije društvenog ugovora bilo i takvih koji su ga smatrali historijski realnim, dok drugi (kao npr. Rousseau) nisu uopće priznavali takvu realnost.

Naročito je obradio nicanje i razvitak države iz rodovskih organizacija Friedrich Engels u svom klasičnom djelu »Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države«, i to naročito s obzirom na irokeški, grčki, rimski, keltski i njemački gens.

Od 18. st. dalje pitanjem nicanja državne zajednice iz krila društvenih zajednica, bavila se mnogo njemačka teorija, pri čemu ima kod pojedinih autora dosta razlika. Tako je npr. jedan od prvih, još u 18. st., Möser uzimao da se izvorno slobodni zemljišni posjednici udružuju najprije u markna udruženja (Markgenossenschaften), koja su strogo privredna udruženja. Ovome slijedi udruživanje u manije (Mannien), udruženja za obranu i suđenje. Te manije prelaze u državu s izabranim kraljem, koji je samo ravnatelj društva bez vlasti nad životom i tijelom ljudi. Nastala država je zajednica slobodnih zemljišnih posjednika, demokratska zajednica na temelju slobode i jednakosti koje daje zemljišni posjed. Plemstvo i staleško uređenje se tek kasnije razvilo.

Waitz sredinom 19. st. uzima kao glavne razvojne etape društvene organizacije: porodicu, općinu i genosenšaftsku državnu zajednicu; državna zajednica izrasta iz općine a ne iz porodice, iz bivstva općine proizlaze svi odnosi javnog života i javnog prava.

Po Maureru (glavna djela oko sredine 19. st.) svi izvorni odnosi vlasti imaju patrimonijalno (vlasničko) značenje, i nad tim patrimonijalnim odnosima, kao nadgradnja, razvija se država. Po Maureru je najstariji ustavni poredak markno udruženje (Markgenossenschaft), iz kojeg izrastaju sve druge društvene organizacije. Po tome se Maurer razlikuje od Mösera i nekih drugih, koji na početak razvoja stavljaju pojedine kućne zajednice i njihove gospodare. Ali sve se ove i slične teorije slažu u tome da se radi o ravnopravnim jedinicama nad kojima nema neke više vlasti.

Po teoriji Ota Gierkea čitav društveni poredak teče dinamički u razvoju prirodnih i umjetnih udruženja (genosenšaft), od kojih je najviša i najobuhvatnija država. Po Gierkeovu shvaćanju država se od drugih genosenšafta ne razlikuje kvalitativno, već samo kvantitativno. I sam suverenitet daje državi samo posebno svojstvo, ali ne i generičku razliku. Najstarije društveno-političke zajednice su za Gierkea – kao i za Mösera, Maurera i Waitza – demokratske i genosenšaftske zajednice.

Sigurno je da formiranje državne zajednice iz krila ovakvih ili onakvih društvenih zajednica ne ide preko noći, već znači dulji proces, u kojem nije lako utvrditi u kojem je upravo času nastala država, odnosno da li se u određenom času već radi o državnoj zajednici. Klice budućeg državnog uređenja već ničU u kasnijem stadiju rodovske organizacije: kao imovinska nejednakost, privatno vlasništvo nad određenim predmetima, lično nasljedno pravo imovine, počeci stvaranja plemstva, vlast saveza plemena, odnosno rodova, vlast pojedinih starješina i sl. Sve dublji studij primitivne preddržavne i rodovske zajednice pokazuje naročito da je već na pomolu i služba šefa zajednice.[4] Postoje već i velike skupštine, čija je najvažnija zadaća vojne prirode. Kraj takva razvojna procesa neminovni su prelazni oblici, za koje je teško odsjeći da li još znače prvobitnu zajednicu ili posebnu političku organizaciju – državu.

Za sredovječno slabo uzdizanje državne zajednice nad drugim društvenim zajednicama vrlo je značajno sredovječno pravno tretiranje države. Još i postglosatori obrađuju pod universitas jednako državnu zajednicu kao i komunalne zajednice; iako strogo razlikuju općinu od države, to su im ipak samo dvije vrste korporacije.[5] Pod respublicom oni razumijevaju državnu zajednicu, ali ta respublica im je samo vrsta universitasa ili corpusa. Pojam korporacije je žarište i privatnog i javnog prava. Tek Bartolus (1314–1357) počinje strogo diferencirati »universitates quae superiorem non recognoscunt« od »universitates superiorem recognoscentes«. Bartolus pri tome izrijekom ističe da takva universitas koja nad sobom ne priznaje višega ima na svome području istu vlast kao i car u carstvu.[6] Bartolus čini ovdje revolucionarni lom

[4] Tako Bouglé – Raffault: Eléments de sociologie, g. 1930, str. 165. i d.

[5] Otto Gierke: Das deutsche Genossenschaftsrecht, III Bd, Die Staats – und Korporationslehre des Altertums und des Mittelalters und ihre Aufnahme in Deutschland, g. 1881, str. 356. i d.

[6] Doslovno se tu kaže: »... cum quaelibet civitas Italiae hodie praecipue in Tuscia dominum non recognoscit, in se ipsa habet liberum populum et habet merum impe-

u ranijoj korporacionoj teoriji, i smatram da je Gierke u pravu kad u tomu vidi početak u razvoju pojma suvereniteta.[7]

3. Deklasiranje sredovječne države od strane Crkve

Protivno antici, univerzalna kršćanska odnosno katolička crkva ima od svog početka zasebnu, od državne zajednice nezivisnu, egzistenciju i organizaciju. Kako piše Fustel de Coulanges: »U staro doba bili su vjera i država jedno; svaki je narod obožavao svoga boga i svaki je bog vladao svojim narodom; isti je zakonik uređivao odnose između ljudi kao i dužnosti spram boga. Umjesto toga Isus Krist nauča da njegovo carstvo nije od ovoga svijeta. On rastavlja vladu od vjere ... On objavljuje da vjera nije više državna i pokoravati se cezaru nije isto kao i pokoravati se bogu«. Specijalno je Rimsko carstvo u svom posljednjem stadiju značilo apsolutnu monarhiju sa punom svjetovnom i crkvenom vlašću. Ali i po ranijem rimskom pravnom shvaćanju jus sacrum je sastavni dio jus publicuma, a čitava religija je državna institucija. Slično je i grčka država grad u isto vrijeme i svjetovna i crkvena organizacija. I baš ovo spajanje daje antičkoj državi naročitu snagu. (Slično će kasnije u tome ležati glavna snaga islama.)

Univerzalna kršćanska crkva prošla je u svom razvoju, s obzirom na odnos prema državi, tri razvojne etape, u kojima se stalno uzdiže značenje crkve nad državom, što se svršilo i čisto političkom supremacijom crkve, odnosno papinstva nad državom.[8] U početku razvoja, kad je crkva još ograničena na strogo vjerske stvari, ona se smatra potpuno nezavisnom od države. Kao neposredno božje djelo, crkva se idejno uzvisuje nad državom ne samo po svom porijeklu već i po svom sadržaju i svrhama. Crkva je načelno uzvišenija institucija od države, odnosno društveno-političke zajednice, a tome uzvisivanju služe i mnoge uporedbe, tako se npr. crkva uspoređuje s dušom ili nebom, a država s tije-

rium in se ipsa et tantam potestatem habet in populo quantam Imperator in universo« – citirano po Gierkeu, nav. djelo, str. 382.

[7] Ibidem str. 382. i 640. Rečeno Baltusovo razlikovanje uskoro preuzima i njemačka pravna teorija. Ali u početku smatra kao «universitas superiorem non recognoscens« samo Njemačko carstvo, dok pojedine njemačke teritorijalne vladavine ne smatra državom. U daljem razvoju se i ove teritorijalne vladavine smatraju državom, tako da se konačno Bartolusovim »univesitas superiorem non recognoscens« smatra na njemačkom pravnom području svaka ona universitas koja nema drugog superiora osim cara (Gierke, nav. djelo, str. 691–696).

[8] Od izvorne nadzemaljske, duhovne institucije crkva se preobražava u svjetovnu vlast koja osporava državi primat među društveno-političkim zajednicama. Prava i puna politička zajednica bila bi isključivo crkva. U djelu iz g. 1326. uzvikuje protagonista papinizma, Augustinus Triumphus: »Nulla communitas dicitur vera respublica nisi ecclesiastica, quia in ea sola est vera justitia et vera utilitas et vera communio« (citirano prema Wilksu: The Problem of Sovereignty in the Later Middle Ages, 1963, str. 18.)

lom ili zemljom, a uskoro se uzima i kao posljedica grijeha, što predstavlja naročito poniženje države kao institucije.[9]

U daljem razvoju crkva od duhovne domene prelazi na svjetovnu i preuzima od države pravne, socijalne itd. funkcije (gurajući državu sve više na ulogu žandara), bavi se naukom, umjetnošću i sl. Time se još više diže značenje crkve nad državom. Uzmimo samo primjera radi kako je porastao ugled i značenje crkve kad su brak i porodica došli pod njenu jurisdikciju.

Čitav taj razvoj dizanja crkve nad državom završava cezaropapizam, koji u istim rukama želi ujediniti i najvišu crkvenu i najvišu svjetovnu vlast; te vlasti su mu uopće prestale biti esencijelno različne vlasti, pa ih smatra samo dijelovima iste najviše javne vlasti. Baš kao i u carskom Rimu. Razlika je samo u tome što je tamo bio na vrhu svjetovni car, a tu svećenik – papa: tamo je cesar bio pontifex maximus, a tu je pontifex maximus cesar.

4. Unutrašnje slabosti i rasipavanje sredovječne države

Ima više elemenata i razloga koji koče i sprečavaju sredovječnu državu da razvije punu političku vlast unutar svog područja i da se uzvisi u najvišu društveno-političku zajednicu.

a) Plemenske zajednice

U početnom formiranju pojedine sredovječne države kad ona niče i izrasta, u razvojnom procesu, iz plemensko-rodovskih zajednica, ne može se ni razviti neka jača vlast. Plemenski partikularizam stalno prijeti državnosti. Tako npr. historičari slavenskih naroda ističu da je baš plemenski partikularizam sprečavao Slavene da formiraju veće državne organizacije.[10] Stari slavenski svijet se opisuje kao konglomerat sitnih plemenskih jedinica bez zajedničkog šefa i bez kohezije – strani pisci onoga vremena govore za Slavene da žive u demokraciji ili anarhiji.[11] Plemenska udruživanja starih Germana bila su, modernije izraženo, neke vrste konfederacije plemena i rodova, i šefovi tih grupa jači su od političke zajednice.[12] I prve političke organizacije Slavena bile su neke konfederacije plemena.[13]

[9] Tako npr. koncem 2. st. razlaže sv. Irenej da je svjetovna vlast došla, doduše, od boga, ali ona je božansko sredstvo za liječenje grijeha i pokvarenosti. Tu ideju razrađuje onda niz crkvenih pisaca, a naročito sv. Ambrozij, sv. Grgur Veliki, sv. Izidor, a osobito sv. Augustin, po kome se, doduše, vlada ljudi nad ljudima protivi ljudskoj prirodi, ali je to potrebno zbog grijeha ljudi (bliže o ovom teološkom shvaćanju države kao kaznenog zavoda ili popravilišta: Carlyle, nav. djelo, vol. I, g. 1930, str. 128–130).

[10] Kadlec: Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slave, g. 1933, str. 20.

[11] L. Niederle: Manuel de l'antiquité slave, t. II, g. 1926, str. 95.

[12] Bouglé – Raffault: Eléments de sociologie, g. 1930, str. 187–188.

[13] Kadlec, ibidem, str. 16.

Plemenske zajednice žive i djeluju dalje u državnoj zajednici i djeluju spram nje centrifugalno. Plemenske zajednice se tek lagano, negdje prije a negdje kasnije, pretvaraju u državne okruge.[14] Jače razvijene plemenske zajednice u Njemačkoj, u upoređenju s Francuskom, dovele su ondje do rasipanja Njemačke (stvaranja užih teritorijalnih država), a ovdje do unificiranja Francuske.[15] I dok se tako u 12. st. u Francuskoj učvršćuje vlast monarha, u Njemačkoj, obrnuto, učvršćuje se vlast teritorijalne gospode.[16]

b) Feudalizam

Ideološki promatrano, treba razlikovati ekonomski od političkog feudalizma. Osnovno je u sredovječnom političkom feudalizmu slabljenje državne vlasti, državni glavar raspolaže s malo neposrednih ovlaštenja i upućen je na službe osamostaljenih lokalnih vlasti, odnosno feudalaca (feudalnih velmoža). Vrhovnička prava državne zajednice, odnosno njena glavara faktički vrše ti feudalci – u njihove ruke prelazi i samo sudstvo. Moglo bi se i raspravljati da li je taj politički feudalizam posljedica slabe državne vlasti ili je, obrnuto, razvitkom feudalizma oslabljena državna vlast: što je uzrok, a što je posljedica? Historijski bi se moglo naći i jedno i drugo u razvoju pojedinih zemalja. Ali za naš tretman nije to pitanje od naročite važnosti. Odlučno je samo da je razvijeni politički feudalizam s popratnim demontiranjem državne vlasti u sredovječnoj državi postao jednom od glavnih unutrašnjih smetnji da se razvije jača državna vlast. Koncepcija državnog odnosno monarhijskog suvereniteta, kako se počinje razvijati prije kraja srednjeg vijeka, uperena je, što se unutrašnjeg sektora tiče, prvenstveno protiv onog političkog feudalizma koji rastače državu. I kao što je suverenitet države našao svog nosioca u monarhu, ostali su nosioci ovog političkog feudalizma velikaši, odnosno visoko plemstvo; borba između državnog suvereniteta i ovog političkog feudalizma je prvenstveno borba između monarha i ovih velikaša, nosilaca razvijene teritorijalne vlasti, koja konkurira državnoj vlasti.

Što se tiče odnosa feudalcu podvrgnutih lica, to je, gledano sa stajališta potčinjenih, općenito, taj odnos mnogo tegotniji nego što je u apsolutnoj monarhiji odnos podanika prema monarhu. Kako kaže jedan francuski sociolog (Guizot): feudalnost ne znači aristokratsku vladavinu, već zbir individualnog despotizma što ga vrše pojedini despoti.

[14] Tako npr. u srpskoj državi predstavljaju župe plemensku zajednicu, izvorno sa župskom skupštinom, sa županom, koji je obično starješina nekog plemena; pod Stjepanom Nemanjom župe postaju administrativne državne jedinice a župani javni funkcioneri (Kadlec, ibidem, str. 108). U sjevernoj Hrvatskoj (Slavonija), proces pretvaranja starih plemenskih župa u županije kao državne okruge, utjecajem Ugarske, mnogo se prije razvio nego u južnoj Hrvatskoj (Hrvatska u užem smislu) gdje su se stare hrvatske plemenske župe djelomice sačuvale do 14. stoljeća.

[15] H. Mitteis: Der Staat des hohen Mittelalters, Grundlinien einer vergleichenden Verfassungsgeschichte des Lehenszeitalters, g. 1940, str. 116. i d., str. 489.

[16] Below: Der deutsche Staat des Mittelalters, g. 1914, str. 365.

Feudalno uređenje je negacija prvotnog plemenskog uređenja i uređenja političke zajednice na podlozi narodnih prava.

Rečena borba između manarha i feudalaca prvenstveno je lična borba o vlasti, ali iza toga stoji vrhovništvo države, odnosno samostalnog područja kojim dominiraju ti feudalci. Čim ta područja imaju veću individualnost, a nisu samo prosti objekt feudalnog dominiranja, njihova samostalnost ima veće značenje, i borba feudalaca za njihovu ličnu vlast i prestiž ujedno je i borba za samostalnost tog područja. Borba hrvatskih velikaša, odnosno staleža i redova, nije samo borba za njihova lična prava već se oni istovremeno, u borbi protiv presizanja ugarskih vladara, a pogotovu kasnije protiv Habsburgovaca, bore i za samostalnost Hrvatske. Bio bi, s jedne strane, čisti romanticizam prikazivati npr. naše Zrinjske i Frankopane kao isključive hrvatske patriote, kao što bi bilo, s druge strane, pretjerano kazati da su se borili samo za svoja lična feudalna prava. Jačanje jedinstva države putem jačanja monarhijske vlasti ima posve drugo značenje u nacionalno jedinstvenoj državi nego u višenacionalnoj državnoj zajednici, koja se veže samo ličnošću monarha. Francuska monarhija ojačala je državno i nacionalno jedinstvo Francuske, dok su centralistički i apsolutistički habsburški vladari stvarno provodili germanizaciju i gušili samostalnost Hrvatske, Češke itd.

c) Lenski sistem

Lenski sistem je posebni oblik feudalizma i tipična franačka tvorevina, koja se osobito razvila u nasljednim državama Franačkog carstva, naročito u Francuskoj i Njemačkoj. U Englesku ga uvode Normani pod Vilimom Osvajačem. Historičari, a osobito njemački, rado ističu da je lenski sistem nastao kao franačka vojnička institucija i da je i kasnije očuvao svoj vojnički značaj.[17] Osnovno je u lenskom sistemu spajanje osobnog i stvarnog elementa. Osobni elemenat je vazalnost, posebni odnos službe i vjernosti nekog čovjeka (homo, fidelis, vassus) svome gospodaru (senior), a stvarni počiva u beneficijalnom sistemu, u davanju nekog dobra u doživotno uživanje.[18] U Francuskoj se čitav taj sistem vrlo čvrsto provodio, pa je tako došlo i do pravila »nulle terre sans seigneur«. Unutar lenskog sistema postoji čitava rangovna ljestvica. U početku samo tri stepena: kralj (princeps), vojvode (capitanei) i slobodna gospoda (regis valvasores), no kasnije se ti stepeni uvećavaju. Ali svagdje na vrhu te piramide stoji samo kralj – njegova vladalačka vlast pojačava se njegovim položajem vrhovnog lenskog gospodara.[19] Međutim, lenski sistem nije uvijek uspio da slomi centrifugalne tendencije feudalizma, ali francuskom kraljevstvu pošlo je za rukom da se

[17] O tome Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 6. izd., g. 1919, str. 429. i d.

[18] Schröder, ibidem, str. 168.

[19] H. Mitteis, nav. djelo, str. 16.

baš idejom lenske lične vjernosti probije u 11. st., kad je bilo najslabije.[20] Francuski kralj nadvladao je feudalni partikularizam baš pomoću lenskog sistema.[21] U razvoju lenskog sistema postoji velika razlika između Njemačke i Italije s jedne strane, te Francuske i Engleske s druge strane: kod prvih se ispoljila centrifugalna, a kod drugih centripetalna tendencija.[22] Što se francuski kralj mogao više emancipirati od pomoći i usluga svojih feudalaca, postajao je jačim i samostalnijim. Tako je naročito stogodišnji rat digao moć francuskom kralju, oko koga se okuplja patriotizam francuskog naroda pod njegovim čudesnim predstavnikom, Djevicom Orleanskom, a kralj slobodno bez utjecaja feudalaca diže vojsku i određuje poreze.[23]

Ugarsko-hrvatski donacionalno-feudalni sistem

U Ugarskoj i Hrvatskoj razvio se poseban oblik feudalizma: donacionalni sistem.[23a] Njega su Arpadovići prenijeli iz Ugarske u hrvatske zemlje. Tu kralj posebnim privilegijem podjeljuje pojedinim licima, po svome nahođenju, posjede. Slično lenskom sistemu, donacionalni sistem razvio se prvenstveno radi vojničkih potreba kraljevske vlasti. Za razliku od lenskog sistema, svaki je donator u neposrednoj vezi s kraljem. Teoretski, bila bi ta veza čvršća negoli u lenskom sistemu, jer kralj podjeljuje donacije slobodno i razumije se onima od kojih očekuje privrženost i pomoć. Ali u konačnom razvoju ugarsko-hrvatski kralj nije uspio da ojača vlast nad donacionalnim plemstvom, već je naprotiv ovo ojačalo prema kralju (napose ga je prisililo da g. 1222. izda Zlatnu bulu, kojim podjeljuje plemstvu naročita privilegija i ograničava svoju vlast). U tome bi ugarsko-hrvatski donacionalni sistem bio više nalik na njemačku negoli na francusko-englesku varijantu lenskog sistema.

d) Staleška država

Na naročiti se način rastače, upravo razbija, čitava državna vlast formiranjem posebnih staleža, bilo kao jednog tijela ili kao više njih (kao npr. visoko plemstvo, niže plemstvo, svećenstvo i građani gradova). U zapadnoj i srednjoj Evropi ovo se političko stanje razvilo naročito potkraj srednjega vijeka, iza 13. st. Ispravno se u teoriji ističe neograničenost i neodređenost dualizma između kralja i staleža u staleškoj državi: prema postojećem faktičnom odnosu snaga država se različito cijepa u dva dijela, od kojih jedan pripada vladaru, a drugi staležima, pri čemu nedostaje povezivanje tih dvaju dijelova u jednu

[20] Ibidem.

[21] Ibidem, str. 112. i 429.

[22] Ibidem, str. 379.

[23] O tome bliže Calmette: L'élaboration du monde moderne, g. 1934, str. 472. i d.

[23a] O ugarsko-hrvatskom donacionalno-feudalnom sistemu daje sistematski prikaz M. Kostrenčić: Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava g. 1956, str. 162 i d., 180 i d., 202 i d.

cjelinu.[24] U razvijenoj staleškoj državi staleži istupaju posve samostalno, a ne kao neki organi države. Bio bi čisti anahronizam da ih se smatra nekim predstavnicima naroda, oni su upravo sam narod, pa se i takvim označuju spram vladara.[25] Tako npr. staleži sklapaju ugovore sa svojim vladarem, pa čak i sa stranim vladarima. U ugovoru s vlastitim vladarom najvažnije mjesto zauzimlju staleška ovlaštenja, ograničenja vladareve vlasti, pa često i pravo oružanog otpora protiv vladara. U čitavom odnosu vladara i staleža njihova lična prava i ovlaštenja potpuno zasjenjuju brigu o općim interesima zajednice. I s pravno-tehničkog gledišta promatrano, na ova vladareva odnosno staleška prava ne mogu se prenositi moderni pojmovi zakona ili prava u objektivnom smislu.[26] Čitavim pravnim shvaćanjem staleške države dominira opreka subjektivnih prava vladara (regalia, vrhovnička prava i sl.) i prava staleža. I ustav zemlje samo su prava staleža.

e) Integracija države

Integriranje državne vlasti provedeno je prvenstveno jačanjem kraljevske vlasti: kralj stječe neposredno vlast nad čitavim narodom. Normanski kralj Vilim Osvajač (1066-1087) učinio je to jednim udarcem, francuski kraljevi su za to trebali stoljeća, ali na kraju su to ipak izvršili.[27]

Država i njena vlast je općenito ojačala, i ona je stekla vrhovništvo i prioritet među svim jedinicama unutar granica države, upravo putem jačanja kraljevske vlasti. Ako je feudalizam u svom punom zamahu u srednjem vijeku, rastočio pojedina nacionalna područja u niz nezavisnih, samostalnih i egocentričnih jedinica, putem jačanja kraljevske vlasti integrira se država i koncentrira njena vlast.[27a]

5. Utjecaj antike na osamostaljivanje i jačanje države

Moćni faktor koji je doprinio uzdizanju i jačanju države bile su filozofske i pravne misli antike, a te misli širile su se naročito u renesansi.

[24] F. Tezner: Technik und Geist des ständischen Staatsrechtes, g. 1901. str. 85.

[25] S gledišta staleške države bilo je revolucionarno djelo kad se od Ljudevita XVI sazvani treći stalež prosto oglasio predstavnikom francuskog naroda, isključio druga dva staleža (plemstvo i svećenstvo), pa kao predstavnik naroda donio francuski Ustav od g. 1791.

[26] Tezner, ibidem, str. 11.

[27] Pobliže o tom engleskom i francuskom razvoju u nav. djelu G. Jellineka, str. 447. i d.

[27a] Obrnuti zorni primjer kako jačanje feudalaca i slabljenje kraljevske vlasti dovodi do slabljenja države – daje Poljska iza g. 1572. Ti feudalci ne biraju samo kralja već i vrše vrhovnu državnu vlast putem svoje skupštine. A ta opet slabi institutom liberum veta, po kome može pojedini plemić po miloj volji paralizirati zaključke skupštine. Poljska je na taj način stvarno postala nekom plemićkom republikom, koja eksploatira seljaštvo pa i gradanstvo i razvija vjersku netrpeljivost. I tako oslabljena Poljska dolazi za Petra Velikog pod ruski utjecaj, da bi ju konačno zahvatile i katastrofalne diobe od godine 1772, 1793. i 1795.

Među antičkim misliocima zauzimao je, što se toga pitanja tiče, prvo mjesto Aristotel, po čijem je shvaćanju državna zajednica najviša i najsavršenija društvena zajednica, koja sama sebe zadovoljava. Tome slično piše u prvoj polovini 14. st. Marsilius Patavinus (Marsilije Padovanski) za državnu zajednicu da je »perfecta communitas omnem habens terminum per se sufficientiae«, a već Toma Akvinski (umro g. 1274) stalno ističe »civitas est communitas perfecta«.

Utjecaj antike u osobitom je zamahu u vrijeme renesanse. A baš je renesansa najznačajnija za prelaz srednjeg vijeka u novi vijek. I nije pretjerano kad se kaže da je moderna država, na svoj način, djelo renesanse.[28] Renesansa se nije samo ograničavala na oživljavanje antičke kulture i umjetnosti već oživljava u velikoj mjeri i antičku državnu filozofiju i političku ideologiju. Renesansa imitira kako antičke teorije i stvarnosti, tako i antičke ličnosti. Kako kaže Villar: »Tirani su htjeli biti nalik Cezaru i Augustu, republikanci Brutu, vojskovođe Scipionu i Hanibalu; filozofi Aristotelu i Platonu, a pisci Virgiliu i Ciceronu.«[29] Djelo je upravo renesanse da je pronađen pravi termin za državu (lo stato).

Rimska država, a i grčka država polis od jakog su idejnog utjecaja na formiranje samostalnih i nezavisnih pojedinih (nacionalnih) država. Osobito su talijanske samostalne gradske države imale za uzor grčku državu grad.

U klasičnoj grčkoj političkoj teoriji nema termina koji bi potpuno odgovarao pojmu suvereniteta kako je iskovan u 16. st. zbog specifičnih prilika srednjeg vijeka, u kojima pojedina državna zajednica nije imala među društveno-političkim zajednicama ono predominantno značenje što ga je imao grčki polis. Ta grčka država polis u svom klasičnom obliku je jedinstvena, najviša i samostalna vlast, prema vani i unutra, potencirana time što polis nije samo politička već i vjerska zajednica, kratko rečeno, i država i crkva. Mjesto o suverenitetu govore starogrčki misliоci, osobito Aristotel, o autarhiji, podrazumijevajući pod tim u sebe zatvorenu društvenu zajednicu s vlastitim funkcijama, koja zadovoljava sama sebe. Prema aristotelovskoj filozofiji svrha je svakog bića da bude dovoljno samo sebi, a čovjek to postiže u autarkom polisu. Svrha je polisa osigurati visoki život svojim građanima. Koncepcijom autarkije potcrtava se da je država najsavršenija društvena zajednica.

U ideji autarkije uključena je i koncepcija nezavisnosti i samostalnosti pojedine države, što je najbitnije u pojmu suvereniteta, tj. da u odnosu prema vani nema nikakve od države više vlasti, a u odnosu prema unutra da nema jedne s državom koordinirane vlasti. Takvo shvaćanje nezavisnosti i samostalnosti pojedine države neophodno je u sistemu ekvipariranih državnih zajednica, što je upravo slučaj stare Grčke. (Posve je druga situacija u označenom Imperiumu Romanumu. Tu postoji, s rimskog gledišta, samo jedna, jedinstvena univerzalna država i nema više samosvojnih država koje bi trebalo međusobno uspoređivati.) Zato smatram da je Georg Jellinek, kojemu inače dugujemo produbljeno opisivanje grčkog polisa, pretjerao u svojoj tvrdnji da grčki pojam autarkije nije ni najmanje srodan s pojmom suvereniteta.[30]

[28] M. Prélot: Institutions politiques, g. 1957., str. 6.

[29] Machiavelli und seine Zeit, 1877–1883, Band I, str. 22.

[30] Nav. djelo, str. 436. Inače G. Jellinek, pošto je detaljno opisao biće starogrčke države (str. 292. i d.), kratko karakterizira (str. 311) tu državu kao »jedinstvenu i nezavisnu zajednicu građana, koja počiva na vlastitim zakonima i vlastitim organima (Behörden). Ta je zajednica istovremeno državna i vjerska. Kao vrhovno načelo za

I tako su se predstavnici jake, nezavisne i samostalne države, predstavnici teorije suvereniteta, počinjući od Machiavellija i Bodina, stalno pozivali na antičke pisce i antičko državno uređenje. Samo što su oni s obzirom na veliku raznolikost antike u pitanju monarhije, aristokracije i demokracije, već prema svojoj potrebi i ukusu, izvlačili druge primjere, odnosno druga vrela. Tako je npr. za određena pitanja monarhijskog suvereniteta bilo moćno vrelo Justinijanova kompilacija, a za pitanja narodnog suvereniteta Aristotelova filozofija.

6. Sredovječna svjetska zajednica, imperium mundi

a) Značenje sredovječne univerzalne zajednice

Punoj nezavisnosti i samostalnosti pojedine državne zajednice (kasnijim jezikom izraženo državnom suverenitetu) opire se u srednjem vijeku koncepcija univerzalne zajednice, čiji imperium mundi je nadređen pojedinim državama. To nije imperium romanum Rimskog carstva, jer po ovome Rimska država isključuje sve druge države: po rimskom shvaćanju onog vremena prava država je samo Rimska država. Naprotiv, sredovječna univerzalna zajednica dopušta i druge državne zajednice, ali ih u određenom pravcu podređuje. (Kasnije će teorija suvereniteta, nastupom novog vijeka, staviti nezavisnost prema vani u sam pojam države, društveno-politička zajednica koja nije nezavisna prema vani i ne raspolaže najvišom vlasti nije uopće država; ali to je nova ideja, posve oprečna sredovječnoj misli). No univerzalnost Rimske države daje glavnu hranu raznim oblicima sredovječne univerzalne zajednice: Bizant se smatra za nasljednika Rimske univerzalne države; Karlo Veliki se kruni za rimskog cara; Njemačka se oglašava Rimskim carstvom njemačkog naroda; i sam cezaropapizam polazi s univerzalnog Imperiuma romanuma, koji želi pretvoriti u univerzalni imperium catholicum.[31]

Srednjem vijeku je često važnija kršćanska zajednica negoli nacionalna zajednica. Talijanski gibelini ne gledaju u njemačkom caru i njegovim bojovnicima njemačkog osvajača, već prvenstveno kršćane, koji će zavesti kršćanski mir i pravdu u Italiji. Koncepcija neke kršćanske zajednice zadržat će se još u vrijeme kad je odbačena univerzalna kršćanska zajednica, kao neki prelaz na modernu međunarodnu zajednicu.[31a]

Sredovječna politička misao je načelno univerzalna, i to univerzalna za kršćanski svijet. Taj svijet ima se ujediniti u jednoj višoj zajednici i prije svega osigurati mir među pojedinim političkim zajednicama.

upravu i sudstvo je njihova zakonitost«. I u tome opisivanju sadržan je osnovni postulat suvereniteta.

[31] Tako naziva izrijekom papa Klement VI g. 1346. papinsku vlast.

[31a] Tako se npr. u ugovoru Vel. Britanije i Španjolske još g. 1713. kaže da je sklopljen »ad firmandam stabiliendamque pacem ac tranquillitatem christiani orbis justo potentiae aequilibrio«.

Posrijedi je univerzalna societas christiana, societas omnium christianorum.

Pristaše supremacije papinstva nad svjetovnom vlašću nalaze baš u ideji jedinstva kršćanskog svijeta najjači argument za tu supremaciju. Kršćanski svijet nužno traži jedinstvo, pa kako to nisu u stanju da urade svjetovni vladari, mora to učiniti papa; ne radi se o udruživanju ljudi uopće, već baš o udruživanju kršćana.[32] »Tota machina mundalis« je jedinstvena, pa može postojati samo jedan principat; a kako je papin principat najviši (glavar univerzalne kršćanske zajednice je sam Krist, a papa je njegov namjesnik), treba da to bude baš papa. Papiste (osobito Inocent III) smatraju da bog nije sv. Petru (a preko njega i papi kao njegovu nasljedniku) povjerio samo vladu univerzalne crkve već i čitavog svijeta.

Čitav ovaj sredovječni imperium mundi gradi se u sjeni rimskog imperija i Rima, on ima biti produženje imperium romanuma, imperium sine fine. Taj nastavak rimskog imperija najočigledniji je u slučaju Bizanta, ali on se javlja i u Rimsko-njemačkom carstvu i u Franačkom carstvu za Karla Velikog. Protivno ovoj svjetovnoj univerzalnoj vlasti katolička crkva, iz Rima i autoritetom pape – rimskog biskupa, teži izvorno univerzalnoj crkveno-duhovnoj vlasti, ali pošto je ojačala i smatrala svjetovne vlasti dovoljno slabim s obzirom na svoje pretenzije, želi prigrabiti i svjetovni imperij, pa uspostaviti imperium romanum s ujedinjenom svjetovnom i crkvenom vlasti, ali sada uz prevlast pape i klerokracije. I sam grad Rim želi putem svog predstavništva, u određenim vremenskim periodama, vršiti u kršćanstvu najvišu vlast, naročito utjecajem na izbor pape i postavljanje cara i izigravajući arbitra između pape i cara.

Ali srednjem vijeku nije nikad uspjelo da formira samo jednu svjetsku univerzalnu zajednicu. Najprije se spor vodi da li ta zajednica treba da bude svjetovna ili koncentrirana u papinstvu. Borba između cara i pape bila je dobrim dijelom borba oko svjetske prevlasti: tko će od njih vršiti imperium mundi, osobito s obzirom na Italiju, gdje su se razvile i dvije stranke: pristaše cara (gibelini) i pristaše pape (gelfi). A u samoj svjetovnoj univerzalnoj zajednici nema jedinstva: na istoku se javlja Bizant, koji se idejno nikako ne ograničava na granice Zapadnog Rimskog Carstva (klasičan primjer Hrvatska), a na zapadu najprije Franačko carstvo, a zatim Rimsko Njemačko Carstvo. Pa i ovim podijeljenim svjetovnim univerzalnim zajednicama nikad nije pošlo za rukom da obuhvate čitav kršćanski svijet. Uvijek su ostale državne zajednice koje nije obuhvatila nijedna univerzalna zajednica. Može se samo

[32] Križarski ratovi dovode kršćanski svijet u kontakt s nekršćanskim svijetom. Imaju li se i nekršćani podvrći toj kršćanskoj univerzalnoj zajednici? Papiniste na to odgovaraju da se i pogani moraju spasiti, pa da je u njihovu vlastitom interesu da budu podloženi. Oni se osobito pozivaju na sv. Augustina, koji kaže da je istinska država samo ona gdje vlada justitia, što može biti samo u kršćanskom društvu (pobliže Wilks, nav. djelo, str. 413. i d.).

govoriti o relativno većoj ili manjoj obuhvatnosti ovih univerzalnih zajednica. Tako je npr. mnogo obuhvatnije bilo Franačko carstvo od Rimskog Njemačkog Carstva; obuhvatnost Bizanta, odgovarajući njegovoj moći, vrlo se mijenjala (nekih dvjesta godina dominirao je i u Italiji). Postojanje više (a ne samo jedne) svjetskih zajednica povlači za sobom s jedne strane konflikte tih zajednica, a s druge strane mogućnost da zajednicom obuhvaćene države odnosno političke zajednice mijenjaju te zajednice (klasičan primjer daje stara Hrvatska zbog svog geografskog položaja na prelazu Istok – Zapad).

Te svjetske zajednice zahvaćaju na vrlo različan način pojedine društveno-političke zajednice. Postoji čitava skala tih odnosa, kojih je jedan ekstrem potpuno ugušivanje svake samostalnosti i pretvaranje takve zajednice u običnu provinciju, a drugi sasvim nominalno, više figurativno, priznavanje vrhovništva svjetske zajednice. To vrijedi i za vanjsko-političke odnose. Odnosna politička zajednica može biti lišena u vođenju vanjske politike svake slobodne akcije, a može sa svjetskom zajednicom stajati samo u izvjesnom savezu, u kome može ta zajednica vršiti veću ili manju hegemoniju. Ti se odnosi ne razlikuju samo od područja do područja, već i vremenski s obzirom na isto područje; jer je za intenzitet ili opseg odnosa u prvom redu odlučna, s jedne strane, efektivna snaga određene svjetske zajednice da provede svoju superiornost, a s druge strane mogućnost odnosne političke zajednice da brani svoju samostalnost.

Sa sredovječnog gledišta, treba načelno razlikovati takvo vrhovništvo koje si prisvaja svjetski imperij (kao papa, Franačko carstvo, Rimsko Njemačko Carstvo, Bizant) koji ne ukida državnost strane države nad kojom se vrši ovo vrhovništvo, od punog potčinjavanja neke države i ukidanja njene državnosti. Termin suverenitet se razvio mnogo kasnije i dobrim dijelom baš zato da ukloni prvo navedeno vrhovništvo. Ovo razlikovanje od velikog je praktičnog značenja što se tiče odnosa stare Hrvatske prema Franačkom carstvu, a pogotovu prema Bizantu.

Sredovječnu teoriju svjetske, i to svjetovne, zajednice razvio je osobito veliki pjesnik Dante (1265-1321), i to u vrijeme kad je već bilo vrlo neefektivno Rimsko Njemačko Carstvo, za kojim se on kao pravi gibelin toliko zanosi.[33] Osnovna je Danteova misao da se mora osigurati mir, a tome najviše prijeti antagonizam koji nastaje mnoštvom samostalnih država, odnosno vladara. Da se ukloni ta opasnost, potrebna je univerzalna monarhija. Nikako ne može tu funkciju vršiti crkva, jer se država ne može potčiniti crkvi. Dante oštro pobija sve argumente papista o svjetovnoj vlasti pape, vlast njegova cara potječe neposredno od boga. Takav svjetski monarh (konkretno ima Dante stalno pred očima rimskonjemačkog cara), nemajući rivala, imat će samo za cilj da mudro

[33] Kod Dantea je bitno antipapinstvo, a od svjetovnih svjetskih zajednica dolazilo je praktički za Italiju u obzir samo Rimsko Njemačko Carstvo – Bizant je već davno posve napustio Italiju, a njegova ekspanzivna snaga bila je u ono doba još i slabija nego Rimskog Njemačkog Carstva.

i pravedno vlada. Danteov svjetski monarh nije apsolutni vladar koji isključuje druge, već vladar nad vladarima s glavnim zadatkom da sačuva među njima mir. Dante ga naziva: curator orbis, qui dictur Romanus princeps. Dante je, s jedne strane, monarhista i kozmopolit, a s druge strane spaja raznolikost s jedinstvom. On je žarki patriota, koji zove rimskonjemačkog cara da učini red u Italiji, slično kao što je kasnije Machiavelli zvao jakog vladara.

Značajku sredovječne svjetske zajednice dobro ćemo uočiti ako je uporedimo s modernim Ujedinjenim narodima: oboje ima isti glavni cilj: osiguranje mira među narodima. Iza sredovječne svjetske zajednice stoji kršćanstvo – christianitas, a iza Ujedinjenih naroda čovječanstvo – humanitas. Kršćanstvo je načelno monarhijsko: vladati ima bog putem svog namjesnika – a sporno je da li će to biti car ili papa. Čovječanstvo je demokratsko, vladati ima čitava zajednica, a ne neka viša ličnost. Sredovječna svjetska zajednica načelno poriče suverenitet (samosvojnost) pojedinim državama, Ujedinjeni narodi to samo koordiniraju.

b) Nasljednici Zapadnog Rimskog Carstva

U većim svjetovnim državama Zapada odmah se javlja ideja nasljedstva univerzalne Rimske države. I sam Odoakar, kad je g. 476. definitivno srušio Zapadno Rimsko Carstvo, uzima naslov kralja Italije. Mnogo se raširuju granice istočnih Gota za Teodorika (g. 493–526), njegova se vladavina proteže na čitavu Italiju, Siciliju, alpinske krajeve do Dunava i Provansu. Ali univerzalnosti Teodorikove države smeta što je, zajedno s Gotima, bio arijanac, iako je u vjerskim pitanjima bio vrlo tolerantan i ostavio rimskom pučanstvu njegovu vjeru (a i inače su Rimljani živjeli po rimskom pravu, a Goti po gotskom). Teodorik priznaje formalno istočnorimskog cara, iako je stvarno od njega nezavisan.[33a]

c) Franačka država

Jaka franačka država s tendencijom univerzalnosti nastaje već za Klodviga (g. 481–511), koji se zajedno sa svojim Francima dao prekrstiti u katolicizam. Nakon mnogih peripetija Franačka država se najviše proširila za Karla Velikog (786–814), koga na sam Božić g. 800. kruni papa Leo III za rimskog cara, pošto je prije toga narod i svećenstvo Rima prenijelo na njega čast i prava rimskog imperatora (inače je Karlo Veliki učinio papinstvu velike usluge što ga je oslobodio opasnosti Lombarda i potvrdio Pipinovu donaciju). Time se htjelo istaći obnavljanje rimskog imperija i prenijeti svjetsko gospodstvo na franačkog vladara.[34]

[33a] Priznavajući prerogative istočnorimskog cara, Teodorik npr. ne izdaje formalno leges već samo edikte, a novce kuje s likom cara. Inače Teodorik stoji pod jakim kulturnim bizantskim utjecajem: odgojen je na bizantskom dvoru, adoptiran od cara, oženjen s bizantskom princesom, a na samom njegovu dvoru vlada bizantski ceremonijal.

[34] Karlo Veliki zahvaljuje svoju rimsku carsku čast, pored koncesija koje je morao dati Bizantu (on se izrijekom odriče Venecije i Dalmacije), naročito okolnosti što je

Carstvo Karla Velikog svakako predstavlja najjači postignuti domet sredovječne svjetske zajednice zapadne Evrope; respektirajući Bizant, sam Karlo Veliki naziva svoje carstvo »imperium occidentale«.[34a] Zapadno kršćanstvo počinje, velikim dijelom, gledati u tome caru vrhovnog gospodara svijeta, neke vrste rimskog imperatora. Tome caru pripada imperium mundi u svjetovnom i crkvenom pogledu, biskup Rima samo je glavni savjetnik cara u crkvenim poslovima.[35]

Franačka država nema stalnog centra. Može se samo kazati da su Merovinžani više isticali kao rezidenciju Paris i Soissons, Austrazijci Rheims i Metz, a Karolinžani Aachen.[36] Kad se je franačka država raspala, i Nijemci i Francuzi vidjeli su, svaki za sebe, u njoj svoju pravu postojbinu.[37]

d) Rimsko Njemačko Carstvo

Ideja svjetovnog imperija živi i u Rimskom Njemačkom Carstvu (das Heilige römische Reich der deutschen Nation), iako nije nikad ondje potpuno ostvarena i vrlo je daleko od dometa imperija Karla Velikog. Na vrhuncu svoje snage faktički zahvaća samo njemačke i neke susjedne zemlje[38] kao i područja Italije. Druge evropske državne zajednice nije to carstvo nikad jače zahvatilo, a osobito se ni Engleska ni Francuska nisu ni najmanje obazirale na Carstvo, od kojeg su uvijek ostala pošteđena čak i neka područja Italije, osobito Venecija, Firenca i Piza.[39] Braća Carlyle u svom fundamentalnom djelu smatraju da je ideja univerzalne monarhije zapadnog kršćanstva prestala općenito biti efek-

onda u Bizantu vladala slavohlepna carica Irena, koja je otela prijestolje svome sinu i oslijepila ga. Engleski historičar Bury tvrdi da je baš ovo Irenino nepravilno uzurpiranje prijestolja potaklo Rim na krunjenje Karla Velikog za cara, koji se sada mogao smatrati legitimnim carem.

[34a] Kad je g. 1813. Karlo sklopio mir s Bizantom, piše pomirljivo bizantskom caru Mihajlu I da njegov imperium occidentale i Mihajlov imperium orientale trebaju istupati zajedno u vođenju i zaštiti kršćanstva. Bizantskom caru mogla je to biti samo gorka pilula, jer se Bizant *postojano smatra nasljednikom* čitavog imperium romanum.

[35] Schiller: Weltgeschichte, II Band, Geschichte des Mittelalters, g. 1900, str. 69 i d.

[36] Schröder: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, 6. izd., g. 1919, str. 119.

[37] Tako npr. Bodin u svom velikom djelu o državi ističe, odmah u početku, kako je njegova domovina (Francuska) nekoć imala Njemačku, Ugarsku, Španiju, Italiju i sve galske naseobine do Rajne.

[38] Posebno je poglavlje odnos Češke države prema Rimskom Njemačkom Carstvu. Od početka 9. do konca 12. stoljeća Česi su u stalnoj opasnosti od carstva (najprije franačkog a zatim njemačkog) za svoju nezavisnost; nekoliko stoljeća zavisio je vladar Češke, pod raznim oblicima, od cara (K. Kadlec: Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves, g. 1933, str. 192). I kad su sami češki kraljevi birani za njemačkog cara, Češka je nacionalno oštećena, jer su se ti češki kraljevi, postavši njemačkim carevima, angažirali za njemačke interese (ibidem).

[39] To sve priznaju i sami njemački pisci, kao npr. Georg Jellinek, nav. djelo, str. 442.

tivnom nakon raspada karolinškog carstva, a da je nakon smrti Fridrika II ono prestalo biti i najveća vlast na Zapadu; stvarno je ideja svjetske monarhije živjela samo u Italiji i Njemačkoj.[40]

No teritorijalne pretenzije njemačkih careva su mnogo veće, naročito kad su raspolagali većom snagom – osobito za Fridrika I Barbarose (1152–1190), kad je Carstvo na vrhuncu svoje moći – pa nastoje da potkopaju samostalnost i drugih državnih zajednica. Te političke pretenzije njemačkih careva izdašno pomaže, na teritoriju Carstva, i državno-pravna teorija. Glosatori (osobito u 12. i 13. st.), primjenjujući rimske pravne pojmove, smatraju za punu državu samo Carstvo, koje poistovećuju s Rimskim carstvom, dok za sve ostale kraljevine i republike zadržavaju samo pojam universitas; samo je car za njih pravi suveren, dok drugi imaoci javne vlasti, pa i kraljevi, imaju po njima samo položaj rimskog magistrata s izvedenim imperijem, a njihove zemlje položaj rimskih provincija.[41] Po Bartolusu je heretik svatko tko priznaje cara gospodarom i monarhom čitave zemlje.[42] Pri tome teorija Rimskog Njemačkog Carstva razlikuje neposredne carske zemlje od posrednih, u kojima ima car lensko pravo spram drugih vladara, koji su njegovi vazali.[43] U tim posrednim carskim zemljama ima car, po ovoj teoriji, neposrednu jurisdikciju samo spram vladara zemlje, a spram podanika odnosnog vladara samo izuzetno, u osobitim slučajevima.

I samo papinstvo podržava često carsku vlast, ali samo kao transmisiju preko koje vrši samo papinstvo posrednu vlast nad drugima. Verus imperator nad imperium Christi je papa; papa priznaje svjetovno carstvo da vlada nad drugima, ali samo ako i dok je potčinjeno papi. Carski imperium mundi ističe se i kod samog crkvenog posvećivanja i krunjenja careva.[44] Bonifacije VIII u svom sporu s francuskim kraljem Filipom Lijepim poručuje Filipu u govoru iz g. 1300. (u vrijeme kad je Carstvo već izgubilo svoju snagu): »Neka utihne galska oholost i prestane oglašavati da ne poznaje višega; to je laž; jer, pravno, Francuska jest i treba da bude pod dominacijom rimskog kralja i cara.«[45]

I na naprijed opisanom ograničenom području Rimsko Njemačko Carstvo zadržava svoju moć uglavnom 300 g. (g. 950–1250). Carstvo je dugo utjelovljeno samo u osobi vladara; nema glavnog grada, nema centralnog mjesta vladanja ni centralne birokracije. Ali ideja Carstva kao univerzalne monarhije tinja i dalje, pošto je već nestalo moći univer-

[40] Nav. djelo, vol. VI, g. 1936, str. 111.

[41] Otto Gierke, nav. djelo, III Band, str. 198–199.

[42] »Imperatorem qui diceret non esse dominum et monarchum totius orbis esset forte hereticus« (citirano po G. Jellineku, nav. djelo, str. 442).

[43] Otto Gierke, nav. djelo, str. 542–543.

[44] Tako je npr. kod krunjenja Otona III g. 996. učinjeno po aklamaciji ne samo rimskog naroda već naroda gotovo čitave Evrope; a kod Konrada II (g. 1024–1039) govori se o imperatoru pred kojim svi dijelovi svijeta sagibaju šiju (Carlyle, nav. djelo, vol. III, g. 1928, str. 171).

[45] Citirano prema P. Janet: Histoire de la science politique, 5. izd., t. I, str. 422.

zalnog Carstva. Njime se zanose i u njegovu sumraku[46] i njemački i talijanski (gibelini) pristaše (među posljednjima i pjesnik Dante). Priželjkivanje i teorija prešla je preko političke stvarnosti.

e) Bizant

Bizant je jedina sredovječna država koja se neposredno razvila od Rimskog carstva, a bizantska apsolutna monarhija od rimskog dominata. Njegova historija počinje g. 330, kad je car Konstantin osnovao Konstantinopol (Carigrad) i učinio ga prijestolnicom. Još za teoretskog jedinstva Rimskog carstva ono se dijeli na dvoje, i ti dijelovi imaju i druge careve. Teodozije Veliki (g. 379–395) posljednji put je ujedinio u svojim rukama čitavo Rimsko carstvo, a poslije njegove smrti ono se definitivno dijeli u Zapadno i Istočno. Dok je Zapadno Rimsko Carstvo uskoro propalo, Istočno nastavlja svoj život. Od rimske civilizacije prelazi se laganom evolucijom na novu, sredovječno-orijentalnu civilizaciju.[47] Od početka 7. st. do sredine 9. st. ubrzava i svršava se ovo preobražavanje. Od latinskog jezika prelazi se na grčki, pa se i visoki funkcioneri nazivlju grčki. Od civilnih provincija na koje je Rim dijelio državu prelazi se na teme. Pisci koji obrađuju Bizant smatraju da je rijetko koja administracija bila tako snažno centralizirana i dobro organizirana kao bizantska. – Agonija Bizanta počinje početkom 13. st., kad se svjetsko carstvo sužava na skromnu balkansku državu i u pitanju je samo tko će se koristiti njenim raspadom.[48] Osebujna bizantska civilizacija počiva na tri glavna temelja: helenizmu, kršćanstvu (ortodoksnoj crkvi) i orijentu.[49] U razvijenoj civilizaciji leži naročita snaga Bizanta, koja privlači Bizantu i druge narode, odnosno društveno-političke zajednice. To je od konca 6. do sredine 15. stoljeća jedna od najsjajnijih civilizacija srednjeg vijeka, a od konca 5. stoljeća dalje dosta dugo i jedina evropska civilizacija; i baš superiornošću svoje civilizacije vrši Bizant snažan utjecaj na ostali svijet.[50]

[46] »S veličanstvenim ignoriranjem stvarnog života zadržava se misao superiornosti carstva nad svim drugim svjetovnim vlastima i u vrijeme kad se ono pretvorilo u praznu sjenu« (G. Jellinek, nav. djelo, str. 442).

I ovom oslabljenom rimsko-njemačkom carstvu zadao je osobiti udarac Vestfalski mir od g. 1648. (kojim završava 30-godišnji rat), kojim je priznata nezavisnost Nizozemske i švicarskih kantona kao i mnogobrojnih pojedinih njemačkih državica. Mnogi pisci međunarodnog prava smatraju da je Vestfalskim mirom i ugovorom utemeljeno moderno međunarodno pravo, jer je postavljen suverenitet i jednakost velikih i malih država kao temeljno načelo u međudržavnim odnosima.

I nakon Vestfalskog mira vegetira dalje tzv. rimsko-njemačko carstvo sve do g. 1806, kad car Franjo odbacuje i sam naslov rimskog-njemačkog cara i naziva se prosto austrijskim carem. Čini se da je onda Napoleon počeo maštati o rimskom nasljedstvu, pa je i svom sinu dao titulu rimskog kralja.

[47] O tome bliže Diehl: Byzance – Grandeur et décadence, g. 1919, str. 8. i d., str. 68. id .

[48] Calmette: L'élaboration du monde moderne, str. 111. i d.

[49] Diehl, nav. djelo, str. 270.

[50] Diehl, nav. djelo, str. 258. i d.

Bizant, dok je to god mogao, zadržavao je ideju imperium mundi. Bizant se stalno smatrao za nasljednika Rima i, kad bi imao potrebnu snagu, uspostavio bi čitavo Rimsko carstvo. On uzurpatorima smatra jednako razne »barbarske« kraljeve koji su zauzeli rimske krajeve kao i nasljednike Karla Velikog; nekim rimskonjemačkim carevima ne priznaje naslov cara da zadrži svojstvo cara samo za bizantskog vladara. I »barbarski« kraljevi smatraju, sa svoje strane, da teritorij koji su okupirali pripada Rimskom carstvu. I sam Teodorik Veliki (493–526) priznaje formalno istočnorimskog cara.

Najviše uspjeha u restauraciji Rimskog carstva je imao Justinijan, koji osvaja Italiju, pretvara opet Sredozemno more u mare nostrum (izuzimajući obale Galije, čitava morska obala i otoci pripadaju Carstvu), pa i sama monarhija Španija priznaje bizantski suverenitet. Još važnija je Justinijanova duhovna restauracija Rima, kodifikacija rimskog prava, putem koje će rimsko pravo izvršiti ogroman utjecaj na razvoj prava evropskih država. Kako se radi o kodifikaciji carskog rimskog prava, bit će ono od ogromna utjecaja osobito na razvoj monarhijskog suvereniteta.[51]

Nakon smrti Justinijanove sve se više smanjuje ekspanzija Bizanta. Bizant biva sve više guran da brani svoje istočne posjede. Već bi ga u 7. st. skrhali Arapi da ga nije spasila grčka vatra. Nova velika opasnost dolazi od Slavena, a osobito Bugara. Duge borbe s Bugarima okončava Bazilj pobjedom na Strumici g. 1014.[52] Opasnosti dolaze i od drugih susjeda. Ruski knez Igor npr. dopire g. 941/2. sve do zidina Carigrada. Ima tu i časova predaha i jačanja Bizanta. Bizant razvija naročitu snagu u periodu od g. 867. do 1025, Carstvo se širi, pa se uspostavlja i neka njegova vlast na Zapadu (tako npr. Nikefor II, umro g. 969, drži u šahu samog Otona Velikog u Italiji, stječe Siciliju i Cipar) – ali vlast i utjecaj Bizanta sve se više ograničava na Istok. Pod dinastijom Komnena (iza g. 1081) dolazi i do renesanse Carstva, a osobito pod moćnim Manuilom. Ali nakon smrti Manuila I (g. 1180) Bizant je u nezaustavnom propadanju. Zapad odgovara kontraudarcem: Fridrik Barbarosa tretira bizantskog cara kao svog vazala i podanika, što je značilo najveće poniženje za bizantski imperium mundi. Najveći revanš Zapada na bizantske imperijalističke tendencije bila je četvrta križarska vojna, koja zbacuje g. 1204. grčko carstvo i postavlja na prijesto flandrijskog grofa. To latinsko carstvo bilo je doduše efemerno, i pola stoljeća kasnije zauzimaju Grci ponovo svoju vlast, ali od toga udarca Bizant se nije nikad oporavio, on vegetira i čeka se samo čas da bude konačno likvidiran. To je palo u dio Turcima, koji provaljuju u Evropu, osvajaju Drinopolje (g.

[51] Kako piše Calmette: »Kad Zapad govori o rimskom pravu, misli na Justinijanovo pravo. I tu je njegov imperijalizam potpuno uspio: carsko pravo postalo je pisanim pravom kršćanskoga univerzuma« (nav. djelo, str. 70).

[52] Ona svršava pravim Džingiskanovim podvigom. Brazilij, koji dobiva ime Bulgarocton (ubijalac Bugara), vraća u Bugarsku 14 tisuća oslijepljenih vojnika, koje je vodilo 150 privilegiranih, kojima je dao iskopati samo jedno oko.

1363) i čine ga prvom evropskom turskom prijestolnicom, te konačno g. 1453. osvajaju sam Carigrad i brišu Bizant kao državu. Utjecaj Bizanta, koji se sve više ograničavao na Istok, i ondje je u stalnom slabljenju. Diže se naročito i potpuno emancipira od Bizanta bugarsko carstvo, a najjači srpski vladar, Stjepan Dušan (1331–55), kruni se u Skoplju g. 1346. za cara Srba i Grka, što je već ranije učinio bugarski car Simeon Veliki (890–927), proglašujući se carem Bugara i Grka da bi se izjednačio s bizantskim carem.

Da bi Bizant utjecao na strane vladare odnosno političke zajednice, i došao do supremacije nad njima, on se služi i vojničkim i diplomatskim sredstvima (kao npr. novcem i darovima, osobito krunidbenim insignijama, podjeljivanjem titula, ženidbama sa stranim vladarima i nasljednicima prijestolja, odgajanjem stranih nasljednika prijestolja na bizantskom dvoru) i vjerom. Što se toga tiče, Bizant razvija neobično profinjenu diplomaciju. Političko je načelo Bizanta u pravilu da ne pritiskuje odviše pobijeđene; u 10. st. kaže jedan car da svaki narod, imajući različite zakone i običaje, mora ostati u posjedu onoga šta mu je svojstveno.[53] Naročita privlačna snaga Bizanta za strane vladare leži u njegovoj civilizaciji i bogatstvu te istočnjačkom sjaju dvora.

Što se tiče specijalno Južnih Slavena, oni od prvog dana dolaska na Balkan stupaju u naročiti odnos spram Bizanta. Taj je odnos bio vrlo različan: jedni su postali pravi podanici, drugi su plaćali samo neki porez ili priznavali samo suverenitet, treći su bili samo saveznici Bizanta. koji vrši veću ili manju hegemoniju, a neki su bili i potpuno slobodni.[54] I taj se odnos slavenskih plemena s Bizantom stalno mijenjao, odgovarajući snazi obiju strana i političkoj situaciji. Najteže borbe vodile su se naročito između Bizanta i Bugarske države. I srpska država lavira u odnosu spram Bizanta. Nemanjići se npr. upiru na papinstvo da bi se emancipirali od Bizanta (god. 1217. primaju iz Rima i kraljevsku krunu). Ali već g. 1219. uspijeva Stjepan Nemanja da dobije nezavisnu crkvenu organizaciju i da se oslobodi i od Rima i od Bizanta.

Bizant vrši utjecaj i na hrvatska plemena. Hrvati nastavaju područja zapadne strane demarkacione linije Istočnog i Zapadnog Rimskog Carstva, ali bizantski imperijalizam se načelno nije nikad ograničavao na samu istočnu stranu ove linije. Bizant je u svome imperijalizmu geografiju uzimao u obzir samo ukoliko mu faktičke snage i mogućnosti nisu dopuštale da zahvati i područja udaljenija od Carigrada. Tako je od prvog dana utjecaj, odnosno vrhovništvo Bizanta mnogo jače nad hrvatskim plemenima u Dalmaciji nego u Panoniji. S druge strane je geografski zapadnjački položaj Hrvatske pridonio da Hrvatska dođe pod dominaciju Franačke države, i to najprije panonska Hrvatska, a zatim i dalmatinska Hrvatska. Što se tiče posljednje, Franačka država čini kompromis s Bizantom (g. 803. i ponovnim ugovorom u Aachenu od g. 812),

[53] Diehl, ibidem, str. 76.

[54] K. Kadlec, nav. djelo, str. 82.

po kojem dalmatinska Hrvatska ostaje u franačkoj vlasti, i gradovi Zadar, Trogir, Split i Dubrovnik s otocima Krk, Cres, Lošinj i Rab u vlasti bizantskoj s nazivom Dalmacija. Kasnije je dalmatinska Hrvatska pod Zdeslavom (878–879) zamijenila franačko vrhovništvo s bizantinskim. Oko g. 880, uz pomoć pape, postaje kneževina Hrvatska nezavisnom državom bez vrhovništva druge države, samo dalmatinski gradovi ostaju i dalje pod bizantskim vrhovništvom. Za hrvatskog kralja Stjepana Držislava (969–995) ratuje Hrvatska zajedno s Bizantom protiv Bugara (Samuil). U vezi s tim savezničkim odnosima, Bizant ustupa Stjepanu Držislavu upravu dalmatinskih gradova i otoka (što je ranije učinio i kralju Tomislavu kao prokonzulu), šalje Stjepanu insignija kraljevske vlasti, kojima bude onda Stjepan Držislav krunjen kao kralj Hrvatske i Dalmacije. Bizant mu podjeljuje i naslov carskog »eparha i patricija«. Neki naši historičari vide u tome naročita odlikovanja, ja s državnopravnog gledišta, a u duhu onog vremena, u tome vidim prije isticanje izvjesnog vrhovničkog odnosa. Kad se nakon pobjede nad Bugarima osilio bizantski car Vasilije II, priznaje Hrvatska (g. 1019) i izrijekom bizantsko vrhovništvo, a bizantski car šalje Krešimiru darove i podjeljuje mu naslov patricija. Što se tiče dalmatinskih gradova, koji su ranije bili neposredno pod bizantskim vrhovništvom, uspjelo je konačno Petru Krešimiru (1058–1074) da neposredno postane kraljem Dalmacije i Hrvatske. I kasnije, kad Dmitar Zvonimir (1076–1089) prima od pape Grgura VII kraljevske znakove uz obavezu vjernosti, on postaje papinskim vazalom. Bizantsko vrhovništvo zamijenjeno je papinskim,[55] koje je Dmitru Zvonimiru izgledalo korisnijim. Sa Dmitrom Zvonimirom nije likvidirano čitavo presizanje Bizanta na Hrvatsku, ono se nastavlja i kad su Arpadovići postali vladari hrvatsko-dalmatinskog kraljevstva. Zahvaljujući dobrim odnosima s Bizantom, kralj Koloman (g. 1102-1116) uspio je da zauzme dalmatinske gradove i otoke, koji su bili pod vrhovništvom Bizanta. Naročita agresija Bizanta počinje u času jačanja Bizanta za carevanja moćnog Manuila Komnena (1143–1180), koji teži za granicama rimskog carstva, pa aspirira između ostaloga i na Hrvatsku i Dalmaciju. Nakon izvjesnih peripetija uspije konačno Manuilu (g. 1167) da zavlada Srijemom, Hrvatskom južno od Krke i Dalmacijom (osim Zadra i otoka pod mletačkom vlašću). Smrću moćnog Manuila utrnula je i vlast Bizanta nad ovim krajevima.

f) Odumiranje koncepcije svjetske zajednice imperium mundi

Svjetska zajednica odnosno vlast postala je početkom 14. stoljeća neefektivnom. Ona odumire, kako u crkvenom, tako i svjetovnom obliku (za Zapad je u to doba kao svjetovna vlast dolazilo u obzir samo Rim-

[55] Samom Dimitriju Zvonimiru je vazalstvo papi, osobito Grguru VII, donijelo mnogo zla. Zbog njih se upleo u neke vojne, favorizirao je latine, konačno je bio sasječen od razbješnjelih Hrvata (očigledno je tu došla do izražaja hrvatska stranka protiv latinske stranke) kad je kao papin vazal htio Hrvate angažirati za vojnu izvan zemlje.

sko Njemačko Carstvo), i na njen račun osamostaljuju se pojedine nacionalne države. Sa strane svjetske zajednice, odnosno vlasti nema više smetnje da pojedine državne zajednice postanu u odnosu prema vani nezavisne. Univerzalističko gledište svijeta, odnosno kršćanstva kao jedinstvenog političkog tijela zamjenjuje predodžba o većem broju međusobno samostalnih, najviših političkih zajednica – država. Sredovječni jedinstveni imperium mundi razbija se u pojedine, međusobno nezavisne i samostalne države. Prednjače Engleska i Francuska, koje nisu nikad ni bile ozbiljnije podvrgnute dominaciji pape ili rimskonjemačkog cara. Specijalno je Francuska vrlo rano ostvarila ideju samostalne nacionalne države, i bilo je posve razumljivo da je baš na francuskom tlu nikla koncepcija suvereniteta države. Specijalno se u 13. st. u Francuskoj odlučno odbacuje da bi rimskonjemački car imao tu bilo kakvu vlast; tvrdi se da je Francuska nakon podjele carstva Karla Velikog zadržala ista prava kao i onaj dio carstva koji je preuzeo to ime.

Tako se u velikom dijelu političke teorije onog doba, osobito u Francuskoj, pobija i poriče kako papinski tako i carski imperium mundi. Tvrdi se da iz jedinstva kršćanskog svijeta još nikako ne izlazi i jedinstvena politička univerzalna zajednica, već, naprotiv, da ljudskoj prirodi i svjetovnoj vlasti odgovara veći broj samostalnih državnih zajednica. Teoretski je čitavo ovo pitanje naročito razradio dominikanac Johannes Parisiensis (Jean de Paris)[56] u svom spisu »De potestate regia et papali« iz g. 1302. (tu se osobito podržava borba francuskog kralja Filipa Lijepog protiv pape Bonifacije VIII). Ivan Pariški oštro ustaje protiv svjetske političke zajednice, a za oslobođenje francuskog kralja i od papinskog i od carskog vrhovništva. Vjernici treba »ex naturali instinctu qui ex Deo est« da žive u raznim državama. Katolička crkva mora ostati univerzalna, ali baš zato ona se mora ograničiti na strogo duhovne stvari i ne može biti svjetovna politička organizacija. Crkva je bivstveno totus populus christianus, ali je nemoguće taj univerzitet učiniti političkom zajednicom; crkva je samo unitas fidei, posve duhovna zajednica vjernika, koja je izvan političkog terena. Ako papa prekorači granice svoje duhovne vlasti i pređe u građansko područje, može ga koncil svrgnuti. Posve obrnuto od klerocezarističke teze da crkva baš zato što jedina može osigurati univerzalnost mora da vrši i svjetovnu vlast. Cezaropapiste polaze s gledišta univerzalne političke zajednice, a Ivan Pariški s gledišta samostalnih nacionalnih država. Niz pisaca iznosi potkraj srednjeg vijeka ideje slične Ivanu Pariškom, naročito Marsilije Padovanski (četrdesetak godina mlađi od Ivana P.). Utiru se putovi teoriji suvereniteta države.

[56] Bliže o Ivanu Pariškom: Otto Gierke, nav. djelo, Bd. III, str. 544; Prélot: Histoire des idées politiques, g. 1959, str. 193–194; Wilks, nav. djelo, str. 91. i d., str. 554.

II

KATOLIČKA CRKVA I DRŽAVA[1]

7. *Izvorni strogi dualizam*

Po ranokršćanskom shvaćanju crkva je isključivo duhovna institucija. Naglašavaju se Kristove riječi: »Moje carstvo nije od ovoga svijeta« ili: »Dajte caru što je carevo, a bogu što je božje«. U prvo doba kršćanstva između crkve i države i nema izravnog odnosa: one se kreću u dvije posve različne domene, naravnoj i nadnaravnoj. Crkva živi uglavnom u tajnosti, pred stalnom opasnošću od državne vlasti, od koje samo traži toleriranje njenih vjerskih obreda.

Kršćanska teologija shvaća crkvu kao živi organizam, kao samostalnu i jedinstvenu cjelinu, i to kao »Corpus mysticum Christi«. Crkva izvodi sva svoja ovlaštenja neposredno od boga, i ne treba joj za ovo državne vlasti. Iza Konstantina Velikog dolazi između dvije strogo razlučene domene, državne i crkvene, do mnogih izravnih odnosa; crkva prima od države vrlo rado i sve beneficije, ali budno pazi da država ne zahvati u njenu vjersku domenu. Vjerska i svjetovna domena se i dalje načelno strogo razlikuju. Sv. Ambrozije u 4. st. i Pelazije u 5. st. osobito ističu da ljudskim društvom vladaju dvije sile, svjetovna i crkvena, utjelovljene u dvije vlasti, svjetovnoj i crkvenoj, koje su obje božanskog porijekla i od kojih je svaka, u svojoj sferi, od druge nezavisna.[2] Popularna je postala teza sv. Augustina (g. 354–430) da država i crkva predstavljaju načelno dvije samostalne i uzajamno nezavisne institucije, koje se

[1] Glavna upotrijebljena literatura: Osim općih historijskih djela (osobito Weber-Langer: Weltgeschichte, 23. izd., g. 1922; Schiller: Weltgeschichte, II i III Bd.) i članaka iz Enciklopaedia Britanica (osobito Papacy): L. Pastor: Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, tri sveske, g. 1891–1895; Otto Gierke: Das deutsche Genossenschaftsrecht, III Bd., g. 1881. i IV Bd., g. 1913; Carlyle: A History of Madiaeval Political Theory in the West u 6 vol. (osobito IV vol., The Theories of the Relation of the Empire and the Papacy from Tenth Century to the Twelfth, g. 1932); Wilks: The Problem of Sovereignty in the Later Middle Ages, g. 1963; P. Janet: Histoire de la science politique 5. izd., u dva toma; M. Prélot: Histoire des idées politiques, g. 1959; J. Calmette: Le monde féodale, g. 1937.

[2] Carlyle, nav. djelo, vol. IV, str. 385.

kreću na sasvim različnom području. I ovo Augustinovo stajalište postaje ubrzo oficijelno stajalište rimskih biskupa i ostaje takvim dugo vremena.

S druge strane, priznatoj crkvi svjetovna vlast daje mnoge financijske privilegije (kao osobito u plaćanju dažbina) i oproste od vojne službe i konačenja.

8. Miješanje i ispreplitanje crkvene i svjetovne sfere, njihovo uzajamno utjecanje

Čim je država legalizirala crkvu, postao je, s obzirom na sredovječne prilike, praktički neodrživ strogi dualizam između crkve i države, njihovo strogo ograničavanje na vlastitu sferu, a specijalno ograničavanje crkve na forum internum vjernika. Crkva sve više zasiže u bračna, porodična, nasljedstvena i socijalna pitanja, u njenu krugu se, u početku isključivo a kasnije pretežno, gaji nauka i umjetnost. Crkva razvija posebno crkveno (kanonsko) pravo, koje je daleko od toga da bi se ograničilo na forum internum ljudi, na pitanja ljudske savjesti, već naširoko obuhvaća i pravne odnose.

S druge strane, primitivna sredovječna država ne raspolaže s nekim iole razvijenim birokratskim aparatom, glavna joj je oružana armatura, a civilnu upravu velikim dijelom prepušta crkvenim organima, osobito biskupima. I sami vladari nemaju vlastite birokracije, već na čelu, modernije izraženo, dvorske kancelarije stoje visoki crkveni dostojanstvenici (obično biskupi), a u njoj rade i drugi klerici (u srednjem vijeku su to obično lica koja služe u vladarevoj kapeli), što će se još dugo zadržati (francuski Richelieu i Mazarin više su pravilo nego izuzetak).[2a] Kad će se od konca 11. pa do početka 14. st. raspojasati klerokracija s cezaropapizmom svi će se ti i slični oblici uplitanja svećenstva u svjetovne poslove tumačiti kao supremacije crkve nad državom. Uistinu je pri tome svećenstvo u pravilu vršilo samo državne odnosno političke poslove, a ne neku crkvenu vlast nad državom. To pogotovu vrijedi za svećenike kao članove političkih predstavničkih (staleških) tijela – bilo da su oni tu bili zajedno s laicima ili formirali posebna tijela.

I obrnuto, država, njeni organi i laici učestvuju i u čisto crkvenim poslovima, kao npr. u sazivanju i učestvovanju na crkvenim koncilima i sinodima, pri izboru visokih crkvenih dostojanstvenika, osobito biskupa, pa i samih papa. Naročito su carevi smatrali svojom dužnošću da sazivaju crkvene koncile za rješavanje nerijetkih sporova između dva pa i tri pape, pa da onda potvrde pravoga. Sama crkva kralju daje čisto crkvene funkcije: da otklanja ostatke poganstva i hereziju i da drži disciplinu kod svećenstva. Kralj, odnosno državna zajednica imaju postati instrumentom crkve. Kao što su, s druge strane, visoki crkveni dostojanstvenici, a i sam papa, vršili izvjestan jači utjecaj u biranju careva

[2a] O dvorskoj kancelariji hrvatskih vladara i svećenicima koji su u njoj radili: M. Kostrenčić, nav. djelo, str. 131. i d.

(tako je npr. između izbornih knezova koji su birali njemačkog cara bilo i nekoliko visokih crkvenih dostojanstvenika). Iz pomazivanja kralja kao obične crkvene ceremonije crkva je počela za vrijeme cezaropapizma izvoditi svoj supremat nad kraljem. A i iz zakletava koje kod krunjenja kralj daje zapravo narodu, odnosno zakletava vjernosti koje predstavnici naroda daju kralju, izvodi crkva u svojoj imperijalističkoj eri pravo da svrgava »nevjerne« kraljeve i razrješava podanike njihove dužnosti pokoravanja kralju.

Kad se papa Kaliksto III (španjolskog porijekla, Borgia) zavadio s napuljskim kraljem Alfonsom (pomoću kojega je ranije i izabran za papu), uputio mu je breve u kojemu kaže: »Neka znade Nj. Vel. da papa može svrgavati kraljeve«, na što mu Alfons odgovara: »Neka zna Nj. Svetost da će on (kralj), ako to hoće, naći sredstva i putove da svrgne papu.«[3] Čini se da su, za ono doba, bili pomalo obojica u pravu.

9. Biranje pape

Izbor pape je prvenstveno izbor rimskog biskupa, zato se i ističe važnost krunjenja za stjecanje papinstva. Papu izvorno biraju, slično biskupima, kler i laici, među kojima zadobiva sve veće značenje rimska aristokracija. Propašću Zapadnog Rimskog Carstva papa odnosno rimski biskup oslobađa se carske vlasti, dok Teodorik Veliki kao arijanac nije imao za papu veći interes. Za bizantinske vladavine u Italiji papa se ne može posvetiti dok njegov izbor ne potvrdi car. To uspostavlja i sin Karla Velikog, Ljudevit Pobožni. Nakon sloma karolinškog carstva nad papom vrši jak utjecaj rimsko plemstvo, i Ivan X, razmjerno jaki papa, zahvaljuje svoje prijestolje jednoj jačoj aristokratkinji (Teodora).[4] U 9. stoljeću papinstvo je uopće pod jakim utjecajem rimske aristokracije, s kojom iza Otona I (936–973) raspravljaju i njemački carevi; ta podređenost papinstva traje sve do Grgura VII (1073–1085). I njemački carevi od početka X st. do Grgura VII vrše jak utjecaj na izbor pape.[5]

Sredinom 11. st. provodi se načelno emancipacija od svjetovnog utjecaja kod izbora pape. Na crkvenom koncilu g. 1059. načelno se papini izbori oslobađaju od svjetovnog utjecaja a samo se lično zadržavaju izvjesna prava ondašnjem njemačkom vladaru Henriku IV. No najodlučnije je istupio protiv svjetovnog utjecaja na izbor pape Grgur VII. Ali i kasnije će se još dugo zadržati utjecaj svjetskih vladara, direktan ili indirektan, na izbor pape.[6]

[3] Citirano prema Pastoru, nav. djelo, Bd. I, str. 615.

[4] Schiller, nav. djelo, Bd. II, str. 141.

[5] Pobliže o tome Carlyle, nav. djelo, vol. IV, str. 11. i d.

[6] Kao jedno od posljednjih takvih prava bilo je pravo veta austrijskog cara protiv izbora pape, kojim se i efektivno, posljednji put, poslužio Franjo Josip I protiv izbora kardinala Rampolle (inače prijatelja našeg Strossmayera), koga je Austrija sumnjičila zbog frankofilne politike Leona XIII. Papom je onda postao patrijarha Venecije Sarto kao Pio X, koji je ukinuo ovo austrijsko pravo veta.

10. Biskupi i njihovo biranje

U opisanom miješanom sistemu crkvenih i svjetovnih (političkih) poslova osobito značenje imaju biskupi, kod kojih se i najviše koncentrira vršenje tih posala. Slično vrijedi i za neke druge visoke crkvene dostojanstvenike.

Odatle, posve prirodno, želi svjetovna vlast, prvenstveno vlada, zadržati što jači utjecaj na postavljenje (a i smjenjivanje) tih crkvenih visokih dostojanstvenika. S druge strane, što je više jačala želja papinstva za supremacijom nad svjetskim vladarima, to je ono i više težilo da biskupe što više podredi sebi i da ih učini što zavisnijima da bi preko biskupa vladalo nad kraljem i čitavom državom. Prema koncepciji klerokratskih ideologa svaki kralj ima svog biskupa, koji stoji kao neki alter ego iza prijestolja. Istu opću vlast koju klerokrati prisvajaju za papu prisvajaju i za biskupe: kao što je papa univerzalni rex i sacerdos, trebalo bi da to bude i biskup u svojoj dijecezi, odnosno kraljevini.[7] Ekstremni klerokrati idu još dalje, pa se biskup nema pokoravati kraljevim direktivama, već, naprotiv, svjetovni vladar ima slušati direktive biskupa.

Uistinu, daleko od ove klerokratske fantazije biskupi pretežno, a osobito u Njemačkoj i Francuskoj, zadržavaju samostalnost spram pape i politički stoje bliže svom vladaru negoli papi. To se najbolje vidi u doba najoštrijih sukoba između svjetovnih vladara i pape, kada u pravilu manji broj biskupa s odnosnog područja privoljuje papi, dok mnogo veći privoljuje vladaru (ili traži neki kompromis). Košulja je bliža od kaputa. I ti biskupi, pristaše vladara koji se bore s papom, daju tome vladaru protuotrov protiv papine ekskomunikacije: da budu protupape. I tako kad je u 14. st. prešao val cezaropapizma, pape su još uvijek imali mnogo posla s discipliniranjem i podvrgavanjem biskupa.

Utjecaj vladara i drugih laika na izbor i postavljanje biskupa bio je u srednjem vijeku, općenito gledano, dosta jak – ali je u pojedinostima varirao od zemlje do zemlje i od vremena do vremena. Tako npr. u karolinškoj državi biskupa bira kler i narod dijeceze, odobravaju biskupi provincije i metropolitan, a konačno daje vladar svoj pristanak.[8] S druge strane, pape nisu dugo imali – izuzimajući vlastito područje – udjela u postavljanju biskupa. Ojačano papinstvo ne smatra simonijom samo kad se dobivaju visoke crkvene časti novcem već i kad se to ne dobiva zbog crkvenih zasluga, nego kao kompenzacija za svjetovne službe.

Grgur VII je odmah po dolasku na papinsko prijestolje oštro ustao protiv utjecaja svjetovne vlasti na postavljanje u crkvenim službama. On zbog toga najoštrije kori francuskog kralja Filipa, naziva ga tiraninom i prijeti mu ekskomunikacijom. Još veći spor nastaje u čitavom pitanju investiture između Grgura VII i njemačkog Henrika IV. Nasljednici pape Grgura VII, osobito Urban II, zadržavaju Grgurovu zabranu

[7] Wilks, nav. djelo, str. 333. i d.
[8] Carlyle, nav. djelo, vol. IV, str. 25.

svake svjetovne investiture, dok je vladari (osobito njemački carevi i francuski kraljevi) brane i dalje zastupaju, pa se i slabo pridržavaju papinskih zabrana.[9] Zahvaljujući većoj elastičnosti pape Kaliksta II (1119–1124) u odnosu prema njegovim prethodnicima, dolazi Vormskim konkordatom od g. 1122. do izvjesnog kompromisa u pitanju investiture. Po tome ugovoru imaju se biskupi i opati, u prisustvu kraljevskog opunomoćenika, slobodno birati i insignijama pape uvesti u njihovu duhovnu službu, a od cara – u Njemačkoj prije, a u Italiji i Burgundiji nakon crkvene posvete – snabdjeti sceptrom sa svjetovnim posjedom i regalijama (pravima). Kako se vidi, u prednjoj bilješci navedeni kompromisni prijedlozi su uglavnom trijumfirali. Ali u opisanom mješovitom sistemu vršenja crkvenih i svjetovnih posala, ostaje pitanje iuvestiture visokih crkvenih dostojanstvenika stalno na dnevnom redu u katoličkim zemljama – čista situacija je nastala tek rastavom crkve od države, koja radikalno dokida čitav taj mješoviti sistem.[10] I ugarski kraljevi vršili su u početku veliki utjecaj na postavljanje visokih crkvenih dostojanstvenika, no i tu dolazi do spora o investituri, koji se okončava g. 1106. kompromisom da se kralj odriče slobodnog postavljanja biskupa i ostavlja slobodni kanonski izbor uz kraljevu potvrdu.[11]

11. Supremacije crkve nad državom, odnosno pape nad svjetovnim vladarima

S gledišta državne samostalnosti (suvereniteta) posmatrano, opisani sistem miješanja vjerskih i političkih poslova, odnosno crkve i države može postojati samo dok tim crkvenim osobama ne dirigira izvana politička crkvena centrala, koja se ne ograničava na stroga vjerska pitanja. I u takvom sistemu javlja se delikatan problem klerokracije, koji ima dosta sličnosti s problemom birokracije, ali taj problem ostaje interno državni.

[9] I sami biskupi nisu se slijepo pokorili papinskim odredbama, a neki od njih su i javno isticali svoja posebna mišljenja. Tako npr. piše g. 1086. Wido, biskup Ferrare, da kod položaja biskupa treba razlikovati s jedne strane duhovnu službu koju mu podjeljuje duhovna vlast, a s druge strane svjetovnu vlast i posjed što mu podjeljuje vladar; a Ivo, biskup od Šartreza, piše g. 1096. da su pape priznavale pravo kraljevima da podjeljuju biskupije (concessio episcopatus) onima koji su kanonski izabrani i da kralj »kao glava naroda« mora imati izvjestan udio u postavljanju biskupa (bliže Carlyle, nav. djelo, vol. IV, str. 82. i 98).

[10] Tako je npr. Bolonjskim konkordatom iz g. 1516, sklopljenim između francuskog kralja Franje I (1515–1547) i pape Leona X dobio kralj pravo imenovanja određenih najviših crkvenih dostojanstvenika. A Konkordatom iz g. 1801. priznato je francuskoj vladi postavljanje biskupa i nadbiskupa, koje posvećuje papa. Ali dodatni član tome Konkordatu iz naredne godine stvarno centralizira administraciju crkve u rukama Napoleona (onda prvog konzula) – i to se reguliranje uglavnom zadržalo sve do g. 1905.

[11] H. Mitteis: Der Staat des hohen Mittelalters, g. 1940, str. 455.
Posebna su privilegija imali dalmatinski gradovi, gdje je tradicionalno birao biskupe kler i narod (populus). U privilegiju kralja Kolomana od g. 1107. gradu Trogiru zadržava se ovo trogirsko pravo stim da izabranog biskupa potvrđuje kralj.

Stvar se iz temelja mijenja kad je papinstvo pregnulo da vrši politički utjecaj na državnu vlast i da je podvrgne svojoj vlasti. Sistem načelne ravnopravnosti, odnosno dualizma, pretvara se u supremaciju crkve nad državom, odnosno supremaciju pape nad svjetovnim vladarima. I odatle pojava da se u ranije vrijeme ubacivanje jedne vlasti (svjetovne ili crkvene) u sferu druge vršilo srazmjerno manjim trvenjima. No u 11. st., s uzdizanjem papinskog primata i supremacije, sve se to iz temelja mijenja i svaka od ove dvije vlasti načelno odbija takvo ubacivanje, dok sama sa svoje strane nastoji proširiti sferu svoga utjecaja.[12]

Koncepcija superiornosti crkvene vlasti, odnosno pape, protivna je uopće načelnom razlikovanju između svjetovne i duhovne vlasti. Kad papokrati govore o duhovnoj i svjetovnoj vlasti, ne misle na dvije razne vlasti već *na jedinstvenu vlast sa dva aspekta*.[13] Po shvaćanju papinovaca najviša duhovna vlast uključuje u sebi i najvišu svjetovnu vlast. Iz duhovne vlasti proizlazi i svjetovna.[14] Kršćanstvo, kao jedinstveno društvo, mora imati u papi i jedinstvenog vladara. Od pape proizlaze sve druge vlasti i samo papa drži svoju vlast originalno.[15] Prema papinovcima, preko pape govori sam bog.[16] Osobito veliki papa imperijalista Inocent III rado ističe da preko njega djeluje sam bog.[17] Papa vrši, *prema papistima*, neograničenu vlast.[18] Priroda papinske vlasti, po shvaćanju papinovaca je dvostruka: kao što je crkva Ecclesia – Imperium, tako je i papa istovremeno sacerdos et rex.[19] I papina svjetovna vlast je, prema ovoj koncepciji papinovaca, neograničena. Totalitarni cezaropapizam! Samo crkva i papa ne žele od dobre volje da vrše čitavu svjetovnu vlast, i ostavljaju, moderno izraženo, izvršnu vlast svjetovnim

[12] Carlyle, nav. djelo, vol. II, str. 199.

[13] Wilks, nav. djelo, str. 65 i d.

[14] Tako piše Augustinus T.: »Papa ergo, qui vicem Dei gerit in Terris, ex quo habet potestatem spiritualium, habebit similiter potestatem temporalium et corporalium« (po Wilksu, nav. djelo, str. 265).

[15] Tako npr. jedan od najizrazitijih ideologa cezaropapizma Augustinus Triumphus (po Wilksu 1270/3–1322, a po Gierkeu 1234–1328) piše: »Potestas papae est maior omnia alia maioritate cauzalitatis, quia eius potestas causat omnem aliam potestatem examinando, confirmando et iudicando --- quia cuislibet ordinis dignitatem et potestatem Romanus pontifex habet instituere et confirmare; eius vero potestatem solus Christus fundavit et confirmavit« (po Wilksu, nav. djelo, str. 69).

[16] Tako isto Triumphus: »Sententia igitur papae et sententia Dei una sententia est --- unum consistorium est ipsius papae et Dei --- una sententia et una curia Dei et papae« (po Wilksu, nav. djelo, str. 165).

[17] Inače papinstvo u početku razvoja ističe samo vikarijat sv. Petra, ali od 12. st. dalje direktni Kristov vikarijat (Wilks, nav. djelo, str. 397).

[18] Augustus Triumphus ističe da je ta vlast neograničena i neosporna, faktički tako velika da možda ni sam papa ne zna što sve može uraditi (Wilks, nav. djelo, str. 170).

[19] Tako piše Augustinus T.: »Unde ista de causa summus pontifex meretur dici rex et sacerdos. Nam dicitur rex propter potestatem regalem et temporalem, et dicitur sacerdos propter potestatem spiritualem«. A Inocent III kaže: In signum spiritualium contulit mihi mitram, in signum temporalium dedit mihi coronam: mitram pro sacerdotio, coronam pro regno . . .« (citirano po Wilksu, nav. djelo, str. 258).

licima (teološki pisci tu razlikuju između auctoritas pape i potestas kralja, papa vrši na svjetovnom području auctoritas, a na crkvenom auctoritas i potestas); ali papa može, kad god to zaželi, vršiti svaku svjetovnu vlast. Čitava ta papska vlast pojačava se teološkim sredovječnim shvaćanjem da je osnovno u državi da služi crkvi, da je najvažnija državna zadaća da zaštiti vjeru i crkvu: a to treba država da čini po naređenju i uputi crkve.[19a] S time u vezi stoji i dizanje crkvenog (kanonskog) prava, koje klerokrati, u vrijeme cezaropapizma, smatraju u cijelosti božanskim ili prirodnim pravom, koje stoji nad pozitivnim svjetovnim pravom: država mora, po tom shvaćanju, prvenstveno da živi po normama ovog crkvenog prava i može razvijati vlastita pravila samo gdje joj za to crkveno pravo ostavlja slobodno područje.[20] Država se, po tom klerokratskom shvaćanju, bitno razlikuje od crkve time što nije božanskog, nego zemaljskog porijekla, upravo produkt pokvarene ljudske prirode – a da bi država postala dionicom božje milosti, mora se izliječiti crkvenim autoritetom: u tom smislu dobiva svjetovna vlast ovlaštenja, dobivaju vladari svoja prava od crkve.[20a]

Osobiti argument za svevlast pape daje ideja univerzalnosti.[21] Svjetovna i duhovna organizacija, po tome shvaćanju, moraju se negdje ujediniti; »tota machina mundalis« neophodno traži jedinstveni principat, a kako je papin principat kvalitativno najviši, treba da to bude baš papa.

Kanoniste razvijaju i formalno pravnu teoriju kojom žele osigurati supremaciju crkve nad državom. Pri tome oni osobito ističu četiri argumenta: 1) tradiciju slučajeva kad je papa vršio takvu supremaciju (osobito postavljao i svrgavao vladare); 2) teoriju o posljedicama prava ekskomuniciranja (što uključuje osobito i pravno svrgavanje vladara); 3) teoriju da je sv. Petar, a prema tome i njegovi nasljednici, primio od Krista i duhovnu i svjetovnu vlast; i 4) interpretaciju isfabricirane Konstantinove donacije.[22]

U cilju uzdizanja crkvene vlasti nad svjetovnom vlasti mnogo se upotrebljavaju alegorije. Sv. Bernard (1090–1153) razvija alegoriju o dva mača, koju oduševljeno prihvaćaju klerokrati. To su dva mača apostola Petra s Gecemanskog brda, koja predstavljaju duhovnu i svjetovnu vlast i oba su božanskog porijekla. Nasljednik sv. Petra daje svjetovni mač vladaru, koji se ima njime služiti po rasporedu svećenika. Sličnu alegoriju upotrebljava i veliki crkveni imperijalista papa Grgur VII u pismu Vilimu Osvajaču radi uzdizanja nadmoći pape nad svjetovnim vlada-

[19a] O tome bliže Gierke, nav. djelo, Bd. III, str. 125, i d.

[20] Gierke, nav. djelo, str. 127–128.

[20a] Gierke, ibidem, str. 524.

[21] Gierke, ibidem, str. 518. i d.

[22] Bliže o tome Carlyle, nav. djelo, vol. II, str. 200. i d.

rom, uporedujući sunce s papinskom vlašću, a mjesec s kraljevskom vlašću.[23]

Papiste poriču samostalnost države i njena vladara. Po njihovu shvaćanju ni jedan vladar nema drugog osnova odnosno prava na vladanje osim papina ovlaštenja, bez toga je u posjedu ukradene stvari. Papa stavlja careve i kraljeve nad narode. Papa je, počinjući s carem, nadređen svim svjetovnim vladarima; svi oni dobivaju svoju službu samo posredno od boga, ali neposredno od božjeg namjesnika, pape.[24] Specijalno se car, u duhu važećeg lenskog prava, oglašava najvišim papskim vazalom. Papa može, iz opravdanih razloga, povjeriti i oduzeti imperium vladarima, kao što ga je prenio od Grka na Nijemce. Ali papina vlast nad vladarima ne ograničava se samo na njihovo postavljanje i smjenjivanje: papa je njihov vrhovni sudac; on prima protiv njih žalbe; štiti narode od tiranije i može podanike razriješiti njihove dužnosti poslušnosti.[24a]

12. Borba papinstva za političku prevlast

Naprijed opisana cezaropapinska doktrina ostala je kao takva samo u carstvu ideja i nije nikad, u svojoj totalnosti, postala realnom političkom kategorijom. Može se samo, posve općenito, kazati da su pojedine teze ove doktrine u određeno vrijeme primjenjivali neki vladari odnosno države (osobito kad su bili u stisci). Relativno najveće praktično značenje dobila je čitava papokratska doktrina u vrijeme kad je papinstvo na vrhuncu vlasti, od Inocenta III do Aleksandra IV (1198-1261), i kad su opće političke prilike omogućavale ostvarivanje većih postulata papokracije.

Papinstvu kao političkoj sili slabo ima koji trag još početkom 9. st. A u doba Karla Velikog – za koga su kasnije papokrati tvrdili da je papa bio onaj koji je na njega, odnosno na franačko carstvo prenio rimski imperij – bio je papa Leon III vrlo skroman u svojim političkim pretenzijama. On otvoreno priznaje vrhovnu vlast cara i obećaje mu poslušnost.[25] Borba papinstva za političku vlast počinje sredinom 9. st.

[23] U konfliktu s francuskim kraljem Filipom Lijepim papa Bonifacije VIII se u jednoj buli ponovo služi alegorijom o dva mača, koji oba pripadaju crkvi, a kralj se jednim od njih može služiti samo u korist crkve.

[24] Gierke, ibidem, str. 527, i d.

[24a] Gierke, ibidem, str. 531–532. Osobito je najveći papa imperijalista Inocent III težio za proširivanjem političke vlasti pape; kao vikar samog Krista papa postavlja i smjenjuje kraljeve, zaštićuje ih i sklapa mir među protivnim strankama, zaštićuje osobito siročad i udovice kraljeva, potvrđuje mirovne ugovore, sporazume, davanja i statute – a sve je to i u praksi primjenjivao (Carlyle, nav. djelo, vol. V, str. 159. i d.).

[25] Nakon svog izbora za rimskog cara (g. 800–814) piše Karlo Veliki papi Leonu III: »Vrlo smo obradovani i jednodušnošću izbora i skromnošću vaše poslušnosti, kao i obećane vjernosti koju ste nam dali.« A isti papa piše caru: »Ako u poslovima koji su nam podvrgnuti nismo slijedili put pravog zakona, spremni smo da ga reformiramo prema vašem rasuđivanju i onome vaših predstavnika« (citirano prema nav. djelu Janet, t. I, str. 324–325).

Značajna je u tome pogledu iz sredine 9. st. zbirka dokumenata, tzv. Pseudoizidorski dekretali, koja pored ispravnih dokumenata, objavljuje i proste falsifikate radi jačanja papine crkvene[26] i svjetovne vlasti i uspostavljanja njegove supremacije nad crkvenim i svjetovnim vlastima. Među tim falsifikatima ističe se osobito tzv. Konstantinova darovnica, po kojoj bi pape imali političku vlast nad velikim dijelom zapadne Evrope.[26a] U dekretalima se, između ostaloga, stavljaju u usta prvom pretpostavljenom nasljedniku sv. Petra u rimskoj biskupiji načela stroge supremacije crkve nad svjetovnom vlasti. Ti će falsificirani dokumenti dobiti onda u borbi za supremaciju crkve nad svjetovnom vlašću, odnosno za supremaciju pape nad svjetovnim vladarima, gotovo vrijednost Biblije. Svjetovne vlasti ratuju u to doba »svijetlim oružjem«, crkvene vlasti biblijom i drugim pismenim dokumentima, pa kad ih nema dovoljno, oni ih fabriciraju kao što svjetovne vlasti fabriciraju oružje.

Ako se od sredine 9. st. počela već razvijati težnja papinstva za političkim svjetovnim utjecajem, puni zamah dobiva to tek u 11. st. Dramatski konflikt crkvene i svjetovne vlasti, odnosno pape i svjetovnih vladara, vlada puna dva i po stoljeća: od dolaska na papinsko prijestolje Grgura VII (g. 1073) do smrti Bonifacija VIII (g. 1303). Ta borba između papa i vladara vodi se pretežno s obzirom na pojedina pitanja, kao npr. oko investiture biskupa i drugih visokih crkvenih dostojanstvenika, o konkurentnim crkvenim i svjetovnim pravnim sistemima, o pravu oporezivanja svećenika itd. Ali u pozadini svih tih sporova stoji. sa crkvene strane, teza o supremaciji papinstva. No ima i slučajeva kad je glavni spor baš u tome da li je vrhovni vladar papa ili svjetovni monarh (kasnijim jezikom izraženo da li je suveren papa ili svjetovni vladar), kao npr. za borbe njemačkih Štaufovaca ili kontroverze između Bonifacija VIII i francuskog kralja Filipa Lijepog.

S pontifikatom Grgura VII (g. 1073) počinje sistematski papinski imperijalizam.[27] Grgur razvija čitav klerokratski credo, proširujući

[26] Papinstvo se vrlo lagano razvilo i kao strogo vjerski centar. Jaka decentralizacija crkve i u samim vjerskim poslovima bila je značajna kad je g. 590. Grgur Veliki izabran za papu. On je specijalno uzeo za svoju zadaću da slomi ove samostalne crkve, koje su ograničavale papu u vjerskim stvarima. To mu nije svagdje uspjelo, a osobito su franačkom crkvom faktički vladali franački vladari (pogotovu su istočnom crkvom dominirali bizantski carevi). Isfabricirani dekretali u Pseudo-izidorijani, stavljaju često u usta ranijih papa ideje Grgura Velikog i teže potčinjavanju franačke (kasnije galikanske) crkve papi.

[26a] Donatio constantini krivotvorena je polovinom VIII stoljeća i po tome je car Konstantin kad se povukao u Carigrad tadanjem papi poklonio Rim i talijanske provincije. Papisti se počinju obilato služiti tim falsifikatom, pošto je uvršten, zajedno s drugim falsifikatskim drugaricama, u Pseudoizidorske dekretale.

[27] Pojedinačnih papinih većih političkih zahvata bilo je i prije toga. Tako su npr. normanski vladari južne Italije već g. 1059. morali obećati vjernost papi Nikoli II. Papa Aleksandar II piše Vilimu Osvajaču da je Engleska Kraljevina od vremena prelaza na kršćanstvo »sub apostolorum Principe manu et tutela« i da ima plaćati godišnji danak apostolskoj stolici; na to Vilim odbija vazalsko potčinjavanje, ali obećaje pare (pobliže Carlyle, nav. djelo, vol. IV, str. 299–300).

crkvenu vlast na svjetovne magnate daleko preko monarha.[28] Grgur svojata konkretno supremaciju nad čitavim nizom zemalja, odnosno vladara, naročito nad Španijom, Ugarskom, Danskom, Korzikom, Hrvatskom, a osobito nad čitavom Njemačkom.[29] S druge strane, Grgur se protivi lenima njemačkog cara i želi sva lena rezervirati za papinstvo.[30] Grgur vrši i puni protektorat nad vladarima svoga lena.[31] Po ondašnjem shvaćanju, radi se o pravom vazalskom odnosu.

Relativno najveću političku vlast i ugled steklo je papinstvo za Inocenta III (1198-1216), što se uglavnom zadržava do smrti Aleksandra IV (g. 1261).[32]

[28] G. 1080. Grgur VII, povodom ponovnog ekskomuniciranja Henrika IV, u dugoj deklaraciji o tome Rimskom koncilu, naročito ističe da crkveni dostojanstvenici moraju tako djelovati »ut omnis mundus intelligat et cognoscat quia, si potestis in coelo ligare et solvere, potestis in terra imperia regna principatus ducatus marchias comitatus et omnium hominum possessiones pro meritis tollere unicuique et concedere. - - - Si enim spiritualia judicatis, quid de saecularibus vos posse credendum est! - - - Addiscant nunc reges et omnes saeculi principes , quanti vos estis, quid potestis; et timeant parvi pendere jussionem ecclesiae vestrae« (citirano po Carlyle, nav. djelo, vol. IV, str. 202–203).

[29] Carlyle, nav. djelo, vol IV., str. 301. i d.

[30] Tako u jednom pismu oštro kori ugarskog kralja Salamona što je od njemačkog cara primio leno kraljevinu koja može biti samo leno apostolske stolice; a u druga dva pisma Grgur podržava Gezu u njegovim zahtjevima za ugarskim prijestoljem, s razloga što je Salamon izgubio to pravo, jer ga je kao leno primio od njemačkog cara (Carlyle, ibidem, str. 302–303).

[31] Tako upozoruje u jednom pismu od g. 1079. Vezelina da ne smije dizati oružje na »quem in Dalmatia regem auctoritas apostolica constituit«, i štogod Vezelin učini protiv toga kralja, učinio je protiv apostolske stolice. (Carlyle, ibidem, str. 304–305).
U zavjernici Dmitra Zvonimira papi Grguru VII se kaže: »Ja Dmitar, koji se zovem i Zvonimir, milošću božjom vojvoda Hrvatske i Dalmacije, primajući vlast od tebe, gospodine Gebizone, kao legata apostolske stolice i gospodina našega pape Grgura, pošto sam nakon saborskog i sporazumnog izbora provedenog u solinskoj bazilici sv. Petra od strane cijelog klera i naroda uveden i postavljen za kralja zastavom, mačem, žezlom i krunom, tebi se zavjetujem, obećajem i obričem, da ću ja neizmjenjeno izvršiti sve što mi nalaže časna svetost, tj. da ću u svemu i u svakoj prilici ostati vjeran apostolskoj stolici i da ću neoporecivo obdržavati sve ono što su u ovom kraljevstvu odredili ili što će odrediti bilo apostolska stolica, bilo njezini legati. Vršit ću pravdu, branit ću crkve; bit ću skrbnik prvijenaca, desetine i svega što pripada crkvi; brinut ću se za život biskupa, presbitera, đakona i poddakona da žive čisto i po propisima; zaštićivat ću siromašne udovice i malodobne; razvrgavajući nedopuštene brakove među rodbinom, uvest ću zakonito vjenčanje prstenom i blagoslovom svećenika, a već provedeno zakonito vjenčanje neću dopustiti da se poništi; zabranjivat ću prodavanje ljudi i pokazat ću se, uz pomoć božju, pravednim u svemu što je u skladu s pravednošću«. Slijede podavanja i darovanja crkvi. Zavjernica nastavlja: »Osim toga, jer vladati znači služiti bogu, ja se umjesto sv. Petru i gospodinu našem papi Grguru i njegovim nasljednicima predajem u ruke tebi i predajući se potvrđujem svoju vjernost ovom zakletvom: ja, kažem Dmitar, koji se zovem i Zvonimir, po milosti božjoj i po daru apostolske stolice kralj, bit ću od ovog časa unaprijed vjeran sv. Petru i mome gospodaru papi Grguru i njegovim nasljednicima po kanonskim propisima ...« (citirano po nav. djelu M. Kostrenčića, str. 126–127).

[32] Tako je Inocent III (prema navodima u članku Papacy u Britanskoj enciklopediji) prigrabio izvjesnu svjetovnu supremaciju nad kraljevinama Sicilije i Napulja, Sardinije, državama Iberijskog poluostrva, Aragonom, skandinavskim državama, Ugar-

Galerija velikih cezara papa zaključuje se s Bonifacijem VIII. Ne što ne bi bilo raspoloženja i sposobnosti Bonifacijevih nasljednika za takve pothvate (po imperijalističkom shvaćanju i ličnoj energiji bio je Grguru VII i Inocentu III vrlo blizak Julije II), već što im je ovo onemogućavala opća politička situacija. Bonifacije VIII želi pravim pljuskom bula ojačati papinsku vlast nad monarhom, odnosno državom.[33] No agresiju Bonifacija VIII slomio je francuski kralj Filip Lijepi. Za pismeni odgovor Filipa na Bonifacijevu agresiju tvrdi Janet (ibidem str. 425) da je to možda najsnažnija reakcija u 14. st. protiv pontifikalne tiranije.[34] K uspjelom otporu Filipa Lijepog pridolazi otpor Henrika VII Klementu V i Ljudevita Bavarskog Ivanu XXII.[35]

Papinstvo uskoro silno gubi na političkom ugledu; osobito tzv. babilonskim sužanjstvom u Avinjonu,[36] a zatim dvopapstvom, tako da je tek na koncilu u Konstanci uspostavljeno jedinstvo crkve izborom pape Martina V (1417-1431).

13. Spor njemačkog carstva i papinstva

Političke sporove papinstva s pojedinim vladarima daleko nadvisuje spor, upravo rat papa s njemačkim carevima. U pozadini tog rata je naročito borba o imperium mundi, a osobito o gospodstvo nad pojedinim talijanskim područjima. Po posljednjem razvile su se u Italiji i dvije posebne stranke: gelfi ili velfi, pristaše pape, i gibelini, pristaše cara. Boj između te dvije stranke, koji je bio osobito jak u sjevernoj Italiji, nije trajao samo za vrijeme Hohenštaufovaca, već se zadržao i nakon njihove propasti.

U doba borbe cara i pape o supremaciji vlasti podijelili su se i učitelji prava u dvije grupe. Na jednoj strani su stajali kanonisti ili dekretalisti, branioci apsolutne papine vlasti, a na protivnoj legisti, odani carskoj vlasti.[37] U jeziku srednjeg vijeka znače legisti učitelje rimskog

skom, Češkom, Poljskom, Srbijom, Bosnom i Bugarskom, kao i kršćanskim državama u Siriji, koje su osnovali u 12. st. križari. Specijalno je uspio da potčini u Engleskoj kralja Ivana (John). Slabije sreće je bio u samoj Italiji i dobrano spram Njemačke. Francuska Filipa Augusta (1180-1223) ostaje strogo van papina vazalstva.

[33] O tome bliže Janet, nav. djelo, t. I, str. 419. i d.

[34] Inače je borba Filipa protiv Bonifacija bila vrlo dramatična; nije vođena samo literarno već i brahijalno. Kad je Bonifacije anatemizirao Filipa, taj ga naprosto zatvara, a papa, iako kasnije oslobođen, umire od jarosti (g. 1303). Njegov nasljednik Benedikt XI opoziva sve odredbe protiv Filipa, a uskoro dolazi do tzv. babilonskog sužanjstva papa u Avinjonu (1305-1377), gdje se crkva morala potpuno podrediti francuskom kralju. U Francuskoj je potpuno slomljena papinska supremacija.

[35] Bliže o tome Janet, ibidem, str. 426. i d.

[36] Ali iz Avinjona papinstvo ne napušta čitavu agresiju protiv pojedinih nefrancuskih država. Papa Ivan XXII vodi npr. upravo iz Avinjona veliki politički spor s Ljudevitom bavarskim.

[37] O tome Janet, nav. djelo, t. I, str. 356.

Po shvaćanju glosatora imperium romanum nije propao i on živi dalje u kršćanskom imperiumu Zapada. Glosatori su pristaše carstva, jer je rimsko pravo, po njima, pravo carstva. Kasnije će legisti drugih zemalja (osobito Francuske i Španije) zastupati gledište nezavisnosti od rimsko-njemačkog carstva. Ti legisti postavljaju i

prava. Za njih je značajno da ne smatraju rimsko pravo historijskom kategorijom, već ga žele svim žarom u život provesti. Kanonistima je glavno pravno vrelo Gracijanov dekret, a legistima carsko rimsko pravo (osobito Justinijanova kodifikacija sa svevlašću monarha, koja se proteže i na samu crkvu). Jedni i drugi služe se kao glavnim argumentom historijskim izmišljotinama odnosno fikcijama: kanonisti izmišljenom (falsificiranom) darovnicom Konstantina Velikog i tobožnjim papinim prenosom grčkog carstva na Germane, a legisti (carevci) fikcijom neprekidnosti rimskog carstva i univerzalne monarhije.

Pape su i u ličnom odnosu spram cara, osobito što se tiče njegova izbora, prisvajali veća prava negoli spram drugih vladara. Tako je osobito Inocent III tražio da u izboru cara ima papa prvu i posljednju riječ, jer je Carstvo kreacija papinstva, koje je prenijelo Carstvo iz Carigrada, i po tom prenosu se i biraju njemački carevi.[38] Većina njegovih izbornika poricala je papi ovo izborno pravo. Nasljednici Inocenta III pošli su još dalje. Tako je Grgur IX smatrao da bi se po Konstantinovoj donaciji čitavo Carstvo imalo prenijeti na papinstvo, a ako ga je ono dalo Nijemcima, još je uvijek zadržalo vrhovnu vlast; a Inocent IV je smatrao da Konstantinova donacija znači da Carstvo uopće pripada crkvi. Papokrati daju carskom krunjenju od pape veliko značenje, ne samo da bi se dokazala inferiornost cara kao papina stvora već i da bi se pokazalo da je pravi vladar imperium Christi baš papa.[39]

Uska veza rimskonjemačkog carstva s papinstvom uspostavljena je osobito g. 962. kad Otona I (Veliki) papa u Rimu kruni za rimskog cara. Iza toga često njemačke vladare za rimske careve krune pape. Kad se papa Ivan XII usprotivio carskoj vlasti, Oton ga (g. 963), pošto je zauzeo Rim, svrgava s papske stolice i postavlja na njegovo mjesto Leona VIII; duhovno carstvo klanja se svjetovnom, Oton potpuno dominira nad crkvom.[40] Počinju veliki carsko-papski sporovi. Za malodobnog Otona III (koji postaje kraljem g. 983) opet je porasla vlast crkve. Ali njemački kralj Konrad II (g. 1024-1039, krunjen za cara u Rimu) pot-

pravilo »rex Franciae est imperator in regno suo«, te prenose sva pravila justinijanovog Corpusa jurisa koja naglašuju apsolutnu vlast rimskog carstva na francuskog kralja. Značajno je kako pravnici čine francuskog kralja na taj način nezavisnim što ga oglašuju partikularnim carem (bliže o tome P. Koschaker »Europa und das römische Recht«, 2. izd..; g. 1953, str. 70 i dalje).

[38] O tome Carlyle, nav. djelo, vol. V, str. 314. i d.

[39] Wilks, nav. djelo, str. 254. Između papinskog i carističkog shvaćanja dolazi gdjekad i do kompromisa. Tako je npr. g. 1157. došlo do svađe između Fridrika (koji je 1155. okrunjen za cara u Rimu) i pape Hadrijana IV, i to oko papine pretenzije da Fridrik drži carstvo kao papino leno. Fridrik odgovara da je kraljevstvo i carstvo primio izborom kneževa od samog boga i da je tvrđenje da je carsku krunu primio »pro beneficio« od pape protivno doktrini sv. Petra »deum timete, regem honorificate«. Iza toga se Hadrijan IV pomalo ispričava Fridriku za svoje ranije fraze: pod »beneficium« nije mislio »feudum« već samo »bonum factum« – što Fridrik prima k znanju (o tome Carlyle, nav. djelo, vol. IV, str. 313. i d.).

[40] J. Calmette, nav. djelo, str. 126.

puno je zavladao crkvom. Njemački kralj Henrik III (1039-1056), koji je smijenio tri pape, uzdiže za papu Nijemca Klementa II i daje se od njega kruniti za cara. Svjetovni monarh sve više korumpira crkvu i čini je instrumentom svoje vladavine.[41]

Nova papokratska politika počinje s Grgurom VII i između njega i Henrika IV dolazi do velikog historijskog spora.[42] I kasnije se množe sporovi između cara i pape. Između najjačeg njemačkog cara Fridrika I (1152-1190) – kome su Talijani zbog njegove crvene brade dali pridjevak Barbarossa – i pape Aleksandra III dolazi g. 1177. u Veneciji do velikog pomirenja. Nakon nagle smrti Henrika VI (1190-1197), sina Fridrikova, oslabljena je vlast Hohenštaufovaca u Italiji, a slomljena je poslije smrti Fridrika II (g. 1250). Iza toga ima više pokušaja Hohenštaufovaca za uspostavljanjem posjeda u Italiji, razvija se najoštrija borba između njemačkog monarha i pape, koja traje još u 14. st., ali sve je to bez trajnijeg značenja za cara.

Svakako sredinom 13. st. Rimsko Njemačko Carstvo stoji u beznadnom položaju.[43] Konačno je borba cara i pape, koja je počela u 11. st. i bila na vrhuncu u 13. st., propašću hohenštaufovske kuće odlučena vanjski u korist pape. No slomom carstva potresen je i svjetski položaj papinstva,

[41] Calmette, ibidem, str. 131.

[42] Konflikt Grgur VII – Henrik IV počeo je na pitanju investiture visokih crkvenih dostojanstvenika. Grgur VII ishodi na sinodu u Rimu zaključak po kojem se uz najstrože crkvene kazne zabranjuje investitura crkvenih dostojanstvenika od svjetovnih vladara. Iza toga saziva Henrik u Vormsu g. 1076. posebni crkveni sabor, koji svrgava Hildebranda (Grgur VII) s papinske stolice. Grgur VII uzvraća ekskomuniciranjem Henrika IV, svrgava ga od kraljevske časti u Njemačkoj i Italiji i razrješava sve njegove podanike priseže vjernosti. Ta ekskomunikacija je prvi puta izrečena protiv jednog njemačkog vladara, pa je izvršila i jači utjecaj na mnoge njemačke knezove i biskupe, koji su otpali od Henrika, a bojovni Sasi digli su ponovo ustanak. Zbog tih teških unutrašnjih prilika prisiljen je Henrik da se pokori Grguru: nakon trodnevne (po nekima dvodnevne) pokore pred tvrđavom Kanosa, u koju se sklonio Grgur, Henriku se otvaraju vrata i on je oslobođen od ekskomunikacije. No borba Grgur – Henrik se nastavlja. G. 1080. Grgur ponovo ekskomunicira Henrika a priznaje Rudolfa za pravoga vladara. Henrik ne ponavlja Kanosu, već vrši protunapad: na sinodu u Briksenu, u prisustvu mnogih njemačkih biskupa, svrgava Grgura s papinstva i postavlja za papu nadbiskupa Guiberta od Ravene, kao papu Klementa III. Nakon toga g. 1081. Grgur ponovno ekskomunicira Henrika. Na to se Henrik pogotovu nije obazirao, g. 1084. ulazi u Rim i dok je opsjedao Grgura, koji se sklonio u Anđeosku tvrđavu, dobiva od Klementa III carsku krunu. Konačno Grgur VII umire kao prognanik u Salermu, a Henrik ostaje pobjednikom iz ovog dvoboja.

Sin Henrika IV, koji se digao protiv oca i oduzeo mu vladavinu, Henrik V nije htio prihvatiti zabranu laičke investiture i, došavši g. 1111. u Rim, prisili papu Paškalisa II (prije toga zatvorio je papu zajedno s kardinalima) ne samo da ga kruni za cara već da mu ostavi investituru i da mu obeća da neće nikad protiv njega izreći crkvenu kaznu. Rim se svega toga ne drži, ponovno se izriču kazne protiv Henrika V, a borba o investituri se zaoštrava sve do sporazuma iz g. 1122, po tzv. Vormskom konkordatu (o čitavoj toj historiji bliže Weber-Langer, nav. djelo, str. 174. i d.).

Naprijed opisana borba samo je jedna epizoda trajnog carsko-papinskog rata i ovdje primjenivane metode ponavljaju se i u drugim slučajevima.

[43] Weber-Langer, nav. djelo, str. 209.

koje je sve više prinuđeno da se oslanja na Francusku.[44] Carstvo i papinstvo međusobno su se, kao političke snage, oslabili, i nakon propasti Hohenštaufovaca (g. 1259) uzdiže se, na evropskom kontinentu, Francuska[45] – ali bez carskih i papinskih pretenzija na imperium mundi. Stvarno je raniju dilemu: papa ili car zamijenila koncepcija o više ravnopravnih država odnosno naroda; otvaraju se vrata koncepciji državnog suvereniteta, čemu se ranije protivilo vrhovništvo cara i pape.

14. Papinska država

Pored svog općeg svjetskog imperija odnosno opće političke supremacije nad svjetovnom vlašću, papinstvo formira i svoju vlastitu državu, na čijem području neposredno drži vlast.[46] Te dvije stvari ne idu uvijek uporedo, već se i ukrštavaju. Papa, da bi osigurao svoju državu, prinuđen je često na razne kompromise na štetu svoje opće političke supremacije; vladalac imperiuma mundi srozava se na sitnog, prilično bespomoćnog monarha, upućenog na pomoć i zaštitu svjetovnih vlasti, ne samo prema vani, već i prema unutra protiv domaćih aristokratskih ili demokratskih, snaga. Da bojovni i vlašću opojeni Julije II nije bio toliko okupiran neposrednim potrebama svoje papinske države, postao bi, vjerojatno, drugi Inocent III s obzirom na opću političku supremaciju papinstva. S druge strane opet npr. francuski vladari, koji su u stalnoj borbi protiv opće političke papinske supremacije, vode u samoj Italiji politiku jačanja papinske države.[47]

Vrlo oštro su istupali protiv papinske države borioci i zastupnici ujedinjenja Italije. To je ujedinjenje sprečavala papinska država, koja je – kako je to kazao Machiavelli – bila preslaba da to sama provede, a prejaka da to prepusti drugome. Vrlo je oštro, s talijanskog gledišta, istupio početkom 16. st. protiv papinske države i svjetovne vlasti pape – Valla.[48] Tako je bilo u logici stvari da je Ujedinjena Italija likvidirala papinske posjede na tlu Italije: najprije g. 1861. izvan Rima, a g. 1870.

[44] Pastor, nav. djelo. Bd. I, str. 55. – Inače je posljednje krunjenje za cara u Rimu izvršio papa Nikola V. g. 1452. nad Fridrikom III (prvi car habsburške kuće). Protivno sredovječnim običajima, uzima g. 1508. Maksimilijan I titulu rimskog cara *a da ga papa nije okrunio.*

[45] Weber-Langer, nav. djelo, str. 228.

[46] Posebna papinska država osnovana je u 8. st. benevolentnošću karolinškog vladara Pipina Malog. O tome u našoj domaćoj literaturi rasprava Natka Nodila: Postanje svjetovne papinske vlasti ili pedeset godina talijanske historije (724-774), Zagreb, 1878.

[47] Što se toga tiče, ima jedno dražesno mjestance u Machiavellijevu Vladaru (pogl. III). Kad mu je ruenski kardinal kazao da se Talijani ne razumiju u rat, Machiavelli mu odgovara da se Francuzi ne razumiju u državne poslove, jer da se razumiju ne bi crkvi dopustili da se dočepa tolike moći. Francuska je uzrok moći crkve i Španije u Italiji, a propada onaj koji je uzrokom nečije moći, – »on je tu moć izgradio, ili *trudom ili snagom; i na jedno i na drugo prijekim okom gleda onaj koji je postao* moćan« (citirano prema prevodu I. Frangeša, Zgb. 1952).

[48] Naročito u De falso credita et ementita Constantini donatione declamatio, objavljenom tek iza njegove smrti g. 1517, Valla, dokazujući lažnost ove isprave, po kojoj je tobože Konstantin Veliki nadijelio papu svjetovnom vlašću, smatra da se

ulaze trupe mlade Italije (osobito garibaldinci) trijumfalno u sam Rim. Izdahnula je jedanaest stoljeća stara papinska država kao historijski relikvij.

15. Ideološki protivnici supremacije papinstva nad državom, odnosno pape nad svjetovnim vladarima

a) Svjetovna doktrina

O toj supremaciji crkve razvila se u srednjem vijeku vrlo opsežna literatura, podijeljena u dva tabora: crkveni, koji brani tu supremaciju, i svjetovni, koji joj se opire i zastupa samostalnost države, odnosno svjetovnih vladara od crkve u svjetovnim (političkim) stvarima. Osnovna je teza posljednjih odvojiti svjetovnu od crkvene (duhovne) sfere i zabraniti supremaciju crkve, odnosno pape nad svjetovnom sferom, odnosno svjetovnim vladarima, zagarantirati posljednjima, kako bi se kasnije razvijenom terminologijom kazalo, suverenitet.

U pitanju utjecaja svjetovne vlasti na crkvu diferiraju pojedini pisci. i među njima je najradikalniji u korist svjetovne vlasti Marsilius Patavinus (Marsilije Padovanski), koji je već razvio puni suverenitet državne vlasti nad crkvom.

Iz ove vrlo opsežne doktrine uzimam kao najinteresantnije Ivana Pariškog i Marsilija Padovanskog. Oba su i praktički učestvovali u borbi protiv papinske supremacije: prvi kao savjetnik francuskog kralja Filipa Lijepog protiv Bonifacija VIII, a drugi kao savjetnik bavarskog kralja Ljudevita protiv Ivana XXII. I Marsilije, iako porijeklom iz Italije, djelovao je na Pariškoj univerzi, odakle je otišao kralju Ljudevitu. Ivan Pariški[49] smatra crkvu posve duhovnim bićem. Papa i njegovi biskupi vrše načelno samo duhovnu vlast, a samo određenu svjetovnu vlast dobivaju od svjetovnih vladara. Ako je Krist vladao samo putem vjere, zašto da se dade veća vlast njegovu vikaru. Ivan P. priznaje univerzalnu crkvu samo kao isključivo vjersko jedinstvo. Naprotiv, s obzirom na svjetovne stvari bolje su posebne (nacionalne) države s posebnim jezikom, običajem i ustavnim uređenjem. Ideja suvereniteta došla je time već do punog izražaja: pojedine nacionalne države slobodne od papine, odnosno crkvene političke supremacije.

Drugi veliki protivnik papine političke supremacije, Occam (glavno djelo iz g. 1330), već je mnogo blaži s obzirom na svjetovnu univerzalnu državu. Kod njega se još zadržava sredovječna koncepcija imperium mundi. Occam ističe da, ako je uopće potrebna jedinstvena i univerzalna ljudska zajednica s jednim vladarom, može to biti samo car, a crkva samo dio toga carstva.

time ruši temelj svjetovnoj papinskoj vlasti i da je papa dužan što prije odbaciti tu svjetovnu vlast. Valla ujedno oštro napada »nasilnu, barbarsku i tiransku« svećeničku vladavinu. Ta je vladavina u prvom redu kriva nesreći Italije, pa Valla otvoreno poziva Rimljane da revolucijom slome svjetovnu vlast pape.

[49] Vidi naprijed tač. I, bilj. br. 56.

Marsilije Padovanski (Marsilius Patavinus, umro iza g. 1342[50]) smatra crkvu čisto duhovnom, sakramentalnom zajednicom (communitas); »čisto duhovnom kongregacijom vjernika, vezanih samo zajedničkom vjerom i učestvovanjem u sakramentima.« To crkveno jedinstvo je mističko, nematerijalno jedinstvo; i zato crkva ne može uopće biti monarhijska institucija s prinudnom vlašću. Marsilije izgleda kao pokriveni ateista, samo koji to u ono vrijeme ne može otvoreno kazati; zato je Marsilije i mnogo radikalniji od Ivana Pariškog u pitanju utjecaja svjetovne vlasti na crkvu. Marsilije izrijekom kaže da postojanje boga nije uopće predmetom racionalnog dokazivanja i da bog nema uopće nikakve racionalne veze s ljudskim životom (sasvim revolucionarna teza u doba kad se općenito i crkvena i svjetovna vlast izvodi od boga); prirodno i natprirodno su dva sasvim različna područja. Papa i svjetovni vladar ne mogu uopće zajedno istupati jer su ciljevi za kojima idu nespojivi. Ako je svjetovni život bez veze s duhovnim, onda zemaljski poredak mora biti svenadležan i dostatan sam sebi, specijalno se božansko pravo može odnositi samo na nadzemaljski život. Marsilije tu precizno izražava suverenitet svjetovnog državnog prava. Naprotiv, Marsilije[51] brani nadzor cara, odnosno političke zajednice nad crkvom.[52] U »Defensor pacis« crkva se izrijekom oglašuje državnom institucijom, sacerdotum kao pars et officium civitatis, i daje se svjetovnoj vlasti veliki utjecaj na crkvu. Tu se daleko prelazi linija strogog dualizma crkvene i svjetovne vlasti i crkva se stvarno potčinjava državi.[53]

[50] Glavno je djelo Defensor pacis, napisano uz suradnju Ivana Jandunskog između g. 1324-1326, i to u Nürnbergu na poziv bavarskog kralja Ljudevita (1314-1348), a u povodu njegove borbe s avinjonskim papom Ivanom XXII (1316-1334). O Marsiliju Wilks, nav. djelo, str. 92. i d., Pastor, nav. djelo, Bd. I, str. 68. i d.; O. Gierke, nav. djelo, Bd. III, str. 635 i d.

[51] Osobito u djelu Defensor pacis, gdje se izrijekom ističe da je pisano u korist imperatora Romanorum Ljudevita Bavarskog.

[52] Tako osobito car saziva crkveni koncil i rukovodi njime, a on bira, nadzire i svrgava papu. Inače Marsilije, kao najjači demokratski publicista srednjeg vijeka, zavodi i u crkvu izvjesni demokratski režim. On poriče primat pape i u samim crkvenim poslovima i na čelu crkve ne stoji papa, već koncil, u čijem radu ne učestvuju samo svećenici, već i laici, koje biraju općine.

[53] Svjetovna vlast pripušta u sacerdotium, uređuje njegove funkcije i utvrđuje broj pojedinih crkava i duhovnih službi; autorizira crkvene zavode i korporacije; namješta pojedine svećenike, plaća ih, nadzire ih (osobito u pravcu ograničavanja na strogo duhovne funkcije) i može ih smijeniti, a uvijek su dopuštene žalbe crkvenih organa na državnu vlast. Za izdavanje interdikta, ekskomunikacija, proglašavanje svetaca, za odredbe o blagdanima i postu potrebna je najmanje državna autorizacija; samo na temelju izričnog državnog odobrenja može crkva vršiti svjetovna ovlaštenja. Školstvo je isključiva stvar države; sve opće i partikularne crkvene koncile saziva država, a svjetovna vlast rukovodi njima. Svjetovna vlast vrši čitav jurisdictio i potestas coactiva, bilo da se radi o svećenicima, ili o bračnim stvarima, dispenzima, legitimaciji ili krivovjernicima. Crkvenim dobrom raspolaže država, slobodno ga oporezuje i može ga sekularizirati, odnosno prodati. Ova lista državnih ovlaštenja je vrlo interesantna jer pokazuje najvažnija aktuelna pitanja razgraničenja svjetovne i crkvene nadležnosti. U tome je i Marsilije, za ono doba a i duge iza toga, najradikalniji pristaša svjetovne vlasti.

S obzirom na načela državnog odnosno monarhijskog suvereniteta vrlo je interesantno djelce otisnuto g. 1500. pod naslovom »Dvadeset prava i privilegija odličja vrlo kršćanskog Royaume des Francs«.[54] Spis je interesantan što navodi pozitivno suverena kraljeva prava, pri čemu upada u oči velika važnost koja se daje emancipaciji kralja od pape. U spisu se rezimira: »Kralj Francuske ne poznaje nikog višeg u svjetovnim stvarima. On može, iz vlastite pobude, tražiti poreze od svojih podanika, pa i od crkvenih, bez ovlaštenja pape. On vrši regalna prava kad su beneficija ispražnjena. On se ne može izopćiti iz crkve. On podjeljuje s punim pravom crkvene beneficije i časti. Biskupi kraljevine moraju mu priseći vjernost. On priznaje crkvene posjede. Samo on vrši u kraljevini zakonodavnu vlast. On može biti izabran carem. Papa ne može legitimirati vanbračnu djecu, niti restituirati dobra u kraljevini, takvo pravo pripada samo kralju. Samo on ima pravo čuvara i zaštitnika. Samo on može uvoditi nove poreze. Nijedna zajednica, grad ili druga asocijacija ne može se nametnuti bez dozvole kralja.«

b) Teološki protivnici svjetovne papinske vlasti

Svjetovna papinska vlast nalazi mnogo protivnika i u redovima samih svećenika. Često se pri tome spaja otpor protiv svjetovne papinske vlasti s otporom i protiv papinske vrhovne, apsolutne crkvene vlasti. Bilo je već naprijed naglašeno kako vladari u borbi protiv papinske političke supremacije nalaze jaku potporu u dijelu svećenstva svoga područja i kako svećenstvo nije nikako a priori u papinu taboru. Svećenici, odnosno redovnici, bila su i sva tri naprijed navedena pisca svjetovne doktrine (Ivan, Occam i Marsilije).

Tako iz početka 12. st., u punom zamahu papokracije, piše kaluđer Hugo Floriacensis[55] da svaka vlast dolazi od boga i da su kraljevska i crkvena vlast ujedinjene u osobi Krista, koji je podjedno kralj i svećenik. Biskup je podređen kralju, kao što je sin podređen ocu. Samo bog skida ohole i uzdiže ponizne. Kraljevima se ima odupirati molitvama, a ne oružjem prodikaonice. Isus je kazao: stavi mač u korice, tko se mača laća, od njega će i poginuti.

Prosjački redovi počeli su se osobito u 14. st. boriti protiv svevlasti pape (tako dolazi i Occam iz franjevačkog reda, a Ivan Pariški iz dominikanskoga). Ako se Isus odrekao svih svjetovnih dobara, onda ih ne može gomilati ni njegov svjetovni vikar, papa. A takvo svjetovno dobro predstavlja i dominiranje nad svjetovnim političkim zajednicama i njihovim vladarima – čime se poriče politička vlast pape.

U čuvenim francuskim maksimama od g. 1682, za koje se smatra da su definitivno zaključile stari spor između crkve i države[56] i da ih je

[54] Bliže Prélot u nav. djelu, str. 198.

[55] Glavno djelo Tractatus de regia et sacerdotali dignitate, napisano između g. 1100. i 1106. Bliže o Hugi Fl. u nav. djelu Janeta, t. I, str. 358. i d.

[56] Bliže o njima: Janet, nav. djelo, t. II, str. 290. i d.

sastavio biskup Bossuet, odlučni zastupnik monarhijskog suvereniteta, između ostaloga se kaže: »Izjavljujemo da su sv. Petar i njegovi nasljednici namjesnici Isusa, pa je i čitava crkva primila vlast od boga samo s obzirom na duhovne stvari i koje se tiču spasa, a nikako s obzirom na svjetovne i građanske stvari: sam Isus Krist nas je učio da njegovo kraljevstvo nije od ovoga svijeta i, na drugome mjestu, da treba dati cezaru što je cezarovo, a bogu što je božje, i tako pouka apostola sv. Pavla ne može se izmijeniti ili pokolebati: da je svaka osoba podvrgnuta višoj vlasti; jer nema vlasti koja ne bi došla od boga, i on je taj koji određuje one koji su na zemlji: tko se, dakle, suprotstavlja vlasti suprotstavlja se božjem poretku. Dosljedno izjavljujemo da kraljevi i suvereni nisu podvrgnuti crkvenoj vlasti po božjem poretku u svjetovnim stvarima, da ne mogu biti smijenjeni ni izravno ni neizravno vlašću crkvenog glavara; da se njihovi podanici ne mogu razriješiti pokornosti i poslušnosti što im duguju, niti osloboditi zakletve vjernosti, i da ta doktrina, nužna za javni mir, nije manje korisna crkvi nego državi, treba da se nepovredivo slijedi kao suglasna riječi božjoj, tradiciji svetih otaca i primjeru svetaca.« Evo čisto teološkog – i po autoru i po sadržaju – opravdavanja samosvojnosti (suvereniteta) monarha i države protiv supremacije crkve, odnosno pape.

Slično i niz drugih pisaca koji sa svjetovnog gledišta pobijaju supremaciju papinstva nad državom odnosno monarhom, potječe iz redova visokog svećenstva: radikalni demokrat i antipapista Marsilije od Padove bio je neko vrijeme nadbiskup Milana, a Nikola Cusanus čak i kardinal.

Svi crkveni raskoli u katoličkoj crkvi upereni su u prvom redu protiv papinstva, njegove crkvene i svjetovne vlasti, a osobito protiv njegove težnje za supremacijom nad državama. Tako je npr. do konačnog raskida g. 1054. s istočnom crkvom došlo u prvom redu što carigradski patrijarh Focije nije htio priznati papu Nikolu I; a čitava papinska vlast nije tu nikad imala veći utjecaj, već je pored od pape osamostaljenog carigradskog patrijarha bila odlučna vlast bizantskog cara. U Bizantu se protive papinu primatu zajednički i klerikalci i državna vlast (car), koja je podredila crkvu svojoj vlasti. I spor engleskog kralja Henrika VIII (1509-1547) s Rimom prvenstveno je spor sa svevlašću pape, da bi se onda g. 1531. papi porekla sva prava s obzirom na svjetovnu vlast, a kralj oglasio vrhovnim glavarom engleske crkve.

I kod svih reformatora katoličke crkve najosnovnija je borba protiv papine svemoći, kako u crkvenim, tako i u svjetovnim stvarima. Tako Wiclif (oksfordski profesor, umro g. 1384) oglašuje čitavo papinstvo protukršćanskom ustanovom, a samog papu antikristom. U blažem obliku se ovo naučanje širi u Češkoj preko Jana Husa. Ispravno se ističe[56a] da se čitava reformacija može ispravno samo politički razumjeti i da je ona samo zbog ove političke strane, a ne vjerske, jedna od naj-

[56a] S. M. Mélamed: Der Staat im Wandel, g. 1910, str. 182. i d.

većih historijskih događaja; državna ideja reformacije je posve nacionalna, ona znači nacionalno-političku emancipaciju od Rima. Za Luthera npr. nema Stari zavjet uopće značenja u vjerskim stvarima, ali to veće je ono u politici i zakonodavstvu. Značajno je za crkvene reformatore uzdizanje svjetovne odnosno državne vlasti. Tako je npr. Luther (1483-1534) otvoreni pristaša jake svjetovne vlasti. Po njemu može crkva biti samo duhovna organizacija, što god treba svjetovno raditi u ime boga, treba da čini država, a ne crkva. Luther, štaviše, daje svjetovnoj vlasti i dio duhovne vlasti. I Zwingli priznaje vrhovništvo države nad crkvom i u samim crkvenim stvarima. I za Calvina (Calvin 1509. -1564) značajno je uzdizanje državne vlasti i davanje državi pored svjetovnih i duhovna ovlaštenja, ali on u državnu organizaciju uvlači teokraciju i razlikuje se po tome od drugih reformatora; on zavodi u Ženevi teokratsku strahovladu i njegovi su pravi učitelji sv. Augustin i sv. inkvizicija.[57] U velikom sporu između katolicizma i protestantizma pobijedilo je konačno Vestfalskim mirom (g. 1648) teritorijalno načelo religija: cuius regio, eius religio, što stvarno znači pobjedu državnog suvereniteta.

16. Položaj crkve unutar države

I još u 16. i 17. st. učitelji državnog prava pretežnim dijelom ne smatraju crkvu korporacijom koja je uključena u državi, već posebnom duhovnom organizacijom koja je paralelna sa svjetovnom organizacijom.

Crkva je državi koordinirana organizacija – u protestantskim zemljama svjetovna vlast nad crkvom ne izvodi se iz novog državnog prava, već iz novog crkvenog prava.[58] Tu se stvarno zadržava sredovječna koncepcija crkve kao od države potpuno samostalne i nezavisne organizacije, kao duhovne organizacije koja postoji paralelno sa svjetovnom, državnom organizacijom. Koncepcija državnog suvereniteta nužno teži da crkvu kao organizaciju, kao pravno lice, uključi u državu: crkva može biti potpuno odijeljena od države samo u strogo vjerskim (duhovnim) stvarima, ali u svom pravnom životu ona je podređena pravu države.[59] To načelo – koje je vrlo odlučno zastupao već Marsilije Padovanski – provest će se u katoličkim zemljama tek postepeno, a načelno i konačno rastavom crkve od države. I tu je bilo suđeno Francuskoj da provede načelo državnog suvereniteta. Po zakonu od g. 1907. priznaju se prava katolika kao običnih pojedinaca, koji se međusobno udružuju. Ta se prava zasnivaju isključivo na državnom zakonu, a ne kao prije toga na konkordatu sklopljenom između Francuske i pape.

[57] Mélamed, nav. djelo, str. 195. i d.
[58] Otto Gierke, nav. djelo, IV Band, str. 261.
[59] Otto Gierke, ibidem, str. 366-367.

III

OPĆI IZVODI O SUVERENITETU

17. Geneza pojma suvereniteta

Suverenitet je francuska riječ.[1] Ona potječe od starofrancuskog sovrain, što izvorno ne znači imaoca najviše vlasti, već nekoga s višim položajem. Svaki je viši u odnosu prema potčinjenom suveren. Po sredovječnom shvaćanju svaki čovjek ima nad sobom višega, a taj viši je u ondašnjoj francuskoj terminologiji njegov seigneur, suverain ili souverain. U francuskom lenskom sistemu razvio se čitav lanac ili ljestvica takvih senjera ili suverena.[2] No u toku jezičnog razvoja, termin suveren se u vezi s dizanjem i jačanjem kraljevske vlasti sve više ograničuje na samog kralja i dobiva u 16. st. apsolutni značaj.[3] Dok je ranije taj izraz značio samo komparativ, neki viši stepen vlasti, u 16. st. se taj komparativ definitivno pretvara u superlativ, i suverenitet je značajka vlasti koja nad sobom nema više vlasti, a niti zavisi od neke druge vlasti.[4]

U pojmu države je najznačajnije vršenje političke vlasti. Najosnovnije je u teoriji suvereniteta, kako se ona razvija drugom polovinom 16. st., da je to nezavisna i najviša vlast, koja nije podređena nijednoj drugoj vlasti. Svojstvo nezavisne i najviše vlasti je pojmovno najuže povezano, samo što prvo dolazi više do izražaja u odnosu prema vani, a drugo u odnosu prema unutra. Kako je već naprijed pod tač. I-2 rečeno, već je legista Bartolus de Sassoferrato (1314-1357) po značajci najviše vlasti izdvojio državu od ostalih zajednica. Ali u 16. st. potpuno

[1] Bodin, koji je prvi najdosljednije počeo primjenjivati taj termin u svom sistematskom i velikom djelu o državi, izraz suverena vlast iz francuskog teksta prenosi u svom latinskom prevodu na summa potestas.

[2] De Jouvenel: De la souveraineté, g. 1955, str. 217-218.

[3] Carré de Malberg: Contribution à la théorie générale de l'Etat, t. I, g. 1920, str. 74.

[4] Tako Loyseau u djelu De seigneuries, g. 1608, u pogl. II kaže: »Suverenitet se sastoji od apsolutne vlasti, tj. savršene i potpune (parfaite et entière) u svakom pogledu; i dosljedno, ona je bez stepena nadmoćnosti, jer tko ima višega, ne može biti najviši i suveren«.

se i politički iskristalizirala nužnost nezavisne i samostalne države u odnosu prema vani: u ideji nacionalne države u opreci prema univerzalnoj državi (na Zapadu naročito, u borbi protiv papinske političke supremacije i otporu protiv imperijalizma Njemačkog carstva) kao i u koncentraciji državne vlasti prema unutra, osobito s obzirom na feudalne i staleške tvorevine, koje se emancipiraju od centralne državne vlasti (a ti feudalci, kao i razne druge zajednice, osobito one koje potječu iz preddržavnog društvenog razvoja, vrše stvarno svu političku vlast u vlastito ime, a ne u ime države). Ti su politički razlozi doveli do pojma suvereniteta.[5]

Na evropskom kontinentu čitavo ovo jačanje države ide u pravilu uporedo s jačanjem monarhove vlasti. Čitavo jačanje odnosno koncentracija državne vlasti provodila se baš jačanjem monarhove vlasti. Vladar je nosilac borbe za nezavisnost i samostalnost države: on se lično bori protiv pape i cara te steže i ograničava vlast feudalaca i staleža. Koncentraciju državne vlasti provodi jaka monarhija u Francuskoj, Španiji, provodi je habsburška monarhija, a u razbijenoj Njemačkoj provode je vladari pojedinih zemalja (osobito Brandenburg-Pruska). (Ne i u samoj Njemačkoj, koja se pretvorila u konglomerat teritorijalnih jedinica, za to Njemačko carstvo Pufendorf piše g. 1667. da je nalik na monstrum. Koncem srednjeg vijeka prelazi težište državno-političkog života na pojedine njemačke zemlje. Ne car, već ti zemaljski vladari postaju nosioci vladarskog suvereniteta.) I sama Rusija zahvaljuje svoju integraciju svojim jakim vladarima, koji su se borili protiv feudalnog cijepanja državnog jedinstva. Gdje u kontinentalnoj Evropi nije bilo takve jake monarhove vlasti, država se drobila i slabila, kao npr. sama Njemačka ili Poljska, ili je utjecajem osobitih prilika došlo samo do određenog saveza državica kao u Švicarskoj i Nizozemskoj.

U opisanom prednjači Francuska, koja sredinom 13. st., pošto je carstvo i papinstvo u međusobnoj borbi oslabilo, postaje prva evropska kontinentalna sila. Bilo je zato i historijski zakonomjerno da se u 16. st. baš u Francuskoj najprije razvije teorija suvereniteta, koja je tu već i prije, iako ne pod ovim terminom, stvarno fundirana (usporedi naprijed pod tač. 6-f).

Koncepcija suvereniteta uzdiže značenje i vrijednost države u opreci prema sredovječnom shvaćanju. Prema tome sredovječnom shvaćanju o manjoj vrijednosti države koncepcija suvereniteta znači uistinu novu pojmovnu kategoriju. Ne bi se isto moglo kazati i za grčku i rimsku državnu teoriju,[6] koja veoma uzdiže značenje države. Tako npr. Aristotel opisuje državu kao najvišu od svih zajednica, koja obuhvaća sve ostale. Ako je najbitnije u pojmu suvereniteta kako se razvio u 16. st. da je državna

[5] »Suverenitet je po svome povijesnom izvoru politička predodžba koja se kasnije kondenzirala u pravnu. Nju nisu otkrili svijetu strani učenjaci u svojoj sobi za studiranje, već su je ostvarile moćne snage, čija se borba vodila stoljećima« (Georg Jellinek, Allgemeine Staatslehre, str. 435).

[6] Kako to npr. tvrdi Georg Jellinek, nav. djelo, str. 439. i d.

vlast nezavisna i najviša, onda je ta ideja svakako uključena u grčkoj i rimskoj koncepciji države, kojoj je samo nominalno nepoznat suverenitet. Ali razlika je između grčke i rimske teorije iz vremena imperiuma romanuma, što je prvoj potrebno, kraj postojanja mnogih grčkih gradova država, kako isticanje da je država nezavisna prema vani, tako i isticanje da ona posjeduje najvišu vlast prema unutra, dok rimska teorija za vrijeme carstva priznaje samo imperium romanum, i ne treba razvijati nezavisnosti države prema vani, ali ona i te kako ističe državnu vlast kao najvišu prema unutra.

Isto tako ni Bizantu nije trebala nikakva posebna teorija suvereniteta, ni s obzirom na državu, ni s obzirom na vladara. U Bizantu, koji se neposredno razvio iz Istočnog Rimskog Carstva, od prvog dana je izvan sumnje da je država, odnosno monarh nezavisan prema vani, a najviša vlast prema unutra. Sve ostale evropske države, koje su se za razliku od Bizanta iznova kreirale, morale su se boriti, odnosno razvijati u pravcu da postanu nezavisne prema vani i da raspolažu najvišom vlasti prema unutra. U tom cilju je razvijena i teorija suvereniteta, na kojoj stvarno počiva i vladavina Bizanta – samo što u Bizantu državnopravna teorija nije imala nikakve potrebe da razradi posebnu teoriju suvereniteta.

U raspravi Zueva »Prioritet ruske pravne misli u stvaranju i razvoju teorije suvereniteta« (Sovjetska država i pravo br. 3/1951) tvrdi se da je u Rusiji stvorena teorija suvereniteta ranije nego drugdje i da je bila utjelovljena u samodržavnosti moskovske države. Autor tvrdi da je tu teoriju samodržavnosti, koja se temelji na vrhovništvu vladara, razvio iguman Josip Sanjin (1439–1515) daleko prije Bodina. Zatim smjelo postavlja tezu da u teoriji suvereniteta nema prioritet Bodin (što ne bi bilo netačno), već da ju je najprije stvorio u moskovskoj državi Josip Sanjin. Posljednje tvrđenje je fantastično, jer čestiti iguman Sanjin očigledno samo prepojava bizantsku tezu o bizantskoj državi i njenu vladaru.

18. Jezično obilježavanje države

Dižući vrijednost i značenje države, 16. stoljeće razvija i za državu adekvatno ime, koje se širi u romanskim jezicima, kao i u engleskom i njemačkom: lo stato (talijanski), l'état (u ranijem francuskom estat), state (engleski), španjolski estado, der Staat (njemački). Primjena tog izraza počela je u Machiavellievu Vladaru (Il principe), i to odmah na početku tač. I, gdje se kaže da su sve države (gli stati) republike ili monarhije.

Čini se da se taj izraz prije udomaćio u Engleskoj nego u Francuskoj.[7]

[7] Tako se u čuvenom mjestu iz Hamleta (koji je objavljen g. 1600-1601) da je nešto trulo u državi Danskoj izrijekom kaže »state«.

Isto tako Shakespeare kaže i u »Otelu« (1603-1604), gdje se Mletačka republika zove Venetian State. I u ranijim Shakespearovim djelima dolazi »State« u tom značenju. Tako u prvom dijelu »Henrika VI« (1590) zatim u poemi »Otmica Lukrecije« (g. 1594) i drugdje. U Oxfordskom rječniku u tom značenju dolazi riječ »State« prvi put spomenuta g. 1538. Podatke zahvaljujem akad. prof. J. Torbarini.

Klasik teorije suvereniteta Bodin označuje državu kao republiku, povodeći se za rimskim primjerom, a njegov najznačajniji sljedbenik Loyseau govori najčešće o

U njemačkim zemljama se izraz »Staat« konsolidira tek koncem 18. st., ali se još dugo upotrebljava i za razvijeniju provinciju, a ne samo za državu u pravom smislu.[8]

19. Suverena država i lični suveren

Prema naprijed opisanom pojmu suvereniteta suverena je država koja nije potčinjena jednoj drugoj vlasti: koja je prema vani nezavisna, a prema unutra najviša. Po klasičnoj teoriji, suverenitet je bitno svojstvo države. Kako piše najznačajniji sljednik Bodina, Loyseau: »Suverenitet je oblik koji daje bivstvo državi.« Suverenitet isključuje mogućnost vlasti nadređene državi. Taj suverenitet manifestira se prvenstveno u vršenju vlasti i u tom je smislu »suverena vlast« postavljena kao bitna karakteristika države u klasičnoj Bodinovoj definiciji države.

Budući da država kao pravno lice ne može poput fizičkog lica neposredno istupati i djelovati, već to može činiti samo preko određenih fizičkih lica, ostaje osnovno pitanje u problemu suvereniteta tko vrši tu najvišu vlast. Kako kaže Carré de Malberg:[9] »Državu treba manje smatrati sistemom normi, već sistemom organa.« U pitanju je koje lice odnosno kolektiv vrši u određenoj državi najvišu državnu vlast, odnosno formira najviši organ državne vlasti. U pitanju je ličnost koja vrši suverenitet: suveren.

Dosljedno tome, dva su potpuno različna problema suverena država i njen lični suveren, pa dolazi do teških konfuzija kad se pravila jednog suvereniteta prosto prenose na drugi.[10]

20. Nosioci državnog suvereniteta – suvereni. Narodni i monarhijski suverenitet

S gledišta državnog suvereniteta moguće su obje alternative: da se najviša (suverena) državna vlast koncentrira u rukama jednog istog fizičkog ili kolektivnog lica ili da se podijeli na više takvih lica. Naprotiv, s gledišta ličnog suverena suverenitet je nedjeljiv. I samo što su se načela

seigneurerie, ali na nekim mjestima govori već o estat u smislu Machiavellijeva lo stato; mnogo upotrebljava riječ état Ljudevit XIV, ali potpuno se ta riječ u Francuskoj udomila tek u 18. st. (Prélot: Institutions politiques et droit constitutionnel, 1957. g, str. 1-2).

Pisci koji pišu latinski u 17. st. primjenjuju za državu obično izraz civitas negoli respublica, dok Pufendorf u jednom djelu iz g. 1687. postojano mjesto civitas govori status.

[8] Georg Jellinek, nav. djelo, str. 133.

[9] Confrotation de la théorie de la formation du droit par degrés, g. 1933. – protivno Kelsenovoj čistoj teoriji prava.

[10] To se u teoriji suvereniteta u velikoj mjeri i dogodilo, budući da je najprije razvijena teorija monarhijskog suvereniteta, pa su se tu razvijena pravila prenosila na narodni suverenitet (što je bilo od razmjerno manje štete) i na državni suverenitet, gdje je to dovelo do većih konfuzija. Osobito je Bodinova teorija monarhijskog suvereniteta, kao prvog sistematskog obrađivača suvereniteta, nekritički prenesena na državni suverenitet.

ličnog suverena prosto prenosila i na sam državni suverenitet, došlo se do zaključka da se i samo vršenje najviše državne vlasti ne može podijeliti između dva ili više najviših državnih organa, da ne može postojati mješoviti državni oblik vladavine. Tako je osobito prvi sistematski obrađivač teorije suvereniteta, Bodin, polazeći sa klasičnog aristotelovskog triasa, zaključivao da su moguće samo tri čiste vrste država: monarhija, narodna (pučka) i aristokratska država.

Aristotel razlikuje da li vrhovnu vladu države vrši samo pojedinac (jedno lice), mali broj njih ili mnoštvo. Ta tri oblika mogu biti čisti ili iskrivljeni. Čisti su: 1) kraljevstvo ili monarhija, kad je vladavina pojedinca na korist sviju; 2) aristokracija, vlada malog broja, počinjući više od dva pa do polovice više jedan; i 3) republika ili politija, vlada velikog broja u općem interesu. A iskrivljeni: 1) tiranija, kad pojedinac vlada na svoju korist; 2) oligarhija, kad mali broj vlada u svom interesu; i 3) demokracija, vlada velikog broja protiv bogatih.

Aristotel razvija i ciklus vladavine, koji mu počinje s monarhijom, prelazi na aristokraciju ili republiku, pada u tiraniju, zatim u oligarhiju i demagogiju, i konačno se podiže u republici. Protivno Sokratu, koj nije bio pristaša demokracije, a pogotovu Platonu, koji je neprijateljski raspoložen prema demokraciji i čija vlada razuma dovodi ili do aristokracije ili do monarhije – Aristotel ne zauzima odlučan stav u prilog samo jednog od tih oblika vladavine (pristaše monarhijskog suvereniteta, na čelu s Bodinom, čine to u prilog monarhije, a pristaše narodnog suvereniteta, na čelu sa Rousseauom, u prilog demokracije), već smatra da pojedinim narodima, u određeno vrijeme, odgovaraju i određeni oblici vladavine. U srednjem vijeku i dalje je dosta općenito prihvaćeno Aristotelovo trojno razlikovanje kao monarhija, aristokracija i demokracija.

Ovim izobličavanjem ili korumpiranjem vladavine što ga je obradio Aristotel mnogo se bavila politička teorija od srednjeg vijeka na ovamo. To je na svoj način obradio i Montesquieu u svom klasičnom djelu l'Esprit des lois (Duh zakona), objavljenom 1784. g. Tu se razlikuju tri vrste zakonodavstva: gdje zakoni počivaju na vrlini i propadaju s njome, gdje počivaju na časti i, konačno, gdje počivaju samo na sili i prinudi. Ovim trima sistemima zakonodavstva (vrlina, čast i prinuda) odgovaraju tri razna oblika vladavine: gdje narod snabdjeven vrlinom može sam sobom vladati – republika; gdje se narod povodi za čašću i treba zakone - monarhija; i gdje se narod pokorava samo prinudi, pa treba silu – a najjača je sila despotizam. Priroda je republike da čitav narod, odnosno samo njegov dio, ima suverenu vlast – prema tome demokracija ili aristokracija. Osnovno načelo republike je vrlina, i to politička vrlina i ljubav za domovinu i jednakost. Republika se korumpira kad izgubi vrlinu. demokracija kad izgubi duh jednakosti, aristokracija kad prestaje biti ujedinjena s narodom. Kod monarhijske vladavine je bitna vladavina jednoga nad svima, prema stabilnim i fiksnim zakonima. Zato moraju u monarhiji postojati posredne vlasti između vladara i naroda: te vlasti nisu doduše nezavisne od vladara, ali one ipak stavljaju i samog vladara u izvjesnu zavisnost od zakona i tradicionalnih uređaja. Monarhija se korumpira kad prestaje čast, kad se poslušnost pretvara u ropstvo, kad monarh zamjenjuje zakone svojom ličnom voljom, kad želi ukloniti sve posredne organe i sve lično poduzimati, pa čitavu državu svesti na sebe samoga (Esprit tač. VIII – 6 i 7).

U novije doba su naročito sociolozi kritizirali Aristotelovo trojno razlikovanje kao suviše formalističko, i predlažu se drukčija razlikovanja.[11] Bilo je razumljivo da je kritika došla baš od sociologa, koji se načelno protive pravnom formalizmu. Tako npr. Bentley tvrdi da po tom trojnom razlikovanju ne može nitko sigurno kazati nije li USA monarhija, a Engleska demokracija, pa se zbog tih formalnih vanjskih strana gubi uvid u sadržinu vladavina. Sam Bentley razlikuje despociju i demokraciju. U prvom slučaju rješava grupne opreke pojedinac, a u drugom slučaju može doći do

[11] O tome bliže Harry Barnes: Soziologie und Staatstheorie, g. 1927, str. 73. i d.

izražaja svaki interes i svaka grupa, i ona je pravično i primjerno zastupana. Giddings tvrdi da uvijek vlada manjina, a i najradikalnija demokracija je samo takvo stanje politički organiziranog društva u kojem je vlast te manjine u najmanjoj mjeri samovoljna i u najvećoj odgovorna, u najmanjoj nasilna a u najvećoj obzirna. Po Hobhouseu demokracija traži razvijenu opću volju i snažno organizirano i razumno javno mišljenje – a oboje se teško postizava. Po Lippmannu zavisi ostvarenje demokracije o tome da li je javno mišljenje sposobno da odredi političke mjere i smjernice. Po Comteu postoje dva glavna tipa političkog gospodstva: teokracija, gdje je državna vlast podređena crkvenoj, i sociokracija, gdje su svjetovna i crkvena vlast ravnopravne. Spenzer dijeli države u vojničke i gospodarske; Bagehot u one koje se zasnivaju na vrhovničkom gospodstvu i vojsci ili na parlamentarnoj vladi; Ratzenhofer i Smoll u osvajačke i kulturne; Tarde pravi psihološku razliku između teleokracije i ideokracije: prva se zasniva na strasti i provodi diktaturu, a druga na idejama i vjeri i ostvaruje se ustavnim vladama (sva ta razlikovanja izražavaju stvarno opreku između autokracije i demokracije). Ross razlikuje klerikalizam, ako je gospodstvo u rukama svećenstva, militarizam, ako je ono u rukama ratničke klase: birokratizam, ako je u rukama državnih egzekutivnih organa; kapitalizam, ako je vlast u rukama imućnih ljudi; liberalizam, ako je ona u rukama inteligencije. Kad se pođe takvom linijom razlikovanja, onda je najrealnije marksističko razlikovanje između besklasnog socijalističkog društva i klasnog društva, a u klasnom između feudalne i buržoaske države.

Drugi pristaše monarhijskog suvereniteta bili su manje doktrinarni od Bodina, pa da bi omogućili ovaj i u mješovitom sistemu vladavine, nadomještaju predodžbu podijeljenog suvereniteta s predodžbom nepodijeljene zajednice između više subjekata. Tako se npr. govorilo za Njemačko carstvo da su car i staleži »coniunctim« subjekti jedinstvenog i nepodjeljivog suvereniteta.[12] Tako se osobito Ulrich Huber (1636–1694) protivi načelno mješovitom obliku vladavine, ali dopušta da više subjekata, osobito monarh i narod, odnosno senat, vrše suverenitet »communicative« ili »simul«.

Iza koncepcije vladalačkog (monarhijskog) i narodnog suvereniteta stoje politički pojmovi autokracije i demokracije, i kao što je točno rečeno da nema potpune autokracije i demokracije, već da se najčešće radi o miješanju tih dvaju elemenata, pri čemu ima prevagu sad više jedan, a sad opet drugi element,[13] ne da se sasvim apsolutno provesti ni vladalački ni narodni suverenitet.

Kao što su od Machiavellija dalje tri oblika države (monarhija, aristokracija i demokracija) zamijenjena s dva: monarhija i republika, tako su se razvila i samo dva isključiva nosioca najviše državne vlasti: monarhijski i narodni suverenitet. I kao što je Machiavelliju republika negativan pojam spram monarhije (sve države, imale one aristokratsko ili demokratsko uređenje, koje nisu monarhija znače republiku), tako i narodni suverenitet, u opreci spram monarhijskog, obuhvaća i demokraciju i aristokraciju. Aristokracija se rasplinula u narodnom suverenitetu na taj način što se pod narodom (populus) nisu razumijevali svi stanovnici (građani) države već samo, moderno izraženo, imaoci političkih prava (osobito prava izbora), te se ovi kao populus suprotstavljaju plebsu

[12] Gierke, nav. djelo, Bd. IV, str. 477. i d.

[13] Kelsen: Staatsform und Weltanschauung, g. 1933, str. 10.

(misera plebs contribuens). Tako se u eri gdje politička prava ima samo uži, privilegirani krug (aristokracija) narodom smatraju samo ovi, pa onda kasnije, kad tome pristupaju građani bez »plave krvi«, u manjem ili većem opsegu, samo takvi imaoci političkih prava. U teoriji narodnog suvereniteta prvi je Rousseau odlučno prekinuo s takvim shvaćanjem naroda: narod se ne ograničuje na neki privilegirani sloj, već je zbir svih građana, aristotelovska politija (demokracija). Inače od 16. stoljeća dalje pa sve do uvođenja općeg prava glasa, zastupnici teorije narodnog suvereniteta idu pretežnim dijelom stvarno za slabljenjem monarhove vlasti, a jačanjem političkog utjecaja izvjesnog privilegiranog društvenog sloja (aristokracija).

I u historijskom političkom razvoju često aristokracija evoluira u demokraciju. Tako je u Rimu – prema tradiciji – dugo, sve do 6. st. prije naše ere vladala aristokracija, koju je zamijenila, do carskog perioda, demokracija. Sličan razvoj su prošle i grčke državice.[14] U evropskim državama (ne gledajući na male državice, osobito gradove) počinje proces evolviranja aristokracije u demokraciju koncem 18. st., s velikim vremenskim razlikama po pojedinim državama. Konačno, ako uzmemo prvi moderni evropski ustav koji ističe načelo narodnog suvereniteta, tj. francuski od 1791, onda vidimo da se taj suverenitet svodi samo na biranje narodnih zastupnika, a sami ti birači su vrlo ograničeni cenzusom. Pod imenom narod obuhvaćen je samo jedan sloj naroda – prema Aristotelovoj ili Bodinovoj podjeli posrijedi je aristokracija, a ne demokracija. Slično je i kod belgijskog ustava od g. 1831.

Ukratko, time što je istisnuto trojno razlikovanje na monarhiju, aristokraciju i demokraciju dvojnim razlikovanjem na monarhiju i republiku, odnosno na monarhijski i narodni suverenitet, aristokracija i demokracija ujedinile su se u istom pojmu spram monarhije, a narod znači sad zbir svih građana, a sad samo neki njegov privilegirani sloj.[14a] U političkom razvoju se kod nosioca suvereniteta samo u jednom posebnom slučaju probio aristokratski oblik: u engleskom suverenitetu parlamenta, koji je postavljen nezavisno i odvojeno od monarhijskog i narodnog suvereniteta (o tome niže pod tač. 26). Time se, donekle, i tumači pojava što se u Engleskoj u pravilu i ne postavlja principijelna i oštra opreka

[14] Po modernom shvaćanju bilo bi, kraj mnoštva robova (tako se smatra npr. da je Atena za svog cvata imala 20.000 građana i deset puta toliko robova), teško govoriti o demokraciji, i bila bi i to, spram ranijeg stanja, samo uvećana aristokracija.

[14a] I budući da se »narod« tako podijelio u određene slojeve odnosno klase, susrećemo pojavu da se ti slojevi u borbi protiv jakoj vladalačkoj vlasti jednom međusobno povezuju i istupaju zajedno, a drugi put se, međusobno zavađeni, jedan od njih stavlja pod monarhovo okrilje. Tako je npr. što se tiče odnosa plemstva i srednjeg staleža situacija bila posve drukčija u Engleskoj nego li u Francuskoj. »U Engleskoj, feudalno plemstvo i srednja klasa, povezani zajedničkim interesom proti ugnjetavanju od kraljevske vlasti, udružuju se protiv ovoj i uspijevaju, svojim savezom, ograničiti progresivno prerogative kraljevske vlasti. U Francuskoj srednja klasa, predstavljena stanovništvom gradova, sjedinjuje se naprotiv s kraljevskom vlašću proti moćnim i nasilnim feudalcima: odatle slabljenje feudalnih vlasti, ali istodobno pretjerani razvoj kraljevske vlasti ---« (Esmein, nav. djelo, t. I, str. 86).

između monarhijskog i narodnog suvereniteta kao što se to čini na evropskom kontinentu, a osobito u Francuskoj. Engleska formula da suverena vlast počiva u parlamentu – pod kojim se po klasičnom engleskom ustavnopravnom shvaćanju razumijeva zajednica kralja, donjeg i gornjeg doma – na neki način miri i ujedinjuje ideju narodnog suvereniteta s monarhijskim suverenitetom.

Općenito gledano, razlika između monarhije i republike skroz je formalna, i ona se načelno ne pokriva s monarhijskim odnosno narodnim suverenitetom. Hitlerova Njemačka, USA i Francuska bile su republike, a fašistička Italija i demokratska Engleska monarhije. Stvarnu, političku razliku znače autokracija i demokracija: a u prvu je spadala nacistička Njemačka i fašistička Italija, a u drugu Engleska monarhija kao i republike Francuske i USA.

21. Teorija suvereniteta počinje s monarhijskim suverenitetom

Logički i pojmovno promatrano, državni suverenitet prethodi i pretpostavka je monarhijskom suverenitetu: tek pošto je sama država postala suverenom, može i monarh vršiti ovu suverenu vlast. Ali politički i s njima povezani pravni instituti ne formiraju se, bar ne prvenstveno, po pravilima logike, već prema potrebama života.[15]

Državni suverenitet nije se mogao odmah razviti, jer još nije bilo predodžbe o državnoj osobnosti, a kao nosioci najviše državne vlasti dolazili su u obzir vladar i narod, pa je bilo i posve prirodno da se razvije najprije teorija suvereniteta tih nosilaca: monarhijski i narodni suverenitet. A ta državna osobnost ne fali samo sredovječnoj već i antičkoj državi. Razvoj te osobnosti možemo slijediti po velikom Gierkeovu životnom djelu.

Kod Grka nema uopće predodžbe o osobnosti države.[16] I kod samog Platona, koji prikazuje državu kao čovjeka u velikom, nema ni traga o pojmu državne osobnosti. Ni stoici, ma koliko naglašavali državu kao organsku zajednicu, daleko su od toga da tome tijelu dadu pravnu osobnost.[17]

Ni rimski pravnici ne zamišljaju niti označuju državu kao osobu.[18] Po izvornoj rimskoj predodžbi država kao subjekt poklapa se sa populus romanus. I kad se upotrebljava za državu kao subjekt riječ civitas, znači to građanstvo. A slično i termin res publica označuje nešto što je stvar čitavog naroda. Osobito najjači rimski državnopravni pisac, Ciceron, postojano naglašava da res publica znači res populi[19] i često označuje dr-

[15] I tu se živo sjećam Laskijeve kritike Kelsenove čiste teorije prava da je ona više nepobitna s gledišta logike negoli života.

[16] Gierke, nav. djelo, Bd III, str. 12. i d.

[17] Gierke, ibidem, str. 22.

[18] Gierke, ibidem, str. 43. i d.

[19] Odatle, onda, dalje zaključuje da svaka država kojom se pravilno vlada znači respublica, a nepravednom vladavinom država je »nulla respublica«. I kad najviša vlast pripada aristokraciji ili kralju, to je spojivo s bićem respublice kao res populi, ukoliko takva vladavina ostvaruje pravdu. Ali i populus se mora voditi idejom

žavu kao »societas«, »coetus hominum congregatus«, udruženi »multitudo« i slično. Ali Ciceronov populus nije kakav god skup ljudi, već skup ljudi povezan vezama prava i za zajedničku korist.[20]

U kasnijem razvoju rimska država se kao pravni subjekt pokriva s populus romanus, čija prava izvršava princeps u konkurenciji sa senatom, a konačno utjelovljuje imperator čitavu zajednicu. I tako nisu rimski pravnici ni došli do pojma državne osobnosti, već su se zadržali izvorno kod subjektiviteta populusa, a kasnije cara.

Tek u kasnijem razvoju javlja se u rimskom pravu, na području imovinskog prava, fiskus kao pravno lice.[21] To je strogo privatnopravni subjektivitet, i rimska pravna misao ne primjenjuje uopće ideju osobnosti na područje javnog prava. Po rimskom pravnom shvaćanju prava osoba je samo čovjek, a osobnost svakog universitasa samo je fikcija. Kako je imovinsko pravo zahtijevalo osobu, a prave osobe po rimskom shvaćanju nije bilo, stvoren je fikcijom umjetni subjekt.

U sredovječnom razvoju pravne teorije prvi su bili kanonisti primijenili termin persona na universitas kao pravni subjekt; ali ta se osobnost samo predočava, i kanonisti stalno govore o »persona representata« ili »ficta«.[22] Svjetovni pravnici, osobito postglosatori, smatraju državu (respublica) vrstom universitasa, ali osobnost znači i ovdje najviše samo fikciju. Općenito se može kazati[23] da sredovječni pravnici operiraju sa subjektivitetom države samo s obzirom na privatnopravno područje, pa i tu s fingiranom osobnošću. Publicisti srednjeg vijeka ne primjenjuju uopće pojam osobnosti za državu kao takvu. Priznaje se vladalačka osobnost, dok se u republikanskom ustrojstvu utjelovljuje vladalačka osobnost u skupštini. »Tako je sredovječnoj teoriji ostao zatvoren put ideji državnog suvereniteta. Naprotiv su zasijane klice kasnijim prirodnopravnim sistemima vladalačkog suvereniteta, narodnog suvereniteta i podijeljenog suvereniteta .....«[24] Tek je državna nauka 19. st. našla istinski pravni pojam državne osobnosti, pa se mogao strogo razlikovati državni suverenitet od monarhijskog i narodnog suvereniteta.[25]

Iza ideje suvereniteta 16. st. stoji politički jačanje državne vlasti i njeno koncentriranje u jednim rukama. A to treba da bude, i po ondašnjem evropskom kontinentalnom shvaćanju može da bude samo vladar. Da bi se održalo državno jedinstvo i država postala snažnom, potrebno je prije svega koncentrirati i centralizirati državnu vlast – koja se, oso-

pravde, pa kad to nije slučaj, onda nije ni vladavina naroda respublica. Stvarno Ciceron na taj način narod kao subjekt države pretvara u svrhu države.

[20] Tako Ciceron kaže na jednom mjestu svoga djela De respublica: »Respublica res populi, populus autem non omnis hominum coetus, quoque modo congregatus, sed coetus multitudinis juris consensu et utilitatis communione societatus.«

[21] Gierke, ibidem, str. 59. i d.

[22] Gierke, ibidem, str. 353. i d.

[23] Gierke, ibidem, str. 605. i d.

[24] Gierke, ibidem, str. 609.

[25] Gierke: Johannes Althusius, 3 izd., g. 1913, str. 359.

bito utjecajem feudalizma, jako rastočila – a to se najbolje provodi putem jačanja monarhove vlasti koja se vrši jedinstveno nad čitavim državnim područjem. Dok je u Engleskoj bio parlament nosilac državnog političkog jedinstva,[26] na evropskom kontinentu bio je to monarh. Zbog toga je posve razumljivo da je teorija suvereniteta, kakva se rodila u Francuskoj, počela baš s monarhijskim suverenitetom. Suverenitet znači u ono vrijeme najvišu, apsolutnu vlast u državi. A upravo tu vlast vrši monarh, a po shvaćanju Bodina, kao glavnog kreatora klasične teorije suvereniteta, to jedino i odgovara prirodi i potrebama najviše apsolutne vlasti u državi. Suverenitet je po ovom shvaćanju samo atribut suverenog monarha. [26a] Taj suverenitet ne dolazi monarhu od države (to se moglo razviti tek kad je došlo do koncepcije državnog suvereniteta, pa se monarh mogao predstaviti kao organ države), već mu pripada kao neko njegovo samosvojno ovlaštenje. Suvereni vladar postavlja se nad državu i njen pravni poredak.

Vrlo snažno se razvila apsolutna monarhija u Bizantu, i to ne samoniklo, već iz rimskog dominata.[27] U kontaktu s Istokom bizantski monarh postaje orijentalni despot, čemu dodaje kršćansku ideju da je božji namjesnik na zemlji.[28] Njegova vlast je i despotska i sveta. Ta vlast nema ni granica, ni kontrole (specijalno senat, u cijelosti gledano, ima samo savjetodavnu funkciju); tu vlast ograničavaju samo nasilje i buna.[29]

Historijski se pojam državnog suvereniteta razvio daleko iza monarhijskog suvereniteta i dobrim dijelom je baš imao za političku svrhu da ukloni autokratski monarhijski suverenitet, odnosno režim apsolutne monarhije.[30] Od fizičke osobe vladara suverenitet je prenesen na pravnu (apstraktnu) osobu države.

Narodni suverenitet, historijski promatrano, razvio se kao bojovno oružje protiv monarhijskog suvereniteta.[30a] Da bi se mogao srušiti mo-

[26] Kako piše A. F. Pollard (The Evolution of Parliament, 2. izd, g. 1934, str. 230). prije parlamenta nema suvereniteta. »Suverenitet je polučen samo energijom krune u parlamentu.«

[26a] »Riječ suverenitet je onda imala samo podređeno značenje. Poznavala se činjenica suveren, činjenica sve više uzvišena. Suverenitet je shvaćen kao osobina koja tome pripada. Esencijalan je bio suveren, suverenitet je sjena koju on baca, ili preciznije rečeno, atribut suverena« (de Jouvenel. nav. djelo, str. 242).

[27] Kako kaže Diehl (Byzance, str. 25), malo je bilo suverena na svijetu tako jakih kao bizantski car i malo je država imalo koncepciju tako apsolutne monarhije.

[28] Diehl, ibidem, str. 26.

[29] Diehl, ibidem, str. 32. i d.; »le pouvoir imperial est une autocratie tempérée par la révolution et par l'assassinat« (ibidem str. 34). U vezi s time navodi Diehl (ibidem, str. 139) da je od g. 395. do g. 1453. od 107 monarha Bizanta samo 34 umrlo u postelji, 8 njih umrlo je u ratu ili nesretnim slučajevima, dok su ostali ili abdicirali ili umrli nasilnom smrću.

[30] »Pravi smisao nauke o državnom suverenitetu je historijski i sistematski samo antiteza protiv autokratskog vladarskog suvereniteta. Kad se država uzima kao suveren, time se kaže da baš ta »država«, »korporacija«, a ne pojedinac, ima biti subjektom najviše odluke« (H. Heller: Die Souveränität, g. 1927, str. 73).

[30a] »... suverenitet bio je historijski ratni stroj uperen proti držaocima vlasti, mnogo više nego teorija određena da dodijeli narodu vršenje vlasti« (Burdeau: Traité de science politique, t. V, g. 1953, 492).

narhijski suverenitet, potrebno je naći drugog njegova nosioca, drugog suverena – a takvim se onda oglašuje sam narod.[31] I kako je teorija narodnog suvereniteta samo produženje monarhijskog suvereniteta, s time da suverenitet prelazi od monarha na narod, to zastupnici narodnog suvereniteta stvarno preuzimaju osnovne teze monarhijskog suvereniteta, samo što onda u pojedinim tačkama apsolutnu vlast suverena ograničuju.[32]

Ali pošto se jednom utvrdilo i populariziralo načelo narodnog suvereniteta, ono lako kao prosta fraza postaje smokvinim listom za režime koji su im posve suprotni. To je bilo npr. za bonapartizma, a iza njega za niz drugih autokratskih režima. Brbljava Hitlerova papiga, »ministar propagande« Goebbels, drznuo se čak svoj nacistički režim satrapa i satrapčića označiti »oplemenjenom demokracijom«. Načelu narodnog suvereniteta, pošto je trijumfiralo nad monarhijskim suverenitetom, prijeti degeneracija i zloupotreba. Kako se načelo narodnog suvereniteta razvilo u opreci prema monarhijskom suverenitetu, tako njegovo značenje slabi čim je monarhijski suverenitet svladan i uklonjen. Demokracija nema više potrebe da se opire apsolutnom vladaru, ali vrlo mnogo potrebe da čisti vlastiti dom. Namjesto opreke kralj i narod postaju aktuelne i važne opreke unutar samog naroda, a u prvom redu opreke društvenih klasa.

22. Shvaćanje države po monarhijskom i narodnom suverenitetu

Monarhijski i narodni suverenitet, kao oštre pojmovne suprotnosti, shvaćaju i sasvim različito i oprečno bivstvo države. Monarhijskom suverenitetu je najbitnija u državi politička vlast, odnosno nosilac najviše vlasti, narodnom suverenitetu sam narod kao zbir svih građana. U francuskoj državnoj teoriji dominirajuće definiranje države kao organiziranog (personificiranog i sl.) naroda upravo je posljedica teze narodnog suvereniteta.[33] Izreka »država to sam ja« (l'état c'est moi), koja se

[31] Tako se npr. u jednom prijedlogu za vrijeme francuske Konstituante od g. 1789. otvoreno kaže: »Samo narod (peuple) je suveren, samo njemu pripada naslov veličanstvo.«

[32] Tako npr. Althusius ne ograničuje samo suverenu vlast božanskim i prirodnim pravom već i zakonima, a osobito ustavnim zakonima (Otto Gierke: Althusius, str. 157–158); Rousseau, što mu suverenitet obuhvaća samo zakonodavstvo, kaže da se suverena vlast izjednačuje sa zakonodavnom vlašću, a posebno izvršna vlast strogo je podređena suverenoj zakonodavnoj vlasti. (Bliže u mojoj raspravi »O dvjestagodišnjici Društvenog ugovora J. J. Rousseaua, g. 1962, str. 25. i d).

[33] »Organizirani narod... nije drugo nego država: država nije drugo no personifikacija naroda, tj. narod kao nosilac prava. Narod (la nation) je država i država je narod« (Hauriou: La suveraineté nationale, str. 149). »Država je pravna personifikacija naroda (nation)...« (Esmein: Éléments de droit constitutionnel, 8. izd., g. 1927, str. 1); »L'Etat personne publique, c'est la traduction juridique de la Nation« (ibidem, str. 50).

»Država je narod (nation) pravno organiziran.« (Le Fur u jednoj raspravi) »...narod (nation) postaje osobom samo svojom državnom organizacijom... Kao što država ne može formirati osobnost van naroda, ima i narod osobnost samo u državi i preko

stavlja u usta Ljudevitu XIV,[34] nesumnjivo je u skladu s teorijom monarhijskog suvereniteta; na što može teorija narodnog suvereniteta odgovoriti samo s »država to smo mi«.

Monarhijski suverenitet, prema prednjemu, poistovećuje državu s monarhom (kako kaže Spinoza: rex est ipsa civitas), dok je narodni suverenitet poistovećuje s narodom – namjesto da bude inkarnacija monarha, država, saobrazno načelu narodnog suvereniteta, postaje inkarnacijom naroda. Kad se s gledišta monarhijskog suvereniteta gleda na državu kao posebno biće, ona je ili prosti objekt vladareve vlasti ili neka više ili manje mistična kreacija, koja se strogo razlikuje od pojedinih građana, a kojom onda u ime neke više ideje neograničeno upravlja sam vladar. U svakom slučaju monarhijski suverenitet tendira apsolutiziranju vlasti, narodni suverenitet njenu relativiziranju, a to već iz razloga što prvi polazi s gledišta jakog nosioca vlasti, a drugi s gledišta probitaka pojedinih građana. Monarhijski suverenitet nužno uzvisuje ličnost vladaoca: tako su se apsolutni vladari antike, suglasno religiji politeizma, oglašavali božanskim bićima i dali si graditi hramove, dok su se kršćanski apsolutni vladari, suglasno monoteizmu kršćanstva, morali zadovoljiti s božjim namjesništvom. Saobrazno načelu narodnog suvereniteta, izraz narod apsorbira dva starija izraza: kraljevstvo (regnum) i podanici.

nje. Znači konačno, riječi narod i država označuju samo dvije strane jedne i iste osobe. Ili tačnije, pojam državne osobnosti pravni je izraz ideje da se narod koji se organizira u državu time uzdiže na pravni subjekt, koji je baš država: to što personificira državu je sam narod, državno organiziran«. (Carré de Malberg: Contrabution à la Théorie générale de l'Etat, t. I, g. 1920, str. 15). »Proglašujući da suverenitet ... počiva u bitnosti u narodu (naciji), revolucija (misli se na god. 1789) uistinu je postavila prećutno u temelje francuskog prava kapitalnu ideju da su ovlaštenja i prava čiji je nosilac država samo u suštini prava i ovlaštenja samog naroda (nacije). Dosljedno, država nije pravni subjekt prema naciji i protiv nje ....., već postoji identičnost između naroda i države, tako da je on samo njena personifikacija ... načelo narodnog suvereniteta isključuje mogućnost da bi država, kao osoba, mogla postojati izvan naroda« (ibidem, str. 13). Najistaknutiji predstavnik teorije države kao pravnog lica u francuskoj doktrini L. Michoud piše da se narodni suverenitet ne može objašnjavati idejom naroda kao ličnosti odvojene od ličnosti države, narod nema nikakve posebne pravne egzistencije; »država je samo narod kao takav pravno organiziran« (La théorie de la personalité morale, 3 izd., g. 1932, t. I, str. 322–323).

Proti ovom tradicionalnom francuskom državopravnom shvaćanju, čija je politička podloga koncepcija narodnog suvereniteta, najoštrije je ustao Duguit, saobrazno njegovom shvaćanju države, tj. da je u pojmu države najbitnije razlikovanje između vladajućih i vladanih. U novijoj francuskoj doktrini odlučno se protivi poistovjećivanju države sa narodom Burdeau. Narod je samo preduvjet za formiranje i postojanje države, ali ovo dvoje se ne može izjednačiti (Traité de science politique, t. II, str. 69). Država kao pravno biće odvojena je jednako od teritorija kao i od naroda; država kao institucija ima služiti narodu, ali ona se s njime ne sjedinjuje, – državni režim je namijenjen nacionalnom kolektivu, ali taj kolektivitet nije suština države (ibidem str. 106). Burdeauova država – institucija baš tako apsorbira narod kao što ovo čini država – pravna osoba klasične njemačke državnopravne teorije.

[34] Ideja koju je u ono doba izrazio Bossuet (g. 1627–1704) riječima: »Tout l'Etat est en personne du prince.« Naravno, sve se to ne smije uzeti posve bukvalno u smislu punog apsorbiranja države od vladara. I za samog Ljudevita XIV se tvrdi da je na samrti kazao: »Ja odilazim, ali država će uvijek ostati.«

U kasnije razvojno doba, kad se država obuhvaća pravnom formulacijom kao pravna osoba, koncepcija narodnog suvereniteta smatra tu pravnu osobu korporacijom u kojoj su osnovni građani kao njeni članovi, a koncepcija monarhijskog suvereniteta zavodom kojim rukovodi monarh.[35] One, naprotiv, političke koncepcije koje se ne protive samo idejama apsolutne monarhije već zabacuju i ideje narodnog suvereniteta i idu samo za izvjesnom ograničenom (ustavnom) monarhijom opisuju tako elemente države da jednako monarh kao i narod mogu biti samo organi države, a nikako njihov esencijalni supstrat. U klasičnoj njemačkoj državnopravnoj teoriji opisivao je npr., na taj način, Georg Jellinek državu da je ona kao pravni pojam »s izvornom vlašću gospodovanja (Herrschermacht) snabdjevena korporacija stalno nastanjenog (sesshaft) naroda.«[36] Država se tu tumači s tri elementa: vlast, narod i teritorij. Narod se ne poistovećuje s državom, već naprotiv, on je samo organ države, jednako kao i monarh, i to jednako u oba oblika demokracije: neposrednoj i posrednoj (reprezentativnoj). »U oba oblika demokracije, neposrednoj i reprezentativnoj, narod je državni organ; u onoj se formira organska volja putem jedinstvenog naroda u njegovoj cjelini, a ovdje putem posebnog narodnog organa.«[37] Politički promatrano, Georg Jellinek je i ovdje tipičan predstavnik konstitucione monarhije, koja ne usvaja odlučno ni ideje monarhijskog ni narodnog suvereniteta, već ih na neki način miješa i kombinira (i to Georg Jellinek i teoretici njegova doba više u korist monarhove vlasti).

23. *Pitanje osobnosti*

Monarhijskom suverenitetu odgovara da bude monarh nosilac najviše državne vlasti, a narodnom suverenitetu da to bude narod. Te su formulacije u prvo doba, kad se još nije razvio pojam pravne osobnosti same države, dovele do toga da su se vladar i narod predočavali kao posebna pravna lica.[38] Osobnost naroda označavala se kao »universitas«, »communitas«, »corpus«, a nasuprot narodu priznaje se posebna vladalačka osebnost kao subjekta najviše državne vlasti. Nastavlja se i s dualizmom osobnosti monarha i naroda sredovječne države (osobito staleške

[35] Tako npr. konzervativni pruski državopravni pisac piše početkom 20. st. »Mi shvaćamo državu kao zavod sa svojim svrhama, koje čine viši, opći zajednički interes« – i dosljedno tome monarh nije organ države, već stoji nad državom kao šef zavoda (citirano prema E. W. Böckenferde: Die deutsche verfassungsgeschichtliche Forschung im 19. Jahrhundert, g. 1961, str. 204).

[36] Nav. djelo, str. 183.

[37] Ibidem, str. 583.

[38] Bliže o tome Gierke, nav. djelo, Bd IV, str. 291. i d.

I praktične potrebe su tražile da se izvjesni državni akti ne vežu s ličnošću pojedinog monarha već sa samom institucijom monarhije. Tako se osobito za državne ugovore brzo počelo i u doba monarhijskog apsolutizma isticati, da oni nisu lično vezani uz vladara koji ih je sklopio, već da se sklapaju »nomine principatus vel dignitatis«, pa da su dosljedno nezavisni od života vladara koji ih je sklopio.

države), što nije više u suglasnosti s političkim koncepcijama snažne i jedinstvene države. Ali ova dvostruka osobnost bila je potrebna i teoriji narodnog suvereniteta prije Rousseaua, koja je u pravilu uzimala da narod prenosi na vladara velika ovlaštenja u vršenju državne vlasti.[39] Ograničenje monarhijske suverenosti svodi se na učešće narodne osobnosti u državi. Tek kad se narodni suverenitet radikalno razvije, kako je to naročito učinio Rousseau, može se vladalačka osobnost potpuno isključiti, a narodna osobnost podudara se s državnom osobnošću: država je prosto ukupnost građana. Po Rousseauovoj koncepciji državna ličnost samo je zbir pojedinaca. S druge strane, što se strože provodi monarhijski suverenitet, to se lakše može eliminirati narodna osobnost i zadržati samo vladalačka osobnost, koja se prosto poistovećuje s državom – l'état c'est moi. Hobbes izrijekom govori o persona civitatis, ali po čitavoj njegovoj doktrini to je samo mehanizirana ličnost monarha.

Zato je najlogičnije za sistem koji kombinira, odnosno želi kombinirati ideje manarhijskog suvereniteta s narodnim suverenitetom, odnosno vlast monarha s demokracijom ili aristokracijom, a koji se protivi radikalnim načelima narodnog suvereniteta, da dade samoj državi pravnu osobnost, a vladara da shvati kao organ države kao pravnog lica i na taj način prenese suverenitet od vladara na samu državu, od monarhijskog suvereniteta prede na državni suverenitet. To se upravo dogodilo u njemačkoj političkoj i pravnoj teoriji.[40]

Pravu teoriju države kao pravnog lica počela je prva izgrađivati, od 19. stoljeća dalje, njemačka državnopravna teorija, i to očigledno iz naprijed navedenih političkih razloga. Po mom mišljenju, nije ispravno tvrđenje da je već teorija prirodnog prava 16-18. st., promatrajući državu kao organizam, razvila teoriju državne pravne osobnosti.[41] Najviše

[39] I Grotius je razlikovao dva subjekta: subjectum commune, što je zapravo narod, i subjectum proprium, što je vladar, ali kako po Grotiusu vladar u cijelosti predstavlja narod, to čitav subjectum commune ostaje bez stvarnog značenja. (Gierke: J. Althusius, str. 172 i d.)

[40] To je ono što je npr. jasno izrazio Albrecht u jednoj raspravi iz god. 1837, u kojoj ističe samu državu kao pravno lice i nosioca prava, a dosljedno tome položaj monarha ne više kao suverena već kao državnog organa koji vrši svoja ovlaštenja suglasno ustavu. (Bliže Böckenferde, nav. djelo, str. 95 i d.). Za njim se doskora povode Waitz, koji se oštro protivi načelima narodnog suvereniteta i pristaša je tzv. ustavne države, u kojoj se monarhija usklađuje s narodnim sloboštinama. Tako i mnogi drugi u njemačkoj državopravnoj teoriji, kojima očigledno konstrukcija države kao pravnog lica ima za glavni politički cilj kompromis načela i ideja monarhijskog suvereniteta s narodnim suverenitetom. Vrijedi to osobito za Gierkea, po čijoj teoriji nisu ni monarh ni narod osobnosti van države, već samo organi te osobnosti. Protiv ove njemačke dominantne, vladalačko-narodne kompromisne teorije bio je u njemačkoj državnopravnoj teoriji prvi Hugo Preuss (1860–1925), koji je povukao demokratske konsekvencije iz pravne osobnosti države, naglašujući kao realni supstrat državne osobnosti sam narod.

[41] Pobliže o pravnom shvaćanju države u teoriji prirodnog prava kod švicarskog pravnika M. Häfelina, Die Rechtspersönlichkeit des Staates, I Dogmengeschichtliche Darstellung, g. 1959, str. 25. i d. To djelo prikazuje, i inače, opsežno teoriju državne pravne ličnosti.

bi se, po mom mišljenju, moglo kazati da kod nekih predstavnika teorije prirodnog prava ima već klica kasnijoj pravnoj teoriji pravne osobnosti države. U samoj njemačkoj državnopravnoj teoriji postepeno se sve više množio, od Albrechta dalje, broj pristaša teorije državne pravne osobnosti, a koncem 19. stoljeća ta teorija postaje dominantnom. Kao glavni stupovi klasične njemačke teorije o državnoj osobnosti mogu se smatrati Gerber (1823-1891), inače učenik Albrechta, Laband (1838--1918), a osobito Georg Jellinek (1851-1911)[42] – i ta je teorija i danas dominantna u njemačkoj državnopravnoj teoriji.

Iako mnogo kasnije nego u Njemačkoj, i u francuskoj državnopravnoj teoriji postala je dominantnom doktrina o pravnoj osobnosti države.[43] Ali prihvaćajući i primjenjujući pojam pravne osobe na državu, francuska teorija nikad ne zaboravlja na glavni supstrat države – narod (uspor. bilj. br. 33). Što se toga tiče, postoji bitna razlika između francuske i ranije njemačke teorije države kao pravne osobe; razlika ima svoj korijen u tome što francusko državno pravo počiva na načelu narodnog suvereniteta, dok je klasična njemačka državnopravna teorija (do god. 1918) izgrađivala pravo ograničene (konstitucione) monarhije, u kojoj nije moglo biti mjesta načelu narodnog suvereniteta.[44]

I u Njemačkoj i u Francuskoj očigledan je politički put kojim se formirala teorija o pravnoj osobnosti države. Ali za sebe promatrano, teorija državne pravne osobnosti je politički neutralna i može pokriti svaki oblik vladavine: čiste oblike narodnog i monarhijskog suvereniteta, kao i mješovite oblike vladavine.[45] Naročita je prednost konstrukcije države kao pravnog lica što država postaje na taj način pravnom kategorijom. Kako piše Michoud (nav. djelo, t. II, str. 79): »... ona omogućuje da se država uvrsti u okvir pravne misli i da joj se time nametne disciplina. Ona postavlja državu spram pojedinaca (i isto tako spram drugih kolektiviteta) kao jedan pravni subjekt spram drugog pravnog subjekta, tako da se prava ta dva subjekta suprotstavljaju i jedno ograničuje drugo.« Što se specijalno tiče teorije suvereniteta, to je konstrukcija države kao pravnog lica ukrotila dvije političke goropadi: predodžbu monarha kao autohtonog i samosvojnog nosioca vlasti i državnu vlast kao suverenu, apsolutnu i neograničenu silu. Po konstrukciji države kao pravnog lica javna vlast je funkcija koja je istovremeno i pravo i dužnost (u pojmu pravnog lica je bitno da je odnosni kolektiv nosilac prava i dužnosti). Vlast se ne može vršiti arbitrarno, već

[42] Za tu teoriju tvrdi Häfelin (nav. djelo, str. 142) da predstavlja vrhunac u razvoju nauke o državnoj osobnosti.

[43] O ovoj francuskoj teoriji pobliže u nav. djelu Häfelina, str. 215. i d., a o njenim protivnicima str. 376. i d.

[44] Likvidiranjem njemačke monarhije g. 1918. situacija se u njemačkoj državnopravnoj teoriji, naravno, mijenja i sve više naglašava narod. Tako npr. piše Carl Schmitt: »Subjekt svakog pojmovnog određivanja države je narod. Država je stanje, i to stanje naroda« (Verfassungslehre, g. 1928).

[45] O tome Michoud, nav. djelo, t. II, str. 57.

kao funkcija prema pravnim propisima. Vršeći tu funkciju, pojedini državni organ stupa u pravne odnose spram pojedinih građana i njihovih asocijacija. Što dalje znači da lice potčinjeno državnoj vlasti nije samo dužno trpiti tu vlast, već da ima i pravo zahtijevati da se vlast vrši prema važećim pravnim propisima. Drugo je pitanje da li lice spram koga se vrši vlast ima i efikasna pravna sredstva za zaštitu svojih prava i pravnih interesa; država u kojoj se provodi načelo vladavine prava nužno teži postojanom jačanju rečenih pravnih sredstava. Ukratko, konstrukcijom države kao pravnog lica država se, načelno, pravno izjednačuje s drugim pravnim licima. Znači baš obrnuto nego što to čini pojam suvereniteta, koji uzvisuje državu iznad drugih pravnih lica.[45a]

24. Mješoviti oblici vladavine

Po monarhijskom suverenitetu (apsolutna monarhija) i punom suverenitetu naroda vrhovna i najviša (tzv. suverena) državna vlast treba da se koncentrira u istim rukama, dok se u mješovitom obliku vladavine ona dijeli na dva, pa i više nosilaca, koji onda skupno predstavljaju tu najvišu vlast.[46] Mješoviti oblik vladavine je očigledno nespojiv s dogmom nedjeljivosti suvereniteta, koja može uopće vrijediti samo za jednostavni oblik vladavine. Potpuno je besmisleno načelo nedjeljivosti suvereniteta primjenjivati i na mješovite oblike vladavine, i iz dogme o nedjeljivosti suvereniteta moglo bi se samo izvoditi nedopustivnost mješovitih oblika vladavine (što su i zastupali branioci monarhijskog suvereniteta, od Machiavellija i Bodina dalje).[47]

Za teoriju suvereniteta – kako se tretira na evropskom kontinentu, a osobito u klasičnoj zemlji suvereniteta, Francuskoj – teoretski je polo-

[45a] U tom smislu kaže Vedel: »Država se karakterizira s dva pravna svojstva, jedno koje teži da joj dade zasebno mjesto van općeg pravnog saobraćaja, suverenitet, drugo koje naprotiv teži da ona uđe u taj saobraćaj, osobnost.« (Manuel élémentaire de droit constitutionell, g. 1949, str. 103).

Glavni bojovnik protiv konstrukcije države kao pravnog lica, i u vezi s time protiv predodžbe da je država nosilac određenih prava i dužnosti, bio je na prelazu 19. u 20. stoljeće L. Duguit. Po njegovoj tzv. realističkoj teoriji odlučno je samo diferenciranje grupe koja vlada i grupe nad kojom se vlada (usporedi niže tač. 30a). Prema ovom »realizmu« ostaje neobjašnjiv kontinuitet države, s obzirom na njena prava i dužnosti, prema njenim građanima i trećim licima (osobito stranim državama). Nosilac tih raznih prava i dužnosti bila bi grupa koja vlada, neki monarh ili oligarhija. Dosljedno Duguitovoj tezi državni ugovori (pa i međunarodni) ne bi se sklapali u ime države, već u ime vladajuće grupe. Čitava ta »realistička« teorija odgovara najviše despociji ili patrimonijalnoj monarhiji. To sigurno nije bila Duguitova namjera, ali za neku teoriju i jeste najfatalnije da tumači protivno od onoga što je željela.

[46] Termin mješovita vladavina (gouvernement mixte) u opreci prema jednostavnoj vladavini (g. simple) primjenjuju dosta francuski pisci od 16. st. dalje. I sam Rousseau daje jednom svom poglavlju (knj. III, glava 7) »Društvenog ugovora« naslov: De gouvernements mixtes.

[47] Jednako može dogma o nedjeljivosti suvereniteta vrijediti samo za unitarističku a nikako i za federativnu državnu zajednicu, pa je došlo u državnopravnoj teoriji do velikih teškoća i konfuzija kad se htjela ta dogma i ovdje primijeniti.

vinom 18. st. bilo od najvećeg značenja istupanje Montesquieua. Protiv čistog državnog oblika, kako su ga osobito ispovijedali ideolozi apsolutne monarhije, odnosno monarhijskog suvereniteta (Machiavelli, Bodin i njegovi mnogobrojni sljedbenici, osobito Hobbes), Montesquieu iznosi principijelno mješoviti sistem vladavine (u svom djelu »Duh zakona«, objavljenom g. 1748). Što se tiče pitanja čistog i mješovitog oblika državne vladavine, u francuskoj doktrini su Bodin i Montesquieu pravi antipodi. Taj mješoviti sistem branio se i već provodio u Engleskoj. Tako da se sam Montesquieu nije mogao pozivati samo na engleske pisce (on se pozivao osobito na Lockea, a mogao se još i bolje pozivati na druge engleske pisce), već i na pozitivno englesko ustavno pravo.

Sam Montesquieu opisuje Englesku kao »narod gdje se republika skriva pod oblikom monarhije«; dok suvremeni engleski pisci ističu englesku vladavinu kao idealni oblik mješovitog sistema, gdje kralj zastupa monarhijski, gornji dom aristokratski, a donji dom demokratski element. Po Montesquieuu je najopasnije da sva najviša vlast bude koncentrirana kod istog lica, odnosno tijela: »Sve bi bilo izgubljeno kad bi isti čovjek ili isto tijelo najodličnijih, plemića ili naroda, vršilo ove tri vlasti: stvaranje zakona, izvršavanje javnih zaključaka, suđenje zločina ili sporova pojedinaca.« Za Montesquieua je najbitnije da jedna vlast zaustavlja drugu (le pouvoir arrête le pouvoir): »Da se ne bi mogla zloupotrebljavati vlast, potrebno je da po rasporedu poslova vlast zaustavlja vlast.«

Ideja o ravnoteži vlasti i potrebi da se one imaju međusobno kočiti mnogo je branjena prije Montesquieua u Engleskoj, a u Montesquieuovo vrijeme zastupao je to osobito Bolingbroke (većinom u člancima u tjedniku »The Graftsman, g. 1726–1736), koji je očigledno utjecao na Montesquieua. Bolingbroke potcrtava »equilibrium of powers« i govori postojano o tome kako jedna vlast treba drugu »to check, to controle, to arrest, to restrain«. Bolingbroke brani mješoviti oblik vladavine (mixed gouvernment u opreci prema simple gouvernment) i smatra da je već ostvaren u engleskom ustavnom uređenju, po kojem kralj predstavlja monarhijski, gornja kuća aristokratski, a donja kuća demokratski element. Po njemu bi monarhija sama za sebe značila despotizam, a demokracija sama za sebe anarhiju.

U francuskim jezikom pisanoj teoriji, neposredno prije Montesquieua, branili su mješoviti oblik vladavine naročito pristaše škole prirodnog prava: Barbeyrac i Burlamaqui. Obojica nalaze da je dioba suvereniteta najbolje sredstvo da osigura građane protiv zloupotrebe vlasti. Barbeyrac ističe da suverenitet obuhvaća razna ovlaštenja, kojima ništa ne smeta da se međusobno odijele i podijele raznim licima. Dovoljno je da se nalaze u samom državnom tijelu i da nisu podvržena volji strane vlasti. Barbeyrac je pristaša mješovitog režima, u kome narod prenosi na monarha samo određeni dio suvereniteta, dok ostalo zadržava za sebe ili svoje predstavnike. Burlamaqui ide još dalje i razvija čitavu teoriju ravnoteže vlasti. Ako se želi osigurati građanima sloboda a izbjeći vlada naroda, mora se vršenje raznih dijelova suverene vlasti povjeriti raznim osobama ili raznim tijelima, koji mogu djelovati nezavisno jedni od drugih. Tako podijeljene vlasti se međusobno uravnotežuju. U takvoj mješovitoj vladavini suverenitet je uvijek ograničen. Sam Burlamaqui smatra najboljim oblikom vladavine ograničenu monarhiju i aristokraciju ublaženu demokracijom.[47a]

Politički je Montesquieuova teorija uperena protiv apsolutne monarhije (monarhijskog suvereniteta), a u prilog ograničene (ustavne) monarhije. Po Montesquieuu imaju zakonodavnu vlast vršiti zastupnici naroda, a izvršnu vlast monarh putem ministara. Isto, po Montesquieuu

[47a] Bliže o ovim teorijama R. Derathé: J. J. Rousseau et la science politique, g. 1950, stn. 286 i d.

vrši zakonodavnu vlast isključivo narodno predstavništvo, a monarh ima samo pravo veta u slučaju prekoračenja zakonodavne vlasti, protivno ondašnjoj engleskoj teoriji i državnoj praksi, gdje zakonodavnu vlast vrše zajedno kralj i narodno predstavništvo. Inače je kod Montesquieua teško naći tragove pravom narodnom suverenitetu, i on je mnogo bliži aristokraciji nego demokraciji.[48]

Već se u grčkoj i rimskoj antici brani mješoviti sistem vladavine. Za takve teze Grka Hipodomosa čak se tvrdi da ima izvjesnih sličnosti s onima Montesquieua.[49] I Aristotelu se pripisuje razvijanje mješovitih oblika vladavine, koje već naviješta modernu teoriju podjele vlasti.[50] Mješoviti sistem vladavine branio je osobito u rimskoj literaturi Grk Polibije (g. 201–120. prije naše ere). Po njemu je najsavršeniji oblik vladavine kad se sastavlja iz trojega: monarhije, aristokracije i demokracije.[51] Takvu vladavinu Polibije vidi u Rimu svoga vremena, a od grčkih polisa osobito u Sparti. Po njemu bi Rim bio s obzirom na konzule monarhija, s obzirom na senat aristokracija, a s obzirom na skupštine i tribune demokracija; vlast je između njih tako podijeljena da svaki treba drugoga i nije potpuno samovlastan.[52] Iza Polibija branio je mješoviti sistem vladavine za rimsku državu osobito Ciceron.

Teološki filozof Toma Akvinski (umro g. 1274) bio je tipičan predstavnik mješovite vladavine: za dobru vladavinu je potrebno da svi u njoj učestvuju.[53] Povodeći se za Polibijem i Ciceronom, smatra najboljom mješovitu vladu, u kojoj se kombinira monarhija, aristokracija i narodna vlada.[54] Toma A. smatra da je takav mješoviti režim Mojsije dao Židovima i da je postojao u Francuskoj za vrijeme sv. Ljudevita.

Mješoviti vladavinski sistemi vrlo odgovaraju sredovječnoj osnovnoj koncepciji ograničene monarhije kao i postojanom sredovječnom dualizmu kralja i naroda (naročito ojačan feudalizam). Pri tome je glavno

[48] Prélot: Histoire des idées politiques, g. 1959. str. 385. i d. Tu se ističe da je Montesquieu bliži onim predstavnicima francuske političke doktrine koji su željeli (kao npr. Fénelon) ublažiti apsolutnu monarhiju aristokratskim elementima.

Nije nelogično da pristaše mješovitog oblika vladavine privoljuju aristokraciji, koja je, stojeći između dva ekstrema, monarhije i demokracije, već sama po sebi neka mješavina. Montesquieu nalazi da je princip aristokracije umjerenost (modération).

[49] M. Prélot, nav. djelo, str. 24–28.

[50] Tako Friedmann: Legal theory, 2 izd., g. 1949, str. 11.

[51] Bliže o Polibiju u nav. djelu Prélota, str. 110. i d.

[52] Polibije razvija i malo drukčiji ciklus vladavine od Aristotela (naprijed pod tač. 20). Prvi oblik vladavine je kraljevstvo, koje se preobražava u tiraniju, zatim dolazi aristokracija, koju zamjenjuje oligarhija, pa demokracija, koja opet prelazi u demagogiju. Tako prema Polibiju svaki oblik vladavine degenerira, pa je prednost mješovitog sistema baš u tome što sprečava takvu degeneraciju.

[53] Ut omnes aliquam partem habeant in principatu. Pobliže o političkoj doktrini Tome Akvinskog u nav. djelu Janeta, t. I, str. 367. i d.

[54] Talis enim est optima politia bene commixta ex regno, in quantum unus praeest; ex aristocratia, in quantum multi principantur secundum virtutem; et ex democratia, id est, potestate populi, in quantum ex popularibus possunt eligi principes, et ad populum pertinet electio principum (citirano prema Wilksu nav. djelo, str. 203).

odnos monarha i naroda,[55] što je u sredovječnoj političkoj doktrini vrlo različno razrađeno. Po ekstremnom gledištu u prilog monarha, narod se, pošto je prenio vlast na monarha, odrekao zauvijek svake vlasti, odnosno utjecaja na monarha. No većina priznaje narodu neko pravo utjecaja na monarha, pa i aktivno pravo na učestvovanje u državnom životu – no u pojedinostima postoji mnogo nijansiranja i razlika među pojedinim autorima. Naročito se ističe da monarh i narod (odnosno njegovi predstavnici) vrše zajedno najvišu vlast. Baš zato da bi vladar i narod mogli zajedno vršiti najvišu vlast, zabacuje se uopće čista monarhija i predlaže miješanje monarhije s demokracijom, odnosno aristokracijom.[56] Najjače i najdosljednije je takav dualizam bio proveden u staleškoj državi, gdje se država gotovo rastače u dvoje, odnosno duplicira.

Na suprotnom stožeru stoje demokratske ideje, po kojima je narod predao monarhu samo vršenje najviše vlasti, pa je »populus maior principi.« Odavle se onda zaključuje da baš narod vrši zakonodavnu vlast i stalnu kontrolu nad vladom, da može suditi vladaru koji je povrijedio svoje dužnosti, pa ga i svrgnuti. Što se to jače provodi, prelazi i monarhija više u demokratski režim i probijaju se načela narodnog suvereniteta.

Jedan od najodlučnijih pristaša demokratskog sistema (kasnijim jezikom izraženo načelo narodnog suvereniteta) bio je Marsilije od Padove iz početka 14. st., s osnovnom koncepcijom da je najviša (kasnije bi se kazalo suverena) vlast zakonodavna, a nju može vršiti samo narod: bilo neposredno u skupštini, ili putem izabranih predstavnika. Sam vladar stoji pod zakonodavnom vlašću, u svemu je vezan zakonom, i njegova je vladavina to bolja što se više pridržava zakona. U toj teoriji sadržane su već sve glavne Rousseauove ideje o zakonodavnoj kao suverenoj vlasti, koju vrši sam narod.

Broj pristaša demokratske vladavine, ili kako bi se kasnije kazalo narodnog suvereniteta, sve više raste. Tako npr. Škot John Major, koji je više godina naučavao na Pariškoj univerzi (glavno djelo objavljeno g. 1518), piše da je u Francuskoj narod »virtualiter« nad kraljem i da u težim stvarima imaju dirigirati »tres status regni«; vrhovna vlast počiva u narodu, a kralj je vrši samo ministerijalno (bliže nav. djelo Carlyle, vol. VI, 247 i d.).

Ukratko, sredovječna ograničena monarhija pružala je plodno tlo za teoriju mješovitih oblika vladavine. To je onda slomila ideologija apsolutne monarhije, a njezini branioci (od Machiavellija i Bodina dalje, a osobito Hobbes i Pufendorf), zastupajući monarhijski suverenitet, ne dopuštaju uopće mješovite oblike vladavine, već samo jednostavne oblike (tako Machiavelli po dvojnom razlikovanju monarhiju ili republiku, a Bodin po trojnom razlikovanju monarhiju, aristokraciju ili na-

[55] Sistematski o tome Gierke, nav. djelo, Bd III, str. 575. i d.

[56] Tako osobito već spomenuti Toma Akvinski. Ivan Pariški pretpostavlja čistoj monarhiji monarhiju miješanu aristokracijom i demokracijom. A slično i niz drugih pisaca. – U 15. st. daje niz pisaca (kao Gerson, d'Ailly Turrecremota) prednost mješovitoj vladavini, u kojoj se miješaju monarhijski, aristokratski i demokratski elementi (bliže Carlyle, nav. djelo, vol. VI str. 161 i d.). U 16. st. se nastavlja miješanje elemenata monarhije, aristokracije i demokracije – tako osobito u Engleskoj biskup Ponet (Carlyle nav. djelo, vol. VI, str. 329. i d.).

rodnu vladavinu).[57] Montesquieuovo je istupanje upereno prvenstveno protiv ovih jednostavnih oblika vladavine, a u prilog mješovitih oblika; za izvjesnu uspostavu sredovječne ograničene monarhije, a protiv apsolutne monarhije. Branioci ograničene monarhije, koji se suprotstavljaju apsolutnoj monarhiji, već daleko prije Motesquieua brane postojano mješoviti oblik vladavine, tako osobito tzv. monarhomasi.

Teorija mješovitog oblika vladavine postaje vrlo aktuelnom iza velike francuske revolucije, kad su se u kontinentalnoj Evropi sve više počele razvijati ograničene ili ustavne monarhije, a pri čemu je najbitnije da se monarh u svojim ovlaštenjima ograničava narodnim predstavništvom. Njemačka klasična državnopravna nauka razlikuje načelno dva tipa ustavne monarhije: konstitucionu i parlamentarnu, kako su se one u čistom ili mješovitom obliku razvile na evropskom kontinentu u 19. stoljeću pa sve do konca I svjetskog rata. Razlika je između ta dva tipa monarhije u načinu njihova formiranja (što biva ustavnim aktom) i u opsegu ovlaštenja koje ima s jedne strane monarh, a s druge strane narodno predstavništvo.

Klasične primjere formiranja parlamentarne monarhije daje Ustav francuske revolucije od g. 1791. i belgijski Ustav od g. 1831. (a baš načela belgijske parlamentarne monarhije dosta su recipirana u 19. stoljeću u evropskim kontinentalnim monarhijama). Po francuskom Ustavu od g. 1791. sva vlast proizlazi od naroda, ali on je može vršiti samo putem delegacije, odnosno reprezentacije: reprezentanti naroda su legislativno tijelo i kralj. Kralj je »prvi javni funkcioner«, kome se povjerava vršenje izvršne vlasti i suspenzivno pravo veta na zakone. Po Ustavu je kralj nasljedan i ne može se opozvati, samo se predviđaju slučajevi u kojima se kralj koji povrijedi svoje dužnosti proglašava svrgnutim, jer »se smatra da je abdicirao.« Ustav se slobodno revidira bez učešća kralja, pri čemu se mogu izmijeniti i sve odredbe o monarhiji.

Po belgijskom Ustavu od g. 1831. izvire sva vlast od naroda, a taj narod prenosi parcijalno najvišu vlast na nasljednog monarha. Ustav propisuje: »Kralj ima samo ovlaštenja koja mu formalno daje Ustav i posebni zakoni, doneseni na temelju samog Ustava«, pa podjeljuje izrijekom kralju izvršnu vlast. Dok po francuskom Ustavu od g. 1791. zakonodavnu vlast vrši isključivo narodno predstavništvo, a kralj ima samo određeno pravo veta (Montesquieuova koncepcija) – po belgijskom Ustavu vrše zakonodavnu vlast zajedno kralj i narodno predstavništvo (engleska koncepcija). Tako belgijski kralj sankcionira i promulgira

[57] Tako Bodin gdje susreće mješovite oblike vladavine, prosto ih uvrštava u određeni jednostavni oblik, kao npr. Poljsku kraljevinu i Njemačko carstvo oglašava aristokracijom; a Machiavelli u jednom spisu i izrijekom kaže: »Trajno državno biće mora biti ili čista monarhija ili čista republika; neodrživi su državni oblici koji kolebaju između toga.« Bodin smatra da se dioba suvereniteta nemože ni praktički provesti, jer onaj koji donosi zakone može uvijek drugome zabraniti vršenje određenih suverenih prava.

zakone, saziva parlament u izvanredni saziv, pa ga može i raspustiti. Protivno francuskom Ustavu od g. 1791, belgijski Ustav ne predviđa nijedan slučaj gubitka kraljevske funkcije, a revizija ustava može se vršiti samo u suglasnosti s kraljem.

Oba ustava pozivaju se na narodni suverenitet, i kad bi tu uistinu vrijedio narodni suverenitet, onda ne bismo za slučaj parlamentarne monarhije imali uopće posla s mješovitim oblikom vladavine jer je sva vlast koncentrirana kod naroda. Uistinu je pravo načelo narodnog suvereniteta nespojivo s neodgovornim i doživotnim monarhom, bilo da je nasljedan, ili da se doživotno bira.[58] Narodni suverenitet ne znači samo da sva vlast proizlazi od naroda i da narod podjeljuje samo vršenje vlasti već i da su svi oni koji su primili to vršenje narodu za to i odgovorni. A ta odgovornost se kod visokih funkcionera ostvaruje najviše vremenskim ograničavanjem vršenja funkcije i ponovnim biranjem. I Rousseau dopušta u svojoj koncepciji narodnog suvereniteta kralja kao šefa egzekutive, koja je strogo podređena legislativi u kojoj je koncentriran suverenitet, ali ta legislativa može u svako doba opozvati, odnosno svrgnuti kralja.

Protivno parlamentarnoj monarhiji, konstituciona monarhija se formira tako da suvereni vladar, svojom moći i autoritetom, »milostivo« prenosi određena ovlaštenja na narodno predstavništvo, odnosno svoje podanike. Klasičan i u 19. st. mnogo imitirani primjer zasnivanja konstitucione monarhije daje Ustavna karta francuskog kralja Ljudevita XVIII od god. 1814. (pri čemu je svjesno izraz constitution zamijenjen starim izrazom charte). Političko-praktična razlika između zasnivanja parlamentarne i konstitucione monarhije je načelna i velika.[58a] U prvom slučaju ima monarh samo ovlaštenja koja mu daje ustav, a u drugome slučaju zadržava sva svoja ranija ovlaštenja kojih se nije odrekao, odnosno koja nije prenio na narodno predstavništvo. U konstitucionoj monarhiji dominira monarhijski princip (ideolog i teoretik njemačke konstitucione monarhije Fr. J. Stahl je odlučno tvrdio da je taj princip posve napušten u parlamentarnoj monarhiji): primarna je monarhova vlast, dok se ovlaštenja narodnog predstavništva tumače ograničeno – ona sežu samo tako daleko kako to izrijekom određuje ustav ili zakon. Pogotovu u slučaju konflikta između vladara i narodnog predstavništva uskrsava apsolutna vladareva vlast. Monarh u konstitucionoj monarhiji zadržava svoju izvornu punu vlast za nepredviđene slučajeve kao i za nerješive konflikte s narodnim predstavništvom (kamo su u Njemačkoj

[58] O tome dobra argumentacija kod Esmeina, nav. djelo, knj. I, str. 326–327.

[58a] Režim parlamentarne monarhije provodio se u Francuskoj najviše za Ljudevita Filipa, tzv. kralja građanina (1830–1848), i to poglavito samom praksom. Sam Ustav od g. 1830. se tekstualno osim nekih izuzetaka (kao npr. da nije jednostrano oktroiran od kralja, već ga donosi skupština i prihvaća kralj, i da se sam kralj naziva kao Ljudevit XVI g. 1791. kraljem Francuza) bitno ne razlikuje od oktroiranog ustava od g. 1814.

Do konca I svjetskog rata bile su klasične zemlje konstitucione monarhije: Njemačko Carstvo i njemačke zemlje, kao i Austrija. Specijalno nije revolucionarni pokret g. 1848. u Njemačkoj uspio da zavede parlamentarnu monarhiju, već se zadržava konstituciona monarhija (s izvjesnim proširivanjem prava parlamenta) kako se već prije toga počela razvijati. Vrlo je ilustrativno za ondašnje njemačko shvaćanje da je i u samoj državopravnoj teoriji jedino Robert Mohl branio parlamentarni režim.

neki čak pribrajali slučaj kad je parlament uskratio votiranje budžeta). Raspuštanje parlamenta ima u konstitucionoj monarhiji posve drugačije značenje nego u parlamentarnoj monarhiji. Ono ne znači u konstitucionoj monarhiji apel na birače (javno mišljenje), kao vrhovnu političku arbitražu u smislu načela narodnog suvereniteta, već jačanje monarhove vlade u odnosu spram narodnog predstavništva (što se povećava jakim utjecajem koji takvi režimi mogu obično vršiti nad biračima). Po tome shvaćanju mogao bi monarh kolikogod puta hoće raspustiti narodno predstavništvo i nije vezan odlukom birača.[59] Isticanje opreke između zakonodavne i izvršne vlasti ima u konstitucionoj monarhiji prvenstveno to značenje da se u toj izvršnoj vlasti monarhu zadrže i očuvaju sva njegova ranija ovlaštenja apsolutističkog režima. Dok je tako monarh u konstitucionoj monarhiji isključivi nosilac izvršne, odnosno upravne vlasti, on dijeli zakonodavnu vlast s narodnim predstavništvom, ali nipošto na ravnoj nozi, već grabi važniji dio.[60]

Dok je parlamentarna monarhija radikalno odstranila koncepciju apsolutne monarhije, odnosno monarhijskog suvereniteta, konstituciona monarhija je to samo zasjenila i ublažila u kompromisu s narodnim predstavništvom, uvijek gotova da se za slučaj osobite potrebe vrati starome. I konstituciona monarhija i parlamentarna monarhija predstavljaju mješoviti oblik vladavine i ne mogu se prosto pokriti s monarhijskim, odnosno narodnim suverenitetom; moglo bi se najviše kazati da u konstitucionoj monarhiji dolaze više do izražaja određeni elementi monarhijskog suvereniteta, a u parlamentarnoj monarhiji oni narodnog suvereniteta. U parlamentarnoj monarhiji, kako to zorno dokazuje klasični primjer Engleske a i današnje evropske kontinentalne monarhije (zemlje Beneluksa, nordijske zemlje, Grčka), monarhova lična ovlaštenja sve više prelaze na narodno predstavništvo, odnosno na vladu odgovornu tom predstavništvu; monarh prestaje sve više biti odlučnim političkim faktorom i pretvara se, kako engleski pisci kažu, u državni simbol (izvan Engleske se kaže i u državnu dekoraciju). To nesumjivo znači slabljenje monarhijskog načela, a jačanje elemenata narodnog suvereniteta.

[59] To je naročito shvaćanje francuskog kralja Karla X u po njega tako kobnoj god. 1830; za vrijeme teškog konflikta pruske vlade (Bismarck) i parlamenta g. 1862–1866. bio je parlament nekoliko puta raspušten.

[60] Tako npr. po Francuskoj karti od g. 1814. ima samo kralj prava zakonske inicijative, a parlament može samo podnijeti peticiju za donošenje nekog zakona. Značajni su primjeri takvog shvaćanja posebna koncepcija sankcije zakona od monarha i prošireni opseg uredbe od nužde. Po prvoj, naročito od Labanda konstruiranoj koncepciji, razlikuju se u zakonu dva dijela: prvi obuhvaća samo pravno pravilo, a drugi zakonsku zapovijest. Stvar je parlamenta samo u tome da formulira zakonski sadržaj (što je prije radila monarhova birokracija), dok pravu obaveznu snagu daje zakonu monarh svojom sankcijom. Uredbom od nužde može monarh u širokom opsegu regulirati i materiju rezerviranu za zakonodavstvo, pa pri tome i mijenjati zakonske odredbe. Klasičan primjer toga bila je staroaustrijska (prije g. 1918) naredba po § 14. Temeljnog zakona od g. 1867. Takvom naredbom od nužde austrijski car provodio je jednostavno ono što nije mogao progurati u parlamentu.

IV

PREDSTAVNICI TEORIJE SUVERENITETA I NJENE OPOZICIJE

25. Monarhijski suverenitet

a) Niccolo Machiavelli

Iako Firentinac Machiavelli (g. 1469-1527) izrijekom ne govori o suverenitetu (taj je termin kasnije iskovan u Francuskoj), on u cijelosti zastupa ideologiju suverene državne vlasti, a u svome najvažnijem i najpoznatijem djelu »Vladar« (Il Principe) baš monarhijski suverenitet. Machiavelli otvara seriju pisaca 16. stoljeća o samostalnoj državi, te uz jaki utjecaj antičkog shvaćanja države,[1] kao pravi predstavnik renesanse, oštro lomi sa sredovječnim shvaćanjem države i njenim slabostima i zamišlja snažnu državu. On nalazi za tu državu novog vijeka i adekvatan izraz »lo stato«, a taj će se termin pobjedonosno probiti daleko izvan Italije.[2]

U centru Machiavellijeva istraživanja je sama država i s Machiavellijem počinje nauka o državi novog doba, i to kao politička a nipošto pravna disciplina. Vrlo razvijena sredovječna politička teorija raspravlja više o društvu negoli od državi – dok se još nije jasno iskristalizirao i izdiferencirao pojam države, ne može se o tome ni sistematski pisati. Samo kod najprogresivnijih političkih pisaca srednjeg vijeka, kao što su naročito Ivan Pariški i Marsilije Padovanski, ima već očitih tragova i zametaka nauke o državi. Tu političko-državnu nauku oslobađa Machiavelli svih vjerskih, moralnih itd. dogmi i predrasuda i unosi u nju punu slobodu istraživanja, realnu opservaciju činjenica kao i historijski i kritički duh.

Pored naprijed spomenutog novog termina za označavanje države, Machiavelli je široko prodro sa svojim dvojnim razlikovanjem država na monarhije i republike, koje je istislo ranije aristotelovsko trojno razlikovanje.[3] Inače Machiavelli stalno teži jakoj državi, a glavni su mu

[1] Usporedi tač. 5.
[2] Usporedi tač. 18.
[3] Usporedi tač. 20.

temelj svih država, i novih i starih, dobri zakoni i dobra vojska (pri čemu kritizira plaćeničku i pomoćnu vojsku, te smatra da država mora imati vlastitu vojsku).

Najznačajnija Machiavellijeva djela jesu »Razmatranja o prvih deset knjiga Tita Livija« (Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio) i »Vladar« (Il Principe). I baš posljednje, napisano vjerojatno g. 1513-1514, postalo je – i po zlu i po dobru – najčuvenije i najpopularnije.[4] Ta dva djela izražavaju potpuno suprotne teze. U djelu o Liviju polazi Machiavelli sa stajališta trojnog razlikovanja države na monarhiju, aristokraciju i demokraciju, iznosi i dobre strane kombiniranja ovog trojeg (kao primjere navodi Spartu i Rim), ali ipak više ističe prednosti strogo demokratske vladavine (naročito zaštitu slobode i stalnost režima). U »Vladaru«, naprotiv, zastupa najodlučnije jakog vladara odnosno apsolutnu monarhiju. Tome vladaru dopušta sva sredstva koja vode cilju, dok u Discorsima teži ćudorednim sredstvima. U »Vladaru« je osnovno prikazati načela monarhije: kako se može vladati nad narodom i zadržati ga u vlasti; tu se raspravlja o različitim svojstvima vladavina i vladara, te razvija recept umijeća vladanja, i to, odgovarajući suvremenim prilikama, potpuno neskrupulozno i isključivo s gledišta državnog rezona.

U ogromnoj literaturi koja se bavi Machiavellijem mnogo se objašnjava opisana ideološka opreka između njegova dva rečena djela. Tako neki to tumače ličnim momentima, željom Machiavellija da se dodvori monarhu i specijalno stekne naklonost firentinskih Medičejaca.[5] Drugi, naprotiv, naročito Ranke i Macauley, smatraju Machiavellija istinskim republikancem i tvrde da je po njegovoj zamisli monarh »Vladara« imao biti samo prelazni režim, potreban da ujedini Italiju i raskrči putove slobodnoj republici. Ja lično mislim da Machiavelli u svojim djelima ne daje uopće državnim oblicima apsolutnu, već samo relativnu vrijednost. U »Vladaru« je upravo opsjednut idejom ujedinjenja Italije i smatra da to može učiniti samo jak vladar, imajući pred očima da su u njegovo doba svagdje baš jaki vladari izgrađivali, u borbi protiv slabosti i nemoći sredovječne države, snažnu državu, te da su specijalno integraciju Francuske i Španije (koje uzima i kao uzor za ujedinjenje Italije) proveli jaki vladari. I upravo tom velikom vladaru koji će ujediniti Italiju Machiavelli u »Vladaru« planira sredstva i put koji će ga dovesti tome cilju.

Što se ovih sredstava tiče, Machiavelli razvija čisti državni rezon. Opće dobro je jedino mjerilo za ocjenjivanje tih sredstava. On predba-

[4] Lijep i sadržajan prikaz o Machiavelliju u domaćoj literaturi dao je Slobodan Jovanović: »Iz istorije političkih doktrina«, Beograd, g. 1935. Uspjeli prevod »Vladara« s bilješkama izradio je Ivo Frangeš, Zora, Zagreb, g. 1952.

[5] Po restauraciji Medičejaca Machiavelli ne samo da je protjeran iz službe koju je vršio za republičkog režima već je i progonjen i stavljen na torturu. »Vladara« piše u progonstvu izvan Firence i posvećuje Lorencu Mediciju ondašnjem vladaru Firence.

cuje kršćanstvu da pravi ljude mlitavim i poniznim, i idealom su mu jaki ljudi antike. Država smije sve činiti što joj može koristiti, što je stvarno bilo shvaćanje Rimske države, koju ima Machiavelli stalno pred očima.[6] Što su teže i pokvarenije prilike, to su potrebna jača i beskrupuloznija sredstva; ali obrnuto, što je veća nužda to se razvija i veća odlučnost za njeno uklanjanje.[7] Kako kaže Ranke, Machiavelli je smatrao političko stanje Italije tako očajnim da je propisivao otrov kao lijek. Neskrupuloznost u vođenju javnih posala nije Machiavelli đavolski izmišljao, već se ona u njegovo doba i te kako primjenjivala, i od svjetovnih i od crkvenih vlasti.[8] Tako Machiavelli svom velikom vladaru daje niz pravila i savjeta, među njima i takovih koje će svako iole moralno društvo odbaciti: kao npr. da treba podaviti nezgodni kneževski rod, uništiti pobijeđeni grad navikao na slobodu, ne održavati obaveze ako je to nužno u državnom interesu, da je za vladara neophodno, ako se želi održati, da se nauči ne biti dobar. Ali ipak, što se samog naroda tiče, Machiavelli podučava da se vladavina ne smije zasnivati na trajnoj mržnji naroda – za vladara je najbolja tvrđava da nije narodu omrznut. Taj Machiavellijev državni rezon najviše je, sa svih strana, napadan: i od katoličkih i od protestantskih krugova i od nesvećeničkih pisaca. Napadali su ga oni koji u praksi nisu od njega mnogo zazirali, kao npr. pruski apsolutistički vladar Fridrik II u svom djelu »Antimachiavelli.«

b) Jean Bodin

Jean Bodin Angevin (1529. ili 1530–1596) zauzima osobito mjesto u teoriji suvereniteta. Iako je pretjerano smatrati ga ocem ili osnivačem ove teorije,[9] bio je ipak prvi koji je dao precizne formulacije teorije suvereniteta. Bodin i ostaje stalno vrelo za kojim posižu i na koga se upiru predstavnici teorije suvereniteta; iako je vrlo tačna konstataci-

[6] Antipod je Machiavelliju u njegovo vrijeme Thomas Morus (g. 1480–1535). Oba gledaju na antiku: Machiavelli na Rimski imperij, Morus na Platonovu idealnu državu.

[7] U Discorsima Machiavelli navodi Livija, koji od neprijatelja opkoljenom vojskovodi stavlja u usta da je rekao svojim vojnicima: da su jednaki svojim protivnicima, ali da su zbog svoje nužde od njih jači.

[8] Evo što u vezi sa Machiavellijevom doktrinom piše vrlo katolički raspoloženi Pastor: »Što se crkva uže povezala s čitavim javnim i socijalnim životom, to više je ona u svojim dijelovima i reprezentantima bila ugrožena opasnostima svijeta, zahvaćena pokvarenošću svijeta. – No najgore je da ni sveta stolica nije ostala od toga pošteđena. Posvjetovnjenje (Verweltlichung) počinje ovdje s Pavlom II, pojačava se pod Sikstom IV i Inocentom VIII i dolazi do vrhunca pod Aleksandrom VI, koji je svojim nečudorednim životom apostolsku stolicu sramno obeščastio« (Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters, Band III, g. 1895, str. 123–124).

[9] Pomislimo samo na Bartolusa (tač. 2), Ivana Pariškog (tač. 6-f) i Marsilija Padovanskog (tač. 15-a). Novija francuska historijska istraživanja potvrđuju da bi bilo pogrešno tvrditi da prije 16. stoljeća nije uopće bilo doktrine suvereniteta (M. David »La souveraineté et les limites juridiques du pouvoir monarchique du IXe au XVe siècle«, str. 9).

ja[10] da Bodin spada među autore koji se najviše citiraju, a najmanje čitaju.

Značenje Bodinova djela. Bodin je za sobom ostavio bogat opus, ali ono što ga je učinilo velikim za teoriju suvereniteta je njegovo djelo »Šest knjiga o državi«.[11] U djelu prevladavaju više državnopravni elementi i kad bi željeli da ga nekako okarakteriziramo, bilo bi još najbliže uvrstiti ga u kategoriju opće državne nauke (po njemačkom Allgemeine Staatslehre). Po ovom svom legalizmu djelo je upravo antipodno Machiavellijevu »Vladaru«, koga uostalom Bodin, već od samog uvoda, postojano napada zbog nezakonitosti i nepravičnosti. Protivno Machiavelliju, Bodin želi baš pravnim elementima učvrstiti državu, odnosno monarha.[12] Djelo je obrazloženo ogromnim materijalom: pojedine državne zajednice i politički pisci od starine do njegovih dana (uvažena je osobito antika – Bodin je tipičan pristaša renesanse). No iako ono obrađuje načelno čitavo državno pravo, jezgro djela i nit koja se provlači kroz čitavo djelo je Bodinova omiljena »kraljevska monarhija« ili, kako bismo danas kazali, apsolutna monarhija. Odgovaralo bi potpuno sadržaju djela da mu je Bodin kao podnaslov stavio »kraljevska monarhija kao najbolji oblik države«. Bodin tretira monarhijski, a ne državni suverenitet. Čitava Bodinova teorija suvereniteta samo je teorija suvereniteta apsolutnog monarha i posrijedi je monarhijski, a ne državni suverenitet.[13] U Bodinovo vrijeme se uopće nije tretiralo pitanje državnog suvereniteta, već se uglavnom samo pitalo tko je nosilac najviše, državne vlasti: narod ili monarh. Tzv. monarhomasi (izraz jezično znači pobijači monarhije) polazili su s gledišta narodnog suvereniteta: sva vlast potječe od naroda, narod je nije otuđio, već je samo njeno vršenje prenio na vladara, koji tu vlast vrši kao njen predstavnik. To bi bila neke

[10] Heller: Die Souveränitet, g. 1927, str. 13.

Ali s druge strane Bodinu se stalno posvećuju posebne studije, koje su i u novije doba nabujale. O tome dokumentarni podaci u referatu G. Roellenbecka: Zum Schriftum über J. Bodin seit 1936 u časopisu Der Staat, Berlin, g. 1963. str. 339 i d. i g. 1964. str. 227 i d.

[11] U francuskom originalu »Les six livres de la republique de I. Bodin Angevin.« Pod republikom razumijeva Bodin po ondašnjoj upotrebi, državu. Njegov nacionalni duh izbija već u tomu što djelo ne piše, kao što je to onda bilo uobičajeno za slična djela u Francuskoj, na latinskom, nego na francuskom jeziku pa i izrično ističe u uvodu, odnosno posveti svog djela da ga francuski piše zato da bi ga razumjeli svi Francuzi. – Prvo izdanje djela izašlo je g. 1576. Nakon toga je u kratkim razmacima izašlo više izdanja. Ja se služim velikim, »in folio« izdanjem od g. 1577. i prema njemu citiram stranice. Ovo izdanje u velikom formatu ima iza kratke posvete blizu osam stotina stranica teksta, a nakon toga opsežno stvarno kazalo. Kasnije je sam Bodin preveo svoje djelo na latinski, pa je i u tome obliku doživjelo više izdanja. Francuski tekst je opsežniji od latinskog, zato se baš i njime služim.

[12] Protivno Machiavelliju, Bodin veže monarha božanskim ili prirodnim pravom, pa i nauča da se i suveren mora pridržavati sklopljenog ugovora i ispuniti obećanja; Machiavellijeva nauka po Bodinu snizuje monarha na razbojnike i gole silnike.

[13] I odavde ta velika zbrka u kasnijoj teoriji državnog suvereniteta što su od Bodina prosto prepisivane teze koje su a priori postavljene samo za monarhijski suverenitet, a ne mogu se prosto preuzeti i za državni suverenitet.

vrste ograničena ili, kako bismo danas kazali, ustavna monarhija. Drugi su apsolutizirali čitavu vlast u osobi monarha. Treći su mirili narodni i monarhijski suverenitet i težili nekoj mješovitoj vladavini, gdje bi se kombinirao monarhijski suverenitet s narodnim suverenitetom. Bodin se protivi i narodnom suverenitetu i njegovu miješanju s monarhijskim suverenitetom, odlučan je pristaša drugonavedene struje, pristaša čistog monarhijskog suvereniteta, apsolutne monarhije. U općim teoretskim formulacijama tog monarhijskog suvereniteta Bodina nije nitko u političkoj nauci pretekao, u intenziviranju i apsolutiziranju toga suvereniteta svakako je to bio Hobbes, a da i ne govorimo o Machiavelliju.

Težnja za jakom monarhijskom vlasti. Politički je kod Bodina najvažnije uspostavljanje jake monarhove vlasti, uspostavljanje apsolutne monarhije. U tome on vidi spas u njegovo vrijeme oslabljene Francuske.

Smrću kralja Franje II na prijestolje dolazi maloljetni Karlo, a jak utjecaj na vladu vrši ambiciozna kraljica majka Katarina Medici (kćerka onog Medicija kome je svojedobno, da bi mu se dodvorio, Machiavelli posvetio svog »Vladara«). Zemlju razdire vjerska borba katolika i hugenota, pridolaze vanjskopolitičke teškoće, parlament (najviši sudovi) ustaje protiv jake monarhove vlasti itd. – Sve to srozava i ugled i vlast monarhije. Francuska gubi, u izvjesnoj mjeri, svoju samostalnost, odnosno suverenitet prema vani. Tako se npr. i katolici i hugenoti u svojoj krvavoj borbi mnogo upiru na vanjsku pomoć: prvi na Rim (osobito papu) i Španjolsku, a drugi na Englesku i njemačke protestante. Iza krvave Bartolomejske noći (kolovoz 1572), čiji je glavni krivac Katarina, hugenoti se, unatoč više tisuća ljudskih žrtava, doskora pridižu i bojovnim spisima ustaju protiv jake kraljevske vlasti. S druge strane im u tome i sama Katolička liga sekundira. I hugenoti i Katolička liga protive se apsolutnoj monarhiji i pristaju samo na ograničenu (ustavnu) monarhiju.[14] Javljaju

[14] Tako u protestantskom djelu Franco-Gallia (g. 1573) jedan od velikih pravnika 16. st., Francois Hotman, postavlja kao ideal izbornu monarhiju podređenu narodnoj skupštini (bliže: Janet, nav. djelo, t. II, str. 30). Uskoro (g. 1579) izlazi djelo koje je vršilo dugo jak utjecaj: Vindiciae contra tyrannos pod pseudonimom Junius Brutus (danas prevladava mišljenje da je pisac Hubert Languet). Vladar je viši od svakog pojedinca, ali niži u odnosu prema svima i onima koji predstavljaju sve. Između vladara i naroda posreduje ugovor, a tko taj ugovor povredi, taj je tiranin. Protiv njega mogu istupiti magistrati, a ne i privatni ljudi. Ali kad se radi o tiraninu bez naslova (*abseque titulo*), *smiju se protiv njega podići i pojedinci* (*bliže ibidem*).

Iz literature Katoličke lige, koja je protjerala Henrika III, može se navesti Boucher: De justa abdicatione Henrici III. Kraljeve postavljaju narodi, a narod, pošto je izabrao kralja, ne odbacuje još svoju čitavu vlast. Tiranina uzurpatora može ubiti javna vlast ili pojedinac; tiranina koji legitimno drži vlast, ali je zloupotrebljava prema pojedincima, smije ubiti samo javna vlast. I konačno, tiraninu koji zloupotrebljava vlast na štetu općeg interesa treba da sudi javna vlast, a zatim ga može ubiti ili javna vlast ili pojedinac (bliže: Janet, ibidem str. 85 i d.).

U spisu De jure magistratum in subditos od g. 1550. (vjerojatno djelo jednog kalviniste), ističe se da ne postoji narod radi magistrata već obrnuto. Vladari imaju toga radi dužnosti prema svom narodu. Odnos između vladara i njemu podvrženih jeste »mutuo consensu ac publice contracta obligatio«, ili kako se kaže na drugom mjestu »obligatio solemni et publico consensu contracta.« Slična teza zastupa se i u hugenotskom spisu, izdanom u isto doba, »Dialogue de l'Autorité des Princes et de la Liberté des Peuples«, gdje se kaže da između kralja i naroda postoji međusobni odnos, da između njih postoji zakon »Qui ordonne pactions et convenances réciproques,

se i monarhomasi sa svojim principima narodnog suvereniteta. Protiv sviju njih pokreću se snage koje vide baš u jakoj monarhiji lijek svemu zlu i mogućnost veličine i slave Francuske. Bodin je upravo zastupnik te političke linije – najprije je i sam bio hugenot i za Bartolomejske noći jedva je izvukao glavu. Ona je osnovna nota njegova djela »O državi«.

U vrijeme kad izlazi Bodinovo djelo monarhija nije ni jaka ni ugledna. Ona će trijumfirati tek za vlade Henrika IV (1589–1610).[14a] Sam taj Henrik bio je najprije hugenot, baš kao i sam Bodin, pa je i umro od noža fanatičnog katolika. Inače je Henrik IV bio u vjerskim pitanjima, posve po Bodinovu receptu, sasvim tolerantan. No najjači razmah apsolutne kraljevske vlasti, kao ni francusku prevlast u Evropi, Bodin nije više doživio. To će biti djelo kardinala Richelieua (1624–1642). Iza toga dolazi najjači predstavnik apsolutne monarhijske vlasti u Francuskoj – Ljudevit XIV (1643–1715). Za njegove je maloljetnosti vladao kardinal Mazarin, koga je kao svog nasljednika postavio sam Richelieu. Ljudevita XIV slijedi mnogo manje »slavni« Ljudevit XV (1715–1774), a konačno se apsolutna monarhija završava s Ljudevitom XVI. Francuska revolucija je likvidirala apsolutnu monarhiju u Francuskoj. Tako je Bodin postao realni graditelj i ideolog francuske apsolutne monarhije, koja vlada punih 200 godina.

Suverenitet kao osobina države. Čitavo svoje djelo Bodin počinje s definicijom države.[15] U toj je definiciji najbitnije: 1) da je baš porodica uzeta »kao pravi izvor i porijeklo (source et origine) svake države i njen glavni član«[16] i 2) da je baš suverena vlast ono po čemu se država razli-

qui ne se peuvent ny par le prince, ny par le sujets sans justice violer« (bliže o tome J. W. Gough, The Social Contract, g. 1936, str. 49 i d.)

Značajno je djelo napisao u prvoj četvrtini 16. stoljeća Claude de Seyssel, (nadbiskup Turina, koji je dugo bio u službi francuskog kralja Ljudevita XII) »La grand monarhie de France«. Tu se zastupa koncepcija ograničene monarhije, kojoj je upravo suprotna Bodinova apsolutna monarhija. Seyssel smatra Francusku najboljom monarhijom, jer nigda nije bila potpuno apsolutna ni odveć ograničena. Vlast francuskog kralja ima tri glavna ograničenja: »religiju, pravdu i – po S. riječima – policiju. Kraljevu vlast ograničuju osobito nezavisni sudovi (parlements). Kralj se mora pridržavati zakona, ordonanca i vrijednih običaja, te se mora pri donošenju važnijih odluka služiti posebnim savjetima. Francuska monarhija je strogo ograničena pravom. (Bliže Carlyle, nav. djelo, Vol. VI, str. 219 i d.).

Pristaša je ograničene monarhije a protivan aspolutnoj monarhiji Jacobus Almain od Sensa (umro g. 1515 i bio profesor pariške univerze). Njemu je monarhija nužno ograničena svrhom zbog koje postoji: promicanje općeg dobra i osiguranje pravde. Vladar mora biti svijestan da vlada nad slobodnim ljudima a ne robovima; apsolutnost vlasti nespojiva je s kraljevskim dostojanstvom. Vlast vladara proizvire od naroda, bilo da dolazi izborom ili putem nasljedstva, a napose je i francusko legitimno kraljevstvo osnovano privolom naroda. A ta vlast naroda je neotuđiva. Zajednica zadržava uvijek vlast nad vladarom i može ga smijeniti, jer bi bez toga ostala bez sredstava za samoodržanje (bliže Carlyle, nav. djelo, Vol. VI, str. 241 i d.).

[14a] U svom standardnom pravno-historijskom djelu A. Esmein razlikuje tri periode francuske monarhije: feudalnu monarhiju od Huge Capeta do Filipa Lijepog, umjerenu monarhiju od Filipa Lijepog do Henrika IV, a od posljednjega dalje apsolutnu monarhiju (Cours élém. d'histoire du droit français, 15. izd; g. 1925, str. 338 i d).

[15] Knj. I, pogl. 1, str. 1. Francuski ta definicija glasi: »Republique est un droit gouvernement de plusieurs mesnages, et de ce qui leur est commun, avec puissance souveraine.« U latinskom prevodu: »Respublica est familiarum rerumque inter ipsas communium, summa potestate ac ratione moderata multitudo« (Kako se vidi, vrlo slobodan prevod). Inače Bodin u latinskom prevodu uopće ne upotrebljava izraz suverenitet, već govori o summa potestas ili maiestas, odnosno ius maiestatis.

[16] *Nav. djelo, I–1, str. 8.*

kuje od drugih društvenih zajednica. Porodica je izvorna ćelija ljudskog udruživanja, iz koje niču i sve druge ljudske zajednice, a na kraju i sama država, koja može biti i tako uska (kako Bodin izrijekom kaže, mogu je sačinjavati i samo tri porodice) da između nje i porodica nema nikakve druge društvene zajednice.[17] Bodinovo karakteriziranje pojma države vrlo je utjecalo i na modernu državnopravnu teoriju.

Tri vrste države: monarhija, narodna (pučka – kod Bodina *estat populaire) država i aristokracija.* To bi bio klasični aristotelovski trias. Za Bodina je kod toga odlučno tko drži suverenitet:[18] monarhija je kad suverenitet leži u rukama jednog jedinog vladara, narodna ili pučka država kad u tome učestvuje čitav narod, odnosno njegov veći dio, a aristokracija kad to čini samo manji dio naroda. I samo kad se ovo mijenja, radi se o pravnoj promjeni države.[19] Po Bodinu je nemoguće ovo troje međusobno kombinirati, jer budući da je suverenitet nedjeljiv, nemoguće je i takvo kombiniranje.[20] Politički, po Bodinu, mješoviti sistemi izazivlju neminovno konflikte i nužno dovode samo do jednog nosioca. U realnom državnom životu postoje očigledne kombinacije rečena tri elementa, i Bodin spasava svoju doktrinarnu teoriju time što prosto takve kombinacije uvrštava u jednu od svoje tri vrste države. Tako mu je npr. Njemačko carstvo čista aristokracija, koja se laganim procesom (poglavito jačanjem vlasti izbornih knezova) razvila od monarhije;[21] aristokracije su mu kraljevine Poljska i Danska; dok su mu pojedine švicarske državice ili aristokracije ili narodne države. Francuska je, naprotiv, čista monarhija. Bodin i kritizira one koji su neke države, osobito kao Spartu i Rimsku republiku, prikazivali kao mješovite sisteme.

Prema različnom vladanju monarhijom, Bodin razlikuje tri vrste monarhije:[22] kraljevsku ili legitimnu, patrimonijalnu (moj izraz, sam Bodin govori o senjerijalnoj monarhiji – tačan bi bio prevod vlastelinska ili spahijska monarhija – u latinskom tekstu suprotstavljaju se monarchia regalis i dominatus –) i tiransku. Kod kraljevske ili legitimne monarhije je najbitnije da se podanici pokoravaju zakonima, a monarh božjim i prirodnim zakonima, čuvajući podanicima prirodnu slobodu i vlasništvo dobara. U patrimonijalnoj monarhiji vladar je gospodar nad licima i dobrima pravom oružja i vlada nad njima kao otac nad robovima.[23] Tiranska monarhija, prezirući zakone prirode, zloupotrebljava slobodne ljude kao robove, a njihova dobra kao svoja. Problem tiranstva, koji

[17] Ibidem, III–7, str. 347. »I vladavina Dubrovnika (de Rhaguse) nije manje država nego ona Turaka ili Tatara« (I–1, str. 9).

[18] II–1, str. 184. i dalje.

[19] IV–1, str. 370.

[20] IV–1, str. 186.

[21] Teza koju ni u ondašnjoj ni u kasnijoj njemačkoj doktrini nije nitko preuzeo (Gierke, nav. djelo, Bd. IV, str. 216).

[22] II–2, str. 199. i d.

[23] Takva monarhija postojala je svojedobno u Perziji i Aziji, a u Evropu su je unijeli osobito Madžari (II–2, str. 202).

ostaje živ problem od starine kroz čitav srednji vijek, a osobito i u vrijeme samog Bodina, tretira se onda detaljno u 4. i 5. poglavlju.[24]

Slično kao monarhija, može i aristokratska država biti patrimonijalna, legitimna i faktična.[25] Opisujući pojedine aristokratske države, Bodin se naročito zadržava na Dubrovniku.[26] Razlikujući načelno između teoretskog posjedovanja suvereniteta i efektivnog vršenja vlasti, Bodin ističe i kod narodne države tri moguća oblika vlade: 1) pučku vladu, kad svi građani jednako učestvuju u vršenju državnih funkcija, 2) aristokratsku, kad vladu vrši manji broj (to je osobito režim rimske republike), i 3) monarhijsku, kad vlada pojedinac, ali čitava njegova vlast počiva u narodu.

Na rečena tri oblika vladavine od utjecaja je i priroda pojedinog naroda, a osobito klima u kojoj on živi, kojoj uopće Bodin pripisuje veliko značenje za život pojedine države.[27]

Isticanje kraljevske monarhije kao najboljeg oblika državne vladavine. U VI knjizi, 4. pogl., Bodin tretira prednosti i loše strane narodne, aristokratske i monarhijske države s očiglednom preokupiranošću u ko-

[24] Tu se postavlja (II–4, str. 212. i d.) duga lista razlika između kralja i tiranina: » – kralj se prilagođuje zakonima prirode, a tiranin ih baca pod noge; jedan održava milosrđe, pravdu i vjeru, drugi nema ni boga, ni vjere ni zakona; jedan čini sve što smatra da je u općem dobru i na korist podanika, drugi čini sve što je za njegovu ličnu probit, osvetu ili zadovoljstvo; jedan se trudi da obogati svoje podanike svim mogućim sredstvima, drugi gradi svoju kuću na njihovoj propasti« itd., nastavlja se duga čitulja opreka, među ostalim, da jedan želi imati ljubav svojih podanika, a drugi samo strah. – U daljem poglavlju (5, str. 218. i d.) Bodin se pita da li je dopustivo napasti (attenter) osobu tiranina, a po njegovoj smrti poništiti njegove odredbe. To on, uz određene uvjete, i dopušta. Tu mu je tiranin lice koje je došlo na vlast bez izbora, bez prava nasljedstva, bez rata ili bez »posebnog božjeg poziva«.

[25] II–6, str. 229.

[26] »Što se tiče Dubrovčana (Rhagusien), koji su se nekoć zvali Epidaurci i koji su izgradili grad Dubrovnik (Rhagusa) blizu starog Epidaura, koji je iz temelja razoren bjesnilom Gota, i pošto su se (tj. Dubrovčani) oslobodili vlasti Albanaca (Albanois), osnovali su aristokratsku državu od najplemenitijih i najstarijih porodica gotovo na sliku Venecije. Još se više brinu o svome plemstvu od Venecijanaca: jer plemić Venecijanac može ići svojim putem, ali se dubrovački plemić ne može oženiti građankom ni inostrankom, ma kako ona bila plemenita, ako nije djevojka »de Zaralin« ili »de Canthara« i nema najmanje tisuću dukata. Ima samo 24 plemićke porodice koje imaju udio u državi. Njihovi članovi stariji od 20 god. ulaze u Veliko vijeće, koje bira Senat od 60 plemića za vođenje državnih posala, za rješavanje sporova većih od 300 dukata, procesa s kriminalnim posljedicama, kao i kad se radi o časti ili životu plemića. Nad Senatom postoji Privatni savjet od 12 lica s rektorom (knezom) države, koji se mijenjaju svake godine. Dalje postoji pet ispitivalaca, koji primaju žalbe, pored sedam konzula, pet kriminalnih sudaca, trideset apelacionih sudaca do 300 dukata. Ima i raznih drugih magistrata, o kojima ćemo govoriti na svom mjestu« (str. 234–235). Tako kasnije (III–1, str. 273) npr. uspoređuje dubrovački senat (savjet) s venecijanskim i ističe prednost prvoga, jer on se u Veneciji čitav mijenja, dok se u Dubrovniku, gdje su senatori samo godinu dana na dužnosti, oni mijenjaju jedan za drugim, a ne svi ujedared.

[27] Tako npr. Bodin piše (V–1, str. 506) da narodi sjevera, kao i oni koji nastavaju bregove, vole više narodne države, ili u najmanju ruku izbornu monarhiju, i teško podnose komandiranje. Oni biraju kraljeve i tjeraju ih kad postanu tirani. Kao primjer navodi kraljeve Švedske, Danske, Norveške, Poljske, Češke i Tatara.

rist kraljevske monarhije. Pošto je istakao[28] glavne prednosti narodne države: a) dosljedno provođenje načela jednakosti među ljudima, b) to što demokracija slobodnom utakmicom izbacuje na površinu najjače ličnosti, c) što tu čitav narod uživa javno dobro i d) što se strogo provodi zakonitost,[29] oglašava sve to prividnim i ustaje oštro protiv narodne države. Ističe da su demokraciju kudile (blamer) sve velike ličnosti, koje detaljno navodi zajedno s njihovim antidemokratskim tezama, kojima dodaje i vlastite.[30] Protivno demokraciji i aristokraciji, monarhiji da su davale prednost sve velike ličnosti.[31] Sve teškoće i opasnosti koje se javljaju kod monarhije još su daleko veće kod aristokracije, a pogotovu kod demokracije.[32] Ali najvažnije je da je srž državnosti suverenitet, a on može biti i postojati samo u monarhiji: jer suveren može biti samo jedno jedino lice.[33] Za naše tretiranje problema suvereniteta ovo tvrđenje Bodina ubačeno na jednom uzgrednom mjestu – a koje je u očiglednoj kontradikciji s njegovim razlikovanjem između tri vrste države prema momentu tko drži suverenitet – od naročitog je značenja. Ono nam jasno pokazuje zašto Bodin ne tretira uopće pojam suvereniteta koji bi mogao važiti za sve tri vrste države, već isključivo monarhijski suverenitet.

Pojam suvereniteta. Ako na jednom mjestu spojimo sve značajke suvereniteta, koje sam Bodin razbacano prikazuje, onda bi se moglo kazati da je prema Bodinu suverenitet: najviša, apsolutna, neograničena, trajna, vlastita (tj. ni od koga dobivena, odnosno izvedena) i od zakona slobodna vlast.[34] Suverenitet se latinski naziva majestas (taj izraz i sam Bodin konzekventno primjenjuje u svom latinskom prevodu), talijanski segnoria, a onda Bodin dalje navodi taj termin grčkim i hebrejskim slovima. Suverena vlast mora pojmovno biti neograničena, čim se nekom vladaru daje vlast pod uvjetima, nema više suvereniteta.[35] Ako je suvereni vladar oslobođen zakona svojih prethodnika, onda ga još manje mogu vezati zakoni i naredbe koje je sam donio.[36] U dokaz toga navodi Bodin

[28] Str. 713–714.

[29] »Ako se ne može ništa više željeti nego da se magistrati pokoravaju zakonima, podanici magistratima, čini se da je ono najbolje osigurano u narodnoj državi, gdje je zakon kralj i gospodar sviju« (la loi -- dame et maitresse de tous).

[30] Str. 715. i d.

[31] Str. 729. Tvrđenje je sasvim samovoljno i Bodin prosto prelazi preko mnogobrojnih zastupnika narodne vladavine.

[32] Str. 730.

[33] Str. 731.

[34] Glavna definicija suvereniteta je različna u francuskom originalu i latinskom tekstu, što se onda u daljim izvodima nadopunjuje. U francuskom tekstu se kaže »La souveraineté est la puissance absolue et perpetuelle d'une Republique« (I–6, str. 89); a u latinskom »Maiestas est summa in cives ac subditos legibusque soluta potestas« (izd. Francofurti, 1641. g.). Upada u oči u komparaciji ove dvije definicije kako je Bodin u svojoj kasnijoj latinskoj definiciji izbacio onaj »državne« i time je uskladio sa svojom u bilj. 33 navedenom tezom.

[35] I–6, str. 93.

[36] Ibidem. str. 96. i d.

latinsko pravilo: »Nulla obligatio consistere potest, quae a voluntate promitentis statum capit« pa ističe kako na kraju edikata i naredaba francuskih kraljeva stoje riječi »tel est notre plaisir« – što znači da oni zavise od slobodne volje kralja. S time u vezi Bodin tretira pitanje da li je vladar vezan obećanjem da će čuvati zakone. Ako je to vladar obećao samom sebi, nema nikakve obaveze. Ako je to obećao drugom vladaru, dužan je te zakone čuvati ako je to u interesu vladaru kome je dato obećanje. Isto vrijedi i za obećanje dato podanicima.

Tezom da vladar načelno nije vezan zakonom koji je sam donio, odnosno koji su donijeli njegovi prethodnici, Bodin se saglašava s tezom rex legibus solutus, koju je zastupao osobito jedan dio romanista.[37] Ako je vladar podvrgnut skupštini, nije uopće suveren, a sama država prestaje biti monarhijom i pretvara se u aristokraciju.[38] Suveren je samo onaj koji ne drži ništa od drugoga: zato to ne može biti vazal, svejedno da li leno drži od pape ili od cara.[39]

Znaci (marques) suvereniteta. Kod Bodina se pogotovu radi o takvim znacima monarhijskog suvereniteta (apsolutne monarhije), jer se to uopće ne da razviti za suverenitet same države.[40] Bodin počinje s dužnošću poslušnosti i poštovanja podanika što je duguju vladaru.[41] Kraljevska prava su neprenosiva, neotuđiva i ne mogu ni na koji način zastarjeti. »I baš tako kao što veliki suveren bog ne može učiniti sebi sličnog boga ..... jednako se može kazati da ni vladar postavljen kao slika boga ne može učiniti podanika sebi ravnim, a da ne bi njegova vlast bila poništena.«[42] Iz toga onda Bodin izvodi da ne može biti znak suvereniteta ono što mogu činiti i podanici, kao npr. vršiti pravdu.

[37] U Bodinovo vrijeme je tezu da je kralj nad zakonom branio naročito Hopital (kancelar Francuske 1560–1573). Kao uopće u pitanju apsolutne monarhije, tako osobito i u pitanju vezanosti kralja zakonom, Bodin je ranije zastupao posve drukčije stajalište. U svom djelu Methodus ad facilem historiorum cognitionem, 1566. g., Bodin tvrdi da je vladar vezan zakonom koji je donio tako dugo dok ga ne izmijeni i po njemu je čisti sofizam tvrditi protivno. Šta više, leges imperii – tvrdio je u ono doba Bodin – ne može vladar mijenjati bez pristanka Etats généraux. A među svim tim osnovnim zakonima Bodinu je najsvetiji onaj koji daje parlamentima (najvišim sudovima) prava prema kraljevim propisima (to je bilo neke vrste ustavno sudovanje).

[38] Ibidem, str. 101.

[39] I-9, str. 123. Zato, po njegovu mišljenju, ima u Italiji, ne računajući Veneciju, malo suverenih vladara, budući da oni zavise bilo od Carstva, pape ili francuske krune (ibidem, str. 134).

[40] Pitanje je da li je ovo Bodinovo nabrajanje ispravno i s gledišta samog monarhova suvereniteta, i nije li ono odviše samovoljno. Tako je već i jedan od samih sljedbenika Bodina, Loyseau (Traité des segneuries, g. 1608, str. 26), ističući apsolutnu vlast kao odlučnu značajku suvereniteta, pisao da su druge značajke suvereniteta koje Bodin navodi samo prava i pripadnosti suvereniteta.

[41] »Budući da na zemlji iza boga nema ništa više od suverenog vladara, i kako su oni postavljeni kao njegovi zamjenici da zapovijedaju drugim ljudima, potrebno je paziti na njihovo svojstvo da bi se respektirao njihov majestet svom poslušnošću; osjećati (sentir) i govoriti o njima sa svim poštovanjem, jer tko prezire svog suverenog vladara, prezire boga, čija je on slika na zemlji« (I–10, str. 154).

[42] Ibidem, str. 157.

Prvi znak je suverenog vladara da daje zakone svima uopće i svakome napose – nema suvereniteta kad vladar treba pristanak za takvo donošenje.[48] I običaj vrijedi samo ako se to vladaru svida. Sva snaga i zakona i običaja potječe od vlasti suverenog vladara. Masa drugih ovlaštenja obuhvaćena je ovlaštenjem donošenja i ukidanja zakona. Drugi znak suvereniteta bilo bi objavljivanje rata i sklapanje mira, treći je postavljanje najvažnijih službenika, četvrti odlučivanje u posljednjoj instanciji, a peti podjeljivanje milosti osuđenima protivno važećim zakonima. Tome onda pridolaze i druga ovlaštenja: kao kovanje novca, dizanje poreza itd.

Ublažavanje apsolutnosti monarhijskog suvereniteta. Bodin to provodi na više načina, posrednim i neposrednim putem. Prije svega se po Bodinu apsolutna vlast monarha nikako ne proteže na »božje i prirodne zakone«. Naprotiv, vladari su podvrgnuti tim zakonima, i oni im ne smiju protivurječiti ako ne žele počiniti božji »de leze majesté«.[44] Nevezan vlastitim zakonima, monarh je vezan ugovorima koje sklapa – i to zato što je vezan prirodnim zakonima. Jednako je vezan i sporazumima (conventions) koje sklapa, i to onima koji su pravedni i razumni i na čijem su održavanju podanici, uopće ili posebno, zainteresirani. Vladar je dužan poštovati prirodnu slobodu i vlasništvo pojedinca.[45] Posljedica je te imovinske slobode da Bodin na drugom mjestu traži čak i pristanak podanika kod propisivanja poreza.[46] Osobito značenje daje Bodin pravdi, koju smatra glavnom osnovom svake države i monarhija je po njemu utoliko najbolji oblik vladavine što ima harmoničniju pravdu.[47] Veliko poglavlje o pravdi čini i zaključni akord njegova djela »O državi«. U svemu gledano, Bodin je jaki pravni normativista i razvija čitavu hijerarhiju pravnih normi: ugovori pojedinaca, odredbe magistrata, običaji, državni odnosno monarhovi zakoni, božji i prirodni zakoni. Posljednje stoji na vrhu ove piramide, i ono je obavezno za sve i svakoga, pa i samog monarha.

Iz čitavog Bodinova djela proizlazi da je on protivnik strogo ličnog vladareva režima, da ga želi odvući od obavljanja redovnih posala i koncentrirati samo na najvažnije poslove.[48] Bodin naročito ističe da suverenitet vladara nije alteriran ni smanjen samim postojanjem skupštine (estat).[49] Ali sva prethodna vijećanja skupštine znače samo stavljanje predloga,

[43] I–10, str. 161.

[44] I–6, str. 97.

[45] Posebno ističe (I–8, str. 115) da vladar ne može podjeljivati dobra bez pristanka onoga kome pripadaju, pa da sva darovanja, privilegiji i sl. vladara uključuju klauzulu »osim prava drugoga«. Bodin već strogo razlikuje imperij od dominijuma, pa se poziva na Seneku: »Omnia rex imperio possidet, singuli dominio.« Protivno je tome samo u patrimonijalnoj (senjeralnoj) monarhiji.

[46] V–2, str. 661.

[47] VI–5, str. 766.

[48] »Ako se mudri vladar u odnosu spram podanika želi ugledati na boga, treba da se što manje pokazuje svojim podanicima, i s veličanstvom što odgovara njegovoj veličini i vlasti« (IV–6, str. 451).

[49] Str. 103.

sama meritorna odluka mora ostati kod vladara.[50] Kao dalji važni organ ističe Bodin senat, kao skup savjetnika koji daju vladaru savjet, a ne izdaju i naređenja kao magistrati.[51] Naročitu važnost pripisuje Bodin sudovima i magistratima u pitanju ličnog rasterećenja vladara. Bodin smatra autonomiju pravosuđa bitnom značajkom kraljevske monarhije i odlučno se protivi izvanrednim komisijama za vršenje pravosuđa. U sudstvu mu je garancija respektiranja slobode i vlasništva. Magistrati su načelno podređeni vladaru i zakonima.[52] Zaključno se može kazati da je Bodin načelni protivnik tzv. diobe vlasti, ali jako razvija podjelu funkcija.

Ublažavanje monarhove svemoći provodi Bodin naročito u vjerskim stvarima (Hobbes mu je tu čista opreka i puni totalitarac). A to je bilo vrlo aktuelno i važno pitanje u Bodinovo vrijeme. Bodin je u vjerskim pitanjima strogo tolerantan i osobito se protivi tome da se »duše« silom preobražavaju; podvlači riječi gotskog kralja Teodorika: »Religionem imperare non possumus, quia nemo cogitur ut credat invitus.« Od Bodinove vjerske tolerancije do modernog načela rastave crkve od države nije dalek put.

U svemu, Bodin u mnogome kalmira apsolutnu vlast vladara, a protivan je takvoj totalitarnoj vlasti.[53]

Sljedbenici Bodina

Bodin je ubrzo našao mnogo sljedbenika, a najistaknutiji je među njima Charles Loyseau s djelom »Traité des seigneuries«, Paris 1608. Tu se načelno razlikuje javna i privatna senjerija. Prva se latinski zove imperium, potestas ili dominatio, a druga dominium (str. 7). Privatna senjerija odnosi se direktno samo na dobra, a ne na lica, dok se javna senjerija odnosi samo na dobra. Rimljani su poznavali javnu i privatnu senjeriju, ali nisu poznavali onaj oblik javne senjerije što su je u Francuskoj uzurpirali privatnici, kao što im je bilo i strano razlikovanje između dominum utile i directum (str. 30). Suzereni su oni koji imaju višu vlast, ali su ipak podređeni, a suvereni koji imaju »suprema potestas, summumque imperium ili majestas« (str. 24). Suverenitet je ne-

[50] Interesantno je s time uporediti Labandovu konstrukciju monarhijske sankcije od parlamenta donesenog zakona (naprijed pod tač. III – bilj. br. 60).

[51] III – 1, str. 251 i d.

[52] III–3, str. 300. »Suvereni vladar ne priznaje, iza boga, nikoga višim nad sobom: magistrat drži iza boga vlast od suverenog vladara i ostaje uvijek podvrgnut njemu i zakonima (po Bodinu magistrati moraju izvršavati naloge vladara ukoliko se ne protive božjim i prirodnim zakonima). Protiv naloga vladara, koji se protivi zakonima i običajima zemlje, oni mogu remonstrirati; ako vladar nalog ponovi, moraju ga izvršiti; pojedinci priznaju iza boga (koga uvijek treba stavljati prvoga) svoga suverenog vladara, svoje zakone i svoje magistrate, svakoga u svome resoru« (III-5, str. 317).

[53] Tako piše sam Bodin u jednom pismu iz g. 1578: »Optužuju me da favoriziram apsolutizam, ja koji sam imao odvažnost da se u svojoj knjizi oduprem regalistima, koji stalno proširuju prava fiska, ja koji sam kraljevskoj vlasti stavio granice (bornes) prirodnog i božanskog prava, konačno, ja koji sam dizanje poreza podvrgao pristanku građana« (Citirano prema knjizi J. Moreau – Reibel: J. Bodin et le droit public comparé, 1933. g., str. 195).

djeljiv od države, to je oblik koji daje bivstvo državi (str. 25). Suverenitet pripada u demokraciji čitavom narodu, i to općenito narodu, svaki pojedinac ima udio u državi; u aristokraciji pripada vlasteli (senjerima), a u monarhiji monarhu, koji se zbog toga zove prince souverain ili souverain seigneur (str. 25). Ovaj posljednji ima naročito tri ograničenja: božji zakoni, prirodna pravila pravde i osnovni državni zakon (str. 26). Posljednjom tačkom raširuje se Bodinov legalitet. Razlikuju se četiri vrste vladara: obični (simples), vladari podanici, suvereni i senjeralni (posljednji odgovaraju Bodinovim senjeralnim). Prvo su bili prvi kraljevi Francuske i Rima – oni vrše vlast kao prvi magistrat, a ne kao vladari (str. 29) – u njegovo je vrijeme takav vladar mletački dužd. Vladari podanici vrše suverenitet nad narodom, ali sami stoje pod suverenitetom, kao što su npr. vladari u Njemačkoj podvrgnuti Carstvu (str. 31). Samo treća i četvrta vrsta vladara su puni suvereni, a prva i druga vrsta to nisu.

Sa sadržajne strane razlikuje se pet vrsta suvereniteta (str. 50): donošenje zakona, kreiranje službi, arbitriranje o miru i ratu, posjedovanje posljednjeg stepena pravosuđa i kovanje novca. Sva su ta prava nerazdjeljiva od osobe suverena. No donošenje zakona uključuje sve ostale slučajeve suvereniteta (str. 51).

c) Thomas Hobbes

Značenje. Thomas Hobbes (1588–1679) daleko je premašio Bodina u apsolutiziranju državne vlasti i monarha kao nosioca te vlasti. Bodinov monarh je suvereni depozitor državne vlasti, a Hobbesov legalizirani despot. Proživljavajući i ispaštajući teške dane borbe engleskog kralja Karla I (1625–1649) s parlamentom, Hobbes postaje apologeta snažne države, oličene u svemoćnom monarhu.[54] Svoja politička i religiozna gledišta (posljednje veoma opsežno) Hobbes je detaljno razložio u svom opsežnom »Levijatanu«, objavljenom g. 1651.[55]

Od I engleske revolucije (Karlo I smaknut je g. 1649) dalje, dugo vremena, engleski politički pisci dijele se u reakcionarne protivnike revolucije i njene pristaše (kao npr. pjesnik Milton, Sidney, Locke). Hob-

[54] Hobbes, doduše, u svom Leviatanu stalno ističe da se suverenitet može nalaziti ili kod jednog čovjeka (monarhija), ili kod skupa svih ljudi (demokracija), ili samo jednog dijela (aristokracija), ali u svim svojim izvodima kalkulira samo s monarhijskim suverenitetom, pa i izrijekom potcrtava prednosti monarhije.

[55] Već prije toga Hobbes je svoju političku teoriju razložio u djelu De cive (prvo izdanje objavljeno g. 1642. u Parizu). Sam Levijatan (Leviathan or the matter, form and authority of government), objavljen je prvi puta g. 1651. u burno vrijeme engleske republike pod rukovodstvom Olivera Cromwella. Stuartovac Karlo I smaknut je 1649, a restauracija Stuartovaca pod Karlom II provedena je g. 1660. Sam Karlo I bio je s parlamentom na stalnoj ratnoj nozi, od g. 1629 do 1640. ga ne saziva, a od g. 1642. nalazi se s njim u pravom građanskom ratu, pa je konačno i smaknut kao »izdajnik, ubojica i neprijatelj zemlje«.

Na latinskom prevodu objavljen je Levijatan u Amsterdamu g. 1668. Na srpskohrvatski preveo je Levijatana dr M. Marković u izdanju Kulture g. 1961. Prema tome prevodu citiraju se ovdje pojedina mjesta.

hes je upravo protagonista prvih, s tom osobinom što svojim reakcionarnim političkim tezama dnevne politike daje izvjesne filozofske apstraktne formule, a specijalno monarhijsku apsolutnu vlast ne temelji na božanskom poslanstvu, već na potrebama samog društva. Zbog toga Hobbesova teorija dolazi u obzir i pošto se već posve rasplinula monarhijsko-apsolutistička podloga na kojoj ona počiva, pa se njome, u pozitivnom ili negativnom smislu, mogu koristiti i pisci koji stoje načelno na posve suprotnom načelu narodnog suvereniteta, odnosno demokracije (kao što je to npr. slučaj kod Spinoze i Rousseaua). A pogotovu se toj teoriji obraćaju pristaše jake, naročito totalitarne države.

Apsolutiziranje državne vlasti oličene u monarhu

Već sam naslov »Levijatan« karakterizira najbolje Hobbesovo ekstremno totalitarno etatističko gledište. Levijatan je mističko, svemoćno biće biblije, »smrtni bog«. U prvom izdanju »Levijatana« ima i slika ove nemani, koja drži u svojim rukama palicu i mač, simbole duhovne (crkvene) i svjetovne vlasti. Hobbesu je država taj veliki Levijatan ili smrtni bog »kome dugujemo, pod besmrtnim bogom, svoj mir i svoju odbranu ..... Nosilac te ličnosti naziva se suveren, i kaže se da njemu pripada suverena vlast, a svi ostali su njegovi podanici«.[56] Suverena vlast je bitna za državu i zbog nje duguju podanici suverenu potpunu poslušnost.[57] Suverenu vlast Hobbes potencira (naročito u uspoređenju s Bodinom) osobito time što ujedinjuje najvišu svjetovnu i duhovnu (crkvenu) vlast. Kao da mu je postalo idealom Rimsko carstvo u njegovu posljednjem stadiju, tj. apsolutna monarhija s punom svjetovnom i crkvenom vlašću.

Hobbesova reakcionarnost s obzirom na englesko ustavno pravo. Između Bodina i Hobbesa postoji izvjesna sličnost u tome što su obojica ideolozi apsolutne monarhije u vrijeme kad se ona bori za svoj opstanak. Ali između njih je velika razlika s obzirom na ostvarenje apsolutne monarhije u Francuskoj, odnosno u Engleskoj. U Francuskoj je ona ostvarena već za života Bodina i zadržala se dvjesta godina, ne protivurječeći uglavnom Bodinovim koncepcijama. U Engleskoj je nakon sloma I revolucije došlo do restauracije apsolutne monarhije, s kojom je jedva Hobbes mogao biti zadovoljan, a konačno je nakon 1688. g. čitav politički razvoj otišao u pravcu parlamentarne vladavine.

Čitav »Levijatan« znači, s engleskog gledišta, grozan politički anahronizam. Djelo je nekih 75 godina mlađe od Bodinova djela, a onamo se najsudbonosniji događaji za apsolutnu monarhiju, odnosno njeno likvi-

[56] Levijatan, str. 152.

[57] »Država bez suverene vlasti samo je riječ bez sadržine i ne može da opstane; podanici duguju suverenu naprosto poslušnost u svim stvarima u kojima njihova poslušnost nije protivna zakonima božjim.« (Levijatan, str. 314) »Narod treba da bude obaviješten koliko je to velika krivica govoriti rđavo o suverenom predstavniku... ili ma na koji način upotrebljavati njegovo ime s nepoštovanjem.« (Levijatan, str. 301).

diranje, odigravaju u Engleskoj oko stoljeće i po prije nego u Francuskoj: smaknuću Karla I (g. 1649) odgovaralo bi historijski smaknuće Ljudevita XVI (g. 1793), a neuspjeloj restauraciji apsolutne monarhije i bjegstvu Jakoba II (g. 1688) bjegstvo Karla X (g. 1830). Bodin je ideolog apsolutne monarhije koja će se tek razviti u Francuskoj, Hobbes je svečani nadgrobni govornik – glorifikator nad odrom engleske apsolutne monarhije. Bodin utire putove jednoj novoj koncepciji, Hobbes želi obraniti što je politički posve preživjelo. Za francuski politički život ostaje Bodinovo djelo još dugo aktuelno, dok Hobbesovo postaje za praktički engleski politički život uskoro muzealna mumija. Historijska je činjenica da se jaka monarhijska vlast razvila u Engleskoj mnogo prije nego u Francuskoj, ali je zato i Engleska mnogo prije od Francuske okrenula leđa apsolutnoj monarhiji.[58]

Cromwell umire g. 1658, a Stuartovac Karlo II ulazi u London g. 1660 – uspostavlja se apsolutna monarhija, ali vrlo daleko od sjaja i efekta kako je to Hobbes zamišljao. Karlo II (1660–1685) pokazao se vrlo lošim vladarom, i Engleska je za njegove vladavine vrlo oslabila. Unatoč svojim apsolutističkim težnjama nije se mogao posve oduprijeti oživljavanju ustavnog života, štaviše g. 1679. bio je prisiljen odobriti Habeas corpus, tako značajan za osiguranje lične slobode građana. I baš za njegove vladavine javljaju se u parlamentu dvije oprečne stranke: vigovci (kasnije liberali) i torijevci (kasnije konzervativci). U ono doba zauzimaju ove dvije stranke dva sasvim protivna stajališta. Terminologijom suvereniteta izraženo, vigovci polaze sa stajališta narodnog suvereniteta, a torijevci sa stajališta monarhijskog suvereniteta: po prvima počiva čitav državni poredak na ugovoru između kralja i naroda, i kad ga kralj povredi, narod ima pravo otpora (očigledno opravdavanje I engleske revolucije); drugi, naprotiv, poriču da kraljevska vlast izvire od naroda i traže od naroda prostu, pasivnu poslušnost. Posljednje znači upravo Hobbesovu ideologiju: torijevci su, u ono doba, izvršioci političkog testamenta Hobbesova.

Sam Karlo II se, uostalom, vigovcima krvavo osvećivao. U tome je uopće bio velik. Odmah po povratku u Englesku daje kazniti smrću sve koji su učestvovali u procesu protiv Karla I, a sam leš Cromwella izvučen je iz groba i obješen. Za njega vrijedi u cjelosti ono što se kasnije u Francuskoj za monarhijske restauracije iznosilo o Burbonima: ništa nisu zaboravili, ali ništa ni naučili.

Još više se u svojoj apsolutističkoj vladavini spleo Jakob II (1685–1688), pa je morao konačno sramno pobjeći iz zemlje; poglavito zbog jakog uplitanja u vjerska pitanja, što je činio baš suprotno Hobbesovu receptu (kao pravi Stuartovac, podupirao je katolike, a progonio protestante). Bodin je mogao samo uživati u tolerantnoj vjerskoj politici Henrika IV (svog bivšeg hugenotskog druga), Hobbesa bi vjerojatno udarila kap da je doživio vjersku politiku Jakoba II.

Nakon bjegstva Jakoba II predstavnici engleskog naroda oglašuju prijestolje ispražnjenim, isključuju iz vlade katoličke Stuartovce i prenose krunu na Vilima i Mariju. Ujedno se posebnim Bill of rights zajamčuju prava nacije, odnosno parlamenta. G. 1689. dobiva kraljevski bračni par škotsku krunu na temelju sličnog »claim of rights«. Apsolutnoj monarhiji po Hobbesovu receptu posve je odzvonilo; kraljevsko pravo

[58] Kako duhovito rezimira Esmein: »Engleska nakon normanskog osvajanja počinje gotovo apsolutnom monarhijom, i možda zbog toga završava, u 17. st. s reprezentativnom monarhijom. Feudalna Francuska počinje s gotovo posve nemoćnim kraljevstvom, pa vjerojatno zbog toga svršava u 17 st. apsolutnom monarhijom« (Eléments de droit constitutionnel, 8. izd., tome I, g. 1927, str. 87).

temelji se na zaključku parlamenta, i parlament postaje najvišom vlasti u državi. Monarhijski suverenitet zamjenjuje suverenitet parlamenta.

Legitimiranje monarhijskog apsolutizma. Pravnu osnovu i opravdanje za monarhovo vršenje suverene vlasti čini po Hobbesu društveni ugovor. Taj se društveni ugovor veoma mnogo primjenjuje prije i za vremena Hobbesa (tako osobito pjesnik Milton, čije je djelo izašlo dvije godine prije »Levijatana« i u kojem se opravdava smaknuće Karla I i engleska revolucija), a Hobbesovo je remek-djelo što je potpuno izobličio teoriju društvenog ugovora: od instrumenta koji je imao zajamčiti narodna prava učinjeno je sredstvo za njegovo porobljavanje. Jezgro Hobbesova društvenog ugovora je slijepo i bezuslovno potčinjavanje podanika svome suverenu. Podanici se sami, dobrovoljno, društvenim ugovorom podvrgavaju apsolutnoj vlasti suverena bez zadržavanja i najmanjeg utjecaja na vršenje te vlasti. Da bi tu čudesnu kapitulaciju učinio razumljivom, Hobbes slika najcrnije prirodno stanje. To je opći rat, koji mora dovesti do općeg istrebljenja ako se ne uspostavi svemoćni suveren, koji će zaštititi podanike. Građansko društvo se po Hobbesu formira radi sigurnosti zaštite podanika, i dužnosti suverena idu u njihovu korist; ali suveren to duguje samo bogu, a ne i podanicima. Nepravda (injury) znači Hobbesu vrijeđanje ugovora, a kako suveren nije uopće ugovorna strana, ne može ni počiniti tu nepravdu:[59] »... ma šta suveren činio, to ne može da predstavlja nepravo ni za koga od njegovih podanika, niti ikoji od njih može suverena da optužuje za nepravdu«.[60]

[59] »... ne može biti nikakvog kršenja sporazuma od strane suverena, pa sljedstveno niko od njegovih podanika ne može, uz bilo kakvo pozivanje na gubitak suverenosti, da bude oslobođen svog podaništva. Da onaj ko je načinjen suverenom ne sklapa prije nikakav sporazum sa svojim podanicima, to je očigledno, jer bi morao ili da sklopi sporazum sa cijelim mnoštvom kao jednom ugovornom stranom ili da sklopi sporazum sa svakim čovjekom. Sa cjelinom kao jednom stranom to je nemoguće, jer mnoštvo još nije postalo jedna ličnost. A ako sklopi onoliko sporazuma koliko ima ljudi, ti sporazumi su bez važnosti kad on dobije suverenost« (Levijatan, str. 154–155)

[60] Levijatan, str. 156. Pa se onda dalje nastavlja: »Jer onaj tko nešto čini po ovlašćenju drugog čovjeka, ne čini time nikakvo nepravo onome po čijem ovlašćenju radi. Ustanovljenjem države svaki pojedinac je autor svega što suveren čini, pa prema tome onaj tko se žali na nepravo što dolazi od suverena, žali se na nešto čega je sam autor, i stoga ne treba nikog da optužuje do sebe samog, pa ni samog sebe za nepravo, jer je nemoguće samom sebi nepravo činiti... nijedan čovjek koji ima suverenu vlast ne može pravedno biti pogubljen ili bilo na koji drugi način kažnjen od svojih podanika. Jer kad se ima u vidu da je svaki podanik autor suverenovih radnji, on bi kažnjavao drugog za radnje što ih je sam izvršio.« (To je polemička antiteza Miltonovu opravdavanju smaknuća kralja – izvedeno krajnjom sofisterijom, koju će kasnije Hobbesu tako opravdano predbacivati Rousseau). Štaviše, ako se suveren odrekne kakvog bitnog prava suvereniteta, pa se uslijed toga poveća sloboda podanika, podanik koji se poziva na takvu slobodu vrijeđa svoju dužnost, »jer je on dužan da vodi računa o onome što je nesaglasno sa suverenošću, pošto je suverenost ustanovljena sa njegovim pristankom i radi njegove odbrane...« (Levijatan, str. 267).

Tu se najzornije vide posljedice Hobbesova konstruiranja društvenog ugovora kao strogog pakta podvrgavanja.

Prema ranijim teoreticima društvenog ugovora ne može uopće biti vladara (suverena) bez dužnosti spram podanika, niti se podanici mogu ograničiti samo na dužnosti i slijepu poslušnost, pa se podanicima priznaje, uz određene uvjete, i pravo revolta protiv vladara. Po Hobbesu je suveren oslobođen svake odgovornosti spram podanika. Suveren ne može uopće povrijediti podanika ni građanski zakon, može samo povrijediti boga i prirodni zakon. Ali podanik ne može ni takav zakon tumačiti protiv suverena, a niti tražiti neku reparaciju kad je takav zakon povrijeđen na njegovu štetu. Zaštita koju je suveren dužan, objektivno uzeto, pružati podanicima obuhvata, po Hobbesu, uglavnom troje: a) sigurnost, b) blagostanje (prosperity) i c) pravednost.[61] Hobbes je, gledano u cijelosti, što se tiče prava podanika, odnosno naroda spram monarha, sasvim reakcionaran u uspoređenju s mnogim engleskim piscima ranijeg i njegova vremena; ali je ipak umjereniji od ekstremnih monarhista njegova vremena, i to poglavito u dvije tačke: što poriče samosvojnost vladareve vlasti i izvodi je iz pristanka naroda i što njegov suveren nema ići za nekim svojim ličnim prohtjevima, već ima glavnu dužnost da zaštiti podanike.[62]

Monarhova prava. Hobbes pobrojava prava suverena, ističući osobito:[63] da suveren ne može biti pravedno kažnjen od svojih podanika: da suveren odlučuje šta je potrebno za mir i odbranu unutra i prema vani; da odlučuje koja su mišljenja i učenja pogodna za mir – što obuhvaća naročito i prethodnu cenzuru knjiga; da postavlja pravna pravila, naročito da donosi zakone; da vrši pravosuđe i rješava sporove; da odlučuje o vođenju rata i zaključivanju mira i u vezi s time o naoružanju i sakupljanju novaca od podanika za pokrivanje tih izdataka; da bira sve savjetnike, ministre, suce i službenike; da nagrađuje i da kažnjava po zakonu koji je prethodno izdao, a kad zakona nema,

[61] »Funkcija suverena ... sastoji se u cilju radi koga mu je povjerena suverena vlast, a to je staranje o bezbjednosti naroda. On je obavezan da se o tome stara po prirodnom zakonu i da o tome staranju račun polaže bogu, tvorcu toga zakona i nikome drugome do bogu. Ali, ovdje se pod bezbjednošću ne razumije samo golo održavanje života, nego i ostala životna zadovoljstva koja svaki pojedinac sebi pribavlja dopuštenom radinošću, bez opasnosti ili štete po državu« (Levijatan, str. 269). »Bezbjednost naroda zahtijeva, dalje, od onoga ili onih kojima pripada suverena vlast da se pravda podjednako dijeli svim slojevima naroda, to će reći da kako bogati i moćni, isto tako i siromašni i neznatni ljudi mogu da dobiju pravdu kad im je nepravo učinjeno - - -« (ibidem, str. 304). »Jednakost pravde obuhvata i jednakost oporezivanja, a ova jednakost ne počiva na jednakosti bogatstva, nego na jednakosti duga svakog podanika prema državi za njenu odbranu« (ibidem, str. 305).

[62] Zato engleski ekstremni monarhisti i napadaju Hobbesa. Tako npr. piše R. Earl of Clarenden g. 1670. da se kraljevi i podanici rađaju, a da se ne stvaraju, te da se sva vlast »po bogu i prirodi« daje određenom čovjeku. I kad su pobješnjeli reakcioneri Oksfordskog sveučilišta, u demonstrativnom izražavanju svoje lojalnosti kralju i crkvi, g. 1683. spalili djela Miltona i drugih progresivnih političkih pisaca, prikljućili su toj lomači i oba glavna Hobbesova djela.

[63] Levijatan, str. 157. i d.

prema vlastitom shvaćanju; da dodjeljuje počasti. Ta prava čine suštinu suvereniteta, pa su neprenosiva i nedjeljiva.[64] Ako se ma koje od njih prenese, preostala prava su »bez djelovanja za očuvanje mira i pravde, što predstavlja cilj radi kojeg su sve države ustanovljene«. Naprotiv, »vlast kovanja novca, raspolaganja imovinom i ličnošću maloljetnih nasljednika, pravo prvenstvene kupovine na tržištu i sve druge statutarne prerogative može suveren da prenosi, a da ipak zadrži vlast da štiti svoje podanike«.

Naročito je samo suveren zakonodavac, ali on sam nije potčinjen građanskom zakonu.[65] Isključivo volja suverena daje autoritet zakonu.[66] I kad dugotrajni običaj stekne autoritet zakona, nije to stvoreno dužinom vremena trajanja, već prećutnom voljom suverena.[67] Nevezanost suverena građanskim zakonom je apsolutna; zato on uvijek može narediti da se učini nešto protivno njegovu ranijem zakonu, i »to naređenje je, u pogledu toga konkretnog djela, ukidanje ranijeg zakona«.[68] I za tumačenje zakona pozvan je u prvom redu suveren, a tumači zakona mogu biti samo oni što ih postavi suveren.[69]

Hobbes tu daje monarhu takvu apsolutnu zakonodavnu vlast koju već davno nemaju engleski kraljevi i koju ni sami aspolutistički Hobbesovi suvereni Stuartovci nisu prakticirali (oni su uglavnom samo indirektno izigravali zakone koje je donosio parlament). Visoki engleski sud u znamenitom slučaju Proclamations izriče g. 1611. da »kralj ne može svojom proklamacijom ili drugim sredstvima modificirati common law ili zakone Parlamenta ili običaje Kraljevine ili kreirati novi delikt.«[69a] Četrdeset godina kasnije Hobbes potpuno reakcionarno postavlja na glavu ovu proslavljenu sudsku izreku.

Ograničavanje monarhove svemoći i pravna pozicija pojedinaca. Hobbesova teorija apsolutnog suvereniteta ne znači, kako smo već vidjeli, da suveren ne bi imao nikakvih dužnosti, a ona ne isključuje ni izvjesna, iako vrlo primitivna, prava podanika. Ta teorija ne razvija samo ono što je pojedinac dužan činiti, već i na koja činjenja se on ne može ni obvezivati. Ulazeći u građansko društvo, pojedinac se ne odriče, niti se uopće može odreći svih svojih prava. »Na prvom mjestu, čovjek ne može napustiti pravo da se odupre onima koji ga silom napadaju da bi

[64] Levijatan, str. 160. Učenje o diobi suverene vlasti je po Hobbesu (Levijatan, str. 288) »direktno upravljeno protiv suštine države«, »jer šta je drugo podijeliti vlast jedne države nego razbiti je, pošto podijeljene vlasti uništavaju jedna drugu«. I s tog gledišta Hobbes (Levijatan, str. 161) smatra najfatalnijim za Englesku podjelu vlasti između kralja, lordova i Donjeg doma.

[65] Levijatan, str. 233. Stavljati građanski zakon iznad suverena znači po Hobbesu (Levijatan, str. 288) stavljati iznad njega i jednog suca nad njim i jednog trećeg itd., »sve dok ne dođe do zbrke u državi i do njena raspada«.

[66] Hobbes (Levijatan, str. 596) odbacuje kao tešku zabludu Aristotelovu progresivnu misao da u dobro uređenim državama ne treba da vladaju ljudi, nego zakoni.

[67] Levijatan, str. 234.

[68] Levijatan, str. 266-267.

[69] Levijatan, str. 242.

[69a] Citirano prema Marcus Lefébure: Le pouvoir d'action unilatérale de l'administration en droit anglais et français, g. 1961, str. 57.

mu život oduzeli ..... Isto se tako može reći i za rane, okove i lišenje slobode .....«[70] Bez važnosti je sporazum da se od sile neće braniti silom kao i da će čovjek sam sebe optuživati bez osiguranja oproštaja.[71] Čovjek se ne može obavezati da sam sebi nanese povredu[72] niti se može apsolutno obavezivati na ratovanje.[73] Najveća sloboda podanika je u šutnji zakona: kad nema takvog pravila, »podanik ima slobodu da čini ili da ne čini što on za shodno nalazi. I zato je takva sloboda u nekim zemljama veća, u nekim manja, i u jedno vrijeme veća, u drugo manja, prema tome kako oni kojima pripada suverenost smatraju najpogodnijim«.[74] Ali ta sloboda ne zaštićuje nikako podanika od suverenih zahvata bez zakonske podloge.[75]

Ako nas već kod Hobbesa mora šokirati uskost i ograničenost prava podanika, još je šokantnija nepovezanost prava podanika s dužnostima suverena. Dužnostima suverena trebala bi odgovarati prava podanika – to bi imale biti dvije strane istog lista. To i ispada kod predstavnika normalne teorije društvenog ugovora, ali Hobbes je društveni ugovor izobličio u instrument bezuslovnog potčinjavanja podanika suverenu, spram koga podanik ne može direktno imati nikakvih prava.

Što se tiče individualnih prava, odnosno pravne pozicije pojedinaca, Hobbes je grozan reakcionar ne samo s obzirom na mnoge engleske političke pisce već i na pozitivno englesko pravo. Pomislimo samo na Magna carta libertatum, donesenu još g. 1215. Pa i sam ljubljeni Hobbesov Karlo I priznao je g. 1628. Petition of right parlamenta, po kojem se ne može nitko zatvoriti bez navoda razloga, niti se može tražiti porez koji nije parlament odobrio. A iste godine kad je Hobbes umro (1679) bio je drugi Hobbesov miljenik prisiljen da donese Habeas corpus, efikasno jamstvo za ličnu slobodu engleskih građana. Uspostavom ustavne monarhije g. 1688. donosi se i značajni Bill of rights. (Odmah u njegovu 1. članu, kao ustuk praksi apsolutističkih Stuartovaca, zabranjuje se kruni da suspendira zakone ili njihovo izvršenje, odnosno da daje od njih dispenze). Čini se da je osnovni moto »Levijatana«: progresivnom vremenu usprkos!

26. Suverenitet parlamenta

Suverenitet parlamenta je formula klasične engleske državnopravne nauke kako se taj pojam razvio iza II engleske revolucije od g. 1688.

[70] Levijatan, str 114-5.
[71] Levijatan, str. 122.
[72] Levijatan, str. 191.
[73] Levijatan, str. 172.
[74] Levijatan, str. 193.
[75] Ako suveren od podanika nešto traži, na osnovu zakona, onda podaniku protiv toga Hobbes priznaje pravnu zaštitu. »Ali ako suveren postavi zahtjev ili uzme kakvu stvar pozivajući se na svoju vlast, onda u tom slučaju ne postoji pravo na tužbu, jer sve ono što on učini po sili svoje vlasti, to je učinjeno po ovlašćenju svakog podanika, pa sljedstveno onaj ko bi podigao tužbu protiv suverena, podigao bi je protiv sebe samog« (Levijatan, str. 194).

dalje (nastao bi možda već i u vrijeme I revolucije da ga nije slomila Cromwellova vojska). Razviti se mogao taj suverenitet zbog osobitih engleskih prilika, što nije samo nakon g. 1688. ukinut monarhijski suverenitet, već je 1) narod, odnosno biračko tijelo, formalno državnopravno promatrano, ograničeno samo na nominiranje poslanika, koji onda potpuno samostalno, bez svakog utjecaja izvana, i u cijelosti predstavljaju, odnosno apsorbiraju narod (čime je idejno apsorbiran narodni suverenitet); a osim toga po klasičnom engleskom shvaćanju (king in parliament) parlament sastavljaju zajedno kralj, kuća lordova i donji dom, a prva dva faktora posve su nezavisna od naroda; i 2) što Engleska nema pisanog ustava, koji bi regulirao ovlaštenje zakonodavca i kojem je podložen i sam zakonodavac.[76] Tako engleski pisci osobito potcrtavaju da je moć parlamenta apsolutna i da nije ničim ograničena, pa su krilaticom postale riječi Delolmea[77] da parlament može uraditi sve, osim da ženu učini muškarcem, a muškarca ženom. U političkoj teoriji je suverenitet parlamenta početkom 19. st. osobito potcrtavao Blackstone, ističući da je vlast parlamenta apsolutna i van svake kontrole i poričući neku višu vlast narodu. Ideološki promatrano, parlamentarni suverenitet protivan je kako monarhijskom tako i narodnom suverenitetu. Kao što se po monarhijskom suverenitetu koncentrira najviša državna vlast kod monarha, a po narodnom suverenitetu kod naroda, i nad njima nema nijedne više vlasti – biva to isto po parlamentarnom suverenitetu s obzirom na parlament. Monarhijski suverenitet i narodni suverenitet su dvije načelne političke opreke: parlamentarni suverenitet je u sukobu s objema.

Suverenitet parlamenta formulira osobito klasik engleskog ustavnog odnosno državnog prava – Dicey.[78] Njemu su tri vodeće značajke engleskog ustava: suverenitet parlamenta, vladavina prava (Rule of law)

[76] I u nedostatku tih osobina engleskog ustavnog prava, u drugim građanskim zemljama, kraj svega razmaha parlamentarizma, nije se nikad mogla ni postaviti teorija suvereniteta parlamenta. Tako npr. druga anglosaska zemlja USA ne samo da raspolaže ustavom koji postavlja granice narodnom predstavništvu i koji sam počiva na ideji narodnog suvereniteta već ima i razrađen sistem diobe vlasti, po kojem narodno predstavništvo vrši samo određene funkcije, pa čak i u samom donošenju zakona nije onako suvereno kao engleski parlament (ne gledajući na prakticirani veto predsjednika) zbog sudske kontrole ustanovnosti zakona. U francuskoj se državnopravnoj teoriji, baš zbog donošenja ustava javila teorija suvereniteta – pouvoir constituant. Ali taj pouvoir constituant nije kao engleski suverenitet parlamenta okrenut protiv suvereniteta naroda. Po velikom klasičnom teoretičaru ustavodavne vlasti Sieyèsu narodni suverenitet se u bivstvu i sastoji u ustavodavnoj vlasti naroda. Ustavom narod delegira pojedina ovlaštenja raznim vlastima, ali on spram njih uvijek zadržava ustavodavnu vlast, a sam nije vezan ustavom kao što su to ustavom utvrđene vlasti (o tome pobliže: Carré de Malberg – Contribution à la théorie générale de l'Etat, t. II, g. 1922, str. 487. i d).

[77] U djelu: The Constitution of England, 1775. g.

[78] U djelu Introduction tu the Study of the Law of the Constitution, g. 1908.

i ustavne konvencije.[79] Suverenitet parlamenta je po Diceyu[80] u tome što on »ima pravo donijeti ili ne donijeti bilo koji zakon; i dalje, da englesko pravo ne priznaje nijednom licu ili tijelu da ima pravo da obori ili stavi na stranu zakonodavstvo parlamenta.«[81] Ali suverenitet parlamenta ne stoji u opreci sa supremacijom zakona, već, naprotiv, pomaže (favours) tu supremaciju; to potječe od dvije osobine koje razlikuju engleski parlament od suverenih vlasti u drugim zemljama: prvo, što se volja parlamenta može izraziti samo zakonom, o čemu se moraju složiti tri faktora (kruna, kuća lordova i kuća komuna) i, drugo, što engleski parlament ne vrši izravno egzekutivnu vlast niti imenuje funkcionere egzekutive.[82]

Posve u duhu suvereniteta parlamenta Dicey izrijekom ističe da je po engleskom ustavu jedino pravo birača da biraju članove parlamenta.[83] Uistinu se nije nikad u Engleskoj, a pogotovu ne za Diceyevo vrijeme, pravo birača iscrpljivalo u samom nominiranju zastupnika.[84] Ni Dicey nije mogao pred tom pojavom zatvoriti oči, ali on se izvlači tako da razlikuje između pravnog i političkog suvereniteta: prvi pripada parlamentu, a drugi biračima. Pravi suverenitet ima samo parlament.[85]

Poricanje suvereniteta parlamentu snagom narodnog suvereniteta. Daniel Defoe

Tu je u razvoju engleskog parlamentarizma prvi najodlučnije istupio Daniel Defoe (g. 1661–1731), boreći se protiv apsorbiranja narodnog suvereniteta od suvereniteta parlamenta. I tu se očituje, naprijed kod Hobbesa istaknut, vremenski odskok u ustavnopravnom razvoju Engleske pred evropskim kontinentom uopće, a Francuske napose: tu je ve-

[79] Parlament se po Diceyu sastavlja od kralja, Kuće lordova i Kuće komuna – čime on samo izražava staru englesku ustavnu formulu »The king in parlament«. Međutim, već je za Diceya počeo proces jačanja moći Donjeg doma, a danas je Donji dom očigledno žarište čitavog parlamenta.

[80] Navedeno djelo, str. XVIII.

[81] To je potpuno ista ideja kao i kod Rousseaua. Zakonodavna vlast je najviša suverena vlast, a suveren je onaj koji drži tu vlast. Razlika je što je Rousseauu taj suveren narod, a po Diceyu parlamenat.

[82] Ibidem, str. 402.

[83] Ibidem, str. 57.

[84] Povodom izbora birači vrlo često odlučuju o velikim političkim pitanjima (čak se i raspisuju izbori baš zato da bi se dobio pravorijek birača o takvom pitanju), a iz samih izbora ne formira se samo Donji dom već i vlada i njen premijer.

[85] Ibidem, str. 70. i dalje. Onda to Dicey formalno dokazuje na važenju zakona, jer sud uzima u obzir volju naroda samo ukoliko je izvršena u zakonu parlamenta, a nikad ne ispituje važenje zakona s obzirom na volju birača.

Koncepcija da suverenitet naroda nije ustavnopravna, već čisto politička kategorija objeručke je prihvaćena od ustavnopravne teorije Njemačke prije 1918. g. (osobito Georg Jellinek), kojoj je to, kao interpretatu njemačke konstitucione monarhije u kojoj monarh ima relativno jaču vlast, veoma odgovaralo.

oma aktuelna borba između narodnog i monarhijskog suvereniteta, dok je u Engleskoj monarhijski suverenitet svladan, a narodni suverenitet se mora braniti od trijumfirajućeg parlamentarizma.

Defoe je po svojoj univerzalnosti veoma sličan Rousseauu. I on se bavi historijom, nacionalnom ekonomijom, socijalnom politikom, literaturom (između ostalog, autor je čuvenog »Robinzona«), žurnalistikom, pedagogijom, religijskim pitanjima, a nadasve političkim naučanjem; razlikuje se od Rousseaua time što je politički neobično aktivan: lično stoji iza mnogih političkih akcija (osobito političkih peticija), pa pokreće i vodi posebnu reviju za izražavanje javnog mišljenja.[86]

Iza druge engleske revolucije od g. 1688, koja je u osnovi bila revolucija aristokracije, baš ta aristokracija želi uvesti suverenitet parlamenta i posve istisnuti suverenitet naroda, aristokratski režim ima da proguta demokratski. Posve oprečno puritancima u I engleskoj revoluciji, kojima je bio primaran narodni suverenitet (ta će se puritanska politička ideja kasnije odraziti u američkoj revoluciji). I sam Donji dom iza II engleske revolucije samo je predstavnik aristokracije kao političkog naroda. Tome je podešeno i biranje zastupnika, i to ne samo u pitanju aktivnog i pasivnog prava glasa, po posebnoj geometriji izbornih okruga, već i po samom načinu kako se vrše ti izbori.[87] Ideološki promatrano, koncepcija parlamentarnog suvereniteta znači apsorbiranje narodnog suvereniteta, predstavničko tijelo apsorbira prava onih koje bi imalo predstavljati. Birači se ograničuju na čisto imenovanje svojih predstavnika i nemaju drugih prava osim biranja – narod se lišava političkih prava. I kao što je apsolutni vladar mogao reći »država sam ja«, suvereni parlament može reći »narod sam ja«. Pošto je pobjedonosni parlamentarizam likvidirao monarhijski suverenitet, ide i za punim likvidiranjem narodnog suvereniteta.

Defoe je načelni protivnik parlamentarnog suvereniteta a pobornik narodnog suvereniteta. Parlamentarni suverenitet njegova vremena je tvrđava engleske aristokracije, na koju on juriša kao tipičan predstavnik srednjeg staleža. Po Defoeu nije parlament sam narod, već samo njegovo predstavništvo; narod ne postoji samo u parlamentu i preko njega već je i posebni politički faktor s određenim političkim pravima, koja vrši neposredno mimo parlamenta. »Collective body of the people« zadržava svoj suverenitet, koji se nikad ne otuđuje i koji se i ne može napustiti, »kao što ni vrelo ne napušta svu vodu kojom puni neku struju.«[88]

[86] O odnosu parlamentarnog i narodnog suvereniteta i specijalno o državnoj nauci Defoea: P. Ritterbusch: Parlamentssouveränitet und Volkssouveränitet in der Staats und Verfassungslehre Englands vornehmlich in der Staatslehre Daniel Defoes, g. 1929. Ovim djelom se i služim u svom prikazu političke teorije Defoea.

[87] Tako je Defoe uzviknuo s obzirom na izbore od g. 1705: »Ne brbljajmo više o slobodi biranja dok se izbori odlučuju snagom šaka a ne glasova«.

[88] Citirano prema nav. djelu Ritterbuscha, str. 75. Usporedi s izvodima Rousseaua da narod ne može uopće prenijeti svoju suverenu vlast.

Ta osobnost naroda postoji prije ustava i ne zavisi od ustava, pa ustav ne može ni odrediti apsolutno otuđenje vlasti naroda, koja u svojoj izvornosti ostaje kod naroda. Narod je izvor čitavog ustava (što je kasnije jasno izraženo pri donošenju američkog ustava). Odlučivanje izvorno pripada narodu, pa mu ono ostaje i nakon donošenja ustava. Narod kao jedinstveni kolektiv i država su po Defoeu identični. I ta *politička osobnost naroda je trajna: ustavi i sistemi vladavine mogu se* mijenjati, ali narod ostaje. A to kolektivno narodno tijelo nije po Defoeu apstrakcija, već skup aktivnih građana (usporedi Rousseaua!); samo preko tih pojedinih građana ovo tijelo realno i djeluje neposredno.[89]

Kralj i parlament su po Defoeu samo derivati suvremene narodne vlasti. Defoe strogo razlikuje »collective body of the people« od »representative body of the people«. Parlament kao reprezentativni organ samo je izvedena vlast, podređena i odgovorna narodu. Kao uopće za teoriju engleskog ustavnog prava iza II revolucije, i za Defoea je glavna vrijednost engleskog ustavnog prava u podjeli vlasti, u njihovoj balansi i međusobnom sputavanju i protuteži.[90] Defoe piše: »Vlast svakog ogranka engleskog ustava je tako podijeljena (shared out) da svaki dio pomaže (is assistent) nekom drugom pa još i koči (is a chek) drugi; svaki ogranak vlade obadvoje: pomaže i ograničava drugi; odličnost ove harmonije je ono što se zove ustav i osobita sreća (felicity) ovog naroda sastoji se u toj jednakosti kojom se održava dolična ravnoteža (due balance) između svakog dijela na dobrobit cjeline.«[91] No sve te podijeljene vlasti koncentriraju se u samom narodu, koji s jedne strane utvrđuje te pojedine vlasti i nadjeljuje ih potrebnim ovlaštenjima,[92] a s druge strane je narod ona sila koja podržava ravnotežu vlasti i sprečava nosioce podijeljene vlasti da prekoračuju vlast. Po Lockeovoj teoriji podjele vlasti nema nikoga tko bi rješavao spor između legislative i egzekutive, po Defoeu je to narod, odnosno birači. Narod je najviša i posljednja odlučujuća vlast i garant ustava.[93]

[89] Ali po Defoeu, kao tipičnom predstavniku srednjeg staleža, narod nije sastavljen od svih stanovnika zemlje, već prvenstveno od zemljoradnika (freeholder). Zemljišni posjed po Defoeu najbolje osposobljuje za vladanje. Na jednom mjestu kaže Defoe kad bi engleski kralj bio jedini zemloposjednik u Engleskoj, da bi bio apsolutni monarh. Tim zemljoposjednicima pristupaju još i građani, stanovnici gradova, tako da je po Defoeu narod masa zemljoposjednika i građana.

[90] Opisivači Montesqieua se obično ograničuju između čitave plejade engleskih pisaca (pored samog Defoea osobito Bolenbroke i Swift) isključivo na Lockea, premda se sam Montesquieu sigurno nije ograničio samo na Lockea.

[91] Citirano po Ritterbuschu, str. 85.

[92] Na prigovor jednog kritičara da bi Engleska prestala biti monarhijom i postala demokracijom kad bi narodu pripadalo suvereno odlučivanje, jer je suverenitet tamo gdje je takvo konačno odlučivanje, Defoe odgovara da ne želi zaključivati o monarhiji i demokraciji, ali da ne može biti nikakve sumnje da je posljednja i odlučujuća instancija ustava narod.

[93] Defoe je praktički upotrebljavao narod, osobito putem peticija, da obuzda parlament i osigura politiku Vilima III, koju je smatrao ispravnom i u interesu naroda, a iza smrti Vilima čini to u korist premijera Harleya.

Defoe nije načelni protivnik reprezentativnog sistema (kao što je to Rousseau u svom djelu »Contrat social«), ali on naglašava pri tome ideju delegacije – narodni predstavnici odnosno zastupnici samo su »agents and attornies of the people«. Parlament ima izražavati volju naroda i na toj volji imaju narodni predstavnici orijentirati svoje odlučivanje; narodno predstavništvo nema punu autonomiju volje, već ima samo interpretirati volju naroda. Narod, odnosno birači mogu neposredno utjecati na parlament, a osobito na Donji dom u kojemu se već počinje koncentrirati sva vlast »king in parlament.« Defoe smatra razboritim davanje instrukcija od strane birača, ali on ne čini od tih instrukcija čitav sistem vladanja naroda nad njegovim predstavnicima.[94] Nadzorna vlast naroda nad njegovim predstavništvom dolazi kod Defoea najjasnije do izražaja u opozivanju tih predstavnika od naroda, što narod ostvaruje peticijom na kralja, kojom od njega traži da raspusti parlament.

Defoe ne samo postavlja čistu teoriju o donošenju političkih odluka od samog naroda već nalazi i prikladna sredstva za ostvarivanje toga. On tu ide postepeno od sasvim miroljubivih do vrlo radikalnih sredstava. Tako predlaže da narod informira svoje predstavnike u parlamentu »o svojoj nesklonosti, da se odriče njegovih akcija i da mu upućuje ono što smatra podobnim, bilo putem peticije,[95] adrese, predloga, memoriala, ili drugim miroljubivim putem«; pa nastavlja dalje da je u određenim težim slučajevima »nedvojbeno pravo naroda da pozove kuću komuna na obračun i da putem skupština,[96] zbora ili silom (by convention, assembly or force) postupi protiv nje kao izdajice i vjerolom-

[94] To je učinjeno u političkoj engleskoj literaturi nakon Defoea u spisu Jus populi vindicatum, po kojem nema zastupnik uopće pravo slobodnog i nezavisnog odlučivanja, već se ono dirigira putem imperativnog mandata. U istom tom spisu traži se i jednogodišnji izborni mandat. Usporedi s ovim tezama Rousseauovo narodno predstanovništvo u njegovu spisu o Poljskoj.

[95] Ta peticija naroda odigrala je i veliku ulogu u historiji engleskog parlamentarizma kao sredstvo utjecaja naroda, odnosno birača na parlamentarni rad, odnosno kao bojovno sredstvo srednjeg staleža protiv aristokratski sastavljenog parlamenta. Po koncepciji parlamentarnog suvereniteta smjeli bi se peticijom iznositi svi privatni, partikularni ili lokalni interesi ili želje. Donjem domu su, naravno, uvijek bile po volji peticije uperene protiv krune, ali se oštro protivio peticijama gdje se narod izjašnjava protiv njegove djelatnosti a za politiku kralja. A takve je baš peticije najaktivnije spremao Dofoe, pa i uspio u njima. Donošenje tih peticija jačalo je pravo zborovanja naroda, jer su se one sastavljale i pokretale na velikim zborovima. Putem političke peticije postaje narod politički aktivan i neposredni faktor u državnom životu. Tek uvođenjem općeg prava glasa i stroge podjele naroda na političke stranke pravo peticije gubi u Engleskoj svoje izvorno veliko političko značenje.

[96] Prema shvaćanju Defoeova vremena konvencija (skupština) bila je primarna, suverena i konstituirajuća vlast, koja ima ukloniti neustavno stanje (u tom je obliku ona prenesena i na francusku i američku revoluciju). Konvencija ostvaruje narodni suverenitet. Defoe daje konvenciji šire značenje, ona je narodno sredstvo protiv njegova predstavništva koje prekoračuje svoja ovlaštenja. Po Defoeu narod putem konvencije ne vrši samo, kako bi francuska politička teorija kazala, pouvoir constituant, već i kontrolira predstavničko tijelo.

nice zemlje.«[97] Osobito praktično sredstvo protiv svemoći parlamenta vidi Defoe u vršenju kraljevskog prava raspusta Donjeg doma na zahtjev naroda učinjenog putem peticije.[98]

27. *Narodni suverenitet*

a) Jean Jacques Rousseau

Rousseau (g. 1712-1778) smatra se općenito ocem novije koncepcije narodnog suvereniteta, koji je naročito razradio u svom djelu »Du Contrat social ou Principes du droit politique«, objavljenom g. 1762.[99] Najvažnije je kod Rousseauove teorije narodnog suvereniteta u odnosu prema ranijim zastupnicima: 1) što je svom odlučnošću razradio tezu da najvišu državnu vlast mora vršiti sam narod (jezgro njegova suvereniteta je vlada naroda putem samog naroda); i 2) što mu narod ne znači neki privilegirani sloj, već je narod zbir svih građana – strogo demokratsko načelo. Rousseauu nije težište u pitanju dali sva vlast u državi izvire od naroda, jer se to samo po sebi razumijeva, već u tome da se i provede da tu vlast sam narod i vrši.

Suverenitet znači Rousseauu – kao općenito u ondašnjoj nauci o suverenitetu – najvišu, apsolutnu vlast u državi. No po Rousseauovim riječima »suverenitet je samo vršenje opće volje«, a kako se opća volja može izraziti samo putem zakona, to suverenitet sastavlja isključivo zakonodavstvo. Suverena vlast je samo zakonodavna vlast, sve druge vlasti izviru od nje i moraju joj se podrediti. [100] Kako narod, po Rousseauu, čine svi građani, to su i svi ti građani pravi nosioci tog suvereni-

[97] Citirano po Ritterbuschu, str. 113-114.

[98] I takvo raspuštanje parlamenta je faktički proveo Vilim III uz aktivno učestvovanje samog Defoea, protiv čega su oštro ustali aristokratski pristaše parlamentarnog suvereniteta, dok je to Defoe odlučno branio u ime narodnog suvereniteta. Bitno je kod takva raspuštanja da se ono ne provodi u interesu monarha, već u interesu naroda i na njegov zahtjev, kako bi se došlo do predstavništva koje odgovara volji naroda. Kasnije je u čuvenim pismima Juniusa vrlo energično branjeno pravo naroda da traži od kralja raspust Donjeg doma; jer nema nikoga tko bi sudio u sporu između naroda i njegovih predstavnika, pa to može činiti samo narod sam u ponovnim izborima, pošto se raspusti Donji dom.

[99] Pobliže u mojoj raspravi »O dvjestagodišnjici Društvenog ugovora J. J. R.«, g. 1962, sv. 27. Predavanja održana u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Društveni ugovor se ovdje uzima kao konstruktivno pomoćno sredstvo da bi se objasnio narodni suverenitet. Rousseauov društveni ugovor je čisti ugovor udruživanja, njega sklapa narod sam sa sobom, tj. narod kao cjelina sa svojim članovima uzetim individualno – pojedinci se društvenim ugovorom recipročno obavezuju s tijelom kojega žele postati članovi. Rousseau pojmovno isključuje iz društvenog ugovora element podvrgavanja naroda vlasti trećega (kako je to ekstremno učinio naročito Hobbes). Po Rousseauu se suverena vlast ne može uopće na trećega prenijeti i nju mora vršiti sam narod.

[100] Tu imamo punu političku osnovicu modernog načela zakonitosti izvršne, odnosno upravne vlasti.

teta (država je po Rousseauu samo brojčana suma pojedinaca koji je sastavljaju).[101]

Osnovna je funkcija zakonodavne vlasti donošenje zakona, i zakone može donositi isključivo ona.[102] U Rousseauovu pojmu zakona ima osnovno značenje njegova koncepcija opće volje.[103] Da bi volja bila opća, ne traži Rousseau da bude ona i jednoglasna; no potrebno je da se broje svi glasovi – svako formalno isključivanje raskida općenitost. Rousseau traži jednodušnost samo kod društvenog ugovora (oni koji ne pristaju isključuju se sami iz društva), kod svih ostalih zakona vrijedi načelo većine, što je posljedica samog društvenog ugovora.[104]

Najveća je osobina Rousseauove koncepcije zakonodavne vlasti načelo direktne demokracije da svi građani neposredno učestvuju u vršenju zakonodavne vlasti: svaki građanin je dio suverene vlasti i vlada samim sobom.[105] Praktički promatrano, Rousseau je mogao postaviti tezu direktnog narodnog zakonodavstva što stalno pretpostavlja malu državu.[106]

U većoj državi ne može se iz praktičnih razloga zakonodavna vlast vršiti putem direktne demokracije, već potreban predstavnički sistem, i problem je u tome na koji način da narod zadrži određenu ingerenciju na to predstavničko tijelo, a ne da ga samo nominira a onda mu prepusti čitav suverenitet.[107] I tako je Rousseau u svome, deset godina

[101] Rousseau dobro ističe osnovnu političku koncepciju prave demokracije, koja nije samo u tome da narod kao cjelina vlada već da su i svi građani jednaki i ravnopravni u vršenju svojih političkih prava.

[102] Rousseau daje izuzetno i neke akte u nadležnost zakonodavcu (kao podjeljivanje pomilovanja, imenovanje i smjenjivanje članova vlade), no pri donošenju takvih akata narodna skupština ne djeluje u svojstvu suverena, već izvršne vlasti. Inače Rousseau postavlja pravilo: »Nije dobro da zakone izvršava onaj koji ih stvara, ni da narodni zbor odvraća svoju pažnju od općeg gledišta da bi je dao pojedinim predmetima«.

[103] Bliže o toj općoj volji u mojoj nav. raspravi, str. 29. i d.

[104] S obzirom na tu većinu Rousseau postavlja dvije opće maksime: 1) što su odluke važnije i teže, to se glasanje više mora približiti većini; 2) što je predmet hitniji, to mora i razlika u broju glasova biti manja. Prvo načelo ima se više primjenjivati kod donošenja zakona, a drugo kod rješavanja pojedinih predmeta. U svojoj raspravi o vladi Poljske Rousseau, štaviše, pristaje uz poljski liberum veto s obzirom na osnovne zakone.

[105] Rousseau kaže u Društvenom ugovoru: »Uzmimo da je država sastavljena od deset tisuća građana. Suveren se može promatrati samo kolektivno i zajedno; ali svaki pojedinac, u svojstvu podanika (sujet), smatra se kao individuum: tako se suveren odnosi spram podanika kao deset tisuća spram jedan; tj. svakom članu države pripada samo desettisući dio suverene vlasti premda joj je potpuno podvrgnut«. Na to onda odmah nadovezuje u prilog svoje omiljene teze da država ima biti mala, jer što je ona veća, učešće pojedinog građanina u suverenitetu je manje i »sloboda« se više smanjuje.

[106] Kako kaže u Društvenom ugovoru: »Kad se sve dobro ispita, ja ne vidim da bi ubuduće bilo moguće da suveren sačuva vršenje svojih prava ako zajednica nije veoma mala.«

[107] To se, po Rousseauovu mišljenju, dogodilo u Engleskoj, za koju kaže u Društvenom ugovoru: »Engleski narod misli da je slobodan, on se temeljito vara; on je to samo za vrijeme izbora članova parlamenta; no čim su oni izabrani, on je rob, on nije ništa.«

nakon Društvenog ugovora izdanom, spisu o Poljskoj, s obzirom na Poljsku, odustao od svojih strogih dogmatskih teza o direktnoj demokraciji zakonodavne vlasti, te dopušta, uz određene uvjete, predstavničko zakonodavno tijelo. Ingerenciju naroda na ovo predstavničko tijelo osigurava time što traži manje radne periode za predstavničko tijelo (češće izbore), da se uzastopce ne bira preveliki broj istih ljudi, kao i da izborno tijelo daje svojim zastupnicima precizne instrukcije i da mu oni polažu račun.[108]

b) Jeremy Bentham

Jeremy Bentham (1749–1832), uvjereni demokrata – učvršćen u tome francuskom revolucijom, s kojom nije samo simpatizirao već i aktivno surađivao – pristaša je narodnog suvereniteta. Od g. 1790. dalje Bentham na pitanje tko ima biti suveren odlučno odgovara: narod, i to faktički i nominalno.[109] Pobijajući u jednom spisu iz g. 1790. tezu da dioba vlasti zajamčuje dobru vladavinu i zaštitu slobode, on, između ostaloga, kaže[110] da djelotvorni uzrok ustavne slobode ili dobre vladavine, što je samo drugo ime za istu stvar, nije dioba vlasti između raznih klasa ljudi, već zavisnost (dependence), neposredna ili posredna, svih njih od naroda – vršioce suverene vlasti postavlja i razrješava narod.

Isto kao i Rousseau, Bentham uzima narod konkretno kao zbir svih građana. Tako shvaćena ideja narodnog suvereniteta mora stalno pred očima imati baš te pojedine građane koji sastavljaju narod, pa težiti probitku tih pojedinaca. Tako po rezoniranju Rousseaua najviša suverena, potencijalno omnipotentna, zakonodavna vlast ne može uopće ugroziti slobodu, odnosno prava građana; jer donoseći opće propise koji se jednako odnose na sve, nitko nema interesa da glasa za propis kojega će žrtvom i sam postati. Bentham se uopće ne osvrće na Rousseauovu, pomalo i nebuloznu, konstrukciju zakona kao izraza opće volje, pa razvija, posve u duhu demokracije i narodnog suvereniteta, pored formalne teorije suvereniteta i teoriju o svrsi vlade: vlada postoji za što veću sreću što većeg broja ljudi (utilitarizam). To se postiže općom sigurnošću, zajamčenim sredstvima životnog uzdržavanja, što moguće većeg obilja i smanjenja socijalne nejednakosti (što se može osigurati samo visokim stepenom ekonomske jednakosti).[111] Sve se to najbolje postiže

[108] Tako kaže u svom spisu o Poljskoj: »Drugo sredstvo je prisiliti predstavnike da tačno slijede svoje instrukcije i da polažu strogi račun (compte sévère) onima koje predstavljaju o svom vladanju u skupštini. S time u vezi mogu se samo diviti nemarnosti, bezbrižnosti i, usuđujem se kazati, stupidnosti engleskog naroda, koji pošto je svoje poslanike naoružao najvišom vlasti, nije tome dodao jednu uzdu za sređivanje upotrebe, koju ima punih sedam godina koliko traje njihova komisija.«

[109] M. P. Mack: Jeremy Bentham, g. 1962, str. 440.

[110] Mack, nav. djelo, str. 456.

[111] Razlikovati se mogu dva tipa građanske demokracije: liberalna, kojoj je primarna sloboda pojedinaca, što veća nezavisnost od države (među tim slobodama najvažnija i najodlučnija je privatno vlasništvo, pa se zato liberalna demokracija može

zakonom. Za Benthama je najvažnija zakonodavna politika, i postavljajući načela te politike, Bentham je izvršio veliki utjecaj u Americi i Engleskoj, pa i dalje (tvrdi se da se njegovim materijalom koristila i Francuska ustavotvorna skupština).[112]

Za Benthama je najbolja metoda da se dođe do njegova osnovnog postulata – što veće sreće što većeg broja pojedinaca, demokratski oblik vladavine, odnosno provođenja narodnog suvereniteta. Najviši državni organ mu je legislativa, i to samo jedan dom, koji sačinjavaju predstavnici naroda izabrani općim i tajnim izborom. Suverenitet počiva u narodu. Vlast vlade zavisi od njene popularnosti i javnog mišljenja. Izvršna vlast izvršava volju legislative. Legislativa bira državnog glavara i ministra pravde, dok državni glavar bira dalje ministre. Birači imaju pravo opozivanja državnih funkcionera, bilo putem peticije ili posebnih izbora, pa i onda kad ih ne mogu neposredno nominirati.

28. Državni suverenitet

a) A. Esmein

Klasik ustavnog prava III francuske republike Esmein, pošto je definirao državu kao pravno oličenje nacije,[113] naglašava da je pri tome najbitnija vlast nadređena pojedinačnim voljama. Suverenitet je upravo ta vlast koja nad sobom ne priznaje nijednu višu ili konkurirajuću vlast s obzirom na odnose koje uređuje. Suverenitet ima dvije strane: 1) unutrašnju, ili pravo zapovijedanja svim građanima koji sastavljaju naciju, i čak svima koji borave na nacionalnom teritoriju; i 2) vanjsku (inostranu), pravo predstavljanja i obavezivanja nacije u odnosima s drugim nacijama. Stvara se posebno »moralna osoba«, koja stoji izvan i iznad osobe koja vrši suverenitet, idealni i permanentni nosilac koji oličava čitavu naciju: to je upravo država, koja se na taj način stapa sa suverenitetom, koji daje državi njeno bitno obilježje. No ta apstrakcija se tek lagano razvila, dugo se suverenitet miješao sa šefom ili skupštinom koji su ga vršili.

razložno zvati proprijetarna demokracija) i egalitarna, kojoj je primarna društvena i politička jednakost i ravnopravnost pojedinaca. Prva demokracija je u najvećoj opreci prema socijalističkoj demokraciji, druga je neke vrste prelaznog oblika k socijalističkoj demokraciji. Rousseau i Bentham su tipični predstavnici građanske egalitarne demokracije, i vrlo je razumljivo da su baš izraziti predstavnici koncepcije narodnog suvereniteta i predstavnici egalitarne demokracije, jer posljednja je mnogo više u skladu s idejom narodnog suvereniteta (narod uzet kao zbir svih građana) negoli liberarna i proprijetarna demokracija.

[112] Neki uspoređuju Benthama s Montesquieuom i kažu da je on s obzirom na zakonodavnu politiku za Englesku i Ameriku ono što je Montesquieu za Francusku.

[113] Éléments de droit constitutionnel français et comparé, 8. izd., nadop. od H. Nézarda, g. 1927, str. 1.

b) Georg Jellinek

Klasičnu teoriju državnog suvereniteta izradio je na prelazu 19. u 20. stoljeće njemački pisac ustavnog, odnosno državnog prava – Georg Jellinek. Jellinek strogo razlikuje državni suverenitet od monarhijskog, odnosno narodnog suvereniteta. Dvije su sasvim različne stvari suverena država i suvereni organ u državi, pa je teška terminološka greška s kobnim posljedicama što se ista riječ upotrebljava za razne pojmove.[114]

Sam pojam suvereniteta primjenjuje se u tri glavna smisla: kao sama državna vlast, kao položaj glavnog državnog organa i kao svojstvo državne vlasti; pri čemu Jellinek smatra ispravnom samo Gerberovu tezu da suverenitet nije sama državna vlast, već svojstvo potpune državne vlasti.[115]

Najbitnije je u pojmu suvereniteta poricanje svakog potčinjavanja ili *ograničavanja države od druge vlasti.*[116] Suverena je državna vlast koja nema nad sobom više vlasti. Ta je vlast istovremeno nezavisna i najviša vlast: prvo se ispoljuje više prema vani, a drugo prema unutra. Jellinek odlučno odbacuje tezu suvereniteta kao apsolutno neograničene i neograničive vlasti. Ta mu je teza neodrživa zbog samog postojanja pravnog poretka, bez kojeg ne može država ni postojati: u vlasti države leži samo kakav će ona imati pravni poredak, a ne da li će ga uopće imati. »Suverenitet ne znači neograničenost, već sposobnost isključivog samoodređivanja i dosljedno samoodređivanje državne vlasti koja nije pravno vezana vanjskim silama. . .«[117] »Suverena vlast ne znači državnu svemoć, već pravnu vlast koja je vezana pravom.«[118] Na osnovi suvereniteta nema država sva moguća vrhovnička prava (Hoheitsrechte), već samo ona koja je sama sebi u određenom periodu podijelila.[119]

c) R. Carré de Malberg

Najkompletniju teoriju suvereniteta razradio je u razdoblju između dva svjetska rata u francuskoj državnopravnoj nauci Carré de Malberg.[120] Izraz suverenitet ne znači Carréu samu vlast, već više svojstvo, određeni stepen vlasti. »Suverenitet je najviše svojstvo vlasti: najviše utoliko što ta vlast ne dopušta nijednu drugu nad sobom ni u konkurenciji sa sobom.«[121] Interni i eksterni suverenitet su samo dvije strane istog pojma i predstavljaju prvenstveno negativan pojam. » . . . suverenitet treba

[114] Allgemeine Staatslehre, 3. izd., g. 1914, u redakciji njegova sina Waltera, str. 455.
[115] Ibidem, str. 473.
[116] Ibidem, str. 475. i d.
[117] Ibidem, str. 481.
[118] Ibidem, str. 482.
[119] Ibidem, str. 483.
[120] Univerzitetski profesor u Strasbourgu, osobito u djelu Contribution à la théorie générale de l'Etat, t. I, g. 1920, t. II, g. 1922.
[121] Nav. djelo, t. I, str. 70.

opisati ... kao svojstvo državne vlasti, zbog kojega vršenje te vlasti od suverene države zavisi samo od njene vlastite volje.«[122] Suverenitet ne znači da bi državna vlast pojmovno isključivala svako ograničenje, već da se država može ograničiti samo vlastitom voljom.[123] Kako se vidi, ove Carréove teze se uglavnom poklapaju s Jellinekovim tezama.

No iako Carré strogo razlikuje državnu vlast i suverenitet, on smatra (drugačije nego Jellinek) da »treba priznati da je bitna značajka države i njene vlasti, u najmanju ruku što se tiče Francuske, suverenitet.«[124] U najmanju ruku se mora priznati da se kod suvereniteta radi o kvalitetu vlasti najvišeg stepena – a taj najviši stepen vlasti je država. Nazivajući državnu vlast suverenitetom, ističe se njen značaj kao najviše vlasti. Ovo francusko označavanje državne vlasti kao suvereniteta potječe tek od god. 1789.[125]

29. Iscrpljivanje (apsorbiranje) suvereniteta pravnim formulacijama

a) Krabbeov pravni suverenitet u opreci prema državnom suverenitetu

Nizozemski pravnik Krabbe razlikuje načelno doktrinu o državnom suverenitetu od doktrine o pravnom suverenitetu.[126] Po prvoj izvire sva vlast u društvu od države, po drugoj svaka vlast s društvenom snagom može biti samo pravna vlast. Država ima samo utoliko ovlaštenje i vlast ukoliko se to zasniva na pozitivnom pravnom poretku. Krabbe odlučno brani pravni suverenitet protiv državnog suvereniteta.[127] Doktrina državnog suvereniteta počiva na predodžbi da se vlast zasniva na ličnom zapovijedanju, a ona pravnog suvereniteta na ideji bezličnih ovlaštenja pravnih normi.[128]

Analizirajući bivstvo vrhovničke vlasti (obrigkeitliche Gewalt), Krabbe smatra najbitnijim odgovor na pitanje na čemu se temelji obaveza po-

[122] Ibidem, str. 176.
[123] Ibidem, str. 234.
[124] Ibidem, str. 192.
[125] »Isti razlozi koji su nekoć vlasti kraljeva Francuske podijelili ime suverenitet izazvali su nakon 1789. primjenu toga naziva vlasti čijim je nosiocem oglašena nacija. Jednako kao što je u srednjem vijeku izraz suverenitet služio da bi obilježio najviši značaj vlasti koja pripada kralju i unutrašnjosti kraljevine, jednako su i osnivači revolucionarnog modernog javnog prava Francuske obilježili nacionalnu vlast kao suverenitet da bi dobro istakli da je ta vlast suštinski nadredena svakoj drugoj, da se ona uzvisuje nad svakom vlasti koju u unutrašnjosti drži ma koji pojedinac ili ma koja grupa ... Može se uistinu kazati za one koji vladaju ili za kolegije raznih javnih vlasti da vrše ovlaštenja druge državne vlasti; ali što se tiče same nacije izraz vlast je posve nedovoljan: najprikladniji izraz da bi se okarakterizirao položaj nacije od 1789. – je suverenitet.« (ibidem, str. 193-194).
[126] H. Krabbe: Die Lehre der Rechtssouveränität, Groningen 1906. (prevod sa nizozemskog originala), str. 5.
[127] S gledišta ovog pravnog suvereniteta Krabbe načelno zabacuje i razlikovanje između javnog i privatnog prava.
[128] Nav. djelo, str. 47.

slušnosti. Da li na značaju same pravne norme ili na ličnom odnosu spram jedne ili više osoba koje imaju pravo naređivanja. U prvom slučaju predstoji bezlična, a u drugom lična vlast.[129]

Krabbe daje posebni smisao formiranju pravne norme. »... neispravno je kazati da osobe koje fungiraju kao pravni organi stvaraju pravo; one samo utvrđuju što je po njihovu shvaćanju pravo.«[130] »... pravo zahvaljuje svoju vlast isključivo okolnosti da je pravo, a ne osobama koje su učestvovale u njegovu utvrđivanju. I baš zato što pravo, jednom utvrđeno, djeluje vlastitom snagom, vlada nakon pravne produkcije norma i nad svima koji su kao organi učestvovali kod te produkcije.«

Opreka između pravnog i državnog suvereniteta je opreka između autonomije i heteronomije.[131] Doktrina pravnog suvereniteta počiva na autonomiji. Pravna norma ima svoju imperativnu prirodu a priori kao i moralno pravilo; vlast leži isključivo u pravu i dužnost poslušnosti može se zasnivati samo pravom.[132] Država može vršiti samo pravnu vlast, *i nedopustivo je pozivanje na državnu svemoć.*[133] Osnovna Krabbeova teza odgovara starogrčkoj filozofskoj misli da je ideal država u kojoj vladaju zakoni, a kako su ti zakoni »božanskog porijekla«, zakonodavni organi ih ne stvaraju, već samo utvrđuju.

Krabbe smatra da se doktrina pravnog suvereniteta može razviti tek u višoj kulturi i pretpostavlja sposobnost apstraktnog mišljenja. U srednjem vijeku se razvila lična vlast kralja i bezlična vlast prava.[134] Tako je monarhijski apsolutizam koncentrirao najvišu vlast, ali ipak nije razbio taj dualizam, – što je donekle učinio konstitucionalizam. Puna vladavina prava historijski se najprije razvila u Engleskoj razvojem parlamentarizma i uklanjanjem lične vlasti.[135] U Francuskoj je do toga došlo kasnije, slično u Nizozemskoj i Americi. Naprotiv, u njemačkim zemljama nije još uklonjen dualizam između vrhovničke vlasti i pravne vlasti, jer monarh tu još uvijek vrši ličnu vlast.[136] Ali unatoč tome faktičnom pravnom razvoju, u Engleskoj i drugim zemljama u teoriji se pravna vlast i dalje, neispravno, svodi na državni suverenitet.[137]

S obzirom na historijski razvoj, Krabbe naglašava da nikada nije dokraja provedena ideja nevezanosti države pravom.[138] Kad bi i koncepcija državnog suvereniteta dovela do toga da se čitavo pozitivno pravo smatra proizvodom državne volje, pravna vezanost države oživjela bi

[129] Ibidem, str. 124.
[130] Ibidem, str. 161.
[131] Ibidem, str. 187.
[132] Ibidem, str. 188.
[133] Ibidem, str. 247.
[134] Ibidem, str. 60.
[135] Ibidem, str. 67.
[136] Ibidem, str. 168. Krabbeovo djelo objavljeno je g. 1906. Kasnije će, još prije g. 1918, u njemačkoj državnoj nauci Hugo Preuss ponešto sekundirati Krabbeu i istupiti protiv onda dominirajuće njemačke doktrine o apsolutnom državnom suverenitetu.
[137] Ibidem, str. 69.
[138] Ibidem, str. 134.

u prirodnom pravu. »U prirodnom pravu oživljava starogermanska ideja o samostalnom važenju prava, ovdje se susreću prvi tragovi nauke o pravnom suverenitetu.« I Rousseau je, uzimajući volonté générale kao suverena, utro put bezličnoj vlasti.[139] A osobito se u običajnom pravu njemačke historijske škole, za koje je najvažnije »Volksgeist«, probija bezlična, od države nezavisna vlast.[140]

b) Kelsenovo poistovećivanje države s pravnim poretkom

Kao što je to Krabbe na svoj način učinio, tako već od druge polovine 19. st. niz pravnih pisaca, raznim putovima, teži što većem spajanju odnosno ujedinjavanju prava i države. Somlo smatra[141] npr. da suverenitet nije svojstvo države već pravne vlasti – suverena je upravo ta pravna vlast. U tom spajanju prava i države najradikalniji je Kelsen, koji, kratko rečeno, državu poistovećuje s pravnim poretkom; po ovome, država kao pravni pojam može biti samo pravni poredak. Odatle proizlazi i posebno opisivanje suvereniteta.[142] Država u pravnom smislu je sam pravni poredak, i suverenitet može biti samo svojstvo pravnog poretka. Državna osobnost je samo personifikacija pravnih normi, i to dok je država personifikacija čitavog pravnog poretka, druga pravna i fizička lica su personifikacija određenog dijela pravnog poretka: tako općina općinskog poretka, fizičko lice personifikacija normi koje reguliraju ponašanje ljudi. Svim tim licima podjeljuje osobnost pravni poredak, dok je osobnost države sam totalni pravni poredak. Država kao pravni poredak smatra se najvišim pravnim poretkom koji se ne može dalje izvoditi.[143] A suverena država je »najviši, tj. ni od kojeg višeg poretka izvedeni ili najviši predstavljeni poredak«.[144]

30. Moderni protivnici teorije suvereniteta

a) Leon Duguit

Početkom 20. st. našla je čitava teorija suvereniteta svog najodlučnijeg zabacivača i radikalnog protivnika u velikom francuskom učitelju ustavnog prava – Duguitu. S pravno-teoretskog gledišta, najodlučnije je u čitavom Duguitovu opusu zabacivanje pojma suvereniteta i subjektivnog prava. Njegov pojam države se potpuno razlikuje od tradicionalnog, pa mu je već i zato nepotreban suverenitet kao specifikum one društveno-političke zajednice koja je država.

[139] Ibidem, str. 138.
[140] Ibidem, str. 139.
[141] U »Juristiche Grundlehre«, g. 1917.
[142] To je Kelsen opetovano obradio u svojim mnogobrojnim djelima, a već rano specijalno u Das Problem der Souveränitet und die Theorie des Völkerrechtes, 2. izd., g. 1928.
[143] Nav. djelo, str. 86.
[144] Ibidem, str. 10.

Duguit svodi čitavu političku vlast u ljudskom društvu na diferenciranje grupe koja vlada i grupe nod kojom se vlada (les gouvernants et les gouvernés).[145] Među tim raznim društvima Duguit ne želi nikako izdvojiti državu kao posebnu društveno-političku zajednicu. Po njemu je između raznih ljudskih društava s vladajućim i vladanim, počinjući od primitivne horde dalje, razlika samo u stupnju, a ne u naravi. Duguit smatra kao dokono raspravljanje da li suverenitet znači samu političku vlast, ili samo određenu vrstu te vlasti, ili posebnu značajku te vlasti.[146] Suverenitet je prosta činjenica i podržavati suverenitet kao pravni pojam znači kretati se u metafizici, a metafizičke pojmove treba odlučno protjerati iz pravne nauke.[147] Kao načelni protivnik pojma subjektivnog prava, Duguit se odlučno protivi shvaćanju političke vlasti kao subjektivnog prava, pa dosljedno tome i shvaćanju suvereniteta kao prava komandirajuće vlasti.[148] Argumentirajući vrlo širokim izvodima[149] kako je uopće nerješivo pitanje nosioca suvereniteta, zaključuje da uopće nema prava suvereniteta, a kad bi ga i bilo, ne bi mu se mogao naći nosilac.[150] Neodrživost pojma suvereniteta Duguit dokazuje i problemom ograničavanja suvereniteta: »... ili je država suverena, pa se determinira vlastitom voljom i ne može biti podvrgnuta imperativnom pravilu koje je ograničava; ili je država podvrgnuta nekom imperativnom pravilu koje je ograničava, pa onda nije suverena.«[151] Napose se pobija čitav pojam državnog suvereniteta, budući da je po njemu neodrživo čitavo međunarodno javno pravo.[152]

Duguit zaključuje patetičnim akordom I tom svog djela: »Protjerajmo zauvijek ove zastarjele koncepcije o osobnosti i suverenitetu države, koje rađaju nerješive probleme, kao i neograničene i isprazne diskusije, i koje su bile uvijek i bit će uvijek izvor tiranske i diktatorske akcije prema unutra i agresivne i osvajačke politike prema vani...« Ovo posljednje imalo je realnu podlogu u furoru teutonicusu I svjetskog rata, koji je Duguit[153] kao rodoljuban Francuz na svojim leđima ispaštao. Ali šta je bio Vilim II prema Adolfu Hitleru, koji je apsolutnu i nikome odgovornu vlast (a pod tim Duguit upravo pobija suverenitet) potpuno poživinčio. I s obzirom na taj njemački hitlerovski nacionalizam zvuči nam danas ova posljednja Duguitova fraza kao velika vizija.

U svojim predavanjima, održanim koncem g. 1920. i početkom g. 1921. na univerzi Columbia u New Yorku,[154] navodi Duguit i mnoge političke argumente protiv teorije suvereniteta. Prvi svjetski rat (g. 1914–1918) oglašava se borbom između dvije državne koncepcije: država vlast (l'Etat-puissance) i država nacija (l'Etat-nation), pri

[145] »... u gotovo svim ljudskim društvima, velikim i malim, primitivnim i civiliziranim, ima diferenciranja između vladajućih i vladanih, i samo na to svodi se u osnovi ono što se naziva politička vlast« (Traité de droit constitutionnel, 3. izd., g. 1927, str. 535).

[146] Ibidem, str. 544.
[147] Ibidem, str. 546.
[148] Ibidem, str. 551.
[149] Ibidem, str. 592. i d.
[150] Ibidem, str. 631.
[151] Ibidem, str. 632.
[152] Ibidem, str. 713. i d.
[153] Ibidem, str. 733.
[154] Objavljeno u knjizi Souveraineté et liberté, Paris g. 1922.

čemu je trijumfiralo posljednje: ne vlast vlade koja zapovijeda, već masa pojedinaca koji idu za zajedničkom svrhom.[155] Suverenitet znači volju koja samo komandira, između suverena i podanika postoji samo odnos podređenosti: vanredno opasna doktrina, koja dovodi u unutrašnjosti do apsolutističke politike, a prema vani do pljačke i nasilja.[156] Koncepcija nedjeljivosti, koja je neminovna za suverenitet, posve je neprimjenjiva za saveznu državu.[157] Suverenitet znači komandirajuću volju, a ne može se protumačiti zašto bi jedna ljudska volja bila viša od druge.[158] Međutim je teorija narodnog suvereniteta iskonstruirala narod kao posebnu osobu snabdjevenu vlastitom voljom (što Duguit odbacuje kao posve nerealno) i priznala političkoj vlasti nešto božansko: božansko pravo kralja zamijenila je takvim pravom naroda.[159] Pojmom suvereniteta posve je nemoguće riješiti pitanje međunarodnog prava i međunarodnih odnosa.[160] U svojim unutrašnjim odnosima suverenitet se neizlječivo sukobljuje sa slobodom pojedinaca[161] kao i sa slobodom udruživanja.[162] Tu slobodu Duguit shvaća solidaristički: ona nije pravo već socijalna funkcija – dužnost. Slično vrijedi i za vladu koja vrši samo javnu službu.[163]

P. J. Proudhon. Duguitu je u protivljenju suverenitetu države u francuskoj literaturi prethodio Proudhon. On se načelno protivi pojmu suvereniteta kao neke uzvišene, apsolutne i neograničene vlasti, pa kaže na jednom mjestu: »Ako se promatra u vlasti ovo uzvišeno svojstvo koje je uzvisuje nad svakim pojedincem, svakim kolektivitetom, ona se naziva suverenom, izraz opasan, za koji željeti treba da ga se ubuduće demokracija čuva. Ma kakva bila vlast kolektivnog bića, ona ne predstavlja zbog toga spram građanina suverenitet. Između vlasti i pojedinca postoji samo pravo: svaki je suverenitet odvratan« (citirano prema Esmeinu, nav. djelo, str. 60). Proudhonova koncepcija društva je dosta bliza onoj engleskih pluralista. »Društvo se ne smije smatrati hijerarhijom funkcija i ovlaštenja, već sistemom ravnoteže među slobodnim silama, u kojem je svakome osigurano da uživa ista prava pod uvjetom da ispunjava iste dužnosti, da dobije iste prednosti u zamjenu za iste službe« (citirano prema M. Prélot: Histoire des idées politiques, str. 563). Povezivanje pojedinih društvenih organizacija vrši se putem federacije. »Federacija ... je sporazum kojim se više porodičnih glavara, jedna ili više općina, jedna ili više grupa općina ili država obavezuju uzajamno i jednako jedni spram drugih za jedan ili više posebnih predmeta« (citirano prema Prélotu, nav. djelo str. 564).

Proudhon daje izvjesni suverenitet općini i provinciji, koje se imaju udružiti po federativnom načelu u državu. Tako kaže u jednom spisu: »U konfederiranoj Francuskoj, pod režimom koji se može smatrati idealom nezavisnosti, čiji će prvi akt biti da vrati komunama punoću njihove autonomije a provincijama njihov suverenitet«; a na drugom mjestu »a ne apsorbirati saveznu državu ili provicijalne i municipalne vlasti u nekoj centralnoj vlasti« (citirano prema Esmeinu, nav. djelo, str. 59). Proudhon daje naročito značenje komuni. Na drugom mjestu ističe koncepciju odumiranja države:

[155] Nav. knjiga, str. 11. i d.
[156] Ibidem, str. 77. i d.
[157] Ibidem, str. 80-81.
[158] Ibidem, str. 83. i d.
[159] Ibidem, str. 91. i d.
[160] Ibidem, str. 104. i d. U tretiranju ovog pitanja Duguit kaže (str. 122): »Nema i ne može biti međunarodnog sporazumijevanja a da se manje ili više ne ograniči suverenitet država učesnica.« Tu je čekićem tačno pogođen čavao. Problem je u tome da se ukloni suverenitet kao apsolutna i ničim ograničena vlast (što su uzimali samo ekstremni pristaše monarhijskog suvereniteta). A o tom problemu bit će poš pobliže riječ u V poglavlju ovog rada. Kritika Duguita, Laskija i sl. ima najviše opravdanja što pobija suverenitet kao apsolutnu vlast koja nije bilo čime ograničena. Ali ona pretjeruje kad preko toga poriče i sam pojam suvereniteta.
[161] Ibidem, str. 129. i d.
[162] Ibidem, str. 170. i d.
[163] Ibidem, str. 162. i d.

»U slobodnom društvu... država se povlači, ostavljajući lokalnim vlastima i građanima izvršenje nove službe« (citirano prema Esmeinu, nav. djelo, str. 60).

Apstraktni narodni suverenitet zamjenjuje Proudhon s efektivnim suverenitetom radničkih masa. Tako piše: »Nemamo, dakle, narodni suverenitet u apstrakciji, kao u Ustavu od 93. i onima koji su mu slijedili, u Društvenom ugovoru Rousseaua, već efektivni suverenitet vladajućih radničkih masa, koje vladaju najprije u udruženjima dobročinstva, u trgovačkim komorama, u korporacijama vještina i zanata, u radničkim društvima, u burzama, u tržištima, u školama, u poljoprivrednim zadrugama i, konačno, u zborovima birača, u parlamentarnim skupštinama i državnim savjetima, u nacionalnim gardama i sve do crkava i hramova.« I dalje: «Ja kažem da su radničke mase realno, pozitivno i efektivno suveren. Kako da to ne budu ako im pripadne čitav ekonomski organizam: rad, kapital, kredit, vlasništvo, bogatstvo?« (citirano prema Esmeinu, nav. djelo, str. 60–61).

b) Engleski pluralisti, napose Harold Laski

U engleskoj političkoj teoriji počeli su tzv. pluralisti pobijati suverenitet države s gledišta društvenih grupa koje postoje unutar države, polazeći sa stajališta da su ove društvene grupe, odnosno zajednice, uključujući i državu, od iste kakvoće, i da državna zajednica nije ništa sui generis, što je najodlučnije za teoriju suvereniteta.[164] U Engleskoj je osobito Maitland, pod utjecajem germanista a protivno romanistima, poricao superiornost države nad drugim korporacijama. Dok inače u Njemačkoj teorija genosenšafta, kako ju je naročito razvio Otto Gierke, nije upotrijebljena radi ograničavanja državne vlasti, čine baš to engleski pluralisti. Tako npr. pobija Figgis suverenitet države, jer se čitavo društvo ne sastoji od svemoćne države s jedne strane i mnoštva nevezanih pojedinaca s druge strane, već ono predstavlja veliki kompleks društvenih grupa, koje, na razne načine, zahvaćaju te pojedince. A sve te grupe vrše, unutar svog okvira, funkcije vladinske prirode.

No najprincipijelnijeg i najjačeg protivnika čitave teorije suvereniteta dobila je Engleska u Laskiju.[165] Polazeći s pozicije pluralista, Laski, pod očitim utjecajem Duguita, proširuje načelnu borbu protiv čitave teorije suvereniteta države. Duguit i Laski značе u prvoj polovini 20. st. dva najkrupnija protivnika suvereniteta u pravnoj teoriji. Poput Duguita, i Laskiju je država samo korporacija javnih službi,[166] a nju čine ljudi koji drugima komandiraju.[167]

[164] Bliže o pluralistima kao protivnicima teorije suvereniteta: P. W. Ward – Sovereignty, London 1928. g., str. 87. i d. U domaćoj literaturi o pluralizmu Slobodan Jovanović u predgovoru Laskijeve Političke gramatike, koja je izašla g. 1934. u prevodu Drag. Ikonića u dvije knjige. Naredni citati navode se prema ovom prevodu.

[165] Laski je problem suvereniteta razradio u više rasprava, a konačno je zaokružio čitavu tu tematiku u svom sistematskom djelu Politička gramatika, prema kojem će se ovdje i prikazivati njegove teze.

[166] Politička gramatika, knj. I, str. 83.

[167] »Suverena država filozofskih teorija nije nikada postojala drugdje osim u mašti filozofa. Prava država svakodnevnog života je - - - grupa ljudi koja izdaje naredbe, i ono što se mora uzeti u obzir to je kategorija predmeta na koje njihove naredbe treba da se odnose, kao i metode kojima se zloupotreba vlasti mora potpuno spriječiti« (nav. djelo, knj. II, str. 209).

Potpuno u duhu pluralista, Laski polazi sa stajališta mnogobrojnosti društvenih grupa. Te grupe ne rastu tako da bi obrazovale ogromnu monističku cjelinu; naprotiv struktura organizacije društva mora biti federativna da bi bila pravedna.[168] Budući da je društvo federativno, i vlast mora biti federativna, a to znači odreći se suverene države koja pretendira da se izjednači s društvom, prisvajajući pravo da diktira udruženjima stvorenim u okviru društva.[169] Država je communitas communitatum, a ne krunisanje jedne hijerarhijske strukture; ona nije tijelo iz kojega se druga tijela izvode, njen odnos prema njima nadmoćan je samo ukoliko ga za takvog smatraju građani na osnovu moralnih prava.[170]

Laski ustaje oštro protiv suvereniteta kako prema unutra, tako i prema vani. On pobija osobito postavku da mora postojati neka krajnja instancija sposobna da rješava sve sukobe konačnom riječju kojoj će se ljudi pokoriti.[171] Laski je vrlo odlučan u pobijanju državnog suvereniteta u međunarodnim odnosima. Takav je suverenitet nepodudaran s interesima čovječanstva.[172] Zajednički život država je pitanje zajedničkog sporazuma među državama. Neophodna je međunarodna vlada, ali takva vlada pretpostavlja organiziranu pokornost država izvjesnoj vlasti u kojoj će svaka zemlja imati jedan glas, ali u kojoj, isto tako, taj glas neće biti samoodlučujući izvor odluke. Bez nestanka državnog suvereniteta ne da se zamisliti razuman život države. Detaljno, onda, Laski raspravlja o međunarodnoj organizaciji u posljednjem poglavlju II knjige. Slično Duguitu i Laski završava poletnim akordom protiv suvereniteta.[173]

[168] Nav. djelo, knj. I, str. 379. i d.

[169] Nav. djelo, str. 395.

[170] Nav. djelo, str. 139.

[171] Nav. djelo, str. 46.

[172] Nav. djelo, str. 75. i d.

[173] «... suverenost države izgleda da će iščeznuti iz međunarodnih poslova, jer je već odslužila svoje. ... Ono što pojedinac traži nije imperijalističko shvaćanje svijeta, nego federalističko. Ono što počinje razumijevati to je uzaludnost nezavisnosti u svijetu u kome vlada uzajamna zavisnost. ... Paradoks slobodne vlade zahtijeva da ona mora, da bi bila slobodna, učestvovati s drugim u izgradnji općih društvenih pravila među ljudima. Ali život nas je najozbiljnije naučio da bez ovih pravila neće biti ni društva, a bez društva neće biti ni slobode. Ili ćemo stvoriti svijet po jednom razumnom planu, ili ćemo se izložiti opasnosti da propadnemo. To je jedna strašna alternativa. Ona navodi ljude da osjete kako su blizu ponora, ali ona je isto tako i alternativa koja se može otkriti kao put njihovom spasenju« (nav. djelo, knj. II, str. 570–571).

Résumé

La présente étude fait partie d'un travil plus ample qui se propose d'exposer l'ensemble de la théorie de la souveraineté: ses débuts historiques, son développement ultérieur, le sens qu'on peut lui attribuer à présent. Les parties suivantes auront pour sujet: le pouvoir suprême (dit souverain), la souveraineté du monarque, la souveraineté de la nation, la souveraineté de l'Etat. La partie présente comprend quatre chapitres.

I. Imperfections dans la conception de l'Etat médiéval

1. La conception médiévale ne correspond pas à celle de l'Etat souverain (qui dispose à l'intérieur du pouvoir suprême et est indépendent vers l'extérieur). La transition entre les deux conceptions ne s'est pas produite par un saut brusque au 16e siècle. Ses débuts apparaissent bien plus tôt au milieu du Moyen âge. Dans la conception moderne, l'idée de l'Etat est complètement séparée de celle des autres communautés socio-politiques parmi lesquelles l'Etat occupe le premier rang. L'auteur détermine plus précisément la conception de l'Etat qui diffère de la conception médiévale. La théorie nouvelle de la souveraineté ne peut être bien comprise si on n'envisage pas les imperfections de l'Etat médiéval en ce qui concerne la notion même d'Etat. L'auteur met en lumière la place spéciale qui appartient sous ce rapport, parmi les Etats du Moyen âge, à l'Empire Byzantin qui s'est développé immédiatement de la monarchie absolue de l'Empire Romain tout en renforçant encore davantage le pouvoir absolu.

2. Faible différence de degré entre l'Etat médiéval et les autres communautés sociales. Le Moyen âge ne souligne pas suffisamment la différence de caractère entre l'Etat et les autres communautés. La communauté étatique s'est développée des certaines communautés sociales par un processus prolongé, et il n'est pas facile de déterminer le moment précis de la naissance de l'Etat. La théorie juridique médiévale de *l'universitas* ne réhausse pas suffisamment l'Etat au-dessus des autres communautés sociales. Le postglossateur Bartolus (1314–1357) fait un pas révolutionnaire en introduisant une distinction rigide entre les »universitates quae superiorem non recognoscunt« et les »universitates superiorem recognoscentes«.

3. Déclassement de l'Etat médiéval par l'Eglise. Contrairement à l'époque antique, l'Eglise chrétienne a, dès son début, une existence et organisation distinctes, indépendantes de la communauté de l'Etat. L'Eglise a passé au Moyen âge par trois phases de développement au cours desquelles elle s'élève constamment au-dessus de l'Etat. Au début, quand l'Eglise se trouve confinée exclusivement aux matières de réligion, elle s'élève au-dessus de l'Etat autant par son origine divine que par ses fins. Dans une phase ultérieure, elle assume des tâches sécu-

lières dans le domaine du droit, de la vie sociale, de la science, etc., et renvoie l'Etat à la fonction de gendarme. Enfin, elle aspire au césaro-papisme en voulant réunir dans ses mains le pouvoir spirituel suprême et le pouvoir temporel suprême.

4. Faiblesses internes et décomposition de l'Etat médiéval. Ce phénomène est illustré en quatre points: a) Les tribus, b) Le féodalisme, c) Le système du vasselage comme forme spéciale du féodalisme, d) Les états dans l'Etat. Contrairement à ces éléments de décomposition, l'intégration de l'Etat se développe surtout grâce au renforcement du pouvoir royal.

5. L'influence de l'antiquité sur l'indépendance et le renforcement de la puissance de l'Etat. La pensée philosophique et politique de l'antiquité a été un facteur puissant qui a aidé à développer et renforcer l'Etat par rapport aux autres communautés. Cette influence sera surtout importante à l'époque de la Renaissance.

6. Conception médiévale de la communauté universelle. a) Le sens de cette conception. Elle s'oppose à l'idée de pleine indépendance de l'Etat. Elle a son origine dans l'idée d'une societas christiana universelle. Toutefois, une telle communauté n'a jamais pu être réalisée au cours du Moyen âge. Tout d'abord, il y avait de divergences quant à la question de savoir si cette communauté sera concentrée sous la papauté ou si elle sera séculière. Ensuite, la communauté ne parvient pas à l'unité: à l'Orient, Byzance n'abandonne pas l'idée de sa primauté à travers l'ancien Empire Romain, à l'Occident, c'est d'abord l'Empire de Charlemagne, et après le Saint Empire romain germanique. De plus, même ces unités partielles de la communauté universelle ne parviennent jamais à englober la totalité du monde chrétien. On ne peut que parler d'une universalité relativement plus large ou plus restreinte. Par exemple, l'Empire de Charlemagne était sous cet aspect plus étendu que l'Empire romain germanique. L'idée de l'unité du monde chrétien fournit l'argument le plus fort en faveur du césaro-papisme: le pape est appelé à faire ce que les princes séculiers ne sont pas capables de faire, c'est-à-dire assurer l'unité de la chrétienté. L'auteur examine les rapports entre les communautés universelles et les autres communautés socio-politiques. Les traits principaux de la communauté universelle du Moyen âge peuvent bien apparaître en la comparant aux Nations Unies avec lesquelles elle a le même but primordial d'assurer la paix. La communauté universelle médiévale se fonde sur la *christianitas*, les Nations Unies sur la *humanitas*. La chrétienté adopte le principe monarchique: Dieu gouverne par l'intermédiaire de son lieutenant sur terre, soit le pape ou l'empereur; l'humanité repose sur le principe démocratique. Tandis que la communauté médiévale dénie la souveraineté aux Etats composants, les Nations Unies se bornent à coordonner. Dans la suite de ce chapitre on expose: b) les successeurs de l'Empire de l'Occident, c) l'Etat des Francs, d) l'Empire romain germanique, e) l'Empire Byzantin. Ce dernier sujet est traité plus amplement parce qu'il est souvent

négligé dans la littérature. Attention spéciale est donnée au dépérissement de la conception de la communauté universelle, respectivement à l'eclipse des vues universalistes en faveur d'un plus grand nombre d'Etats réciproquement indépendants. On s'achemine vers l'apparition de la théorie de la souveraineté de l'Etat.

II. L'Eglise catholique et l'Etat médiéval

Ce chapitre comporte les points suivants: 1. Le dualisme stricte au début; 2. L'interpénétration et influence réciproque entre la sphère ecclésiastique et la sphère séculière; 3. L'élection du pape; 4. Les évèques et leur élection; 5. La suprématie de l'Eglise sur l'Etat et du pape sur les princes séculiers; 6. La lutte de la papauté pour la domination politique; 7. Le conflit entre l'Empire germanique et la papauté; 8. L'Etat pontifical; 9. Les adversaires idéologiques de la suprématie du pape sur l'Etat: a) la doctrine laïque, b) les adversaires parmi les théologiens; 10. La situation de l'Eglise dans l'Etat.

III. Considérations générales sur la souveraineté

1. La génèse de la notion de la souveraineté, considérée du point de vue terminologique et politique.

2. La désignation terminologique de l'Etat. Depuis le 16e siècle, le terme qui doit désigner l'Etat se dessine de manière adéquate au progrès de son évaluation et de son importance, sur la base du terme *lo stato* introduit par Machiavel.

3. L'Etat souverain et la souveraineté personnelle du prince. Il faut strictement distinguer les deux notions.

4. Les porteurs de la souveraineté de l'Etat. La souveraineté du peuple et la souveraineté du prince. Du point de vue de la souveraineté de l'Etat, le pouvoir suprême peut être concentré dans les mains d'une seule personne physique ou collective ou bien se trouver partagé entre plusieurs personnes. Cependant, la théorie classique de la souveraineté est contraire aux formes de gouvernement mixtes. Bodin ne considère comme possibles que trois formes pures: la monarchie, l'Etat populaire et l'Etat aristocratique. Après Machiavel, on a substitué aux trois formes d'Etat (monarchie, aristocratie, démocratie) deux formes seulement – la monarchie et la république – et c'est par analogie que deux porteurs du pouvoir de l'Etat se sont développés, à savoir la souveraineté du prince et la souveraineté du peuple. Et comme la république de Machiavel est une notion négative envers celle de la monarchie, c'est de même que la souveraineté du peuple, notion contraire à celle du prince, comprend la démocratie et l'aristocratie. L'aristocratie s'est évanouie dans la notion de la souveraineté du peuple, parce que le terme peuple

ne désigne pas tous les habitants de l'Etat, mais seulement ceux qui jouissent des droits politiques (spécialement du droit de vote). Ce n'est qu'en Angleterre que la forme aristocratique a pris le dessus dans la souveraineté du parlament, indépendemment de la souveraineté du prince et de la souveraineté du peuple.

5. La théorie de la souveraineté débute par la souveraineté du prince. Le développement politique a pris son essor en partant de la souveraineté du monarque, et l'auteur expose les raisons qui expliquent ce développement. Du point de vue historique, la notion de la souveraineté de l'Etat s'est développée bien après celle de la souveraineté du prince, et elle a eu, en grande partie, pour but politique de supprimer le régime de la monarchie absolue. La souveraineté se trouve transférée de la personne physique du prince à la personne morale (abstraite) de l'Etat. Surtout la notion de la souveraineté du peuple s'est développée, si on la considère du point de vue historique, comme une arme de combat contre la monarchie absolue. Mais étant donné que la théorie de la souveraineté a commencé, à partir de Bodin, de s'elaborer en tant que souveraineté du prince, cette circonstance a exercé une influence défavorable sur la théorie de la souveraineé de l'Etat, et surtout sur la théorie de la souveraineté du peuple, puisqu' y ont été greffées les thèses spécifiques pour la souveraineté du prince.

6. La conception de l'Etat dans les deux systèmes: de la souveraineté du prince et de la souveraineté du peuple.

7. La question de la personnalité. Le développement de la personnalité du prince et du peuple, identification de l'Etat avec le prince ou le peuple. La théorie de l'Etat personnalité morale est d'abord élaborée par la science allemande du droit public au 19e siècle pour des motifs d'ordre politique en vue d'éviter la notion stricte de la souveraineté du prince sans la remplacer par celle de la souveraineté du peuple. On attribue à l'Etat la personnalité morale et le prince est proclamé organe de l'Etat. C'est la transition de la souveraineté du monarque à la souveraineté de l'Etat. Plus tard, la théorie de la personnalité morale de l'Etat devient dominante aussi en France. Mais, étant donné que le droit constitutionnel français repose sur le principe de la souveraineté du peuple, la doctrine française ne néglige jamais le substratum essentiel de l'Etat, c'est-à-dire le peuple. Aussi bien en Allemagne qu'en France le chemin politique de la formation de la théorie de la personnalité morale de l'Etat est évident. Toutefois, en la considérant isolément, la théorie de la personnalité morale de l'Etat est politiquement neutre et peut correspondre à toute forme de gouvernement. L'auteur conclut en exposant les avantages qui se trouvent, du point de vue juridique, dans la conception de l'Etat comme personne morale.

8. Les formes de gouvernement mixtes. Exposé détaillé de leur apparition dans la vie de l'Etat et dans la doctrine, à partir de l'antiquité jusqu'à la monarchie constitutionnelle contemporaine. Le système de gouvernement mixte correspond surtout aux conceptions médiévales de

la monarchie limitée et du pouvoir dualiste partagé entre le prince et le peuple. L'auteur donne une analyse approfondie des deux types de la monarchie limitée: monarchie parlamentaire et monarchie constitutionnelle. Les deux types représentent des formes de gouvernement mixtes et ne peuvent pas être classées comme correspondant soit à la souveraineté du prince, soit à celle de peuple. Tout au plus on peut dire que certains éléments de la souveraineté du prince apparaissent plus fortement dans la monarchie constitutionnelle, tandis que dans la monarchie parlementaire ce sont plutôt les éléments de la souveraineté du peuple.

IV. Les représentants de la théorie de la souveraineté et ses adversaires

1. La souveraineté du prince. a) Machiavel; b) Jean Bodin dont la pensée est exposée avec plus de détails dans les sections suivantes: La portée de l'oeuvre de Bodin; La tendence vers un pouvoir monarchique fort; La souveraineté comme qualité de l'Etat; Trois types de l'Etat: monarchie, Etat populaire, aristocratie; La monarchie en tant que la meilleure forme de gouvernement; La notion de la souveraineté; Les marques de la souveraineté; Modérations de la souveraineté monarchique absolue. Les adhérents de Bodin, et spécialement Loyseau. c) Thomas Hobbes dont les thèses sont exposées comme suit: Portée; Degré absolu du pouvoir de l'Etat personnifié par le monarque; Trait réactionnaire de Hobbes par rapport au droit constitutionnel anglais; Les pouvoirs du prince; Limitation de la toute-puissance du prince et situation juridique de l'individu.

2. La souveraineté du parlement. C'est la formule anglaise. Négateurs de la souveraineté du parlement, spécialement Daniel Defoe.

3. La souveraineté du peuple. a) J. J. Rousseau; b) J. Bentham.

4. La souveraineté de l'Etat. a) Esmein; b) Georg Jellinek; c) Carré de Malberg.

5. L'absorption de la souveraineté par formules juridiques. a) La souveraineté du droit d'après Krabbe, opposée à la souveraineté de l'Etat. b) Identité de l'Etat et de l'ordre juridique d'après Hans Kelsen.

6. Les adversaires modernes de la théorie de la souveraineté. a) Léon Duguit, P. J. Proudhon. b) Les pluralistes anglais, spécialement Harold Laski.

RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI
KNJIGA 344

ODJEL ZA FILOLOGIJU

KNJIGA XIV

Urednik

Akademik PETAR GUBERINA

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

R A D

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Z A G R E B

1 9 6 6

Tisak Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije – Zagreb, Gundulićeva 24.

MIRKO DEANOVIĆ

LINGVISTIČKI ATLAS MEDITERANA II

ANKETA NA VISU (KOMIŽI)*

U nastavku istraživanja pomorske i ribarske terminologije na našim jadranskim obalama za Lingvistički atlas Mediterana (LAM), nakon izvršenih anketa na Krku, Korčuli, Cavtatu i Boki,[1] godine 1960. sakupio sam te nazive u Komiži služeći se istim upitnikom (kvestionarom). To je naime jedna od 125 luka određenih za ankete na obalama cijelog Sredozemlja i jedna od 7 tačaka na primorju Jugoslavije (uz Rovinj, Krk, Dugi otok, Korčulu, Cavtat i Kotor).

Nakon ankete u Komiži 1960. sabrao sam na isti način građu na Dugom otoku (Sali)[2] i u Rovinju,[3] tako da su time na našim obalama dovršena istraživanja za taj atlas. Kako su analogne ankete već gotove i u nekim drugim zemljama (npr. u Italiji, Španjolskoj, Levantu, Bugarskoj, Rumunjskoj, Malti), i kako je u tajništvo atlasa u Mlecima dosad stiglo preko 70 rezultata od spomenutih 125 anketa, može se očekivati da će cio materijal biti sabran najdalje u toku od dvije godine.

Ponukan odazivom na suradnju u ostvarivanju ovog atlasa projektirao sam još jedan analogan višejezični atlas za Balkanski poluotok (LAB) koji bi obuhvatio područje svih jezika i dijalekata na tom poluotoku.[4]

* Vidi prvi prilog »Lingvistički atlas Mediterana I, Anketa u Boki kotorskoj« u *Radu* 327 JAZU, Zagreb 1962, 5–39.

[1] Vidi »Terminologia marinara e peschereccia a Ragusavecchia (Cavtat)«, u *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, 5, 1958, 3–32, i s I. Jelenovićem »Pomorska i ribarska terminologija na Krku, Korčuli i Lopudu«, u *Zborniku* 2 Instituta za histor. nauke u Zadru, Zadar 1958, 153–172.

[2] Rezultati će izaći u *Radu* JAZU iduće godine.

[3] Vidi rezultate u *Atti e Memorie dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, 121, Venezia, 1964.

[4] Vidi »Il progettato Atlante Linguistico Balcanico e la linguistica romanza«, u *Revue de Linguistique Romane*, 99, 1961, 264–67; »L'Atlas Linguistique Méditerranéen et l'Atlas Linguistique Balkanique«, u *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo*, 4, Venezia–Roma, 1962, 7–12; »Über den Entwurf eines Sprachatlasses des Balkans«, u *Zeitschrift für Balkanologie*, 1, Wiesbaden, 1962, 1–5.

Na taj bi se način primjenom iste metode lingvističke geografije pružile nove mogućnosti proučavanja konvergencije susjednih a genetički heterogenih balkanskih jezika. Interesantan je odnos između ta prva dva višejezična atlasa ne samo u teoretskom i metodskom pogledu, jer se ona međusobno dodiruju geografski i po kulturnoj sferi. Od navedenih 125 punktova koji su predviđeni za LAM 35 ih se nalazi na obalama Balkana (7 u Jugoslaviji, 3 u Albaniji, 18 u Grčkoj, 2 u Turskoj, 2 u Bugarskoj, 3 u Rumunjskoj). A to znači da će se po upitniku LAM-a u svakoj od tih 35 balkanskih luka skupiti oko 800 riječi i izraza u vezi s morem, dakle ukupno nekih 28.000 naziva. Ta će se jezična građa moći onda na geografskim kartama poređivati s analognom građom sakupljenom u ostalim područjima Mediterana. Prema tome ta bi se dva atlasa međusobno popunjala: LAM dat će približnu sliku primorskih govora na Balkanu u odnosu s govorima na ostalim obalama velikog bazena, dok bi LAB prikazao neke zajedničke jezične pojave u kontinentalnim krajevima balkanskog poluotoka. Uz to bi se moglo slijediti prodiranje jezičnih elemenata s obale u unutrašnjost, u zaleđe Balkana, a i obratno. – Taj je projekt LAB-a Rumunjska akademija u Bukureštu uvrstila u svoj plan rada u suradnji s lingvistima iz ostalih balkanskih zemalja.

Za ovu sam anketu izabrao baš Komižu iz više razloga. U prvom redu stoga što se ona nalazi na našem najistaknutijem otoku u pučini i što je to od vijekova tradicionalno ribarsko mjesto u kojemu je još i danas razvijena ta grana privređivanja. Smatrao sam za ova istraživanja Komižu podesnijom od samog grada Visa koji je prometniji i u kojem ima više zemljoradnika nego ribara. I s jezične je strane Komiža interesantna jer spada u zapadnu, čakavsku zonu otoka, dok se grad Vis nalazi na istočnom, čakavskom području otoka,[5] a već je u dva čakavska punkta (Punat i Sali) sabrana građa za ovaj atlas. Na ovom otoku, istina, nema starinske tradicije pomorstva, ali je nema ni na ostalim našim otocima (osim Lošinja i Lopuda), pa sam se stoga ovdje morao ograničiti na ispitivanje samih ribara i brodograditelja za sva područja upitnika; kako su ovi ribari ujedno i dobri pomorci koji plove daleko po jadranskoj pučini (do Sv. Andrije, Jabuke, Sušca, Palagruže itd.), oni znaju dobro sve nazive u vezi s brodom i plovljenjem. Naprotiv nekoliko penzioniranih kapetana duge plovidbe, Komižani koji sada žive u mjestu, putovali su parobrodima po svijetu i služili su se na brodu obično stranim terminologijama.

[5] M. Hraste, »Osobine govora ostrva Visa«, u *Zborniku u čast A. Belića*, Beograd, 1937, 147; id., »Cakavizam na istočnoj obali Jadranskog mora«, u *Studi in onore di E. Lo Gatto e G. Maver*, Sansoni, 1962, 327.

Komiža je danas malo mjesto s 2.787 stanovnika (1953)[6] koje već na prvi pogled čini ut'sak tipičnog ribarskog ambijenta. Luka s prostranim žalima puna je ribarskih lađa, sterala za mreže, spremišta za soljenje ribe i za pohranu ribarskih alata, te sabirališta za žive jastoge, sušila za ribe na suncu,[7] dva brodogradilišta i vel'ka tvornica za konzerviranje ribe. I sami stariji stanovnici imaju izgled prokušanih pomoraca i ribara. Mjesto je dobilo taj ribarski karakter osobito zbog geografskog položaja tog otoka skoro na sred'ni Jadrana gdje su bogata lovišta ribe. Malo je plodne zemlje u okolici mjesta i zato su Komižani upućeni na ribarenje pogotovu stoga što su im blizu otočići i školjići bogati svakojakom ribom. Komiža se stoga – uz Rovinj – odavna smatra da je jedna od naših najbogat'jih ribarskih luka.

Toponim uvale *Komiža* čini se da je prvi zabilježio zadarski notar Proda 1146. g. u obliku *Uaccomeza*, jamačno za *Val Comisa*, kako to potvrđuju i kasnije isprave.[8] Samo ime mjesta nejasna je predslavenskog por'jekla a koje su Hrvati zadržali; ali ostalo je nepoznato 'me koje je ta uvala imala u rimsko doba.[9] *Komiža* se prvi put spominje kao selo 1542. u Statutu Hvara: *villa Comisae*.[10]

Sačuvali su se neki podaci o broju stanovnika u Komiži u 18. i 19. vijeku: 1736. zab'lježeno je 1338 stanovnika, 1759. oko 1500, 1782. g. 1460 u 320 obitelji[12] a 1846. porastao je njihov broj na 2860 u 250 kuća.[13]

Uz poljoprivredu najvažnija je od davnina druga grana privrede, ribanje.[14] Sačuvale su se vijesti o razvijenom načinu ribanja Komižana osobito plave ribe od 16. vijeka pa dalje. Najviše je blagostanja donosila mjestu prodaja na veliko posoljene ribe koja se izvozila ponajviše u Mletke za potrošnju u samom gradu i za opskrbu trgovačke i ratne mornarice.[15] Sindik za Dalmaciju G. B. Giustiniano u svom putopisu

[6] *Pomorska enciklopedija*, 4, Zagreb, 1957, 382–83; *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 4, Zagreb, 1959, 291; *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Zagreb, 1962, 298.

[7] Tako se sušenje ribe u Komiži spominje npr. i 1782. G. Novak, *Dokumenti za povijest ribarstva na istočnoj obali Jadranskog mora, I, Otoci Vis i Hvar*, Zagreb, 1953, 176, 182.

[8] G. Novak, *Vis*, I. Zagreb, 1961, 77; nije vjerojatna druga hipoteza da je to pohrvaćeni oblik**Vakomiza* sastavljen od čakavske prepozicije *va* u značenju 'u' (kao u Issa, Is, v-Is, cf. P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, I, Zagreb, 1950, 192).

[9] P. Skok, o.c., 194, 197, nagađa da bi to ime moglo potjecati od grčkog *Nikomedia*, izvedenice od antroponima *Nikomedes*, ili da je identično s *Comiso* na Siciliji.

[10] G. Novak, *Vis*, cit., 105.

[11] Ibid., 124.

[12] G. Novak, *Dokumenti* . . . , cit., 178.

[13] Id., *Vis*, cit., 217–18.

[14] »Il popolo di Comisa . . . coll'uso della propria ereditaria industria per dura costituzione inclinata alla pesca ch'è l'unico e solo fondamento della loro sussistenza« – kaže se u jednom dopisu iz 1751. g. – G. Novak, *Dokumenti* . . . cit., 140–41.

[15] Id., *Vis*, cit., 126.

1553. g. izvješćuje senat kako viški ribari znadu u jednoj noći uloviti do tri milijuna srdjela.[16] Godine 1703. generalni providur Marino Zane tvrdi da je u dva prošla ljeta ulov u Komiži samim mrežama *sardelarama* prešao 13 milijuna srdjela. I prirodoslovac Alberto Fortis, koji je 1772. bio na Visu, ističe: »Il più riflessibile oggetto del commercio de' Lissani viene loro somministrato dalla pesca. Una sola barca da tratta vi prende talvolta in poche ore d'oscura notte sessanta, cento e cencinquanta migliaia di sardelle«.[17] Isti Fortis piše dalje kako Komižani, da izbjegnu plaćanje poreza, ne donose sav ulov u Mletke već ga radije prodaju u Napuljskoj kraljevini na čijim jadranskim obalama nema ribara.[18] A bilo je u Komiži toliko posoljene ribe da su trgovci iz Italije, osobito iz Pulje, i Grčke dolazili tu svake godine.[19] Ne love u velikim količinama samo ljeti plavu ribu već i cijelu godinu također i bijelu ribu i druge plodove morske faune koje također konzerviraju na razne načine; npr. kaže Fortis: » ... le orate e i dentici presi nell'inverno sogliono metter in gelatina ed entrano in commercio così preparati«.[20] Komižani bi kadgod ulovili toliko da zbog pomanjkanja soli u mjestu obično »gettano al mare le cinquanta e anche cento migliaia di pesce per non essere appestati dal puzzo«.[21]

Kako je ribanje odavna osnovna grana radinosti u Komiži, tu su se razvili i neki drugi zanati u vezi s morem, osobito brodogradnja, pletenje i opremanje mreža raznih vrsta, bačvarstvo za soljenje ribe itd.[22] Godine 1847. bile su na Visu 22 velike mreže i preko 60 vojga (sardelara).[23] Tradicionalni način ribarenja sačuvao se tu kroz četiri do pet stoljeća gotovo nepromijenjen sve do druge polovice 19. vijeka.

Poznati su i neki podaci o viškim brodovima u prošlom stoljeću. Na tom otoku, vidjeli smo, nije bilo velikih brodova za dugu plovidbu izvan Jadranskog i Jonskog mora, jer nije imao što da izvozi u daleke krajeve.[24] Služili su se ponajviše svojim trabakulama. Godine 1847. zabilje-

[16] Ibid., 108, 143, 151–52.

[17] *Viaggio in Dalmazia*, II, Venezia, 1774, 167.

[18] Ibid., 169.

[19] G. Novak, *Vis*, cit., 133, i *Dokumenti*, cit., 298.

[20] O.c., 168. Ta se »gelatina« u 18. v. pravila ovako u Lošinju: »La zeladìa a la lussignana: Si fa bollire il pesce distinto in sufficiente quantità d'aceto puro, e, appena compiuta la bollitura, il pesce cotto si stivava in barili per farne smercio a tempo opportuno alla Dominante. Un pesce così preparato si poneva in recipiente capace, dopo raffreddato, sopra qualche foglia di rosmarino o un po' di polvere di cannella, e attorno si formava la gelatina di color giallognolo, servita come piatto di lusso. Aveva il prezzo di uno zecchino d'oro.« M. Nicolich, *Storia documentata dei Lussini*, Rovigno, 1871, 62–64.

[21] A. Fortis, o.c., 168.

[22] Jednom se spominje 10.000 barila slane ribe u toku samo jednog mjeseca. G. Novak, *Dokumenti*, cit., 18–19.

[23] Id., *Vis*, cit., 227.

[24] Id., *Dokumenti*, cit., 255–56.

ženo je da je na otoku Visu bilo: 8 *pelega*[25] od 14 do 27 tona nosivosti, te 9 *bracera*[26] od 9 do 18 tona, 23 velike ribarske *gaete*[27] od 4 do 5 tona, 102 manje ribarske lađe.[28] U 20. stoljeću Komiža je imala ribarskih lađa:

God. 1911:	264 na jedra i vesla . . .	— motornih
1931:	229 na jedra i vesla . . .	2 motorne
1939:	231 na jedra i vesla . . .	7 motornih
1955:	77 na jedra i vesla . . .	51 motorna.[29]

Nakon drugog svjetskog rata osnovana je u Komiži ribarska zadruga: 1951. g. imala je 42, 1955. g. 23 i 1960. g. 20 članova. Od mreža ta je zadruga 1960. g. posjedovala 4 plivarice od najlona, 4 trate, dvije jagličare i 6 malih obalskih tartana. Osim ribara zadrugara ima oko 20 samostalnih ribara koji love svojim spravama i na svoj račun. U sezoni u Komiži riba preko 200 ljudi među kojima ima i sezonskih ribara koji se inače bave poljoprivredom.

Mada nijesu imali velikih brodova, kako smo vidjeli, Komižani se ipak odavna bave gradnjom i popravcima manjih lađa. Kao i ostala naselja na našem primorju i Komiža je morala imati svoje brodogradilište, svoj *skver*. Još se i danas tu grade svićarice dok se leuti dobavljaju iz vana, ponajviše iz Korčule, Trogira, Betine (Murter), Punta (Krk) itd. Sada postoji u mjestu nova brodograđevna zadruga »Greben« s dva brodogradilišta u kojima su zaposleni mlađi mještani. Oni su naučili zanat od starog majstora Nikole Vitaljića, Komižanina koji je izučio zanat na Korčuli, i od Korčulanina nastanjena u Komiži Jakova Geričića (1960. imao je 80 godina), pa stoga mjesna terminologija toga zanata ima malo što specifično svoga. Uopće u jeziku Višana dakako nema tragova antičke ilirske, grčke i rimske prošlosti Isse, pogotovu ne u Komiži koja je prema gradu Visu mlađa i osnovana tek za vrijeme mletačke vladavine.

U vezi s ribanjem razvila se u mjestu na kraju prošlog vijeka industrija konzerviranja ribe. Osim tradicionalnog soljenja u bačvicama (barilima) u Komiži se počela fabrički priređivati riba u limenim kutijama. Prvu su takvu tvornicu u Dalmaciji osnovala 1890. upravo u Komiži braća Mardešići a zatim je do 1909. podignuto u mjestu još 7 drugih

[25] Starinski mletački naziv *pièlego* za brod s tri jarbola. Accademia d'Italia, *Dizionario di Marina*, Roma, 1937, s.v. pielago.

[26] Također mletački naziv *brazera* za brod s dva jarbola. Ibid., s.v.

[27] Mletački naziv. Ibid., 1320. E. Rosamani, *Vocabolario giuliano*, Bologna, 1958, s.v. – Za ribanje na Palagruži i drugim pučinskim otocima upotrebljavali su gajete duge do 9 m koje su nazivali *falkane* ili *falkuše*, jer bi na njihovim rubovima postavljali pola metra široke daske, *fôlke* od mletačkog *falca*, da ih zaštite od visokih valova. J. Basioli, »Ribolov na području otoka Visa«, *Morsko ribarstvo*, 8, Rijeka, 1956, br. 6, str. 289–92.

[28] G. Novak, *Dokumenti*, cit., 256.

[29] *Pomorska enciklopedija*, cit., 383.

sličnih tvornica.[30] Godine 1926. bilo je tu 9 tvornica za prerađivanje ribe.[31] Nakon drugog svjetskog rata ostale su još 3 tamošnje tvornice koje su se zatim stopile u jednu pod nazivom »Neptun«.

Ovu sam građu sakupio u Komiži augusta mjeseca 1960. uz pomoć više ispitanika među kojima je bio glavni Frane Marinković Dubra, ribar rođen 1885. Ponekad su njegove odgovore popunjali: Nikola Petrić, također ribar rođen 1886, Andrija Marinković, brodograditelj rođen 1920, Frane i Vinko Torre, trgovci, dakako svi Komižani. Svima ispitanicima još jednom iskrena hvala na njihovoj ljubaznoj suradnji kao i asistentu Franu Čale koji je surađivao sa mnom u tačnom bilježenju. Zahvalan sam također kol. Mati Hraste i književniku Ranku Marinkoviću, rodom Višaninu, koji su strpljivo pregledali i dotjerali dijalekatsku građu. Na koncu zahvaljujem i nastavniku Hrvoji Forempoheru koji mi je ustupio svoje uspjele fotografije koje prilažem radnji. Hvala i Jugoslavenskoj akademiji što mi je materijalno omogućila ova istraživanja.

U ovom popisu brojevi ispred pojedinih riječi odgovaraju numeraciji u upitniku za isti atlas. Neki su brojevi ovdje preskočeni stoga što na odnosna pitanja nijesam mogao dobiti odgovora: na postavljenih 810 pitanja dobio sam 642 odgovora, pa je stoga ostalo prazno 168 brojeva. Na 35 dodatnih pitanja u vezi s primorskim folklorom dobio sam 25 odgovora i nekoliko poslovica i izreka uvijek u vezi s morem. Ukupno dakle sabrano je u mjestu oko 700 riječi i izraza. Više-manje sličan je rezultat i u drugim punktovima ankete, jer svih predmeta i životinja na koje se odnose pitanja u kvestionaru nema u svim krajevima Mediterana tako da oni nijesu posvuda poznati.

Ima još jedna zajednička crta u rezultatima ovih anketa, a ta je da se oni uglavnom slažu u nomenklaturi jezika mora. Radi se o velikom broju izoglosa i supstrata koji povezuju gotovo sve te govore primoraca. Tako je i u ovom slučaju.

To se objašnjava geografskim položajem i političkom pripadnosti otoka Visa u toku vijekova. Poznato je da je on s kraćim prekidima (1180–1278 i 1358 – 1420) pripadao mletačkoj republici sve do njene propasti 1797, ukupno 5 stoljeća, pa njegovi stanovnici, starosjedioci i doseljeni s našeg kopna u razno doba, nijesu se mogli oteti utjecaju državnog i poslovnog jezika republike sv. Marka, koji je govor imao onda veliki prestiž ne samo na Jadranu već i u cijelom Sredozemlju. Tako su Višani, kao i ostali naši primorci (osim Dubrovčana) poprimili veliki broj posuđenica osobito iz mletačkog govora.

[30] Ibid.

[31] B. Ž. Milojević, »Ostrvo Vis«, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, 39/1, Sarajevo, 1927, 120.

Na osnovu ovdje sakupljene jezične građe može se napraviti bar približni statistički pregled njenog porijekla. Pod 667 brojeva (642 + 25) navodi se ovdje oko 700 raznih naziva od kojih su nešto manje od polovice slavenski elementi dok su ostali nazivi posuđenice grčkog, latinskog ili romanskog porijekla. Među njima ima jamačno i supstrata davnih mediteranskih jezika a i nekoliko riječi nejasna postanja (npr. br. 488 *popuvnica*, 576 *skusa* 'skuša', 718 *garc* 'ugrc, narikla'). Nekoliko je vjerojatno prevedenih talijanskih (mletačkih) naziva (calchi linguistici kao npr. br. 377 *trinoge*, 525 *jagl'ca*, 565 *zubatac*, 622 *tovor* 'oslić', 629 *pauk*, 638 *sabja*, 650 maska 'mačka') iako se ne može isključ'ti poligeneza takvih asocijacija. Jer i u ovom našem dijalektu ima također naših originalnih asocijacija koje su mogle nastati zbog nekakve veze između dvaju značenja riječi, npr. br. 295 *palac* 'škaram', 107 *pijavica* 'uzdušni vrtlog', 470 *brci* u jastoga, neka imena iz morske faune kao: br. 533 *skaram* riba slična 'palcu', 570 *ovcica* riba, 607 *kovoc* riba 'kovač', 626 *ugorova mati* riba, 670 *sokul* riba, 679 *volina* 'raža', 672–674 *tornjovka* 'raža drhtulja', 696 *morski medvid* 'foka', 775 *vlasinica* 'vlasulja', 777 *morsko kita* 'koravi koral'. Neki su pak nazivi u ovom narječju ostali potpune tuđice neadaptirane srpskohrvatskom sistemu, npr. br. 163 *manovra*, 179 *nostromo*, 212 *prova* 'pramac', 283 *korpomorto*, 308 *kadena*, 390 *provista*, 543 *bokadoro*, 595 *delbon*, 636 *pesespada*, što nije ništa čudnovato jer su to sve tzv. *Kulturwörter*. Interesantno je da ovdje između naziva za morsku faunu ima više naših negoli stranih elemenata. Kad se objavi i analogna građa sakupljena za ovaj atlas u ostalih 5 luka na našem jezičnom području moći će se dob'ti pregledna slika jednog dijela jezika mora naših primorskih dijalekata od Krka do Boke kotorske. U tom poređenju uočit će se poneke specifičnosti pojedinih naših govora. Tako prikazana građa moći će se lakše poredit' također i s građom drugih slavenskih jezika mora, na jugu s bugarskim i ukrajinskim na Crnom moru, i na sjeveru s ruskim i poljskim u Finskom zaljevu i Baltiku. Pri tom će se pokazati koliko je bogatija slavenskim elementima naša tradicionalna primorska terminologija negoli su one spomenutih slavenskih naroda.

UPITNIK

	broj
Opći podaci	1– 6
I. More	7– 29
II. Geomorfologija	30– 60
III. Meteorologija	61–113
IV. Zvijezde	114–141
V. Navigacija i manovre	142–206
VI. Brodovi	207–375

broj

a) tipovi 207–211
b) dijelovi 212–242
c) konstrukcija 243–270
d) oprema 271–313
e) veslo 314–324
f) jarboli i jedra 325–363
g) konopi 364–375

broj

VII. Život na brodu 376–417
VIII. Trgovina 418–435
IX. Ribanje 436–500

broj

a) vrste 436–449
b) oruđe 450–473
c) mreže 474–500

broj

X. Fauna 501–786

broj

a) ribe 501–691
b) kitovi 692–695
c) perajari 696
d) gmizavci 697
e) mekušci 698–744
f) ljuskari 745–767
g) bodljari i dupljari 768–778
h) morske ptice 779–786

broj

XI. Flora 787–810

broj

a) morska 787–788
b) kopnena 791–810

Indeks

OPĆI PODACI

1. *Komîza.*
2. *Komîzanin* m., *Komîska* f.[32]
4. Nadimci susjeda: *Pojōrī, Okjûcinori, Bîsovjori, Lūcāni, Vīsāni.*
5. Ime mora pred nama: *Jādrān.*

I. MORE

7. *môre.*
8. *pucîna môra.*
9. *môre je mîrno.*
11. *mortvŭ môre* 'valovi bez vjetra'.
12. *dubokŏ môre.*
13. *plītko môre, milûra.*
14. *vônka je vĕliko môre* 'uzburkano'.
17. *kurênt* 'morska struja', v. niže br. 01.
19. *pĭna ŏd mora* 'morska pjena', *vĭtar bîlî, ca se môre prolije.*
20. *kûlma* 'pl'ma'.
21. *skalôda* 'oseka'.
22. *kŭlap* (gen. kûlpa) *môra* 'val'.
23. *vĕlikō bŏta* 'veliki val'.
26. *marĕta* 'talasanje mora'.
27. *stīga* 'odbi̯anje valova od obale'; slabije: *šćabukāvica, ohlĕp obo krôj.*
28. *dobrŏ tucĕ môre obo krôj* 'udara more o bregove'.
29. *ĭskrī môre* 'fosforescira'.

II. GEOMORFOLOGIJA

30. *krôj* gen. krâja 'kopno, obala'.
31. *rîva* 'izgrađena obala'.
32. *visŏki krôj* 'strma obala'.
34. *zōlŏ* 'žalo, plaža'.
35. *pòrat,* gen. pûrta 'luka'.
36. *vāla, valôda* 'uvala'.
37. *bûk,* gen. bōkā, dem. *bocĭć* 'zaljev'.
38. *kŭlaf,* gen. kûlfa 'pučina'.
41. *konôl,* gen. konōlā 'kanal'.
45. *pûnta,* uz toponime: *rôt* gen. rōtā 'rt'.
46. *otŏk, skôj,* gen. skojā.
47. *grĕben.*

[32] Neke osobine fonetskog sistema komiškog dijalekta zbog tehničkih razloga nijesu se mogle ovdje posebno označiti, npr. srednji glasovi *s* i *z*, koji su u ovom narječju zamijenili *s* i š, odnosno z i ž, tako da se oni ovdje bilježe naprosto slovima *s* i *z* (npr. *Komîska, ôstar; dazjī, mŏzemo).*

48. *zadȉv* m. 'hrid'.
49. *spȉja* 'spilja'
50. *sȉka* 'greben'.
58. *salbûn*, gen. salbūnȁ m. 'pijesak'.
59. *zolȍvica, zōlȍ* n.; sitni oblutak: *jarîna.*

III. METEOROLOGIJA

61. *vȉtar*, gen. vȉtra.
62. *tarmuntôna* 'sjevernjak'.
63. *grêgo*, gen. gregōjȁ m. 'sjeveroistočnjak'.
64. *levônt* 'istočnjak'.
65. *sirȍk* 'jugoistočnjak, jugo'.
66. *ôstar*, gen. ôstra 'južnjak'.
67. *garbîn*, gen. garbīnȁ 'jugozapadnjak'.
68. *pulȅnat*, gen. pulênta 'zapadnjak'.
69. *maistrôl*, gen. maistrōlȁ 'sjeverozapadnjak'.
70. *vȉtar da prôva* 'vjetar u pramac'.
71. *jȉdra istresījû* ili *batićâju* 'ne hvataju vjetar'.
72. *vȉtar po kārmȉ.*
74. *vȉtar na zȉrule* f. pl. ili *na rȅfule* m. pl. 'na mahove'.
75. *vȉtar pūse.*
76. *kresījê vȉtar* 'jača vjetar'.
77. *vȉtar cedījê* 'vjetar popušta'.
78 *cēdȉlo je* 'stišalo je'.
79. *furijanȅt* 'povjetarac'.
80. *tarîn*, gen. tarīnȁ 'vjetar s kopna'; *terinô krôj* 'puše s kopna'.
81. *bôva* 'povjetarac', dem. *bôvica.*
82. *kȕlap vȉtra* 'zamah vjetra'.
83. *umȍrina* 'omarina'.
84. *lômp*, gen. lōmpȁ 'munja'.
85. *lampô* 'sijeva'.
86. *grôm*, gen. grȍma
87. *grmjȁvina.*
88. *garmî.*
89. *dôz*, gen. dāzjȁ 'dažd'
90. *dazjî* 'daždi'.
91. *porosnjôk* 'sitna kiša'.
92. *parsî, rosî* 'sipi'.
93. *nôgli dôz* 'pljusak'.
96. *nȅbo je ćôro* 'vedro je'.
97. *ȍblōcno je* 'oblačno je'.
98. *ȍblok, nêmb* 'oblak'.
99. *maglȁ.*

101. *kalîg* m., *fûsko* n. 'maglušina'.
102. *fortunôl*, gen. fortunōlà m., *fortûna* f. 'oluja'
104. *tempurôl*, gen. tempurōlà 'oluja'.
105. *ragûn*, gen. ragūnà 'vihor'.
107. *pijāvica*, *sijûn*, jači: *sijunêra* 'morska pijavica'.
108. *lîpu je vrîme* 'lijepo je vrijeme'.
109. *arjāvu vrîme*, *slābu vrîme*.
110. *bonāca* 'tišina (na moru)'.
111. *dugà*, gen. dugê 'dúga (na nebu)'.

IV. ZVIJEZDE

114. *svanûće*, *sûnca istõk*.
115. *zorà*, gen. zorê *bilî zorà*.
116. *istèklo je sûnce*, *istîcē sûnce*.
117. *u sûnca istòku*.
118. *sûnce je visokõ*.
119. *sûnce zapādo*, *sûnce salāzi*.
120. *u sûnca zapādu*.
121. *mlõdi mîsec*, *mīnā*; *dvizôk* 'druga noć iza mijene', *trećôk* 'treća noć iza mijene', *cetvartôk*, *petôk* ...
122. *parvî kvārat*, gen. kvôrta 'prva četvrt'.
124. *tûnd* m., gen. tūndà 'uštap'.
127. *mîsecina*
128. *zvizdà*, gen. zvizdê.
129. *(zvizdà) tarmuntôna* 'Sjevernica'
130. *Danîca*.
131. *Vèli kâri* m. pl. 'Veliki medvjed'.
132. *Mõli kâri* m. pl. 'mali medvjed'.
133. *Vlâsići*.
134. *Sláma* 'Kumovska slama'.
136. *letî* (ili *pâdo*) *zvîzdā*.
137. *kolobôr*, gen. -*ōrà* (*òkolo sûnca*, *òkolo mîsēca*).
138. *primāliće*.
139. *lîto*.
140. *jësēn*.
141. *zīmà*, gen. zīmê.

V. NAVIGACIJA I MANOVRE

142. *onî mornôr navigô tolîko gòdišć* 'onaj mornar plovi toliko godina'.
143. *i znô jîdrit* 'i zna jedriti'.
144. *ukarcôjmo se udîja* 'ukrcajmo se odmah'.
145. *kà ćemo karcât vrîće?* 'kad ćemo krcati vreće?'
146. *sûtra ćemo pôrtit* 'otputovati'.
147. *sâlpa sîdro* 'diži s.'.

148. *vajô burdȉzât* 'valja križati (brodom)'.
149. *grẽmö nis krôj* 'idemo uz obalu'.
150. *bôrka ȉde na derîvu* 'barka skreće'.
151. *surgäćemo ovôde* 'ovdje ćemo se usidriti'.
152. *vajô kostât* 'valja pristati (brodom)'.
154. *mözemo li kostât?* 'možemo li pristati?'
155. *armizäli smo bôrku* 'usidrili smo barku'.
157. *fakîni iskarcõjü kôle* 'nosači iskrcavaju pakete'.
158. *nasukäli smo se (na sȉku, na plõcu, na milûru).*
159. *brûd je nõsal dnõ* 'brod je našao (taknuo) dno mora'.
160. *ko zapovîdõ ovîn brõdon?*
161. *käko tî guvernôs brõdon?* 'upravljaš'.
162. *znôs li manovrât brõdon?* 'znaš li ravnati brodom?'
163. *manôvra* 'manevriranje'.
164. *utopȉ se* 'utopiti se'.
165. *brûd je ȉsal na dnõ* 'potonuo je brod'.
166. *sovrât pûntu* (ili *sȉku*) 'izbjeći, zaobići rt (greben)'.
167. *nî se nȉkad nasukôl* 'nije se nikad nasukao'.
168. *ôrca!* 'prihvati!, na vjetar!'
169. *põja!* 'niz vjetar!'
170. *vîra!* 'okreni pravac!'
173. *brûd se võjo* 'brod se valja'.
175. *brûd se zbandô* 'brod se nagnuo na stranu'.
177. *kapitôn* 'kapetan'.
178. *parûn*, gen. parũnä 'zapovjednik broda'.
179. *nostrõmo* 'voda palube'.
180. *mornôr*, gen. mornõrä.
181. *pomõrac*, gen. pomôrca.
182. *mũco* m. 'mali (od broda), mornarski početnik'.
183. *cûrma, klipôj*, gen. klipõjä 'brodska posada'; *druzîna* 'ribarska posada'.
184. *pilõt* 'lučki peljar'.
185. *sototâjer* 'ronilac'.
187. *rõta* 'ruta, pravac putovanja'.
188. *vajô remurćât onî brûd* 'valja tegliti onaj brod'.
190. *tragẽt* 'trajekt, prijevozni brod'.
192. *sinjôl*, gen. sȉnjõlä 'znak, signal'.
193. *bôva* 'plutača'.
194. *ferôl*, gen. ferõlä 'lučki fenjer'.
195. *lantêrna* 'svjetionik'.
196. *lantêrna* 'svjetiljka na svjetioniku'.
197. *mûl*, gen. mũlä 'gat'.
198. *đȉga* 'lukobran'.
202. *mȉja* 'morska milja'.
204. *kvarantîna* 'karantena'.
205. *cinȉ mi zlõ môre, dúsla mi je mũka* 'hvata me morska bolest'.
206. *pôl je u môre i utopîl se je.*

VI. BRODOVI

a) *Tipovi*

207. *bôrka;* v. niže br. 06.
208. *brûd*, gen. brȍda 'brod'; v. niže br. 07.
209. *brûd peskô tȍko i tȍko* 'brod gazi toliko i toliko'.
210. *maôna.*
211. *câtara* 'splav'.

b) *Dijelovi*

212. *prôva* 'pramac'.
213. *karmȁ*, gen. karmê 'krma'.
214. *karmȁ tônda* 'okrugla krma'.
215. *karmȁ kvôdra* 'četverouglata krma'.
216. *ãsta od karmê* 'krmena statva'.
217. *ancikûr*, gen. ancikūrā 'pramčana statva'.
218. *kolûmba* 'kilj, kobilica'.
220. *tramezôl*, gen. tramezōlā 'protustatva'.
221. *pijôn*, gen. pijōnā 'donji dio korbe'.
222. *kôrba* 'rebro'.
224. *madîri* m. pl. 'oplata'.
225. *skȕf* 'poklopac'.
227. *martvù bônda* 'podvodni dio broda'.
228. *murâda* 'ograda oko palube'.
229. *bãnak*, gen. bônka 'poprečna daska za sjedanje'.
230. *bukapûrta* 'grotlo'.
231. *bônda od brȍda* 'bok broda'.
232. *kuvêrta* 'paluba'.
233. *parapẽt* m. 'oplata ograde'.
234. *brunōlī* m. pl. 'izljevnice'.
235. *pajûl* m. 'pomična podnica'.
236. *santîna* 'sliv, dno lađe'.
237. *stîva* 'tovarni prostor'.
239. *zdrîb*, gen. zdrībā 'rupa na dnu barke'.
240. *zdrîb*, gen. zdrībā 'čep za rupu na dnu barke'.
241. *ȍko od ônkore* 'ždrijelo za sidreni lanac'.

c) *Konstrukcija*

243. *skêr*, gen. skērā 'brodogradilište'.
244. *skalôda* 'navoz'.
245. *skalôda* 'navoz'.
246. *arsenôl*, gen. arsenōlā.
247. *vâzi* m. pl. 'sanjke za porinuće broda'.
248. *danàs ćemo porînut nòvi brûd.*
250. *brûd tecẽ, cinî vȍdu.*
251. *vajô ga zastanjât* 'valja učiniti da ne teče'.
252. *(za)kalafatât* 'šuperiti'.

253. *kalafôt* 'šuper'.
254. *avarîja* 'kvar, oštećenje (broda)'.
255. *katrôn*, gen. katrâma.
256. *katramät* (jo katramôn) 'namazati katranom'.
257. *pakôl*, gen. pāklā 'smola, paklina'.
258. *namāzot pāklon* 'osmoliti, opakliti'.
259. *skûpal*, gen. skûpla 'alat za pakljenje'.
260. *stŭpa*.
261. *lītŏ 'dlijeto'*.
262. *macûla* 'drven čekić'.
263. *raskĕta* 'strugač'.
264. *vajô karinät brûd* 'valja popraviti podmorski dio broda'
266. *navûc brûd na krôj* 'navući brod na obalu'; v. niže br. 09
267. *cāval*, gen. côvla,*brŏkva* 'čavao'.
268. *kavĕa* 'drveni čavao'.
269. *vîda* 'zavrtanj'.
270. *ôrgan* 'vitao'.

d) *O p r e m a*

271. *ôrt* f., *atrŏci* m. pl. 'oprema broda'.
272. *ôrmoli smo brûd* 'opremili smo brod'.
273. *sîdro* n., veće: *ônkora*.
274. *anêl*, gen. anĕla 'vitica sidra, karika'.
275. *pāta* 'nokat lopatice sidra'.
276. *māra* 'lopatica sidra, krak'.
277. *fûz* 'struk sidra'.
278. *krîz*, gen. krīzā 'motka na sidru'.
280. *sûrga (sîdro)!* 'baci sidro!'
281. *salpät sîdro* 'dizati sidro'.
282. *sîdro dĕre po dnŭ* 'vuče se, ne drži'.
283. *korpomôrto* m. 'težak predmet za sidrenje'.
284. *rampîn*, gen. -īnā 'kuka'.
285. *gănac*, gen. gônca 'kuka'.
287. *parônk* 'koloturnik'.
288. *grŭja* 'dizalica'.
289. *temûn*, gen. temūnā 'kormilo'.
291. *māskuli* m. pl. 'osnaci kormila'.
293. *fĕmene* f. pl. 'očnice kormila'.
294. *argŭtula* 'ručka kormila'.
295. *skāram*, gen. skôrma, *pālac*, gen. pôlca 'palac (za veslo)'.
296. *maskĕta* 'rašlje (za veslo)'.
298. *gavitêl*, gen. – ĕla 'plovak, znak na površini mora'.
299. *bucêl*, gen. –ĕla 'kolut, žaba (koloturnika)'; dvostruki: *katôlda*.
300. *bujûl*, gen. bujūlā 'vedro'.
301. *metlă*.
302. *skuvĕta* 'četka, metlica za palubu'.

303. *vajô isſregȁt kuvêrtu* 'valja izribati palubu'.
304. *bȕsula.*
305. *skandôj,* gen. –ōjā 'dubinomjer'.
306. *skandajâli smo dnȍ* 'izmjerili smo dubinu'.
307. *pajȅt* 'bokobran'.
308. *kadêna* 'lanac'.
309. *bîte* f. pl. 'dva stupića za privezivanje': *mônkul* 'samo jedan stupić'.
310. *ferôl,* gen. ferōlā 'brodski fenjer'.
311. *bandîra* 'zastava'.
312. *savȕra* 'balast (u brodu)'.
313. *ucinȉli smo savȕru* 'ukrcali smo balast'

e) *Veslo*

314. *veslȍ.*
315. *rucêj,* gen. -ējā 'ručka vesla'.
316. *zirûn,* gen. -ūnā 'srednji dio vesla'.
317. *polà* 'pala vesla'.
318. *parȉći* m. pl. 'par kraćih vesala'.
319. *nȅ zno vozȉt* 'ne zna veslati'.
320. *vozî na pujîsku* 'kao Puljizi', *vozî a la gondolêra* 'jednim veslom po krmi'.
321. *sijȁt* (jo sijôn) 'veslati natrag'.
322. *palôda* 'zamah veslom'.
323. na svićarȉci: *sijávac* 'vozač'.
324. *strȍp* 'prsten od konopa (za veslo)'.

f) *Jarboli i jedra*

325. *jôrbuli* m. pl. 'jarboli'
326. *jôrbul.*
327. *jôrbul o prôve* 'pramčani'.
328. *jôrbul o demëza* 'krmeni'.
330. *jôrbul ol gābije* 's košem'.
331. *bastûn* (gen. bastūnā) *o floka* 'motka za flok'.
335. *kȍfa* 'koš na jarbolu'.
336. *pȍmul* 'jabuka (na vršku jarbola)'.
338. *rôta, rōkȍ* 'kolo u žabi koloturnika'.
339. *pelûn,* gen. -ūnā 'križ na jarbolu'.
340. *lantîna* 'motka trouglog jedra'.
341. *pȋk* 'gornja motka četverouglog jedra'.
342. *bȕnj* 'donja motka četverouglog jedra; bum'.
344. *sôrtije* f. pl. 'pripone jarbola'.
345. *patarāci* m. pl. 'zapone jarbola'.
346. *jȋdra* n. pl.
347. *jȋdro.*
348. *jȋdro o tâja, j. na lantînu* 'trouglo na jednoj motki'.
349. *rônda, trêva* 'četverouglo jedro na dvije motke, sošno jedro'.

350. *flȍk*, pl. flȍci 'prečka, malo trouglo jedro na vrh pramca'.
351. *fîrse* f. pl. 'širine tkanine (za jedro), pole'.
353. *pasarîn* 'konopčić što veže jedro na donju motku'.
355. *dvîzi* (ili *îsa, lêva*)*jîdro!* 'dići jedro'.
358. *vajô impanât jîdro* (jo impanôn) 'valja skupiti jedro'.
359. *mâjna jîdro!* 'spusti jedro!'
360. *jîdra stresijû* 'ne hvataju, propuštaju vjetar'.
361. *gratîv* 'porubnik jedra'.
362. *strôj* 'leto, neko uže na jarbolu'.
363. *tarcalûn*, gen. -ūnā 'podveza (za jedro)'.

g) *Konopi*

364. *konōpî* m. pl.
365. *konȍp*. gen. konōpā.
366. *gûmina* 'debelo uže'; *sperônca* 'debelo uže od rezerve'.
367. *barbîta* 'priveza', *surgadîna* 'uže za sidro', *cîma* 'kraj užeta'.
368. *spôg*, gen. spōgā 'špag'.
369. *mrlîn*, gen. mrlīnā 'vrsta konopčića'.
370. *marafūnî* m. pl. 'priveznice podveza (trcarula, v. br. 363)'.
371. *ûzāl*, gen. ûzla.
372. *gāsa* 'petlja'.
373. *muskî ûzāl*.
374. *pjumbadûra* 'upletka (dvaju konopa)'; *pjumbât* 'uplesti (dva konopa)'.
375. *radônca* 'gvozdeni prsten (za konope)'.

VII. ŽIVOT NA BRODU

376. *furnêl*, gen. -ēla 'prenosna pećica'.
377. *trînoge* f. pl. tantum 'tronožac (za ognjište)'.
378. *vârc*, gen. vārcā 'vrč', *brȍkva*.
379. *domijôna* 'pletenka, damižon'.
380. *gamēla* 'zdjela za hranu, porcija'.
381. *skudēla* 'čanak, zdjelica'.
383. *zāra* 'žara'.
384. *sîć* 'limenka, kanta'.
385. *ferôl*, gen. ferōlā 'ručni fenjer'.
386. *gabîna* 'kabina'.
388. *pojāca* 'slamnjača'; v. niže br. 010.
389. *salvarȍba* 'sprema, smočnica'.
390. *provîste na brōdû* 'brodska zaliha'; v. niže br. 011.
391. *galēta* 'mornarski dvopek'.
392. *baskȍt* 'dvopek'.
393. *pulênta*.
394. *frîgonō rîba* 'pržena riba'

395. *pecênō rîba* 'pržena riba'.
396. *rîba na gradîkule* 'na roštilju, na žaru'.
397. *rîba lẽso* 'kuhana riba'.
398. *rîba na brujẽt* 'riba u umaku'.
399. *rîba na rosûl* 'riba na mornarsku'.
400. *sûho rîba* 'suha, osušena riba'.
401. *slõno rîba* 'slana riba'.
402. *rîba u ûlju.*
403. *afumôno rîba* 'nadimljena riba'.
404. *bakalôr*, gen. -ōrā.
405. *butôrga, jõjũ ol rîbẽ* 'ikra'.
406. *brujẽt* 'riblja umaka'.
407. *salamûra* 'rasol'; v. niže br. 013 i 015.
408. *grîhõtà! pêgula* 'nesreće!'; v. niže br. 016, 017, 019 i 020.
409. *danàs se ne kúpõn* (kupât se) 'danas se ne kupam'.
410. *nî me võja plîvõt* (jo plîjen) 'nije me volja plivati'.
415. *nerât* (jo nẽren) 'roniti'.
416. *skõcît dûn glovûn; skõcît a la pjumbîna* 'skočiti (u more) na noge'; v. niže br. 022 i 024.

VIII. TRGOVINA

Vidi niže br. 026 i 028.
419. *kàrik* 'tovar'.
420. *brũto* 'bruto-težina'.
421. *nẽto* 'neto-težina'.
422. *nâval*, gen. nôvla 'brodarina, vozarina'.
424. *pòlica* 'priznanica'.
425. *peskarîja* 'ribarnica'.
426. *sansîr*, gen. -īrā 'mešetar'.
427. *bâla* 'svežanj, denjak'.
428. *kôl* m. 'komad tereta'; v. niže br. 029.
429. *kontràt, ũgovor.*
430. *kupît.*
431. *prodât.*
432. *magazîn, konõba.*
433. *duvôna* 'carinarnica'.
434. *kontrobônd* 'krijumčarenje'.
435. *kontrobandijêr*, gen. -ērā 'krijumčar'.

IX. RIBANJE

a) *V r s t e*

436. *rîbanje.*
437. *rîbanje nis krôj* 'uz obalu'.
438. *rîbanje u kũlfũ* 'na otvorenom moru'.

440. *rȉbanje z delamîton* 's dinamitom'.
441. *rȉbanje z mlicȉcon* 's mlječikom'; v. niže br. 030.
442. *hȍmo na rȉbe, pûjmo na rȉbe* 'hajmo na ribanje'.
443. *rȉbarsćina* 'ulov'.
444. *rȉbor* 'ribar'.
445. *dȋl*, gen. dȋlā 'dio ulova'.
447. *pȍsta* 'određeno mjesto za ribanje'.
449. *kasȅta* 'sandučić za ribu', *panȏr*, gen. panōrā 'koš'.

b) *O r u đ e*

450. *ùdica.*
451. *zūbȁk*, gen. zûpka, *vȏrh* 'oštra kvačica na udici'.
453. *fûz* 'struk udice'.
454. *rōzgā, pāl'ca* 'trska s povrazom'.
455. *jȅska* 'meka': v. niže br. 031.
456. *brȕm m.* 'meka porazbacana po moru'; glagol: *brūmȁt*, jo brumôn.
457. *danȁs rȉba dobrȍ ćapōjȇ* 'zagriza meku'.
458. *nȕoplōv, tȕnja* 'povraz, tunja'; glagol: *oplâvit, tȕnjon se oplōvjō.*
459. *traîna, pānula* 'povraz koji se vuče za čamcem'; glagoli: *trainȁt*, jo trainôn, *panulȁt*, jo panulôn.
460. *olovnȉca* 'na povrazu'.
461. *parangȏl*, gen. -ōlā 'strukovi, dugo uže s mnogo udica'; *pićȁk*, pl. *pîjci*, gen. píćōk 'uzice uz majstru od parangala'.
462. *levandûra (o darvȁ)* 'vrsta vedra za parangal'.
463. *parangȏl se zamorsȋl* (ili *imbrojȏl*) 'zamrsio se'.
464. *vajȏ ga netȁt* 'valja ga razmrsiti'.
465. *strȕcav'ca* 'naprava za ribanje nekih glavonožaca'.
466. *strȕcavica* 'druga naprava za glavonošce'.
468. *ôsti*, gen. ostȉjū f. pl.
469. *kopîsće* 'motka ostiju, kopljište'.
470. *bârk*, pl. *bārci od ostȉjū.*
471. *pûnta* 'vršak zubaca na ostima'.
472. *zūbȁk*, pl. *zūpci* 'zupci na ostima'.
473. *vōrsa* 'vrša'; v. niže br. 032.

c) *M r e ž e*

474. *mrȉza* 'mreža'.
475. *vrȉća, sāka* 'dno mreže'.
476. *spurtȇl* m., gen. -ēla 'janka'.
479. *sābaka* 'vrsta mreže', manja: *trâta;* v. niže br. 489.
480. *kolȍ* 'motka na dva kraja mreže'.
481. *ruciȏk*, gen. -ōkā, *orćȏs*, gen. orćōsā 'rečijak, neka mala mreža'.
482. *plȉvarica* 'neka mreža'.
485. *jaglicȏra* 'za iglice'; v. *jaglȉca*, br. 525.
488. *popûvn'ca* 'popunica, trostruka mreža'.
489. *trāta* 'neka mreža'; v. gore br. 479; v. niže br. 033.

491. *ȍko* n., pl. okȃ 'u mreže'.
492. *jôgla* 'igla (za mrežu)'.
493. *vajô mōstīt mrȉzu* 'valja mastiti mrežu'.
494. *pritûr (o darvȁ), kancilîr (o stinê)* 'posude za maščenje mreže'; v. niže br. 035.
495. *ôrmot mrȉzu* 'opremiti mrežu konopom, plutom i olovom'.
496. *ȍlovo* n., pl. olōvȁ *olóvnica* 'na dnu mreže'; *olovnjî prîtanj* (-tnja) 'konop s olovnicama'.
497. *putȍ* n. 'pluto'; *putnjî prîtanj* (-tnja) 'konop s plutima'.
498. *mrȉza se isporȃla, iskȉdoli smo mrȉzu.*
499. *vajô je zakȃrpit* (ili *nacinīt*).
500. *gavitêl*, gen. -ēla *balûn*, gen. -ūnȁ 'plovak, plivajući znak'.

X. FAUNA

a) *Ribe*

501. *rȉba.*
503. *rȉba ol mãse* 'plava riba'.
504. *stôrnō rȉba, rȉba o stinê* (ili *o kâmena*) 'koja živi na kamenu'.
505. *mãnjus* m. 'sitnež, razna sitna riba'.
507. *rȉba plȉjē* 'pliva'.
508. *rȉba se mrīstī* 'mrijesti'.
509. *jōjȁ* n. pl. (sing. jôje) 'riblja jaja'.
510. *butôrga* 'ikra'; *butargônā rȉba* 'riba s ikrom'.
511. *brônce* f. pl. 'škrge'.
512. *ventrôn* m. gen. -âma 'drob, iznutrica': a) *crîvo*, b) *jôtra*, c) *porćȃc* 'želudac', d) *sârce*, e) *zûc* 'žuč'.
513. *krēlȁ* n. pl. (s boka), *pērȁ* n. pl. 'peraje' (na leđima i trbuhu).
514. *drãce* f. pl., *kōsćȉce* f. pl. 'riblje kosti'.
515. *lȕstre* f. pl., krljušti, ljuske od ribe'.
516. *sardȅla* (Clupea pilchardus).
517. *sardelîne* f. pl. 'sardelice'.
521. *minćûn*, gen. -ūnȁ 'inćun, brgljun' (Engraulis encrasicholus).
523. *lāstovica* 'riba poletuša' (Cypselurus Rondeletii).
524. *jaglûn*, gen. -ūnȁ (Scomberesox saurus).
525. *jaglȉca* 'iglica' (Belone belone).
526. *cȉpāl*, gen. cȉpla (Mugil cephalus).
531. *gavûn*, gen. -ūnȁ (Atherina hepsetus).
533. *skȁram*, gen. skôrma 'škaram' (Sphyraena sphyraena).
534. *trȉja* 'trlja' (Mullus surmuletus).
535. *trȉja* 'trlja' (Mullus barbatus).
536. *kîrnja* 'kijerna' (Polyprion americanum).
537. *kȉrnja* 'kijerna' (Serranus gigas).
538. *kōnjȃc*, gen. kônjca 'kanjac' (Serranus cabrilla).
539. *pȉrak*, gen. pîrka m. 'pirka' (Serranus scriba).
540. *mezopȉrak*, gen. -îrka 'vučić' (Serranellus hepatus).

541. *jubîn*, gen. jubîna 'lubin' (Labrax lupus).
543. *bokadôro* m. 'grb' (Sciaena umbra).
544. *kavãla* 'krap' (Corvina nigra).
545. *lampũga* (Coryphaena hippurus).
546. *jẽrã* (Brama Raji).
547. *carnjûl*, gen. -ūlā 'crnac, crnjel' (Chromis chromis).
548. *smȍkva*, *fîga* (Stromateus fiatola); slične su joj *hīnjãc*, gen. hînjca, *hinjũsa*.
551. *drûzg* 'drozak' (Labrus turdus).
552. *vrâna* (Labrus merula).
553. *sôlnjaca* 'lumbrak' (Crenilabrus ocellatus).
554. *krãska* (Crenilabrus mediterraneus).
555. *sôlnjaca* (Crenilabrus pavo).
556. *dônzula*, veća: *pinzîr* 'knez' (Coris julis).
558. *mînula* (ženka), *trâgal*, gen. trògla (mužjak) (Maena maena).
559. *gĩra*, dem. *gĩrica* (Maena smaris).
560. *sũrak*, gen. sôrga (Diplodus sargus).
561. *frôtar*, gen. frôtra 'fratar' (Diplodus vulgaris).
562. *spôr*, gen. spōrā 'špar' (Diplodus annularis).
563. *pĩc* (Puntazzo puntazzo).
564. *kônter* 'kantar' (Cantharus lineatus).
565. *zubãtac*, gen. zubâca (Dentex dentex).
566. *orôda*, *komôrca* 'ovrata, komarča' (Sparus auratus).
567. *pãgar* (Pagrus pagrus).
568. *arbûn*, gen. -ūnā (Pagellus centrodontus).
569. *fraulîn*, gen. -īnā 'arbun grbić' (Pagellus acarne).
570. *ôvcica* 'ovčica' (Pagellus mormyrus).
571. *fraulîn*, gen. -īnā 'arbun rumenac' (Pagellus erythrinus).
573. *usãta* 'ušata, ukljata' (Oblada melanura).
574. *sôlpa* 'salpa' (Boops salpa).
575. *bûkva* (Boops boops).
576. *skûsa* (Scomber scomber).
577. *ćûrlica* 'mlada skuša'.
578. *lokôrda* 'plavica, lokarda' (Scomber colias).
579. *trũp* 'trupac' (Auxis thazard).
580. *tûnj*, gen. tūnjā (Thunnus thyssus).
582. *lũc* (Euthynnus pelamis).
584. *palamîda* 'polanda' (Sarda sarda).
585. *snjûr*, gen. snjūrā 'šnjur' (Trachurus trachurus).
586. *lĩca* (Lichia glauca).
587. *lĩca* (Lichia amia).
588. *fônfan* 'fanfan' (Naucrates ductor).
589. *bilîzna* (Seriola Dumerilii).
590. *bilîzna* (Pomatomus saltatrix).
593. *glomȍtac*, gen. -ȍca 'glavoč' (Gobius niger jozo).
594. *glomȍtac*, gen. -ȍca 'glavoč kamenjar' (Gobius paganellus).
595. *delbôn* m. 'lastavica prasica' (Trigloporus lastoviza).

596. *kokotȉć* (Trigla cuculus).
597. *kȍkōt* (Trigla lyra).
598. *kȍkōt* (Trigla obscura).
599. *kȍkōt* (Trigla lucerna).
601. *lâstovica* (Trigla aspera).
605. *skarpîna* 'škrpina, bodeljka' (Scorpaena scrofa).
606. *skarpûn*, gen. -ūnā, dem. skarpūnȉć 'bodeč' (Scorpaena porcus).
607. *kovôc*, gen. kovōcā, *sanpjerîn* 'kovač' (Zeus faber).
608. *rômb* 'rumbac kvrgaš' (Rhombus maximus).
609. *rômb* 'rumbac ljuskaš' (Rhombus levis).
610. *rômb* 'poklopac glatkiš' (Bothus podas).
611. *pīzdȉn pokrīvāc*, gen. -îvca (Arnoglossus Grohmanni).
615. *svȍja* 'list' (Solea vulgaris).
616. *svȍja* 'list crnorubi' (Solea Kleinii).
617. *svȍja* 'list pečatar' (Solea ocellata).
618. *svȍja* 'list piknjavac' (Solea lutea).
621. *morlȕc* 'pišmolj' (Gadus poutassou).
622. *tovôr*, gen. tovâra 'oslić' (Merluccius merluccius).
624. *tabȉnja*, dem. *tabȉnjica* (Phycis blennioides).
625. *tabȉnja* (Phycis phycis).
626. *ùgorova màti* (Onos tricirrata).
627. *slȉnka ol kràja* (ili *ol koridūrā*) 'slingura blatarica' (Blennius ocellaris).
628. *slȉnka* 'slingura mrkulja' (Blennius gattorugine).
629. *pȁūk*, pl. pȁūci 'pauk crnac' (Trachinus araneus).
630. *pȁuk* 'pauk bijelac' (Trachinus draco).
631. *pȁuk* 'pauk kamenjar' (Trachinus lineatus).
632. *pȁuk* 'pauk žutac' (Trachinus vipera).
633. *batovȉna* 'bežmek, čačak' (Uranoscopus scaber).
634. *hudobȉna* 'grdobina' (Lophius piscatorius).
635. *hudobȉna* 'grdobina blatarica' (Lophius budegassa).
636. *pesespâda* f. 'jaglun' (Xiphias gladius).
637. *bucȁt*, *bucônj*, gen. bucōnjā 'bucanj' (Mola mola).
638. *sȁbja* (Lepidopus caudatus).
640. *angȕja* 'jegulja' (Anguilla anguilla).
641. *angȕjica* 'jeguljica'.
644. *slizȍtina* 'sluzavost' (nekih riba).
645. *ùgor*, dem. ùgorcić (Conger conger).
646. *marȉna*, dem. *marȉnica* 'murina' (Muraena helena).
647. *konjîc*, gen. konjīcā (Hippocampus guttulatus).
648. *kucîn volȉna* 'pas volonja' (Heptranchias perlo).
650. *mãska* 'mačka' (Scyliorhinus canicula).
651. *mãska* 'mačka pjegavica' (Scyliorhinus stellaris).
652. *mãska* 'mačka crnožvalica' (Galeus melanostromus).
653. *kucîn*, gen. kucȉna 'pas pena' (Mustelus mustelus).
654. *glûhi kucîn* 'pas glušac' (Mustelus asterias).
655. *pesikônt* 'pas modrulj' (Prionace glauca).

658. *pesikônt* 'morski pas' (ljudožder) (Carcharodon carcharias).
663. *kucîn kosćenjôk*, gen. -ōkā 'pas kostelj' (Squalus acanthias).
664. *kucîn kosćenjôk* 'pas kostelj' (Squalus fernandinus).
665. *kucîn kosćenjôk* 'pas kostelj crnac' (Spinax niger).
670. *sokûl*, gen. sokōla 'sklat' (Squatina squatina).
672. *tornjôvka* 'drhtulja pjegavica' (Torpedo torpedo).
673. *tornjôvka* 'drhtulja šarulja' (Torpedo marmorata).
674. *tornjôvka* 'drhtulja mrkulja' (Torpedo nobiliana).
675. *volîna dugonòsica* 'raža volina' (Raja macrorhynchus).
676. *klînka* 'raža dugonoska' (Raja oxyrhynchus).
677. *barãkula* 'raža kamenica' (Raja clavata).
679. *volîna muskô (s kurcējîman)* 'raža volina bjelica' (Raja alba).
680. *rãzina* 'raža' (Raja asterias).
681. *barãkula* 'raža mnogopjega' (Raja miraletus).
683. *zutũga* 'raža golub' (Myliobatis aquila).
684. *zutũga* 'golub ćukan' (Myliobatis bovina).
686. *zutũga* 'raža žutulja' (Dasybatus pastinachus).
690. *storijûn*, gen. -ūnā 'jesetra obična' (Acipenser sturio).
691. *paklôra, lamprîda* 'paklara morska' (Petromyzon marinus).

b) *k i t o v i*

692. *dupîn*, gen. dupīna (Delphinus delphinus); *dupîn napuhâvac, dupîn kulfôr.*

c) *P e r a j a r i*

696. *morskî medvîd* 'tuljan, foka' (Monachus monachus).

d) *G m i z a v c i*

697. *morskô zãba* 'morska kornjača' (Thalassochelys caretta)

e) *M e k u š c i*

698. *sîpa* (Sepiola Rondeletii).
700. *sîpa* (Sepia officinalis).
701. *sîpica* 'mlada sipa'.
702. *sîpa je pūstîla carnîlo* 'bacila crnilo'.
703. *trôk*, pl. trôci 'trak (od sipe, hobotnice)'
704. *kûst ol sîpē* 'sipovina, siplja ljuska'.
705. *sîme ol sîpē* 'sipl e sjeme'.
706. *lîgna* 'lignja' (Loligo vulgaris).
707. *ligõtac*, gen. -òca 'totanj' (Todarodes sagittatus).
708. *mûzgovac*, gen. -ovca 'muzgavac' (Eledone Aldrovandii)
709. *mûzgovac*, gen. -ovca 'muzgavac' (Eledone moscata).
710. *hobõtnica* (Octopus vulgaris).
712. *hobõtnica îmo ösan trõkîh* 'osam trakova'.
713. *i na njîman dvô réda cûfki* (nom. cupak) 'dva reda prianjalka'
715. *mûsula* 'školjka'.
716. *lùpōr* 'priljepak, lupar' (Patella coerulea).

717. *sasûrka* 'morsko uho' (Haliotis lamellosa).
718. *gȁrc*, gen. gārcȁ 'narikla, nanara, ugrc' (Neverita millepunctata).
719. *spûz*, gen. spūzȁ (Aporrhais pes pelicani).
720. *gujîca* (Cerithium vulgatum).
721. *vōlȁk*, gen. vōlkȁ, pl. vōlcî (Murex brandaris).
722. *vōlȁk*, gen. vōlkȁ, pl. vōlcî (Murex trunculus).
727. *mûsula* 'dagnja' (Mytilus galloprovincialis).
729. *dâtar* 'prstac, prstić' (Lithophaga lithopaga).
743. *zlostûra* 'ljostura' (Pinna nobilis).
744. *grînja* 'vrtuščica' (Teredo navalis).

f) *Ljuskari*

746. *kvȍska* 'kozica' (Palaemon serratus).
747. *kozôr*, gen. -ōrȁ 'račić pješčar' (Crangon crangon)
748. *skâmp* 'norveški rak' (Nephros norvegicus).
749. *hlûp* (Homarus vulgaris).
750. *jástog*, pl. jástozi (Palinurus vulgaris).
751. *kûcica* 'zezalo' (Scyllarus arctus).
752. *kûcica* (Scyllarus latus).
754. *rȁk*, pl. racî 'obalska rakovica' (Carcinus moenas).
756. *kosmêj*, gen. -ējȁ 'rakovica spužvara' (Portunus corrugatus).
757. *rȁk o tarcônē* (tarcôna 'malarija') (Eriphia spinifrons).
758. *dezùja* (ženka), *bogdôn*, gen. -ōnȁ (mužjak) 'morski pauk' (Maja squinado).
765. *zagrîzā me je rȁk*.
766. *klisćȁ* n. pl. 'kliješta (u raka)'.
767. *bȁrk*, pl. barcî 'brk (u jastoga)'; ispod brka, kod zuba: *motâlo*.

g) *Bodljari i dupljari*

768. *jezîna* 'ježinac kamenjar' mužjak (Paracentrotus lividus).
769. *jezîna* isto, ženka.
770. *morskî krîzic* 'morska zvijezda, križalina' (Asterias).
771. *pistêj*, gen. -ējȁ, *kacmarîn*, gen. -înȁ 'pestelj, trp' (Holothuria).
773. *pizdȁcina* 'meduza' (Medusa).
774. *spûga*, dem. *spûzvica* 'spužva' (Euspongia).
775. *vlasînica* 'vlasulja' (Anemonia sulcata).
776. *pomedôra* 'crvena moruzga' (Actinia equina).
777. *morskô kîta* 'koravi koral' (Gorgonia).
778. *kurâja* f. 'crveni koral' (Corallium rubrum).

h) *Morske ptice*

779. *strîga* 'mala burnica' (Procellaria pelagica).
780. *nerȁk*, gen. nērkȁ, pl. nērcî 'ronac' (Mergus).
783. *kovôc*, gen. -ōcȁ 'kovač' (Sterna hirundo).
784. *kȁukal* 'galeb' (Larus ridibundus); manji i crn: *grêgula*.
785. *kālеb* 'srebrnasti galeb' (Larus argentatus).

a) *Morska*

787. *purîć* 'neka morska trava, alga' (Zostera marina).
788. *galôna* 'morska salata' (Ulva lactuca).

b) *Kopnena*

791. *cesmîna* (Qercus ilex).
792. *bûr*, gen. bōrā 'pitomi bor, pinija' (Pinus pinea).
793. *bûr*, gen. bōrā 'primorski bor' (Pinus maritima).
794. *bûr*, gen. bōrā 'bijeli bor' (Pinus halepensis).
795. *māslina* (Olea europaea).
796. *omêndul* 'bajam, badem' (Amygdalus communis).
797. *narônca* 'naranča' (Citrus aurantium).
798. *lemûn*, gen. -ūnā (Citrus limonum).
800. *pâlma* (Palma).
801. *zeromôd*, gen. zeromáda 'ruzmarin' (Rosmarinus officinalis).
802. *murtēla* 'bosiljak' (Ocymum basilicum).
803. *levônda* 'despik, lavendla' (Lavanda officinalis).
804. *manzurôna* 'mažurana' (Origanum majorana).
805. *arbaluvîja* 'lujza, četrina' (Lippia citriodora).
806. *smārska* 'mirta, mrča' (Myrtus communis).
807. *tamarùs* 'tamaris' (Tamerix gallica).
808. *matôr*, gen. -ōra 'matar, motrika' (Crithmum maritimum).

DODATAK

01. uz br. 17. Razne morske struje: *kurênt is tarmuntône, kurênt iz gregojā, kurênt iz levônta, kurênt iz sirōka.*
02. uz br. 98. Vrste oblaka: *pjovadûra* 'oblak pred kišu'; *spalmēji* m. pl. 'oblaci pred neveru'.
03. uz br. 113. Predviđanja vremena: Kolobar oko sunca i mjeseca predznak je ružna vremena.
04. uz br. 133. Ostala zviježđa: *Zvîzdù dalmatînka* 'na S.-I. Sjevernice'; *Guspinā krūna* 'više zvijezda u obliku krune'; *Trî sestrē Lāzarove; Pētrov mōli krîz* '5 zvijezda u obliku križa'; *Bandîra* '3 zvijezde u obliku trokuta'; *Vēli krîz* '5 zvijezda u obliku križa'; *Gvardijûle* f. pl. '2 zvijezde'; *Kōmpās* '5–6 zvijezda u obliku šestara'; *Śćōpī* (štapi) '3 zvijezde u jednom redu'; *Rônda* '4 zvijezde u četverokutu'; *Smokvènica* 'jedna zvijezda'; *Vuciōcī* 'dvije zvijezde'.
05. uz br. 137. Po kojim kalendarima predviđate vrijeme: *Barbanera* koji je izlazio u Foligno (Umbria).

06. uz br. 207. Tipovi čamaca: *gajêta* oko 9 m; *gûc* 'jednake krme i pramca'; *kaïć; levût* oko 11 m; *lôja* 'svićarica na ribanju'; *pâsara* s plitkim dnom; *sândula.*

07. uz br. 208. Tipovi brodova: *bracêra* s jednim jarbolom; *trobâkul* s dva jarbola.

09. uz br. 266. Koja se drva upotrebljavaju za gradnju lađa: *bûr* 'bor'; *cesmîna; jelovîna, mûrva; rāstovina; smrîka.*

010. uz br. 388. Posuda za obavljanje nužde: *vârcina.*

011. uz br. 390. Brodske zalihe: *basköt, bîz* 'grašak', *bûb* 'bob', *fazûl* 'grah', *galêta* 'mornarski dvopek', *grîz, kafà, kapûla* 'crveni luk', *kastradîna* 'bravlje slano meso', *kolōcî* 'kolači, prsteni od kruha'. *konsêrve, krûh, kvasîna* 'ocat', *lêća, lućîka* 'ljutika', *lûk* 'češnjak', *makarūnī, manîstra* 'tjestenina', *mūkà* 'brašno', *pàsta* 'tjestenina', *papôr, pulênta, rakîja, rîzi* 'riža', *slanjūtăk, sôl* f., *travarîca, ûlje, vīnō.*

013. uz br. 407. Posebni plesovi: *tānac po rîbārsku* i *gīrōrski tânac.*

015. uz br. 407. Blagdan pomoraca: *Svêti Mikûla* 'Sv. Nikola'.

016. uz br. 408. Što donosi nesreću: a) Za vrijeme mraka ne smije se posuditi soli, roštilj ni posuda za maštenje mreža: to bi bio *lihôtac* 'smola, nesreća'; b) Hodeći na ribanje sresti staru *vîsćicu.* – Vjerovalo se u sanje.

017. uz br. 408. Koji su dani nesretni: *pētăk*, gen. pêtka.

019. uz br. 408. Koje se riječi ne smiju izgovoriti na ribanju: *kucîn* 'pas', *pŏp, zêc.*

020. uz br. 408. Koja su strašila: *macîć na zōlū* i *bâko* 'mitska bića'.

022. uz br. 417. Kako nose terete a) ljudi: na ramenu, b) žene: na glavi,

026. uz br. 417. Mjere težine: *fûnta* oko 1/2 kg, *kîl, barîl* oko 60 kg, *kvintôl, tonulôda, vagûn.*

028. uz br. 417. Mjere dužine: *lôkat* oko 59 cm, *mêtar, mijôr mētrîh* 1000 m, *mletâska mîja* 1852 m.

029. uz br. 28. Vage: *statîra* 'kantar', *balônca* 'obična vaga', *balancûn* 'decimalna vaga'.

030. uz br. 441. Otrovi za ribanje: istučen *mlîcic* 'bijeli sok od mlječike' (Euphorbia).

031. uz br. 455. Meke: mala ribica, komad ribe, *côrv, corvăk*, gen. cōrka 'crvić', *pāsta* 'vrsta tijesta'.

032. uz br. 473. Vrste vrša: a) *vôrsa na sârce*, b) *vôrsa na jezînu.*

033. uz br. 490. Ostale vrste mreža: a) *budĕli* m. pl. 'stajačica', b) *bukvôra* za bukve, c) *gavunôra* za gavune, d) *kucinôra* za jastoge, e) *prepŏst* dvostruka stajačica.

035. uz br. 494. Mast za mreže: a) *kôrka* 'borova kora stučena i kuhana u moru', b) *rujôta* 'stučeno lišće biljke *ruj* = *smārska* (Cotinus coggygria) sirovo u moru'.

POSLOVICE I IZREKE U VEZI S MOREM

Fōlī môre, dōrse krȁja 'Hvali more a drž se kraja'.
Ni u môru mȉre, ni u zenê vȉre.
Ni na pûntu dȍbra pûrta, ni u tȉkvu dȍbra sûda.
Mornȏrski krȕh ȉmo sȅdan kûr 'sedam kora'.
Mlôd rȉbor, stôr prosjôk.
Ko spî rȉbe ne lovî.
Vȅlo rȉba mȍlu jȋ.
Nȉkomu i ȍlovo plȉje a nȉkomu ni putȏ ne mȍre.
Dȉ je pȕno gospodȏrih brûd se razbȉje.

Zdrôv kako rȉba. Mucî kako rȉba. Ȉmō ȍko od kȃleba. Pūse kako medvȉd morskî. Nȅrē (roni) *kako nērȁk. Ôn nî ni pȉrak ni kōnjȃc* 'On je mrtvo puhalo, nije ni muško ni žensko'. *Ȗjōl ga je na jȅsku* 'Namamio ga je'. *Imôl je dȍbru jȅsku* 'Uspio je'. *Posôl mu ne grê u kārmȕ* 'Ne uspijeva mu'. *Izgubȉt tarmuntônu* 'Smesti se, izgubiti glavu'. *Najȉl se kako dupȉn. Pārnul je kako dupȉn. Tû ti je kako kāpja ȕ more. Tû ti je kako mlōtȉt môre. Vȍzi jedôn u pētȁk a drūgī u subȍtu* 'Ne voze istovremeno'. *Grê nāprid kako rȁk. Kurî kako rȁk* 'Trči kao rak'. *Carjên kako rȁk* (ili *kako skarpȉna*). *Vȅce mȍze pizdinȁ lâka nego gȕmina vêle jâka. Bonâca kakȍ u pīskū. Ko mȍci guzȉcu papô rȉbice. Rȉba iz môra a mêso ȉspod nūzā.*

INDEKS RIJEČI

Brojevi iza riječi odnose se na numeraciju u kvestionaru.

afumono riba 403
ancikur 217
anel 274
anguja 640
angujica 641
arbaluvija 805
arbun 568
argutula 294
armizat 155
arsenol 246
asta 216
atroci 271
avarija 254
bakalor 404
bako 020
bala 426
balancun 029
balonca 029
balun 500
banak 229
bandira (zastava) 311, (zviježđe) 04
barakula 677, 681
Barbanera 05
barbita 367
baril 026
bark 470, 767
baskot 392, 011
bastun 331
batićat 71
batovina 633
bilit 19, 115
bilizna 589, 590
bite 309
biz 011
bocel 299
bocić 37
bogdan 758
bokadoro 543
bonaca 110
bonda 227
borka 150, 207
bota 23
bova 81, 193
bracera 07
brokva 267
bronce 511
brud 159, 160–162, 165, 173, 174, 188, 208, 209, 248, 250, 264, 265, 272
brujet 398, 406
brum, brumat 456
brunoli 234
bruto 420

bub 011
bucat, buconj 637
budeli 033
bujul 300
buk 37
bukapurta 230
bukva 575
bukvora 033
bunj 342
bur 792, 793, 794, 09
burdizat 148
busula 304
butorga, butorgan 405, 510
carnilo 702
carnjul 547
caval 267
catara 211
cedivat 77, 78
cesmina 791, 09
cetvartok 121
cima 367
cipal 526
corv 031
corvak 031
crivo 512
cupak 713
curma 183
ćapoje riba 457
ćor 96
ćurlica 577
Danica 130
datar 729
dazji 90
delamita 440
delbon 595
demez 328
derat po dnu 282
deriva 150
dezuja 758
dil 445
domijona 379
donzula 556
doz 89, 93
drace 514
druzg 551
druzina 183
duga 111
dupin 692
duvona 433
dvizi jidro 355
dvizok 121
diga 198
fakin 157
fazul 011
femene 293
ferol 194, 310, 385
figa 548
firse 351
flok 331, 350
fonfan 588
fortonol 102
fortuna 102
fraulin 569, 571
frigon 394
frotar 561
funta 026
furijanct 79
furnel 376
fusko 101
fuz 277, 453
gabija 330
gabina 386
gajeta 06
galeta 391, 011
galona 788
gamela 380
ganac 285
garbin 67
garc 718
garmi 88
gasa 372
gavitel 298, 500
gavun 531
gavunora 033
gira, girica 559
glomotac 593, 594
gradikule 396
grativ 361
greben 47
grego, 63, 01
grihota 408
grinja 744
griz 011
grmnjavina 87
grom 86
gruja 288
guc 06
gujica 720
gum'na 366
gundelera 320
Guspina kruna 04
guvernat 161
Gvardijule 04
hinjac 548
hinjusa 548
hlap 749
hobotnica 710, 712
hudobina 634, 635
impanat jidro 358
imbrojat se 463
isa jidro 355
isfregat 303
iskarcavat 157
iskidot 498
iskrit 29
isporat se 498
isteć, isticat 116
istok 114, 117
istresijat 71
jaglica 525
jaglicora 485
jaglun 524
jarina 59
jastog 750
jelovina 09
jera 546
jesen 140
jeska 455
jezina 768, 769, 031
jidrit 143
jidro 71, 346, 347, 355, 358–360
jogla 492
joja 405, 509
jorbul 325–330
jotra 512
jubin 541
kacmarin 771
kadena 308
kaić 06
kalafatat 252

kalafot 253
kafa 011
kaleb 785
kalig 101
kamen 504
kancilir 494
kapiton 177
kapula 011
karcat 145
karik 419
karinat 264
karma 72, 213–216
kaseta 449
kastradina 011
katramat 256
katron 255
kaukal 784
kavala 544
kavea 268
kil 026
kirnja 536, 537
kita 777
klinka 676
klipoj 183
klišća 766
kofa 335
kokot 597–599
kokotić 596
kol 157, 428
kolo 480
kolobor 137
koloci 011
kolumba 218
komorca 566
Kompas 04
konoba 432
konol 41
konop 364, 365
konserva 011
konter 564
kontrat 429
kontrobandijer 435
kontrobond 434
konjac 538
konjic 647
kopišće 469
korba 222
korka 035
korpomorto 283
kosmej 756
kostat 152, 154
košćice 514
kovoc (riba) 607, (ptica) 783
kozor 747
kraska 554
krela 513
kresivat 76
kriz (na sidru) 278, (zviježde) 04
krizić 770
kroj 30, 32, 149, 437
kruh 011
kucica 751, 752
kucin (morski) 648, 653, 654, 663–665, (kopneni) 019
kucinora 033
kulaf 38, 438
kulap mora 22, k. vitra 82
kulma 20
kupat se 409
kupit 430
kuraja 778
kurent 17, 01
kust 704
kuverta 232, 303
kvarantina 204
kvarat 122
kvasina 011
kvintol 026
kvoska 746
lampo 85
lamprida 691
lampuga 545
lanterna 195, 196
lantina 340, 348
lastovica 523, 601
leća 011
lemun 798
leso 397
letit 136
leva jidro 355
levandura 462
levonda 803
levont 64, 01
levut 06
lica 586, 587
ligna 706
ligotac 707
lihotak 016
lito[1] (ljeto) 139
lito[2] (dlijeto) 261
loja 06
lokat 028
lokorda 578
lomp 84
luc 582
lućika 011
luk 011
lupor 716
lustre 515
macić 020
macula 262
madiri 224
magazin 432
magla 99
maistrol 69
majna jidro 359
makaruni 011
manistra 011
manovra 163
manovrat 162
manzurona 804
manjus 505
maona 210
mara 276
marafuni 370
mareta 26
marina 646
martvu bonda 227
masa 503
maska 650–652
masketa 296
maskuli 291
maslina 795
mator 808
medvid 696
metla 301
metar 028
mezopirak 540

mija 202, 028
mijor 028
milura 13
mina 121
minéun 521
minula 558
misec 121
misecina 127
mlicic 441, 030
Moli kari 132
more 7, 9, 11–14, 19, 28, 29, 205, 206
morluc 621
mornor 142, 180
morski medvid 696
morsko kita 777
morsko zaba 697
mostit 493
mristit se 508
mriza 474, 493, 495, 498
mrlin 369
muco 182
muka[1] (bol) 205
muka[2] (brašno) 011
mul 197
murada 228
murtela 802
murva 09
muski uzal 373
musula 715, 727
muzgavac 708, 709
nacinit 499
naoplov 458
na pujisku 320
naronca 797
naval 422
navuc na kroj 266
nasuka se 158, 167
navigat 142
nebo 96
nemb 98
nerak 780
nerat 415
netat 464
neto 421
nosal je dno 159
nostromo 179
oblocno 97
oblok 98
ohlep 27
oko[1] od mrize 491
oko[2] od onkore 241
olovnica (na povrazu) 460, (na mreži) 496
olovnji 496
olovo 496
omendul 796
onkora 273
oplavit 458
orca 168
oréos 481
organ 270
ormot brud 272, ormot mrizu 495
oroda 566
ort 271
ostar 66
osti 468,470
otok 46
ovcica 570
padat 136
pagar 567
pajet 307
pajul 235
paklora 691
pakol 257, 258
palac 295
palamida 584
palica 454
palma 800
paloda 322
panor 449
panula, panulat 459
papor 011
parangol 461, 463
parapet 233
parići 318
paronk 287
parsi 92
parun 178
pasara 06
pasarin 353
pasta (hrana) 011, (meka) 031
pata 275
pataraci 345
pauk 629–632
pecen 395
pegula 408
peskarija 424
pelun 339
pera 513
pesespada 636
pesikont 655, 658
peskat 209
petak 017
petok 121
pic 563
pićak 461
pijavica 107
pijon 221
pik 341
pilot 184
pina od mora 19
pinzir 556
pirak 539
pistej 771
pizdacina 773
pizdin pokrivac 611
pjovadura 02
pjumbadura 374
pjumbat 374
pjumbina 416
plit 507
plivarica 482
plivot 410
pokrivac 611
poja 169
pojaca 388
pola 317
polica 423
pomedora 776
pomorac 181
pomul 336
pop 019
popuvnica 488
porat 35
porćac 512
porinut 248

porošnjok 91
portit 146
posta 447
prepost 033
primaliće 138
pritanj 496, 497
pritur 494
prodat 431
prova 70, 212, 327
proviste 390
pulenta 393, 011
pucina mora 8
puhat 75
pulenat 68
punta 45, 471
purić 787
putnji 497
puto 497
radonca 375
ragun 105
rak 754, 757, 765
rakija 011
rampin 284
rasketa 263
rastovina 09
razina 680
refule 74
remurćat 188
riba 394–403, 405, 442, 457, 501–504, 507, 508, 510
ribanje 436–441
riharšćina 443
ribor 444
riva 31
rizi 011
roko 338
romb 608–610
ronda 349
Ronda 04
rosi 92
rosul 399
rot 45
rota[1] (pravac) 187
rota[2] (kolo) 338
rozga 454
rucej 315
ruciok 481
rujota 035
sabaka 479
sabja 638
saka 475
salamura 407
salazit 119
salbun 58
salpat 147, 281
salvaroba 389
sandula 06
sanpjerin 607
sansir 425
santina 236
sarak 560
sarce 512, 031
sardela 516
sardelina 517
sasurka 717
savura 312, 313
sić 384
sidro 147, 273, 280–282
sijat 321
sijavac 323
sijun, sijunera 107
sika 50
sime ol sipe 705
sinjol 192
sipa 698, 700, 702, 704, 705
sipica 701
sirok 65, 01
skaf 225
skaloda[1] (oseka) 21
skaloda[2] (navoz) 244, 245
skamp 748
skandajat 306
skandoj 305
skaram (palac) 295, (riba) 533
skarpina 605
skarpun 606
sker 243
skocit 416
skoj 46
skudela 381
skupal 259
skusa 576
skuveta 302
Slama 134
slanjutak 011
slinka 627, 628
slono riba 401
sluzotina 644
smarska 806, 035
smokva 548
Smokvenica 04
smrika 09
snjur 585
sokul 670
solnjaca 553, 555
solpa 574
sortije 344
sototajer 185
sovrat 166
spalmeji 02
speronca 366
spija 49
spog 368
spor 562
spuga 774
spurtel 476
spuz 719
statira 029
stina 504
stiva 237
storijun 690
storno riba 504
stresiju jidra 360
striga 779
stroj 362
strop 324
strucavica 465, 466
stupa 260
suho riba 400
sunce 114, 116–120
surgadina 367
surgat 151, 280
svanuće 114
svoja 615–618
šćabukavica 27
Šćopi 04
štiga 27
tabinja 624, 625

taj 348
tamarus 807
tanac 013
tarcalun 363
tarcona 757
tarin 80
tarmuntona 62, 129, 01
tempurol 104
temun 289
terinat 80
tonuloda 026
tornjovka 672-674
tovor 622
tragal 558
traget 190
traina, trainat 459
tramezol 220
trata 479, 489
travarica 011
trećok 121
trija 534, 535
trinoge 377
trobakul 07
trok 703, 712
trup 579
tund 124
tunj 580
tunja 458
udica 450
ugor 645
ugorova mati 626
ugovor 429
ukarca se 144
ulje 011
umorina 83
usata 573
utopi se 164, 206
uzal 371, 373
vagun 026
vala 36
valoda 36
varc 378
varcina 010
vazi 247
Veli kari 131
ventron 512
veslo 314
vida 269
vino 011
vira 170
visćica 016
vitar 19,61,70,72,74-77,82
Vlasići 133
vlasinica 775
voja se 173
volak 721, 722
volina 648, 675, 679
vorh 451
vorsa 473, 031
vozit 319, 320
vrana 552
vrića 145, (od mreže) 475
vrime 108, 109
Vucioci 04
zaba 697
zadiv 48
zagrist 765
zakarpit 499
zamorsi se 463
zapad 120
zapadat 119
zapovidat 160
zara 383
zastanjat 251
zbanda se 175
zdrib 239, 240
zec 019
zeromod 801
zima 141
zirule 74
zirun 316
zlostura 743
zolo 34, 59
zolovica 59
zora 115
zubak 451, 472
zubatac 565
zuc 512
zutuga 683, 684, 686
zvizda 128, 129, 136, 04

Josip Hamm

ADHORTATIO AD POENITENTIAM

Pod ovim naslovom, koji je popularizirao Grafenauer[1] i koji prihvaćaju uglavnom i ostali slavisti, redovno se ima na umu II Frizinški odlomak, za koji se u posljednje vrijeme sa slovenske strane ponovo i sve odlučnije iznosi mišljenje prema kojem bi to imalo biti izvorno slovensko djelo b e z elemenata koji bi ga vezali za staroslavensku (starocrkvenoslavensku) tradiciju. Grivec je još predlagao kompromisni put, prema kojem bi predložak ovoga odlomka imao tamo negdje na početku ili oko sredine IX vijeka nastati na koruško-bavarskom tlu na osnovi Aachenskih konstitucija, a zatim bi u rukama Metodijevima, ili čak Konstantinovima, imao dobiti crkvenoslavenski (starocrkvenoslavenski) književni oblik koji bi iza toga naknadno, putem prepisivanja na karantansko-slovenskom tlu, u toku X i XI stoljeća u svojem leksičkom i frazeološkom fondu b'o ponovo sloveniziran.[2] Drugi slovenisti (Ramovš, Nahtigal, Tomšič), međutim, stoje (i genetički) na ekskluzivno slovenskom stajalištu.

Moram priznati da mi se dvostruki putevi kakve predlaže Grivec – mada (teoretski) ne poričem nj'hovu mogućnost – a priori čine kao nešto vrlo labilno, vrlo osjetljivo, nešto kod čega treba dobro paziti na svaki korak ne želimo li da se u svojim zaključivanjima odjednom nađemo potisnuti na kosinu koja nam više neće dopustiti da se uspravimo i na vrijeme zaustavimo. Ovako je i s ovom Grivčevom pretpostavkom. Ako se i složimo s time da je II Frizinški odlomak mogao u rukama Solunske braće ili njihovih učenika pretrpjeti izvjesnu jezičnu modifikaciju i dobiti određenu širu funkciju i da je ono što je do nas došlo u rukopisu br. 6426 Bavarske državne knjižnice slovenizirani oblik

[1] Isp. *Ivan Grafenauer*, Karolinška kateheza ter izvir Brižinskih spomenikov in »Čina nadъ ispovědajǫštiimъ sę«, Razprave Znan. dr., Ljubljana 1936, 13, Filol.-lingv. odsek 2.

[2] *Fr. Grivec*, Konstantin und Method, Lehrer der Slaven, Wiesbaden 1960, str. 160. i d.

onoga što su oni oblikovali, postavlja se pitanje da li je i onaj neoblikovani tekst koji je do njih došao nužno morao biti slovenskog porijekla i nije li on isto tako porijeklom mogao biti vezan i za neko drugo susjedno (recimo, istarsko ili panonsko) područje. Teoretski trebalo je svakako i to razmotriti, no to se uglavnom nije činilo, nego se naprosto nadovezivalo na Kopitara[3] i na njegove razloge, koji danas ni historijski ni jezično ne bi izdržali ozbiljnije kritike, te se slovenski karakter ovoga odlomka a priori uzimao kao nešto nepobitno utvrđeno i u svojoj pripadnosti neprikosnoveno. Ovakvu je shvaćanju bio sklon i Miklošič i ono se uglavnom osnivalo na postavci da su tekstovi koji su zabilježeni (i koji su se jamačno upotrebljavali) na području frizinške biskupije, pod koju su spadali i neki zapadniji slovenski krajevi, morali i n a s t a t i (odnosno biti prevedeni ili sastavljeni) na tom području. Već odatle se vidi slabost ovakvog izvođenja, a tako je i s glasovnim razlikama. Kada je poslije toga Vondrák stao isticati staroslavenske (ćirilometodske) elemente u II Frizinškom odlomku[4] i kada su uza nj i u novije vrijeme stali pristajati neki slavisti (Durnovo, Stanislav, Weingart, Diels, Isačenko), došao je Grivec sa svojom kompromisnom koncepcijom, no protiv nje su odmah ustali mlađi slovenisti (Tomšič, Pogačnik), koji su pošli još dalje od svojih preteča te stali drugi Frizinški odlomak proglašavati ne samo izvornim slovenskim spomenikom nego i djelom velike umjetničke i književne vrijednosti kojim počinje prava slovenska književnost.

Pošto se kod onih koje smo ovdje zvali slovenistima radi isključivo o ljudima koji pripadaju istoj etničkoj grupi, trebalo je i trebalo bi već iz razloga objektivnosti dublje ući u njihova razmatranja i suprotstaviti ih u najmanju ruku razmatranjima A. Isačenka, koji je zauzeo odvojeno stajalište i iznio ga u raspravi koju je 1943. štampao u Bratislavi.[5]

Njegove su postavke s obzirom na Adhortaciju, koje je sâm sažeo u njemačkom pregledu na kraju knjige, ukratko slijedeće: da se »svi oblici koje je Ramovš smatrao praslavenskima ili praslovenskima lako daju objasniti na osnovi starocrkvenoslavenske moravske tradicije. A budući da se ovi oblici nalaze upravo u Adhortaciji a u ispovjednim formulama ih nema, da nije puki slučaj što kod ispovjednih formula treba polaziti od starovisokonjemačkih predložaka i što im treba utvrđivati usku ovisnost o starovisokonjemačkom tekstu, dok Adhortacija očito pripada jednoj sasvim drugoj tradiciji«.[6] Ovo posljednje da proistječe i iz sintaktičke analize koja da također upućuje na to »da su se Adhortacija i obje ispovjedne formule kretale različnim putevima i da se ispovjedne molitve naslanjaju na starovisokonjemački red riječi, dok Adhortacija odražava starocrkvenoslavensku i u krajnjoj liniji grčku

[3] *B. Kopitar*, Glagolita Clozianus, Vindobonae 1836, str. XLI i d.

[4] *V. Vondrák*, Frisinské památky, jich vznik a význam v slovanském písemnictví, Prag 1896, str. 16. i d.

[5] *A. Isačenko*, Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok. Sprache und Herkunft der Freisinger Denkmäler, SAVU, Bratislava 1943.

[6] o. c. 87.

sintaksu«.[7] Za leksik Adhortacije utvrđuje Isačenko da se u njem nalazi znatan broj riječi kojih nema ni u kasnijim slovenskim spomenicima ni u slovenskim dijalektima. To što su neki, unaprijed polazeći od pretpostavke da su Frizinški odlomci i po svojem postanku slovenski spomenik, zaključivali da su se ovi i ovakvi oblici nekoć morali nalaziti i u slovenskom jeziku i da su se tek poslije u njem izgubili, zove Isačenko, i to čini se s pravom, griješkom kojoj se u logici daje ime petitio principii.[8] Analizirajući ovakve riječi, on dolazi do zaključka da je, prema tome, danas »leksik Frizinških spomenika jednom Slovencu zapravo . . . manje razumljiv nego npr. nekom Rusu kojemu je jedan dio ovih riječi poznat iz crkvenoslavenskog dijela njegova književnog jezika, dok za prosječnog Slovenca predstavljaju nešto sasvim nepoznato«,[9] te dalje kaže: »Okolnost da se u Adhortaciji nalazi toliko velik broj riječi za koje se slovensko porijeklo ne da dokazati i za koje je višestruko utvrđeno da su se upotrebljavale u starocrkvenoslavenskom jeziku, navodi nas na to da Adhortacija uopće nije slovenski nego starocrkvenoslavenski jezični spomenik, i to, prema svemu što nam je dosada poznato, ne prijevod, nego izvorni tekst«[10] toga jezika. Zatim, pozivajući se na sugl. gr. *dl (modliti se)*, na oblike tipa *uvignan* II 9, *izvvolenicom* II 65, *bali* II 90, *bratra* II 21, *bratriia* II 14–15, *detd* II 1, *neimoki* II 13 i sl., koje navodi na str. 52, izriče mišljenje da Adhortaciju ne bi trebalo odvajati od moravske crkvenoslavenske tradicije, odnosno da bi to mogao biti moravsko-panonski spomenik koji je po svojem postanku, možda, bio u vezi s Njitrom u današnjoj Slovačkoj te je u prvotnoj verziji bio pisan jezikom koji bi se mogao smatrati prethodnikom današnjeg slovačkog jezika.[11]

Što se govorne redakcije u vezi s Adhortacijom tiče, on je mišljenja da slovenskim elementima i ondje gdje se oni pojavljuju pripada samo sekundarno značenje. Da je pisar teksta koji je do nas došao po svemu sudeći bio Nijemac (što je lako zaključiti ako se uzmu na um zamjenjivanja suglasnika *p – b, t – d, k – g)* i da je svoj tekst pisao po čuvenju, odnosno po riječima diktora koji mu ga je čitao iz nekog slavenskog, po svoj prilici glagoljicom pisanog rukopisa.[12] Od slovenskih fonetskih odlika, među koje ubraja, razumije se, i *o* < *ǫ* u *imoki* II 6, *bodi* II 81, *bodete* II 112–113 itd., osobito mu se čine važni refleksi za **tj*, **dj* i to da, navodno, »grafija naših tekstova jednoznačno upućuje na to da se prasl. *tj* reflektiralo kao *t'* ili *k'* i da je to upravo glas za koji moramo pretpostaviti da je pripadao i najranijem razdoblju slovenskoga jezika, i da je to prethodilo prijelazu *tj* > *c* npr. u *pomocь* u Kijevskim listićima.[13] To što u Ki nema grafema *Ψ*[14] navodi ga na misao da su Bu-

[7] o. c. 89. – [8] ib. – [9] o. c. 92. – [10] ib. – [11] o. c. 93–94. – [12] o. c. 96–97. – [13] o. c. 97–98.

[14] *Ψ* u Trubeckoga znak za bezvučnu opoziciju (Ш, *št/t*) prema zvučnom (glagoljskom) Ж (ѫ, *žd'/d'/j*).

gari po svoj prilici sve do sredine IX stoljeća govorili *t* a ne *št* te da su Zapadni Slaveni ovo *t* uzeli u svoj knjižni glasovni fond jednako kako su u nj uzeli i »sebi stranu« labijalnu vezu »labijal plus *l*'«. Različne nedosljednosti u bilježenju nekih glasova (npr. nazala, ili poluglasova) ili oblika (*prestopam* mj. *prestǫpaemъ* i sl.) pripisuje neslavenskom porijeklu pisca koji je tekst (latinicom, lat. karolinom) pisao itd. Na kraju pisac dolazi do zaključka da bi – sudeći po svemu – Adhortacija mogla predstavljati (mlađu) redakciju jednog moravsko-crkvenoslavenskog spomenika te da se tek njezina krajnja redakcija, tj. ona koja je do nas došla,[15] koja se očuvala, može koliko-toliko smatrati slovenskom, odnosno takvom koja se svojim jezičnim odlikama veže za slovensko područje.

Ovako Isačenko. Njegovu se izvođenju, koliko se tiče Adhortacije – a ona u njegovoj knjizi predstavlja centralni dio kojemu je posvetio najviše prostora – mogu staviti različni prigovori. Tako se npr. nitko neće složiti s njime kada kaže da je »slovo *glagol* vo význame 'sloveso' zrejme prevzaté z ruštiny«,[16] a od riječi koje navodi na str. 51. i d. (osim nekih izuzetaka koji su mogli služiti kao stalni izričaji i termini, npr. *trebu tvoriti, lačna natruti, bali, nine* i sl., *nepriêznъ* je slav. kalk za *unhulьo*) velik se dio i danas u hrvatskom jeziku govori (pa ako bi se moglo reći da su Frizinški odlomci po svojem leksiku bliži Rusima nego Slovencima, moglo bi to još u većoj mjeri vrijediti za hrvatski jezik i za njegova sjeverna i sjeverozapadna fonacijska područja). Ovomu valja dodati i to da *nijedan* od primjera koje Isačenko iza toga navodi nije takav – nije toliko uvjerljiv – da bi moravsko-panonsko porijeklo Adhortacije stavljao izvan svake sumnje.

Isačenko dobro kaže da je pisar onoga teksta Adhortacije koji je do nas došao morao biti Nijemac koji nije poznavao strukturu slavenskih riječi i oblika (inače ih ne bi onako pogrešno sastavljao i rastavljao), samo što kod toga ni on ni drugi, pa tako ni naši suvremeni slovenisti, nisu bili dovoljno dosljedni te su tomu piscu ili pisaru pripisivali i oblike koje on nije mogao čuti ni zabilježiti i koji su često plod maštanja onih koji su ih svojim netačnim čitanjem ili netačnim tumačenjem stvarali. Kod toga se smetalo s uma slijedeće: da su čitaoci kod čitanja, kroz koje se u štampanim verzijama provlače kojekakve razlike, trebali ne samo da se služe rukopisom a ne štampanim tekstom, nego i da se sámi stavljaju u ulogu prepisivača te da i odatle – iz te pozicije – razmatraju manje jasna mjesta u kojima se – i kako se – pisar kod prepisivanja po čuvenju mogao udaljivati od sistema koji mu je po sebi bio nepoznat, a koji je opet u njegovu prijepisu trebao da dođe do izražaja. Moderna eksperimentalna fonetika zna kako je to teško i kako se u širokim granicama kreću takve griješke. Analizirajmo samo neke od ovakvih pozicija u Adhortaciji.

[15] o. c. 100.

[16] o. c. 41.

Po Isačenku (i Ramovšu[17]) *Ecce* II 1 trebalo bi čitati *eѰe* Is., *eťe* R. Ne znam zašto. Udvojeno *cc* prije upućuje na č, a prvo je *e* < *a* redukcija izazvana akcentom na drugom slogu.

Kod stražnjeg nazala refleksi su dvojaki: *o* ili *o*^{n} pod akcentom (*neprigemlióki* II 3–4, *imoki* II 6, *boĭdo* II 12–13, *prestopam* II 24–25, *malo mogoncka* II 48, *vvosich* II 54, *ze zopirnicom nasim* II 73, *bodi (libo-bodi)* II 81, *zio prio* II 87, *bodete* II 112–113) i *u*, *u*^{n} na mjestima gdje on nije bio pod akcentom (*zavu'ztiu ... nepri iazninu* II 8–9, *sunt* II 19, *trebu* II 20, *nu* II 24, 71, 85, *bosiu* II 34, *natrovuechu ... naboiachu ... obuiachu ... odeachu ... zigreahu ... uvedechu ... bozcekachu ... utessahu* II 45–55, *iuse* II 88, *tepechu ... petsachu ... tnachu ... vuesachu ... raztrgachu* II 99–103, *nasu praudnu vuerun ipraudnv izbovuediu* II 104–106, *strastiu* II 108). Izuzeci su *bozzekacho* II 49, *stradacho* II 98, *vuelico* II 108, no i oni su samo prividno izuzeci: *bozzekacho* mogao je prema *bozcekachu* II 55 biti iterativ (bolesnika je lakše bilo – i češće trebalo – posjećivati nego sužnja kojemu se odlazilo radi davanja crkv. otajstava), *stradacho* je isto tako (kao i *bozzekacho*) moglo biti uvjetovano aspektom, a *vuelico* je (mjesto *vuelicu* sc. *strastiu*) po kontigvitetu bilo vezano za pronominalno *to* (te je u Isač. rekonstruirano kao *toję velikoę* sc. *strastbię*).

Radi se dakle – a to je ovdje najvažnije – o pojavi koja stoji na prijelazu između *o*, *o*^{n}-sistema (v. *mogoncka* II 48) i *u*-sistema (a ne *o*-sistema, kako je u osnovnim slovenskim dijalektima i u slovenskom književnom jeziku). Dijalektalno ovo bi u najboljem slučaju upućivalo na grupu kraških i bizeljsko-obsoteljskih govora, dakle na dijalekte koji svojim *u* neposredno nadovezuju na hrvatske čakavske i kajkavske govore (v. Fr. Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika VII, Dialekti, Ljubljana 1935, str. 65, 152). Podjunski, ziljski i uopće koruški govori, na koje je pomišljao Ramovš, ovdje ne dolaze u obzir: oni ni do danas nisu u onom smjeru kako je to u Adhortaciji razvili *ǫ* ‖ *u*, pa ako oni danas imaju *ǫ* > *ǫ́*, *o* > *o* ili *ǫ́* ili je *ǫ* i dalje »izredno močno nazalen« (Djekše), ne može se pretpostavljati da su u X–XI vijeku mogli imati i *ǫ* ‖ *u* koje bi se poslije opet vraćalo u sferu *o* (*ǫ́*, *ó̧*, *ǫ̧*, *ǫ̧́*).

Prednji nazal se redovito pojavljuje kao *e*[18] (*nikoligese* II 4, *bzzredu* II 13, *pomenem ze* II 15, *ze* II 15, 17, 36, 37, 74, 94, *ge* II 24, 103, *e* II 98, *uz nenauvidesse* II 34, *uzliubise* II 34, *nasse (obeti)* II 38, *tige* II 41, *delase* II 44, *segna* II 45–46, *zuoge* II 51, *te* II 56, *zueti* II 89, *oteti* II 96) i samo na jednom mjestu prelazi u *a* (II 111: ak. mn. *grechi vuassa* postete), no i tu treba uzeti da *a* stoji mjesto *æ* (kao što će biti i u *raba* II 110 mj. rabę, *rabe*, kao što izlazi iz dat. mn. *im* II 112; isp. *priuuae* II 30). Dakle, ne radi se o promjeni *ę* > *a* (do koje dolazi inače

[17] *Fran Ramovš* in *Milko Kos*, Brižinski spomeniki, Ljubljana 1937, str. 21. i d.

[18] Znak ispod *ę* u *bosięç* II 10 nema fonetske vrijednosti (ispor. isti znak i u *nuúvuę–kigemubesiti* II 6–7).

u slovenskom jeziku i u našem čakavskom dijalektu; s druge strane *u* je prema stupnjevima napetosti moglo biti zatvorenije i bliže glasu *o*, isp. npr. *vuirchnemo otzu* II 61, gdje je, doduše, *o* moglo doći i kao anticipacija, no ovoj su svakako kao uvod mogle poslužiti fonetske varijacije koje su dopuštale da se stražnji nazal u tuđem uhu reflektira sad kao *o*, a sad kao *u*. Zanimljivo je da se i kod jedne i kod druge varijante sporadički moglo razabirati nazalno *ǫ* *(mogoncka* II 48, *vuerun* II 105).

Glas ê se redovno reflektira kao *e:* izuzetak je (uz *priuuae* II 30, koje može biti i rezultat stezanja za *prъvêe*) samo *ninge* II 104 za *nine* II 35 *(nynê)*, koje upućuje na jotovanje (koje je u danom slučaju moglo biti i crkvenoslavensko).

Zanimljivije je stanje kod refleksâ za *y*. Oni mogu biti *-ugi (ne-imugi* II 5), *-ui (bui* II 8, 42, *odszlauui* II 10, *mui* II 32, 41, 104), *-u* (za *-ui*, hapax: *muzlite* II 84) ili obično *i* (*deli* II 57, *vzti* II 77, *selezni* (cliusi) II 102, *grechi* II 111). Posljednje je rezultat razvitka koji je bio svojstven i ostalim južnoslavenskim jezicima te mu je lako naći potvrde u XI vijeku i u hrvatskom jeziku, npr. na Baščanskoj ploči: *mi* ... (*svjedoci*, testes) i sl.

Isačenko reflekse za ѭ, ѱ piše *Ψ*, Ramovš *t́* a pisac Adhortacije piše *kV* (*neprigemlióki* II 4, *imoki* II 6, *neimoki* II 13[19] *bozzekacho – bozzekachu* II 49, 55, *zavuekati* II 95–96). Oba spomenuta slavista ovako tumače i grafiju *cc* u *ecce* II 1, 42, no već smo vidjeli da između *imoki* i *ecce* može biti razlike (i da ona može biti na liniji *t́ – č*). Isačenko ovamo ubraja i *-ng- u ugongenige* II 28 koje čita *ugoΨenie* (pozivajući se pri tom na *plъti ugodiê* u Ki), a Ramovš to čita *ugojeńje:* i jedno i drugo je plod slobodne konstrukcije i zato subjektivno. U tekstu jasno piše *ugongenige* i to, prema grafiji koja je za Adhortaciju normalna, može biti samo *ugonjenije*, i ja ne vidim razloga zašto bi se zbog neke namještene priderije poljepšavale i iskrivljavale stvari koje su po sebi jasne (ispor. ovdje i gradaciju: idolopoklonstvo – kleveta – krađa – razbojstvo – putenost – krivokletstvo – mržnja). Isačenko ima i *taciΨe* II 31, no ovo je očito lapsus: mjesto *Ψ* trebalo je stajati *ʌ* (v. dolje). Između *č* i *t́* morala je i inače fonetska razlika biti dosta uočljiva dok je pisac Adhortacije *t́* redovito vezao za *k* a za *č* je pisao *cc (ecce* II 1, 42), *ts, tz* (*petsali* II 4–5, 12), *z* (*zlovuezki* II 11, *ozima* II 27, *zesti* II 37), *s* (*rtasnem* II 43, *lasna* II 44, *osima* II 76, 86) itd. Posredno na to upućuje i *este* II 41 koje je Vondrák čitao *ešte* (upravo *ešt́e*, gdje je *t́* vezano za *t* a ne za sibilant ili bezvučnu afrikatu). Obojica, i Isačenko i Ramovš (i s Ramovšem Vondrák), rekonstruiraju ono *bbgeni (bozuuani ib/bgeni*) II 68 *kao pobĕΨeni* Isač. (opet pogrešno, jamačno je mislio napisati *pobêʌeni*, v. str. 46), *pobêjeni* R, *p(o)b(e)jeni* Vondr., no mislim da ni to neće biti tačno: prvo *b* je na kraju ostriška i iza njega je sasvim

[19] Dodatno *i* u *ne–i–moki* treba odbiti na račun pisca koji je bio stranac i koji je time, čini se, mislio uspostaviti vezu sa *imoki*.

lijepo moglo stajati i *a* što bi dalo oblik *vabjeni (pozvani i vabjeni)* od *vabiti*, glagola koji u značenju u kojem je ovdje upotrijebljen predstavlja zapadnoslavenski (i jugozapadnoslavenski) provincijalizam.

Isačenko u cijelom nizu primjera nastoji rekonstruirati scsl. *žd* kao *đ* ondje gdje je u tekstu očito provedeno jotovanje (isp. *tîgese – segna – tomuge – tamoge – toie: tiđe – žeNđna – tomuđe – tamođe – tođe* II 41, 45, 60, 62, 106); Vondrák i Ramovš s pravom na ovakvim mjestima ostavljaju ili stavljaju *j*. Za Isačenka i za njegovo stajalište to je razumljivo jer je na taj način lakše mogao doći do slovačkih paralela *(tomuže, tamože,* i sl.). Kod toga je samo jedna neprilika: da je *g* na ovim mjestima, kako i *toie* II 106 pokazuje, u Adhortaciji ipak samo *j*, i da priroda čak ni dijalektički ne čini skokova unatrag, pa ako je *dj* negdje već prešlo u *j*, *j*, ne može se očekivati da će ono naknadno, npr. u XI vijeku, prelaziti u *ž*, *z*.

Jotovanje se ispred *e*, *ę* bilježilo znakom *g (gemu* II 2, 7, 96, *prigemľóki* II 3, *nikoligese* II 4, *bosige* II 10, *ugongenige* II 23, *ge* II 24, 71, 86, 93, 94, 103, *gezim* II 32, 88, *pigem* II 38, *zcepasgenige* II 39, *tigese* II 41, *tage* dela II 42, (crovvi) *zuoge* II 51, *tomuge* II 60, *tamoge* II 62, *suoge* II 63, *gezm* II 66, *bbgeni* II 68, *bosigem* II 72, *ze zlodgem* II 74, *gest* II 75, 90, *balouvanige* II 92, *gego* II 95) dok ispred stražnjih vokala stoji *i (zavuiztiu* II 8, *nepri iazninu* II 9, 33, *bratriia* II 15, a *bosiu uzliubisse* II 34, *iase* II 43, *naboiachu ... obuiachu* II 46, 47, *zio prio* II 87, *iuse* II 88, *izbovuediu* II 106, *strastiu* II 108). No kod toga ima i kolebanja. Prvo, *e* se jamačno izgovaralo mekše nego danas i s uvodnim (iako oslabljenim) *j* koje je tu i tamo poziciono moglo ojačati te i u grafiji tražiti svoj znak (isp. *nine* II 35 : *ninge* II 104, gotovo redovito *u ime bosie* u II 49, 56, 66, pa *bozzledine* (sc. *balouvanige*) II 92), a na početku riječi se pisalo ili sa *g* (v. gore: *ge, gest, gezim* ...) ili, izuzetno, sa *i* (*ie* II 98 : *toie* II 106), dok se ispred *ese (ježe), este* (ješte) tradicionalno, onako kao u glagoljici ili u starijoj ćirilici, nije pisalo ništa. Ovako se ništa nije pisalo ni ispred *i* (*prei* II 97, *ogni* II 100) ili ispred *a* kada je pred njim stajalo ê (*odeachu* II 47).

Zanimljivo je mjesto *d(os) dani* u II 61–62 koje se obično transkribira kao *dosdani* (tamoge) i Vondrák, Ramovš i Isačenko ga shvaćaju kao *dož(e)da, (dožda)*, što bi imalo značiti *dok, dokle* (lat. donec), no sva je prilika da ni to nije tačno. Do ovakvoga je rekonstruiranja uglavnom došlo zbog toga što se *Gospodi* u II 61 shvaćalo kao nadopuna objektu *Otzu* (i, prema tome, kao dativ, isp. u Isač. na str. 76 »Tak, synkovia, i nám jest modlit' sa tomuže vrchnému Otcu Hospodinovi, dok'al' nás tamže neusídli ... itd., slično i Ramovš–Kos o. c. str. 29: »Tako, sinovi, moramo tudi mi moliti višnjega Očeta Gospoda, da nas naseli tam v cesarstvu svojem ...«. Meni se čini pravilnije ako se tekst razdijeli tako da sa *Gospodi* počinje nova rečenica koja predstavlja invokaciju i koja bi se mogla rekonstruirati ovako: tako, sinci, i nam se modliti tomuje vrhnemu Ocu: Gospodi, dož(ь)da ni tamoje, vsedli v cesarstvo svoje eže jest ugotovleno iskoni dokoni izvolenikom božijem, gdje *dož(ь)da* za-

mjenjuje imperativ od *dožьdati* koji u značenju 'čekati, očekivati na kraju' dolazi i u Suprasaljskom zborniku, dok se za *dož(ь)da* ili *dož(e)da* inače ne zna, a *doži i do* u Suprasaljskom zborniku (*dože i do* u ruskom Izborniku iz 1073. g.) stoji uvijek s genitivom ili s vremenskim prilogom, nikada s akuzativom ili u službi u kojoj bi u II 62 trebao da bude.

Što se poluglasova tiče, njih je na kraju već bilo nestalo, a u riječima je ъ, koje se u jaku položaju reflektira kao e, ostalo samo u *zegresil* II 1, *zemirt* II 14, a inače se – kao nepotreban znak za tvrdoću suglasnika – gubilo (isp. *stuoril* II 81, *ztoriti* II 107, *tnachu* II 101, *prizzuause* II 110, *praudnu* II 104, gdje se također sekundarno može pretpostavljati ъ, isto tako u *stranna* II 51). Bolje se drži ь, više kao znak za umekšavanje suglasnika nego kao samostalan silabički glas (*zemirt* II 14, *mirzcih* II 18, *mirze* II 26) s tipičnim ь > *i* prema *mrzna* II 50 gdje je bilo ъ), *timnizah* II 52, *vuirchnemo* II 60, *dini* II 83, *prinizse* II 100). Malo je neobično što *i* (za ь) stoji i u *gezim* (II 32, 88) mjesto očekivanoga *gezm* (II 66), no kod drugoga se radi o prvom licu jednine, gdje je *i* moglo označivati izvjesnu naslijeđenu umekšanost prethodnog suglasnika (ispor. polj. *esmь* > *jeśm*), a kod prvoga je l. lice množine po sebi bilo dovoljno jasno izraženo ličnom zamjenicom (*mui* – mi) te je pisanje *gezim* mjesto *gezm* – kraj ortografske neujednačenosti koja je tada u latiničkim azbukama vladala – moglo biti običan lapsus koji u govorenoj riječi nije dolazio do izražaja te se i u pismu mogao bez veće štete podnijeti.[20]

Kod tvorbe riječi, i u leksiku uopće, u zanimljivije oblike idu upotreba veznika *da* (II 16), *zavětati* II 96 u zn. 'braniti, štititi', *uclepenih* II 54 od južnoslavenskog *–klepati* u zn. '(za)tvarati, (za)tvoriti', i *otęti sę* u zn. 'suprotstaviti se' koje se u ovom značenju pojavljuje i u nekim hrvatskim glagoljskim spomenicima. Tako npr. u glagoljskoj »Juditi« prva glava završava rečenicom *Tъgda prognêvav se navhodonosorъ c(ê)s(a)rь na vsu zemlju tu . klet se c(êsa)rstvom' i prêstolom' svoim' . da otmet se ot vsêhъ* (Vb$_1$ i dr., gdje za *otęti sę* LXX ima ἐκδικεῖν a Vulgata *defendere:* vidi se da se u sva tri slučaja radi o prijevodu po smislu, po koncepciji koja se prevodiocu ili prepisivaču činila tekstu primjerena. Tako je i tu. Spomenuto mjesto u Adhortaciji 96 Vondrák prevodi sa »is ultimam medicinam postremum proposuit et monstravit, quo nos conveniat illi renunciare et illi nos eripere« (o. c. 58), Ramovš i Kos sa »Naš Gospod ... je vendar naposled določil poslednje zdravilo in nam je pokazal, s čim se moremo njemu (hudiču) odpovedati in se ga rešiti« (o. c. 29), a Isačenko sa »ten nám posledný liek naposledy postavil i ukázal, čím se nám prichodí od neho (od zlého) odriekať i jemu seba odňať'« (o. c. 77). Razlike su sitne, i Isačenko se (na kraju) više drži Vondráka nego Ramovša. Ostaje međutim otvoreno da li to odgovara smislu u kojem je ovdje upotrijebljeno *otęti sę* i ne treba li – onako kako se dade naslutiti prema glag. tekstu i prema rus. *от нęти, от нę-*

[20] Ovomu ь bi u postpoziciji, kada je *r* bilo tvrdo, moglo odgovarati *u* (dakle ь : *i*, ъ : *u*) u *zuęti cruz* (za *svęty krь/stъ/ – krъs/tъ/*).

tisę – razlikovati između *otęti sę* »sich befreien« i *ot (n)ęti sę* »sich widersetzen, durch Widerstand befreien«. – Vondrák za *zaglagolati se* i *zavêťati se* zajedno daje značenje 'renunciare', a Isačenko za prvi glagol navodi stvnj. paralelu *sih intsahhan*. Riječ se nalazi u prvoj ispovjednoj formuli i upotrebljava se očito u značenju »odricati se« (njem. entsagen). Njezin prefiks u tom slučaju ima sličnu funkciju kao u rus. *zanesti, zapustitъ* itd., drugim riječima – označuje neko udaljavanje i u tome se naslanja na *od*. Tako bi prema *prívêštati – privêtъ, otvêštati – otvêtъ* i *zavêštati* moglo imati značenje 'renunciare'. No u hrv. dijalektima *zãveće* znači ne samo »zavjetrinu« nego i »zaštićeno, branjeno mjesto« uopće, pa bi i ovo *zavêťati* moglo značiti 'braniti se' i spomenuto bi mjesto u hrvatskom prijevodu tada glasilo »taj nam je posljednji lijek na kraju ostavio i uputio nas kako da se od njega (tj. od nečastivoga) branimo i njemu se otmemo« (ili 'njemu se suprotstavimo').[21]

Ima i drugih mjesta kod kojih čitanje ili prijevod ne mogu posvema zadovoljiti. Jedno je i ono »suzno tijelo« o kojem je u posljednje vrijeme pisao sada već na žalost pokojni Grivec. Vondrák je to mjesto *(nikoligese petsali neimugi ni slzna teleze imoki* II 4–6) preveo 'nunquam curam habens (–enti), nec lacrimabile corpus habenti' (o. c. 58), Ramovš sa »ne bi nikoli imel skrbi, tudi ne nesrečnega telesa« (Briž. spom. 29), a Isačenko »nikdy starostí nemajúcemu, ani bolestné telo nemajúcemu« (o. c. 73), dok Grivec ovo mjesto prevodi naprosto sa *suzno tijelo [slzno (solzno) telo]*,[22] dakle onako kao i Vondrák, i to mu je »izredno lepa literarna oblika« za koju kaže da »ta izredno krepka in lepa oblika ima nekoliko podlage v cerkvenoslovanski Pohvali sv. Cirilu in Metodu ter Sinajskem evhologiju (70ª 1–3, 78ª 14–15, 83ᵇ 16–17, 86ª 4)«. Razgledajmo samo posljednje primjere koji bi, jer se citiraju, imali biti najuvjerljiviji.[23] Prvi je »srdečnoe rydanie . plačь očesъnu . bes plača bo nevьzmožьno estъ pokaati sę«, drugi (malo proširen) »Vьzьri na mę . i podaždi grêšъnyma mi očima . istočьnikъ slezъ . imiže da bimъ otъmylъ . gnesь otъ dšę moeję«, treći »Hotèhъ slьzami otъmyti . moihъ grèhъ gi« i četvrti »slьzami sebe očistęšte . i pojǫšte emu pësnь«. Kao što se vidi, »suzne« su svagdje samo oči, a ne čitavo tijelo, a osim toga – pridjeva »suzni« u čitavom Euhologiju nema. Ima ga samo Sinajski psaltir i to u ps. 79. *Natroveši ny hlêba slezna . I napoiši ny slezъ vъ mêrǫ*. Tu je doduše hljeb natopljen suzama, no odatle još ne slijedi da bi bio i pokvarljiv i da zato »*uvuękigemu*« ne »*be siti*«, kako je u Adhortaciji 5–7, gdje *slzna telezeimoki* stoji kao kontrast onome *nuúvuę kigemubesiti*.

[21] Za *zavěštati, zavěštavati* Sadnik i Aitzetmüller imaju samo »versprechen, zusichern«, a to nikako ovamo ne ide.

[22] *Fran Grivec*, Iz Cirilove književne šole, Slovo 9–10, Zagreb 1960, str. 7. On osuđuje »nesrečni prevod« Ramovšev (ib. str. 11. i d.).

[23] *R. Nahtigal*, Euchologium Sinaiticum, starocerkvenoslovanski glagolski spomenik, II, Tekst s komentarjem, Ljubljana 1942–XX.

Moglo bi se misliti da su se svi – uključujući ovamo i Grivca – dali zavesti od onoga *l* koje su uzimali kao čisto, nenatrunjeno, nevokalizirano silabičko *l*. Međutim kod prepisivanja ili pisanja, ako je pisar stranac, lako se događa da se nešto što je normalno bilježi s nekom greškom, i obrnuto, da je kod oblika koji su korektno napisani zapravo nešto ispalo i da oni ne odgovaraju onome što je pisac želio napisati. Tako je i tu moglo biti. Ako je u II 22 silabičko *l* zapisano kao *ul (pulti)*, očekivali bismo da će i u II 5 ispred ili iza *l* biti vokal (drugo je kod *zemirt* II 14, *mirzcih* II 18, *zopirnic* II 73 prema *mrzna* II 50, gdje se radi o fonološkoj opoziciji), pa ako je taj otpao, mogao je otpasti i bilo koji drugi vokal (tako i *a*, koje je ionako uz likvide moglo biti reducirano). A i što bi u ovom kontekstu imalo značiti »suzno tijelo« ? Da ono nije spontano proizlazilo iz dane situacije, vidi se po tome što su ga različno prevodili (»lacrimabile corpus« Vondrák, »nesrečno telo« Ramovš, »bolestné telo« Isačenko). I Grivec je sebi postavljao neka od ovih pitanja i pokušao je dati na njih odgovor koji se doduše u konačnici može činiti kao teološki dobro fundiran, no ima tu slabost da se udaljuje od onoga što je moglo biti filološki dano. Uzme li se na'me na um da u starocrkvenoslavenskom *sъlazъ* znači »Herabkunft«, a *sъlêsti* i *sъlaziti* »herabkommen« i da su se i tada pomoću nastavka *–bn–* (*–ino–) od sličnih osnova tvorili pridjevi, postavlja se pitanje nije li mjesto *slzna* na danom mjestu izvorno moglo stajati *sъlêzьna* (ili sl., tj. 'onoga što u sebe ulazi, što se suši, postaje oronuto, slabo') *têlese imǫti*. U tom slučaju bi se u početku Adhortacije izricalo ovo:

Da pradjed naš nije sagriješio, bilo bi mu vječito živjeti te ne bi starosti osjetio, a kako ne bi ni bilo kakvih briga imao, ne bi imao ni tijela koje bi u sebi slabilo, te bi mu vječito bilo živjeti.

Ne bih se lako složio ni s onim kako se u II 13–14 tumači i prevodi *Ibzzre duzemirt*. Vondrák to prevodi »et sine ordine mors« (o. c. 58), Ramovš »i navsezadnje smrt« (Križ. sp. 29), a Isačenko »a po tomto poriadku smrť« (o. c. 73). Grivec je ovom pitanju posvetio cijeli odlomak i u njem je prihvatio čitanje *po čredu*, koje je opet modificirano Jagićevo *v čredu*.[24] Vidjelo se već (kod *zueticruz* II 89) da *ъ* kod slušne apercepcije, osobito ako se radi o težim izgovornim grupama, može dati i *u* (isp. i hrv. dijal. *buzovina* za bazovina, bazgovina, od *bъzъ*, bazga, baz). *Bzzredu* bi moglo biti i *vъz rędu* i *vъz rędъ*,[25] a

[24] *Franc Grivec*, O cerkvenoslovanskih prvinah v drugem Frisiuškem spomeniku, Sl. rev. II, Ljubljana 1949, str. 133–134.

[25] Ispor. ovdje i sthrv. štok. *ured* – ček. *vred* za »odmah«, v. *M. Tentor*, Leksička slaganja crcškoga narječja i slovenskoga jezika, Razprave SAZU I, Ljubljana 1950, str. 69–92.

ako se uzme u obzir da je *rędъ* moglo značiti i φύσις (v. Jagić, Entstehungsgeschichte[2], 393), moglo bi se ovo mjesto prevoditi sa »prema tome; po prirodi, po prirodi stvari« (i time bi se ono bolje uklapalo u tekst nego »sine ordine«, »navsezadnje«, »po tomto poriadku« ili »po čredu«, kako je, uglavnom zbog ona dva *zz*, mislio Grivec).

Drugačije je sa *pasti, spasti, spasiti* u II 23–24 (*roti Choi se Ih nepazem*), I 18 (*ese iezem . ne zpazal . nedela . ni zueta vuécera*) i III 73–74 (*Izpazime vuzem blase*). Vondrák prevodi prvo sa »juramenta, quae non observamus« (l. c.), Ramovš »nepoštovanje priseg, ki jih prelamljamo«, a Isačenko »prísahy, ktoréžto nedodržiavame«. Grivec – i za njim Tomšič[26] – ostaju kod semantički proširenog tranzitiva *pásti, pásēm* (isp. i hrv. pásti ovce, pásti stado), koji bi složen s prefiksom *s* u preteritalnim oblicima imao iterativno značenje. Obojica prema tome u rekonstrukciji imaju »roti, kojihže ne pasem« (za II 23–24), odnosno »spasal nedela . ni sveta večera« (Grivec, za I 18). Da li je ovo zato bio i »stari panonski (in karantanski) glagol«,[27] to je, naravno, drugo pitanje.

Gore je spomenuto da tranzitivna upotreba (u zn. observare) nije bila neobična ni izvan slovenskih granica. No i bez toga, uzme li se u obzir da je z moglo grafijski služiti i za *z* (v. *zavuizt* II 8, *mirzcih* II 18) i za ž (v. zesztoco II 97, ili *mrze* II 26), a ne samo za *s*, moglo je *nepazem* u II 24 biti i *ne pazem* (s istim značenjem: observare).

O vezniku *ese* (ježe, II 20–25) pisalo se dosta pa je tu došlo i do neslaganja među slovenistima: Ramovš ga je prevodio sa *kakor* (Vondrák sa *quod*, Isačenko sa *že* i *ako*, ll. cc.), a Grivec u njem vidi dijelom *ker, da* (češ. *že*, hrv. *jer, jere, er*), a dijelom crkvenoslavenski refleks za grčki član (u navođenju). Po Tomšiču bi *eže* u Frizinškim odlomcima imalo odgovarati slovenskomu *da, (bodisi) da, ali* (o. c. str. 27). Jasno je da se u II 20–25 radi o nabrajanju, i to o nabrajanju u kojem se teži (smrtni) grijesi (njih 7) navode samo potencijalno – kao nešto što se može dogoditi ako se ljudi tomu ne suprotstave. Veznik (eže) kod toga izriče pogodbu (pogodbeni odnos) te se može u hrvatskom jeziku prevoditi sa *ako* (*ako* žrtvujemo idolima, *ako* brata oklevetamo, *ako* krademo, *ako* razbojstva činimo, *ako* puteno općimo, *ako* prisižemo pa se prisegâ ne držimo nego ih prestupamo (kršimo), *ako* živimo u mržnji), itd.

Ostala su mjesta razmjerno jasna, među njima i *bratrïa* II 14–15, kako se nekoć jamačno i na jugu govorilo, *rota* (prisega, riječ obična među svima zapadnim Slavenima, ispor. s time i hrv. preneseno *rotiti se), povedati* (koje može značiti i 'objaviti', v. hrv. *povidjeti, opovidjeti*) pa *prja* koje se u ovom obliku nalazi u ruskom jeziku (пря), a javlja se i u ostalim slavenskim jezicima (u slovenskom je *pŕnja* koje odgovara hrv. *parnja, parba, parnica*, no u starijem je jeziku i kod

[26] *France Tomšič*, Podoba najstarejše pisne slovenščine, Sl. rev. XI, Ljubljana 1958, str. 25.

[27] *France Grivec*, Frisingensia, Sl. rev. III, Ljubljana 1950, str. 115. i d.

Hrvata bila *pra,* v. ARJ. XI, 351: *Ako se učini koja pra među Dubrovčani i Srьbli* (ćir., iz XIV v.), *prêhota se dva kneza ... na drugoj pri* (glag., iz XV v.). Ono *bozuuani ibbgeni* (II 67–68), njem. »aufgefordert und eingeladen« moglo bi se prevesti sa »zvani i pozvani«. *Les* (*polezv vuesachu* II 101–102) će biti stablo i uopće drvo (*po lesu* = po drveću), a ne samo »pokončen kol (drog, steber)«.[28] Napokon *ključ* i u slovenskom i u hrvatskom znači isto što i kuka ili kljuka (kuka kojom se čupa sijeno, slama, ili kojom se privlače grane kada se bere voće), isp. u ARj V, 98: *Niki kljukami od nada oštrimi razdirani* (Glavinić), *Ognji, češlji, kljišći, ključi ... sve sionske muke ine* (Kavanjin).

U fleksiji je, uz neke konservativne (npr. nepalatalne) oblike u deklinaciji najzanimljivije ono što je sadržano u konjugaciji, osobito u konjugaciji preteritalnih vremena.

Kod participa već je stanje mlađe: oblici na *–oti* za muški rod participa prezenta aktivnog zamjenjuju i nadomještaju one na *–y*, i u tome je stanje u Frizinškim odlomcima općenito mlađe od onoga u suvremenim (pa i kasnijim) glagoljskim spomenicima. No krivo bi bilo odatle zaključivati da su oblici na *–oti* bili već sasvim prevladali. Mada se na osnovi pojava koje se samo jedanput javljaju u pravilu – često s pravom – ne mogu stvarati neki opći zaključci, rekao bih ipak da u Adhortaciji kod ovoga participa podjela na *–y* i *–oti* oblike za muški rod nije bila slučajna: oblik na *–y* (*mugi* II 5) dolazi samo jedanput, i to u službi subjekta, dok oblici na *–oti* (*neprigemlióki* II 4, *imoki* II 6) stoje u službi predikata. U kolikoj je mjeri to bio normalni put kojim su tekle transformacije nastavaka kod ovoga participa, trebalo bi tek ispitati.

Prezent na *–ąǫ, –aeši, –aetъ* pojavljuje se samo u kontrahiranom obliku (kao *–am,* odn. *–amъ, –amъ* bez *ъ, ъ*), isto tako i negacija *ne estъ* koja je dvaput – u II 26 i 84 – zabilježena kao *ne.* S druge strane dobro se čuva razlikovanje između kondicionalnoga *bi* i preteritalnoga *be* (= *bê*) i *bui* (= *bystъ*), ispor. II 1 : II 2, 7 : II 8 i dr. Pravi aorist kod toga predstavlja samo *bui* (II 8): *be* već predstavlja relativno trajanje koje je jednako moglo biti u prošlosti, sadašnjosti ili u budućnosti. Za ostale preteritalne oblike kao da su vrijedila ova pravila: asigmatski aorist – ili njegovi ostaci (*boido* II 13) – dolaze u službi pravog aorista (za oznaku svršene trenutne radnje). Drugdje se on zamjenjuje perfektom, a sigmatski aorist i onda, kada mu je osnovni glagol u prefigiranom i očito perfektivnom obliku, označuje stanje koje je moglo i dulje potrajati (v. *uz nenauvidesse ... uzliubise* II 34, *delase* II 44, *briplisaze* II 58, isp. i *bese* II 30 i *be* o kojem je prije bila riječ; *stuorise* II 108 bi – s obzirom na prethodne oblike – prema tome išlo u istu kategoriju sa *delase* II 44 i sl.). Imperfekt normalno označuje stanje koje je u prošlosti trajalo (*stradacho ... tepechu ... petsachv ... tnachu ... vuesachu ... raztrgachu ...* II 98–103). Učestalost, neodređenost u vremenu, izricala se imperfektom prefigiranih (perfektivira-

[28] Isti, Frisingensia VI, Sl. rev. IV, Ljubljana 1951, str. 73.

Ecce bi detd nas neze
gresil tevuekigemube
siti starosti neprigem
lióki nikoligese per
sali neimugi nislzna
teleze imoki nuúvuę
kigemubesiti bone
seza vuiztiubui ne
pri iaznimu uvignan
odszlauuibosigę Potom
nanarodzlo vuezki
strazti Ipetzali boi
do neimoki Ibzzre
duzemirt Ipagibra
tri ia pomenem ze
dai zino uuebosi na
resemze botomu oz

stanem zich mirzcih
del Esesunt dela soto
nina Esetrebu tuorim
bratra oclevuetam Ese
tatua Eseraszbui Esepulti
ugongenige Eseroti Choi
se Ih nepazem nuge pre
stupam Esene nauuizt
nizce teh del mirzene
pred bosima ozima mo
sete potomu zinzi uvi
deti Izami razumeti
esebese priuuae zlou
uezi yliza tazie aco
se imuigezim tere ne
priiaznina uz nenauvi
desse Abosiu uz liubise

dabotomu nine ıſcırcu
vah ich danam ze imod
lim ze im izeſti ich
pigem i obeti naſſe im
nezem ozcepaſgenige
telez naſich iduſ naſich
Tigeſemoſem imui eſte
bum ecce tage dela
naſnem delati iaſco
ni delaſe. Onibo laſ
na natrovuechu ſeg
na naboiachu bozza
obuiachu naga ode
achu malo mogoncka
iume boſe bozzekacho
imſzna zigreahu ſtran
na bodcrauvi zuoge

uvedechu iſtim
nizah iu zelezneh
vvoſith iſclepenih
bozcekachu iuime
boſie te ueſſahu
temi temi ze deli
bogu pribliſaze taco
zinzi inam ze mod
liti tomuge vuirch
nemo ozu Gozpodi d
dani tamoge uzel
li uzezarſtuo ſuoge
ſſe ieſt ugotouleno iz
com doconi izvvo
lenico com boſiem igezin
bratria bozuuani i
bgeni ſgoſenemoſem

Fris. II, 159r

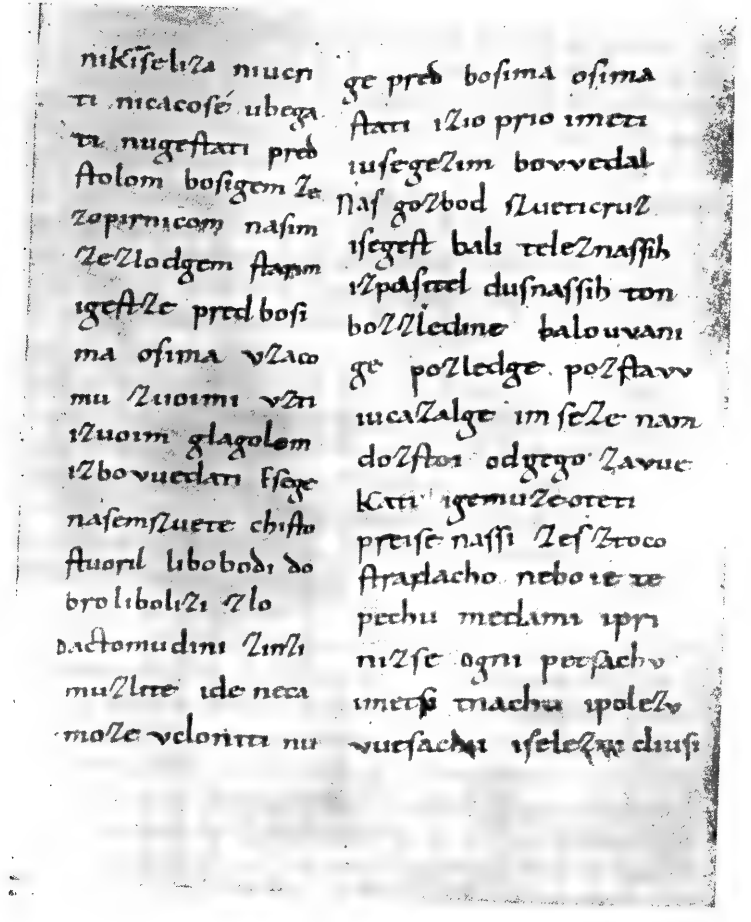

Fris. II. 159v

ge raztrgachu atobe
muzi ninge naſu pprau
dnu vueru ipraudnv
izbovuedlu toie moſim
zbotti eſeoni to vue
lico ſtraſtu ſtuoriſe
daporomu zinzi boſi
raba prędzuauſe tige
im grechi vuaſa poſte
te iim izpovvedni bo
dete grechov uuaſih

Fris. II, 160r

nih) glagola (*natrovuechu ... naboiachu ... obuiachu ... odeachu ... bozzekacho ... zigreahu ... uvedechu ... bozcekachu ... utessahu* II 45–56), što je lako utvrditi, jer je autor radije posezao za neobičnijim perfektivnim oblicima nego za normalnima imperfektivnima, mada su mu zacijelo i oni bili dobro poznati. Radilo se dakle o sistemu, i taj bi se sistem shematski mogao prikazati ovako:

Aorist			*Imperfekt*
asigm. (P) + *bui*			IP
Stanje		*Učestalost*	
P (prefig.)		P (prefig.)	
	+ *be*		

(gdje P generalno označava perfektivne, a IP imperfektivne oblike).

Stanje i *učestalost* nalaze se prema tome u tim relacijama na istom, u sebi i po sebi srodnom nivou. Razlika je među njima u biti stilističke prirode: aoristni oblici od prefigiranih perfektivnih glagola izriču stanje koje je nastalo – ili je moglo nastati – kao posljedica učestalosti glagolske radnje, dok imperfektni oblici perfektiviranih glagola označavaju samu iterativnost (u njezinu trajanju, ne u cjelini u kojoj bi se ona mogla odraziti i kao stanje nastalo uslijed te učestalosti). Po tome je Adhortacija i morfonološki vrlo zanimljiva te se može shvatiti kao karika koja obilježava jednu od sintaktički i stilistički zanimljivijih etapa kroz koje je kod Slavena – u ovom slučaju kod Južnih Slavena – prolazio aspekt preteritalnih vremena. Ramovš (Morfologija slovenskega jezika, Ljubljana 1952, str. 144. i d.) za aorist uz primjere iz Frizinških odlomaka i dva primjera iz Rezije koje je 1873. zabilježio Baudouin de Courtenay i još nekih pojedinačnih manje pouzdanih primjera ne nalazi potvrda u slovenskim dijalektima, a za imperfekt navodi – pored potvrda iz Frizinških odlomaka – samo primjere iz Rezije (»za označevanje v preteklosti trajajočega dejanja in kot kondicional« Hist. gram. VII, 39). Od bogate funkcije koju su aorist i imperfekt imali u Adhortaciji reklo bi se da u slovenskim dijalektima nije ostalo ni traga. Istina, Ramovš u Morfol. 145 za imperfekt navodi i *odéh*, *pridéh*, no ne kaže u kojem su se značenju upotrebljavali. U čakavskim je govorima i drugdje, ne samo na Susku, upotreba imperfektnih oblika od perfektivnih glagola i danas dosta raširena, a što mi se ovdje čini osobito važno, nekako kao da takve upotrebe – pa ni u stilističke svrhe – već na susjednom zap. štokavskom tlu nema.[29] Ovo bi imperfektne oblike osobito one od prefigiranih perfektivnih glagola, u Frizinškim odlomcima dovodilo u užu vezu s nekim čakavskim govorima nego s bilo kojim slovenskim dijalektom. Sve je to, razumije se, ovako iz naše perspek-

[29] Barem *Rešetar* (Der štok. Dialekt, Wien 1907) i P. *Ivić* (Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung, s' – Gravenhage 1958) o tome ne govore. Ivićevo »lebendig«, »selten oder ausgelöscht« doduše ne kaže ništa određeno, no treba pretpostaviti da bi on ovakvo prelaženje na području perfektivnih ili perfektiviranih glagola valjda ipak zabilježio da se na terenu s njime sreo ili sukobio.

tive, i to ne mora značiti da slovenska narječja u prošlosti nisu imala ovakvu morfonološki i stilistički nijansiranu službu imperfektnih oblika: obrnuto, držim da su je imali i da je to bila manje-više zajednička odlika svih sjeverozapadnih i jugozapadnih slavenskih jezika (ispor. polj. *zapłakachą, wynidziechą, ukradziechą*,[30] stčeš. (Soběslav) nos jemu *urzyezasse*, (zástup) *zahrasse, wibiegiechu*, (Václav) bohu *poruczyesse*,[31] itd., a Lužički Srbi i danas imaju imperfekt u svojem glagolskom sistemu. Kod Rusa se doduše u Slovu o puku Igorevu mogu naći primjeri tipa (Bojan) *rastekašetsja*, (pesь) *dotečaše*, kako Tur *poskočaše* i sl., no Durnovo će imati pravo kada kaže *(Očerk istorii russ. jazyka*, Moskva – Lenjingrad 1924, str. 326) da je u ruskom jeziku imperfekta u normalnoj upotrebi nestalo već prije svršetka XII stoljeća).

TEKST

Kod transliteriranja Frizinških odlomaka obično se griješilo jer se nije dovoljno uzimalo u obzir da je i razlika u karakteru slova mogla kod podjele riječi da nadomješta relativne – veće ili manje – bjelice (pauze) u prostoru (npr. kod veznika *i* koji se često pisao majuskulom, i sl.). Ovdje se ne daje transliteracija, koja je i suvišna jer je čitaocima ionako na priloženim snimcima pred očima izvorni oblik – onako kako je on zabilježen u rukopisu – nego se, uz konjekture i popravke kako su oni gore navedeni, daje transkripcija u kojoj se vodilo računa o tome a) da se riječi dijele onako kako bi se dijelile danas, ali da b) interpunkcija (osim nekih tačaka i znaka rastavljanja) kao i odnos između početnih slova ostaju onakvi kakvi su u rukopisu. Ovo je posljednje učinjeno zato da bi čitalac na priloženim snimcima lakše našao mjesta koja ga zanimaju u tekstu. Jotovanje je ostavljeno onakvo kakvo je u rukopisu (samo se *g* u određenim pozicijama prepisuje kao *j* a *i* ostaje *i*). Silabičko *l, r* označeno je kao *l̥, r̥* (= kada u tekstu za nj stoji *ir*), *r̥*, a *ki* kao *t́*. Poluglasom *ъ* zamjenjuje se *i* (npr. u *dinь* > *dbni*), a kada je bilo koji drugi ispravak poduzet, uvijek su moje konjekture stavljene u uglate, a obični ispravci (ispravci pisarskih griješaka) u obične (oble) zagrade. Folijacija je provedena prema izvornom rukopisu koji se čuva u Bavarskoj državnoj knjižnici u Münchenu (sign. Fris. 6426).

158v

Eče bi ded naš ne se-
grešil te v veki jemu be
žiti starosti ne prijem-
liot'i nikoliježe pet-
šali ne imy ni sl[]zna

telese imot'i nu v ve-
ki jemu be žiti. pone-
že zavystiu by ne-
priiazninu vygnan
od slavy božije Potom

[30] *Klemensiewicz – Lehr-Spławiński – Urbańczyk*, Gramatyka historyczna języka polskiego, PWN Warszawa 1955, str. 369.

[31] *Jan Gebauer*, Historická mluvnice jazyka českého, Prag 1898, str. 332, 348 i d.

na narod človečki
strasti I pečali poi-
do (i) nemot'i I v[ъ]z re-
d[ъ] semŕ̥t. I paki bra-
triia pomenem se
da i sinove boži na-
rečem se. po tomu os-
stanem sih mŕ̥skih
del Eže sunt dela soto-
nina: Eže trebu tvorim
bratra oklevetam Eže
tatva Eže razboi Eže pl̥ti
ugonjenije Eže roti koi-
že ih ne pazem nu je pre-
stopam Eže nenavyst:
nišče teh del mŕ̥že ne
pred božima očima. mo-
žete po tomu sinci uvi-
deti I sami razumeti
eže beše prьve[e] člov-
veci u lica tacie ako-
že i my jesьm tere ne-
priiaznina uznenavi-
deše A božiu uzliubiše.

159r

da po tomu nine u cirk-
vah ih klanam se I mod-
lim se im I česti ih
pijem I obeti naše im
nesem o s(ъ)pasenije
teles naših i duš naših.
Tîježe možem i my ešte
byti eče taje dela
načnem delati iaže o-
ni delaše. Oni bo lač-
na natrovehu žej-
na napoiahu bosa
obuiahu naga ode-
ahu malomogont'a
u ime božie poset'aho
mr̥zna sьgreahu stran-
na pod krovi svoje
uvedehu. U tьm-
nizah i u železneh
vožih uklepenih
poset'ahu I u ime
božie te utešahu.
temi temi ti se deli
bogu približaše. tako
sinci i nam se mod-
liti tomuje vrh-
nem(u) Ocu: Gospodi do(ž)
da[i̯] ni tamoje vsed-
li v cesarstvo svoje
Eže iest ugotovleno is-
koni dokoni izvo-
lenikom božiem. I jesm
bratria pozvani i v[a]
bjeni Egože ne možem

159v

nikiže lica ni ukri-
ti ni kako se ubega-
ti nu je stati pred
stolom božijem se
sopьrnikom našim
se zlod(e)jem starim
i jest se pred boži-
ma očima vsako-
mu svoimi usti
i svoim glagolom
ispovedati Eže je
na sem svete kiždo
stvoril libo bodi do-
bro libo li si zlo.
Da k tomu dьni sinci
myslite ide ne ka-
mo se ukloniti nu
je pred božima očima
stati i sьo prьo imeti
iuže je [v]sim povedal
Naš gospod sveti kr[ъ]s[t]
iže jest bali teles naših

i spasitel duš naših. to
posledьne balovani-
je posled je postav[il]
i ukazal je imže se nam
dostoi od jego zave-
t'ati i jemu se oteti.

prei že naši žestoko
stradaho nebo ie te-
pehu metlami i pri-
nьzše ogni pečahu
i meči tnahu i po lesu
vešahu i železni kliuči

160r

je rastrgahu. a to pak
my ninje našu prav-
dnu verun i pravdnu
ispovediu toie mož(e)m
st(v)oriti eže oni to ve
liko strastiu stvoriše.

da po tomu sinci boži[e]
rab[y] prizvavše tere
im grehi vaš(e) počte-
te i im ispovedni bo-
dete grehov vaših

OSVRT

Frizinški su odlomci nađeni u jednom zborniku koji je još 1803. pripadao katedrali u Freisingenu (prije Frisingenu) u Bavarskoj. U njemu su na dva mjesta zapisani najprije I odlomak (na fol. 78r,v), a zatim – nešto podalje – II i III odlomak (tako da se III ne nadovezuje neposredno na II, fol. 158v–160r i 160v–161v). Paleografska su ispitivanja pokazala da je II i III odlomak pisala ista ruka koja je između god. 997. i 981. napisala i latinsku ispravu o zamjeni nekih zemljišnih posjeda u gornjoj Koruškoj. Odatle se uzima da su i II i III odlomak jamačno napisani negdje potkraj X ili u početku XI vijeka. Po spomenutoj ispravi, koja se nalazi u istom kodeksu, i po nekim drugim zapisima – a i po jeziku – zaključivalo se da su ne samo ova dva odlomka nego da je i treći (odnosno I) odlomak unesen u zbornik negdje u sjevernoj (gornjoj) Koruškoj i da ih je – ili barem II i III od njih – unio neki svećenik njemačkoga (njemačko-bavarskoga) podrijetla i jezika. Ovo posljednje zaključivalo se po zamjeni zvučnih i bezvučnih suglasnika, po tome što su pisani latinicom (a ne ćirilicom ili glagoljicom) i, napokon, po tome što je ista ruka pisala i spomenutu latinsku ispravu i što – osobito u II odlomku – često nije razabirala što pripada jednoj riječi, a što drugoj, nego ih je kojekako sjeckala, mrsila, krivo sastavljala ili rastavljala.

O tome kojim su jezikom ovi odlomci bili pisani raspravljalo se već od Vostokova (1827)[32] i neka se ekstremna stajališta u tom pogledu – mjesto da se jedna drugima približavaju i u sebi izmiruju – sve više razilaze i zaoštravaju.

Do 1943. postojale su uglavnom dvije hipoteze, *jedna* koja počinje sa Sreznevskim i ide do Grivca, prema kojoj su Frizinški odlomci (osobito II između njih, Adhortacija) ili nastali u ćirilometodsko doba, ili prošli

[32] V. bibliografiju do 1932. kod *J. Stanislava*, Doterajšie výskumy o frizinskýck pamiatkach, Byzslav. IV, Prag 1932, str. 303–334.

kroz ćirilometodski (staroslavenski, pra-starocrkvenoslavenski) medij te poslije dospjeli na slovensko (koruško) područje gdje su prepisani s nekim znakovima slovenske redakcije, i *druga*, koja obuhvaća uglavnom sloveniste od Miklošiča do Ramovša i Tomšiča, koja Frizinške odlomke smatra slovenskim spomenicima koji su nastali na slovenskom tlu i koji nisu imali nikakve veze sa staroslavenskim jezikom ili sa djelatnošću solunske braće u Moravskoj i Panoniji. Ovima se u posljednje vrijeme pridružila treća, najmlađa, Isačenkovljeva hipoteza, prema kojoj bi osnovni tekst Adhortacije imao biti sastavljen na moravsko-slovačkom području (u moravsko-slovačkoj redakciji crkvenoslavenskoga jezika) i da je tek poslije na slovenskom tlu – ili uz pomoć nekoga Slovenca ili nekih Slovenaca – od nekoga Nijemca zabilježen i unesen u zbornik u kojem je do nas došao.

Sve su to, dakako, tvrdnje koje je tek trebalo dokazivati, i autori su se dosta trudili da svoje razloge tako usmjere da budu koliko-toliko uvjerljivi. Međutim, od svega njihova izvođenja mislim da se uvjerljivim može smatrati samo: 1. da su I i III odlomak nastali prema starovisokonjemačkim predlošcima, dok se to za II odlomak ne može reći; 2. da ima dosta razlika u jeziku i stilu između I i III odlomka s jedne strane i II odlomka s druge strane i 3. da su I i III odlomak jamačno prepisani sa nekog starijeg (latiničkog) predloška, dok je II odlomak pisan po diktatu (tako da je netko na glas čitao tekst koji je pisac pisao na pergameni). Je li tekst iz kojega se ovaj odlomak diktirao bio pisan glagoljicom, kako to neki hoće, teško je reći, no ostane li se na stajalištu da je osnova II odlomka bila crkvenoslavenska, jedva da bi potkraj X vijeka moglo biti drugačije nego da je takav tekst na zapad od Njitre i Blatnoga jezera mogao biti pisan drugačije nego glagoljicom. Samo – kakva je to mogla biti glagoljica? – Isačenko je za moravsko-slovačku, o kojoj nam inače u tom razdoblju ništa nije poznato, a Grivec misli na izvornu ćirilometodsku (upravo Ćirilovu) glagoljicu. Moglo bi se postaviti i treće pitanje, nije li ta glagoljica mogla biti porijeklom i sa juga, iz Istre ili iz čakavskoga Primorja ili njegova zaleđa. Teoretski to bi također moglo biti pa bi valjalo i o tome razmisliti i prije svega – opet – pažnju posvetiti jeziku ovih odlomaka.

Za koji bi se jezik moglo pretpostaviti da je mogao biti osnova II odlomku, ćirilometodski? panonsko-moravski? slovenski? – Ramovš prvu mogućnost odbacuje (»Da bi bila kaka ožja, naravnost že literarna zveza med brižinskimi spomeniki in starocerkvenoslovanskimi teksti, ki so jih uporabljali Metodovi učenci v Kocljevi kneževini, v slovenski Panoniji (od l. 869–874), tega se doslej ni dalo dokazati. Jezikovnih dokazov ni prav nikakršnih« itd. o. c. str. 8). Tomšič je kanda manje odlučan pa nastoji da svoje argumente veže isključivo za jezik (»O tem, ali je brižinska spovedna pridiga starocerkvenoslovanska ali pa slovenska, odloča v prvi vrsti in samo jezik, t.j. njegova glasoslovna, morfološka, sintaktična in leksikalna podoba, in glede na to jo lahko, kakor bomo videli, mirne duše prištejemo med slovenske spomenike« o. c. 24). Njega. čini se, smeta Isačenkovljevo razlikovanje između I i III odlomka s jed-

ne i II odlomka s druge strane te rezonira ovako (o. c. 28): »Ali ne bi potem pričakovali, da se jezik tega nagovora loči od jezika v obeh očitnih spovedih, ki naj bi bili karantansko-panonskega izvora? Vendar kaže jezikovna analiza, da je jezik v vseh treh spomenikih isti in da je iz vseh treh videti iste jezikovne posebnosti, ki so značilno slovenske. Govoriti bi bilo mogoče o kakih leksikalnih posebnostih, ki morda odkrivajo vplivanje stcsl. besednega zaklada, vendar se tudi te ne dado popolnoma zanesljivo dokazati. Posebej je še treba naglasiti, naj bodo brižinski spomeniki, posebno še B II, takšnega ali drugačnega izvora, velja za vse, da so se rabili med karantanskimi in panonskimi Slovenci in so postali, če niso bili takšni že od vsega začetka, slovenski in kažejo zato v obliki, v kakršni so bili zapisani, podobo stare, samostojne slovenščine, ki je hkrati tudi najstarejši slovenski pisni jezik«. – Razmotrimo sada najprije: 1. ima li kakve razlike u jeziku između Adhortacije i ostala dva odlomka i 2. koje bi to i kakve bi to imale biti »značilno slovenske pojave v jeziku brižinskih spomenikov«, o kojima Tomšič govori na str. 29. squ.

1. Isačenko je pored nekih leksičkih elemenata utvrdio da se Adhortacija stilistički (npr. u postpozitivnoj vezi posvojnih zamjenica, koju on shvaća kao stilistički zahvat), a i morfološki i glasovno razlikuje od ostala dva odlomka (i da je Adhortacija od njih konservativnija i bliža stsl. jeziku npr. u nastavcima za pron. gen. sg. II *-go:* I, III *-ga*, u fleksiji imenica i glagola, po broju i upotrebi germanizama itd.). Ovome bih dodao da izreci *iskoni dokoni* u II odgovara u I *iz veka u vek* i da uopće ima dosta sitnih jezičnih razlika koje dijele ne samo II od I i III nego i koje dijele I od III pa i tu treba interpolirati ne samo genetičku nego i vremensku komponentu, prema kojoj izlazi da je III po zapisu mlađi, a po jeziku stariji od I (v. *na zodni den* I 9, 31 : *na zudinem dine* III 54, *poronso* I 29 : *poruso* III 61 ali *postedisi* III 50, *comusdo* III 58. *od togo dine* III 39, *do diniznego dine* III 41, *togo uzego* III 41–42, isp. i *crezt* I 2, 20 : *cruz* II 89, i sl). Dakle, razlika ima i one nisu beznačajne. – Isto tako može se prihvatiti Isačenkovljeva sugestija da je 11 posljednjih redaka u II moglo biti naknadno interpolirano zato da posluži kao prijelaz od prave Adhortacije (koja je u stvari torzo, jer i versi 97–103. predstavljaju odlomak koji je bez uže veze s ostalim dijelom iščupan iz izvornog teksta koji je morao biti opširniji od onoga koji je sačuvan) prema III odlomku. Ovo se vidi i po pismu. jer samo u ovom (prijelaznom) dijelu dolaze nedosljednosti i lapsusi tipa *ninje* II 104 prema *nine* II 35, *vuerun* II 105, *mosim* II 106 : *mosem* II 41, *ztorti* II 107 : *stuorise* II 108, *bosi raba* ... *vuasa* II 109–111, što sve upućuje na to da je onaj koji je piscu diktirao tekst od 103. versa dalje morao pred sobom imati latinički tekst (koji nije umio tako dobro čitati kao što je čitao tekst iz kojega je ditkirao vv. 1–103).

2. Kao što se vidi, razlika između Adhortacije i I i III odlomka ima i one su dosta znatne. Od eminentno slovenskih jezičnih odlika koje bi Frizinškim odlomcima imale davati slovenski karakter Tomšič navodi: a) reflekse poluglasova, b) uprošćavanje korelacije i : y, c) reflekse na-

zalnih samoglasnika, d) refleksе **tį*, **dį*, **ktį*, e) kontrakcije vokala, f) zamjenički genitiv na *-go/-ga*, g) završetke participa prezenta akt. i h) adnominalni genitiv mjesto stsl. dativa. One bi imale dokazivati da u Frizinškim odlomcima nema ni truna staroslavenskog utjecaja nego da su to in toto et in partibus pravi slovenski (čisto slovenski) spomenici.

Teško je od pisca koji sâm nije bio Slaven – koji je slavenske glasove morao pisati kojekako, polazeći pri tom od svojega, sebi imanentnog (u ovom slučaju tuđinskog, germanskog) sistema – očekivati da će pravilno razabirati varijante koji h u ono vrijeme, kako se bar meni čini, ni u svijesti Slovenaca nije uvijek bilo. Tumačiti npr. da je prefiks u *sъ nebese* ili u *sъgrěšilъ* u ono vrijeme imao na poluglasu kratki silazni naglasak koji da je tek poslije prešao na prvi slog osnovne riječi – i da je pisac Frizinških odlomaka to mogao osjetiti – znači stavljati malo prevelike zahtjeve i na njegovo uho i na njemu sinhroni akcenatski sistem. Slično je i sa *bosige* II 10 prema *bosie* II 49, 56, *bosiem* II 66 i *izbouediu* II 106, *bosima* II 27, 75, 86 : tu se moglo uzeti u obzir kada je atribut bio u ortotoničkoj poziciji (i da *izboued* nije atribut), a kada je bio oslabljen (npr. u stalnim izrekama), pa tada ne bi bilo teško da se relevantna čitanja rekonstruiraju kao *od slavy božije : u ime božje, izvoleńkom božijem: ispovedju, božjima očima* (no nikako **božьjiima* očima, v.o.c. 30).

Slično je i sa *i : y*: tu se misli (prema Ramovšu) da je razlogom za održavanje *y* u Adhortaciji moglo biti to što je uza nj stajao labijal, no kod toga se smetalo s uma: 1. da u analognim slučajevima obično suglasnik koji izaziva promjenu stoji iza samoglasnika, a ne ispred njega i 2. ako bi to zaista imao biti »zanimljiv razvojni stupanj u piščevu govoru«, odn. u govoru pisca podloge za Friz. II, kako to treba uskladiti s postavkom prema kojoj *pisac* Friz. II *uopće* nije zaglédao u tu osnovu, i kako to da tada *i* nije prelazilo u *y* i u primjerima kao što *pigem* II 38, *u timnizah* II 53 (gdje su čak i *m* i *n* ispred *i*) i sl.

Sve kada bismo uzeli da je u *sunt* II 19, *vuerun* II 105 »lahko znak za konzonant *n*, ki se je razvil kot prehodni glas za *ǫ* pred dentalnim zapornikom«, opet je tu u osnovnom dijelu glasa bilo *u*, a ne *o* (i to *u* koje se razvilo iz *ǫ*). Mišljenje da pisanje *u* za nekadanje *ǫ* u ovakvim slučajevima treba odbiti na račun strane (njemačke) supstitucije za taj glas može se i okrenuti: da je pisac Adhortacije napetije izgovoreni refleks za starije *ǫ* upravo zbog te napetosti i zbog svoje supstitucije mogao pisati kao *o*, dok je normalni, nenapeti refleks za stražnji nazal čuo i pisao kao *u*.

Da ni refleksi za **tį*, **dį*, **ktį* > *t́ – j – ť* nisu neki ekskluzivno slovenski glasovi, jasno je svakomu tko je upućen u odnose koji vladaju u sjevernojadranskoj dijalektnoj zoni. Slično je i s kontrakcijama vokala tipa *ma, tva* za *moja, tvoja:* i tu stanje u Frizinškim odlomcima ne odaje prvu fazu nečega što bi se samo u slovenskom jeziku dalje razvijalo. Ovakve se kontrakcije mogu naći i na čakavskom i na štokavskom tlu (npr. u Dubrovniku). Isto tako za oblike tipa *noseťi* (m. r.) sasvim je irelevantno što je to nekoć bio nom. sg. ženskoga roda: u času kada se ova-

kav oblik počeo upotrebljavati za muški rod bilo je *-ti (=-ći)* nastavak muškoga roda koji nije imao više ništa zajedničko sa ženskim rodom (koji je istodobno svoje *-i* bio zamijenio sa *-ija, – 'a*). Napokon, ni jedini sintaktički primjer (adnominalni genitiv mjesto adnom. dativa) nema na sebi ništa specifično slovensko, nego je to pojava do koje je normalno i drugdje dolazilo. Prema tome ni tu se ne bi moglo reći da »tudi ta sintaktična posebnost priča glede brižinskih spomenikov za slovenščino proti stari cerkveni slovanščini« (o.c. 33), pa otpada i tvrdnja da sve te pojave »potrjujejo tezo o tem, da so brižinski spomeniki napisani v slovenskem jeziku« (ib.).

Isačenko je više na osnovi leksičkih nego gramatičkih razloga došao do svojih prije spomenutih zaključaka (v. str. 4). Međutim i on je jednostran kada cijeli niz odlika koje *nisu* samo moravsko-panonske (ili slovačke) proglašava takvima te na osnovi ovako formuliranih premisa izvodi zaključke o moravsko-panonskom porijeklu Adhortacije. Pravo na ovakve dedukcije steklo bi se tek tada kada bi se na osnovi nekoliko *nepobitno* moravsko-panonskih (i samo moravsko-panonskih) odlika moglo dokazati da odlomci o kojima je riječ zaista nisu mogli da pripadaju bilo kojem drugom slavenskom jezičnom području. Tek tada bi se ovamo *kao nadopuna* mogli uključiti i neki inače irelevantni elementi koji su mogli pripadati i drugim jezičnim područjima. No ovakvih nepobitno moravsko-panonskih odlika u njega nema, jer su i *u* < *ǫ*, i refleksi za **tį*, **dį*, **ktį*, i *vy-* itd. pripadali ne samo sjeverozapadnoslavenskim nego i jugozapadnoslavenskim jezicima, kojima je sa sjeverom bilo zajedničko i *tl, dl*, i adnominalni genitiv, i mjesto koje je u rečenici zauzimao atribut itd. Isačenko je, da bi objasnio reflekse za *dj*, bio prisiljen da grafemu *g* ispred *e* pripiše dvojako fonetsko značenje (*j* i *ď*) i da se pri tom (za *ď*) pozove na gradišćansko-hrvatske govore. No u Gradišću se to sekundarno *ď* javlja samo na početku riječi (bio on apsolutan ili relativan, isp. *ďama, najďači* za *jama, najjači*), i to iz fonetskih razloga (sličnih onima iz kojih do ovakvih pojava dolazi i u romanskim jezicima), a u Frizinškim se odlomcima ovakvo -ge najčešće javlja u ultimi. Iz sličnih razloga Isačenko je bio prisiljen da i za bugarsko *št* pretpostavi upravo nevjerojatno kratak rok u kojem je ono trebalo da se razvije iz **tį* > *t'*.[33] Što se leksika tiče, tačno je da mnogih leksema koji se nalaze u Frizinškim odlomcima danas nema ni u slovenskom književnom jeziku ni u slovenskim dijalektima, a nalaze se u spomenicima kao što su Besjede Grgura pape, legenda o sv. Václavu, Nikodemovo evanđelje, Zakon sudnyj ljudem itd., na kojima se od vremena Sobolevskoga osniva hipoteza o češkomoravskoj crkvenoslavenskoj književnosti X i XI vijeka. No ne treba zaboraviti: 1. da se ni za jedan od ovih spomenika nije moglo dokazati da je u svojoj slavenskoj verziji zaista nastao na češko-moravskom području i 2. da je svima bez razlike jezična osnova koja je do nas došla ili istočnoslavenska ili južnoslavenska. Treba to imati u vidu i treba se čuvati preuranjenih svojatanja koja su s pravom potakla Grivca

[33] Isačenko, o. c. 65.

da se odazove riječima »Poskus pretiranega prisvajanja frisinških spomenikov za Slovake nas opozarja na združujoče prvine slovanskih tradicij iz dobe Cirila in Metoda. Obično priznano je da sta slovenska apostola cerkvenoslovanski književni jezik namenila vsem Slovanom. Zaradi tega bi bilo v nasprotju z njunim delom in namenom, če bi prvine njunega slovanskega književnoga jezika uporabljali za enostransko prisvajanje«. Samo što bi to trebalo da vrijedi i za ostale Slavene, a ne samo za Slovake.

Čiji su dakle Frizinški odlomci i što se o njima s obzirom na njihov postanak i međusobni odnos može reći?

Mi smo se ovdje uglavnom ograničili na Adhortaciju, no da bi se na ovako kompleksno pitanje moglo odgovoriti, treba uzeti u obzir ne samo drugi nego i prvi i treći od Frizinških odlomaka.

Već po grafiji se vidi da prvi i drugi (i treći) odlomak nije pisala ista ruka. *Prvi* je pisala ista ruka koja je zabilježila i popis imena na fol. 78^{v} i tekst što ga je ona zapisala misleći da treba smatrati ne slovenskom redakcijom nekoga starijega predloška, nego slobodnim prijevodom koji je na slovenskom tlu načinjen da bi se udovoljilo potrebama koje su se javljale u vezi s kristijanizacijom i s konstitucijama donesenima u Aachenu i drugdje na crkvenim sinodima. Prijevod je načinjen prema stvnj. uzorku, no neki oblici kao *glagolite, zel* (za *sōlə*), *bos' rabe* i sl. kao da upućuju na to da je prevodilac makar izdaleka mogao poznavati i crkvenoslavenski jezik. Kao relativni slovenizmi se sa aloslavenskog (južnoslavenskog, panonskog) stajališta mogu smatrati oblici tipa *izpoveden biti, mil se tvoriti* (s gen. s prefiksom ili bez prefiksa), red riječi tipa *caco mi ie ga potreba vúelica*, morfonološke tvorbe tipa *mó dusu, mo vuoliu, vueru, tuó milozt vueliu* i sl., na koje se s obzirom na nazal direktno nadovezuje *moku* I 27, *poronso* I 29 itd. (v. i *zodni den* i sl.). U cjelini ovi su elementi ovako mogli dolaziti samo u slovenskom jeziku i po tome se može ne samo zaključiti da je I odlomak slovenskog porijekla nego i u kolikoj mjeri i ostala dva odlomka participiraju na ovim odlikama.

Zanimljiva je u tom odlomku upotreba genitiva množine od imenice *greh*, koja može da ima i kraći i dulji oblik (*greh – grehou*), i dulji je oblik kod toga, čini se, morfonološki uvjetovan: ondje gdje je genitiv množine bio dovoljno određen atributom (zamjenicom i pridjevom ili zamjenicom i zamjenicom), oblik je mogao ostati kratak (kvalitativno jednak nominativu jednine), no ondje gdje ovakve pojačane oznake nije bilo, osjećala se potreba da se oblik morfološki bolje fundira i zato mu se na kraju dodavalo *–ov* (*uzeh moih greh* I 7–8 : *otpuztic moih grechou* I 10, *izpoued moih grechou* I 11 : *od zih postenih greh* I 22). Ovo je, uostalom, prirodni put kojim je i drugdje u slavenskim jezicima dolazilo do duljih oblika (u genitivu množine, nešto rjeđe u dativu jednine i davno, još prije toga, u akuzativu jednine).

Treći Frizinški odlomak također sadrži ispovjednu formulu te se, prirodno, postavlja pitanje ima li među I i III kakvih razlika i nisu

li u njima sadržane kakve indicije koje bi kazivale kada je i gdje je nastala (i kojim je jezikom bila pisana) osnova za prvi odlomak, a kada je i gdje nastala (i kojim je jezikom bila pisana) osnova za treći odlomak. Odgovor na jedno i na drugo pitanje mogu opet dati samo jezični elementi sadržani u oba spomenika.

Primjeri tipa *poronso* : *poruso, na zodni den* : *na zudinem dine* upućivali bi na to (v. str. 54) da je III odlomak glasovno (i prema tome vremenski, po vremenu kada je nastao prijepis koji je do nas došao) mlađi od I odlomka. Na to bi upućivali i komparativi *vuensi* : *minsi* u I 23 i sl. No, obrnuto, primjeri tipa *mó* (vuoliu, vueru), *tuó* (milozt vueliu), *me* (delo) u I 30–32 *za moju, tvoju, moje* s jedne strane i *uueruiu u bog uze mogoki. I u iega zin. I u zuueti duh* u III 5–7, *postedisi* III 50 s druge strane upućuju na to da je III odlomak morfološki i po tekstu stariji od I odlomka (kao što je s pravom mislio i Tomšič). Razloge međutim ovim suprotnostima – i njihovo izmirivanje – treba tražiti na drugim osnovama, a ne samo u dijahroniji: oni su se sastojali u tome što su ovi ispovjedni obrasci očito bili namijenjeni različnim područjima i što im je porijeklo s obzirom na inicijalnu varijantu bilo različito. Za I odlomak pretpostavljam, kao što je gore rečeno, da reflektira tekst koji je sastavljen i preveden na slovenskom tlu. III odlomak međutim predstavlja nešto sasvim drugo: u njem je uz veći broj crkvenoslavenskih elemenata zapadne provenijencije (v. *bog uze mogoki* III 5–6, *bogu uze mogokemu* III 25, zatim red riječi koji nikada nije onako slobodan kao u I i sl.) i dosta moravizama (isp. *Uzpitnih rotah. Vlisnih resih* III 33–34, *Uchranime otuzega zla* III 72) koji upućuju na to da je izvorni tekst morao pripadati moravskoj redakciji crkvenoslavenskoga jezika i da je naknadno neki Slovenac – slovenski svećenik – prilikom prepisivanja ovaj tekst prilagođivao svojem govoru ili govoru svojega kraja. Odatle je u ovom odlomku jezik i u onim dijelovima koji bi teoretski mogli biti slovenski *stariji* od onoga u I odlomku te osim toga ne sadrži neke odlike koje bi bez sumnje išle u sklop slovenskoga jezika. Ovo – zajedno s moravizmima i s crkvenoslavenskim elementima – navodi na misao da je namjena kod ovoga odlomka mogla biti šira od one kod I odlomka i da je upravo on – a ne I odlomak – mogao biti namijenjen širem slavenskom (sjeverozapadnom i zapadnoslavenskom) području. Ovime bi se objasnilo i to zašto je uz prvu, više lokalnu, slovensku ispovjednu formulu bilo potrebno da se zapisuje i ova druga, koja je jamačno bila u široj upotrebi od prve.

Objema je formulama zajedničko to da su obje *prepisane* iz starijih latiničkih matica i da nisu, kao što je to bio slučaj s Adhortacijom, bile pisane po čuvenju (po diktatu). Da se kod III odlomka nije radilo o pisanju po sluhu, dokazuje to što: 1) u III odlomku nema bavarsko-austrijskog zamjenjivanja zvučnih i bezvučnih suglasnika, 2) što većina sastavljenica (hamagrama) predstavlja akcenatsko-intonacijske grupe te je prema tome ovako mogao pisati i Slaven, dok se npr. u Adhortaciji nalazi cijeli niz dvočlanih, tročlanih i višečlanih sastavljenica i po-

grešnih rastavljanja riječi (tipa *sino vebo ži* i sl.) kod kojih se *ne* može pretpostaviti da ih je mogao pisati čovjek koji je znao što koja riječ znači ili što kojoj morfološki pripada i 3) što i I i III odlomak sadrže izvjesne lapsuse koji su se mogli potkrasti kod prepisivanja a inače se – jezički – ne bi dali objasniti (pisanje *a* mj. *æ*, *c* mjesto *t*, i sl.).

Postanak, sadržaj, namjena i redoslijed Frizinških odlomaka mogli bi se prema tome ukratko prikazati ovako:

Potkraj VIII i u početku IX vijeka uvodile su se na prostranom području koje je bilo u vezi s franačkom državom ispovjedne molitve na narodnom jeziku. U sferu franačkih utjecaja ulazile su u to vrijeme kod Slavena zemlje koje su se nalazile na zapad od crte koja je spajala dolinu rijeke Vaga s ušćem Neretve u srednjoj Dalmaciji, odnosno područja koja su se nalazila na zapad od istočnih granica panonske kneževine kneza Pribine i hrvatske kneževine Ljutovida Posavskoga. Kao uzorci za ispovjedne molitve (formule) koje su se prevodile na slavenske jezike služile su formule koje su u ranom IX vijeku dobile svoj oblik u gornjonjemačkim skriptorijima, u Skt. Emmeramu i drugdje. Direktni izdanak ovakvih prijevoda na jedan slavenski jezik je – uz poznatu ispovjednu molitvu u Sinajskom euhologiju – i I Frizinški odlomak, koji je jamačno negdje potkraj IX vijeka preveden na slovenski jezik te je na sjeverozapadnom slovenskom području bio u upotrebi i potkraj X stoljeća, kada je iz jednog starijeg predloška prepisan u Frizinški kodeks u kojem se sačuvao do danas.

Ovo međutim nije bila jedina formula ove vrste koja se kod ispovijedi upotrebljavala u slovenskim (zapadnoslovenskim) zemljama. U međuvremenu došlo je do misionarske djelatnosti solunske braće i do uvođenja slavenskog bogoslužja i slavenskog (starocrkvenoslavenskog) književnog jezika u crkvu i u javni život. Ovo je bilo u drugoj polovini IX stoljeća, punih šezdeset i više godina poslije zaključaka donesenih u Aachenu i na različnim njemačkim i franačkim sinodima u prvim decenijima IX vijeka. Ne može se ni zamisliti da bi ovako važan sakramenat kao što je ispovijed bio zanemaren od solunske braće. Uostalom, za to ima i direktnih dokaza koji su sadržani u Sinajskom euhologiju. Ima razloga da se misli da ono što je sadržano u tom euhologiju nije sve što se na ispovijed odnosilo u staroslavenskom (ćirilometodskom) bogoslužju. Grivec je prvi – i to dosta uvjerljivo – iznio sadržajnu vezu između II Frizinškog odlomka i Žitija Konstantinova, i to upravo s obzirom na »pradjedovski« (tj. istočni) grijeh. Po tome bi se moglo zaključiti ne samo da je Adhortacija mogla biti izdanak jednoga rukopisa u kojem se tretirala spomenuta pradjedovska (ćirilometodska) tematika nego i da je Konstantin-Ćiril mogao biti i sâm autor prve i najstarije verzije jednoga traktata o ispovijedi na koji passim nadovezuje i Klimentova homilija, i Markov prolog, u kojem joj je bio došao u trag Vostokov.

U ovom sklopu se i odnos između Adhortacije (kao II dijela Frizinških odlomaka) i III Frizinškog odlomka pojavljuje u drugom svjetlu.

Isačenko je dobro opazio da posljednji versi iz Adhortacije više nisu njezin integralni dio nego da služe kao prijelaz k trećem odlomku, koji također sadrži ispovjednu formulu. Ovo je lako utvrditi i jezički, i paleografski, i ortografski. Spomenuti prijelazni dio počinje pri svršetku 103. versa i ide do kraja Adhortacije (do uključivo v. 113) te sadrži oblike *ninje, bosi (?) raba, grechi vuasa, nasu praudnu vuerun, mosim* i sl. – sve nedosljednosti i greške koje upućuju na osnovu koja je morala biti različita od one koja je poslužila za preostali (pravi) dio Adhortacije. I po sadržaju vidi se da je između posljednjeg (prijelaznog) dijela i teksta ispred njega praznina: u vv. 97–103. riječ je o mukama koje su naši preci (pređi, jamačno zbog svoje vjere) podnosili, no ništa se ne kaže o spasu i o slavi koja ih je poslije toga čekala na nebu, tako da ovaj prijelazni dio n e nadovezuje neposredno na slavu nebesku, kako bi iz njegova teksta izlazilo, nego na *muke* koje su imali podnositi oni koji su se bili odali svojoj vjeri. Riječi »a to pak my ninje... toie možem stvoriti eže oni... stvoriše« ne bi trebalo da se odnose na muke, nego na slavu koja se pravom vjerom i pravom ispovijeđu stječe b e z tjelesnih muka kroz koje su sljedbenici Kristovi prolazili u prvim stoljećima kršćanstva. Ova neujednačenost koja počinje sa v. 97. dovoljno jasno upućuje na to da se: 1. između v. 96. i 97. nalazi praznina, koja je mogla biti izazvana željom da se izvorni traktat skrati, 2. da se na tom mjestu u traktatu jamačno nalazio tekst o moći »neprijazninoj«, koju je ova stekla na zemlji među kraljevima i moćnicima zemaljskima, 3. da versi 97–103. sadrže samo dio muka koiima su naši »pređi« bili izvrgnuti i 4. da je iza toga jamačno slijedio opširniji dio s katehetskim i dr. refleksijama na koji se – sasvim na kraju – nadovezivala ispovjedna molitva – jamačno ista ili slična onoj koju danas predstavlja III Frizinški odlomak.

Sâm traktat bio je izvorno pisan pismom koje je skriptoru, koji je bio Nijemac, bilo nepoznato pa mu ga je morao čitati neki Slaven kojemu je to pismo bilo poznato. Pretpostavlja se da je to mogla biti glagoljica.

Na ćirilometodsku (i time staroslavensku) osnovu Adhortacije upućuje osim stila i jezik (osobito leksik) koji na sebi nosi, kako je to Grivec istiçao, sva obilježja Ćirilove književne škole.

Prešavši na str. 160^{r}, pisar je – možda od straha da neće moći napisati ono do čega mu je osobito bilo stalo, a to je bio poziv za ispovijed – prekinuo tekst (koji je diktor već prethodno bio skratio) te dodao samo uvod u ispovjednu formulu (u III odlomak).

Ovo je, razumije se, samo pretpostavka, i njoj bi se s jednakim pravom mogla suprotstaviti i druga – da je alografska podloga Adhortacije u vrijeme pisanja Friz. II mogla biti u tolikoj mjeri oštećena da je diktor iz nje mogao pročitati samo ono što je prepisano na str. 158^{v}–160^{r} i da je zato na kraju iz jednog latinicom pisanog teksta (kojemu nije bio tako vješt) diktirao ono što je zabilježeno na str. 160^{r} (iza *raztrgachu,* II 103).

Druga ispovjedna formula (Friz. III) napisana je *prije* Adhortacije, a prepisala ju je, kako se pretpostavlja, iz latiničke podloge ista ruka koja je pisala i Adhortaciju. Ovo je lako zaključiti po tome: 1. što treći odlomak počinje uvrh nove strane, dok drugi završava (s jednim stupcem) u sredini prethodne strane i 2. što je podloga sa koje je prepisan treći odlomak po grafiji morala biti nalik na prvi odlomak. Posljednje se utvrđuje posebnim znakom za *z* (*z*, *s*, *c*), koji predstavlja normu za I te se sporadički (na 27 mjesta) susreće i u III a uopće ga nema u II odlomku, pa grafija III odlomka u tom pogledu zauzima posebno mjesto između grafije I i II odlomka.

Cjeloviti sud o Frizinškim odlomcima mogao bi se prema tome ovako formulirati: oni po svojim počecima sežu u vrijeme koje je prethodilo XI stoljeću. Od dviju ispovjednih formula (I i III) prva je vezana za slovensko tlo, dok je treća bila vezana za češko-moravsko područje. Prva je ostala u relativno čistom obliku i ona se može smatrati najstarijim tragom samostalne slovenske pismenosti. Treća je – možda zbog toga što su je solunska braća zatekla u Moravskoj kada su onamo došla – po svojem tekstu nešto više prilagođena crkvenoslavenskim normama te se, sva je prilika, upotrebljavala na moravsko-panonskom području.

Adhortacija je sama za sebe spomenik koji nadovezuje na stil i na djelatnost mladega od solunske braće, i sve što joj daje slovensku notu, to su neznatni refleksi velikoga jus, koji su međutim u svojoj dijahroniji jednako mogli da se oblikuju i drugdje na slavenskom (južnoslavenskom) jezičnom području. Drugim riječima, tekst koji je jamačno bio pisan glagoljicom i koji je slovenski diktor govorio u pero onomu tko ga je zapisao u Frizinškom zborniku, mogao je biti i hrvatske redakcije, odnosno – mogao je zajedno s nekim drugim spisima još za života solunske braće doći na hrvatsko tlo te ondje biti u upotrebi do potkraj desetoga stoljeća, kada je zabilježen u spomenutom zborniku.

Grivčevo mišljenje, prema kojem bi Metodije ili Konstantin u Adhortaciji imali samo preoblikovati izvorni slovenski tekst i dovesti ga u sklad s normom svojega crkvenoslavenskog književnog jezika,[34] ne može se prihvatiti već zbog razlika između prvog (i trećeg) i drugog Frizinškog odlomka i zbog toga što se Aachenske konstitucije nisu stricte odnosile na ovakvu vrstu tekstova. Drugo su naime bile ispovjedne formule, a drugo Adhortacija ovoga tipa koja indirektno pretpostavlja organizaciju s biskupom ili njemu sličnim (misionarom) na čelu, koji se u obraćanju vjernicima služi uzvišenim, stilistički nijansiranim, graduiranim jezikom, kojim su, kako znamo, bili komponirani i ostali osnovni tekstovi (perikope iz evanđelja i psaltir) kojima se služio Konstantin-Ćiril. Grivec je dobro opazio[35] da je tekst prilikom prepisivanja donekle osakaćen, skraćen, i da je fonetski manjkav i nedosljedan,

[34] Grivec, Konstantin u. Method (v. bilj. 2).
[35] A tako su to već i prije njega opazili i Vondrák, i Jagić, i drugi.

no pogriješio je u tome što kod ocjene nije uzimao u obzir medij koji je svojim alofonama u toku diktiranja mogao da izazove neke razlike kojih nije bilo u izvornom fondu teksta koji se prepisivao.

U knjizi »Procvat bugarske književnosti u IX i X vijeku«[36] pokušao je E. Georgiev i jedno i drugo, i tzv. Klimentovu homiliju i drugi Frizinški odlomak pripisati Klimentu Ohridskom, i to tako kao da je Adhortaciju napisao još u Moravskoj, a homiliju u Makedoniji (u Devolu ili u Ohridu). Pri tom je, kao i Vondrák i drugi, polazio od onoga što je u jednoj i u drugoj jednako ili slično, a za razlike između onoga što je slično pokušao je dati ovakav tumač: »Došavši u Bugarsku, Kliment više nije raspolagao svojim tekstom: knjige koje je pisao u Moravskoj bile su uništene od neprijatelja slavenske pismenosti; čak i haljine su mu bili uzeli, tako da je tek u Bugarskoj ponovo dobio svećeničku odjeću; razumije se da su neprijatelji slavenske pismenosti najprije oteli i uništili knjige«.[37] A zatim da se je, pišući u Bugarskoj (rectius u Makedoniji)[38] svoje *Poučenie na pamętь apostola ili močenika* Kliment vraćao mislima koje je već jednom bio izrazio u tekstu koji se izgubio i od kojega je ostalo samo ono što se sačuvalo u drugom Frizinškom odlomku.[37] – Sve što se od toga može prihvatiti jest da je tekst Adhortacije po svojoj sažetosti i po stilu svakako stariji od teksta u homiliji, u kojoj ima dodataka i gomilanja (npr. kod djela sotoninih),[39] koja su očito plod naknadnog proširivanja i umetanja. Osim toga je Kliment, ako se složimo s time da je on mogao biti autor ove homilije, jednako dobro mogao pamtiti tekst Adhortacije i onda ako joj je autorom bio njegov neposredni učitelj Konstantin Filosof. Štaviše, jer tzv. Klimentova homilija ipak ne predstavlja samo adhortaciju (i to u užem smislu), jedva se može uzeti da bi isti autor neke svoje riječi gotovo doslovno iz jednoga teksta prenosio u drugi, i to u takav kojemu ni cilj ni namjena nisu bili sasvim jednaki onima u prvom tekstu. Drugo je ako se radi o učitelju i o učeniku: tu se često događa da učenik preuzima i dalje raspreda neke riječi i neke misli koje je čuo od svojega učitelja ili koje je upoznao u njegovim djelima. Mislim da je ovaj odnos, ako se uzmu na um Adhortacija i Klimentova legenda, bliži stvarnosti od onoga što ga predlažu neki drugi slavisti koje sam gore spomenuo.

[36] *Razcvetъt na bъlgarskata literatura v IX–X v.*, BAN, Institut za literatura, Sofija 1962.

[37] o. c. str. 118.

[38] Sâm Georgiev uzima da je Kliment već 886. iz Bugarske (iz Preslava) prešao u Makedoniju (o. c. str. 100).

[39] Isp. kod Georgieva str. 116. i 117.

Stjepan Babić

SUFIKSALNA TVORBA PRIDJEVA U SUVREMENOM HRVATSKOM ILI SRPSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

I. LITERATURA

Napomena. Ovdje su navedeni samo radovi općega značenja. Radovi u kojima se raspravlja samo o jednom sufiksu ili samo o nekoliko pridjeva jednoga sufiksa navedeni su tamo gdje se prvi put spominju.

1. *Bajec, Anton:* Besedotvorje slovenskega jezika, II, Izpeljava slovenskih pridevnikov, Ljubljana, 1952.
2. *Belić, Aleksandar:* O jezičnoj prirodi i jezičkom razvitku, I i II, Beograd, 1958. i 1959.
3. *Belić, Aleksandar:* Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika, Beograd, 1950.
4. *Belić, Aleksandar:* Savremeni srpskohrvatski jezik, II deo: Nauka o građenju reči, Beograd, 1949.
5. *Benešić, Julije:* Hrvatsko-poljski rječnik, Zagreb, 1949.
6. *Boranić, Dragutin:* Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, [9]1947, [10]1951.
7. *Brabec–Hraste–Živković:* Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, III izdanje, Zagreb, 1958.
8. *Brodowska–Honowska, Maria:* Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro–cerkiewno–słowiańskim, Kraków–Wrocław–Warszawa, 1960.
9. *Daničić, Đuro:* Srbska sintaksa, Beograd, 1958, str. 23–49.
10. *Daničić, Đuro:* Srpski akcenti, Beograd–Zemun, 1925.
11. *Dayre–Deanović–Maixner:* Hrvatskosrpsko–francuski rječnik, Zagreb, 1956.
12. *Deanović–Jernej:* Hrvatsko-talijanski rječnik, Zagreb, 1956.
13. *Fremdwörterbuch,* Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1960.
14. *Georges, Karl und Henrich:* Ausführliches lateinisch–deutsches Handwörterbuch, 9. Auflage, Graz, 1951.
15. *Grammatika russkogo jazyka,* I, Fonetika i morfologija, Izdatel'stvo Akademiji nauk, Moskva, 1960.
16. *Iveković, Frano i Broz, Ivan:* Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb, 1901.
17. *Jespersen, Otto:* Filosofija grammatiki, Moskva, 1958 (Prijevod engl. originala: The Philosophy of Grammar, London, 1924).
18. *Jurančič, Janko:* Srpskohrvatsko–slovenski slovar, Ljubljana, 1955.
19. *Karadžić, Vuk Stefanović:* Srpski rječnik, Beograd, 1935.
20. *Klaić, Bratoljub:* Rječnik stranih riječi, Zagreb, 1958.
21. *Leskien, A.:* Grammatik der serbokroatischen Sprache, Heidelberg, 1914.
22. *Maretić, Tomo:* Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb, [1]1899, [2]1931.

23. *Maretić: Tomo:* Hrvatski ili srpski jezični savjetnik, Zagreb, 1924.
24. *Maretić, Tomo:* Kako da tvorimo pridjeve prema grčkim imenicama na –ija?, Nastavni vjesnik, 14, str. 569–572.
25. *Meyer–Lübke, W.:* Historische Grammatik der französischen Sprache, zweiter Teil, Wortbildungslehre, Heidelberg, 1921.
26. *Miklosich, Franz:* Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, II Band, Stammbildungslehre, Heidelberg, 1926.
27. *Pavlović, Milivoj:* Uvod u nauku o jeziku, Beograd, 1959. (Šesti deo: Reči i kategorije reči).
28. *Porzig, Walter:* Das Wunder der Sprache, Bern, 1957.
29. *Pravopis* hrvatskosrpskoga književnog jezika, MH i MS, Zagreb–Novi Sad, 1960.
30. *Rečnik* srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika, knj. I (A – Bogoljub), SAN, Beograd, 1959.
31. *Ristić,Svetomir:* Odredni pridev u srpskohrvatskom jeziku, Književnost i jezik u školi, br. 2–3, Beograd, 1956, str. 81–93.
32. *Ristić, Svetomir i Kangrga, Jovan:* Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika, Drugi deo: Srpskohrvatsko-nemački, Beograd, 1928.
33. *Rječnik* hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb, 1880–1960 (A – šarati).
34. *Sadnik, L.* und *Aitzetmüller, R.:* Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, Heidelberg, 1955.
35. *Senc, Stjepan:* Grčko–hrvatski rječnik, Zagreb, 1910.
36. *Skok, Petar:* Pregled francuske gramatike, I, Zagreb, 1938.
37. Srednjoškolska terminologija i nomenklatura.
    a) Botanička terminologija,
    b) Higijenska terminologija,
    c) Zoološka terminologija, Beograd, 1934.
38. *Stevanović, Mihailo:* Gramatika srpskohrvatskog jezika, Beograd, 1951.
39. *Stevanović, Mihailo:* Posesivne forme u srpskohrvatskom jeziku, Godišnjak Skopskog filozofskog fakulteta, IV, Skoplje, 1940, str. 3–50.
40. *Szlifersztejnova, Salomea:* Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim, Wrocław, 1960.
41. *Šanskij, N. M.:* Osnovy slovoobrazovatel'nogo analiza, Moskva, 1953.
42. *Škaljić, Abdulah:* Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1957.
43. *Tolstoj, Ilja Ilič:* Serbskochorvatsko-russkij slovar', Moskva, 1957.
44. *Trávníček, František:* Slovník jazyka českého, Praha, 1952.
45. *Ušakov, D. N. i dr.:* Tolkovyj slovar' russkogo jazyka, Moskva, 1935.
46. *Vasmer, Max:* Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1953–1958.
47. *Vondrák, Wenzel:* Vergleichende slavische Grammatik, I, Lautlehre und Stammbildungs'ehre, Göttingen, 1924.
48. *Wüster, Eugen:* Internationale Sprachnormung in der Technik, Berlin, 1931.

I z v o r i

49. *Andrić, Ivo:* Na Drini ćuprija, Zora, Zagreb, 1955.
50. *Andrić, Ivo:* Travnička hronika, Svjetlost, Sarajevo, 1951.
51. *Božić, Mirko:* Kurlani, Zora, Zagreb, 1954.
52. *Božić, Mirko:* Neisplakani, Narodna prosvjeta, Sarajevo, s. a.
53. *Božić, Mirko:* Svilene papuče, Naprijed, Zagreb, 1959.
54. *Ćopić, Branko:* Gluvi barut, Prosveta, Beograd, 1957.
55. *Ćopić, Branko:* Ne tuguj bronzana stražo, Svjetlost, Sarajevo, 1958.
56. *Ćosić, Dobrica:* Koreni, Prosveta, Beograd, 1954.
57. *Cosić, Dobrica:* Deobe, I–III, Prosveta, Beograd, 1961.
58. *Krleža, Miroslav:* Hrvatski bog Mars, Zagreb, 1955.
59. *Matoš, Antun Gustav:* Umorne priče, M. Breyer, Zagreb, 1917.
60. *Matoš, Antun Gustav:* Iverje, Novo iverje, Binoza, Zagreb, 1935.
61. *Sijarić, Ćamil:* Bihorci, Narodna prosvjeta, Sarajevo, 1956.

II. SKRAĆENICE I ZNAKOVI

Napomena. Nisu spomenute najobičnije skraćenice ili napravljene ad hoc, a u kontekstu su potpuno jasne.
Samo prezime u tekstu znači djelo navedeno u Literaturi.

AR = Akademijin Rječnik, v. Literatura, 33
arh. = arhaizam
ak. = akuzativ
B = Benešićev Rječnik, v. Lit., 5
B. s datumom = Borba (novine), zagrebačko izdanje, ako nije drugačije označeno
Bel. = Della Bella (iz AR)
BHŽ = Brabec-Hraste-Živković, Gramatika, v. Lit., 7
BI = Broz-Ivekovićev Rječnik, v. Lit., 16
Bihorci, v. Lit., 61
Bjel. = Bjelostjenac (iz AR)
Bor. = Boraničev Pravopis, v. Lit., 6
bot. = botanički
BT = Botanička terminologija, v. Lit., 37
bug. = bugarski
češ. = češki
D = Deanovićev Rječnik, v. Lit., 11
dat. = dativ
Deobe, v. Lit., 57
DJ = Deanović-Jernej, Rječnik, v. Lit., 12
ELZ = Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb, 1955–1961, sv. 1–5
fr. = francuski
FWB = Fremdwörterbuch, v. Lit., 13
gen. = genitiv
Gluvi b., v. Lit., 54
Gram. = Gramatika, Maretićeva (prezime je uvijek spomenuto), v. Lit., 22, 2. izd., ako nije posebno označeno
Gram. rus. jazyka, v. Lit., 15
grč. = grčki
hrv. = hrvatski
HT = Higijenska terminologija, v. Lit., 37
Iverje, v. Lit., 60
J = Jezik (časopis)
Jamb. = Jambrešić (iz AR)
jd. = jednina
JF = Južnoslovenski filolog
Js = Maretićev Jezični savjetnik, v. Lit., 23
Kako da tvorimo, v. Lit., 24
Koreni, v. Lit., 56
Kurl. = Kurlani, v. Lit., 51
lat. = latinski
m. = muški
Mar. = Maretić
MH = primjeri iz građe Matice hrvatske
Mik. = Mikalja (iz AR)
ML = Popularni medicinski leksikon, NIP, Zgb., 1956
mn. = množina

Na Drini, v. Lit., 49
Nauka o građenju, v. Lit., 4
Neispl. = Neisplakani, v. Lit., 52
Ne tuguj, v. Lit., 55
NJ = Naš jezik, rimska brojka označava staru seriju, a arapska novu
Nl = Narodni list (novine)
nom. = nominativ
NVj = Nastavni vjesnik
njem. = njemački
O jez. prir. = O jezičkoj prirodi, v. Lit., 2
p. = primjer
P = Pravopis, v. Lit., 29
pokr. = pokrajinska riječ, provincijalizam
Pol. = Politika (novine)
Pop. = Popović (iz AR)
Posesivne forme, v. Lit., 39
Pregl. fr. gr. = Pregled francuske gramatike, v. Lit., 36
prev. = primjer iz prijevodne književnosti
prov. = provincijalizam
PSKJ = Pitanja savremenog književnog jezika
publ. = primjer iz publicističke književnosti
r. = rod
RK = Ristić-Kangrgin Rječnik, v. Lit., 32
RSA = Rječnik Srpske akademije nauka, v. Lit., 30
RSR = Rječnik stranih riječi, v. Lit., 20
rus. = ruski
SA = Sadnik-Aitzetmüllerov Rječnik, v. Lit., 34
sr. = srednji
srp. = srpski
stsl. = staroslavenski
Stul. = Stulli (iz AR)
s. v. = sub voce
Svil. pap. = Svilene papuče, v. Lit., 53
Šul. = Šulek (iz AR)
T = Tolstojev Rječnik, v. Lit., 43
tal. = talijanski
Tel. = Telegram (novine)
Travn. = Travnička hronika, v. Lit., 50
tur. = turski
Um. pr. = Umorne priče, v. Lit., 59
V = Vukov Rječnik, v. Lit., 19
Vj. = Vjesnik (novine)
VJa = Voprosy jazykoznanija
Vl = Večernji list (novine)
Volt. = Voltigija (iz AR)
Vus = Vjesnik u srijedu (novine)
znanstv. = primjer iz znanstvene literature
ZT = Zoološka terminologija, v. Lit., 37
ž. = ženski
: = prema, od
= = *zamjena za dio pridjeva koji se ponavlja*
' = znak za obilježavanje značenja.

III. OPĆI DIO

Potreba ovakva rada

1. Sufiksalnu je tvorbu pridjeva potrebno posebno obraditi jer dosad to nije bilo učinjeno. Koliko je i nalazimo u gramatikama, obrađena je u vrlo ograničenu opsegu, uglavnom zbog potpunosti same gramatike. Iscrpnih radova o pojedinim sufiksima nema. Osim toga, rijetki su noviji radovi, a svi su rađeni na malenom broju primjera crpenih gotovo isključivo na jednom vrelu: Vukovu Rječniku. A jezik se u posljednjih stotinu godina najviše razvio i obogatio upravo na području rječnika. U isto je vrijeme znatno napredovala i lingvistika. Razgraničava jezičnu povijest od suvremenoga stanja, razvija specifične metode za svako područje, a jezične pojave ne istražuje pojedinačno nego ih promatra u međusobnoj vezi i uzajamnom djelovanju.

Promatrajući dosadašnje radove sa suvremenih lingvističkih gledišta, zapažamo u njima više nedostataka.

Najviše ih potječe odatle što većina autora jasno ne razgraničava jezičnu povijest od suvremenoga stanja (dijahroniju od sinhronije). Često se primjeri, pa čak i pridjevi, iz prošlih jezičnih razdoblja uzimaju kao da su suvremeni. U gramatikama suvremenoga jezika ravnopravno s ostalima sufiksima spominju se i takvi kojih u današnjem jeziku nema, jer nema takvih glasova (npr. -ь, -bji) ili jer su bili mrtvi već u staroslavenskom jeziku. Katkada se zbog takva postupka govori o jednom sufiksu, iako su zapravo dva.

Dijalektizmi se uzimaju ravnopravno s književnim primjerima jer se dovoljno ne pazi na odnos književni jezik – dijalekat.

Čestota se javljanja jedne pojave rijetko uzima u obzir. Pridjevi individualne tvorbe s jednom potvrdom smatraju se jednako vrijedni kao i oni koji se svaki dan upotrebljavaju.

Važnost osnovne podjele pridjeva nije uočena, premda se spominje u većini djela.

Kod pojedinih se sufiksa ne govori o značenju, ili – govori se općenito. Razlika je između osnovnog i prenesenog značenja potpuno zanemarena.

Često se uz pridjeve ne navode imenice, premda su one za većinu najminimalniji kontekst.

Nisu dovoljno prikazane kategorije osnova na koje dolaze pojedini sufiksi. Ne spominje se utjecaj glasovnih razloga pri raspodjeli sufiksa, a opis glasovnih skupina koje nastaju u tvorbi nije ni dotaknut.

O sustavnom sakupljanju većega broja primjera nema ni govora.

Određenje područja

2. Područje je ovoga rada određeno naslovom:

Time je rečeno da je predmet ovoga rada:

a) sufiksalna tvorba, a ne drugi načini tvorbe,

b) tvorba pridjeva, a ne tvorba drugih vrsta riječi,

c) tvorba u suvremenom jeziku, a ne u starijim jezičnim razdobljima (u sinhronijskom prijesjeku, a ne u dijahroniji),

d) tvorba u hrvatskom ili srpskom jeziku, a ne u ostalim slavenskim jezicima niti u usporedbi s njima,

e) tvorba u književnom jeziku, a ne u pojedinim dijalektima ili govorima.

Kako takvo kratko, paragrafsko nabrajanje može biti uzrok mnogim nesporazumima, potrebno je područje rada obrazložiti malo opširnije.

Sufiksalna tvorba i njezine granice

3. Budući da se u ovom radu ograničavamo samo na sufiksalnu tvorbu, treba je prikazati u cjelini s drugim tvorbama i načinima unošenja novih pridjeva u jezik i odrediti njezin opseg, jer granice između pojedinih načina i sufiksne tvorbe nisu uvijek oštre. U tvorbi pridjeva osnovna su dva načina: izvođenje (derivacija) i slaganje (kompozicija).

4. *Izvođenje* je takav način tvorbe u kojem osnovama dodajemo nove elemente, prefikse i sufikse, nazvane jednim imenom afiksi, a takav način tvorbe i afiksacijom.

Prema načinu dodavanja novih elemenata izvođenje se dijeli na tri skupine:

a) prefiksalnu tvorbu,

b) sufiksalnu tvorbu,

c) prefiksalno-sufiksalnu tvorbu.

Prefiksalnom tvorbom izvodimo pridjeve kad afikse dodajemo pred osnovu, npr. *nagluh, nejak, nepošten, neslan, priglup, bezglav.*

Sufiksalnom tvorbom izvodimo pridjeve kad afikse dodajemo iza osnove, npr. *bačvast, bolestan, brodski.*

Sufiksalno-prefiksalnom tvorbom izvodimo pridjeve kad afikse dodajemo istodobno ispred osnove i iza nje, npr. *besciljan, besplatan, bespravan, podvodan, pomodan, sprasna.*

Budući da su prefiksi većinom prijedlozi ili prilozi, a u jeziku se i samostalno upotrebljavaju, može se smatrati da i prefiksacija ide u slaganje, i da se o izvođenju može govoriti samo tamo gdje je posrijedi pravi prefiks.[1]

[1] *P. Skok* prefiksalnu tvorbu ubraja u slaganje, premda kaže da to nije posve isto: »U kompoziciju ćemo računati i prefigiranje imenica i glagola, uza sve što ovaj postupak nije posve isto što i kompozicija. Prefiksi, naime, kao i sufiksi, djelomice ne postoje sami za sebe u jeziku, a pojedini elementi složenica postoje; samo što ovi u zajednici gube nešto od svog prvog značenja« (Pregl. fr. gram., str. 97).

Isto vrijedi i za prefiksalno-sufiksalnu tvorbu dodavši još da ovdje dolazi u obzir i sintaksa.

Kako takvo razlikovanje nije bitno za ovaj rad, upotrebljavat ću za ta dva načina tvorbe, kad je potrebno, nazive prefiksalna i prefiksalno-sufiksalna tvorba.

Međutim, svaki pridjev s prefiksom u svom glasovnom kosturu ne ide u prefiksalnu tvorbu jer može biti izveden kojim sufiksom od već prefigirane riječi, npr. *nehajan : nehaj, nemoćan : nemoć, nepriličan : neprilika, nevoljan :* nevolja. Katkada je teško odrediti koja je tvorba posrijedi, da li je npr. *nemiran* od *nemir* ili je *ne* + *miran*, *pri* + *morski* ili prema *pri moru*, jer postoji *nadmorski, prekomorski.*

5. *Slaganje* je takav način tvorbe u kojem pridjev nastaje spajanjem dviju ili više osnova, npr. *crnokos, gologlav, nazlobrz, zlurad.*

Sa slaganjem se često udružuje i izvođenje, tvorba koju bismo mogli nazvati složeno-sufiksalnom, npr. *bjeloputan, častohlepan, čistokrvan, dalekovidan.* Takva tvorba ipak pripada slaganju, a ne izvođenju jer je u njoj primaran odnos složenih dijelova, a sufiks je sekundaran, on obično dolazi samo da označi pridjevsku funkciju složene riječi. Zato često nije ni važno koji je sufiks. Ipak, najčešći je sufiks -(a)n jer je semantički prazan.

Nije svaki pridjev nastao slaganjem ako u sebi ima dvije ili više osnova. Može biti izveden sufiksalnom tvorbom ako je izveden od složene riječi, npr. *samovoljan : samovolja, pravopisni : pravopis, zemljopisni : zemljopis.* Tako je *pustopoljski* izveden od *Pustopolje*, a *bjelopoljski* složen od *Bijelo Polje.*

6. Osim ta dva osnovna načina pridjevi mogu nastati unutrašnjom tvorbom, supstrakcijom (desufiksacijom), mutacijom (konverzijom) i posuđivanjem.

Pridjev nastaje *unutrašnjom tvorbom* kad se osnovi ne mijenja početak ni završetak, nego se promjene vrše u samoj osnovi, mijenja se koji glas ili akcenat, npr. *nòkat, -a, -o : nòkat, nȍkta* (nòkat *'onaj koji je drugih nokata, t.j. koji rado krade'*, AR, » . . . *teren se široko modelovan spuštao do potoka, što je onuda vijugao duboko zarezan u blato, kao da je netko u onu . . . ilovaču duboko zagnjurio . . . nokatim palcem i razderao zemlju*«, Hrv. b. Mars, 31). Takve promjene nisu česte, ali su moguće.[2]

Vrlo su rijetki i pridjevi nastali *supstrakcijom*, tj. odbacivanjem jednoga dijela osnove, npr. *sirot : sirota, pepeljug : pepeljuga* (svračak pepeljugi ili rusi, B s. v. svračak).

[2] Ovamo ne idu primjeri tipa crnòrep, adj., cȓnorēp m. (riba, oba D, P) jer to nije unutrašnja tvorba nego kopulacija. Složenice nisu automatski određene samim slaganjem nego tek značenjem koje dobiju, cjelokup je u P imenica i pridjev, uz cjelokupan, cjepòkril imenica (ptica), svežder je u AR pridjev, a muktòžder (u RK) imenica, biljožder i mesožder i jedno i drugo.

Mutacija je prijelaz jedne vrste riječi u drugu promjenom funkcije.[3] Budući da u našem jeziku druge riječi s pridjevskom funkcijom dobivaju i formalne oznake (sufikse), mutacija je vrlo rijetka. Javlja se kod onih riječi koje već imaju pridjevski oblik ili su po svom postanku pridjevi, npr. *Učka ulica* (u Zagrebu), *aljaski : Aljaska* (usp. i § 125).[4]

Na taj način u našem jeziku češće nastaju jedino pridjevi od glagolskih pridjeva i priloga, npr. *upali obrazi, rastresen čovjek, putujuće kazalište.*[5]

Tu je zapravo posrijedi mijenjanje ili prenošenje značenja, a promjene u kojima riječi mijenjaju značenje, a ne mijenjaju oblik ne idu u tvorbu. Ta se pojava može smatrati tvorbom samo u toliko što riječi mijenjaju gramatičke osobine. Ovdje ju spominjem zbog određivanja granica ovoga rada.

7. Iz istoga je razloga potrebno spomenuti i *posuđivanje* (preuzimanje) pridjeva iz drugih jezika. Posuđivanje pridjeva ne možemo smatrati tvorbom jer ono ima svoje posebnosti koje traže svojevrsna proučavanja. Potrebno je istraživati iz kojega je jezika pojedini pridjev posuđen, kada je posuđen, kojim je putem došao (neposredno ili posredstvom kojega drugog jezika, preko naroda ili preko učenih ljudi), u kojem je obliku posuđen s obzirom na izgovor i pismo stranoga jezika i glasovni sustav našega, posebnosti posuđivanja s obzirom na stupanj srodnosti jezika, s obzirom na sufikse i dr., na primjer:

posuđeni bez (znatnije) promjene: autohton, grč. αὐτόχθων, *sakat,* tur. sakat, *rahmetli,* tur. rahmetli, *strog,* rus. stróg (-o, -á, strógij, -aja, -oje), *svirep,* rus. svirép (-a, -o, svirépyj, -aja, -oje), bug. svirép (stsl. svěrepъ), *monden,* fr. mondain, -e (mõdɛ̃, -ɛn),

bez stranoga sufiksa: human, lat. humanus (njem. human), *imun,* lat. immunis (njem. immun), *jeftin,* novogrč. eftinos (starogrč. euthenos), *otm(j)en,* rus. otménen. -énna, -énno, otmennyj, -aja, -oje), *neprikosnoven,* rus. neprikosnovénen, -vénna, -vénno -vénnyj, -aja, -oje,

s dodanim sufiksom: bizaran, fr. bizarre (biza : r), *efikasan,* fr. efficace (efikas), lat. efficax, *ležeran,* fr. léger, -ère (leže, -ɛ : r), *pikantan,* fr. piquant, -e (pikɑ̃, -ɑ̃ : t),

[3] Za taj se pojam upotrebljavaju i drugi termini, transfiguracija, preobrazba, hipostaza, a prijelazi u pojedine vrste imaju posebne nazive: supstantivizacija, verbalizacija, pronominalizacija, adjektivacija, poimeničavanje, poglagoljivanje, popridjevljivanje, samo što se ti posebni nazivi često shvaćaju mnogo šire, obuhvaćaju obično sve načine tvorbe jedne vrste riječi.

[4] Ovdje ne ulazim u to koliko je mutacija u pojedinim primjerima opravdana, jer se uz spomenute primjere javljaju i ovakvi: *Smislova* varijanta (B. 5. 4. 59. 13), Turgenjeva ulica (u Novom Sadu), u Turgenjevoj ulici (B. 8. 12. 61. 6). Usp. i § 180.

[5] O tom je pitanju u našoj stručnoj literaturi raspravljano na više mjesta. Spominje ga *Maretić* u Gram., § 629, *A. Belić* u djelu O jez. prir., I, 41–43, Nauka o građenju, § 151, u posebnim člancima: Jedno načelno pitanje, NJ, II, 1–6, O promenljivosti radnog (prošlog) glagolskog prideva, NJ, II, 33–39, Više semantike, NJ, V, 129–139, *M. Stevanović,* Refleksni glagoli i promenljivost glagolskoga prideva, NJ, VII, 196–205, Još nešto o pridjevskoj funkciji radnog glagolskog prideva, NJ, 9, 86–92, Popridevljivanje glagolskog priloga na -ći, JF, 18, 55–85.

sa zamijenjenim sufiksom: akutan, lat. acutus, *anoniman,* lat. anonimus, *vehementan,* lat. vehemens, vehementis, *dostupan,* rus. dostúpnyj, -aja, -oje, -pen, -pna, -pno, *ogroman,* rus. ogrómnyj, -aja, -oje, -men, -mna, -mno.

8. Posebna je vrsta posuđivanja kad se posuđuje samo značenje, a strani je oblik zamijenjen našim. Riječi tako nastale zovu se kalkovi, pakovci, a u većini su barbarizmi, nazvani prema porijeklu posebnim imenima latinizmi, germanizmi ... Ako takav pakovak nije u skladu s našom tvorbom, upotrebljava se kao leksička riječ, npr. *preuzetan* 'nadut, ohol' lat. praesumptuosus, od prae i sumere, tj. pre- i uzeti, *predbježan* 'privremen', njem. vorläufig, od vor i laufen. T. Ujević u pjesmi Tragika očiju (Žedan kamen na studencu) ima »*od ispodcrvenoga do prekoljubičnoga*«, prijevod pridjeva *infracrven* i *ultravioletan.*

9. Iz svega jasno proizlazi da posuđivanje pridjeva ne ide u tvorbu. Kad bismo ga i smatrali tvorbom, ta bi tvorba bila ograničena samo na one koji znadu strane jezike, ili bar dolaze u doticaj s njima, a pridjev tako načinjen samo oni povezuju s riječju od koje je postao. Za ostale je leksička riječ. Drugo je, ako je s pridjevom posuđena i imenica. Tada može biti dvoje. Ako je pridjev u skladu s našom tvorbom, npr. *tuberkulozan : tuberkuloza, ukusan : ukus, uzoran : uzor, užasan : užas,* tada se može tvrditi da je pridjev posuđen samo kad je dokazano da se upotrebljavao prije imenice. Za samu je tvorbu to nevažno.

Ako je uz imenicu posuđen i pridjev, a nije u skladu s našom tvorbom, tada je za tvorbu važan samo ako se na taj način počnu tvoriti pridjevi kojih u stranim jezicima nema. Tako npr. u našoj tvorbi možemo govoriti o sufiksu -ioni.[6]

[6] U našoj bismo tvorbi mogli govoriti i o sufiksima -alan i -ivan, ali ovdje nisu uzeti u razmatranje jer ta tvorba za nas ima više teoretsko negoli praktično značenje. Latinskih pridjeva na -alan ima 250, a među njima je samo jedan koji u lat. nema (ili ne može imati) -alan, momentalan, lat. momentaneus. Pridjeva na -ivan ima 150, a među njima nekoliko koji u lat. nemaju -ivus, npr. disjunktivan, lat. disjunctus, ali u francuskom je disjonctif, u njem. disjunktiv.

O posuđivanju pridjeva u našem jeziku piše: *V. Friščić:* O pohrvaćenim pridjevima latinskog i grčkog podrijetla s obzirom na stručnu medicinsku terminologiju, J, 2, 111–113, *V. Gortan:* O pohrvaćenim pridjevima latinskog i grčkog podrijetla u medicinskoj terminologiji, J, 3, 72–73, *A. Kostić:* O građenju i transkribovanju prideva od latinskih imenica, NJ, 4, 308–315, Potrebe stručnih terminologija, NJ, 6, 26–32, *S. Predić:* O građenju i transkribovanju nekih reči latinskoga porekla, NJ, 5, 27–43, Ipak, quieta non movere, NJ, 6, 248–250, *P. Skok:* Turski sufiks -li u epitetima, Rad, 272, str. 39–48, Turski pridjevi u srpskohrvatskom jeziku, PSKJ, III, II, 1, 19–21. O posuđenim se pridjevima govori i u djelima: *T. Maretić:* Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku, Rad 108 (s navedenom literaturom), *M. Pavlović:* Mešavina jezičkih crta i pozajmica, Uvod u nauku ..., str. 172–177 (s navedenom literaturom). Osim toga: *Lj. Jonke:* Slavenske pozajmljenice u Šulekovu »Rječniku znanstvenoga nazivlja«, Zbornik radova Fil. fakulteta, Zgb., 1955, str. 70–82, *T. Maretić:* Pregled srpsko-hrvatske gramatičke terminologije, Rad 243, *J. Šetka:* Hrvatski kršćanski termini grčkoga porijekla, Šibenik, 1940.

10. Razumljivo je da u tvorbu pridjeva ne idu druga jezična sredstva koja dolaze u istoj službi kao i pridjevi (pa pridjeve katkada zamjenjuju ili čak potiskuju), npr.

1. i m e n i c a:

a) u nominativu: *ljepota djevojka, desnica ruka, pšenica bjelica, »mlade navrtke loze amerikanice«* (Kurl. 7) – *»Navrci loze i to amerikanske loze«* (Kurl. 8),

b) u genitivu: *profesor sveučilišta, general brigade, red vožnje, služba revizije, Nogometni savez Jugoslavije,*

c) u polusloženici: *ton-film, šah-klub, hokej-utakmica, Gavrilović-salama,*

2. s l o ž e n i c a:

elektroenergija,

3. p r i j e d l o š k a v e z a:

a) s prijedlogom od: *rešetka od željeza, stol od drveta, sestra od Ivana, knjiga od Marka,*

b) s prijedlogom za: *pasta za zube, glazba za ples, klinika za oči,*

c) s prijedlogom na: *grijanje na paru.*

Ova sredstva spominjem zbog toga što ću se katkada i njima poslužiti. Ali to nije isto što i sustavno proučavanje tih pojava.

Dakle, predmet je ovoga rada samo sufiksalna tvorba, a ostali će se načini tvorbe ili slične pojave spominjati kad su u vezi sa sufiksalnom tvorbom ili kad je potrebno šire objašnjenje.

Sadržaj riječi pridjevi

11. Naglašavanje da je predmet ovoga rada tvorba p r i d j e v a, a ne drugih vrsta riječi u prvi se mah čini nepotrebnim. Pokušamo li temeljitije odgovoriti samo na pitanje: idu li u tu skupinu i redni brojevi, priznat ćemo da odgovor nije lak ni jednostavan. Ili: jesu li *ikakav, isti, onakav* zamjenice ili pridjevi? U AR uz njih stoji oznaka *adj.*, dok su u BHŽ ubrojeni u zamjenice (str. 93). A takvih bi se pitanja moglo navesti više. Suvremena lingvistika s pravom traži opravdanije kriterije za razvrstavanje riječi u pojedine skupine. U ovom se radu ne možemo upuštati u tu problematiku, jer je to posebno područje koje zahtijeva svojevrstan studij. Pridjevima smatram one riječi koje se tako nazivaju u našim gramatikama. Sporne ili granične riječi ostavljam po strani. To se može učiniti zato što sve takve riječi ne bi unijele ništa novo u problematiku o kojoj se ovdje raspravlja.

Razgraničenje sinhronije i dijahronije

12. Ograničenje je na suvremeni jezik u ovakvu radu prijeko potrebno jer bi, s jedne strane, povijesna istraživanja zahtijevala veoma opširan studij, koji se ne bi mogao na tako opsežnoj građi u potpunosti sa-

vladati u kraćem razdoblju niti u određenom opsegu, a s druge strane – što je zapravo jedino važno – tvorbu u suvremenom književnom jeziku treba proučavati u sinhronijskom prijesjeku jer se tek na taj način mogu dobiti rezultati koji će odraziti pravo stanje, tj. koji će pokazati kako se tvore i kako se mogu tvoriti novi pridjevi. Starija jezična razdoblja ne mogu biti mjerilo za suvremenu tvorbu jer bismo tada kao rezultat dobili da se pridjevi tvore sufiksima -(a)lj, -(a)r, -j, -k, pa čak i sufiksom -ъ. Suvremena lingvistika s punim pravom postavlja osnovni zahtjev da u jezičnom proučavanju treba razlikovati sinhroniju od dijahronije. O tome ne može biti sumnje. Od velikoga broja mišljenja navodim samo riječi A. Belića: »Nesumnjivo je potrebno da se jezičko osećanje, naročito u sinhroničnom razmatranju jezičkom, strogo deli od tumačenja porekla kakvog oblika, što pretstavlja dijahroničnu stranu jezičku. Jer samo su dotle reči izvesne kategorije ili izvesnog značenja ili funkcije dok se tako osećaju. *Bez unošenja toga momenta u jezičku tumačenja vladaće u njima velika pometenost.* To je, uostalom, i deo opšteg razvitka jezika da reči od nekada složenih, izvedenih i sastavljenih od zasebnih reči – postaju proste« (O jez. prir., II, str. 67, potcrtavanje moje). Slično kaže i na drugim mjestima,[7] a govoreći o tvorbi tako misli i većina ostalih autora kojima sam se služio u ovom radu.[8] Svi se oni slažu da u suvremenu tvorbu idu samo one riječi kojima je postanak sa sinhronijskoga gledišta jasan, prema čijem se uzoru mogu tvoriti nove riječi. To su tzv. produktivne riječi. Riječi kojima je postanak sa sinhronijskoga gledišta nejasan, za suvremenu su tvorbu mrtve, to su tzv. neproduktivne riječi. One ne pripadaju tvorbi, nego samo leksičkom fondu, zato se, uz druge termine, zovu i leksičke riječi.[9]

[7] Npr. O jez. prir., I, str. 21–28, 35. i d., Nauka o građenju, § 3, 9, 12. i dr.

[8] Npr. *Meyer–Lübke*, § 107 (1921. g.), *O. Jespersen*, str. 43. i 44 (original 1924), *E. Wüster*, § 315 (1931, poziva se na Jespersena), *P. Skok*, Pregl. fr. gram., § 245 (1938), *W. Porzig*, str. 128. i d. (1. izd. 1950), *M. Stevanović*, Gram., str. 249 (1951), *H. M. Šanskij*, pogl. 3, str. 17–30 (1953).

[9] Termin leksička reč upotrebljava Belić, Nauka o građenju, str. 155, O jez. prir., I, str. 18, 22. Osim toga, on upotrebljava i termin usamljena reč, Nauka o građenju, str. 155. i 156, O jez. prir., II, 130, nemotivisana reč, O jez. prir., I, str. 18, II, str. 131, neproduktivna reč, O jez. prir., I, 22, II, 131, prava reč (dane kategorije), O jez. prir., I, 83, prosta reč – »ako se ne oseća njihova veza sa drugim rečima«, Nauka o građenju, str. 2, O jez. prir., II, 66. i 67. P. Skok ima izolirana riječ (mots isolés), Pregl. fr. gr., § 245; N. M. Šanskij govori o proizvodnim i neproizvodnim osnovama (proizvodnaja i neproizvodnaja osnovy), str. 17–30; V. Putanec naziva fonosem 1 »akustičko–semantičku jedinicu koja nije dalje analizirljiva«, predavanje »Etimizacija, deetimizacija, reetimizacija, etimologija« održano 7. 3. 1961. u Zagrebačkom lingvističkom krugu; M. Pavlović primarna reč, Uvod u nauku, str. 114, ali nije jasno da li pod tim razumijeva baš leksičku riječ.

Termine: usamljena, izolirana riječ i Belićevu definiciju proste riječi treba shvatiti samo tako da je takva riječ usamljena, izolirana s obzirom na svoj postanak, ali može biti primarna riječ cijelom nizu drugih, npr. gol, golcat, golišav, golišavac, golišan, golać, golet, golotinja, golobrad, gologlav, goloruk, golotrb i po tome ne bi bila izolirana. U ovom radu upotrebljavam termin leksička riječ jer se meni čini od svih najprikladnija premda i drugi mogu biti isto tako dobri, a možda još i bolji.

13. Drugo je pitanje, kako ćemo leksičke riječi razgraničiti od produktivnih. Belić pri tome kao osnovni kriterij ističe jezični osjećaj, a to čini i Wüster, što je u načelu dobro, ali ipak treba pronaći određenije kriterije jer se u znanstvenim istraživanjima, pa ni u lingvistici, ne možemo upravljati tako relativnim pojmom kao što je osjećaj. Nešto je o tim kriterijima rekao i sam Belić, samo što o njima ne govori posebno, nego uz put, npr. u Nauci o građenju, str. 99, 158. i drugdje.

14. Da bismo za jednu riječ mogli reći da je izvedena, treba da su *istodobno*, dakle sinhronijski zadovoljena tri uvjeta:

1. izvedena riječ treba da ima jedan zajednički član s glasovnim kosturom riječi od koje je izvedena,
2. treba da bude jasan glasovni kompleks kojim je izvedena,
3. značenje obiju riječi mora u osnovi biti srodno.

15. Prema tome riječ postaje od produktivne neproduktivna, tj. leksička riječ, ako prekine ili glasovnu ili semantičku vezu, ili obje, s riječju od koje je izvedena. To se može dogoditi:

a) kad se izgubi osnovna riječ, npr. uz pridjeve *kosmat* 'dlakav', *lukav*, 'prepreden, previjan', *pozan* 'kasan', *zdepast* 'kratak i debeo' nema više riječi *kosmъ* 'Haar' (Vondrák, str. 552), *lǫka* 'Arglist, Bosheit; Pl. Ränke' (SA), *pozdě* 'spät' (SA), *zdepati* 'etwas plump machen' (V), *zdepati se*, »zdepao se, t.j. ugojio se i odebljao« (V);[10]

b) kad se zbog glasovnih promjena jedna ili druga riječ tako promijene da tvorbena veza nije više vidljiva, npr. *slan* (slanъ od *solno-, Vondrák, str. 528): *sol; prostran* (od prostranъ, SA, vjerojatno od *prostorьnъ): prostor; *lagan* (zamjenom sufiksa u lьgъkъ): *lak* (: lakka od lagka, -o od lьgъka, -o); *voštan* od *vosak; misaon* (misalan, misalna): *misao;*

c) kad osnovna ili izvedena riječ promijene značenje te se tako među njima prekine semantička veza, npr. *glavni: glava;*[11] *ključni* (u značenju 'glavni, osnovni, temeljni' npr. ključna industrija): *ključ; hladan* 'studen' : *hlad*, nekad *'hladnoća'*, danas 'hladovina'; *odgovoran* 'nadležan': *odgovor* i sl.

16. Katkada se izvrše i dvije promjene, tj. promjena oblika i promjena značenja, npr. *stran* 'tudj' (od stranьnъ) : *strana; srdačan* 'ljubezan' (od srъdьčьnъ od srъdьcьnъ 'cordis') : *srce* (srъdьce). Po svjedočanstvu AR srdačan je još u 19. stoljeću značio 'što pripada srcu, tiče se srca, što je u srcu'.

[10] Zdepast je leksička riječ u Hrvatskoj, gdje se spomenuti glagoli ne upotrebljavaju (B, D, D, J, imaju pridjev, a nemaju glagola), u Srbiji se možda još upotrebljavaju, imaju ih RK i T.

[11] O tome opširnije govori *A. Belić*, O jez. prir., I, str. 37, Nauka o građenju, str. 154.

17. Proučavajući tvorbu sinhronijski, ne moramo sve to znati, za nas je dovoljno da riječ iz sinhronijske perspektive nije više analizirljiva. Za pridjeve ćemo *golem, lakom, pitom*[12] reći da su leksičke riječi jer ne možemo odrediti što je sufiks, a što osnova. U prijeva *gotov* 'završen, spreman', *jalov* 'sterilan', *sirov* 'prijesan' vidimo završetak -ov, ali ne možemo reći da je to sufiks -ov jer kad ga odbacimo, dobijemo glasovni skup *(got-, jal-, sir-)* koji nije nikakva riječ ili, ako jest, nema nikakve veze sa značenjem pridjeva.

18. Sufiksi se samostalno ne upotrebljavaju, nisu samostalne riječi, oni su naša apstrakcija i imaju značenje samo ako je njihov odnos prema osnovi jasan, ako se osnova jasno ocrtava. Zato i kad u kojoj riječi možemo pretpostaviti da je završetak poznati sufiks, riječ je leksička riječ ako osnova nije jasna, npr. *čedan, glomazan, jasan, kasan, kivan, nježan nujan, prazan, prijesan, ravan, ružan, udoban sitan, spretan, aljkav, hrapav, ljigav, mlohav . . .*[13]

19. Pridjevi *krupan, prgav* ('žustar, lako se ljuti, nestrpljiv', BI; D i 'tvrdoglav'), *zamjeran* ('divan, ugledan. slavan'. Js; 'considérable, importan', D, tj. 'zamašan, znatan, važan, znamenit, ugledan') mogu zbog podudaranja u glasovnom kosturu biti postanjem od *krupa* 'tuča, grad', *prga* 'vrsta jela', *zamjeriti, zamjeriti* (AR za krupan kaže: »Postaje jamačno od 1. krupa«), ali današnje značenje tih riječi ne dopušta da ih povezujemo. Stoga su ti pridjevi leksičke riječi, dakle za suvremenu tvorbu mrtve.

20. Sve je to za proučavanje tvorbe u suvremenom jeziku vrlo važno. Govoriti o leksičkim riječima kao o živoj tvorbi znači stvarnost prikazivati u krivom svjetlu. a u samoj tvorbi mjesto jasnoće i jednostavnosti stvarati zbrku. Tako Maretić u predgovoru i 1. i 2. izdanja Gramatike izričito kaže da nije ni historijska ni poredbena (komparativna), a ipak govori o sufiksu *n* u *crn, pun, slan, t* u *vit, žut, v* u *plav, siv. živ* i sl. On ide čak tako daleko da u prezentu govori o sufiksima -ѣ i -ьji: »ѣ se veže neposredno s korijenom, i tako postaju mnogi pridjevi . . .«, »ьji se veže s imeničkim osnovama . . .« (Gram., str. 326). U koliku se krajnost odlazi kad se sufiks ъ unosi i u srednjoškolske gramatike suvremenog jezika mislim da nije potrebno posebno tumačiti.

21. Dakle u proučavanju suvremene tvorbe ne treba uzimati u obzir ni jedan jednosložni pridjev, ni dvosložni ako su dva sloga samo u ijekavskom ili ako je drugi slog postao od završnoga *l* (vidljiv u ž. i sr. r.) bez obzira kakav sufiks imali u prošlosti. Belić s pravom kaže: »Danas

[12] Pridjeve lakom i pitom *Maretić* u Gram. spominje pod sufiksom –om. ali to su zapravo nekadašnji pasivni participi prezenta (usp. Vondrák, str. 553, *J. Hamm*, Starosl. gram., Zgb, 1958, str. 176), ali to za suvremenu tvorbu više nije važno.

[13] AR kaže da je čedan od madž. csendes 'tih', aljkav upućuje na atljav i kaže da će postanjem biti od madž. hatlatni 'raditi kojekako', nježan, iz rus., a tako Js za udoban. Međutim, za tvorbu su, kao i ostale uz koje su spomenute, – leksičke riječi.

je za sve njih jasno, po našem osećanju, da su to usamljene, leksičke reči« (Nauka o građenju, str. 155), a na drugom mjestu: » . . . svi su pridjevi ove vrste n e p r o d u k t i v n i. Na osnovu njih se ne mogu stvarati slične reči. Svi su pridevi ove vrste individualizovani« (O jez. prir., I, str. 35, istakao Belić).

22. Isto tako ne treba uzimati u obzir ni dvosložne i višesložne pridjeve ako su danas leksičke riječi.

23. Ipak zbog preglednosti i potpunosti, od dvosložnih i višesložnih pridjeva spomenut ću i sve mrtve sufikse (ili, preciznije, završetke), ako nisu s kojih razloga posebno spomenuti. Tako je, uostalom, djelomično učinio i A. Belić, Nauka o građenju, str. 192.

24. Time razgraničenje sinhronije i dijahronije nije završeno. Postavlja se pitanje koje se jezično razdoblje smatra suvremenim. Kad je riječ o hrvatskom ili srpskom jeziku obično se kaže da naš suvremeni jezik počinje od Vuka i Gaja, u jednom smislu s pravom, ali je jasno da jezik ilirskoga doba nije isto što i suvremeni jezik. Razdoblje 1836–1961. prilično je veliko i ima više razvojnih faza. Zadatak ovoga rada nije utvrđivanje granica tih faza niti postavljanja kriterija za te granice, ali se ipak može reći da se kao suvremeno razdoblje ne može uzeti ni posljednjih osamdeset godina (1881–1961), jer bismo tada kao rezultat dobili da se, na primjer, od imenica *astronomija, etimologija, filologija, geografija, geologija, kemija, pedagogija, zoologija* . . . tvore pridjevi odbacivanjem završetka -ija i dodavanjem sufiksa -ički, tj. da su pridjevi od tih imenica *astronomički, etimologički, filološki, geografički, geološki, kemički pedagogički, zoološki* . . . kako se pisalo na prijelomu stoljeća. Tek bi se posljednjih četrdesetak godina (1918–1961) moglo uzeti kao suvremeno doba književnoga jezika jer su jezične razlike između početka i kraja toga razdoblja neznatne. Ali to bismo mogli učiniti samo zbog praktičnih razloga, teoretski ni to ne bi bilo opravdano, jer ako su razlike i malene, ipak ih ima. S druge bi nas strane takvo ograničenje priječilo da uzimamo primjere iz pisaca kao što su Vuk, Mažuranić, Šenoa, Matoš . . . Zato ćemo suvremeni sinhronijski prijesjek dobiti ako kažemo da je suvremeno sve ono što se upotrebljava ili se može upotrijebiti današnjega dana. Taj kriterij dovoljno jasno razgraničava jezičnu prošlost od suvremenoga stanja, a u isto vrijeme dopušta da se poslužimo primjerima ne samo spomenutih pisaca nego i primjerima M. Držića, I. Gundulića, M. Divkovića, A. Kanižlića i dr. – ako bismo i danas tako rekli.

Slična je misao već rečena u našoj stručnoj literaturi. U RSA, rječniku za koje autori kažu da je rječnik suvremenog jezika, shvaćajući pojam suvremen vrlo široko, stoji: »Sem toga, u vrlo retkim slučajevima, kada je to bilo potrebno radi dokazivanja upotrebe reči savremenog jezika u narodu, a za to nije bilo drugih primera, navođeni su primjeri iz nekih dela M. Reljkovića i A. Kačića koji bi isto tako glasili i u savremenom jeziku« (str. XXVII).

25. Ipak, u potpunosti se sinhronija i dijahronija ne mogu rastaviti. Ne samo zato što je teško naći kriterij kojim bismo jasno razgraničavali što se »upotrebljava ili se može upotrijebiti današnjega dana« nego i zato što današnjega dana djeluju stariji ljudi, koji se služe jezikom svoje mladosti, dakle jezikom prvih godina 20. stoljeća, a to znači da pišu *etimološki, historički, kemički*... Čak tako mogu pisati i mlađi, npr. V. Vinja piše *etimologičke bilješke, etimološka ispitivanja* (Zbornik radova Fil. fakulteta u Zagrebu, 1955, str. 141), jer je tako pisao njegov učitelj, npr. *etimološka nauka*, Pregl. fr. gr., 92, i jer je i od svojih učenika tražio da tako pišu.[14] Zatim stariji oblici mogu biti sačuvani i tradicijom, npr. i danas (15. lipnja 1961) gotovo sve kemijske čistionice u Zagrebu imaju u natpisu pridjev kemički (npr. Vlaška 62, Draškovićeva 3, Marinkovićeva 4, Mesnička 1. Ilica 50). I tako u suvremenom prijesjeku imamo ono za što smo rekli da pripada povijesti. Dakako, lingvistička nauka nije ni u ovom pitanju nemoćna. U pomoć dolazi statistička lingvistika. Ali o njoj kasnije.

26. Na kraju ovoga dijela treba naglasiti da nikako ne mislim kako bi jezičnu povijest trebalo zanemariti, ili, što bi bilo još gore, da je treba potpuno odbaciti. Ne. Riječ je bila o tome da ne smijemo miješati sinhroniju i dijahroniju da ih treba rastaviti ako želimo dobiti druge zaključke. Drugim riječima, možemo se poslužiti pojavama koje pripadaju jezičnoj prošlosti, često je to i potrebno, samo moramo biti svjesni da pojava pripada prošlosti. U tom sam se smislu služio Vondrákom, SA, AR i drugim djelima o jezičnoj prošlosti.

O poredbenim istraživanjima

27. Nije potrebno opširno naglašavati zašto ovaj rad nije poredben. Tvorba se u jednom jeziku može, i mora, proučiti s obzirom na sam taj jezik. Ipak, kako je poznavanje toga područja u srodnim jezicima korisno, imao sam sve ruske pridjeve Tolstojeva Rječnika, jednim dijelom i poljske Benešićeva Rječnika, a uz to sam se služio i ostalim djelima, uglavnom slovenskim, ruskim i poljskim. Zbog nedostatka teoretskih radova s područja tvorbe i pridjeva uopće, tom sam se literaturom obilnije služio u općem dijelu. U obradi pojedinih sufiksa vrlo rijetko, i to uglavnom zbog vlastite orijentacije, pazeći da ni jedan zaključak ne bude potkrijepljen poredbenim razlozima. Jer koliko je poredbena metoda korisna, preveliko oslanjanje na nju može zavesti na krivi put, kao što je, na primjer, u jednom pitanju zavelo i samoga Maretića (usp. Kako da tvorimo, str. 571).

O dijalektalnim pojavama

28. Razumljivo je što se u tvorbi u književnom jeziku ne govori o tvorbi u pojedinim dijalektima ili govorima, jer iako je velik dio građe isti, ipak su to različita područja, različite razine koje zahtijevaju po-

[14] Po usmenom saopćenju *V. Vinje*.

seban postupak. Zbog istoga razloga nisam uzeo u obzir ni izrazite provincijalizme, jer takvo proširenje književnoga jezika opet može zavesti na krivi zaključak. Dakako, nije u svakoj prilici lako odrediti što je provincijalizam, a što nije, pogotovu kad jedna pojava obuhvaća više riječi, zato sam se katkada osvrtao i na pojave koje bi po oštrom kriteriju pripadale dijalektima ili govorima, više u morfološkim dijelovima nego u semantičkim. Smatram da je bolje prijeći granice književnoga jezika negoli zbog toga ostaviti u njemu jedan dio neobrađen. Pri tome valja dobro paziti da se granične pojave ne precijene ni potcijene.

Individualna tvorba

29. Iz same prirode književnoga jezika proizlazi zaključak da u nj ne ide individualna tvorba ni terminologija ili terminološka upotreba književnih riječi.

U RSA u »Napomenama u obradi teksta rečnika« piše: »Kad smo kod pisaca i sakupljača reči iz naroda nailazili na reči svega jednom upotrebljene (hapakse) ili više puta ali samo kod jednoga autora, one su stavljene u rečnik ako su pisac ili skupljač pouzdani u svom poslu ili ako se reči po značenju i obliku svome lako uključuju u našu jezičku sistemu . . .« (str. XXIX). Ta je pojava još važnija za tvorbu, zato je potrebno jasnije i određenije prikazati njenu prirodu.

Ako takve riječi nisu leksičke riječi, možemo govoriti o prigodnoj ili individualnoj tvorbi. Pri tome je vrlo važno da li je takva riječ u skladu s jezičnim sustavom ili nije. Ako jest, tada u njoj nema ništa individualno jer bi tako rekao i svaki drugi član iste jezične zajednice kad bi došao u istu govornu situaciju. To je samo tzv. ostvarenje već danih jezičnih mogućnosti, npr. *sjedobrk*, AR samo u Grge Martića, *mjesečinaste dojke* (Iverje, 265), *zaletišna luka* (Neispl. 83), *škripucavo pomicanje* (Neispl. 128).

Individualnom tvorbom takve riječi možemo zvati tek tada kad se oblikom ili značenjem ne slažu s tvorbom u književnom jeziku, npr. *bezdlakav, urijedak* (W. Faulkner: Krik i bijes, preveo Stj. Krešić, Zagreb, 1958, str. 291). Usp. i §§ 341, 391.

Pojava je vrlo česta u pjesničkom jeziku kad se pojedine riječi upotrebljavaju samo zbog stilskih razloga (zbog stiha, afektivnosti i sl.).

Individualna tvorba je česta i u zagonetkama, npr. *Ćapa koza ćaporasta, ća na boku bijela* (odgonetljaj: svraka), AR s. v. ćapa; – *Časta koza ćapalasta . . .*, AR s. v. ćapalast.

Na taj se način stvaraju nove jezične mogućnosti. One su za književni jezik važne tek kad ih počnu upotrebljavati i drugi, kad uđu u opću upotrebu. Ali ne sama riječ, nego kad se prema njoj počnu stvarati druge. Ako se dakle u lingvističkim radovima govori o individualnoj tvorbi, tada treba reći da je riječ o njoj, a ne govoriti kao o općoj jezičnoj pojavi. Ipak, u ovom radu nisam to u svim prilikama isticao jer

katkada jasno proizlazi iz navedenih primjera. A takve pojave obrađujem zbog potpunosti ovoga rada i zbog toga, što individualna tvorba može lako prijeći u opću.

Terminološka upotreba

30. Strogo uzevši, u književni jezik ne ide terminologija pojedinih struka ni terminološki upotrijebljene književne riječi. R. A. Budagov, služeći se terminima A. Potebnje (bliže i dalje značenje riječi) jasno razgraničuje općU jezičnu upotrebu od terminološke: »Bliže značenje riječi – to je svojevrstan leksički minimum značenja koji osigurava uzajamno razumijevanje svih ljudi koji govore određenim jezikom, nezavisno od njihove specijalnosti, profesionalnih gledišta, naviknutih na posao više s jednim predmetima, a manje – s drugima. Razumije se, jezikoslovac, promatrajući značenja različitih riječi, može biti kompetentan samo na području njihovih bližih značenja. Inače bi se lingvistika preokrenula u svojevrsnu ‚nauku nauka', u univerzalno područje svih ljudskih znanja« (Sistema jazyka v sv'jazi s razgraničenijem jego istoriji i sovremennogo sostojanija, VJa, 4, 1958, str. 48).

Kao primjer možemo spomenuti da sufiks –ast u kemijskoj terminologiji označuje spojeve s manjim stupnjem valentnosti:

arsenova kiselina (H_3AsO_4) – arsenasta kiselina (H_3AsO_3)
klorna kiselina ($HClO_3$) – klorasta kiselina ($HClO_2$)
sumporna kiselina (H_2SO_4) – sumporasta kiselina (H_2SO_3).

Ako se koja od tih riječi upotrijebi u književnom jeziku, dolazi u svom osnovnom (bližem) značenju, npr. *sumporast* u značenju zelenožut: *Njegove oči otrovala neka sumporasta mutnoća* (Svil. pap. 100).

Ali takve su specifične upotrebe pojedinih sufiksa u našim terminologijama vrlo rijetke. Izvan specifičnih upotreba autori svih struka teže da im termini budu u skladu s jezičnim sustavom. Zbog toga o terminološkim pitanjima pišu u jezičnim časopisima, traže odobrenje od jezičnih stručnjaka (usp. V. Dabac: Njemačko–hrvatski i hrvatsko–njemački elektrotehnički rječnik, Zagreb, 1952), ili su ovi učinili glavni, završni dio posla (Srednjoškolska terminologija). Osim toga, termini se dobrim dijelom nalaze u općim rječnicima, vrlo lagano prelaze iz uskoga stručnog kruga u širu upotrebu. Zbog svega toga nisam izbjegavao terminološku građu. Dakako, upozoravao sam da se koja pojava javlja samo u terminološkoj upotrebi, kad je odstupala od sustava, a drugih potvrda nije bilo.

Akcenat

31. Jedino područje koje ide u sufiksalnu tvorbu, a nije obuhvaćeno ovim radom jest akcenat. Reći općenito kao što npr. kaže Maretić:

»Iz navedenih se primjera vidi, da nema stalnoga akcenatskog pravila« – »Svi ti pridjevi u nom. sing, muškoga roda imaju dva sloga, i na

prvom je ponajviše spori akcent«. – »Vrlo je malo ovdje pridjeva, koji imaju više od dva sloga, a oni od dva sloga imaju ponajviše brzi akcent na prvome, ali treba uzeti na um, da im i temeljne riječi imaju ponajviše taj akcent« (Gram., str. 315, o sufiksima –ast, –at i –av), to ne može zadovoljiti nikakve potrebe, a temeljita obrada toga pitanja zahtijeva poseban studij. Ali, osvrtao sam se na akcenat svaki put kad god ima razlikovnu službu (distinktivnu funkciju).

Osnovna podjela pridjeva

32. Pridjevi se u našim gramatikama dijele na opisne ili kvalitativne, posvojne ili posesivne, gradivne ili materijalne (npr. BHŽ, str. 82).

a) Termini osnovne podjele

Termini »posesivni, posvojni, prisvojni« nisu dobri za cijelu kategoriju koju obuhvaćaju. U nju idu i pridjevi tipa *autobusni, jučerašnji* (autobusna stanica, jučerašnji događaj) pa bi za takve odnose trebalo upozoravati da se misli na posesivnost u širokom smislu te riječi, kao što npr. čini N. Rončević, J, 6, 42. i 43.

Katkada i opisni pridjevi izriču jednu vrstu posesivnosti, npr. grbav – 'koji ima grbu', svjetlokos – 'koji ima svijetlu kosu'. Zbog toga S. Szlifersztejnowa (str. 10) razlikuje aktivnu i pasivnu posesivnost. Ona upozorava da ni odnos u primjeru *očev štap : očeva sestra* nije jednak, iako se izriče istim jezičnim sredstvom. U AR s. v. bratov nalazimo *bratov konj* i *bratov ubojica*. Razlika je među njima očita.

Tu je razliku zapazio i Maretić. U 1. izdanju Gramatike, govoreći o sufiksu –en, piše: »Oni, koji su izvedeni od imeničkijeh osnova, znače, da je što od onoga ili da pripada onome, što osnovna riječ znači; na pr. bȁkren (što je od bakra), crkvènī (što pripada crkvi) i t. d. Ali kadšto je značenje i malo drugačije, t. j. predmet, koji je s takvijem pridjevom, stoji samo u nekoj svezi s onijem, što osnovna imenica znači . . .« (str. 352) i kao primjere navodi *drveni zanati, = majstor., marveni trgovac.* Obrađujući u AR pridjev materin, opisuje njegovo značenje ovako:

»*a.* materin je posvojni pridjev te znači imanje u pravom i potpunom smislu.«

»*b.* materin ne znači imanje u pravom i potpunom smislu, već pripadanje, koje je također neko imanje, ali u slabijem stepenu.«

»*c.* materin ne znači pravo pripadanje, već neki odnošaj između matere i onoga, što znači imenica, s kojom je pridjev materin združen.«

Dakle ni pridjev s tipičnim »posesivnim« sufiksom ne izražavaju uvijek posesivnost.

Zbog svega toga mjesto termina »posesivni, posvojni, prisvojni« upotrebljavam termin »odnosni«, prijevod termina otnositel'nyj iz Gram. rus. jazyka (str. 23). Na to me navodi i činjenica što i naši pisci u određivanju značenja pojedinim pridjevima vrlo često upotrebljavaju izraze »koji se odnosi na . . ., koji se tiče . . ., koji je u vezi s . . .«, npr. RSR:

akustičan – koji se odnosi na zvuk i slušanje
konzuman – „ „ „ „ konzum
taktički – „ „ „ „ taktiku
tekst'lan – što „ „ „ tekstil
bademov – koji pripada bademu, koji se na nj odnosi;

RSA:

abderitski – koji se odnosi na abderite, ograničen, glup
abecedarni – „ „ „ „ abecedar
abiturijentski – „ „ „ „ abiturijente,

a tako i s. v. *avijatičarski, avionski, avliski, avtov, agalarski, agarjanski, agitacioni, agrarni* . . . i u pretežnoj već'ni pridjeva koji se inače zovu posesivni što, očito, nije slučajno.

Ni termin »opisni« ne zadovoljava u potpunosti, jer je preopterećen značenjima. Zbog toga se služim samo terminom »kvalitativan«.

b) Obilježja pojedinih skupina

33. Podjela je na skupine vrlo važna za značenje pridjeva i za određivanje sufiksa. Katkada se u našoj literaturi dva sufiksa smatraju jednim samo zato što nije jasno uočeno da ne idu u istu skupinu, npr. –(a)n i –ni, –an i –ani, –en i –eni.

Sama podjela nije tako jednostavna kao što se katkada smatra. P. Skok pridjeve dijeli na dvije skupine: »Sa gledišta sematičkoga dijelimo ih u dvije glavne vrste: adjectifs de qualification i adjectifs d'appartenance. Prvi izražavaju svojstvo, drugi pripadnost. Važnu kategoriju među prvima sačinjavaju t. zv. adjectifs de matière (Stoffadjectiva), koji vele od čega je što načinjeno«. (Pregl. fr. gram., § 250.)[15]

I u spomenutoj su ruskoj gramatici podijeljeni na dvije skupine: na kvalitativne i odnosne. Posvojni čine podskupinu odnosnih, a gradivni su među primjerima za odnosne (§§ 40–42, 475. i d.).

Gradivni po svojim obilježjima zaista ne čine posebnu kategoriju u svemu ravnopravnu ostalim dvjema. Samo u koju kategoriju pripadaju? P. Skok ih stavlja među kvalitativne, a ruska gramatika među odnosne. Tko je u pravu?

Prije nego što odgovorimo, treba ukratko dati glavna obilježja jedne i druge skupine.

Budući da u nas još nitko to pitanje nije dublje zahvatio, a ja ga sam ne mogu ovdje riješiti, poslužit ću se podjelom Gram. rus. jazyka. Razumije se samo toliko koliko se može primijeniti na naš jezik jer razdiobu valja promatrati samo na temelju građe onoga jezika o kojemu je riječ.

[15] Zbog potpunoga razumijevanja tih Skokovih riječi i zbog važnosti koje imaju treba dodati da on o razdiobi pridjeva govori općenito jer u francuskom jeziku nema gradivnih pridjeva. U istom paragrafu kaže: »T. zv. Stoffadjectiva ne može se više izraziti danas u fr. jeziku s pomoću određenog sufiksa kao u lat., nego samo sintaktički pomoću prijedloga. Lat. aureus = srp.-hrv. zlatan veli se u fr. d'or.«

34. Prema spomenutim paragrafima Gram. rus. jazyka kvalitativni pridjevi označuju svojstva, kvalitete predmeta neposredno, zapažena osjetilima, ubrojivši ovamo i boju, prostorna svojstva, fizička svojstva ljudi i životinja, a mogu označavati i svojstva karaktera i duševnosti, npr.: *bos, gluh, gust, mlad, slijep, tih, zdrav, crven, dalek, kratak, sladak, težak, uzak, dobar, mudar, oštar, topao, mekan, koristan, ponosan, potreban, razuman, vrijedan, važan, žedan* ...

Odnosni pridjevi daju obilježja predmeta u njihovim raznovrsnim odnosima prema drugim predmetima, npr.: *sestrina knjiga, očeva kuća, očev izum, nedjeljni odmor, gradski vrt, dječja knjiga, pivski vrč* ...

35. S razlikama se u značenju povezuju i posebne gramatičke osobine koje obilježavaju svaku skupinu. U našem jeziku kvalitativni imaju u pravilu određene i neodređene oblike, određenu i neodređenu deklinaciju i komparaciju. Odnosni pridjevi imaju samo određeni oblik i određenu deklinaciju, osim pridjeva na –ov, –ev, –in, nemaju komparacije. Prema tome se razlikuju i sufiksi. jedni su kvalitativni, npr. –(a)k, –(a)n, –an, –ast, –at, –av, –en, –kast, –(lj)iv, –nat, drugi odnosni, npr. –anī, –enī, –jī, –nī, –njī, –skī, –šnjī, –ov, –ev, –in.

36. Kakav je kvalitet kvalitativnih pridjeva, bit će rečeno u određivanju značenja pojedinoga sufiksa. Kakav je sve odnos odnosnih pridjeva, nije za ovaj rad potrebno u potpunosti obraditi. Zato ću o vrstama odnosa govoriti samo toliko koliko traži posebnost kojega sufiksa. Za tvorbu je važnije na koga se odnose nego kakav odnos izražavaju. Ovdje se može reći da je glavni nedostatak u određivanju da li jedan pridjev ide u ovu ili onu skupinu potjecao odatle što nitko nije pokušao da pobliže objasni koji su to sve posesivni pridjevi. Ako i nisu shvaćeni baš usko, u pravnom značenju posjedovanja, katkada nisu ni mnogo šire, usp. npr. Stevanović, Posesivne forme, § 30. i 34. A odnosi mogu biti različiti. Mogu označavati:

– *pravu posesivnost: Ilijina njiva, Nikolina kuća, bratov konj,*

– *rodbinske, srodbinske i društvene odnose: Silvestrov sin, Andrijin brat, materina sestra, nevjestin kum, predsjednikov pomoćnik, Mladenov kolega,*

– *potjecanje: bogataški sin, ministarski sin, dalmatinsko, brodsko, negotinsko vino, kravlje, kozje mlijeko, teleći odrezak, petrolejski smrad;* Bikan je kupio Perkinu kuću i kad je njegova, Božić piše: »*Odlučio* se ... da posjeti svoju novokupljenu Perkinu kuću« (Neispl. 166). Kad kasnije dobije od Andrije za nju kaparu, kapara je Bikanovo vlasništvo, on njome raspolaže, pola daje Gavranu i Božić završava: »*U ruci mu je otprilike ostalo pola* Andrijina *novca*« (ib. 195),

– *namjenu: dječja knjiga, zubna pasta,*

– *različite druge odnose prema čovjeku, životinji, biljci, stvari, nauci, vremenu, mjestu i sl.: Velimirove oči, pijančeva čaša* (čaša u krčmi iz koje je pijanac pio, Nespl. 32), *mežnarova postelja* (postelja je vlasništvo bolnice, a mežnar u njoj samo leži, Hrv. b. Mars, 349), *krčma-*

rova lopovština, čitaočeva pažnja, Jankov govor, Bikanov glas, Andelijina šutnja, Banjčev odlazak, Bachov apsolutizam, majčina smrt, djevojčina zabuna, doktorova brutalnost, stočni sajam, svinjski trgovac, borov svilac, trsna uš, kolni put, automobilski promet, tekstilna tvornica, grobljanska uprava, ograda, puščana cijev, vratne žile, zemaljski život, gramatički termini, kemijski pokusi, jutarnja zvijezda, večerašnji sastanak, tamošnje prilike . . .

37. O pridjevima s takozvanim »značenjem vrste« potrebno je reći koju riječ više, jer se često spominju. Belić u tom smislu definira značenje sufiksa –ski, Nauka o građenju, str. 180–182, ali nigdje jasno ne kaže misli li on pod »značenjem vrste« »kvalitativan« ili »posesivan u širem značenju«. Budući da se termin »posesivan« shvaća tek malo šire od značenja u pravnom smislu toga pojma, mnogi su autori skloni da pridjeve sa »značenjem vrste« proglase kvalitativnim, kao što to u Posesivnim formala čini M. Stevanović. Smatram da je termin »značenje vrste« neprecizan, ali kad se već upotrebljava, treba reći da su pridjevi s tim značenjem odnosni, a nisu kvalitativni, npr. *Bunsenov plamenik, Galleovi lanci, Geigerov brojač, Papinov lonac, lajdenska boca, ljetno odijelo, salonska haljina, zimski kaput, francuski ključ, kovačka kliješta,* pa i *biblijski, cvjećarski papir.*

38. Općenito se može reći da razlike u odnosima ne potječu toliko od razlika u značenju pojedinih odnosnih sufiksa (značenja su im uglavnom ista, osim djelomično sufiksa –ov, –ev, –in), već više od riječi u pridjevskoj osnovi i od riječi uz koju pridjev stoji. Glavna je razlika među odnosnim sufiksima u tome što se njima izvode pridjevi samo od pojedinih kategorija riječi, npr. –ski od osobnih imenica i geografskih naziva, –ji od imenica za životinje, –ni od imenica za neživo, –nji od priloga za vrijeme. Tako sufiksi –in, –ov, –ev, –ljev imaju potpuno isto značenje, ali se prvim tvore pridjevi od imenica a–deklinacije, drugima od ostalih imenica, i to tako da –ev dolazi iza palatala, –ljev iza suglasnika *v*, a *–ov* iza ostalih glasova. U tvorbi se oni međusobno dopunjuju i stoga možemo reći da su takvi sufiksi komplementarni.

39. Vrlo je važna spoznaja da u odabiranju sufiksa ne sudjeluju samo semantički ili kategorijski razlozi nego i glasovni. Tako je npr. sufiks –enī *(bedren', crkveni, igleni)* komplementaran sa sufiksom –nī jer dolazi na takve osnove gdje –nī ne može zbog teških li neobičnih suglasničkih skupina. Komplementarni su gotovo svi složeni sufiksi nastali uglavnom zbog glasovnih razloga. Počinju samoglasnikom i dolaze na osnove sa završnom višesuglasničkom skupinom ili takvim glasom koji bi s nesloženim sufiksom izazvao veće glasovne promjene.

40. Rjeđa je pojava da se sufiksi u svim primjerima upotrebljavaju ravnopravno, kao npr. –iji i –ji, a djelomično i –iv i –ljiv. Takve bismo sufikse mogli zvati alomorfnima. Međutim, znamo da se –iji rijetko upotrebljava, a –iv i –ljiv tēžē da se razgraniče.

Kad dakle imamo pred sobom istoznačne (sinonimne) sufikse, važno je da sve to uzmemo u obzir i da istraživanja usmjerimo u tim pravcima.

41. Gradivni su pridjevi i po svojem značenju i po tome što nemaju komparacije veoma bliski odnosima. Budući da se u ruskom jeziku i po ostalim gramatičkim obilježjima podudaraju s odnosnima, uvršteni su u odnosne. I u našem se jeziku po gramatičkim osobinama sve više izjednačuju s odnosnima. Jedni danas nemaju neodređenih oblika ni neodređene deklinacije[16] (gotovo svi s nekadašnjim sufiksom –ьnъ), drugi se sve češće tvore sufiksima –ov, –ev, –in, a neki i sa –ski, dakle tipičnim odnosnim sufiksima. Proces nije završen, upravo je u najvećem previranju, zato ih je potrebno zadržati kao posebnu skupinu. Ipak, kad je o njima riječ, govorit ću šire, o pridjevima od tzv. gradivnih imenica. To je put kojim ćemo u nekim pitanjima lakše doći do rješenja.

c) Osnovno i preneseno značenje

42. U nekim se lingvističkim djelima kaže da razlika među skupinama nema oštrih granica, da je dobrim dijelom uvjetna i nepostojana, npr.: »Značenja pridjeva nisu uvijek tako strogo odijeljena ni diferencirana. Na pr. kada kažemo: Imam zlatno pero, onda je jasno, da je *zlatno* gradivni pridjev (pero je od *zlata*). U rečenici: Kako je to dijete zlatno! pridjev *zlatan* je kvalitativan (= lijepo, divno); mogli smo i za pero tako reći u tom značenju. U izrazu: *junačkom* desnicom uhvati neprijatelja pridjev je posesivni (desnica pripada junaku i u opće junacima) ali znači ipak i kvalitetu: jakom, čvrstom« (BHŽ, str. 82). Ali što pokazuju ti primjeri? Pokazuju da je granica ipak vidljiva: primjeri za koje se kaže da isti pridjev ide u različite skupine nisu isti. Jedanput je uzeto osnovno značenje, a drugi puta preneseno. Tako je i s primjerima u Gram. rus. jazyka: *kameni zid* : *kameno srce* (str. 23), *vučji trag* : *vučji tek* (apetit), *drven plot* : *drven glas* (str. 302). U primjerima gdje možda nije tako, u našem je jeziku razlika, npr. *duševnyje bolezni* : *duševnyj čelovek*, *muzykal'noje učilište* : *muzykal'nyj rebenok* (dušēvnē bolesti : dūšēvan čovjek, muzička škola : muzikalan dječak). Dakle, kad se želi dokazati da jedan pridjev ide u dvije skupine, tada treba navesti primjere iste razine (osnovno značenje : osnovnom značenju), a ne različite (osnovno značenje : prenesenom značenju). U našem jeziku takve primjere nalazimo samo kad je u jednom primjeru gradivni pridjev, npr. *asfaltni put* : *asfaltni finišer*, *hrastov stol* : *hrastov list*. Ali za skupinu je gradivnih pridjeva već rečeno da se nalazi na raskršću, da i ne uzmemo u obzir što je svi ne smatraju posebnom skupinom. Ne bih znao u našem jeziku navesti ni jedan pridjev u primjerima iste razine koji bi u jednom primjeru bio kvalitativan, a u drugom odnosni. U našim se lingvističkim djelima takvi primjeri vrlo često spominju.

[16] Doduše, općenito se smatra da gubljenje tih osobina zahvaća sve naše pridjeve, ali tako je samo na prvi pogled. Čim se malo pozabavimo tim pitanjima, zapazit ćemo da se gubi samo neodređena deklinacija, ali se ne gube neodređeni oblici. Dovoljno je da se sjetimo nom. jd. m. r. pridjeva sa sufiksima –(a)k, –ast, –av, –kast, –(lj)iv, –nat, –ov, –ev, –in.

43. Kad se za pridjeve s kvalitativnim sufiksima –(a)n, –an, –en, –ov(a)n, –ev(a)n kaže da imaju i odnosno značenje ili kad se takvima smatraju, premda se to izričito ne kaže, to je stoga što mnogima nije jasno da postoje odnosni sufiksi –nī, –anī, –enī, –ovnī, –evnī. Zato sam uložio mnogo truda da te sufikse razgraničim i teoretski i praktički.

44. Kad se za odnosne pridjeve kaže da imaju kvalitativno značenje, uglavnom za pridjeve sa sufiksima –ov, –ev, –in, –ski i –ji, ali i druge, uzrok je s jedne strane, što su se odnosni pridjevi shvaćali suviše usko, posesivno, a s druge strane, što je često zanemarena razlika između osnovnoga i prenesenog značenja. Mislim da nije potrebno objašnjavati prijenos značenja u izrazima *zlatno dijete, kameno srce, drveni glas.* Zaustavimo se na primjeru *vučji tek.* Ako je riječ zaista o vuku, tada je pridjev *vučji* odnosni kao i u vezi *vučja jama, vučji trag* i sl. Ali vezu *vučji tek* obično ne upotrebljavamo kad je riječ o vuku, nego o čovjeku i sad, smatrali mi čovjeka u toj situaciji vukom ili njegov tek vučjim, prenošenje je značenja očito. I još nešto. Da bismo značenje mogli prenijeti, moramo prije znati kako vuk jede, kakav je vučji tek.

U primjeru *junačkom desnicom* preneseno značenje nije tako očito jer je time ujedno rečeno da je junak tko ima junačku desnicu.

Zbog važnosti koje to pitanje ima za određivanje značenja u tvorbi pridjeva razmotrit ćemo još nekoliko jasnih primjera.

45. Značenje pridjeva *biblijski* u vezi *biblijski papir* možemo protumačiti u smislu 'tanak i fin papir', ali je potrebno dozvati u svijest kako je pridjev biblijski dobio to značenje. Najprije se, ili najviše, biblija tiskala na takvu papiru, to je zapaženo i tada se taj papir nazvao biblijskim. Odnos je prema bibliji očit. Od tada se biblijskim papirom zove svaki takav papir i kad se na njemu štampaju druge knjige, a ne samo biblija. Ali to značenje pridjev biblijski nema sam za se, nego tek u vezi s imenicom papir. Osnovno mu je značenje i dalje odnosno, npr. *biblijski proroci* (koji se spominju u bibliji), *Biblijsko društvo* (društvo za izdavanje biblije), *prijevod biblijskih odlomaka* (odlomaka iz biblije) i sl.

46. U primjerima: *Sokolove oči žandarmerijskog stražmeštra bile su uperene na vrata ...* (MH) – *kada je sokolovim svojim okom opazio ...* (debeli, brkati gospodin, MH) – *I Filip Kurlan, koji se mogao pohvaliti svojim orlovskim vidom, posvjedočio je s ostalima* (Neispl. 43) – možemo pridjeve *sokolov, orlovski* zamijeniti sa *oštar* jer su ovdje *sokolov, orlovski* u prenesenom značenju. A značenje se moglo prenijeti tek kad je bila jasna spoznaja o oštrini vida u sokola ili orla. I sad se može dogoditi da nestane i sokola i orla, da se o njima u školi ništa ne uči, a da svakome *sokolovo oko, orlovski vid* znači 'oštro oko, oštar vid', otprilike onako kao što nam *kurje oko* znači izraslinu na nozi. Dakle, leksička veza.

47. Opisujući oči udovice Perke, Božić na jednom mjestu kaže: »*Kurlan joj se zagleda u mačkaste oči*« (Kurl. 82), a malo zatim: » . . . *u zelenotamnim, mačjim joj očima*« (88). Zaključak je jasan: mačkast ovdje znači što i mačji, a prema tome –ast što i –ji. Jest, kad bi to bilo isto, ali nije. U prvom je primjeru normalna tvorba mačk + ast 'kao u mačke', a drugi put je cijeli izraz prenesen. Mačje oči pripadaju mački, a kad se kaže za čovječje, jasno je da je posrijedi preneseno značenje. I tako su se dva pridjeva sastala, ali jedan s osnovnim značenjem, a drugi s prenesenim.[17]

48. M. Stevanović u svom radu Posesivne forme ne uzima to u obzir. Ako katkada i uzima, čini to uz put, i zato ne samo da čitalac stječe dojam kako u našem jeziku gotovo svi odnosni sufiksi imaju pretežno kvalitativno značenje, nego on to izričito kaže, ili terminom opisni ili riječju svojstvo. I tako dolazi do zaključka da se u primjeru: »Bio je to pravi pariski bal« pridjevom pariski daje »karakteristika bilo kojeg bala priređenog na svakoj mogućoj daljini od Pariza, a koji ni po kakvom odnosu ne pripada Parizu« (str. 27). Ako ni po kakvom odnosu ne pripada Parizu, kako se uopće može zvati pariski? Odgovor je u tome, što je značenje preneseno pa zaista ne »pripada«, ali to je trebalo reći. Stevanović je blizu dobrom putu kad, govoreći općenito o »posesivnim« sufiksima, kaže: »Ipak je tačno da, i kad ovi pridevi znače svojstvo, to njihovo svojstvo je dobiveno pripadanjem onome što znači ime od kojeg je pridev izveden« (Posesivne forme, str. 5), ali važnost tih svojih riječi nije dovoljno uočio, ili, da kažemo drugačije, nije ih nimalo iskoristio.

49. Ako tvrdimo da su pridjevi u primjerima *vučji tek* (u čovjeka), *junačka desnica* (u slabića), *biblijski papir* (u nebiblijskoj knjizi), *sokolovo oko*, *orlovski vid* (u čovjeka), *mačje oči* (u žene) kvalitativni, tada su samo u toj vezi i zato što su preneseni. Da je svako značenje tako dobiveno zaista kvalitativno, nisam potpuno uvjeren. O tome se može raspravljati. Ali da ne bi bilo nesporazuma, treba reći da neka zaista jesu. Tako npr. *hrvatski, srpski, češki* . . . , dakle izraziti odnosni pridjevi, u nekim položajima postaju kvalitativni. Tada mogu imati i komparaciju (primjere v. u bilj. 32). Iako je komparacija teoretski moguća gotovo od svakoga odnosnog pridjeva koji je prenošenjem značenja postao kvalitativan, ipak je vrlo rijetka. To ujedno pokazuje da je tako dobiven kvalitet nešto posebno. Jer jezik teži da za kvalitativno značenje uzme i kvalitativan sufiks, npr. *čovječan* uz *čovječji*, *junačan* uz *junački*, *didaktičan* uz *didaktički*, *dinamičan* uz *dinamički*, *hipotetičan* uz *hipotetički* . . .[18]

[17] *A. Bajec*, govoreći o značenju sufiksa –ji u slovenskom jeziku, kaže: »Da danes izvedenke na –ji često izražavajo tudi podobnost, ni dvoma. Seveda se je ta pomen razvil iz prvotnega posesivnega po metafori« (str. 11).

[18] Usp. što o tome kaže liječnik *A. Kostić*, citat u § 212.

50. Maretić to nije dovoljno jasno uočio kad piše: »Ovakve oblike (-ičan od grč. imenica na -ija) mogli bismo ostaviti samo za slučajeve, kad nam treba uzeti komparativ ili superlativ: na pr. ekonomičniji, najenergičniji. Ispor. prema pridjevima junački, siromaški komparativ i superlativ junačniji, najsiromašniji (jer bi junačkiji, siromaškiji bilo neobično)« (Kako da tvorimo, str. 570).

I kad bi takvi pridjevi dolazili samo u komparativu i superlativu, ne bi bilo teško odrediti njihov pozitiv.

51. Za tvorbu dolazi u obzir samo osnovno značenje pridjeva, prenesena proučava semantika. Ako bismo za tvorbu uzimali u obzir i prenesena značenja, ne bismo mogli doći ni do kakvih čvršćih zaključaka, odnosno mogli bismo, samo, grubo rečeno, zaključili bismo da svaki sufiks znači sve, ili ništa, kako nas volja.

Kad je riječ o prenesenu značenju, treba upozoriti da u tom značenju može biti i riječ u pridjevskoj osnovi. I to utječe na raspodjelu sufiksa i značenje pridjeva. Budući da pridjevi obično ostaju u istoj skupini, nije ovdje potrebno tu pojavu opširnije obrazlagati. Primjeri se nalaze u § 343–350.

52. Prenesena su značenja, i pridjeva i riječi od kojih je pridjev izveden, uzrok miješanju sufiksa, ona su, da se slikovito izrazim, skretnice preko kojih jedni sufiksi prelaze na druge kolosijeke. Mehanizam je tih skretnica za tvorbu važan i ne smijemo ga zanemariti.

Samo pitanje kako se prenose značenja već u znatnoj mjeri prelazi i široko određene okvire ovoga rada. O tome se, uostalom, dovoljno govori u semasiološkim i književnoteoretskim djelima. Ovdje bih samo spomenuo da se značenje može mijenjati gotovo neprimjetno. dugom se upotrebom precizira ili bogati. Na to često upozorava Belić kad govori o prijelazu od motivirane riječi k nemotiviranoj (npr. O jez. prir., I, 272, II, 130, 142).

O s n o v a

53. Pridjevi se tvore od imeničkih, glagolskih, pridjevskih, bròjnīh, zamjeničkih i priloških osnova.

Osnovu promjenljivih riječi dobivamo tako da odbacimo oblične nastavke: *predsjednik-a, predsjednik-u – predsjednik+ov, krad-em, krad-eš – krad+ljiv.*

Osnova može biti složena, *predsjednik-*, ili sam korijen, *krad-*, ali se to u tvorbi neće posebno naglašavati.

Budući da se pridjevi najčešće tvore od imeničkih i glagolskih osnova, potrebno je o njima ovdje reći nešto više.

54. Imenička se osnova dobiva tako da se u gen. jd. odbaci nastavak -a, -e ili -i, npr. *badem-a, svekr-a, imen-a, dendij-a, dlak-e, mast-i* (pridjevi: *badem-ast, svekr-ov imen-ski, dendij-ev, dlak-av, mast-an)* ili u nom. mn. ako je imenica plurale tantum, npr. *kliješt-a, žval-e, grud-i* (pridjevi: *kliješt-ast, žval-av, grud-ni).*

Izuzeci će se od tako određene osnove spomenuti posebno, jer ima primjera u kojima kao osnova služi nominativni oblik. To se događa kad bi se u pridjevu našla teška ili neobična suglasnička skupina, nastala kad sufiks počinje suglasnikom, a u osnovi nema nepostojanoga *a*, npr. *crnački, ronilački, prosinački, logaritamsk', sužanjski, svibanjski, zadarski* . . . I za takve primjere možemo reći da je uzeta genitivna osnova s umetnutim nepostojanim *a*, kao što je to u pridjevima *bugojanski, istarsk', jajački, litavski* . . ., ali to ne možemo generalizirati zbog pridjeva kao što su *sudački : sudac, suca, svetački : svetac, sveca, golubački : Golubac, Golupca, jazački : Jazak, Jaska, šabački : Šabac, Šapca* . . .

55. Vrlo je česta i pojava da imenice u tvorbi pridjeva odbacuju svoje završetke. To se obično događa zbog težnje da se ne nagomilavaju sufiksi, suglasničke skupine ili da se izbjegnu veće glasovne promjene, npr. *posavski : Posavina, britanski : Britanija, kajkavski : kajkavac, štedni : štednja* (zbog **štednjni, *štedanjni, *štedanjski*). Možda je uzrok i težnja za kratkoćom što je teško dokazati, jer ona u našem jeziku nije izrazita, ali je ne možemo ni nijekati, npr. *australski, leksikološki* mjesto *australijski, australijanski, leksikologijski.*

Odbacivanje je moguće samo kad je ostali dio osnove glasovno uočljiv, tj. kad je i bez odbačenoga dijela dovoljno glasovnih elemenata za identifikaciju, npr. *patuljast, zatiljni, vrhunski*, ili kad je odbačeni dio semantički suvišan, npr. *posavski, britanski, filološki : filologija*, ako posljednji primjer smijemo ovdje spomenuti. Imenički se završetak ne može odbaciti, ako je semantički važan, npr. *banijski : Banija*, jer je drugo *banski*, ili ako bi nastala teška ili neobična suglasnička skupina, koju bi umetnuo *a* suviše udaljilo od osnove, npr. *austrijski* zbog **austrski, *austarski.*

56. Glagolska osnova može biti različita, infinitivna ili prezentska, zato ju je potrebno odrediti na takav način, koji obuhvaća najveći broj primjera. Od glagola III–VI vrste dobivamo je tako da se odbace završeci -jeti, -iti, -ati, npr. *prešutan : prešutjeti, privlačan : privlačiti, blistav : blistati, obrazovni : obrazovati.* Izuzeci će od tako određenih osnova i osnove ostalih vrsta biti spomenuti kod pojedinih primjera, ako ne izričito, a ono navođenjem primjera.

Sufiks i osnova

57. Razliku između sufiksa i osnove nije teško utvrditi jer sufiksi imaju nekoliko izrazitih obilježja:

1. u sastavu riječi imaju stalno mjesto: završetak riječi,
2. nikada ne dolaze kao osnove,
3. nikada ne dolaze u samostalnoj upotrebi i prema tome značenje imaju samo u vezi s osnovom,
4. sufiks ne može tvoriti semantičko jezgro riječi već je samo modifikator značenja osnove.

58. Da bismo odijelili sufiks od osnove, uspoređujemo izvedenicu s riječju od koje je izvedena ili s različitim riječima s istim sufiksom. Katkada na taj način možemo vrlo lako utvrditi koji je dio osnova, a koji sufiks, npr. *bijes-an, bolest-an, pamet-an, autobus-ni, brigad-ni, čaj-ni, baršun-ast, prsten-ast, biskup-ski, car-ski, kuh'nj-ski, crv-ljiv, dosjet-ljiv: dosjet-iti, uoč-ljiv : uoč-iti* . . .

Tako ćemo i u primjerima tipa *blistav, dlakav, budalast* reći da je osnova *blist-, dlak-, budal-*, a sufiks -av, -ast, a ne da je osnova *blista-, dlaka-, budala-*, a sufiks -v i -st, jer ne samo što je osnova određena na prvi način jedinstvenija, što se i dosad tako smatralo u našim gramatikama i lingvističkim djelima, nego što tako dobivamo i jedinstvenije sufikse. Inače bismo morali govoriti o sufiksima -av u *škiljav, glibav*, -ast u *prstenast*, a o sufiksima -v u *blistav, dlakav*, -st u *budalast* i sl., da i ne spominjem kao razlog da je u našoj svijesti sufiks -av, -ast, a ne -v, -st. Jer i u našoj lingvističkoj literaturi ima mišljenja da je nominativ osnova, npr. M. Šipka govori o sufiksu -jev u pridjeva tipa Fincijev, J, 6, 110, premda *j* dolazi u većini padeža cijele paradigme: Finci, Fincij-a (kraj-a), Fincij-u (kraj-u) . . .

59. Najveća je teškoća u odjeljivanju sufiksa od osnove u onim primjerima u kojima se pri tvorbi događaju glasovne promjene. Jedan dio tih teškoća otpada ako promjene promatramo dijahronijski, ali to s jedne strane nije opravdano, a s druge strane ni takvo promatranje ne rješava sva pitanja, npr. postoje li uz sufikse -ast i -av i sufiksi -jast i -jav. Ne spominje ih većina gramatičara koji govore o tvorbi pridjeva (Vondrák, Leskien, Belić). Maretić ih spominje. M. Bajec, izraziti dijahroničar, ima u popisu literature Maretićevu Gramatiku, ali ne uzima u obzir sufiks -jast premda kaže da je čudno umekšavanje nekadašnjega velara pred nastavkom -ast. Misli da je to pod utjecajem onih oblika kod kojih je to umekšavanje glasovno opravdano, npr. pred sufiksom -(a)n, a i zbog perintegracije završetka -čast (§ 100). Na istu teškoću nailazi u objašnjenju glasovnih promjena ispred sufiksa -av, ali tu uz analogiju dopušta i mogućnost da je posrijedi sufiks -jav.

60. Smatram da se takva pitanja mogu i moraju rješavati u sinhroniji i da ne treba uzimati u pomoć dijahroniju. Ne zato što bismo se tobože odrekli svake pomoći jezične povijesti nego zato što danas djeluju drugi razlozi.

U pridjevu se *vraški g* mijenja sa ž jer je nekada sufiks bio -ьskъ vragъ, vražьsky (SA). Kad je poluglas ispao, dobili smo vraški. Danas se *g* u pridjevu *alergološki* (= dispanzer, B. 25. 3. 61. 5) ne mijenja zato što djeluje glas *ь*, jer njega u suvremenom jeziku nema, nego djeluje analogija prema velikom mnoštvu primjera gdje -gsk- daje -šk-, jer skupine -gsk- u našem jeziku nema.

61. Cijelo je pitanje vrlo složeno i mnogo šire. Treba ga rješavati s obzirom na ostalu tvorbu kao i s obzirom na cijelu morfologiju. Zato ga teoretski i ne pokušavam riješiti, rješavam ga praktički. Opisujem sve

glasovne promjene koje se u tvorbi zbivaju, pokazujem u kojem se opsegu vrše i u kojim glasovnim vezama. Činim to tako da se za praktičke potrebe iz moje obrade može izvući svaki potreban zaključak, da može poslužiti za dalja teoretska istraživanja, pa čak i tako da bez većih promjena može zadovoljiti svako teoretsko rješenje. Na primjer, dođemo li istraživanjem do zaključka da postoji sufiks -jast. u § 328. ne treba ništa mijenjati; utvrdimo li da ga nema, da postoji samo -ast, potrebno je na mjestima gdje se spominje sufiks -jast reći samo da se *c*, *k*, *g*, *h*, *l* i *n* mijenjaju sa *č*, *ž*, *š*, *lj* i *nj*, sve ostalo ostaje isto.

62. Nije lako odijeliti sufiks od osnove ni u onim primjerima u kojima je sufiks složen,[19] npr. *sestrinski, djedovski*. Da li je tu osnova *sestrin-*, *djedov-*, a sufiks -ski ili je osnova *sestr-*, *djed-*, a sufiksi -inski. -ovski?

Često možemo doći do istoga rješenja kad istaknemo da su osnove različite, jedna je imenička, a druga pridjevska. U tim teškoćama pomaže sam uzrok zbog kojih se takvi sufiksi javljaju, a pomažu i primjeri kao *alpinski, gostinski, blokovski, kotlovski*, gdje su sufiksi -inski i -ovski.

63. Ima pridjeva od suponiranih imenica, tj. od imenica koje nisu nigdje zabilježene, a vjerojatno ni upotrijebljene, npr. *maštarski* (D), a nema maštar; *motičarski* (= a zemljoradnja, Vj. 18. 3. 60. 7 i 29. 5. 61. 7), a nema motičar; *parobrodarski*, »od imenice parabrodar kojoj nema potvrde«, AR, ali bi u takvim primjerima ipak bilo pogrešno reći da je sufiks -arski, jer su riječi maštar, motičar, parobrodar jezična potencija, postoji npr. brodar. Tako uz pridjev *dodajni* (NJ, 1 103, B. 10. 7. 59. 4 i 16. 12. 59. 9) nema imenice *dodaja*, ali ima *izdaja*, *prodaja* i pridjevi *izdajni*, *prodajni*.

Zato mislim da se zbog pridjeva *strastven* i *znanstveni* ne može govoriti o sufiksima -ven i -stveni, premda nema imenica stratsvo i znanstvo.

Sufiks i nastavak

64. Govoreći općenito, možemo reći da sufiks služi za tvorbu nove riječi, a nastavak za druge oblike iste riječi. Prema tome razlika je i u značenju, u razini značenja: sufiksi izražavaju semantičke kategorije, a nastavci gramatičke (oni samo označuju gramatičke odnose).

U pridjeva je nastavak onaj dio koji označuje rod, npr. pridjev *baršunast* (obraz), *baršunasta* (koža), *baršunasto* (tijelo) ima nastavke -ø, -a, -o, a *cârskī* (dvor), *cârskā* (riječ), *cârskō* (blago) -ī, -ā, -ō. Nastavci -ø, -a, -o, -ī, -ā, -ō nemaju semantičke vrijednosti, nego izražavaju samo gramatičku kategoriju roda.[20] Prema tome, čiste ćemo sufikse dobiti kad odbacimo ono po čemu se razlikuje muški, ženski i srednji rod, npr. u pridjevu *cârskī*, car- je osnova, -sk- sufiks, a -ī nastavak, dok se sufiks -ast podudara s oblikom za nom. jd. m. r. To je potpuno jasno. Teškoća na-

[19] *P. Skok* naziva takve sufikse konglutiniranim, PSKJ, III, II, I, str. 17.

[20] Na razliku između roda kao gramatičke kategorije i spola kao kategorije u stvarnom svijetu upozorava *O. Jespersen*, str. 58.

staje sa sufiksima tipa -(a)n, -na, -no *(pȁmetan, pȁmetna, pȁmetno*, odr. *pȁmetnī, pȁmetnā, pȁmetnō)* i -nī, -nā, -nō *(àutobusnī, àutobusnā, àutobusnō)*. Spomenutim odbacivanjem i u prvom i u drugom primjeru dobivamo sufiks *n*. Odatle izlazi da zapravo imamo jedan sufiks gdje želim dokazati da imamo dva. Ali uzevši i apstraktno opet se može dokazati da su dva.

65. Uopćavajući moramo dati takvu formulu koja će obuhvatiti cjelokupnost ostvarenja jedne pojave. Kad je riječ o pridjevskim sufiksima, ne smijemo smetnuti s uma vrlo važnu činjenicu: pridjevskih sufiksa u općem obliku u našem jeziku nema.

Prvi se *n* ostvaruje u obliku -(a)n, -na, -no, -nī, -nā, -nō, a drugi samo u obliku -nī, -nā, -nō. Dakle s obzirom na ostvarenje moramo govoriti o sufiksu *n*1 i o sufiksu *n*2. Shematski se to može prikazati ovako:

n 1: vk, kv, kv, kv̄, kv̄, kv̄[21]
n 2: kv̄, kv̄, kv̄.

Odbacivši ponavljanja, dobivamo:

n 1: vk, kv, kv̄
n 2: kv̄.

Smatram da je od bitne važnosti način na koji nastavak sudjeluje u ostvarenju sufiksa. Kad je ostvarenje različito, možemo govoriti o dva sufiksa, jasno u vezi sa značenjem.

U daljem radu pojedine sufikse navodim u obliku za nom. jd. m. r. razumijevajući pod njim cjelokupnost ostvarenja jednoga sufiksa. Ipak, dužina je odnosnih sufiksa označena samo u naslovu i prvi put u tekstu jer se dalje samo po sebi razumije kako treba biti. U drugim je prilikama zabilježena samo kad je potrebno zbog posebnih razloga.

Sufiks i završetak

66. Završetak je glasovni kompleks kojim jedna riječ završava, npr. u riječi *bȍmbast* (stilistički termin) -ast je završetak, a u pridjevu *bömbast* 'bombi sličan' – sufiks. Završetkom se može zvati završni dio svake riječi, pa bio nastavak ili sufiks, kad želimo izbjeći određenije sud o završnom dijelu riječi.

Živi i mrtvi sufiksi

67. U svim se gramatikama spominje da su jedni sufiksi živi, a drugi mrtvi, jedni produktivni, a drugi neproduktivni, ali se s tom tvrdnjom obično sve i završava. Maretić na primjer u obradi sufiksa izričito ne kaže koliko su pojedini sufiksi produktivni, on čak za mrtve ne kaže da su mrtvi nego ih obrađuje ravnopravno sa živima. Nigdje se ne raspravlja o tome kako ćemo odrediti koji su sufiksi živi, a koji mrtvi.

[21] k = konsonant, v = vokal.

68. Sa gledišta suvremenoga jezika možemo u tvorbi govoriti samo o živ'm sufiksima, a o mrtvima tek s povijesnoga gledišta. Zato je P. Skok sklon da mrtve sufikse zove dočecima (Pregl. fr. gr., § 268).

Sufiks je mrtav ako su svi pridjevi s tim sufiksom leksičke riječi. Nije potrebno naglašavati da su mrtvi sufiksi ujedno i neproduktivni (neplodni, jalovi).

Sufiks je živ i produktivan (plodan), ako se njime i danas tvore nove riječi.

Sufiks je živ i neproduktivan, ako ga razlikujemo od osnove, ali njime više ne tvorimo novih riječi. Možemo prihvatiti i Živkovićevu tvrdnju kojom kaže: »Neplodni (jalovi) su oni, kojima se tvore po jedna, dvije riječi« (BHŽ, str. 166), samo je potrebno riječi »kojima se tvore« zamijeniti riječima »kojima je izvedena«.

69. Granica među tom podjelom sufiksa nije oštra. Između mrtvih i živih produktivnih nalaze se živi neproduktivni sufiksi. Ovi mogu biti jednim dijelom i mrtvi, npr. sufks -(a)k u *gorak* i *plitak* za razliku od *čitak*.

Zbog toga je teško odijeliti produktivne sufikse od živih neproduktivnih, a jedne i druge od mrtvih. U ovom je radu podjela na skupine uvjetna, važnije je što je o pojedinom sufiksu rečeno nego u kojoj je skupini.

70. Spominjanje i takvih sufiksa kojih možda u suvremenom književnom jeziku nema, jer su pridjevi s tim sufiksima arh. i prov. (npr. -čast u *plavčast* i *rupčast*), može se opravdati time što je za sufikse s nekoliko pridjeva vrlo teško doći do pouzdanih podataka, a s druge strane što ovakav rad treba da bude iscrpan u onim podacima koje pruža sakupljena građa. Tako su olakšana dalja istraživanja u kojima se na temelju ove građe mogu pojedina sitnija pitanja potpunije obraditi. Naime, što jedan sufiks ima manje pridjeva i primjera, to ga je teže dobro obraditi. Tu možemo vrlo lako zastraniti, jer samo jedan novi podatak može u velikoj mjeri promijeniti naše zaključke. S druge pak strane uvijek postoji mogućnost da živi neproduktivni sufiksi postanu produktivni.

71. Uzroci zbog kojih sufiksi postaju neproduktivni i mrtvi mogu biti različiti, a uglavnom su u slaboj produktivnosti, neizrazitosti značenja, gubljenju karakterističnih glasova u glasovnim promjenama, prelaženjem a leksičke riječi ili u arhaiziranju pridjeva s jednim sufiksom. Sufiks može postati neproduktivan i kad je iscrpena kategorja riječi od kojih se određenim sufiksom tvore pridjevi.

Građa

72. Neki nedostaci dosadašnjih radova potječu odatle što je tvorba obrađivana na malenom broju i pridjeva i primjera. Da uklonim taj nedostatak, posebnu sam pažnju poklonio sakupljanju građe. Sustavno sam

ispisao pridjeve iz AR, V, RK, B, D i RSR, jedino što iz AR nisam ispisivao izrazite arhaizme ili pridjeve individualne tvorbe (osobito iz Stul.), npr. bogoizredan, bogonečan, bogoparan, bogorazličan, bogorazuman, bogosličan i sl. Tako skupljenu građu zovem osnovnom. Služio sam se i drugim rječnicima, a vrlo često rječničkom građom Matice hrvatske, više sam od tri godine ispisivao pridjeve iz svega što sam čitao, najviše iz novina. Djela navedena u Literaturi kao Izvori poslužila su mi za provjeravanje građe i zbog toga su pažljivo odabrana s obzirom na jezična područja.

U potvrđivanju sam davao prednost potvrdama iz osnovne građe, izvora, i građe MH. Ostalima sam se potvrdama služio samo kad su za koju pojavu bile važne.

73. Kad u ovom radu kažem »nalazi se u svim rječnicima«, ili »ne nalazi se ni u jednom rječniku« to znači u spomenutih šest rječnika. Slično vrijedi i kad kažem »zapisano je, nije zapisano« jer pod tim obično shvaćam građu sakupljenu na spomenuti način, a to znači 17 000 pridjeva i oko 150 000 primjera. U pojedinim suvremenim rječnicima ima oko 7 000–9 000 pridjeva što pokazuje da sam osnovnu građu povećao gotovo dvostruko. Ako uzmemo da je u prosjeku jedan pridjev zabilježen u tri rječnika, da su u svakom rječniku po tri primjera i da sam pogledao još tri druga primjera što iznosi prosječno devet primjera, ili ukupno 153 000. Mislim da se taj broj može uzeti kao donja granica iako na listićima imam zabilježeno oko 50 000 primjera. Naime, sve primjere iz spomenutih šest rječnika nisam ispisivao, jer su mi oni stalno bili pod rukom, zapisao sam samo da se u tom rječniku nalazi, a pobliže samo kad se u čemu nije slagao s pridjevom ispisanim iz prvoga rječnika. Nisam prepisivao ni sve primjere iz građe MH, a nisam zapisivao ni sve one koje sam zapazio ako u građu ne bi unijeli ništa novo, tj. kad potvrđuju već potvrđeno.

74. Smatram da se s pravom može uzeti da sam svoje zaključke donosio na temelju 150 000 primjera. Ali ako bismo kao gornju granicu uzeli i 50 000, što bi zbog načina rada bilo neopravdano, ipak se i na temelju toga broja mogu donositi pouzdani zaključci, to više što je nakon osnovne građe i ostala sustavno sakupljena za sva važnija pitanja. Pokazat ću to na jednom primjeru. U osnovnoj su građi jednako potvrđeni pridjevi krivudav, AR, RK (v. krivudast), B, D, T, i krivudast, AR, RK, D (v. krivudav), T. Budući da su pridjevi sa sufiksom -ast glagolskoga postanja veoma rijetki, a u osnovnoj građi nema uporišta ni za kakav čvršći zaključak, ona čak i proturječi, bilo je potrebno sakupljati suvremene primjere. Za krivudav sam zabilježio ove potvrde: =a linija, Koreni, 11, B. 6. 6. 59. 9, Red vožnje 1959/60, 3, =i putovi, B. 16. 6. 59. 3, = put, Vus. 17. 6. 59. 1, =e crte, B. 22. 6. 59. 2, =a karijera, Vus, 6. 7. 60. 9, =i putovi, Vus, 5. 10. 60. 5, =e ulice, B. 10. 10. 60. 4.

Zapazio sam i druge primjere s pridjevom krivudav, ali ih više nisam bilježio jer za to vrijeme nisam našao ni jednu potvrdu za krivudast.

Potvrde sam tražio i na mjestima gdje je vrlo velika vjerojatnost da ću ih naći, npr. u građi MH, u ELZ, ML i slično.

75. Vrlo rijetko, samo kad n'sam mogao naći dovoljno pisanih potvrda, pos'užio sam se potvrdama tzv. informatora. Npr. za pridjeve sam *porodiljni* i *porodiljski* imao potvrde samo iz rječnika, a nisam mogao utvrditi koliko se *porodiljni* upotrebljava, jer je, teoretski, malo vjerojatan. Zbog toga sam pitao nekoliko znanaca, pazeći da budu različiti po obrazovanju i zanimanju, kako se zove dopust koji žena dobiva kad treba da rodi. Kad sam u više odgovora dobio samo *porodiljski*, prestao sam ispitivati. (Kasnije sam na'šao i na dvije pismene potvrde: *porodiljski dopust*, B. 15. 4. 61. 4, Vj. 1. 12. 61, str. XIV.)

Katkada sam zapisao koji primjer iz radijskih emisija. I na razgovorni sam se jezik osvrtao, ali rijetko.

Razumljivo je da sam u takvom sakupljanju potvrda bio ograničen uglavnom na područje Hrvatske i da za sve pridjeve nisam mogao utvrditi koliko se upotrebljavaju u Srbiji. Zato sam, govoreći o upotrebi pojedinih pridjeva, katkada rekao: »obično, bar u Hrv.«

Statistički podaci i sustav

76. Tako sakupljena i sređena građa omogućila mi je da proučavam usporedne pridjeve, kategorije riječi na koje dolaze pojedini sufiksi, relativnu čestotu sufiksa, prodornost pojave zbog velike čestote ili nestajanje zbog male i sl., ukratko da proučavam pojave koje se mogu proučavati samo na velikom broju primjera i na sustavno sakupljenoj građi.

Zbog toga sam davao i brojčane podatke. Oni su relativni, nepotpuni, – zato sam ih često stavljao u zagrade, zaokruživao ih *(četrdesetak, pedesetak pridjeva ...)*, govoreći o čestoti izražavao se širim izrazima kao: *obično je, češće je, rjeđe, r'jetko* i sl. – ali uza sve nedostatke već i moji brojčani podaci pomažu da se pojedine pojave potpunije razmotre i pouzdanije potvrde. U prosuđivanju mnogih pojava nije važna samo pojava, nego je važna i njezina čestota.

77. Najveća je pomoć statističkih podataka u otkrivanju jezičnoga sustava. Možemo to pokazati na jednom primjeru. Pridjeva sa sufiksom -ski ima 4 600, sa sufiksom -ni 1 700, ukupno 6 300. Od toga broja -ski ima 73%, a -ni 27%. Među njima ima oko 50 parova usporednih pridjeva, tj. pridjeva koji na istoj osnovi i u istom značenju imaju sufikse -ski i -ni, ukupno 100 pridjeva što iznosi 1,60%, dakle sam -ski ima 72,20%, sam -ni 26,20%. Grafički se to može prikazati ovako:

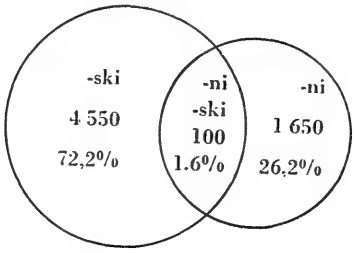

Ako pogledamo te usporedne pridjeve (§ 276–279), utvrdit ćemo da je taj postotak zapravo još manji. Područje koje bi usporedni pridjevi mogli zahvatiti nešto je veće, ali jezična je činjenica da je ono neznatno (v. § 280–289).

Na prigovor da bi u potpunijoj građi usporednih likova bilo više može se sa sigurnošću tvrditi da bi tada porastao broj i pridjeva samo sa sufiksom -ski i pridjeva samo sa sufiksom -ni i da se postotak usporednih likova ne bi znatno promijenio. Dodamo li tome još čestotu svih pridjeva i tada izračunamo postotke, postotak zajedničkoga područja približio bi se nuli.

78. U svom sam radu nastojao da pronađem sustav i zbog toga sam veliku pažnju poklonio upravo području na kojem se sufiksi miješaju. Ako osvijetlimo to područje i pokažemo u kojoj se mjeri miješaju, kažemo zašto se miješaju, možemo potpunije sagledati područja pojedinoga sufiksa, njegove granice s drugim sufiksima, a time i sam sustav. Želim pokazati da zbog nekoliko pridjeva kod kojih »može i ovako i onako« sustav nije srušen. Nekoliko primjera ne čini sustava pa ga nekoliko primjera ne može ni srušiti.

Sustav obično uspoređujemo sa zgradom. Poslužimo se tom poredbom i zapitajmo se hoće li se zgrada srušiti ako joj izbijemo jednu opeku, dvije, tri, pet... Mogli bismo izbiti i svaku drugu opeku, a da sustav još uvijek bude vidljiv. A jezičnom se sustavu rijetko kada opire 50% primjera. To se događa kad je koja pojava u previranju, a može biti da tih 50%, ili manje, tvore svoj sustav, samo što na prvi pogled nije vidljiv.

Narušavanje sustava

a) općenito (i već spomenuto)

79. Narušavanje je sustava u manjim postocima sasvim obična pojava u svakom jeziku. Kad bi sustav bio čvrst, ne bi bilo jezičnoga razvoja, osim bogaćenja rječnika po već utvrđenim kalupima. Izrazitu težnju za potpunim usustavljivanjem tvorbe ometaju različiti uzroci. O povijesnim je, individualnim i semantičkim (prenesena značenja) već bilo govora, iako posredno. Ovdje spominjem nekoliko drugih.

b) glasovi razlozi

80. Već je rečeno da na raspodjelu sufiksa utječu i glasovni razlozi. Pogledajmo što to znači za sustav.

U jeziku postoji izrazita težnja da se pridjevi od imenica za životinje tvore sufiksom -ji. Tako uglavnom i jest, osim onih imenica gdje -ji nailazi na glasovnu zapreku. A glasovna zapreka nastaje:

– kad bi spajanjem osnove i sufiksa nastala teška ili neobična suglasnička skupina, npr. od imenica dijetao, pijetao, orao, gen. dijetla, pijetla, orla,

– kad bi glasovne promjene pridjev previše udaljile od imenice, npr. od imenica čvorak, ćuk. roda.

– kad bi se izgubio karakterističan suglasnik osnove, npr. hipokoristično *k* i *c* u imenica koka, kuca,

– kad bi se izgubio karakterističan dio sufiksa, npr. zmaj, kuja, čaplja, konj, kusonja.

Zbog toga se od tih imenica pridjevi izvode sufiksima -ov, -ev, -in, -ski, -ovski, -ujski, -ovlji: *ćukov, dijetlov, pijetlov, zmajev, čapljin, kokin, kucin, kujin, kusonjin, konjski, orlovski, orlujski, čvorkov(lji).* Time je narušen sustav i sufiksima -ov, -ev, -in, -ski otvoren put k drugim imenicama za životinje gdje nema glasovne zapreke.

I kad bi postojao sustav da se od imenica za životinje sufiksima -ji, -ski tvore pridjevi koji znače odnos prema množini, a sufiksom -ov, -ev, -in prema jednini, jedinki, sustav se opet u cjelini ne bi mogao ostvariti, ne bismo npr. sufiksom -ji, -ski mogli izvesti pridjeva od imenice čaplja.

81. U tvorbi djeluje i disimilacija na udaljenost, npr. u ijekavskom gotovo isključivo *ljetni*, a u ekavskom *letnji. Pridjev izlječljiv* zabilježen je samo u P, u ostaloj ga građi nema, nego samo *izlječiv* (AR, D, Vj. 25. 10. 59. 8), a RK *izlečiv* upućuje na *izlečljiv*.

c) prostor (dva književna tipa)

82. Veoma je značajan tzv. »faktor prostora«. O njemu R. R. Cel'gardt kaže ovo: »U nastajanju mjesnih varijanata ruskoga književnog jezika (kao svakoga drugoga) određenu ulogu ima takozvani ‚faktor prostora'. Veličina i ispresijecanost jezičnoga područja otežavaju pa čak i isključuju stalne veze među svima članovima određene narodno-jezične zajednice s različitim govornim navikama. Društvena kontrola i snaga masovne govorne prakse koja obuzdava („Dictatur des Verkers' po uspjelom izrazu L. Jordana) ne mogu u takvim prilikama doći do izražaja, i u različitim, često udaljenim područjima jezičnoga rasprostiranja javljaju se ove ili one crte svojevrsnosti ili mjesna ‚odstupanja' od općih književnih normi.

Takve kulturne snage socijalnoga ujedinjenja kao što je škola, štampa, radio, različiti oblici kazališnoga govora, radovi o normiranju izgovora, gramatike, rječnika i dr. još ne jamče potpuno jedinstvo književnoga jezika i ne oslobađaju ga od pokrajinskih varijanata, drugim riječima od pojava neke mjesne (ne uvijek dijalektalne) boje« (O literaturnom jazyke v geografičeskoj projekciji, VJa, 3, 1959, str. 95).

Za nas je ta konstatacija vrlo važna jer imamo dvije varijante, hrvatsku i srpsku. Ima riječi koje se upotrebljavaju pretežno na jednom području, a ima i takvih koje se gotovo bez izuzetka upotrebljavaju samo na jednom, npr. *autobusni, baletni, jezični, operni, sintaktički* u Hrvatskoj, *autobuski, baletski, jezički, operski, sintaksički* u Srbiji. Kad bismo sustav proučavali samo u jednoj varijanti, bio bi još cjelovitiji, još zaokruženiji. Ipak, nepobitna je činjenica da bi oba sustava bila ista, što pokazuje da je s gledišta tvorbe pridjeva hrvatski i srpski jezik jedan jezik i da se stoga sustav može proučavati na temelju oba književna tipa.

d) jednoznačnost zbog konteksta

83. Jedan je od uzroka i u jednoznačnosti pojedinih pridjevskih veza s imenicom. Pridjevi su po svojoj prirodi nesamostalne riječi. Oni svoje puno značenje dobivaju tek s imenicom uz koju stoje. Zato za njih nije važan samo sufiks nego i veza s imenicom. Katkad je ta veza tako jednoznačna da pridjevski sufiks ima samo morfološko značenje, tj. označuje samo da koja riječ ima pridjevsku funkciju (što u nekim drugim jezicima, engl., tur., ima red riječi), npr. upotrebljava se *trbušast, trbušat čovjek* jer u toj vezi oba pridjeva mogu značiti samo 'koji ima velik trbuh'. Isto bi bilo kad bismo rekli *trbušan* ili *trbušav čovjek.*

e) semantički prazna polja

84. Sufiksi se mogu zamjenjivati, a time i narušavati sustav, na području tzv. semantički praznih ili slobodnih polja. Jedna osnova iskorištava sve sufiksalne mogućnosti, druga nema potrebe za svima i tako su joj pojedini sufiksi nepotrebni premda se vrlo lako s njom spajaju, npr. *šupljikav* znači 'sa šupljikama', *šupljikast* nema što značiti i može se reći *šupljikast kruh*, =*a spužva*, a da to opet znači 'sa šupljikama'. Ili *kestenjast* znači 'sličan kestenu (po boji ili obliku)' i za to značenje imamo dovoljno potvrda; *kestenjav* bi značio 'sa kestenima', ali je rijetka životna situacija u kojoj bismo taj pridjev upotrijebili. Zato on može doći, i dolazi, mjesto kestenast (v. § 380).

f) afektivna upotreba

85. P. Skok u Pregl. fr. gr., str. 105 dijeli sufikse po značenju u dva osnovna tipa, jedni imaju logičko (spoznajno) značenje, a drugi afektivno (ekspresivno, osjećajno). Kaže da sufiksi s logičkim značenjem služe za nijansiranje pojmova, za naše su osjećaje indiferentni. Djeluju samo na našu spoznaju. Osjećajni sufiksi, uza sve to što pojam nijansiraju, hoće da djeluju na naše osjećaje.

Tako su npr. od pridjeva lijep zabilježeni ovi dem'nutivi: *ljepahan, ljepašan, ljepušak, ljepušan, ljepušast, ljepušat, ljepuškast*, i neobični *ljepahat, ljepuškat*, i dva od imenica ljepost i ljepota: *ljepostan, ljepotan*, =*tna*. Među takvim sufiksima treba tražiti semantičke nijanse koliko je to moguće, ali pretjerana semantička cjepidlačarenja ovdje nisu na mjestu jer afektivnim sufiksima želimo pobuditi određeni osjećaj, značenje je pot'snuto u pozadinu.

Afektivno se može upotrijebiti svaki sufiks. U AR s. v. *bokat* zabilježen je ovaj primjer: *Nješto malo okato, bokato, među nogam vruće* (lonac u kojem se drži oganj). Bilo bi pogrešno taj primjer navoditi kao da je upotrijebljen u običnoj vezi *bokat lonac*. Ili, P. Budak u djelu Na trnu i kamenu mjesto *plenarni sastanak* ima *plenarski sastanak*.[22] Tako je i pridjev *narodski* afektivno obojen (bar u Hrv.). Afektivnost čestom upotrebom slabi, tada se uzima drugi sufiks ili drugi pridjev. (Tako možemo

[22] Afektivna upotreba i individualna tvorba često se podudaraju. Za obje bismo mogli reći stilska upotreba.

protumačiti što je za pojam *lud* u našem jeziku zabilježeno preko 120 pridjeva.) Sufiks upotrijebljen iz afektivnih razloga može biti shvaćen samo u svom logičkom značenju i služiti kao uzor za tvorbu novih neafektivnih pridjeva (usp. § 173 i 174.)

Sekundarna mutacija

86. Često se događa da se odnosni pridjev izvede od jedne imenice, a odnosi i na drugu imenicu od iste osnove, npr. *filološki : filolog i filologija*. Tu sam pojavu nazvao sekundarnom mutacijom.[23] Ona se javlja kad su dvije imenice u uskoj vezi, obično naziv mjesta i stanovnik toga mjesta, struka (nauka) i čovjek koji se tom strukom bavi, npr. *jugoslavenski: Jugoslaven* i *Jugoslavija, osječki: Osijek* i *Osječanin, anatomski: anatom* i *anatomija, materijalistički : materijalist* i *materijalizam, pčelarski : pčelar* i *pčelarstvo, gimnastički : gimnastika* i *gimnastičar*.

Neutralizacija

87. Neutralizacija nastaje kad se dvije riječi u tvorbi ili morfologiji glasovno izjednače (neutraliziraju) npr. pridjevi izvedeni sufiksom -ast od imenice rȅpa, gen. rȅpē, i rȇp, gen. rȇpa sastaju se u oblȉku rȅpast, 1. repi sličan, 2. repu sličan; određeni oblici pridjeva kȉšan, kȉšna, kȉšno, kȉšnī, kȉšnā, kȉšnō 'kišovit' sastaju se s odnosnim pridjevom kȉšnī, -ā, -ō 'koji se odnosi na kišu' (primjer: ta kȉšnā godina : kȉšnā kabanica). Važnost je te pojave objašnjena u J, 9, 46–54.

Obrazloženje načina obrade

88. Kako god pokušali obraditi pojedine sufikse, svaki način ima po koji nedostatak. Obrađivanjem po karakterističnom suglasniku, kao što je to učinio Belić, Bajec, a donekle i Vondrák (premda on s najviše opravdanja) na okup dolaze sufiksi vrlo različiti po značenju. Da ih obrađujemo po značenju, kao Leskien, o jednom bi sufiksu sa više značenja trebalo govoriti na nekoliko mjesta. Obrada je po abecednom redu najjednostavnija i najpreglednija, ali samo kad je kratka, kao što je u Maretićevoj Gramatici. Pri opširnoj se obradi preglednost gubi, a često jednu pojavu treba spomenuti kao poznatu prije premda se obrađuje kasnije, kod sufiksa koji po abecednom redu ne može doći naprijed. Da izbjegnem taj nedostatak, koliko se može, najprije sam obradio sufikse s većom čestotom, a zatim abecednim redom ostale. Sadržaj (kazalo) pomaže da i takav način u potpunosti sačuva preglednost.

Ostale napomene

89.1. Nisam se upuštao u raspravljanja koja se tiču osnove, npr. da li *narančast* ili *narandžast, blještav* ili *blistav*, jer je to pitanje da li *naranča* ili *narandža, blistati* ili *blještati*.

[23] Termin sam uzeo od *Wüstera*, § 356. 2. S pravom ili ne, teško je reći, ali drugoga zasad ne znam.

89.2. Ekavske pridjeve, uglavnom iz RK i T ne navodim posebno kad je razlika samo u refleksu ě, a nije važna za ono zbog čega se pridjev navodi, npr. kad kažem da *tjèlesan* imaju BI, B, D, T, a *tjèlesnī* samo V i RK, ne spominjem da T ima *tèlesan*, a RK *tèlesnī* jer se to samo po sebi razumije.

89.3. Kad je primjer uzet iz izvora, a navodi se samo s imenicom, obično su oblici ostalih padeža promijenjeni u nom. jed. ili mn., ali samo tamo gdje nema nikakve sumnje kako glase ti oblici, ili gdje oblik nije važan za ono zbog čega se primjer navodi. Isto je tako katkada promijenjen redoslijed, ako se pridjev našao iza imenice.

89.4. Usporednim pridjevima zovem takve pridjeve koji su izvedeni od iste osnove različitim sufiksima, npr. *činjenični-činjenički*. Time nije ujedno rečeno da im je značenje isto.

89.5. Paragrafi služe samo da olakšaju snalaženje i zato nemaju nikakve funkcije u sistematiziranju građe.

89.6. Ruska je ćirilica transkribirana po prijedlogu A. A. Reformatskoga u članku: Transliteracija russkich tekstov latinskimi bukvami, VJa, 5, 1960. str. 103.

IV. SUFIKSI POJEDINAČNO

-skī

90. Pridjeva sa sufiksom -skī ima izvedenih od imenica, zamjenica, pridjeva i priloga. Sufiks je živ i vrlo produktivan.

Način tvorbe *Tvorba od imenica*

U tvorbi tim sufiksom imenice odbacuju ove završetke:

-(a)c odbacuju:

a) izvedenice na -anac (kad se pridjev tvori od njih mjesto od osnovne imenice):

čazmanski : Čazmanac, jaskanski : Jaskanac, javanski : Javanac, kubanski : Kubanac, liliputanski : Liliputanac, molvanski : Molvanac, padovanski : Padovanac, spartanski : Spartanac, anglikanski : anglikanac, dominikanski : dominikanac, pretorijanski : pretorijanac, puritanski : puritanac, samaritanski : samaritanac, vegetarijanski : vegetarijanac . . .

Pojedini među njima mogu biti i posuđeni lat. pridjevi na -anus u kojima je -us zamijenjeno našim -ski, za salonitanski : Salona nemam potvrđeno Salonitanac, a vjerojatno nema imenica na -anac uz pridjeve gregorijanski, marijanski, terezijanski, viktorijanski . . . (v. i sufiks -anski).

b) imenice za oznaku pripadnika pojedinih govora:

čakavski : čakavac, ekavski : ekavac, (i)jekavski : (i)jekavac, ikavski : ikavac, kajkavski : kajkavac, štokavski : štokavac.

Zabilježeni su doduše i čakavački (AR, RK) i štokavački (B), ali se vrlo rijetko upotrebljavaju. RK prvi upućuje na čakavski. Bor. ga ima sa zvjezdicom i uza nj kurzivom čakavski: B štokavački daje na jednom mjestu s istim pridjevom;

c) neki toponimi i etnici:

gradački : Gradačac, otočki : Otočac, pelješki : Pelješac; dalmatinski : Dalmatinac, nordijski : Nordijac (i -ka), provansalski : Provansalac, raguzejski : Raguzejac; ovdje možemo spomenuti i mirijevski : Mirijevci;

d) epikurejski : epikurejac, gardijski : gardijac, jakobinski : jakobinac, milicajski : milicajac, policajski : policajac, plebejski : plebejac; od kradljivac je zabilježeno i kradljivački i kradljivski, ali oboje rijetko; vrhunski : vrhunac;

e) krivovjerski, novovjerski, starovjerski, trećoredski, vodozemski podjednako pripadaju složenicama kao i izvedenicama s odbačenim -(a)c (-ka, -kinja); AR za krivovjerski kaže: 'koji pripada krivoj vjeri, krivovjerstvu', a treba dodati i krivovjercu.

-(a)k odbacuju samo dvije imenice, ožujak i Žumberak, pridjevi ožujski, žumberski (Skok, J, 3, 35, ali je žumberački običnije).

91. *-ija* odbacuje velik broj imenica. Pojava je već zapažena u stručnoj literaturi. S obzirom na zemljopisna imena osvrće se na nju V. Rožić u 13. paragrafu članka »Mjesne vlastite imenice za čeljad i pridjevi od mjesnih imenica u hrvatskom jeziku« (Rad JAZU, knj. 162, Zgb, 1905, str. 135–185), a općenito V. Gortan u članku »O tvorbi pridjeva od imenica na -ija«, J, 3, 110–113, tako da se malo što može reći novo. Mogu samo, zbog obilja građe, dati sustavan prikaz i objasniti zašto ga neke imenice ne odbacuju.

92. Završetak -ija odbacuju nazivi zemalja, pokrajina i mjesta: abesinski, albanski, anatolski, arkadski, armenski, asirski, australski, beotski, britanski, burgundski, dački, etiopski, hispanski, holandski, jonski, kampanski, katalonski, laponski, letonski, makedonski, mandžurski, mauritanski, mezopotamski, panonski, saksonski, sardinski, semberski, sicilski, skandinavski, slavonski, slovenski, somalski, tesalski, trački, transilvanski, tripolitanski . . .

Pridjevi: babilonski, zelandski, galski, mongolski, pruski, ruski, srpski . . . nisu izraziti zbog Babilon(ija), Zeland(ija), Gal, Mongol, Prus, Rus, Srbin . . .

93. Ne odbacuju ga: aleksandrijski, austrijski, azijski, banijski, belgijski, filadelfijski, galicijski, gruzijski, idrijski, indijski, kalabrijski, kalifornijski, kenijski, kolumbijski, libijski, medijski, metohijski, nubijski, perzijski, sirijski, sofijski, šumadijski . . .

94. Uzrok je tomu V. Gortan tražio u broju slogova: trosložne ga ne odbacuju, a višesložene odbacuju, ali je i na jednoj i na drugoj strani imao izuzetaka. Bliže je rješenju bio V. Rožić. On je osim broja slogova

gledao i na suglasnike koji su ispred -ija, ali je sa svojim promatranjem stao na pola puta. Posrijedi su glasovni razlozi: završetak -ija ne odbacuju one imenice od kojih bi tako dobivena osnova stvorila glasovnu zapreku za dodavanje sufiksa -ski.

95. Nekoliko je pridjeva na granici: indonezijski, polinezijski, ali je uz andaluzijski dovoljno potvrđen i andaluški; od Burgundija je samo burgundski, od Normandija -normandijski, a od Holandija -holandski i holandijski. Skupina je -ndsk- (-nck-) doduše za naš jezik neobična i bilo bi normalnije da takve imenice ne odbacuju -ija, ali se dvojakosti javljaju zbog većega broja imenica sa završnim -nd (v. § 108).

Poseban su slučaj pridjevi brazilski i brazilijski. Bor. ima Brazilija, Brazilac, braziłski, Belić, Prav.: Brazilija, Brazilijanac, braziliski = brazilijski. Budući da se novi glavni grad zove Brasilia, a zemlja Brasil, moramo razlikovati Brazil i Braziliju (P), a prema tome i pridjeve brazilski i brazilijski.

Sporadično se javljaju arkadijski i etiopijski.

96. Od općih imenica završetak -ija odbacuju one od kojih je i ostatak imenica, što pokazuje da je zapravo posrijedi sekundarna mutacija:

anatomski	: anatom i anatomija
arheološki	: arheolog i arheologija
bibliografski	: bibliograf i bibliografija
demagoški	: demagog i demagogija
filozofski	: filozof i filozofija
kirurški	: kirurg i kirurgija
neuropatski	: neuropat i neuropatija

Takvi su i pridjevi: akcentološki, angiološki, antropološki, bakteriološki, biološki, bizantološki, dijalektološki, etimološki, filološki, fiziološki, fonološki, geološki, ginekološki, hidrološki, ideološki, kriminološki, kronološki, leksikološki, meteorološki, mineraloški, mitološki, muzikološki, ornitološki, otorinolaringološki, paleontološki, patološki, pedološki, psihološki, sociološki, somatološki, teološki, zoološki . . .; biografski, demografski, geografski, hagiografski, hidrografski, kartografski, kozmografski, litografski, oceanografski, paleografski, pornografski, stenografski, tipografski . . .; alopatski, telepatski, astronomski, ekonomski, filantropski, grafomanski, metalurški, ortopedski, pedagoški . . .

97. Odbacuju ga i takve imenice od kojih ostatak nije u našem jeziku imenica, ali se može lako pretpostaviti kao da jest[24] (analogijom prema sličnim imenicama): metodološki, morfološki, ontološki, osteološki, semiološki, terminološki, traumatološki, ortoepski, ortografski, siderurški . . . pa i frazeološki i tautološki.

[24] Nema je iz više razloga: a) što nije zabilježena, b) što nema čovjeka koji bi se bavio tom strukom kao glavnim predmetom, c) što se u našem jeziku upotrebljava koji drugi sufiks ili koja druga riječ (metodičar). U drugim jezicima može biti, npr. FWB ima Methodolog(e), Morpholog(e), Ontolog(e).

Od imenica na -logija samo su dvije bez -log i -loški: antologijski i apologijski (čovjek antologičar, apologet!).

98. Kad je riječ o pridjevima na -kratski, nije potrebno isticati da je u grčkim imenicama -kratia jer je bez -i'a i u nas -krat: aristokrat, birokrat, plutokrat, a po tome i pridjevi od njih: aristokratski, birokratski, demokratski, plutokratski. Tako je i diplomatski : diplomat i za diplomaciju, geodetski : geodet i za geodeziju.

99. Gdjegdje se još upotrebljavaju i pridjevi od imenica na -ija, npr.: anatomijski, angiologijski, antropologijski, dijalektologijski, filozofijski, geografijski. kirurgijski, kronologijski, leksikologijski, metalurgijski, pedagogijski, psihologijski, strategijski, teologijski... ali rijetko i bez posebnog razloga, o čemu će biti riječi u dijelu o značenju tih pridjeva (§ 119).

100. Ostale imenice zadržavaju -ija:

a) osobne imenice: abadžijski, ćurčijski, dahijski, delijski, efendijski, hadžijski, kazandžijski, kiridžijski, komšijski, kujundžijski, pustahijski, sevdahlijski, siledžijski, spahijski, tobdžijski, zanatlijski...

b) ostale: akcijski, alegorijski, alergijski, ambrozijski, amfibijski, apsorpcijski, armijski, artikulacijski, artiljerijski, asimilacijski. atrakcijski, aukcijski, autarhijski, avlijski, bakterijski, baterijski, biblijski, čaršijski, ćelijski, dezinfekcijski, dijatermijski. direkcijski, divizijski, džamijski, elegijski, enciklopedijski, eparhijski, euharistijski, filharmonijski, financijski, galanterijski, geometrijski, gimnazijski, grafijski, hijerarhijski, histerijski, industrijski, kancelarijski, kapetanijski, kategorijski, kemijski, komisijski, kompanijski, konfekcijski, liturgijski, lutrijski, milicijski, monarhijski, partijski, pješadijski, procesijski, pukovnijski, rakijski, redakcijski, simfonijski, televizijski, utopijski, županijski...

Razmotrimo li ih pojedinačno, ustanovit ćemo da ih malo ima bez glasovne zapreke ili s neznatnom. Razlog što ga i takve ne odbacuju može biti kategorijske prirode: kad ga ne odbacuje velika većina jedne kategorije, ne odbacuju ga ni one koje mogu. Rijetke su u toj kategoriji koje ga odbacuju, i to obično poduprte još kojim razlogom:

- akademski : akademija, uz =ijski, a u osnovi je Akadem,
- alotropski : alotropija, uz =an, njem. allotrop,
- analoški : analogija, uz =gijski, =gan, =gni, njem. analog,
- metonimski(rijetko) : metonimija, običnije metonimijski,
- periferski : periferija, samo T, običnije periferijski (po gradi MH i u Srbiji),
- radiofonski : radiofonija, uz =ijski,
- stereofonski : stereofonija, uz =ijski, njem. stereophonisch,
- vanilski : vanilija, uz =ijski, oboje samo RSR.

101. *-ika:* pridjevi enigmatski, estetski, gotski, retorski, terapeutski odnose se i na enigmata, esteta, Gota, retora, i na enigmatiku, estetiku, gotiku, retoriku, terapeutiku, premda se upotrebljavaju i pridjevi enigmatički, estetički (rijetko), gotički, retorički (terapeutički u građi nisam našao). Ima pridjeva bez imeničkoga završetka -ika i od imenica uz koje od iste osnove nema druge kraće imenice: arhitektonski : arhitektonika, bukolski : bukolika, dijetetski : dijetetika, erotski : erotika, fonetski : fonetika, matematski : matematika ... uz pridjeve: arhitektonički, bukolički, erotički (rjeđe), fonetički (rijetko), matematički (dijetetički nisam našao).

U takvim pridjevima nije zapravo posrijedi odbacivanje završetka -ika, već posuđivanje pridjeva, neposredno iz grčkoga ili posredno iz kojega drugog jezika (u većini lat. i njem., ali i tal., fr.) zamjenjivanjem grč. -ikos, lat. -icus, njem. -isch naš'm sufiksom -ski.

102. *-in* ne dolazi u pridjevima od imenica koje taj završetak odbacuju u množini: agarjanski, arapski, arnautski, barbarski, berberski, brđanski, ciganski, čobanski, državljanski, dušmanski, građanski, kršćanski, kasapski, mještanski, pogonski, prečanski, tatarski; brčanski, budljanski, cernjanski, čačanski, fočanski, gročanski, korčulanski, mačvanski, neretljanski ...

Završetak -in ostaje u pridjevima tipa domaćinski, gizdelinski ... Posebnost pridjeva zrenjaninski : Zrenjanin (nekadašnji Vel. Bečkerek) objašnjena je u NJ, 6, 120–122.

Uz vlasteoski, vlastelski : vlastelin, vlastela (kao gospodski : gospodin, gospoda) javlja se i vlastelinski. U Js s. v. vlastelinski Maretić kaže da taj pridjev nije dobar, u NJ, I, 256 sud je nešto blaži. Za pouzdano rješenje potrebna su dalja proučavanja, uzevši pri tome u obzir akcenat, završno l, slične pridjeve, vezu s imenicom vlastelinstvo i dr.[25]

103. *-ina* – podravski, posavski, rađevski : Podravina, Posavina, Rađevina;

104. *-je (-lje)* – bruški : Brusje, cerski : Cerje, čučerski : Čučerje, gomirski : Gomirje, međimurski (-đu-) : Međimurje (-đu-), oroslavski : Oroslavlje, skopski : Skoplje, pocerski : Pocerje, podunavski : Podunavlje, pokupski : Pokuplje, polapski : Polablje, poluški : Polužje, pomoravski : Pomoravlje, potiski : Potisje, pounski : Pounje, predgradski : predgrađe, prigorski : Prigorje, prokupski : Prokuplje (i prokupački), zabrdski : zabrđe, zagradski : zagrađe, zagorski : Zagorje, zahumski : Zahumlje, za-

[25] Pišući ove retke smatrao sam da *Maretićev* sud nije opravdan, naznačio što bi trebalo uzeti u obzir da se donese pouzdan zaključak, ali se u samo raspravljanje nisam upuštao jer bi to ovakav rad odvelo predaleko u pojedinosti. Temu sam prepustio posebnim člancima. Gotovo pola godine pošto je ova radnja već bila završena, izašao je u J, 9, 133–137 članak *Vladimira Babića* »Vlastelin i njegove izvedenice«. U njemu autor obrazlaže, među ostalim, i opravdanost pridjeva vlastelinski.

poroški : Zaporožje ... ali cetinjski . Cetinje, gusinjski : Gusinje, homoljski : Homolje, ljubinjski : Ljubinje, nevesinjski : Nevesinje, trebinjski : Trebinje,[26] miholjski : Miholje, nikoljski : Nikolje.

105. *-ka.* Osim spomenutih u § 90 *c* i *e* gdje dolazi u obzir i sekundarna mutacija, ovdje možemo navesti samo lezbijski : lezbijska i uranilovski : uranilovka, ako s imenicom nismo iz ruskoga preuzeli i pridjev (rus. uranilovskij), uršulinski : uršulinka (RSR);

106. *-stvo.* Primjera u kojima bi imenice nesumnjivo odbacivale taj završetak nema, osim možda kućanski : kućanstvo (AR za nj kaže da je od kućanin), jer se u drugim sličnim pridjevima može govoriti o sekundarnoj mutaciji (v. § 118). Inače se od samih imenica na -stvo odnosni pridjevi tvore sufiksom -eni.

107. *Glasovne* je *promjene* najzgodnije prikazati zajedno sa suglasničkim skupinama koje nastaju dodavanjem sufiksa -ski.

a) Osnove s jednim suglasnikom

Napomena: Kad bi se gubljenjem nepostojanoga *a* našla ispred -ski dva suglasnika, pridjevi se tvore od osnove s nepostojanim a. Zato su u ovoj skupini navedeni i takvi primjeri, ali se zbog svoje posebnosti navode posebno.

-b+ski → -pski: bapski : baba, barapski : baraba, ropski : rob, srpski : Srbin, švapski : Švabo, klupski : klub, rapski : Rab ... Katkada u pismu *b* ostaje nepromijeno zbog nepoznavanja pravopisa, ali ga pisci kadšto ostavljaju i namjerno, npr. belzebubski (Hrv. b. Mars, 372), kasabski (I. Andrić, Odabr. prip., II, Bgd., 1954. str. 128), štabski (Hrv. b. Mars, 67, 99, Deobe, I. 316, II, 283, 287, III, 9, 31, 117), generalštabski (Hrv. b. Mars, 28). Zato pojedine riječi s tim suglasnikom radije uzimaju sufikse koji ne izazivaju glasovne promjene: adverpski (1 p.), običnije adverbni, adverbijalni; silapski (RSR), običnije silabički (=bični); snopski (Um. pr. 115), običnije snobovski; štapski (RSR) : štab, običnije štabni, a tako i generalštabni (bar u Hrv.).

-c+ski → -čki: izbjeglički, kukavički, bolnički, tamnički, tvornički, željeznički, dubički : Dubica, koprivnički, kostajnički, pakračko, zenički ...; od imenica na -(a)c: bunjevački, crnački, čitalački, glumački, lovački, ronilački, rušilački, samački, sudački, svetački, šokački, trgovački, prosjenački, bizovački, kragujevački, miholjački, šabački ... U tu skupinu idu i pridjevi od kajkavskih imena na -(e)c, npr. čakovački : Čakovec;[27] toponimi koji dolaze samo u množini: dolački : Dolci, Dolaca, križevački : Križevci, Križevaca, petrijevački : Petrijevci, Petrijevaca, vinkovački : Vinkovci, Vinkovaca, zdenački : Zdenci, Zdenaca ...

[26] *D. Vušović* kaže da je Njegoš pisao cetinski, trebinski (JF, IX, 124).

[27] Očito je da je –ečki izvan glasovnoga sustava štokavskoga dijalekta, ali pri normiranju ove pojave treba uzeti u obzir mnoge razloge, a posebno pitanje, može li se u svim primjerima provesti –ački, npr. klanječki: Klanjec, ivanečki: Ivanec.

Od velikoga mnoštva primjera izuzeci su samo: cucki : Cuce, Cuca (V, pleme u C. Gori, opština cucka, RSA, XXVI), donecki : Donec (RSR), racki : Rac (V, B) suecki : Suec (samo u Srbiji, u Hrv. sueski : Suez), vacki : Vac (mad. Vacz, Mar., Gram., str. 74, vacki kanonik, Iverje, 250), a razlog je vjerojatno u težnji da se pridjev ne udalji od osnove, a u donecki može djelovati i deminutivnost koja se osjeća u imenici Donec;

-č+ski → -čki: brijački, kovački, prireñivački, razrañivački... (veći broj primjera bez izuzetaka);

-ć+ski → -ćki: mladićki, plemićki, desinićki, draganićki : Draganići, gospićki, metkovićki, nikšićki, perušićki... ali se katkada *s* ne gubi: babajićski (AR): Babajić (selo u Srb.), babićski (AR) : Babić (selo u Srb.), Gledićske planine (ELZ), mladićski (Bor., 10. izd., Andrić, Božić), pećski (D) : Peć (V pećki), raspikućski (RK). što pokazuje da pojava *nema izrazito dijalektalno obilježje*, Maretić, nabrajajući primjere sa -ćki i -ćski, kaže: »Iz ovolikoga obilja primjera za -ćski i za ćki razabire se, da se u književnom jeziku može upotrebljavati i jedno i drugo« (Gram., str. 74). Ipak velik broj ostalih primjera pokazuje da je skupina -ćski razmjerno rijetka i da osim nestajanja *s* ima i drugih pokušaja da se ukloni (u AR uz spomenute pridjeve piše da se govori i babajiski, babiski). U P je samo -ćki (t. 84a).

–d+ski → -dski (-cki): brodski, gradski, invalidski, ljudski, sudski, uredski...

-dž+ski: osnove su na *dž* rijetke, ali ako se i jave, uzimaju drugi sufiks, npr. hodžinski : hodža;

-d+ski: nema primjera sa znatnijom čestotom, P ima koročki: Korod, Maretić varmećski i varmećki : varmeña, ali bogovadski : Bogovaña (Gram., str. 74), AR radobuñski : Radobuña; po glasovnom sustavu našega jezika *đ* treba prijeći u *ć* i tada vrijedi sve što je rečeno o skupini -ćski; uz varmeć(s)ki je zabilježeno i varmeñijski, vameñinski;

-f+ski → -fski: biografski, geografski, esnafski...

-g+ski → -ški: arheološki : arheolog(ija), filološki : filolog(ija), iriški : Irig, knjiški : knjiga, luški : lug, paški : Pag, priloški : prilog, požeški : Požega... U velikom broju primjera ni jedan izuzetak.

-h+ški → -ški: češki : Čeh, monaški : monah, paroški : paroh, siromaški : siromah, vlaški : Vlah..., nebljuški : Nebljusi, Nebljuha, paljuški : Paljusi, Paljuha;

-j+ski → -jski: azijski, farizejski, herojski, kancelarijski, pješadijski, plebejski, županijski... U završetku se -ijski katkada gubi *j*, uglavnom u Srbiji (v. Mar., Gram., str. 88), ali, čini se, više kao pravopisna manira nego ka oglasovna osobina. Pouzdano rješenje može dati samo ortoepsko istraživanje.

-k+ski → čki: bilježnički : bilježnik, četnički, dječački, đački, gorštački, junački..., od imenica na -(a)k: momački, razlomački, jazački : Jazak, medački : Medak, sisački : Sisak... U velikom broju primjera ni jedan izuzetak.

-l+ski → -lski: admiralski, apostolski, bivolski, đavolski, generalski, krokodilski, maršalski, sokolski; soko(l), sokola, školski ... Katkada se *l* mijenja sa *o* (primjere v. u P, str. 62), ali u novim tvorbama te promjene nema;

-lj+ski → ljski: braniteljski, dojiljski, graditeljski, hraniteljski, obiteljski, odgojiteljski, prijateljski, roditeljski, učiteljski ..., od imenica na -(a)lj: rubaljski : rubalj, grbaljski : Grbalj, mrkopaljski : Mrkopalj, Mrkoplja, ozaljski : Ozalj; ovdje možemo spomenuti i kremaljski : Kremalj i Kremlj, gen. Kremlja (P); za tuheljski : Tuhelj, Tuhlja vrijedi ono što je rečeno u bilješci 27; rukodjeljski je od rukodjelja, a rukodjelski od rukodjelac; u evanđeoski : evanđelje, nije *lj* prešlo u *o*, nego *l*, jer je pridjev i evanđelski;

-m+ski → -mski: agronomski, ekonomski, jeronimski, šumski, zimski ... ; od imenica na -(a)m: logaritamski : logaritam, psalamski : psalam, ritamski : ritam, sajamski : sajam, D ima psalamski = psalmski, RK psal(a)mski;

-n+ski → -nski: banski, ciganski, građanski, plemenski, planinski, slavenski, tuđinski ... ; od imenica na -(a)n samo rujanski : rujan;

-nj+ski → -njski: mladoženjski, sirotinjski, konjski, životinjski, kuhinjski, baranjski : Baranja, senjski, sinjski ... ; od imenica na -(a)nj: sužanjski, bubanjski, sječanjski, svibanjski, lipanjski, srpanjski, kakanjski, krupanjski ... Iako je skupina -njski obična, ipak su rijetki pridjevi od glagolskih imenica: kurvanjski (AR, RK): kurvanje, ladanjski(D) : ladanje, radovanjski (AR) : Radovanje (selo u Srbiji), značenjski : značenje (danas u lingvistici mjesto semantički, semasiološki). Kao što pokazuju potvrde, ni jedan pridjev nije općenito prihvaćen, premda su u osnovi većinom imenice koje su izgubile glagolsko obilježje. A može se još dodati da se uz kurvanjski upotrebljava i kurvarski, od Radovanje (selo u Slavoniji) pridjev je radovljanski : Radovljanin; bogojavljenski (V) : bogojavljenje, snoviđenski (publ., 1 p.) : snoviđenje;

-p+ski → -pski: biskupski, mangupski, satrapski, epski, evropski ..., ali je papinski običnije nego papski (v. Js);

-r+ski →rski: carski, doktorski, korektorski, gorski, doktorski ... ; od imenica na -(a)r: septembarski, oktobarski, kilometarski, manevarski, registarski, bakarski : Bakar, ciparski, čabarski : Čabar, skadarski, zadarski, ibarski : Ibar ...

-s+ski → ski: alaski : alas, pruski : Prus, ruski : Rus, saski : Sas, creski : Cres, laoski : Laos, tuniski : Tunis, cirkuski : cirkus, teniski : tenis ... Primjeri su krakteristični, jer drugih običnijih nema.

U nekoliko pridjeva mjesto očekivanoga -ski dolazi -ški (sámo ili usporedno sa -ski): arkanzaški : Arkanzas, bruški : Brusje, elzaški : Elzas (i elzaski), kliški : Klis (i kliski), kupreški : Kupres (i kupreski), teksaški : Teksas, veleški : Veles (rjeđe veleski), viški : Vis, vrbaški : Vrbas (novije

vrbaski). Tu promjenu tumače naši lingvisti[28] analogijom prema etniku gdje je š po pravilu. Jedino arbanaški : Arbanas (uz arbanaski) tumači P. Skok analogijom prema raški, vlaški, (PSKJ, IV, II, 2, str. 185. bilj. 1; J, 3, 36, bilj. 11) jer nije znao za oblik Arbanašanin (potvrđen u RSA). Ipak ne možemo nijekati ni tu drugu analogiju jer za nju vrijedi isto što i za promjenu -z+ski u -ški, tj. kad u jeziku postoji s jedne strane viški, kupreški . . . , a s druge strane se češki, vlaški u svijesti povezuje s Česi, Vlasi, onda može nastati i arbanaški : Arbanasi . . .

-š+ski → -ški: bogataški, gajdaški, mudrijaški, pljačkaški, pravaški, drniški, omiški . . .

-t+ski → -tski (-cki): aristokratski, atletski, bratski, hrvatski, patriotski, svjetski . . . ; od imenice na -(a)t: egipatski : Egipat;

-v+ski → -vski: detektivski, lopovski, židovski, čakavski, kajkavski, dravski, savski . . .

-z+ski → -ški: sreski : srez, poreski : porez, engleski : Englez, francuski : Francuz, kavkaski : Kavkaz, kineski : Kinez, pariški : Pariz . . .

U nekoliko pridjeva mjesto očekivanoga *s* dolazi *š:* asiški : Assisi, bokeški : Bokez (uz bokeljski : Bokelj), efeski i efeški : Efes i Efez (P), formoški : Formoza (publ.), kalabreski i kalabreški : Kalabrez. ž. r. Kalabreskinja i Kalabreškinja (P), malteški : Maltez (B, D), pariški : Paris (uz pariski), tuluški : Tuluza (RSR), viteški : vitez. Materić kaže da je *š* u viteški zbog toga što je u riječi vitez mjesto današnjega *z* nekada bila afrikata *dz* (Gram. str. 20 i 76), »pariški, nije rđavo, jer potječe iz onoga vremena, kad se i u našem jeziku govorilo: Parïž . . .« (Js, str. 204). Tako možemo protumačiti i asiški jer je u AR potvrđeno i Asiž i Ašiž. Ali povijesno tumačenje nije dovoljno da objasni sve primjere. I sam Maretić tumači pariški analogijom prema Parižanin (Gram., str. 78), a tako i P. Skok (J, 3, 36). Analogijom prema etniku možemo objasniti i efeški, formoški, malteški, tuluški, ali je teže bokeški, kalabreški (i Kalabreškinja), jer su etnici Bokez, Kalabrez (premda nije isključeno da se gdje govori Bokežanin, Kalabrežanin), a ne možemo njome kolovoški: kolovoz (RSR s. v. august, Vj. 26. 8. 61. 9, 12. 8. 61. 3, 16. 9. 61. 6, uz kolovoski). Sličnih se primjera može vjerojatno još naći. Možda je koji nastao pod utjecajem kajkavskoga narječja ili slovenskoga jezika, ali ih možemo objasniti i oblicima koje smo obrazlagali i povijesnim razlozima. U suvremenom jeziku te razloge ne vidimo, zapažamo samo pojavu da -z+ski ne daje samo -ski nego i -ški. Zbog toga postoji mogućnost da od bilo kojega -z+ski postane -ški, to lakše ako je u blizini koji oblik s glasom *š* ili *ž*.

-ž+ski → ški: knjigoveški : knjigoveža, lupeški : lupež, muški : muž, staleški : stalež, gruški : Gruž, komiški : Komiža . . .

[28] *Primedba uredništva,* JF, X, 185, *M. S. Moskovljević,* NJ, VII, 207–209, *M. Hraste,* J, 2, 49, *P. Skok,* PSKJ, III, II, I, str. 13 i 14. *M. S. Moskovljević* kaže da je tako viški, veleški, kliški i dr. prvi protumačio *T. Maretić,* ali nisam uspio pronaći gdje.

108. b) Osnove sa dva suglasnika

-br+ski: samo algebarski : algebra,
-dr+ski: samo katedarski : katedra,
-fr+ski: samo šifarski : šifra (uz šifreni),
-ft+ski: samo šuftski : šuft (RSR); da se pridjev od te imenice češće upotrebljava, vjerojatno bi se javilo i šuftovski,
-jc+ski: samo jajački : Jajce,
jk+ski: samo djevojački : djevojka,
-jl+ski: samo emajlski : emajl (P); RK, T, R, SR emaljni : emalj,
-jn+ski: bugojanski : Bugojno (ali i Bugojanac); majnski : Majna (P), rajnski : Rajna (RK, D, P), postojnski i postojanski : Postojna (V. Rožić, Rad, 162),
-jt+ski → -jtski (-jcki): kuvajtski : Kuvajt,
-kt+ski → -katski (-kacki): u skladu se s našim glasovnim sustavom skupina -kt rastavlja nepostojanim *a* već u nekim imenicama, npr. u P: dijalek(a)t, subjek(a)t, perfekt i perfekat; pridjevi imaju samo -katski (kad ne dolaze sa sufiksom -ni): aspekatski, dijalekatski (uz dijalektalni), konvikatski, objekatski, perfekatski, subjekatski,
-lf+ski: samo golfski : golf (=o igralište), i u nazivu Golfska struja,
-lg+ski: samo volški: Volga,
-lm+ski: samo u filmski : film i već spomenuti psalmski,
-ln+ski: samo kelnski : Köln,
-lp+ski: samo alpski : Alpe (uz alpinski),
-ls+ski: samo velški : Vels (analogijom prema Velšanin),
-lt+ski: → -ltski (-lcki): asfaltski : asfalt (obično asfaltni), baltski : Balti (samo RSR, uz baltički), bazaltski : bazalt (obično bazaltni, bar u Hrv.), jaltski : Jalta, maltski : Malta (samo RSR, HT, obično malteški),
-mb+sk → *-mpski:* ditirampski : ditiramb, jampski : jamb, rompski : romb,
-mp+ski: samo olimpski : Olimp,
-nd+ski → *-ndski* (-ncki): andski : Ande, grenlandski : Grenland, islandski : Island, kikindski : Kikinda, portlandski : Portland, tajlandski : Tajlandski, zelandski : Zeland(ija), holandski (D, T, P): Holandija (holandijski, B, D, publ.); od Normandija samo normandijski (D, RSR, P, ELZ),
-ng+ski → *-nški:* diftonški : diftong, klirinški : kliring, sterlinški : sterling, karolinški : Karolinzi, lotarinški : Lotaringija, merovinški : Merovinzi, pekinški : Peking, vikinški : viking;
-nk+ski → *-nački:* samo u stranački : stranka i palanački : palanka (rjeđe palančanski),
-nt+ski → *-ntski* (-ncki): abiturijentski, abonentski, adutantski, dirigentski, diverzantski, emigrantski, protestantski, sonantski, studentski derventski : Derventa, ali akcenatski : akcen(a)t,
-pt+ski → *-ptski* (-pcki): samo koptski : Kopti (RSR, ELZ, 4, 353),

-rb+ski → -rpski: adverpski : adverb, rijetko, obično adverbni, adverbijalni,

-rd+ski → -rdski (-rcki): leopardski : leopard, lurdski : Lurd, langobardski : Langobardi(ja) (AR longobardski 'koji pripada Longobardima'), lombardski : Lombardija (AR, P; RSR ELZ i Vus 13. 9. 61. 15 lombardijski),

-rg+ski → -rški: kirurški, metalurški, siderurški, habsburški, hamburški, luksemburški,

rh+ski → rški: patrijarški : patrijarh, AR i patrijaraški, ali ima i patrijarah,

-rk+ski: samo njujorški : New York, glas je š mjesto č vjerojatno analogijom zbog toga što skupine -rčki nema, dok je skupina -rški obična.

-rm+ski: parmski : Parma, permski : Perm (grad u SSSR) i perm (naziv za geološku formaciju nazvanu po Permu).

-rn+ski: kasarnski : kasarna, smirnski : Smirna, liburnski : Liburni (i liburnijski : Liburnija)

-rt+ski → -rtski (-rcki): sportski : sport, nartski : Narta, portski : Porto; od Sparta je samo spartanski,

-sn+ski: samo bosanski : Bosna (i Bosanac)

-st+ski: u suvremenom jeziku ima velik broj imenica sa završetkom -st, ali one u golemoj većini tvore pridjeve drugim sufiksima (ateist+ički, august+ovski, aorist+ni), a veoma rijetko sufiksom -ski. Tada se skupina -stski obično pojednostavnjuje: aoriski : aorist, npr. aoriskih oblika (Belić, potvrda u RSA), aoriske osnove (I. Popović, Istorija sh. jez., N. Sad, 1955, str. 116), aoriski oblici (D. Vušović, JF, 9, 163), isto (R. Aleksić, JF, 9, 235), ali je obično aorisni (bar u Hrv.), briski : Brist (Bor.), peraški : Perast (V i dr., š je analogijom prema Peraštanin). Radi usporedbe možemo ovdje spomenuti i vrgomoski : Vrgin Most (NJ, II, 62). Ostavljanje je skupine -stski protiv suvremenoga glasovnoga sustava našega jezika, kao što pokazuje potvrda za azbetski u RSA: Azbestskimъ se platnomъ . . .

-št+ski → -ški: bukureški : Bukurešt (uz bukureštanski), dvoriški : Dvorište (AR), gradiški : Gradište (selo kod Županje, po usm. saopć. B. K.), krajiški : krajište (danas leksička riječ!), pazariški : Pazarište (AR, uz pazarištanski), pučiški : Pučište (Vj. 1. 8. 61. 2), rastiški : Rastište (AR), razbojiški : Razbojište (silo kod Podgorača, po usm. saopć. K. M.),

-tr+ski → -tarski: samo u istarski : Istra,

-tv+ski: samo litavski : Litva (uz litvanski),

-zd+ski → -zdski: samo u zajezdski : Zajezda, Rožić u Radu 162, ali kako i sam tvori pridjeve, podatak nije dovoljno pouzdan, jer može biti i zaježđanski.

Skupina sa 3 suglasnika nisam našao.

Vjerojatno se može naći još koja skupina ovdje nespomenuta, ali u stranim riječima, i to pretežno u kteticima, npr. itnski: Itn (Vus, 11. 1. 61), jer se od ostalih kategorija može uzeti i koji drugi sufiks.

Zbog opsežnosti se građe glasovne promjene nisu mogle potanje obrazlagati, ali to i nije prijeko potrebno jer primjeri dovoljno govore sami za sebe. Kad su ovako sakupljeni i prikazani, lako je za različite potrebe, npr. normativne, izvući potrebne zaključke.

Posebnosti u tvorbi

109. Pridjev krmski : krme, krmeta upotrebljava se na ograničenu području, i to samo u afektivnoj upotrebi, a tako i paski : pas, psa; neobeski je od osnove koja se danas vidi samo u množini, a turski »od osnove tur koju imamo i u riječima Tûre, Tûrad«, Mar., Gram., str. 322).

Od imenica kenozoik, mezozoik, neozoik, paleozoik pridjevi su kenozojski, mezozojski, neozojski, paleozojski.

110. Ako osnova završava samoglasnikom (što je veoma rijetko, i to samo u tuđim riječima), pridjevi se tvore različito: bornejski : Borneo, obojski (=i glas, Matoš): oboa (?), nivoski (T): nivo, nivoa, bordski (P): Bordeaux (Bordo, Bordoa), bordoški (=a juha, ELZ), bordovski (RSA, XXX);[29] od Louvre (Luvr), Sèvres (Sèvr), Monmartre (Monmartr): luvrski, sevrski (oba RSR). monmartreski (prev., 1 p.).

111. Veći broj posebnosti ima u tvorbi pridjeva od imena mjesta i pokrajina. Tako je npr. azbukovački, mitrovački : Azbukovica, Mitrovica, dubrovački : Dubrovnik, duvanjski, livanjski : Duvno, Livno, gatački : Gacko, oštarski : Oštarije (ali se upotrebljava i oštarijski), prištevski : Priština, sevojnički : Sevojno, salački : Osojnik, šibenski : Šibenik, zagrebački : Zagreb ... Razlozi su tome različiti, uglavnom povijesni,[30] ali je njihova posebnost u tome što se ti pridjevi ne tvore običnom tvorbom književnoga jezika, nego je usvojeno načelo da ktetici ulaze u književni jezik u onom obliku koji se upotrebljava na području iz kojega potječu.

Dužina sloga -ni- u završetku -nički

112. O tome je pitanju napisao dobar članak M. Stanić, »O dužini vokala *i* u nastavku *-ičk*«, NJ, 9, 116–119, samo što njega ono zanima kao akcenatsko-kvantitativna pojava, a nas ovdje kao semantička razlika, tj.

[29] Nastalo vjerojatno stezanjem –oovski, kao i imformbirovski: imformbiro, –biroa. RSR ima i bordeleška juha, što će biti prema njem., FWB ima Bordelaiser Brühe (...'lɛ : zər) ... nach Bordelais (bɔrdə'lɛ :) ...

[30] O tome se prilično pisalo u našoj stručnoj literaturi: *M. S. Moskovljević:* O građenju nekih prideva na –ski od geografskih imena, NJ, VII, 205–210; *P. Skok:* Pridjevi stvoreni od druge imeničke osnovne, PSKJ, III, II, 1, str. 17–19; *isti:* O pridjevskim izvedenicama, PSKJ, IV, II, 2, str. 185–189; *isti:* Pridjevske izvedenice od geografskih naziva, J, 3, 33–37; *M. Hraste:* O tvorbi posvojnih pridjeva na –ski od zemljopisnih imena, J, 2, 47–49.

da li je npr. bolèsnīčkī : bolèsnīk, bolesníka, râdnīčkī : râdnīk, râdnīka, a bolèsnīčkī : râdnīčkī : bolèsnica, râdnica? U vrlo obilnoj građi nisam našao ni jedan primjer s takvom razlikom, tj. da se dužinom razlikuje mocija. Katkada se čak izričito kaže da se jedan oblik odnosi na obje imenice, npr. u AR s. v. pòkornīčkī, slùžbenīčkī. Razloga za to ima više, ali je najjači sekundarna mutacija. Kad imenice nemaju semantičku vezu, razlika se čuva, npr. brèsnīčkī : Brèsnica, brèsnīčkī : Brèsnīk, -íka, brùsnīčkī : Brùsnica, brùsnīčkī : Brùsnīk, -íka (sve AR), jäblanīčkī : Jäblanica, jäblanīčkī : Jäblanīk (P).

Značenje

113. Govoreći o značenju sufiksa -ski, T. Maretić kaže, među ostalim, i ovo: »skī je veoma običan nastavak za pridjeve, koji znače, čije je što« (Gram., str. 322). »Pridjevi na ski znače kašto drugu kakvu svezu s temeljnom imenicom, a ne pripadanje. Primjeri: dva znatna svinjska trgovca (tj. koji trguju svinjama) ... glavnoga kmeta u selu postavlja knez s dogovorom seoskim (tj. u dogovoru sa selom) ... vinogradska kopnja poslije pokopice (tj. kopnja vinograda ...)« (isto, str. 323). Dakle, ne treba posebno isticati da -ski ima odnosno značenje jer je to Maretić rekao drugim citatom. Treba samo dodati da je vrsta odnosnoga značenja zavisna od imenice u pridjevskoj osnovi i imenice uz koju pridjev stoji.

114. Neki lingvisti pridjevima na -ski daju i druga značenja. Tako D. (anilo) V. (ušović) u NJ, I. 256 piše: »Pridevi na -ski imaju dva značenja: a) značenje vrste onoga od čega je pridev napravljen, na pr. beogradska moda, savska voda i sl. i b) znače da nešto pripada imenici od koje je pridev načinjen.«[31] A. Belić u »Nauci o građenju ...« (str. 180–186) daje pet značenja, ali se u osnovi mogu svesti na Vušovićeva dva, s napomenom da Belić smatra značenje vrste pretežnijim. Budući da je Belić vrlo škrt i obrazlaganjima i primjerima, a Vušović zbog prirode članka i nije mogao biti opširan, ne možemo zaključiti da li pod »značenjem vrste« misle »posesivni u širem smislu« ili misle »kvalitativni«, a to nas upravo ovdje zanima. Možemo za jedan dio pridjeva sa sufiksom -ski reći da imaju značenje vrste, ako pod tim mislimo da su odnosni, a ne kvalitativni. Kvalitativni postaju tek prenošenjem značenja. I. Stevović u članku »Omski ili omovski?«, NJ. 2, 58–64, Belićevo »značenje vrste« shvaća više u kvalitativnom smislu: »... to značenje pretstavlja prisvojno značenje naročite vrste koje prelazi u značenje kvaliteta« (str. 61). Istina, odmah zatim kaže: »Sva ta značenja znače neki odnos ...«, ali po primjerima možemo zaključiti da mu je ipak pretežnije kvalitativno značenje. I M. Stevanović u svom radu Posesivne forme smatra da su pridjevi sa sufiksom -ski pretežno kvalitativni, a tek manjim dijelom posesivni. Kaže to jasno i opširno tako da ne može biti nikakve sumnje.

Kako Stevanović i Stevović dolaze do takva zaključka?

[31] »Značenje vrste« potječe iz Leskienove gramatike (§ 519). Iz prímjērā se razabire da Leskien nije gotovo nimalo proučavao te pridjeve, uglavnom se pouzdao u prijevod nekoliko pridjeva, a sámo je značenje izrekao u formulaciji ne baš jasnoj.

115. Da b'smo mogli reći jesu li koji pridjevi posesivni ili kvalitativni potrebno je prije načelno razgraničiti ta dva značenja. A to nije učinio ni jedan ni drugi.

Zatim, ni jedan od njih nije potanje objasnio svoje shvaćanje termina prisvojni, posesivni, pripadanje i sl. Iz njihovih se riječi i primjera razabire da ih upotrebljavaju uglavnom u užem značenju. A kako je uže značenje i inače rijetko i specifično, a pogotovu u pridjeva sa sufiksom -ski, to sve pridjeve koji nisu pravi posesivni proglašuju kvalitativnim. Ne uviđaju da pridjev automatski ne mora biti kvalitativan ako nije posesivan. Od posesivnih je do kvalitativnih pridjeva široko područje raznih odnosnih značenja. I sada kad u primjerima: konjske potkovice, zimski kaput, jesenski dan, đurđevsko sunce, salonska haljina, smederevsko grožđe, banatska pšenica, pirotski ćilimi (Stevanović), beogradski život, palanački život, gorska bolest, smederevsko vino, zimski kaput, atomska bomba, šumska šljuka (Stevović) nema prave posesivnosti, oni ih spremno proglašuju kvalitativnim, ili bar pridjevima s pretežno kvalitativnim značenjem.

116. Obojicu dovodi do krivih zaključaka i to što ne razlikuju osnovno i preneseno značenje pridjeva o kojima govore. Ne može se raspravljati o značenju, a to zanemariti. Ako bismo se i složili da su u primjerima: gospodska večera, divovska snaga, herojski san, đavolska naprava, njemačka hladnoća, staračka zabrinutost (Stevanović), anđelski lik, sirenski glasovi, majmunska pohlepa (Stevović) pridjevi kvalitativni, oni to mogu biti samo tada kad se ne odnose na imenice u pridjevskoj osnovi, nego na koje druge, to znači kad su u prenesenu značenju. U našoj se stručnoj literaturi, koliko je meni poznato, nigdje o tome ne govori, pa ni u rječnicima, jedino što D ima »laički adj laïques fig. (nestručnjački) profane, ignorant«, i AR na više mjesta, npr. s. v. gizdelinski, gospodarski, gospodski, ispolinski, junački, krvnički, lupeški, ljudski, kaže: 'koji pripada g'zdelinima, koji je kao u gizdelina', 'koji pripada gospodarima, koji je kao što biva u gospodâra' ... čime se posredno upućuje na preneseno značenje. Katkada je put od osnovnoga do prenesenog značenja jedva primjetljiv, ali nas to ne smije zavarati da ne zaključimo: osnovno je značenje pridjeva sa sufiksom -ski odnosno, a tek prenošenjem značenja mogu postati i kvalitativni.[32] Ali prenesena značenja nemaju više veze s tvorbom riječi, pripadaju samo semantici.

[32] Tada mogu imati i komparaciju, npr.: Ti si Hrvat, stariji, čišći, hrvatskiji od mene (Um. pr. 127). – Ni jedan Habzburgovac nije imao gigantskije i luđe projekte od ovoga liberala (NJ, I, 224). – najgospodskiji grad (Travn. 11). – ... velika stara kuća njegovih predaka bila je najgospodskija u čitavom gradu ... (T. Mann: Tonio Kröger, Zora, Zagreb, 1951, str. 8). – Pokušavao je da im se skreše grčki nastavak /grčkim imenicama/, što je sasvim izlišno, jer time neće postati srpskije (NJ, 3, 31; dobar je i zanimljiv komentar P. Ivića u NJ, 4, 360). – ... najjugoslavenskiji film (Vus, 6. 5. 59, za Vlak bez voznog reda). – »Prodana nevjesta« je najčeškija opera (R.-Zgb., 7. 5. 60, 8,45 h). – Teško je od tih opera izabrati najslavenskiju (ib.). – najslavenskija duša (Neispl. 125). – ... borba podjarmljenih naroda za slobodu i

Kad imamo na umu da pri tvorbi možemo uzimati u obzir samo osnovno značenje, možemo se vratiti na put kojim je pošao Maretić. Osim spomenutih značenja on je davao i posebna prema pojedinim kategorijama riječi.

117. Sufiksom se -ski najčešće tvore pridjevi od osobnih imenica (1490 od 4600). Zbog velikoga broja takvih primjera navodim samo obično s početnim slovima *a* i *b*: abiturijentski, abonentski, admiralski, advokatski, adutantski, agentski, agitatorski, agronomski, akrobatski, ambasadorski, amaterski, analfabetski, apostolski, aristokratski, asketski, atletski, autorski, avijatičarski, babički, bačvarski, bankarski, banski, bapski, barbarski, barunski, bilježnički, birački, birokratski, birtaški, biskupski, blagajnički, bludnički, bogataški, bolesnički, bratski, bravarski, brijački, brucoški, bubnjarski, buržujski . . .

O njihovu značenju Maretić kaže ovo: »Kojim pridjevima temeljna imenica znači kakvo čeljade, ali nije vlastito ime, oni mogu dvoje značiti, na pr. cârskī: onaj što pripada carevima ili kojemugod caru, djèvojačkī: onaj što pripada djevojkama ili kojojgod djevojci i t. d.« (Gram., str. 322). Ako »pripada« shvatimo u širem značenju, tj. odnosnom, Maretić ima pravo.

118. Treba još samo dodati da je u ovoj kategoriji obična i sekundarna mutacija pa se ti pridjevi često odnose i na druge imenice od iste osnove, npr.:

-bankarski: banka, bankar, bankarstvo; od bankar postoji i pridjev bankovni, ali se upotrebljava u tom značenju i bankarski; bankarski: RK 1. Bankier- 2. Bank-, D de banque, bancaire; bankovni: RK 1. Bank- 2. v. bankarski, D de banque, bancaire, a to pokazuju i primjeri: bankarski činovnik (RK, T, Iverje, 125), bankovni činovnik (D, Vus, 12. 10. 60. 12), bankarski službenici (B. 8. 6. 60. 4), bankarski kadrovi (Vj. 20. 10. 60. 5), a katkada i na istom mjestu: bankarski sistem, bankovni sistem, B. 15. 10. 60. 1, bankovna karijera, S. Kolar, Glavno da je kapa na glavi, Seljačka sloga, Zgb, 1956. str. 14, bankarska karijera, ib., str. 15.

-brodarski: brod, brodar, brodarstvo: RK =i Schiffahrts-; Schiffer-, Schiffs- (danas je od brod obično brodski);

-glasački: glasač, glasanje: =o mjesto, =a kutija;

-gospodarski: gospodar, gospodarstvo; od gospodarstvo AR ima gospodarstven 'koji pripada gospodarstvu' (osam potvrda i gotovo sve u obliku gospodarstveni), ali se danas taj pridjev ne upotrebljava, njegovu službu vrši gospodarski;

ljudskiji život (Tel. 23. 9. 60. 1). – Najdemokratskiji je bio § 12 . . . (ib., 14. 4. 61. 4) – iz najprijateljskijih pobuda (Vus, 5. 7. 61. 9). – najplaninskija republika (Crna Gora) (Vus, 12. 7. 61. 11) i dr. Što takvih primjera nema mnogo, uzrok je u samoj prirodi sufiksa -ski; on je izrazito odnosni sufiks, jasan, s velikom čestotom, teško prekida vezu s imenicom od koje je izveden. Zato s tim sufiksom gotovo i nema leksičkih riječi.

-kiparski: kipar, kiparstvo: AR 'koji pripada kiparima, kiparstvu, kipovima', D de sculpteur, de sculpture, sculptural, T 1) skúl'ptorskij; 2) skul'ptúrnyj;

-kovački : kovač, kovanje: AR 'koji pripada kovačima (i u širem smislu, koji pripada kovanju)';

-nabavljački : nabavljač, nabava: D nabavljački i nabavni prevodi na istom mjestu sa d'aquisition, d'achat;

-parobrodarski : parobrodarstvo: AR »od parobrodar kojoj nema potvrde«, D de navigation à vapeur;

-pčelarski : pčelar, pčelarstvo, pčelarenje: AR =o sito, =a trava, =a knjiga, =e riječi, D d' (de l') apiculture (pčelarstvo = apiculture), RK 1. Bienenzüchter-, Bienenzucht- (pčelarstvo=Bienenzucht); Vj. 19. 3. 61. 8: =i stručnjak (u članku se spominje pčelarstvo i pčelarenje);

-ribarski : ribar, ribarstvo uz ribarska lađica, =a mreža i =i stručnjak (publ.); budući da je između ribara i ribarstva (kao nauke) velika razlika, u novije vrijeme od ribarstvo načinjen pridjev ribarstveni (=i biolog, Vj. oko 15. 11. 57, upotrebljava se i u splitskom Akvariju);

-trgovački : trgovac, trgovina, što primjeri jasno pokazuju: =i pomoćnik, putnik, kapital, centar, sud, duh; dugovi, odnosi, . . . u bliźni prometnih i =ih putova, =o društvo, dopisivanje, poduzeće, pravo, uporište, =a sposobnost, roba, bilansa, flota, mornarica, mreža, =e akademije, knjige, veze, luke, pruge (sve MH; u Hrvatskoj se sve donedavno i nije upotrebljavao pridjev trgovinski, a prema V i RK i u Srbiji rijetko; u novije vrijeme, čini se, u Srbiji se pretežno upotrebljava trgovinski, ali bez težnje da oba pridjeva razgraniče svoje značenje.

119. Ta je pojava sasvim obična kad od iste osnove postoje dvije imenice i označuju čovjeka i struku kojom se on bavi. Primjeri su navedeni u §96. i 97. Maretić je to osuđivao: »Mnogi naši pisci pišu navedene i slični (!) pridjeve na pr. astronomski, geografski, mitološki, pedagoški i t. d., ali ti su pridjevi dobri samo onda, kad se uzimaju za ono, što pripada astronomima, geografima, mitolozima, pedagozima i t. d., a rdavo je uzimati ih za ono, što pripada astronomiji, geografiji, mitologiji, pedagogiji« (Gram., str. 324). Slično je i u Js (str. 196). A nema pravo, što je rekao već i V. Gortan (n. d., str. 112. i 113). S jedne strane jezična građa ne potvrđuje tu razliku. Pridjevi se na -ijski (spomenuti u § 99) upotrebljavaju rijetko, sporadički, a koliko se i upotrebljavaju, upotrebljavaju se u značenju kao i kraći oblici. S druge bi strane bilo vrlo teško, a vjerojatno i nemoguće, razgraničiti jedne pridjeve od drugih. Zanimljivo je da to uviđa i sam Maretić. U članku Kako da tvorimo kaže da nalazimo prema

anatomija:	*geografija:*	*pedagogija:*
anatomičan	geografičan	pedagogičan
anatomički	geografički	pedagogički
anatomijski	geografijski	pedagogijski
anatomski	geografski	pedagoški,

i da bi geografski trebao značiti ono što pripada geografima, a ostala tri ono što pripada geografiji, ali se nije namjerio ni na jednoga pisca koji među tim pridjevima pravi razliku. »Ako ćemo pravo reći, teško bi i bilo provoditi razliku između oblika na pr. geografski i između ona tri druga, jer što pripada geografima, to ponajviše pripada i geografiji« (str. 569). Protiv kraćih je oblika bio samo zato što ih je veoma rijetko nalazio u Vukovu i Daničićevu jeziku.

120. Sekundarna je mutacija pravilo u tvorbi pridjeva od etnika. Pridjevi izvedeni od njih odnose se i na etnik i na geografski naziv. Često se to u određivanju značenja izričito kaže, npr. u AR:

-bokeljski – što pripada Bokeljima i njihovoj Boci,

-budljanski – što pripada Budvi, upravo Budljanima pa po njima i njoj,

-dalmatinski – upravo što pripada Dalmatincima, pa i otale i zemlji Dalmaciji,

-fočanski – koji pripada Fočanima, Foči,

-galski – koji pripada Galiji ili Galima,

-gročanski – koji pripada Gročanima i Grockoj,

-kineski – koji pripada Kinezima ili Kini.

121. Sekundarna je mutacija očita i bez toga jer veoma rijetko nalazimo dva pridjeva, jedan od etnika, a drugi od geografskoga naziva. Gdje ih i nalazimo, ne razlikuju se u značenju, a čestota je jednoga pridjeva obično neznatna:

-afrički: Afrika, afrikanski: Afrikanac; RSR ima samo Afrika, Afrikanac, Afrikanka, a pridjev afrički s dodatkom: »mnogo običnije nego afrìkānskī«;

-američki: Amerika, amerikanski: Amerikanac, običnije američki (MH za prvi 18 p., za drugi 6). Uz to pretežno starije potvrde imaju afrikanski, amerikanski, jer su ti pridjevi zapravo sufiksom -ski pohrvaćeni lat. africanus, americanus;

-arapski: Arapin, arabijski: Arabija, što je donekle i razumljivo jer je veza Arapin–Arabija slaba, ali se ipak arabijski u Hrv. rijetko upotrebljava, ako se uopće upotrebljava;

-australski, D, RSR, ZT, Bor.: australijanski samo 1 p. (publ.); australijski (RK, T, i novije p. pokazuju da se upotrebljava pretežno u Srbiji);

-austrijski, obično; austrijanski samo AR s nekoliko starijih potvrda;

-beogradski, obično; beogradanski samo RK;

-brazilski, obično; brazilijanski samo RK u vezi =a lijeska;

-bukureški, AR, 1 p., Bor., ELZ, 1, 667; bukureštanski samo u NJ, V, 96, gdje je i bukureški; kolebanje razumljivo zbog glasovnih razloga;

-čačanski (obično), čačački AR upućuje na čačanski; čački samo publ. 1 p.;

-čilski, čileanski (i čilenski, P);

-etrurski i *etruščanski*, obo'e podjednako; kolebanje zbog toga što se naziv zemlje rijetko upotrebljava, a i etnik nije ustaljen (v. Bor. i P);

-indijski i indijanski, razlikovanje razumljivo;

-indonezijski, indonežanski, oba RSR, češća upotreba tek u novije vrijeme pa zato kolebanje, ali je običniji prvi; jedna publ. p. i za indoneški;

-koločepski, AR, P, koločepljanski, publ., 2 p.;

-maročki, ZT, RSR, obično marokanski;

-meksički (obično), meksikanski, D oba s jednim prijevodom;

-padovanski, D de Padoue, padouan; RSR razlikuje padovanski: Padovanac, Padovanka, padovski : Padova, padovski nema drugih potvrda, padovanski vrlo često u vezi sv. Ante Padovanski;

-pazariški i *pazarištanski:* Pazarište, oba AR, kolebanje zbog glasovnih razloga;

-sicilski i sicilijanski, drugi češći;

-smederevski, smederevački, oba V, RK, sudeći po sakupljenim primjerima drugi se ne upotrebljavaju (ili vrlo rijetko), (v. i § 124);

-sremački (rjeđe) i srijemski;

-tibetski i tibetanski, kolebanje u suvr. publ.;

-venecijski (rjeđe) i venecijanski (obično);

Posebnost je pridjeva srpski i srbijanski u tome što su oba od etnika, a razlika u značenju potječe od razlike Srbin i Srbijanac, koja se prije 1918. jače isticala; pridjevi se i danas razlikuju.

Bit će da ima još koji takav pridjev, ali je ipak očito da je pojava sasvim neznatna prema tisućama drugih pridjeva samo s jednim likom za dvije imenice (u mojoj građi oko 1800, ali to vjerojatno nije ni četvrtina).

122. Primjeri pokazuju da se pridjevi prvenstveno tvore od geografskog naziva, a od etnika samo kad geografski naziv ima u svom glasovnom kosturu kakvu glasovnu zapreku. Razlozi nisu dakle semantički nego glasovni: baščanski (Baška), bednjanski (Bednja), buč(j)anski (Bučje), budljanski (Budva, Bor i budvanski, Budvanin), cernjanski (Cerna), čačanski (Čačak), čazmanski (Čazma), ečanski (Ečka), fočanski (Foča), goraždanski (Goražde), gradišćanski (Gradišće), grocanski (Grocka), jaskanski (Jaska), javanski (Java), kambodžanski (Kambodža), kubanski (Kuba), mačvanski (Mačva), molvanski (Molve), neretljanski, neretvanski (novije) (Neretva), peruanski (Peru), peštanski (Pešta), pločanski (Ploče), rašljanski (Rašlje), senćanski (Senta), tršćanski (Trst), ubljanski (Ub) ...

123. Rijetki su pridjevi izvedeni od etnika kad je geografski naziv bez glasovne zapreke, npr. kaštelanski, korčulanski, stupljanski, talijanski ... ; pridjevi: hercegovački, moslavački, vojvođanski pokazuju da se od vlastitih imena na -ina pridjevi ne tvore sufiksom -ski (druga imena taj završetak odbacuju).

124. Od imenica sa završetkom -ovo, -evo jedni se pridjevi tvore od toga toponima: bregovski, grahovski, kladovski, kosovski, lastovski, radljevski, rogljevski, sarajevski, tetovski, valjevski . . . , a drugi od etnika: bešenovački, dolovački, đakovački, jakovački, pančevački, valpovački . . . Tvorba je takvih pridjeva od etnika teritorijalno ograničena, uglavnom na kraj sjeverno od Save i Dunava, što pokazuju spomenuti primjeri, ali u AR ima nekoliko i iz južnijih krajeva: brekovački: Brekovo (selo u okrugu užičkom), crniljevački: Crniljevo (jedno selo u valjevskom, a drugo u šabačkom kotaru), saranovački: Saranovo (selo u kragujevačkom okrugu). Od Kraljevo je pridjev kraljevački da se izbjegne neutralizacija sa kraljevski: kralj, ali je kraljevački i novijega postanja.[33] Smederevo je upravo na granici i možda je to uzrok što postoje oba pridjeva.[34]

125. Ako je očito da je geografski naziv postao od pridjeva na -ski, tada je samo po sebi razumljivo što isti oblik označuje odnos prema riječi u pridjevskoj osnovi i prema poimeničenom nazivu, npr. hrvatski: Hrvat i Hrvatska, slovački: Slovak i Slovačka, a takvi su još: bavarski, bugarski, finski, francuski, grčki, irski, norveški, njemački, švedski, švicarski . . . Često se to događa i kad pridjevsko postanje geografskoga naziva nije baš očito, npr.: gradiški: Gradiška, imotski: Imotski, jastrebarski: Jastrebarsko, ljubuški: Ljubuški (-ko), makarski: Makarska, novski: Novska, raški: Raška, učki: Učka . . . Katkada se u takvim primjerima pridjev tvori od etnika: bačvanski, rađe bački: Bačka, brčanski, novije brčki: Brčko, gročanski (Grocka), plaščanski (Plaški) . . .

126. Gotovo nema primjera da pridjev na -ski označuje odnos prema jednoj određenoj osobi označenoj imenicom u pridjevskoj osnovi. Maretić spominje nekoliko takvih primjera (Gram., str. 323), ali je rijetko koji u tom značenju, jer ako se u većini primjera i govori o jednoj osobi, ne govori se o određenoj, nego općenito. Slično se mogu protumačiti i ovakvi primjeri:

Kako bi on, carski sin, uzeo govedarsku kćer kod tolikijeh drugijeh, carskijeh i kraljevskijeh kćeri (AR s. v. carski) – Urednika zamijenjivaše (!) u uredništvu mlad spletkar, ministarski sin (Um. pr. 98) – Lako tebi, ti si gospodski sin (F. Mažuranić, Mladost-radost, Zgb, 1950, str. 36) – On je pomađareni Slovak, činovnički sin (Na Drini, 296) – Mile je bio pekarski sin (I. Andrić, Odabr. prip., II, Bgd, 1954, str. 141) – Ne pije, profesorsko dete, vaspitan (Deobe, I, 190) – Cvetić . . . bogataški sin (ib., II. 123) – Čovekoljubiva je, iako je gospodsko dete (ib., III, 272).

Piscima je više stalo da istaknu iz kojega sloja sinovi, kćeri potječu, a ne čiji su. Pojava je toliko razumljiva što taj problem nestaje kad su ti pridjevi uz imenice u množini, npr.: . . . bilo je bogataških sinova koji su dane i noći provodili u hotelu (Na Drini, 210).

[33] Kraljevo se nekada zvalo Kàranovac, pridj. kàranovački.

[34] Usporedi što o tom pitanju kaže D.(ragutin) K.(ostić), NJ, II, 61–62.

127. U definiciji značenja pridjeva od imenica za oznaku osoba Maretić je izuzeo vlastita imena. Zašto je to učinio, u Gramatici ne kaže. Govori o tome u Js: »Nije dobro od ličnih imena i prezimena tvoriti posvojne pridjeve s nastavkom -ski, na pr. homerski, luterski, ciceronski, v. ćirilski u 1. dijelu; bolje Homerov ili Homerovski i t. d.« (str. 196); s. v. ćirilski: »bit će bolje ćirilovski; isp. đurđevski od Đurađ, petrovski od Petar. AR ima doduše ivanski, ali iz starijega jezika i s bilješkom, da je bolje ivanjski (od adj. Ivanj, tj. Ivanov)«. Poredba s đurđevski i petrovski nije dobra jer ti pridjevi nisu načinjeni od Đurad i Petar, nego od Đurđevo, Petrovo, a bit će tako i ivanjski od Ivanj dan, Ivanje. U građi imam četrdesetak pridjeva načinjenih od vlastitih imena: adamski (samo u vezi =o koljeno), afroditski, ahasverski, alkejski (samo =a strofa), anakreontski (uz anakreontički), apolonski, bajronski, barnumski (samo =a reklama), bartolomejski (samo =a noć), burbonski, ciceronski, dionizijski, donžuanski, eolski, galvanski (samo =i elemenat), gordijski (samo =i čvor, uz Gordijev čvor), hamletski, herkulski, herostratski (samo =i čin), homerski, jeronimski (samo J=o društvo), junonski, katonski, lukulski, napoleonski (uz napoleonovski), neronski, orfejski, platonski, prometejski, robinzonski, salamunski, šekspirski (uz šekspirovski, šekspirijanski), tantalski, turgenjevski, vergilski ...

Odmah zapažamo da se upotrebljavaju u uskom krugu i rijetko, neki samo uz pojedine imenice, da tip nije jedinstven, ali da je u većini ipak u skladu sa značenjem sufiksa -ski jer ti pridjevi obično ne znače da se što odnosi na određenoga pojedinca (tada se upotrebljavaju od tih imenica pridjevi sa sufiksima -ov, -ev, -in), nego da se odnose na svakoga Herkula, Homera, Nerona, Robinzona, Salamuna ..., što bismo mogli pisati herkul, neron ... jer su za nas ta imena više opći pojmovi nego vlastito ime. U P npr. ima donžuan.

128. Dakako, time nije sve riješeno jer npr. s jedne strane uz napoleonski ima napoleonovski (v. § 442), a s druge strane napoleonski dolazi u vezama gdje bi mogao i Napoleonov: ... da je taj austrijski oficirski lonac degenerirani čako napoleonskih grenadira, koji su pred jedno puno stoljeće ... (Hrv. b. Mars, 104) – ... velikih špijuna napoleonske ere (Vj. 8. 11. 61. 7) – francuskih historičara napoleonske ere (Vj. 25. 11. 61. 11).

129. Njima su po značenju slični pridjevi od ruskih imena, npr. lenjinski, staljinski, mičurinski. Vrlo je vjerojatno da su se počeli upotrebljavati pod utjecajem ruskoga jezika, na što je već upozorio A. Belić (Nauka o građenju, str. 181. i NJ, 1, 94). Međutim, ne smijemo tvrditi da su ti pridjevi pogrešni, a da ne uzmemo u obzir i druge takve pridjeve i svoj sud donesemo za sve. Naime, primjeri doduše pokazuju da se ti pridjevi upotrebljavaju u vezama u kojima bi mogli biti upotrijebljeni i Lenjinov, Staljinov, Mičurinov, ali ne u istom značenju s tim pridjevima (jer nitko nije npr. napisao staljinska smrt mjesto Staljinova

smrt!), nego više u značenju dosada nepotvrđen'h lenjinovski, staljinovski, mičurinovski,[35] odnosno potvrđenih lenjinistički, staljinistički: Antipartijska grupa ... spremala se da skrene partiju s lenjinskog kursa ...; – uspostavljanje lenjinsk'h principa u svim oblastima života, Vj. 17. 11.61. 8. – uvođenje lenjinskih normi, Vj. 24. 11. 61. 3 (: lenjinističke norme u životu partije i države, Vj. 20. 11. 61. 3. – XXII kongres KP SS tako jedinstvenog u želji da se oslobodi i posljednjih staljinskih aveti ...; – ... period najcrnjeg staljinskog despotizma ..., B. 7. 11. 61. 7, ... os'oboditi ljude od straha staljinske epohe, Vj. 16. 11. 61. 3. (: staljinistička epoha, Ćosić u B. 8. 12. 61. =i put, =a teorija i praksa, =a kolektivizacija, =a politika, B. 30. 1. 59. 2, =a verzija, =a koncepc'ja, Tel. 14. 4. 61. 5), mičurinsko voće, Vj. 16. 10. 61. 3.

130. Vrlo je karakteristično što su među primjerima vrlo rijetki pridjevi od imena i prezimena naših ljudi. Dosad sam našao četiri: Frankopanska ulica (u Zagrebu), Katarinski trg (u Zagrebu), kat'ćko imanje (Koreni, 161), u =oj familiji (ib., 165), sirotinja kurlanska (Neispl. 172), =e gnjide (ib., 386), ali se posljednji odnosi na množinu (roman Kurlani!), premda ima i *Kurlanov* (= rod, ib., 177), a vjerojatno i katićki, frankopanski, to više što je bilo nekoliko znamenitih Frankopana, a nemaju posebnih ulica.[36] Jedino bi, dakle, bio izuzetak katarinski, ako se odnosi na Katarinu Zrinsku. Ali to je onda lako objasniti.

131. Već je rečeno da se od imenica za oznaku životinja pridjevi tvore sufiksom -ji. Katkada se od tih imenica tvore i pridjevi sufiksom -ski (50 pridj.), ali uglavnom zbog glasovnih razloga, tj. kad sufiks -ji nailazi na kakvu glasovnu smetnju.

To je u prvom redu kad osnova završava na *j* ili *nj:* gujski, infuzorijski, papagajski, ponijski, slavujski, zmajski, zmijski; konjski, svinjski, životinjski;

u većini osnove na *n:* bizonski, ćuranski, gavranski, majmunski, orangutanski, paunski, puranski, trihinski, živinski (jer su rijetki s tom osnovom sa -ji: jelenji, obično i jelenski, kunji, morunji, šaranji i vranji);

osnove na *t*, ako imenica nije tipa tele, teleta: atski, parazitski, skotski.

Ostali su primjeri granični ili pojedinačni: bivolski, gorilski. krokodilski, sokolski (uz bivolji, kamilji, kobilji); govedski, labudski, medvjedski (uz goveđi, labuđi, medvjeđi); jazavčarski, tigarski, tovarski; leopardski, zvjerski, devski (uz devlji, devin, devinski, kamilji).

Svaki primjer ne treba tumačiti samo glasovnim razlozima, nego i time što -ski, zbog svoje velike čestote, potiskuje rijetki -ji. To posebno vrijedi za pridjeve s usporednim likovima, dodavši ovamo i kravski, lavski, uz kravlji, lavlji. Činjenicom da se sufiksom -ski tvore pridjevi

[35] U sličnoj upotrebi dolazi hitlerovski: zločinstva okupatorske = e vojske (Vj. 11. 11. 61. 1), = *koncelogori* (Vus, 15. 11. 61. 11) : *staljinski logori* (Vj. 19. 11. 61. 4).

[36] Usp. NJ, II 223.

i od imenica za životinje kategorija je načeta i tako je otvoren put sufiksu s većom čestotom. Ako nisu posrijedi glasovni razlozi, u književnom bi jeziku od imenica za životinje trebalo davati prednost pridjevima sa -ji, jer je -ski već preopterećen, a s druge nam je strane katkada potrebna razlika, npr.:

-jarebički – koji pripada selu Jarebicama (AR),
-jarebičj' – V, D, 'koji pripada jarebicama' (AR),
-sjen'čki, V, od Sjenica (mjesto),
-sjeničji, V, AR, BI, od sjenica (ptica).

132. Veoma se rijetko sufiksom -ski tvore pridjevi od imenica za biljke, svega petnaestak pridjeva (od 4600), a među njima samo dva bez usporednih likova sa drugim sufiksima: alojski (=in), bršljanski (=ov), bundevski (=in), duhanski (duvanski), hmeljski (=ni), jablanski (=ov), krumpirski (=ov, =ni), maslinski (=ov), vanil(ij)ski.

133. Vrlo se često sufiksom -ski tvore pridjevi od imenica za neživo. O njihovu značenju T. Maretić kaže ovo: »Pridjevi na ski, koji su načinjeni od imenica, što znače štogod neživo, znače pripadanje singularu i pluralu temeljne imenice, na pr. gràdskī, sèoskī škölskī itd. To će svako lako razumjeti, kad pomisli, da se od takvih imenica tvore vrlo rijetko pridjevi na -ov (-ev), kako je rečeno u §-u 368a, pak zato pridjevi na ski od rečenih imenica moraju imati jedno i drugo značenje (na pr. gràdskī: što pripada gradu i što pripada gradovima itd.). Od onih imenica, koje nemaju plurala, pridjevi na ski mogu dakako značiti pripadanje samo singularu temeljne imenice, na pr. Bêčkī, râjskī i dr.« (Gram., str. 323) Treba dodati da pridjevi izvedeni od geografskih naziva ne znače samo odnos prema tom nazivu nego i prema etniku od toga naziva, jer je prema dvije takve imenice u upotrebi u pravilu samo jedan pridjev, npr.:

Argentina, Argentinac – argentinski,
Armenija, Armenac – armenski,
Atena, Atenjanin – atenski,
Babilon(ija), Babilonac – babilonski,
Bakar, Bakranin, – bakarski,
Balkan, Balkanac – balkanski,
Banija, Banijac – banijski,
Bosna, Bosanac – bosanski . . .
(Usp. i § 120–125.)

134. Sufiksom se -ski tvore pridjevi od hidronima: bosutski, cetinski, donski, dravski, drinski, dunavski, ibarski, lonjski, mlavski, nilski, savski, timočki, pacifički . . .

od oronima: alpski, andski, dinārskī: Dinara, karpatski, kozarski, mišarski, uralski, velebitski . . .

135. Kad je geografski naziv vlastito ime, tada se pridjevi izvode samo sufiksom -ski, pa i kad vlastita imenica ima isti glasovni oblik s općom imenicom i kad je od opće imenice običan pridjev sa sufiksom -ni:

-atlaski: Atlas, planina, P – atlasni : atlas, skup geografskih karata, svila, P,

-bakarski: Bakar, AR – bakarni : bakar,

-blatski : Blato, AR – (blatan : blato),

-bruski : Brus, AR – brusni : brus, AR, D,

-dvorišći : Dvorište, AR – dvorišni : dvorište,

-jabučki : Jabuka, kod Sinja, M. B., usm. saopć., – jabučni : jabuka,

-ključki : Ključ, AR – ključni : ključ, D,

-križki : Križ, brdo u Bosni, B. K., usm. saopć. – križni : križ,

-obodski : Obod, AR – obodni : obod, AR, publ.,

-olovski : Olovo, mjesto u Bosni, M. P., usm. saopć., olovni : olovo,

-otočki : Otok, selo u Srijemu, Đ. F., usm. saopć., otočni : otok,

-pećki : Peć, V – pećni : peć, AR, T,

-potočki : Potok, selo kod Travnika, M. H., pism. saopć., – . . . stanuje na Potoku, Hrv. b. Mars, 335, . . . majstorom potočkim, ib., 347 – potočni : potok, AR, D,

-ratski : Rât, selo kod Travnika, M. H., pism. saopć., – ratni : rat,

-riječki : Rijeka, D, P, – riječni : rijeka.

136. Može opća imenica imati pridjev i na -ski, npr. brdski, otočki : otok (RK, D, T), planinski, ali nisam našao ni jedan suvremen[37] primjer u kojem bi pridjev bio izveden sufiksom -ni od geografskoga imena. Istina, nisam uspio sakupiti pridjeve od svih geografskih imena, a ni od svih imena zajedničkoga oblika s općom imenicom,[38] ali prema više od 1800 primjera zaključujem da -ni ne dolazi ni u jednom.

137. Ostalih pridjeva sa sufiksom -ski od imenica za neživo ima oko 1300. To je područje na kojem se sastaju sufiksi -ski i -ni i zato će o tome biti govora kod sufiksa -ni.

Tvorba od ostalih osnova

138. Od pridjeva, priloga i zamjenica sufiksom -ski izvedeno je samo nekoliko pridjeva: djetinjski, stranjski, uboški, inostranski, ovostranski, izvanjski, lanjski, preklanjski, vanjski, naški, svojski.

[37] I u povijesnim djelima samo jedan jedini, potočni: Potočac, AR s. v. potočan, potvrda iz isprave kneza Lazara, ali i taj primjer nije dovoljno jasan, tako da bi za sigurnu tvrdnju bila potrebna dalja istraživanja.

[38] Od neseljenih mjesta takvi su još ovi: Bok, Čelo, Dukat, Džep, Izvor, Rep, Repa, Ruda, Staza, Stol, Suza, Vode, Voz, Vrt, Zgrada, Žlijeb, Žuč (Imenik naseljenih mesta u FNRJ, Beograd, 1951).

U pojedinim su primjerima moguća i drugačija tumačenja. Tako npr. stranjski može biti od stranac ili dijalektalnoga porijekla, uboški od poimeničenoga ubogi, inostranski od inostranac, onostranski, ovostranski složeno-sufiksalnom tvorbom od onaj, ovaj i strana. Potanje razmatranje tih pridjeva za suvremenu tvorbu nije potrebno jer primjeri pokazuju da -ski osnovama ove kategorije nije više produktivan.

-ov, -ev, -in

139. Sufiksima se -ov, -ev -in[39] tvore pridjevi samo od imenica. Sufiksi su živi i vrlo produktivni.

Raspodjela sufiksa

U članku »Posvojni pridjevi od ličnih imena i prezimena« M. Šipka kaže: »U principu se nastavci -ov, -ev, -jev dodaju na osnovu onih imena i prezimena, koja se dekliniraju kao imenice muškoga roda, a nastavak -in osnovama imena i prezimena sa ženskom deklinacijom«, J, 6, 107. Ta tvrdnja ne vrijedi samo za imena i prezimena, nego i za ostale imenice, dakako bez sufiksa -jev (v. § 57). Tako su npr. od imenica ban, bolesnik, djed, soko(l), David, Draško, kovač, kralj, kupac, Matoš, Radoje, Reljković, gen. bana, bolesnika, djeda, sokola, Davida, Draška, kovača, kralja, kupca, Matoša, Radoja, Reljkovića, pridjevi banov, bolesnikov, djedov, sokolov, Davidov, Draškov, kovačev, kraljev, kupčev, Matošev, Radojev, Reljkovićev, a od imenica baka, djeveruša, gazdarica, aga, ćaća, drvodjela, Anđelija, Andrija, gen. bake, djeveruše, gazdarice, age, ćaće, drvodjelje, Anđelije, Andrije, pridjevi bakin, djeverušin, gazdaričin, agin, ćaćin, drvodjeljin, Anđelijin, Andrijin.

140. Na istu ili sličnu imenicu s različitim deklinacijama dolaze i različiti sufiksi, npr. bábo, bába, bábov, bábo, bábē, bábin, djȅd, djȅda, djȅdov, djȅda, djȅdē, djȅdin, djédo, djédē, djédin, Drago, Draga, Dragov, Drago, Drage, Dragin, Hajra, Hajre, Hajro, Hajre, – Hajrin, Hajro, Hajra, – Hajrov. Pojava je uglavnom teritorijalno raspoređena.

141. Pridjevi od imenica s. r. vrlo su rijetki, ali kad se tvore, tvore se sufiksom -ov, jer se imenice dekliniraju po muškoj deklinaciji: dijete, djeteta, djetetov, jagnje, jagnjeta, jagnjetov, pile, pileta, piletov, »Sljeme«, »Sljemena«, »Sljemenov«.

Pridjeva od imenica tzv. i-deklinacije nisam našao.

Izuzetak su od takve raspodjele pridjevi izvedeni od imenica za oznaku biljaka. Oni u načelu dobivaju sufiks -ov bez obzira na osnovu i deklinacijski tip.

[39] B. Nikolić u članku »Akcenat prisvojnih prideva tipa mòmkov, òčev, sèstrin«, NJ, 8, 184–188 kaže da je sufiksalni samoglasnik u nekim dijalektima dug i postavlja pitanje, ne bismo li pored Vukovih oblika bez dužine dali i dugom samoglasniku pravo građanstva u knjiž. jeziku. Ali i iz njegova članka izlazi da je to dijalekatska osobina.

142. Kada dolazi -ov, a kad -ev odlučuje završni glas imeničke osnove i kategorija imenice od koje se pridjev tvori.

Imenice s osnovom na *a, b, d, e, f, g, h, k, l, m, n, o, p, s, t, u, z* tvore pridjeve sufiksom -ov: kakaov, Jakobov, Jobov, Davidov, djedov, atašeov, Danteov, šefov, grofov, begov, očuhov, siromahov, Jankov, pjesnikov, makov, admiralov, Adamov, kumov, bademov, Arapinov, gospodinov, Klemansoov, Koktoov, Josipov, biskupov, Argusov, alasov, bratov, opatov, Nehruov, kavazov, Jozov, mrazov . . .

Sufiks -ev imaju duždev (zbog -žd, a vjerojatno i s osnovom na -št, ali nema primjera) i knežev. Uz Monroeov upotrebljava se i Monroev, a AR uz Nojev : Noje ima i Noev : Noa, Noe.

143. Osnove na palatalni suglasnik, tj. na *č, ć, dž, đ, j, lj, nj,* š, ž tvore pridjeve sufiksom -ev: kovačev, oračev, pjevačev, Držićev, Gundulićev, konjićev, Hadžev, Đurđev, Karađorđev, Jurjev, Vasojev, Celzijev, Eustahijev, Gandijev, dendijev, nojev, kraljev, učiteljev, badnjev, birtašev, kočijašev, robijašev, mužev, ježev, pužev . . .

Iako završavaju na palatal, imenice tipa bájo, bája pridjeve ipak tvore sufiksom -ov: bájov, brájov, čájov, Mićov, Mújov . . .

Obično i imenice za oznaku bilja: brekinjov, trešnjov, višnjov (uz trešnjev, višnjev).

144. Katkada može djelovati i disimilacija: Gebešov (Hrv. b. Mars, 462), Diogenešov (Vj. 20. 8. 61. 13), Frangešov (Tel. 21. 4. 61. 2, 2X, ib., 19. 5. 61. 6). Hrmcščccov (Hrv. b. Mars, 365), ali od imenica na -telj obično je -ev, npr. (ne)prijateljev, učiteljev (V ima prijateljov, ali ga upućuje na prijateljev), pa spomenuti primjeri mogu biti i zbog dijalektalnoga utjecaja.

145. Od Boccaccio, Boccaccia (Bokačo, Bokača), Davičo, Daviča, Vasiljo, Vasilja, pridjevi su Boccacciov (Bokačov), Davičov, Vasiljov (Neispl. 269, 280).

146. Od osnova na *c* pridjevi se tvore sufiksom -ev i pri tome se *c* mijenja u *č:* Erdeljčev, Gupčev, čitaočev, krivčev, glumčev, lovčev, piščev, prinčev, starčev, stričev, sučev, svečev, jarčev, magarčev, sivčev, mjesečev, sunčev . . .

147. Vrlo rijetko dolazi -ov i nepromijenjeno *c*. S općom imenicom u osnovi našao sam svega tri pridjeva: bracov (AR s jednom p.. ali nije naznačeno kakav je deklinacijski tip imenice braco; od braco brace, – bracin), financov (R. Marinković, Ruke, 235; vjerojatno je obično financev, ali nemam ni jedne potvrde), konjicov skok (Vus, 25. 5. 60. 4, 2X, obično konjićev). Ta je pojava češća kad je u osnovi ime ili prezime: Barencovo more (Pol. 23. 7. 61. 6, Barentsovo : Barents, ELZ, 1, 390), Blovitzov (Vj. 11. 11. 61. 11), Lipšicov (Pol. 10. 9. 61. 17), Lovrencov (Vus, 28. 6. 61. 5, Lovrenc je Slovenac), Rosenkranzov (J, 8, 125). Šulcov (Vus, 19. 7. 61. 13, 5X), Zebecov (publ., 3p.), a tako katkada i Krklecov,

Kranjecov, Pucov, Pircov (uz Krklečev, Kranjčev, Pirčev; ne znam postoji li Pučev). U pojedinim primjerima razlozi mogu biti različiti, ali je očito da je u većini pridjeva od vlastitih imena težnja da osnova ostane nepromijenjena, to više što su uglavnom strana imena.

148. Od osnova na *r* pridjevi se tvore sa -ov i -ev: čuvarev-čuvarov, gospodarev-gospodarov, mornarev-mornarov, pisarev-pisarov ... Pridjev carev običniji je nego carov koji nema suvremenih potvrda. U pridjevima od stranih imenica običnije je -ov: direktorov, doktorov, kaplarov, konobarov, mastorov, oficirov, pandurov, pastorov, senatorov, Dmitrov, Gašparov, Pirov, alabastrov ...

Imenice tipa Đúro, Đúra imaju samo -ov: Đurov, Hajrov, Ibrov, Imrov, Ćorov ... (uz Đúro, Đúrē, – Đúrin).

Samo -ov imaju pridjevi od imenica za oznaku bilja: borov, božurov, cedrov, cerov, javorov, kamforov, krumpirov, lovorov, šimširov ...

Ako je ispred završenoga *r* glas *e*, tada dolazi samo -ov: djeverov, kaluđerov, licemjerov, premijerov, reporterov, švalerov, Glauberov, Jupiterov, Luciferov ...

149. O osnovama na suglasnika *v* bit će govora kod sufiksa -ljev (§ 520). Ovdje treba samo reći da -ov dobivaju imenice tipa Ívo, Íva: Ivov, Jovov, Savov ... i imenice za oznaku biljaka: ivov, gljivov, šljivov.

150. Nema primjera da se osnova završava na *i*, ali P ima Mariov : Mario, Marija, vjerojatno da se izbjegne neutralizacija s pridjevom Marijev : Marije, Marija, ali se posljednji primjeri ne spominju. Koliko se ta razlika u jeziku čini, ne može se znati bez ozbiljnih podataka, a u teoretskom razmatranju treba uzeti u obzir i činjenicu da se u većem broju padeža neutraliziraju i imenice od kojih su pridjevi izvedeni.

151. Maretić u Js kaže da je pogreška od imena na -ski tvoriti pridjeve na -skov, a još gore na -skijev, npr. Zrinjskov ili Zrinjskijev od Zrinski (str. 196, ali se i danas katkada tvore takvi pridjevi: Bačvanskov, Bačvanski, B, 29, 6. 59. 8, Kandinskov : Kandinsky, Krleža u Vj. 29. 1. 61. 6, Račkov : Rački, Vl. 8. 2. 59, Stravinskijev : Stravinski, Radio-Zgb, 17. 11. 59. u 19,15. Ta pojava ostaje još uvijek u granicima individualne tvorbe.

Glasovne promjene

152. Sufiksi -ov i -ev ne uzrokuju nikakve glasovne promjene jedino što osnove na -kv odbacuju *v:* breskov, bukov, smokov : breskva, bukva, smokva, a glas se *c* ispred -ev mijenja u č, što je već bilo spomenuto.

153. Češće su promjene ispred sufiksa -in.

Glas se *c* mijenja sa *č* najčešće u tvorbi pridjeva od imenice sa završetkom -ica: babičin, baničin, baruničin, caričin, gazdaričin, gospodaričin, kraljičin, Daničin, Jagičin, Jeličin, Grujičin, Juričin, Desničin,

gorušičin, grahoričin, grličin, juničin, krtičin, lisičin, magaričin, ždrebičin, bujičin, kotaričin, Matičin ... (16).

U razgovornom je jeziku prilično proširena pojava da *c* ostaje nepromijenjeno pa to onda prodire i u književni jezik, npr. bakicin, Vj. 16. 3. 56. prilog Kultura, str. 10 (3X), ali se ni u književnom jeziku ne mijenja gdje se to *c* može smatrati karakterističnim kao u bracin, bricin, Gacin (AR), Icin, Lucin : Luca, Micin, Pricin, Vicin, kucin, macin, klicin.

154. Posebno su pitanje pridjevi od osnova u koji'ma je ispred -ica glas *č, ć, dž* ili *đ*. S posljednja su tri glasa pridjevi rijetki: domaćičin, V, AR, gospođičin, RK, D, T, za *dž* nema primjera. Sa glasom *č* ima mnogo, ali samo u P: Aničičin, Ančičin, beračičin, crtačičin, češljačičin, djevojčičin, dobavljačičin, Dubravčičin, gombačičin, igračičin, junič'čin, kovač'čin, krojačičin, loptačičin, plivačičin, trkačičin, upravljačičin ..., ali to je samo pravopisna norma, a nije odraz jezične prakse. Proučavanje je te promjene teško, jer su takvi pridjevi vrlo rijetki. Promjena *c* u *č* u tom položaju malo je vjerojatna zbog -čiči- pa je jedini potvrđeni pridjev ima samo -čicin, djevojčicin, B. 8. 2. 61. 9, MH (primjer D. Maksimović), a tako je i u NJ, 6, 123 i 124 gdje se raspravlja o tom pitanju i kaže da treba da bude *č*. »Ali se drugi jedan zakon, zakon disimilacije ... protivi takvoj glasovnoj izmeni. Što se tiče blagozvučnosti, pridev devojčičin je skoro nemoguć, i mi ga zato ne bismo mogli preporučiti.« Kako se ne odobrava ni djevojčicin, predlaže se izlaz u izrazu: ove djevojčice.

155. Glas se *k* mijenja rijetko, što je rekao već Maretić, Gram., str. 317.[40] Od pedesetak osnova na *k* samo u dvanaest, ali ni u jednoj u potpunosti.

-*Cigančin*, samo V, danas vjerojatno običniji Cigankin, ali nema potvrde,

-*djevojkin i djevojčin* (običnije),

-*Dubravčin*, samo u AR, 1 p. (Gundulić), danas Dubravkin (= put. = trg, u Zagrebu),

-*Dučin*, AR, 1 p. iz 15. st., novije potvrde Dukin, dukin (P: dukin),

-*Lučin*, V, AR, danas Lukin (P), već bolje potvrđen u AR,

-*majkin i majčin* (običnije, P pravi razliku),

-*plavojčin*, RK, T, plavojkin, P, danas vjerojatno običnije, ali nemam potvrda osim jedne MH,

-*Rebečin*, samo AR, danas vjerojatnije Rebekin, ali nemam potvrda,

-*svastičin*, RK, D, T, P, danas vjerojatno i svastikin, ali nemam potvrda,

-*vladičin*, V, RK, T, D, vladikin, P, uz vladičin,

-*bakin i banč'n* (pretežno u Srbiji),

-*školjčin* samo RK.

[40] I V. Rožić u članku »Nastavak in adjektiva s osnovom na k«, NVj, 9, 1–6, kaže da *k* gotovo svagda ostaje nepromijenjeno samo što on tu tvrdnju pokazuje na pridjevima koje je u većini sam načinio.

Ostali pridjevi zadržavaju *k:* bakin, čikin, dikin, sekin, ujkin, kokin, Mrkin, Krekin, Krkin, Jovandekin, nećak'n, jukin, perunikin, Ankin, Jablankin, Jadrankin, Lenkin, Maruškin, Milkin, Tonkin, Zagorkin, bolničarkin, mladojkin, služavkin, tetkin. ženkin, guskin, kučkin, mačkin, patkin . . .

Razlozi su različiti, ali u većini zbog toga što je *k* karakterističan suglasnik, uglavnom u hipokoristicima, ili bi njegova promjena pridjevsku osnovu previše udaljila od imeničke. Kako je takvih riječi mnogo, to je i uzrok težnji da se u suvremenom jeziku *k* ispred -in uopće ne mijenja.

156. Glas *h* promijenjen je samo u maćesin, AR, 1 p., ali je potvrđeno i maćehin – maćuhin, prohin samo tako – i Melšin: Melha, Mar., Gram., str. 317; V ima snahin i snašin, ali jasno označava da je prvi od snaha, a drugi od snaša; od »Epoha« je »Epohin«. Odatle se može zaključiti da se *h* u suvremenoj tvorbi ne mijenja.

Glas *g* u svim pridjevima ostaje nepromijenjen: agin, gogin (V), slug'n, Dragin, Gagin (AR), Grgin, Hasanagin, đogin (V), mazgin, kugin, prečagin (B), Zadrugin.

Značenje

157. Značenje je sufiksa -ov, -ev, -in odnosno. Zbog pojedinih specifičnosti najbolje ga je razmotriti s obzirom na kategorije imenica od kojih su pridjevi izvedeni.

U tvorbi od osobnih imenica

158. Najčešće se tim sufiksima tvore pridjevi od osobnih imenica, vlastitih i opć'h, i označuju različite odnose prema pojedincu označenom imenicom u pridjevskoj osnovi. U pretežnoj se većini misli određeni pojedinac koji je prije spomenut ili je poznat. Zato su u tom tipu pridjeva vrlo česti od vlastitih imenica, što je razumljivo i bez posebnoga obrazlaganja. Primjeri: Bachov apsolutizam, Bajov drug, Botvinikova pozicija, Davičova »Pesma«, =ov intervju, držeći se neprestano u Dezdemonovoj blizini (Vus, 28. 6. 61. 13), Draškova šutnja, Filipova kuća, =o šeprtljanje, Gašparov namjesnik, Gundulićeva mašta, Keresov sekundant, Klemansoov spomenik, Koktoov film, Mladenov kolega, Petrova šala, Richoverova optužba (R. optužuje, Vus, 28. 6. 61. 2), Silvestrov sin, Stoletov teča, . . . sve s uzdahom gleda na prika Trivunovu stranu kola (Ne tuguj, 18), Vjekoslavov karakter (Kurl. 62), Zebecov klub (klub u kojem Zebec igra, Vus, 5. 7. 61. 5) . . .

Banjčev odlazak, =i koraci, Gandhijevi muzeji u Indiji (Vj. 22. 1. 59. 8), Hitrečev bik, Križovčeve riječi, Matoševo doba, Držićeva, Gundulićeva, Jurišićeva, Kumičićeva ulica . . .

Andrijin ubod (A. je ubo Filipa, Neispl. 400), Anđelijina smrt, Desničina knj'ga (knjiga koju je napisao Desnica, Vus, 6. 1. 60. 13), iz Jovandekina vagona (vagon u kojem se J. vozi, Ne tuguj, 19), Krđin prigovor, Mrkin advokat, Vicine kretnje . . .

159. U tom su značenju vrlo česti i pridjevi od općih imenica samo odnos prema jednoj određenoj osobi nije vidljiv u rječnicima nego tek u širem kontekstu. Zbog toga navodim nekoliko provjerenih potvrda: Uživanje u dječakovoj zabuni zakratko potraja (Ne tuguj, 9), doktorova uzrečica (Neispl. 96), =a brutalnost (Vus, 1. 5. 61. 18), krčmarova lopovština (Neispl. 32), Idem u momkovu sobu (kaže otac za sobu svog sina, Vl. 22. 4. 61. 7), osamljenikove oči (Ne tuguj, 41), pokojnikov kaput (ib., 18), na popovoj jabuci (ib., 15), predsjednikov pomoćnik (riječ je o Hindenburgu, B. 23. 4. 61), pukovnikov odgovor (Ne tuguj, 108), ribarova šutnja (Neispl. 193), reporterov vodič (reporter je prije spomenut, Vus, 5. 7. 61. 11), senatorove riječi (jednog određenog s., Vj. 18. 6. 61), u sinovu sobu (Svil. pap. 22) . . .

Filip sve više osjeća negdje za vratom . . . težinu gonjačevu (Neispl. 235), mladićev pogled (ib., 202), nije nastavio očevim stopama (stopama svoga oca, Vus, 1. 5. 61. 14), =o jalovo obećanje (Neispl. 9), pijančeva čaša (ib., 32), prijateljevo nastojanje (B. 17. 6. 61. 9), starčeve oči (Ne tuguj, 14), u prisustvu starčevu (Neispl. 270), na starčevu licu (ib., 271) . . .

djevojčina zabuna (Ne tuguj, 59), =o lice (Neispl. 232), kod . . . tetke, materine sestre (Ne tuguj, 19), sestrina kuća (Neispl. 17), oči služavkine (ib., 76), staričine suze (Ne tuguj, 125), svekrvin glas (Neispl. 394), tetkino dvorište (Ne tuguj, 11), ženin vrisak (ib., 69), Videći izraz ženinih očiju (govori muž o svojoj ženi, Vl. 22. 4. 61. 7) . . .

160. Često pridjevi izvedeni od imena čine dio naziva u kojem se značenje može tumačiti kao kvalitativno, ali je pridjev ipak odnosni jer je odnos prema osobi označenoj imenicom u pridjevskoj osnovi jasan. npr. Sizifov posao u RSR je protumačen »zamoran i besplodan posao . . . težak i besciljan, uzaludan posao«. Isto je tako odnosni pridjev Bunsenov u vezi Bunsenov plamenik, iako to nije plamenik koji pripada Bunsenu, niti je to jedan plamenik koji se tako zove, nego veliko mnoštvo plamenika, nazvanih po Bunsenu koji je konstruirao prvi. Zato se takvi pridjevi i pišu velikim slovom, premda ima pokušaja da se pišu i malim, npr. rentgenov u D. Prema sadašnjem pravopisnom sustavu to je nepravilno kao što bi bilo i pisanje pitagorin poučak. Odnosni je pridjev od rendgen 'aparat' rendgenski, koji ima i D. Od ostalih takvih pridjeva možemo spomenuti: Adamov kostim, =a jabučica, Ahilova peta, Argusove oči, Eustahijeva cijev, Damoklov mač, Edipov kompleks, Glauberova sol, Gordijev čvor, Herostratova slava, Morseova abeceda, =i znakovi, Nansenova putnica, Papinov lonac, Pirova pobjeda, Potemkinova sela, Prokrustova postelja, Tantalove muke . . .

161. Pridjevi izvedeni tim sufiksima od općih imenica označuju i odnos prema jednoj osobi, ali neodređenoj:

-čovjekov: . . . nije se jedamput život u isti mah i našalio i natužio na =u licu (Neispl. 259), Jadna Bosno . . . gdje se miješaju =a i vučja sjenka (Ne tuguj, 156), u =u govoru, iz =ih usta (L. I. Timofejev, Te-

orija književnosti, preveli V. Latković i Kiril Svinarski, redaktor R. Lalić, Beograd, 1950, str. 168), Raspravljanje o pojedinim stranama ili formama =e aktivnosti (Tel. 21. 4. 61. 5), Ostvarenje ovih =ih želja više zaista nije daleko (Vj. 23. 4. 61. 8), =a inteligencija (Pol., 18. 6. 61. 15, u istom članku čovječji mozak); usp. i primjere koje navodi M. Stevanović, Posesivne forme, str. 9, jer je tu pojavu na pridjevu čovjekov prvi on zapazio;

-*djevojčin:* dolazak pijemontskog zaručnika, koji od roditelja traži =u ruku (općenito, Vj. 1. 6. 61. 11);

-*Kupčevi* su troškovi oko prijenosa stvari (V. Bogišić, zakon. 82 – primjer iz AR);

-*Gospodareve* oči konja goje (AR s.v. gospodarev);

-*Nastavnikova* je dužnost da učenike ispravlja i uči pravilnom književnom izgovoru (J, 8, 74);

-*neprijateljeva* krv (svakoga nepr., Deobe, I, 295);

-*pacijentov:* ... zbog česte promjene liječnika ... moglo bi izostati temeljitije praćenje =e bolesti (Vus, 17. 1. 61);

-*piščev* odnos prema reči (Timofejev, n. d., str. 157), = rad na jeziku (ib., 158), =o proučavanje izvora (ib., 165);

-*pješakov:* ... taj radarsko-zvučni uređaj bilježi i pokrete ruku, nogu i čak =a trupa (Vl. 27. 5. 61. 13);

-*pripovjedačev:* ... u samom jeziku osećamo sud o tim činjenicama, odnos prema njima (Timofejev, n. d., str. 184, na istoj strani i gen.: odnos pripovedača prema ...);

-*putnikov:* Danas je puno gostiju u zelenom Malbašinom konačištu, omiljenom =om zastanku (Neispl. 244), =o objašnjavanje (Pol.. 25. 6. 61. 4);

-*ženin:* Strahovanja i zanosi u jednom od najznačajnijih perioda ženina života (Vus, 1. 5. 61. 19).

Pojava je zanimljiva jer je s jedne strane vrlo bliska značenju spomenutom u § 159, a s druge strane ipak je to područje sufiksa -ski, -ji (čovjekov potiskuje čovječji!). Zanimljivo je da vjerojatno nema pridjeva izvedenoga sufiksom -ski od pisac, kupac, a nisam našao ni pacijentski, i da se isti odnos izriče posesivnim genitivom. Uzroke, starost, važnost i proširenost ove pojave potrebno je posebno proučiti.

U tvorbi od imenica za oznaku biljaka

162. U toj je kategoriji -ov i osnovni i opći sufiks, jer su ostali, -ev, -in, -ski, -ni, rijetki. Sufiksom se -ov od tih imenica izvode pridjevi bez obzira na rod osnove, hrastov, kestenov, bukov, jabukov, kupinov, i na završni suglasnik, trešnjev, višnjov, jedino što nema primjera s osnovama na *c, č, ć*. Raspon je značenja vrlo širok: od gradivnih do tipičnih odnosnih, javorove gusle – krumpirova zlatica. Većini je zajedničko to što ih možemo zamijeniti vezom prijedloga *od* s imenicom ili genitivom posesivnim.

Najobčnije pridjeve navodim s imenicama. Takvi primjeri pokazuju i značenja i odnose.

-borov plod, =a gora, kora, smola, šešarka, =o stablo, brdo (AR), = a grbica (B), = brežuljčić (Kurl. 168), = svilac (Neispl. 19), = prelac (ib., 209), =a šuma (B. 10. 6. 61. 6), =a građa (Vj. 6. 7. 61. 9);

-brezova metla (RK), =ov dim (Vus, 23. 3. 60. 13);

-bukov hlad, panj. top, žir, =a dubrava, mezgra, =o drvo, iverje, lišće (AR), = žir, =a šuma (D), = parket (Vj. 6. 7. 61. 9);

-dudov list, =o drvo, =e duge (AR), = prelec (D), =a rakija, =o bure (u Oriovcu);

-glogov kolac, list, trn, =o kolje, trnje (AR);

-grahov list, =a čorba (V), =a sjemenka (bot.);

-hrastov samar, trup, vršak, =a daska, grana, kora, šuma, tojaga, =o drvo, kolje (AR), = parket (Vj. 6. 7. 61. 9);

-jabukova voda (stil., danas jabučni sok, v. § 274), = e grančice, = o drvo, granje (AR), savijač = (B), =o drvo, stablo (Pol. 18. 6. 61. 13);

-jasenov ražanj, =i koci (kolci), =o drvo, =o pruće (AR), cvrčak = (B);

-javorovi dvori, jarmovi, =a gora, =e daske, duge, grane, gusle, jasle, =o drvo (AR);

-jelov lug, sanduk, =a gora, gorica, grana, greda, kora, smola, =e daske, grane, =o drvo, granje (AR), sjenica jelina ili =a (B), =a postelja (Neispl. 7), =a građa (Vj. 6. 7. 61. 9);

-kestenov prut, =o drvo, =e gljive, =e masti (boje) (AR);

-krumpirov (D), =a zlatica, =o lišće (ELZ, 4, 450), =a salata (Vj. 13. 11. 61. 7);

-kukuruzova slama, =o kopanje (AR, ali = upućuje na =an) =a stabljika (bot.), =a šuma (Ne tuguj, 34), =o komušanje (ib. 133);

-kupinov list (Koreni, 153), = grm (Vj. 13. 12. 59. 9), =o vino, lišće (Pol. 1. 7. 61, dodatak, str. 4);

-kupusov: sovica kupusna ili =a (B);

-lipov cvijet, =a daščica, kora, šuma (AR), = med, = čaj (T);

-ljeskova palica, šuma, =e strugotine, rese, =o drvo, iverje, pruće (AR);

-makovo zrno, zrnce, sjeme, (AR), =e čahure (ELZ, 5, 266);

-malinov grm, sok (T), noge =e boje (u goluba, prev.);

-maslinov sok, list, =o ulje, granje (AR); =a šuma (B. 10. 6. 61. 6), = moljac, =a stabla, =a mušica, =o ulje (Slobodna Dalmacija, 4. 8. 61. 2);

-orahov panj, =a daska, grančica, jezgra, lađa, ljuska, =o drvo (AR), =a grana, krošnja (Neispl. 205);

-šljivov (V), = pekmez, (= pekmez od šljiva), =a rakija = šljivovica, = od šljivovine (RK), = od stablo i plod (D);

-vrbov klin, =o drvo (RK), =o pruće (B. 18. 5. 60. 7).

Ostale ćemo samo spomenuti: ananasov, aptov : apta (AR), bademov, bagremov, bajamov (AR), bambusov, bazgov, biberov (V i biberni, jer je veza s biljkom Piper nigrum daleka), bobov, božurov, brekinjov, bre-

škov, brestov, bršljanov, cedrov, cerov, cimetov, čempresov, česvinov, čičkov, dafinov, drenov, dubov, eukaliptusov, gavezov, gljivov, grabov, graškov, ivov, jablanov, jasikov, ječmov, jelšov, johov, jorgovanov, jovov, kamforov, karamfilov, klekov : kleka, klenov, klokočikov, kokosov, kruškov, kukurijekov, limunov, lovorikov, lovorov, lukov, ljiljanov, mas'ačkov, mirtov, mušmulov, nevenov, omorikov, oskorušov, palmov, pamukov (=o ulje), pelinov, rakitov, ražov, repuhov, ricinusov, ružmarinov, si(je)rkov, sljezov, smirnov, smokov (D, B), smrekov, svibov, semiš'jikov (V), šimširov, tisov, topolov, treskov, trešnjov, višnjov, zovov, žestikov, žukov.

163. Sa sufiksom -ev od te kategorije ima svega 18 pridjeva i u već'ni s malom čestotom: arišev (BT), dračev (AR), đurđičev (J, 7, 39), graničev (V: granica, vrsta hrasta), hmeljev (samo P, zabilježen je i =ski, =ni, sve rijetko), jaglačev (prev., 1 p.), jedićev (znanst., 1 p.), kozlačev (isto), lučev (V, AR, T), pirinčev (T, RSR, zabilježen je i =ani), ražev (uz =ov, =an, =en, =ni), rujev (V, RK), smiljev (V), smrčev (V, B), srčev (V), stržev (V), trešnjev, višnjev.

Za ovu su skupinu karatker'stični pridjevi đurđičev, jaglačev, jedićev, kozlačev, i to što trešnjev i višnjev imaju novije potvrde.

164. Sa sufiksom -in ima ih nešto više, pedesetak. Od toga imaju usporedne pridjeve sa sufiksom -ov ovi pridjevi: breskvin, bukvin (D), obično =ov, gljivin (AR iz Jamb.), obično =ov, jelin (AR, B s. v. sjednica), obično =ov, kruškin, obično =ov, kupinin (AR), obično =ov, lozin (uz =ov, =ni), malinin (B s. v. staklokrilac), obično =ov, mirtin (samo RSR, =ov AR, B, D, RSR), narančin i =ev (AR ima za svaki po jednu potvrdu i za prvi kaže: »Ne čini dosta pouzdano«, ali novije potvrde samo =in), palmin i =ov podjednako, ružin (=ev samo AR, 1 p.), smokvin (AR, RK, D, – B ga upućuje na smokov; u NJ, 7, 64 kaže se da je možda dijal.; smokov AR, RK, D, B, Iverje, 176, smokveni (RK), šljivin (samo B s. v. žižak), obično =ov, topolin (samo B s. v. sumračnik i zlatica), obično =ov, trešnjin (uz =ov i =ev), vrbin (publ., 1 p.) obično =ov.

Ostali su bez usporednih likova sa -ov: alojin (RSR, uz =ski), bundevičin (RK), ciklamin (publ., 1 p.), gorušičin (RK, T), uz =ni, graborič'in (P), heljdin (znanst., 1 p., V eljdovan), juk'n (Nazor), kajsijin (P), kamiličin (publ. 1 p.), kavin, konopljin (AR, Deobe, I, 324), uz =an, =ana, koprivin (AR, D) uz =an ili =ni, lavandin, levandin, ljubičin (AR), metvičin, perunikin (Neispl. 9), repičin, uz =ni, repin (AR 1 p. iz zagonetke), obično =ni, rižin, rutvičin (AR), smrčin (B s. v. vaš), sojin (RSR), sremzin (znanst., 1 p.), šumaričin (isto), tikvin (Koreni, 165, i prev. 1 p., V tikvèni).

Za ovu su skupinu karakteristični pridjevi od imenica na -ica kojih nema u osnovi pridjeva sa sufiksom -ov i -ev. Očito je da prevladava analogija prema osobnim imenicama s tim završetkom. Karakteristično je što ZT ima crvac ružin, šljivin, glista repina, osa =a, muha trešnjina,

mušica bukvina, osa smokvina, trešnjina, sumračnik topolin, premda od imenica ž. r. ima u takvim vezama i pridjeva sa -ov: jabukov savijač, sjenica jelova, maslinov moljac, =a mušica.

165. Zapaža se da razvoj polazi u smjeru da i u ovoj kategoriji na raspodjelu sufiksa utječe deklinacijski tip i završni glasovi osnove, ali još uvijek preteže sufiks -ov.

U tvorbi od imenica za oznaku životinja

166. Pridjeva sa sufiksima -ov, -ev, -in u ovoj kategoriji ima zajedno više nego pridjeva sa sufiksom -ji (130:110). Sami pridjevi i njihova čestota pokazuju da je u ovoj kategoriji primaran sufiks -ji, a da su -ov, -ev, -in u prvom redu zbog glasovnih razloga, što je objašnjeno u općem dijelu (§ 80).

167. Da su semantički razlozi ovdje potisnuti u pozadinu, pokazuje i to što sufiksi -ov, -ev, -in kao odnosni sufiksi prema određenoj individualnosti imaju svoju pravu primjenu samo kod osobnih imenica, i, u novije vrijeme, vlastitih imena tipa »Jugotonov«. Zato kod druge skupine, biljaka, imaju vrlo široko, opće značenje. To značenje imaju i u pridjevima od imenica za životinje, jer ni životinje, kao ni biljke, nemaju izrazite individualnosti. Koliko je imaju, to je zbog toga što su pojedini nizivi više imena nego opće imenice, kao npr. alat, dorat, đogat, sivac, vranac, đoga galonja, koka, kuca, kusonja, maca, mrkonja, mrkuša, sivonja, sivulja, šaronja, od kojih su pridjevi samo sa -ov, -ev, -in (premda su u većini i osnove sa glasovnom zaprekom za -ji!). Individualnost životinje u potpunosti dobivaju u pričama gdje je personifikacija najobičnija pojava, a u stvarnom životu mnoge domaće životinje imaju vlastita imena, katkada i ljudska. Na taj bi način i sa semantičke strane bio otvoren put sufiksima -ov, -ev, -in. Tako bih ja protumačio pridjev lavov, jedan od rijetkih toga tipa iz stsl. razdoblja, uz lavlji, lavski, lavovski. Lav je kralj životinja, a najstarije potvrde idu tome u prilog: Lavova mati – Od ruk lavovih. Dakako, to je pretpostavka koju bi tek trebalo dokazati opširnim istraživanjima.

168. Nije teško dokazati da se kod životinja ne pravi razlika u odnosu prema jedinini i množini. S jedne strane što pridjevi goveđi, =dski, kokošji, =inji, konjski, mišji, pasji, svinjski, dakle pridjevi s tipičnim neindividualnim značenjem, nemaju usporednih pridjeva sa sufiksima -ov, -ev, -in koji bi označavali individualan odnos. Od njih jedino konjev ima u AR dvije potvrde, ali se ni taj pridjev ne upotrebljava. Zato je bezrazložno Stevanovićevo čuđenje što se pridjevi s neidividualnim značenjem susreću u službi gdje i pojedinim životinjama kao poznatima označavaju na primjer pripadnost pojedinih dijelova tijela (Posesivne forme, str. 28).

S druge opet strane veći dio pridjeva sa sufiksima -ov, -ev, -in nema usporednih pridjeva sa sufiksima neindividualnoga značenja te je očito da oni vrše i tu funkciju, npr. ćukov, dabrov, dijetlov, đogatov, hrtov,

jastrebov (AR 'koji pripada jastrebu ili jastrebima'), kerov, kitov, kokotov, pijetlov, puhov, grizlijev, ježev, ponijev, sivčev, čapljin, đogin, galonjin . . .

Kad se i na jednoj i na drugoj strani razlika u odnosu prema jednini i množini nije leksički realizirala od mnogih osnova (a od nekih i ne može), tada ne treba dokazivati upotrebom da pridjevi sa -ji označuju i odnose prema pojedinoj, poznatoj životinji, a pridjevi sa -ov, -ev, -in prema svakoj ili svima (množini).

169. Time nije rečeno da te razlike nema ili da je ne može biti. Vuk čvorkov prevodi des Staars, a čvorkovlji Staar-, golubov der Taube, golubinji Tauben-, kravin der Kuh, vaccae, kravlji Kuh-, vaccarum, ali bi trebalo ispitati koliko je to odraz jezične stvarnosti, a koliko je Vuk unio teoretsku razliku u dvostruke oblike. Jer takvu on razliku pravi između lavov, des Löwen, i lavski, Löwen-, lavlji nema, a potvrde u AR pokazuju da se lavov upotrebljava u općem značenju te je i značenje opisano riječima »lavov, adj. koji pripada lavu, lavima«. S druge opet strane kobilin i kobilji prevodi samo der Stute, equae, lastin Schwalbe-. Ali ovo pitanje ostavljam otvorenim jer i suvremeni primjeri pokazuju da se katkada razlika pravi u tom smislu, npr. medvjedova pažnja (Vus, 14. 6. 61. 16), u tekstu o borbi s jednim pravim medvjedom) – Svaki bi samo pomilovao rukavom piletovu glavicu (Tel. 10. 2. 61. 13, o jednom piletu, u humorističkoj priči). Vrlo je vjerojatno da je ta pojava u vezi s velikom produktivnošću sufiksa -ov, -ev, -in. Oni prodiru u tu kategoriju zbog velike čestote, pogotovu kad im je put otvoren glasovnim razlozima.

U tvorbi od imenica za neživo

170. Najprije valja istaknuti da neke imenice mogu označiti živo i neživo i da prema tome mogu dobivati različite sufikse. Od imenice objekat sa značenjem 'predmet' (i kao gram. termin) pridjev je objek(a)tni, objekatski, ali objekat može označavati i živo biće, npr. u dijalektološkim istraživanjima: » . . . treba objektu postavljati i određena pitanja, ali tako da ispitivač u tom pitanju nikako ne spomene riječ, koju želi od objekta čuti . . .«, J, 8, 79. Prema tome je značenju pridjev objektov: = govor, ib., str. 81. Tako je i od subjekat kao gramatičkoga termina pridjev subjek(a)tni, subjekatski, ali isti taj subjekat u rečenici može biti i čovjek, a tada i pridjev subjektov, npr. » . . . izvršeno radnje do vrhunca subjektove volje (raspravljati se)«, J, 8, 46, » . . . objekat može biti stvoren subjektovom radnjom (pisati, kreativni)«, ib., str. 89.

171. U rječnicima se obično ta razlika ne vidi, npr. RSR ima za subjekt prvo značenje 'biće', ali su pridjevi samo nanizani bez ikakve razlike: subjektov, subjektni, subjekatski, subjekatni; D krunin prevodi sa de la courrone, a vjerojatno je taj pridjev izveden od kruna u značenju 'čovjek koji nosi krunu' (sinegdoha), ali se dokazati ne može jer drugih potvrda nema. Vidljivije je to u primjeru rđin. AR kaže »adj. poss. od

rđa. Samo s jednom potvrdom: Pak još proždor kad propane i kad hrđin rob postane ... Došen«. Očito je da ovdje rđa znači 'los, rđav čovjek', kako AR ima rđa pod b), ali se za rđin ne kaže da je od toga značenja. Iako nema novijih primjera, pridjev je u tom značenju moguć i danas.

172. Što su sufiksima -ov, -ev, -in izvedeni pridjevi tipa anđelov, đav(o)lov, sotonin, vilin, zmajev, mislim da nije potrebno posebno objašnjavati.

173. Ti sufiksi dolaze i na osnove drugih imenica za neživo kad je posrijedi personifikacija. To je u našoj literaturi rečeno.[41] Treba samo dodati da u svakom primjeru ne mora biti personifikacija, mogu biti i stilski, afektivni razlozi, npr. jaukovo drvo (batine, RK), ide mu posao kao čarapin početak (V), usta su mu kao čarapin početak (AR), čorbine čorbe čorba.

Zbog primjera spominjem nekoliko pridjeva nastalih zbog personifikacije i stilske upotrebe vrlo bliske personifikaciji:

– *Za čekićevim hodom okreću se i glave* ... (Deobe, 1, 55); Prdac je govnov poklisar (AR); jugov (V, AR), danas južan, južni, ali i jugov: Jugov ja sam vjetar (B. Ćopić: Smjena godišnjih doba), i bilj. 41; dostojanstvenici karnevalovi, tužitelji i porotnici (Kurl. 142, na str. 141: Oni su bili prethodnice Karnevala), inače karneval znači »poklade« i pridjev je karnevalski (D, T) 'pokladni'; Krstov dan (V), zbog počasti koju krst (križ) ima u kršć. religiji, a vidi se i po tome što ima svoj dan; o kukovu dne, na kukovo ljeto (V), tj. nikada; mrazova sestrica (V, B, D), jasno zbog imenice sestrica; Već čuje šum Sanova koraka (Iverje) 149), o škripovu dne (V, D, T), tj. nikada; Eto, tu, tu, miče se uznemireno pištoljev kažiprst (R. Marinković, Ruke, 238, i iz ostaloga se teksta vidi da je posrijedi personifikacija); Bijedin grad (V, u pripovijeci), Idi, bedo bedina (I. Andrić u Vj. 29. 11. 59. 13); bujičini skutovi (Kurl. 202), kugin, AR, gdje se i kaže da pripada kuzi kao ženi, a u V s. v. kuga: »Srbi kažu da kuga živi kao žena«, usp. Šenoa: Kugina kuća; lutkine oči (Svil. pap. 70, i zbog glasovne zapreke); pitino dijete (V), -in zbog dijete; Strmendušina ograda (Kurl. 10, Neispl. 214), =a zemlja (Kurl. 9, Neispl. 214), ime njive, ali -in nije samo zbog vlastitoga imena, nego što je za siromašne Kurlane kao živo biće: » ... njihova dobra Strmenduša, hraniteljica obitelji« (Kurl. 10); Ja sam čemer varkinih sp'rala (Ujević, Žedan kamen ..., 163).

174. Posebnu skupinu čine pridjevi od imena nebeskih tijela. Ona su neživa bića, što se za mjesec odražava i u deklinaciji (vidim mjesec!), i pridjevi su mjesečni, sunčani, zemaljski. Pridjevi: mjesečev, sunčev novijega su postanja i prve potvrde pokazuju da je posrijedi bila personifikacija: da on uzme sunčevu sestricu, mjesečevu prvobratočedu (V)

[41] Đ. Daničić, Srbska sintaksa, str. 24. i 25, Stevanović, Posesivne forme, str. 11–14, P. Skok, Zbog čega nastadoše pridjevske izvedenice jugov i mrazov?, PSKJ, III, II, 1, str. 21–23. Za jugov to kaže i Vondrák, str. 523.

– Očajno pogleda srebrno blijedo mjesečevo lice (Iverje, 16). Kasnije se to zaboravilo i danas se na personifikaciju više i ne misli. Uz to se mjesec, sunce, zemlja smatraju vlastitim imenima, što se odražava i u pravopisu (veliko *M*, *S* i Z!). Kasnije se počeo upotrebljavati i zemljin (*Z*), mjesečni se stegnuo na značenje mjesec kao dio godine. Pridjevi Marsov, Saturnov, Uranov, Venerin razumljivi su i zbog toga što su izvedeni od imenica koje su i onako imena.

175. U novije su se vrijeme ovim sufiksima počeli izvoditi pridjevi od vlastitih imena poduzeća, ustanova, novina časopisa i sl.: »Jadranov« film, »Jugotonove« prodavaonice, »Jugovinilovi« proizvodi, Kalnikovi proizvodi, »Konzumove« suhe šljive, NIP-ovo izdanje, »Nolitova« izdavačka djelatnost, »Obzorov« feljtonist, »Poletovi« prilozi, »Pozorov« pravopisni sistem, »Sljemenova« proizvodnja, »Standardov« namještaj, Tajmsov izvještaj, »Timesove« tvrdnje, Uluhova izložba, Uneskov, »Varteksova« predionica, Vesnikov leksikon, »Zagrebova« serija (crtanih filmova), Akademijin Rječnik, »Borbina« nagrada, »Epohin« plan, »Industrogradnjinih« 37 kompletnih tvornica, »Iskrini« stručnjaci, »Krekina« mreža restorana (rudnika lignita »Kreka«), Kulturina izdanja, »Lokomotivin« upravni odbor, Pravdin članak, Spartino igralište, revija »Vesninih« filmova, Zadrugino bankarsko odeljenje, festival »Zetinih« filmova, »Zorina« izdanja, Zvijezdina roba (trg. pod. Zvijezda).

176. Početak je ovoj pojavi negdje potkraj 19. stoljeća. Najstariji je primjer Zadrugin, Pol. 17. 7. 1911. (u Pol. 9. 7. 61. 8). Te godine i N. Andrić ustaje protiv pridjeva koalicijin i »Slobodin«, Branič jezika hrvatskoga, Zgb, 1911. str. 47. i 48, ali sam piše *odbornik Matičin*, ib., str. 3. Pojava se proširila poslije drugoga svjetskoga rata tako da je danas u publicistici sasvim obična. Na to je vjerojatno utjecalo i podruštvovljenje poduzeća, ustanova i sl., ali kako su se i inače smatrale pravnim osobama, možemo smatrati da je proširenje sufiksa -ov, -ev, -in i na tu kategoriju normalan jezični razvoj. Vidljivo je to na pridjevima od imenice Akademija kao naziva određene ustanove. Težilo se da pridjev bude Akademijski, npr. Akademijski rječnik, NVj., 17, 1909, str. 36. i dr., Branič jez. hrv., 55, Skok, J, 1, 118, ali se danas upotrebljava gotovo bez izuzetka Akademijin. I Skok na istoj strani piše Akademijina kolekcija, a na idućoj =ina izdanja, =ina Rječnika. Akademijski se danas upotrebljava kad se misli na više akademija, npr. Akademijski savjet, ELZ, 1, 53. Ipak rijetki su pridjevi od općih imenica koji su samo dio naziva.

177. Katkada se pridjevi tim sufiksima tvore od imenica za oznaku pojedinih dijelova biljaka, tvari dobivene od biljke ili imenica koje doduše označuju biljku, ali nisu naziv pojedine vrste: bostanovo sjeme, V, jer V ima bostan 1 'Melonengarten' 2 'Melonen selbst'; brazgov (AR, RK, o tikvi, leksička riječ, a vjerojatno i arh.); drenjinova rakija (AR) od drenjina (plod), analogijom prema šljivova, kruškova rakija; gašljikov (V), vjerojatno arh.; grmov (V), jer je u V grm jedna vrsta hrasta; kaučukov (AR, D, T), drvo je kaučukovac; kininovo drvo (RK, T); ko-

mova rakija (V, AR, T), analogijom kao i drenjinova; korijenove dlake (bot), korjenove grane (AR), korenov samoglasnik (St. Novaković, Gram., 1902); likov: lȉk (AR, D, T), uz ličnī; -ov je vjerojatno zbog izbjegavanja neutralizacije s ličnī: lice; lozov (AR. D), uz =ni, =in; ševarov kućerak (Neispl. 11) =a polukuća (Kurl. 7); tamjanov: ... ići ću ka gori smirnovoj i ka humu =u (Daničić u AR s. v. smȉrnov), gdje je tamjan shvaćeno kao biljka; od tamjan kao predmet javlja se tamjanski, npr. = miris, Neispl. 359 (usp. i starije livanov!); trnov (V, D, T) =a ograda, = vijenac; trsov i trsni (B s. v. ušenac; vinov, samo uz loza, inače vȉnski; gomoljeva koža (bot., 1 p.); biljkin (P), obično biljni; čaškin listić (D); gumino drvo (RK), jezgrin sok (ZT), u sustavu bi bilo dosad nezabilježeno jezgreni; klicin (bot., 1 p.), uz klični, -in vjerojatno zbog glasovnih razloga; sjemenkin (bot., 1 p.), razlog kao i klicin.

Skupȉna je vrlo šarena, a uzroci različiti, a koliko su botanički termini, to jednim dijelom dolazi i odatle što se botaničari s tim sufiksima često susreću, a nisu svjesni da se njima izvode pridjevi od naziva za pojedine biljke, a ne od drugih imenica iz toga područja.

178. Ta skupina čini prijelaz od gradivnih pridjeva u kategoriji naziva za biljke do gradivnih pridjeva od različitih gradȉvnih imenica:

-ov: afionov (RSR), uz =ski, akvamarinov (RSR), uz =ski, alabastrov (RSR), uz =en, alemov (AR u jednoj pjesmi), amonijakov (RK, T, RSR), uz =čni, antimonov (RSR), uz =ski koji je, čini se, običniji, atomov (RSR), obično =ski, azotov (RSR), obično =ni, berilov (RSR), uz =ski, biserov (V, AR), uz =ni, cinkov (D, T, RSR), uz cinčan(i), cȉnkan(i), čelȉkov (rijetko i AR ga upućuje na čeličan; Njegoš ima čelikova sablja, brilijantovi prsteni i D. Vušovȉć kaže da su takvi pridjevi prema ruskom, JF, 9, 124), grafitov (RSR), uz =ni i =ski, ilov (AR, =a peć, Šenoa, jedan od rijetkih starijega postanja), jantarov (AR), obično =ni ili =skȉ, jaspisov (RSR), kisikov (D), koksov (RSR), obično =ni, kromov (RSR), uz =ni, lakmusov (RSR), limov (AR), danas limen(i), manganov (publ., 1 p.), natrijumov (RK, T, v. natrijev), plutov (D), uz =en(i), =ni, sapunov (AR), obično =ski, sumporov (RSR), obično =ni i =ski, šećerov (V: n. p. glava, vjerojatno zbog te imenice), danas =ni, talkov (RSR s. v. federvajs), terpentinov (= ulje, publ.), obično =ski, ugljenikov (RK, T), uz =čni, ugljikov (B, i upućuje ga na =čni), uranov (RSR, publ., -ov možda i zbog Uran, =ski B, D, RSR, publ., katkada oba u istom članku, npr. uranska, uranova ruda, Vj. 3. 7. 59, uranski, uranov, Vj. 21. 7. 60. 8), vodikov (D v. vodȉčni);

-ev: (svi su neoznačeni iz RSR) barijev, berilijev, cerijev, gadolinijev, galijev, helijev, kadmijev, kalcijev, kalijev D, litijev, magnezȉjev (i =ski), minijev, natrijev (RSR, B s. v. natrij, RSR i =ski, natrijeve pare 2x u članku o raketi, naslov: =ski signali, Vl. 24. 1. 61. 8), osmijev, plutonijev i =ski, radijev i =ski, radijumski RK, rodijev;

-in: milovkin (RSR s. v. federvajs), kredin (publ., 1 p., =ni D, RSR), naftin (publ., uz =ni, =eni), živin (D, T, publ.).

Kao što primjeri pokazuju, taj je tip u nastajanju, velik broj pridjeva ima usporedne likove s drugim sufiksima, te je zadatak terminološke, normativne i purističke literature da tu kategoriju svestranije razmotri. V. Njegovan daje prednost sufiksima -ni, -en i -ski. Uz citat naveden u § 251. kaže i ovo: »U prvi mah izgleda da bi bolje bilo kalijumov, natrijumov, aluminijumov, srebrov, kao što to mnogi i pišu. Ali ... ti pridevi treba da znače svojstvo, a ne posedovanje. Ne kaže se zlatov prsten, srebrov sat ...«, NJ, VI, 108.

179. Katkada se tim sufiksima tvore pridjevi i od ostalih imenica za neživo:

-ov: domov (AR, 1. p., danas domski), ekvatorov (RK, RSR, obično =ski, =ijalni), grobov (AR, 1 p., obični =ni), hatarov, haterov (AR, RK, samo u posl.) kalendarov (AR, 1 p., obično =ski), kosinusov (RSR, uz =ni), kotangensov (RSR), kotlov (T, obično kotlovski), orkanov (RSR uz =ski koje je obično, =ov možda kao i jugov ili iz kakvog pjesn. teksta), polov (RK, T, obično polarni i u tim rječnicima), pršljenovo oko (ZT, -ov jer ima oko, ali je i u samoj ZT dva puta =ski: = lûk, =o tijelo, što je normalnije), sandukov (AR, 1 p. iz n. pj.), sinusov (RSR, uz =ni), trouglov (RK), uskrsova jaja (V; D upućuje na obično =ni), vansredišnikov (T, 'ekscentrični', grub barbarizam), vidikov krug (RK, T, normalnije mjesto obje riječi obzor, horizont, vidno polje);

-ev: badnjev (V, gdje je označen kao prov.), bojev (samo u vojnoj term., rusizam, boevoj), češljev (AR, bez novijih p.), kaljeva peć (Kurl. 111), studenčev (AR, 1 p.), želučeva usta (B. kao med. term., -ev vjerojatno zbog usta, obično želučani i kao med. term.);

-in: aortin (RSR, ZT, aortalan, tj. =ni, RSR), bančin (RK, T), bankin (RSR) i danas se upotrebljavaju u značenju 'koji se odnosi na bilo koju banku', ali je obično, i normalnije, bankovni, bankarski; bankin bi bilo dobro kao odnosni prema jednoj određenoj banci (kao Akademijin), česmin (AR, P), normalnije, i obično česmeni (RK, T, =en AR, P), česmenski (AR, česminski (AR i u Oriovcu gdje je u svakodnevnoj upotrebi), čiodin (RK, T), dugin (=e boje, publ., 1 p.), ekliptičin : ekliptika (RK), ekliptički i ekliptičan (tj. =ni, RSR) što je normalnije, elipsin (= fokus, NJ, 4, 101, eliptički, eliptični, ELZ, 2, 252, što je normalnije), podizanje galerijine zgrade (u Beogradu, publ., o zgradi određene ustanove, zbog čega bi trebalo G=), gozbin (AR iz Stul., normalnije gozbeni dovoljno potvrđeno), gušteračin (D, ZT, =ni B što je normalnije), koronin (: Sunčeva korona, publ., 1 p.), košuljin (Sv. Ćorović), kotaričin (Kurl. 199), krúpin oblak (Neispl. 204, 429), kuglin (D), lađin (AR, obično lađeni), lampin (AR, 1 p.), pesmin (RK, T), poštin (V, – Maretić u AR kaže da je vjerojatno od pošta u značenju čovjeka koji raznosi poštu, danas samo poštanski), prečagin (B s. v. kila, opna, zapaljenje, u abecednom redu prečagni, ZT ima prečažni, prečaga u Hrv. ošit,

a prema njemu bilo bi ošitni), sjekirin (AR, 1 p., uz =ni, oba rijetko, običnije gen. sjekire, školjčin (RK), vladin (u početku i =ni, ali je prevladao prvi, prihvatljivo tumačenje u Js), vrzino kolo (leksička veza, premda Božić ima vrzine misli, Neispl. 112).

180. Sufiksom se -ov, -ev, -in katkada tvore pridjevi i od imena rijeka i planina:

– *Kozarin:* Oživjeli su =i proplanci, B. 2. 4. 61. 16, primjer u članku gdje se vrlo često spominje Kozarski odred;

– *Krkine cjevčice* (sadrene cjevčice na rijeci Krki), Vj. 29. 6. 61. 8, Krkin izvor, Pol. 9. 7. 61. 13;

– *Neretvini pritoci*, Vj. 15. 11. 55, =e blatije, Vj. 28. 6. 59. 2, u istom članku Neretvanska blatija;

– *Nilov:* ... većina Nilovih izvora, B. 2. 12. 60. 7.

U zagrebačkom Popisu ulica i trgova, Zagreb, 1956, nalazi se Miljacka ulica, Sutjeska poljana, =a ulica, Učka ulica, što se može tumačiti mutacijom, ali se u Vj. 1. 7. 61. 2 zahtijeva da se zovu Miljackina, Sutjeskina, Učkina. Boranić je pridjeve Savin, Dravin, Dinarin, Velebitov s pravom označio kao pogrešne (9. izd., str. 60, 10. izd., str. 63) jer se općenito upotrebljavaju savski, dravski, dinarski, velebitski ili gen. Save, Drave, Dinare, Velebita, a tako i kozarski, neretljanski ili neretvanski,[42] nilski (Nilov može biti i zbog personifikacije: Egipat je Nilov dar). Nemam podataka koliko se upotrebljava Krkin,[43] Sutjeskin i Učkin u krajevima uz njih, ali znam da se u Sarajevu ne upotrebljava Miljackin, nego ili gen. (korito Miljacke) ili prijedložna veza (drveni most na Miljacki, most preko Miljacke), a tako je i vrelo Bosne, vrelo Hrasnice. To pokazuje da iako neka imena te kategorije imaju glasovnu zapreku za sufiks -ski, ipak sve pokazuje da je tvobra sufiksima -ov, -ev, -in u toj kategoriji još uvijek individualna pojava (kao i mutacija), iako su posrijedi vlastite imenice.

–(a)n

181. Pridjeva sa sufiksom -(a)n ima izvedenih od imenica, glagola, pridjeva, priloga i prijedloga. Sufiks je živ i vrlo produktivan.

[42] B. Šljivić–Šimšić u članku »Neretvanski ili neretljanski«, NJ, 8, 189–195, kaže da se pridjevi sa sufiksima *–ski* od imenice Neretva rijetko upotrebljavaju, da je češće Neretvin, a najčešće sintagma s posesivnim genitivom. Posljednje je prihvatljivo, a prvo dvoje tek djelomično, jer i njezine potvrde proturječe takvim tvrdnjama.

[43] Od Krka bi bilo normalno krčki, ali nemam potvrde osim AR, a i taj od Krka, manastir (vjerojatno na rijeci Krki). Malo je vjerojatno da je Krkin zbog izbjegavanja neutralizacije s krčki : Krk.

Način tvorbe

182. U tvorbi tim sufiksom nekoliko imenica odbacuje završetke -(a)k i -ka: izuzetan : izuzetak, napredan : napredak, nazadan : nazadak, postotan : postotak, izniman : iznimka, zagonetan : zagonetka, ali se zbog općega značenja sufiksa -(a)n u pojedinim primjerima može pretpostaviti i druga osnova.

183. Ako imenica ne odbacuje -(a)k, tada se pridjevi tvore s umetnutim *a:* pristupačan : pristupak, probitačan : probitak (zabilježen je i probitan, ali bez novijih potvrda), trenutačan : trenutak (trenutan može biti i od trenut, riječ zabilježena u rječnicima), i dostupačan : (nezabilježenom)dostupak, ali samo B, običnije je dostupan, od rus. dostupnyj (gdje ima i dostup), jer u našem jeziku nema ni imenice ni glagola s tom osnovom.

184. Prema imenicama alotropija, difuzija pridjevi su alotropan, difuzan, ali je vjerojatnije da su preuzeti (FWB ima allotrop, diffus).

185. I imenice na -je, -ja u tvorbi odbacuju te završetke, pa i tada kad se *j* stapa s glasom ispred sebe, ali drugih primjera nema osim saučestan: saučešće (=an pogled, Tel. 17. 3. 61. 13) i žedan : žeđa. Od imenice sreća pridjev ima dva lika: sretan i srećan. U AR prvi ima mlađe potvrde, ali je očito da je sretan iz starijega jezičnog razdoblja (dok je riječ sreća bila etimološki jasna), a srećan novija tvorba prema današnjem liku riječi sreća.[44]

Od čudo je po pravilu čudan; čudesan je od starije osnove čudes-, a danas se ta dva pridjeva značenjem razlikuju.

Od konac, gen. konca 'kraj' pridjev je konačan, a od 'pribor za šivanje' končan.

186. Ispred sufiksa -(a)n mijenjaju se suglasnici *c, k* u *č, g* u *ž, h* u *š:* konačan : konac, polovičan : polovica, pravičan : pravica . . . ; bučan : buka, dičan : dika, mračan : mrak, sočan : sok . . . ; brižan : briga, dužan : dug, složan : sloga, snažan : snaga, tužan : tuga, vlažan : vlaga . . . ; grešan : grijeh, siromašan : siromah, strašan : strah, uspješan : uspjeh . . .

187. Od pridjeva s našom osnovom na *k* izuzetak je od toga pravila samo pridjev dočekan (da ne bude dočečan), ali i taj samo u jednom primjeru dočekni domaćini (Gluvi b. 227) jer je običnije dočekljiv. Od stranih je osnova burleskan : burleska, groteskan : groteska, jer bi promjena *k* u *č* izazvala i promjenu *s* u *š*, a to bi pridjev previše udaljilo od osnove, ali je ovdje posrijedi zapravo preuzimanje stranoga pridjeva kao što pokazuju pridjevi baladeskan (baladičan) i pitoreskan,[45] gdje se *k* iz istih razloga ne mijenja u *č*.

[44] Stj. Ivšić u članku »Kako ćemo pisati: srećan ili sretan«, NVj, 18, Zgb, 1910, str. 667–671, kaže da je sretan od *sъrętьnъ : *sъręt–ja kao što je žeđbnъ : *žęd–ja.

[45] FWB za burlesk, pittoresk naznačuje porijeklo lat. → ital. → franz., za groteak griech. → lat. → ital. → franz., a Meyer-Lübke za francuski sufiks -esque kaže da je od tal. -esco (§ 140).

188. Suglasnik *g* ostaje nepromijenjen samo u anologan: analogija (pored analoški i analogijski), što je zapravo preuzimanje stranoga (grč. análogos, FWB analog).

Suglasnik *h* u grahan, grahna, samo u P (bez značenja i drugih podataka).

189. Ako osnova završava na -st, skupina ostaje nepromijenjena: bolestan, mastan, radostan, žalostan ..., ali se analogijom prema ostalim padežima i ostalim rodovima *t* katkada gubi i u nom. jd. m. r. pa su neki od njih tako zabilježeni i u pojedinim rječnicima, masan : mast, pakosan : pakost, posan : post u V, RK, D, T, ali svi upućuju ove likove na mastan, pakostan, postan. Pridjev raspustan RK i T imaju samo u liku raspusan, a obijestan samo obes(t)an, RK posebno raspusni, B i D samo raspusni, obijestan; V prvi samo u ž. r.: ràspusnā (knj'ga), što je odnosni pridjev sa sufiksom -ni, a drugi samo obijesan s napomenom da se govori u Risnu i bez ekavske varijante, dakle obilježen kao provincijalizam; P raspustan i obijestan.

190. Ako je pridjev leksička riječ, tj. ako je veza s osnovom prekinuta, tada je obično i u nom. jd. m. r. bez *t*. Tako AR ima inokostan s napomenom da postaje jamačno od 2. inokost i da je oblik bez t običan i u nom. jd. m. r., što potvrđuju i drugi rječnici: B inokosan i inokostan, a V, RK, D, T, samo inokosan.

Pridjevi lȃsan (odr. lȃsnī) 'lak' i lástan, lásna (odr. lâsnī) 'udoban, besposlen' vjerojatno su oba od imenice lâst, a različite likove i akcente imaju iz težnje da se pojedina značenja razlikuju i posebnim jezičnim znakom.

Od osnova sa skupinama -št, -zd, -žd pridjevi su vrlo rijetki:

-čudovišan: čudovište samo RK, T, odr. oblik (ili odnosni pridjev) čudovišni P;

-nuždan: nužda B i D, nuž(d)an RK, nužan, nuždan T; uz nužan P dopušta i nužan kao ustupak razgovornom jeziku;

-pozan je zabilježen u suvremenim rječnicima samo tako, jer je leksička riječ (stsl. pozdьnъ od pozdě 'kasno' koja se danas ne upotrebljava).

Iz svih tih primjera proizlazi pravilo: od osnova na -st, -št, -zd i -žd u nom. jd. m. r. glasovi *t* i *d* ostaju ako je veza s imenicom očita, a mogu se izgubiti ako je prekinuta.

191. Ako se osnova završava na *l*, to *l* u svim padežima i rodovima osim nom jd. m. r. dolazi na kraj sloga i katkada se zamjenjuje sa *o*, i u nekim je pridjevima prodrlo i u nom. jd. m. r., npr. dokon, kaon, misaon, tako da zapravo i nemamo više sufiks -(a)n nego samo -n. Kako su takvi likovi za tvorbu neproduktivni, nema te pojave u novim tvorbama, a i neki se s takvim -on vraćaju na izvorni oblik, npr. P kaon upućuje na kalan, ili uzimaju drugi sufiks: kaljav, kalovit.

Značenje

192. Pridjevi sa sufiksom -(a)n znače da je što onakvo kao što pokazuje imenica u pridjevskoj osnovi: apsurdan zaključak, bijesan pas, bolestan sin, brižna majka, čudan čovjek, dosadan posao, glasna truba, hladno oružje, koban znak, lažan novac, ljubomorna žena, mirno dijete, močvaran teren, mračna ulica, mučan posao, naporan rad, oprezan čuvar, otrovne gljive, pametan gospodar, radostan otac, savjestan činovnik, siromašna žena, slastan zalogaj, slavno djelo, slobodan narod, složna braća, smiješan događaj, strašan oganj, tamna soba, ugodna stolica, uspješan rad, vlažno tlo, zračan podrum.

193. U četrdesetak pridjeva sufiks -(a)n označuje obilje onim što znači imenica u pridjevskoj osnovi. Jednima je to značenje već zabilježeno u rječnicima:

brižan – AR: među ostalim, sorgenvoll,
cvjetan – AR: pun cvijeća, okićen cvijećem,
dičan – AR: kojemu je dika, koji je pun dike,
dračan – AR: pun drača,
glasan – AR: b) u kojega je jak glas,
gnjevan – AR: pun gnjeva,
hljeban – V: n. p. mjesto, t. j. gdje ima dosta hljeba,
jušan – D: qui contient beaucoup de bouillon,
krušan – D: rušan i krušan bien pourvu de toutes sortes de biens,
mastan – AR: pun masti, mašću začinjen ili uprljan,
mliječan – AR: pun mlijeka, obilat mlijekom,
riban – V: bogat ribom,
rojan – AR: u koga je bogat roj ili u kojega je mnogo rojeva,
rušan – D: rušan i krušan plein de toutes les grâces de Dieu!
sočan – BI: što ima soka, što je puno soka,
stočan – V: bogat stokom,
zaslužan – V: verdienstvoll,
žitan – V: reich an Getreide z. B. das Jahr.

Drugi to znače u primjerima u kojima dolaze, npr. rodna loza, sušna godina, vrletna zemlja.

194. Treći imaju usporedne likove sa sufiksom -ovit (-evit): blatan-blatovit, brdan-brdovit, čudan-čudovit, grešan-grehovit, grozan-grozovit, jadan-jadovit, krečan-krečovit, plodan-plodovit, smiješan-smjehovit, suzan-suzovit, tajni-tajnovit, vječan-vjekovit, ali su pridjevi sa sufiksom -(a)n običniji. Gotovo se podjednako upotrebljavaju pridjevi: 1. kišan i kišovit; 2. kalan (kaon) – kalovit, dubretan – dubrevit; 3. mrazan – mrazovit, ledan – ledovit, ali se prvi upotrebljavaju vrlo često, drugi rjeđe, a treći vrlo rijetko.

195. Budući da se imenica hlad udaljila od pridjeva hladan, načinjen je od nje nov pridjev – hladovit, koji RK prevodi sa schattig, schattenreich (kao i sjenovit), a ne sa kalt, kühl; glasan (koji ima jak glas) i gla-

sovit (čuven) danas su razgraničili značenja (u AR ima dovolnjo starijih potvrda u kojima glasovit znači isto što i glasan), a teži tome silan i silovit, strašan i strahovit.

196. Sa sufiksom -at imaju usporedne likove jušan-juhat, rušan-ruhat, mesan-mesat i rosat (Neispl. 387) uz rosan. Ako pogledamo osnove sa sufiksom -at, vidjet ćemo da su usporedni pridjevi sa -(a)n od osnova koje su netipične za pridjeve sa sufiksom -at.

197. Češća je usporednost sa sufiksom -nat, gdje i jedni i drugi pridjevi znače da je što od onoga što označuje imenica u pridjevskoj osnovi, a time je implicite rečeno i obilje (svi neobilježeni primjeri iz građe su MH):

kožni pas	– kožnati pojas
= torba	– =a torba
mesno srce (AR)	– mesnato srce (AR)
= goveda	– =a marva (R)
papirni dinari	– papirnati novac
=a forinta	– =a moneta
=e kese	– =a vrećica
=i zmaj	– =i zmajevi
=i zakoni	– =a rezolucija
rosne vlati	– rosnata trava
=i lotos	– =o lišće
=e usne	– =a ruka
=a zora	– =a zora (AR)
slamni šešir	– slamnati šešir
slamni krov	– slamnati krov
travni sag	– travnati tepih (publ.)

uz velik broj tih pridjeva uz druge imenice gdje se također -(a)n i -nat po značenju izjednačuju. Rjeđe dolaze pridjevi rožan, rušan, ali i oni imaju usporedne likove rožnat, rušnat.

198. Usporedne likove sa -av imaju pridjevi: 1. blatan-blatav, gnojan-gnojav, znojan-znojav; 2. dračan-dračav, kalan-kaljav; 3. čađan-čađav, hrskavičan-hrskavičav, sluzan-sluzav. U prvoj su skupini običniji pridjevi sa -(a)n, u drugoj se upotrebljavaju podjednako, ali svi rijetko, u trećoj su običniji sa -av (što je i razumljivo) jer je samo jezičav od imenice m.r., ali ja bih rekao da je od glagola jezičati premda ga nisam našao zabilježenog. Razlike među njima nema nikakve. Za neke bi se teoretski mogla postaviti, npr. kalan. gnojan, znojan 'pun kala, gnoja, znoja', a kaljav, gnojav, znojav 'koji se (često) kalja, gnoji, znoji', ali s jedne strane samo bi prvi bio prema glagolu na -(j)ati, ali taj pridjev nije čest, dok bi druga dva bilâ netipična, a s druge strane, što je mnogo važnije, tu razliku ne potvrđuje ni jedan primjer. Bit će dovoljno spomenuti da V znojan upućuje na znojav, a znojav prevodi 'im Schweisse',

a kao potvrdu navesti nekoliko karakterističnih primjera iz kojih se jasno vidi da znojav nije onaj koji ima običaj da se znoji, nego koji je znojan: ... znojav i namučen (Neispl. 55) – ... stade vikati na krčmara, koji se znojav užurbao oko stolova (ib., 231) – ... on bi se ispravio nad njima, vruć, znojav (Ne tugui, 137) – ... veseo, lica crvena i znojav (Bihorci, 146) – Bio je blijed. Od nešta znojav (ib., 150) – Ljudi ih hvataju ... znojavih lica (Deobe, I, 68) – ... ima bombe u šakama, tople, pomalo znojave (ib., 343, v. i str. 231, 327, 331, 420), znojava košulja (Vus, 28. 10. 59. 13) – ... došao je unutra kapetan Radišić, znojav i umoran (Vus, 19. 7. 61. 9).

199. Pridjevi blatan, krečan, prašan imaju usporedne likove sa sufiksom -njav, blatnjav, krečnjav, prašnjav bez razlike u značenju, ali su prvi običniji (drugi su zapravo i načinjeni od prvih sufiksom -jav).

200. Dvadesetak pridjeva sa sufiksom -(a)n ima usporedne likove sa -it, u većini bez razlike u značenju. Podjednako se često upotrebljavaju: različan : različit, vječan : vječit. Pridjev razložan i razložit imaju približno isti broj potvrda, ali razložan ima više novijih; ponosan, prkosan, sumporan, uzoran običniji su nego ponosit, prkosit, sumporit, uzorit, a izrazit, rječit, zavojit nego izrazan, rječan, zavojan; temeljan i temeljit V ima oba u značenju 'zdrav, krepak', ali se osim toga temeljan upotrebljava samo u Srbiji u značenju 'dobar, solidan' (NJ, II, 24, RK za temeljan 2 protivno površan), a u Hrv. temeljni u značenju osnovni (po tome onda i solidan), a temeljit u Vukovu značenju i u značenju 'radikalan, solidan'. Potvrde u građi MH iz Hrv. za temeljan u Vukovu značenju samo iz Maretić-Ivšićeva prijevoda Homerovih djela, što je najvjerojatnije i preuzeto iz V.

Jedino se u značenju podudaraju u potpunosti pridjevi potreban i potrebit. Potreban V prevodi 1. notwendig, 2. hilflos, arm, a potrebit upućuje na potreban 2. ali se u Hrv. i potrebit upotrebljava u oba značenja, potvrđeno u građi MH; potrebit se u novije vrijeme sve manje upotrebljava.

201. Sufiks -(a)n ima veći broj usporednih pridjeva sa sufiksom -(lj)iv, ali u svakom primjeru nije lako odrediti kad su posrijedi usporedni pridjevi, a kad je ukrštanje imeničkih i glagolskih osnova. Sa sigurnošću možemo tvrditi da su oba od jedne, imeničke osnove tek tamo gdje od iste osnove nema glagola, npr. pohotan-pohotljiv, žučan-žučljiv, milostan-mīlostiv, radostan-rādostiv (vrlo rijedak) bez vidljive razlike u značenju. Akcenat pokazuje da je pridjev žālostiv od imenice žālōst, a ne od glagola žalòstiti se iako se po značenju donekle razlikuje od žalostan. Vrlo je blizak deverbativnim pridjevima na -iv, a u novije vrijeme teži da se s njima i akcentom izjednači (žalòstiv).

202. Po značenju se razlikuju razuman-razumljiv, strašan-strašljiv, pa možemo reći da su oni sa -(a)n načinjeni od imenica razum, strah, a ovi od glagola razumjeti, strašiti (se).

203. Ostali pridjevi, npr. plačan-plačljiv, prijevaran-prevarljiv, razgovoran-razgovorljiv, skrban-skrbljiv, stidan-stidljiv, zaboravan-zaboravljiv, zamoran-zamorljiv, zanosan-zanošljiv, zarazan-zaražljiv, jednaki su po značenju i zato ih je teško razgraničiti, prijevaran je od prijevara, ali to može biti i prevarljiv. Formalna se razlika nalazi tek u čestoti suvremene tvorbe pridjeva sa sufiksom -ljiv. Ipak, koliko su i jednaki po značenju, to je u prvom redu zbog širine, općenitosti značenja sufiksa -(a)n.

204. Pokušaj V. Anića u članku »O pridjevima na -(a)n i -ljiv od istoga korijena ili osnove« (J, 7, 111–115) da pronađe razliku ostao je pokušajem što je i razumljivo zbog općega značenja sufiksa -(a)n, drugo, što nije dovoljno uočio ukrštanje glagolskih i imeničkih osnova, odnosno koliko se pridjevi razlikuju da se razlikuju baš po tome što je jedan od imeničke, a drugi od glagolske osnove, premda je glasovni sastav osnova, isti, npr. brižan 'koji je pun brige, koji je u brizi, koga briga mori' i brižljiv 'koji se brine'. Oba u AR imaju u većini primjera tu razliku u značenju, imaju je baš zbog toga što je brižan izveden od briga, a brižljiv od brižiti (se), glagola koji je u AR dobro potvrđen. A da i nije, razliku bismo u značenju mogli objasniti općom jezičnom težnjom da sinonimi, ako imaju veću čestotu na istom području, s vremenom razgraniče značenje (ili se jedan od njih izgubi). Ta bi težnja brižljiv vrlo lako dovela do spomenutoga značenja zbog velikoga broja pridjeva sa sufiksom -ljiv od glagolskih osnova.

205. Anić katkada nije ni primijetio da uzima odnosni pridjev (sa sufiksom -ni), dakle pridjev koji po svojoj prirodi i ne može biti jednak s onim na -ljiv, npr. govoran, popravan, mirisan, premda za prvi kaže 'koji pripada govoru', za drugi ima primjer popravni dom, za treći mirisni trgovci, uzet iz AR s. v. mirisan iz razdjela b. gdje stoji: 'mirisan je onaj, koji u kakvojgod svezi stoji s mirisom ili s mirisima' i gdje se u primjeru izričito kaže da su to trgovci »koji začine prodaju«. Posljednji primjer pokazuje i njegovu metodsku pogrešku na koju ga je navela težnja da po mogućnosti nađe što više razlika: on uzima one primjere gdje se ta razlika vidi, a zanemaruje velik broj primjera istoga pridjeva u kojima razlike nema.

206. Usporedne likove sa -an imaju pridjevi kož(a)n, kreč(a)n, loj(a)n. raž(a)n bez razlike u značenju. (Potanje kod -an.)

207. Sa sufiksom -en usporedne likove imaju samo tri pridjeva: ledan, medan, mjedan. Posljednji je slabo potvrđen (AR, B); ledan i medan i danas se upotrebljavju, iako rijetko[46] (već ih Vuk upućuje na leden, meden), a koliko se upotrebljavaju u istom značenju, obično se ne upotrebljavaju u istom stilskom sloju.

[46] Vondrák kaže da su ta dva sufiksa imala usporedne likove i u stsl. i spominje nekoliko primjera, npr. drěvěnъ-drěvьnъ, měděnъ-mědьnъ, ocьtěnъ-ocьtьnъ (§ 480. i 482).

208. Primjeri kao čemeran – bitter wie čemer, V, grimizan 'boje kao grimiz', AR, snježan 'bio kao snijeg', D, (uz značenja 'pokriven snijegom' i 'od snijega') pokazuju da sufiks -(a)n može doći i u kojem posebnom značenju.

209. Iz svega što je rečeno može se zaključiti da je značenje sufiksa -(a)n vrlo široko, općenito, a to zapravo znači da je semantički prazan. Drugim je to riječima već rekao P. Skok: » . . . sufiks -n u današnjoj našoj jezičnoj svijesti nema nikakvo određeno semantičko značenje, nego samo morfologijsko, tj. kaže, da se izvjesna osnova ima smatrati pridjevom« (PSKJ, III, II, 1, Sarajevo, 1951, str. 20).[47]

210. Razumljivo je dakle što taj sufiks ima usporedne pridjeve s velikim brojem ostalih sufiksa i da traženje razlika u svakom paru ne može dati pozitivnih rezultata. Ipak, broj usporednih pridjeva u pojedinim kategorijama nije velik, a na osnovi se sadašnjega materijala i općih jezičnih tendencija može reći da će jedni parovi razgraničiti svoja područja, a u drugima će se jedan od usporednih pridjeva izgubiti.

Za sustav pridjevske tvorbe kakav je naš, tj. gdje nema mutacije, potreban je jedan pridjevski sufiks bez određenoga značenja.

Kategorijsko ograničenje

211. Sa sufiksom se -(a)n veoma rijetko tvore pridjevi od imenica za oznaku čovjeka. Ima ih samo desetak (od 460): čovječan, čuvaran, danguban, junačan, licemjeran, osoban, pustolovan, radišan, siromašan, a ovamo bismo mogli ubrojiti još ličan 'osoban' i krvoločan.

Od imenica za oznaku životinja i biljaka još su rjeđi:

riban – V: fischreich, plenus piscium
stočan – V: 1)n. p. zemlja, t.j. gdje ima dosta stoke, reich an Vieh
lučan – V: mit Knoblauch gewürzt
pšeničan – V: obično o kruhu
ražan – V: n. p. hljeb, slama, Rogen-
rogozan – V: von rogoz
žitan – V: reich an Getreide, z. B. das Jahr

ali rijetko je koji od njih danas običan kao npr. riban u vezi ribne rijeke 'bogate ribom', pšeničan (žitan nije bio ni Vuku jer uza nj daje primjer: Na ti, snaho, žita, da si žitna . . .); pšeničan nije čist tip, jer kad je riječ o kruhu, pšenica se može smatrati predmetom, a kad nije tada je prije odnosni pridjev sa sufiksom -ni, o čemu će još biti govora.

[47] Da je sufiks -(a)n semantički prazan pokazuje i to što dolazi gotovo isključivo u posuđenim pridjevima, a pretežno i u prefiksalno-sufiksalnoj i složenoj tvorbi, i u takvim složenicama u kojima pridjevi dolaze s njim i bez njega, npr. kratkovid(an) i sl.

-(a)n : ski

212. Katkada nailazimo da se izjednačuju pridjevi sa sufiksima -(a)n i -ski. To u prvom redu dolazi odatle što se u nauci miješa kvalitativan sufiks -(a)n sa odnosnim sufiksom -ni. Ovaj može imati usporedne pridjeve sa sufiksom -ski u istom značenju, npr. u RSR: »dinàmičan, -čna, -čno, – 1. koji se tiče dinamike; koji djeluje unutrašnjom snagom; 2. pun snage, koji djeluje velikom snagom; 3. živahan, promjenljiv, pokretljiv; isto i dinàmički« – »didàktičan, -čna, -čno – poučan, koji poučava; isto i didàktički«.

Za prvi dio prvoga značenja pridjeva dinamičan može biti samo dinàmični, tj. odnosni pridjev od dinamika koji je jednak s dinamički. Usp. -(a)ni : -ni, §§ 240–250, a posebno § 250 s. v. akustičan, kritičan, statičan. Koliko su dinamički, didaktički jednaki sa dinamičan, didaktičan, to je samo po tome što prvi lako dolaze u prenesenu značenju. Zbog toga se u praksi katkada ne pazi koji će se od tih oblika upotrijebiti, ali se u jeziku zapaža izrazita težnja da se uzimaju oni oblici koji se jasno razlikuju, tako da se npr. didaktički, dinamički, mistički, polemički, romantički, upotrebljavaju samo u značenju 'koji se odnosi na didaktiku, dinamiku, mistiku, polemiku, romantiku', a didaktičan u značenju 'poučan', dinamičan – 'snažan, prodoran', mističan – 'zagonetan, tajanstven', polemičan – 'borben, svadljiv', romantičan – 'slikovit, čudesan, pustolovan, fantastičan, nestvaran'. Tako se u RSR razlikuje taktičan od taktički, »tàktičan -čna, -čno, – 1. pun takta, fin u ponašanju, spretan, obziran, pažljiv« – »tàktički – koji se odnosi na taktiku, koji se slaže sa zakonima taktike«. U tom smislu piše i Maretić: »Od imenica grčkoga podrijetla, što se svršavaju na -ika, na pr. kritika, mehanika, poetika, politika, retorika, načinjeni su po pravilu pridjevi, koji znače svojstvo: kritičan, mehaničan, poetičan, političan, retoričan (na pr. pisac kritična uma) ... Mislim da pridjeve na -ičan nije dobro upotrebljavati za pripadanje, na pr. ekonomični razvitak naše države, političke novine o tom su pisale; za to služe pridjevi -ički: ekonomički razvitak, političke novine« (Gram., str. 314). Inače, naši jezičari nisu dovoljno spoznali važnost ove misli pa bih zato ovdje citirao liječnika A. Kostića, koji uz neke zablude u osnovi dobro misli, kad kaže: »Moramo biti zadovoljni što nam naš jezik omogućava da gradimo od stranih reči dve, semantički različne vrste prideva: praktički i praktičan (praktičke vežbe mogu biti praktične i nepraktične), plastički i plastičan (plastični rezultati plastičke hirurgije), reumatična (!) i reumatičan (reumatičke pojave u reumatičnog bolesnika), mikroskopski i mikroskopan (mikroskopski pregled otkriva u organima mikroskopne promene) itd. Nešto što pripada nekom svojstvu ne može da se označuje istim pridevom kojim se ukazuje na obilje tih svojstava ...« (NJ, 4, 313).

Način tvorbe

213. Zbog općega značenja sufiksa -(a)n i zbog toga što nekoliko pridjeva ima osnovu zajedničku i imenici i glagolu katkada je teško odrediti da li je neki pridjev izveden od imenice ili od glagola, npr. prividan : privid ili prividjeti, stidan : stid ili stidjeti se, zvučan : zvuk ili zvučati; rojan je u AR protumačeno 'tko je mnogo ili se često roji, u koga je bogat roj ili u koga je mnogo rojeva' po čemu bi mogao biti i od rojiti se i od roj, možda prvo značenje od glagola, a drugo od imenice; – rögobōran je u AR 'koji rogobori' po čemu bi bio postanjem od rogobòriti, ali akcenat pokazuje da je od rögobōr. Tako i dõhvātan, mīrīsan, õpõjan (opoj je u AR dovoljno potvrđen), põslūšan, ūtješan . . . ; niječan za koji bismo rekli da je od glagola nijekati u AR piše – izveden od imenice nijek (ima V).

T. Maretić u AR kaže da je priličan : prilika, a u Js s. v. doličan da je doličan od dolikovati kao što su priličan, različan prema glag. prilikovati, razlikovati.

Zato se može dogoditi da među deverbativnim pridjevima ima nekoliko za koje bi se moglo smatrati da su izvedeni od imenice, i obratno.

214. Sufiksom se -(a)n tvore pridjevi od svršenih i nesvršenih, prefigiranih i neprefigiranih glagola svih glagolskih vrsta.

Od glagola VI vrste (5): djelovan, poslovan, smīlovan . . . Maretić u Js s. v. doličan kaže da je taj pridjev od glagola dolikovati, što je vrlo vjerojatno jer nema druge osnove.

Od glag. V vrste (27): bujan, izričan, kopan 'koji se lako kopa', okretan, pokajan, pokretan, pomičan, trajan, ustrajan . . .

Od glagola IV vrste (77):

a) svršeni prefigirani: isključan, ispravan, izvršan, podložan, pogrešan, ponizan, približan, zaglušan, zasitan . . .

b) nesvršeni prefigirani: prelazan, privlačan, prolazan, zavisan . . .

c) nesvršeni neprefigirani: brodan, dojan, dvouman, gasan, gojan, mazan, plovan, trošan, žuran . . .

Od glagola III vrste, 1. razr. (11): hitan, poželjan, prešutan, providan, šuman, žudan . . . 2. razr. (5): dostojan, bujan, pristojan, zvečan, zvučan;

Od glagola II vrste (6): izbježan, dosežan, običan, postižan, pretežan . . .

Od glagola I vrste ima nekoliko pridjeva izvedenih tim sufiksom: iscrpan : iscrpsti, odrečan : odreći i tečan (tekući) : teći, od kojih je u Hrv. običan samo prvi; hoćan je napravljen od prez. oblika hoć-, a jestan od 3. l. jd. prezenta glag. biti.

215. Pridjevi izuzetan, poduzetan, preduzetan, probitan (obično probojan) postali su ili od infinitiva s odbačenim -i (ili od glagolskog pridjeva trpnog; akcenat dopušta jedno i drugo: predùzetan (RK) i pròbi-

tan (B) potvrđuju prvi način, a izuzētan, pòduzētan, prēduzētan (sve D) potvrđuju drugi način. Značenje nam sufiksa zbog svoje općenitosti može vrlo malo pomoći. No bio prvi ili drugi način, razlog je odstupanju od pravila u težnji za što izrazitijom osnovom.

Smatram da su zbog istoga razloga nastali i neki pridjevi spomenuti kod sufiksa -at(a)n, a ovdje bismo mogli još spomenuti pridjeve umjetan i znatan za koje Maretić kaže da imaju sufiks -t(a)n (ako drugi nije preuzet ruski znatnyj).

Time je ta pojava dobila jedinstvenije tumačenje, ali sve je to za tvorbu zapravo nevažno jer su gotovo svi primjeri leksičke riječi.

216. Kao što se iz pridjeva moglo vidjeti ispred -(a)n mijenja se, kao i u imenica, *c*, *k* u *č:* pomičan, izričan, odričan; niječan, običan; *g* u *ž:* izbježan, dostižan, postižan, pretežan; *h* u *š:* poslušan.

Značenje:

217. Značenje je općenito kao i u tvorbi od imenica: pridjevi sa sufiksom -(a)n znače da je što onakvo kao što pokazuje glagol u pridjevskoj osnovi.

Jedan dio takvih pridjeva označuje stalno svojstvo, npr.:

dojan – 'koji doji ili koji se muze', AR (danas muzan, npr. = na stoka, B. 21. 1. 61. 1)
mazan – na svim mjestima, gdje je zabilježeno značenje, samo 'razmažen', danas 'koji se (rado) mazi'
podudaran – 'koji se podudara'
pomičan – 'onaj koji se pomiče, nepostojan', AR
potrošan – 'onaj koji se troši', AR
pretežan – 'onaj, koji preteže u prenesenom smislu', AR
privlačan – 'onaj, koji privlači', AR.

-(a)n : (lj)iv

218. U pridjevima upravo spomenutim vidimo značenje koje deverbativne pridjeve sufiksom -(a)n dijeli od deverbativnih pridjeva sa sufiksom -ljiv (-iv). Ipak, ima velik broj pridjeva sa -(a)n gdje taj sufiks ima značenje kao i -(lj)iv, ali kad pojedine primjere ogledamo pobliže, tada vidimo da u jeziku postoji jaka težnja za razgraničenjem značenja i da je ta težnja u suvremenom jeziku u završnoj fazi.

219. Velik broj pridjeva sa sufiksom -(a)n zastarijeva, npr. izbježan, nametan, prihvatan, probavan, raspadan, sagoran ... jer su danas obično: izbježiv, nametljiv, prihvatljiv, probavljiv, raspadljiv, sagorljiv ...; neki od njih nemaju novijih potvrda, npr. oprostan ima u AR značenje 'onaj koji se oprašta, koji se može oprostiti', ali s potvrdama samo Volt., Stul.; oprosni kao odnosni pridjev i danas se upotrebljava, npr. = ni prijedlog, = na večera, = na audijencija, = no slavlje, = no pismo (sve MH).

220. Osobito je velik broj takvih pridjeva s prefiksom ne- gdje stariji ili manje čestotni pridjevi imaju -(a)n, a noviji, običniji -(lj)iv:

nedodiran	– nedodirljiv
nedokučan	– nedokuč(lj)iv
nenadmašan	– nenadmašiv
neodgodan	– neodgodiv
neodložan	– neodloživ
neosjetan	– neosjetljiv
nepobjedan	– nepobjed(lj)iv
nepovredan	– nepovred(lj)iv
nepresušan	– nepresuš(lj)iv
nepromočan	– nepromočiv
nerazdvojan	– nerazdvojiv
neustavan	– neustavljiv

221. Neke pridjeve na -(a)n suvremeni rječnici još daju u oba značenja, ali se značenje 'koji (se) može' rijetko upotrebljava, ako se uopće upotrebljava, npr. D ima:

iscrpan u značenju	'opširan' i 'iscrpljiv'
pogrešan u značenju	'netočan' i 'pogrešiv'
probavan u značenju	'probavljiv' (i 'probavni').

222. Ipak, ima pridjeva sa -(a)n koji se upotrebljavaju usporedno s onima na -ljiv, npr.

dostižan – dostižljiv (nedostižan je običniji od nedostižljiv).

osjetan – osjetljiv (npr. osjetna razlika), postižan – postižljiv, primjetan – primjetljiv, zasitan – zasitljiv.

TVORBA OD PRIDJEVA

223. Četrdesetak je pridjeva sa sufiksom -(a)n izvedeno od pridjeva. U morfološkom pogledu nema nekih posebnosti, a isto tako ni u semantičkom. Maretić je, obrađujući ovaj sufiks, rekao da među njima nema razlike, što je zaista tako jer ni jedan primjer ne pokazuje nikakve razlike. Postavlja se pitanje zašto se onda dodaje taj sufiks. Iz više razloga.

Najčešće se to događa kad koji pridjev ostane sam u svojoj kategoriji, a po tome i izvan svake kategorije, npr. jalovan, lakouman, naličan, ništavan, oporan, razrožan, smion (tj. smjelan), ubožan, zališan, a takvi su i imućan, mogućan; domišljatan, umiljatan; milostivan, žalostivan ...

Tako su se izvan živih pridjevskih kategorija našli i jednosložni pridjevi pa su i oni često primali -(a)n, npr. čilan, grdan, hudan, mlačan, mrčan, obilan (pa i obilatan), tmastan ... Što nema veći broj takvih primjera mislim da je zbog velike čestote pojedinih jednosložnih pridjeva, a drugi koji se slabije upotrebljavaju postaju arhaizmi.

– *kukavan* je i zbog toga da se sufiksom -(a)n označi preneseno značenje pridjeva kukav, tj. 'žalostan, jadan, nesretan', za razliku od osnovnoga 'koji kuka' (danas rijetko);

– *tupavan* – na tup u značenju 'glup' dodano je -av, a na nj još i -(a)n bez razlike u značenju; spominjem ga jer je primjer svjež (Tel. 25. 11. 60. 13).

Sufiksu -(a)n to omogućuje opće značenje.

Što među primjerima ima pridjeva koji su već zastarjeli ili od kojih su obični oni bez -(a)n, to samo pokazuje da je ova težnja u jeziku vrlo slaba.

Mnogo češće sufiks -(a)n dolazi u tipu pridjeva četvèrokutan, mesòžderan da bi pojačao razlikovnost pridjeva četvèrokut, mesòžder zbog imenica čètverokūt, mèsoždēr, ali to zapravo već prelazi okvire ove radnje kao i pojava da -(a)n dolazi u velikom broju posuđenih pridjeva.

TVORBA OD PRILOGA

224. Četrdesetak je pridjeva izvedeno sufiksom -(a)n od priloga, npr. iznenadan, suvišan, usporedan, uzaludan, uzgredan... Maretić u Js s. v. uzgredan kaže da su i napredan, nazadan izvedeni od naprijed, nazad.

Često su u osnovi prilozi na -ice: djelomičan, hotimičan, izmjen'čan, letimičan, mjestimičan, naizmjeničan, nehotičan... Poimeničan je izveden od rjeđega priloga poimenice (zabilježen u AR), a od običnijega poimence pridjev je poimenačan, kao pojedinačan od pojedince, s umetnutim *a*, ali se poimeničan danas rijetko upotrebljava, ako se uopće upotrebljava.

TVORBA OD PRIJEDLOGA

225. Pridjevi protivan, suprotan, nasuprotan, posredan izvedeni su od prijedloga protiv, suprot, nasuprot i posred.

Napomena: Sufiks je -(a)n vrlo čest u prefiksno-sufiksalnoj i složenoj tvorbi pridjeva, ali to prelazi granice ovoga rada.

-nī

226. Pridjeva sa sufiksom -nī ima izvedenih od imenica, glagola i priloga. Sufiks je živ i vrlo produktivan.

TVORBA OD IMENICA

Način tvorbe

227. U tvorbi pridjeva tim sufiksom nekoliko imenica odbacuje svoje završetke:

-(a)c: vatrogasni : vatrogasac

-acija: samo u primjeru kondenzni lonac (publ.), ali će prije biti načinjeno: Kondenstopf (FWB);

-(a)k: početni : početak, popravni : popravak, potiljni : potiljak, zatiljni : zatiljak, zaključni : zaključak, zametni : zametak i arh. tèžatnī : : težatak (V, danas težački : težak ili radni : rad). Neki mogu biti poduprti i analogijom, npr. popravni kao pripravni, pr'premni.

-(a)nj: bubni : bubanj (samo u Srb. u med. term. bubna opna, u Hrv. *bubnjić*), gležni : gležanj;

-ija: buržoazni : buržoazija (ali može biti i prema rus. buržuaznyj), analogni : analogija (ali i preuzimanje grč. análogos preko evr. analog);

-ina: građevni : građevina (običnije u Hrv., u Srbiji građevinski); imovni : imovina, jamčevni : jamčevina (?), kupovni : kupovina;

-je (-lje): bogoslovni : bogoslovlje (i bogoslovija), jezikoslovni : jezikoslovlje, nârječnī (D): narječje, oružni : oružje, područni : područje, sredozemni : sredozemlje (i analogijom prema zemni); proljetni : proljeće, »potječe iz onoga vremena, dok se mjesto -će u proljeće govorilo -tje ili -tije«, AR; tako je i pramaljetni : pramaljeće; noviji lik prolećni običan je samo u ek.; analogijom prema proljetni napravljen je u novije vrijeme pòljetnī, D (semestralni): poljeće; tako je i nasljedni : nasljeđe.

-nja: stavni : stavnja (samo B), šetni : šetnja (samo u Srbiji, vjerojatno i tamo rijetko), štedni : štednja;

-lja: bilo bi u zemni : zemlja, ali je taj pridjev preuzet iz rus. ili češ. (Js); od zemlja je našom tvorbom zemaljski ili zemljani;

-stvo: vazduhoplovni : vazduhoplovstvo, poduprto i analogijom zrakoplovni : zrakoplov; tuzemni povezujemo sa tuzemstvo, ali su obje riječi knjiškoga postanja (Js: prema češ. tuzemský).

228. Od tifus je tifusni; zabilježen je i tifni zbog pokušaja da se imenici tifus odbaci -us i izvan pridjevske tvorbe, kao u većini imenica iz latinskog jezika. Danas se tif i tifni rijetko upotrebljavaju.

Pridjev pljuvačni (pljuvačna žlijezda D, T, B s. v. zapaljenje, ZT s. v. doušni) izveden je od imenice pljuvačka odbacivanjem završetka -ka, ali bismo mogli protumačiti i promjenom k sa č ispred -ni, a zatim gubljenjem jednoga č.

229. Sa umetnutim *a* između prva dva suglasnika u trosuglasničkoj skupini izvedeni su pridjevi najamni, pojamni, prijamni,[48] sajamni, lakatni, nokatni, hrbatni, nikaljni, pogibaoni, ugaoni, smisaoni, sunačni : : sunce, da se izbjegnu suglasničke skupine -jmn-, -ktn,[49] -ptn-, -kljn-, -bln-, -gln-, -sln-, -nčn-.[50]

[48] Od prijam gen. je pravilno prijma, a prema tome i prijamni, ali su od tih riječi običniji rusizmi prijem, prijema, prijemni, prema kojima su i načinjeni prvi oblici.

[49] ZT s. v. nokatni i s. v. korijen, Božić ima noktna ogledalca (Neispl. 107). Uz lakatni javlja se, rjeđe, i lakteni.

[50] RK ima pros'nčni : prosinac, ali je u AR prosinčan ž. r. prosinčana, »u Stulićevu rječniku ... griješkom za određeni pridjev prosinčni mjesto prosinčani«, dakle, drugi sufiks, ali se danas upotrebljava prosinački, koji ima i RK.

Neke od tih osnova obično dolaze s drugim sufiksima: pojmovni (pojmeni), sajmeni, sajamski, nikleni, sunčani. I želučani je obično nego želudačni (bar u Hrv.).

Ako je drugi suglasnik *r*, on može postati samoglasnik: jetrni, rebrni, vjetrni, ali dolaze i sa umetnutim *a:* jetarni, rebarni. Od njih su obično jetreni, rebreni, rebrani, vjetreni, što pokazuje da u tvorbi pridjeva nije obična promjena suglasnika *r* u samoglasnik.[51]

Pridjevi nebesni i tjelesni izvedeni su od osnove koja se danas vidi u množini.

230. Sufiks -ni izaziva glasovne promjene kao i sufiks -(a)n što je najzgodnije pokazati u pregledu svih dvosuglasničkih skupova:

-bn-: amebni, kubni, zubni . . .

-cn-: prelazi u čn: bjelogorični : bjelogorica, bujični : bujica, čahurični : čahurica, čašični : čašica, činjenični : činjenica, ćirilični : ćirilica, gorušični : gorušica, granični : granica, repični : repica tako da nema ni jedan primjer za skupinu -cn-, osim trosuglasničkih licencni, kvarcni (u Srbiji, u Hrv. obično kremeni), tercni; od bilanca je bilančni,

-čn-: zbog prijelaza -cn-, -kn-, u -čn- vrlo česta skupina: u nekoliko primjera č je već u osnovi: bočni, gušteračni, jezičnjačni,

-ćn-: božićni, kakvoćni, kućni, mišićni, mokraćni, noćni, pećni, plućni, pomoćni, ponoćni, voćni,

-dn-: abecedni, anodni, livadni, razredni, redni, rodni . . .

-džn-: nema ni jednog primjera,

-đn-: gleđni, leđni, vjeđni,

-fn-: reljefni, tarifni,

-gn-: *g* ispred -ni mijenja se sa *ž:* bubrežni : bubreg, dvoprežni : dvopreg, istražni : istraga, južni : jug, nožni : noga . . .; sa *g* samo analogni; B ima prečagni i = in, ZT prečažni : prečaga (u Hrv. ošt),

-hn-: *h* ispred -ni mijenja se sa *š:* svršni : svrha, trbušni : trbuh . . .[52]

-jn-: brojni, čajni, odgojni, prodajni . . .

-kn-: budući da se *k* ispred -ni mijenja sa *č:* bočni : bok, bračni : brak, dlačni : dlaka, dušični : dušik, istočni : istok, ručni : ruka, skupina -kn- vrlo je rijetka: antikni (obično antički), barokni, despotkni (AR samo iz Mik. uz dešpički prema potvrdi despički iz Stul.), kukni (: kuk, AR, B), uz kučni (= zglob, RK, B, T), ali i kukovni, u Hrv. obično bedreni (= zglob),

-ln-: sasvim obična skupina: alkoholni, bilni : bilo, čelni, dualni, etilni, kolni, koralni : koral, krilni, prijestolni, signalni, solni, spolni, stolni, tekstilni . . .; kako se *l* nalazi na kraju sloga, katkada se mijenja sa *o:* čeoni : čelo, dioni : dio, dijela, kadioni : kadilo, prijestoni : prijesto(l), gen. prijestola, soni : so(l), gen. soli, stoni : sto(l), gen. stola; likovi sa *o* češći su u istočnim krajevima nego zapadnim; u novijim tvorbama *l* ostaje bez promjene,

[51] Ni jetrnji, jutarnji, kostrn nije obično.

[52] U sufiksalno-prefiksalnoj tvorbi RK i T imaju besvrhni: bez svrhe, AR ima besvršan u značenju infinitus.

-ljn-: biljni, kudeljni, posteljni, temeljni, uljni, voljni, zatiljni, zbiljni, željni . . .

-mn-: alarmni, anagramni, binomni, krmni, kromni, najamni, otpremni. reklamni . . .

-nn-: kad -ni dođe na osnovu koja završava suglasnikom *n*, od dva *n* ostaje jedan: grkljani (D, ZT): grkljan, bataljoni (T): bataljon, dlani (B): dlan, imeni (AR): ime, imena, istini (BI): istina, koljeni (RK, Neispl. 296), kremeni (B, D): kremen, rameni (RK, B, D, T): rame, ramena, sjemeni (AR, RK, B. D, T): sjeme, sjemena, sljemeni (AR, RK, D, T): sljeme, sljemena, tjemeni : tjeme, tjemena, vasioni : vasiona. Od nekih su običnih pridjevi s drugim sufiksima: bataljonski, iskonski, istinski, sjemenski, vasionski; istinit, kamenit, kremenit (koliko njihovi parnjaci idu ovamo!). Koji se od ostalih još upotrebljava u suvremenom jeziku, upotrebljava se kao leksička riječ. U novim tvorbama na osnove sa suglasnikom *n* -ni više ne dolazi (usp. § 282. i 285).

-njn-: nema ni jedan primjer; među nekoliko odbačenih imeničkih završetaka dva su bila sa suglasnikom -nj (v. i § 282),

-pn-: repni, stropni, trupni, ukopni . . .

-rn-: agrarni, čvorni, sirni, sjekirni . . .

-sn-: atlasni, autobusni, kupusni, pokusni, prsni, ukrasni . . .

-šn-: u jednima je š već u osnovi: dušni, jurišni, kašni, kišni, međašni, a u drugima je na mjestu *h:* krušni, slušni, trbušni . . .

-tn-: azotni, bakelitni, kutni, ratni, smrtni . . .

-vn-: ablativni, dnevni, dozivni, strvni . . .

-zn-: avizni, dokazni, mlazni, pokazni . . .

-žn-: u jednima je ž već u osnovi: arbitražni, grabežni, križni . . . u drugima je od *g:* bubrežni, istočni, južni, lužni . . . Ako se ispred dvosuglasničke skupine nađe samoglasno *r*, ono se u potpunosti vlada kao i ostali samoglasnici: drvni, krsni, nacrtni, opskrbni, smrtni, škržni, trsni . . .

231. Ako osnova završava na -st, -št, gubi se *t:* bjelokosni : bjelokost, čeljusni : čeljust, krsni : krst, lisni : list, mosni : most, mjesni : mjesto, boravišni : boravište, dvorišni : dvorište, kazališni : kazalište . . .

U nekoliko primjera nalazimo skupinu -stn-. U Boranićevu je Pravopisu (9. i 10. izd.) zabilježen samo protestni, u Belićevu ih ima više, ali je *t* u svima u zagradi: azbes(t)ni, prs(t)ni (od prst), protes(t)ni (od protest), u P ih ima već mnogo: ametistni, aoristni, azbestni, balastni, batistni, damastni, kostni, kastni, protestni, prstni, a ovamo bi išao i manifestan, -stna (P).

Pridjeva sa osnovom -zd i -žd i sufiksom -ni zapravo i nema, jedino što RK, B i P imaju žlijezdni.

232. Pisanje takvih pridjeva sa skupinama -stn-, -zdn- javlja se uglavnom u novinskom i stručnom stilu, a teoretski ih je pokušao opravdati R. Bošković u članku »Protestni, azbestni itd; telefonistkinja, pijanistkinja itd.« NJ, 1, 285–294. Međutim, za to nema dovoljno opravdanih razloga.

On uopće nije uzeo u obzir izgovor (ortoepiju). Skŭpinā -stn-, -zdnnema u izgovornom sustavu našega književnoga jezika. Ako bi u tvorbi riječi ili u morfologiji nastale, *t* se gubi gdje god je glasovni kostur dovoljno jasan da jednoznačno prenese smisao kao što pokazuju primjeri na početku prethodnoga paragrafa. A takvi su i pridjevi: amet'sni, aorisni, azbesni, ba!asni, damasni, manifesni, protesni.

Neki se od njih i tako pišu: aorisni, RSA (Srednjošk. term.), D. Boranić, Rad, 178, str. 56, azbesni. RK, T, balasni tenkovi (na podmornici), Vj. 8. 4. 60. 7, damasni stolac, MH, manifesna dispneja, I. Botteri, Interna medicina, knj. I, Zgb, 1959, str. 16, protesni, protes(t)ni RK, protesni T.

233. Ako bi se ispadanjem glasa *t* pridjev neutralizirao, tada nastaje dvoje: ili pridjev nestaje iz jezika ili uzima drugi sufiks. Tako se izgubio prstni (zapravo prъstьnъ), a pridjevi kosni, kastni dolaze u liku koštani, kastinski (opširnije u J, 9, 46–54).

Od batistni je obični pridjev batisten(i).

234. Pridjev žlijezdni, za koji Bošković kaže da bi bilo bolje pisati žlijezni, obični je sa sufiksom -ani. Nije potrebno navoditi primjere iz medicinskih knjiga, dovoljno je spomenuti da je zabilježen u istom broju Našega jezika (str. 319), u D, HT (žljezdana kuga, Drüsenpest); B ima posebno žljezdani s primjerom žljezdani izraštaj. Žlezdni ima RK, T (upućuje ga, ne baš s pravom, na žlezdav), B ima žljezdni u značenju koje nije pouzdano.

235. Ako se pridjev baš nikako ne bi mogao izvesti, vjerojatno bi se isti pojam izrazio na kakav drugi način (posesivnim genitivom, prijedložnom vezom i sl.). I. Andrić npr. piše broš od ametista (Travn. 114, 2X).

236. Pridjevi sa sufiksom -ni od naših osnova ne samo da nemaju skupina -stn-, -zdn- nego nemaju uopće nikakvih trosuglasničkih skupina. Od 1700 pridjeva s tim sufiksom (uzete su u obzir sve tvorbe!), jedino pozajmni ima trosuglasničku skupinu, zabilježen u D s primjerom pozajmna knjižica, ali je od njega u toj vezi obični pridjev posudbeni (bar u Hrv.).

237. Ako u osnovi nije naša riječ, tada su trosuglasničke skupine češće:

-ftn-: samo u naftni,
-gdn-: samo u smaragdni,
-ksn-: u koksni, refleksni, sintaksni, sufiksni,
-ktn-: u aspektni, objektni, produktni, projektni, subjektni,
-lmn-: samo u psalmni, AR, ali s jedinom potvrdom iz starijega jezičnog sloja, danas obično psalamski (psalamni, psalmeni),
-ltn-: u asfaltni, bazaltni, kobaltni, kultni,
-mfn-: samo u limfni,
-mpn-: samo u pumpni, trampni,
-ncn-: samo u licencni,
-nčn-: samo u bilančni (od bilanca),

-ndn-: u arendni, dividendni, komandni, kontrabandni, propagandni, sekundni,

-nsn-: u anonsni, balansni, bilansni, fajansni, nijansni, renesansni,

-nšn-: samo u revanšni,

-nzn-: samo u kondenzni,

-ntn-: u ambulantni, cementni, desantni, dijamantni, diskontni, eskontni, garantni, labirintni, patentni, pigmentni, procentni, rekonvalescentni, remontni, rentni, sonatni, tangentni,

-ptn-: samo u konceptni,

-rbn-: samo u adverbni,

-rcn-: samo u tercni, kvarcni,

-rdn-: akordni, avangardni, bastardni, lombardni, rekordni,

-rsn-: konkursni, kursni,

-rtn-: desertni, eksportni, importni, koncertni, retortni, sortni, transportni,

-rvn-: konzervni, nervni, rezervni.

Sa četiri sam suglasnika našao samo tri: kontekstni, J, 5, 46, sekstni i tekstni, RSR.

238. Budući da te skupine nisu u skladu s našim fonološkim iskustvom, u jeziku postoji težnja da se uklone. Očituje se na više načina:

– upotrebom naših riječi mjesto stranih: izvozni, uvozni, natječajni, tečajni, zakupni, živčani... mjesto importni, eksportni, konkursni, kursni, arendni, nervni;

– umetanjem samoglasnika *a:* psalamni, subjekatni...

– upotrebom druge osnove: kondenzacijski, sintaktički, adverbijalni, kontekstualni, tekstualni, sufiksalni...

– upotrebom drugih sufiksa: nafteni, tekstovni...

– vjerojatno i drugim izražajnim sredstvima.

Značenje

239. Sufiks -ni ima opće odnosno značenje. On označuje različite odnose prema riječi u svojoj osnovi: anketna komisija, = ni listići, autobusna stanica, baletna škola, bojni poredak, boravišna taksa, brigadni general, brodogradilišni liječnik, bubrežni kamenci, butna kost, cigaretni papir, čajni maslac, četni starješina, dlačni korijenak (ZT), = mišići (ZT), državni tužilac, = a blagajna, dužnosni primjerak, dvorišna zgrada, džepni nožić, flotni sastav, gledališni prostor, govorni organ, građevna dozvola, granični stražar, kamen, grobni spomenik, imovno stanje, ispisna taksa, ispitna komisija, isplatna blagajna, istražni zatvor, izborni zakon, izvozna carina, jurišni stroj, kamatna stopa, kazališna zgrada, knjižni fond, kolhozno zemljište, kolni put, koncertna dvorana, krovni prozor, = na ljepenka, krsna slava, krvno srodstvo, kućna pomoćnica, kupovna moć, lakatna kost, lisno zelenilo, lisna uš, livadna iglica, lovna dozvola, misno ruho, mišićni rad, mjesečna plaća, mjesna vlast, modni list, nagradni natječaj, nastavno sredstvo, natječajni rok, navalni red, nedjeljna zarada, noćna straža, nogometni klub, nosna šupljina, nožni prst, očna

klínika, odgojni zavod, odjelni predstojnik, oglasni stup, dio, okružni sud, *oltarno kamenje*, *operni* pjevač, oružni list, otkazni rok, otkupna cijena, otpusna svjedodžba, padežni nastavak, parno grijanje, patentni ured, pečatni prsten, petne žile, platni spisak, plesna dvorana, početna brzina, pogrebni zavod, pokladne pjesme, pokusni kunić, položajna plaća, poljoprivredna izložba, popravni dom, ispit, porezni ured, porodajni bolovi, posteljno platno, pravni fakultet, pravopisna komisija, predmetni nastavnik, pretplatni iznos, pričesni stol, prijavni ured, pristanišna zgrada, prodajna cijena, proljetna sjetva, prosvjetni problemi, prsni koš, pružni radnik, putni račun, radni dan, raketna brzina, = i stručnjaci, ratni zarobljenik, razredno vijeće, rečenični tip, robni promet, ručni sat, satni mehanizam, skladišni prostor, sobni namještaj, starosna penzija, stropne grede, strujni krug, sveučilišni profesor, svjetlosni valovi, štafetna palica, štedna knjižica, tarifni pravilnik, tečajna razlika, tifusni bolesnik, trbušni tifus, trkališna staza, ulični odbor, usna šupljina, ušna školjka, uvozno poduzeće, valna dužina, vidni organi, vrtna ograda, zadružni dućan, zborno mjesto, zemljišne knjige, zidni sat, zubna pasta, župni dvor . . .

Tako je velik broj primjera bilo potrebno navesti jer sufiks -ni u nauci izaziva najviše nesporazuma, premda je jedan od naša tri-četiri najčestotnija sufiksa. U potpunosti ćemo ga odrediti kad ga razgraničimo sa sufiksom -(a)n i -ski.

-ni : -(a)n

240. Sufiks je -ni nastao od određenoga oblika pridjeva sa sufiksom -(a)n (-ьнъ). Morfološka je razlika među njima prikazana shematski u općem dijelu (§ 65). Govoreći opisno, možemo reći da pridjevi sa sufiksom -ni imaju samo određene oblike (-nī, -nā, -nō), a pridjevi sa suksom -(a)n i određene i neodređene. Ovi mogu imati obje deklinacije, *određenu i neodređenu*, i komparaciju, drugi ni jedno ni drugo. Ta je razlika u jednom dijelu takvih pridjeva vidljiva i u rječnicima. Vuk, kad je svjestan da su posrijedi dva pridjeva, daje ih odvojeno s jasno označenim dužinama, npr.:

kȉšan, šna, šno, vide kišovit, n. p. godina, regnerisch, pluviosus;
kȉšnī, šnā, šnō, n. p. voda, Regen- (z. B. Wasser), pluvius;

Katkada je razlika i u samom naglasku, npr.

pòstan (posan), sna, sno, n. p. lonac, kašika, jelo . . .
pòsnī, nā, nō, n. p. dan . . . ,

ali o toj razlici kasnije.

241. Osim te morfološke razlike među njima postoji i semantička, koja je zapravo i uzrok morfološkoj i važnija od nje. Naime, sufiks je -ьнъ imao i odnosno značenje, ali kako u suvremenom jeziku odnosni pridjevi, osim onih sa -ov, ev, -in, ne mogu imati neodređene oblike, stoga je sufiks -(a)n u odnosnom značenju dobio samo određeni oblik i time postao samostalan sufiks -ni. Njime se danas tvore novi odnosni pridjevi koji nikada nisu imali sufiksa -(a)n, npr.: agenturni, ambalažni, anketni, anodni, autobusni, fakturni, parkirališni, startni, štafetni . . .

242. Da sufiks -ni zaista postoji i da se ne smije govoriti samo o sufiksu -(a)n, može se dokazati na nekoliko načina.

Prvo, time što pridjevi sa sufiksom -ni imaju usporedne likove u istom značenju s tipičnim odnosnim sufiksima kao što su -ski, -nji, -inji, -ji, npr, autobusni-autobuski, baletni-baletski, činjenični-činjenički, kolni--kolski, livadni-livadski, operni-operski, parnični-parnički, prazнični-praznički, kutni-kutnji, međašni-međašnji, središni-središnji, subotni-subotnji, zimni-zimski, očni-očinji, gusjenični-gusjenički.

243. Drugo, zamjenom: npr. mjesto kišna godina možemo reći kišovita, a mjesto kišna kabanica ne možemo nego kabanica za kišu, mjesto zračna struja – struja zraka, zračni saobraćaj – saobraćaj po zraku, za razliku od morskoga, željezničkoga, a zračna soba sa 'soba puna (čistoga) zraka', jer znači sobu u koju lako dolazi svjež zrak, koja nije zagušljiva.

244. Tako se mnogi pridjevi sa sufiksom -ni mogu zamijeniti a) posesivnim genitivom, npr.

brigadni general	– general brigade
četni starješina	– starješina čete
kožne bolesti	– bolesti kože
mišićni rad	– rad mišića
narodna volja	– volja naroda
operni pjevač	– pjevač opere
sveučilišni profesor	– profesor sveučilišta
vidni organ	– organ vida
vidna oštrina	– oštrina vida

što se često i čini, katkada i u istom članku, npr. natječajni rok i rok natječaja, Vj. 10. 11. 60. 10; satni mehanizam i mehanizam sata, B. 25. 11. 60. 12.

b) veznikom za + akuzativ

cigaretni papir	– papir za cigarete
kišni kaput	– kaput za kišu
koncertna dvorana	– dvorana za koncert
lovna dozvola	– dozvola za lov
očna klinika	– klinika za oči
plesna dvorana	– dvorana za ples
zubna pasta	– pasta za zube.

Ima i drugih načina zamjene, ali ih ovdje nije potrebno iscrpno nabrajati.

Treće, značenjem u rečenicama, npr. u AR:

adni	– što pripada adu
dukatni	– koji pripada dukatu, dukatima
gledališni	– koji pripada gledalištu
konobni	– koji pripada konobi
matični	– što pripada matici, matični list
savezni	– što pripada savezu
očni	– adj. posses. od oko
sjeverni	– adj. pos. od sjever.

245. Ako sufiks **-nī** promatramo iz povijesne (dijahronijske) perspektive, tada se ne može razlikovati od sufiksa -(a)n jer je to samo sufiks -ьnъ. Zbog toga su npr. u AR pridjevi sa sufiksom -ni dani pretežno pod odrednicom sa -(a)n, npr. govoran, građevan, graničan, ispitan, isplatan, ispovijedan, istočan, istražan, krovan, krvan, ledan, narodan, nosan, nožan, plućan, probavan ... premda su za naš jezični osjećaj neobični, a vjerojatno i za jezični osjećaj obrađivača. Oni su i pridjeve koji su V zabilježeni kamo sa -ni unosili pod -(a)n, npr. groban, južan, krušan, kućan, pljevan, pogreban, pričestan, ratan, iako je dobro poznato, što je za obrađivače, posebno za Daničića i Maretića, značio Vukov autoritet. A što je ovdje najvažnije, za sve se spomenute pridjeve (i mnoge nespomenute) izrijekom kaže da su posesivni, riječima kao: što pripada ..., (onaj), koji pripada ..., koji je u vezi s ..., koji se odnosi na ..., adj. posses. od ..., adj. od ... (kako koji obrađivač). Oblik je sa -(a)n uzet kao odrednica zbog toga što je AR glavnim dijelom povijesni rječnik. Ipak su i u njemu neki dani samo sa sufiksom -ni kao već spomenuti adni ... Pogledamo li rječnike suvremenoga jezika, od Vuka dalje, vidjet ćemo da su u njima pridjevi u kojima nema mjesta sufiksu -(a)n većinom zabilježeni sa -ni, premda kolebanja ima i u najnovijima.

246. No prije pogledajmo kako je taj sufiks obrađen u gramatikama našega jezika.[53] Maretić ga i Leskien u svojim gramatikama ne spominju, ali je zanimljivo da Maretić u Js s. v. vidan kaže: »3. vidni organi, t. j. organi vida ... isp. državni, kućni, matični, narodni, očni, t. j. onaj, koji pripada državi (na pr. državna štamparija), kući ...; tako je i vidni, ona koji pripada vidu«. Belić ga zapaža, Nauka o građenju. § 164, ali ga još ne smatra posebnim sufiksom. Nema ga ni u BHŽ u dijelu gdje se govori o tvorbi pridjeva, str. 177–179, ali kad je riječ o vrstama pridjeva, str. 82, među posvojnima se nalazi i državni.

247. Izdvojio ga je i jasno označio kao odnosni sufiks M. Stevanović u Gramatici gdje piše: »A nastavkom -ni grade se pridevi koji kazuju da pojmovi uz čija imena oni stoje pripadaju onome što znače imenice od kojih su izvedeni, da su deo onoga, ili od onoga ili od strane onoga što te imenice znače, ili da su namenjeni za ono što znače reči u osnovnom delu prideva ...« (str. 277). On ga spominje kao poseban sufiks i u svojoj raspravi Posesivne forme (str. 6–18): »Za tvorbu prideva, ali s pretežnije opisnim značenjem, upotrebljava se i nastavak -ni« (str. 16). Što ga smatra više opisnim nego odnosnim sufiksom, dolazi zbog istih razloga zbog kojih takvim smatra i sufiks -ski (§ 114–116).

248. Od posebnih radova ovdje valja još spomenuti izvrstan članak S. Ristića u kojem je autor dobro uočio i pokazao razliku između pridjeva sa -ni, -ani, -eni i određenog oblika pridjeva sa -(a)n, -an, -en. Nedostatak je samo u tome što nije dovoljno jasno rekao da je posrijedi više sufiksa,

[53] Ne mogu se ovdje uzeti u obzir sve gramatike našega jezika nego samo važnije, što je za ovaj rad dovoljno.

a ne samo -(a)n i -ni, što se akcenatske razlike samo dotakao, premda ona pruža snažan dokaz za njegovu tvrdnju, što termin odredni nije dobar i što »odredni« pridjevi nisu nova kategorija uz pojmove određeni – neodređeni pridjevi. Ali svi su ti nedostaci neznatni ili su samo formalne prirode. Važno je da je problem dobro postavljen i dobro riješen. Zato se na prigovore koje iznosi M. Pešikan u NJ, 8, 171–174, pod istim naslovom, nije potrebno posebno osvrtati.[54]

249. Budući da se S. Ristić držao uglavnom građe Vukova Rječnika, a od pridjeva sa sufiksom -ni ima samo nekoliko primjera, treba u sustavnijem pregledu obuhvatiti i noviju građu i time ujedno pokazati razliku između sufiksa -(a)n i -ni. To je potrebno toliko više, što ni u jednom rječniku nema dosljednosti. Mogao bi biti leksikografski princip da se i odnosni pridjevi sa sufiksom -ni daju pod odrednicom sa -(a)n (kao što je većinom u AR, a dobrim dijelom i u D), ali u potpunosti nije tako ni u jednom rječniku, nego su jedni odnosni i kvalitativni pridjevi samo pod -(a)n, drugi samo pod -ni, treći kvalitativni pod -(a)n, odnosni pod -ni (najdosljedniji je u tome RK), četvrti se upućuju od -ni na -(a)n, a peti od -(a)n na -ni. U razgraničavanju ću se samo izuzetno osvrtati na natuknicu u AR, jer bi inače bilo potrebno govoriti gotovo o svim pridjevima sa sufiksom -ni koji su u njemu zabilježeni.

250. -agrikùltūran, RSR sa zamjenama poljoprivredni, ratarski, poljodjelski, zemljoradnički, a odatle proizlazi da treba agrikùltūrnī, -ā, -ō kao što je u RSA sa značenjem 'koji se odnosi na agrikulturu, poljoprivredu', npr. = a fizika, = a kemija; usp. kulturan-kulturni;

-akùstičan, RSR i T u dva značenja: 1. 'koji se odnosi na zvuk i slušanje, zvučan', RSR, 'akustičeskij', T, dakle odnosni pridjev akùstičnī, npr. riječ je akustična kategorija, J, 6, 118, AKUSTIČNI OSJETI v. slušni osjeti, ELZ; u tom značenju i akùstičkī dosad zabilježen samo u RSA sa značenjem 'koji je u vezi s akustikom, koji ima veze sa sluhom', s primjerima: = aparat, = a cev (za gluve, = centar (u mozgu), = nerv; akustički »najlon«, J, 6, 118, = filtar, ELZ, akùstičkē mrlje, ZT; 2. 'koji daje dobar zvuk ili ga dobro prima ili prenosi (na pr. akustična dvorana)', RSR, 's horošej akustikoj (zal i t. p.)', T; u tom značenju akustičan ima i RSA;

-ambulàntan, RSR 'pokretan, prenosiv, putujući' npr. = na kuhinja na kolicima (publ.); RSA ambulàntnī i ambùlantnī 'koji se odnosi na ambulantu', = ni bolesnik (RSR), = na kola, B. 8. 6. 60. 5 (riječ je o automobilu koji pripada ambulanti), RSA ima 1 p. i za ambulantski;

[54] U manjim osvrtima spominju ga: A. Belić, NJ, I, 129 i 130 (ali ga ne razlikuje od -(a)n), M. S. Moskovljević, NJ, V, 175 i 176 (jasno kaže da je posesivni sufiks i navodi nekoliko dobrih primjera), Sv. Predić, NJ, 5, 77 (»pridevi stvoreni nastavcima -nji, -ni, -ji i -ski n e m a j u neodređenog vida«) i dr. U posebnom članku N. Rončević, J, 6, 40–45, zapaža razliku, ali ništa ne razmršuje.

-brojan, D u značenju 'velik brojem, mnogobrojan', 'koji se odnosi na broj', RK samo brojni u drugom značenju; tu su dva sufiksa i dva značenja, -(a)n s prvim, -nī s drugim; -(a)n, vidjeli smo, može značiti 'ima u velikoj mjeri ono što znači imenica u pridjevskoj osnovi' i odatle pridjevu brojan značenje 'mnogobrojan', zato purističko osuđivanje značenja 'mnogobrojan' (npr. NJ, II, 127, V. Šantić: »Kako – zašto«, Subotica, 1957) ne može imati uporišta u sufiksu. Želimo li brojan osuditi, treba dokazati da često nije dovoljan ni kontekst da se razlikuje od pridjeva brojni (premda ima i drugih mogućnosti, v. § 264);[55]

-bŕzojāvan, D s prijevodom télégraphique i s primjerom = nī činovnik, prema tome treba bŕzojāvnī kao RK, T;

-cìvīlan, RSR 1. građanski; 2. pravn. što se tiče općega građanskoga (privatnoga) prava; prema tome cìvīlnī kao u RK, D, T; ovdje je zapravo u osnovi latinski pridjev civilis, jer je naša tvorba od osnobne imenice civil – civilski (Hrv. b. Mars, 106, 108, 388, Na Drini. 213, Ne tuguj, 124, ali je očito da ga Krleža upotrebljava zbog stilskih razloga);

-čûlan, D (puten) sensuel; = lni organi les organes des sens; dakle dva značenja i dva sufiksa;

-glâsan, V samo u značenju 'glasovit, čuven', RK 1. laut; klangvoll; deutlich; pod 2 ima Vukovo značenje, D sonore, fort; RK ima posebno glâsnī 'lautlich; glasna žica v. glasnica 2'; glâsnē žice kao termin ZT, ali ga D (s. v. glasan) upućuje na glasnice; odnosni je pridjev u primjeru končić glasnī (Neispl. 391); od glas kao imenice za gramatički termin običniji je pridjev glasovni;

-hljêban, V 'n. p. mjesto, t. j. gdje ima dosta hljeba, brotreich' (značenje danas vjerojatno zastarjelo); hljêbnī, V Brot-; usp. krušan, = ni;

-ìzvoran, 'originalan', npr. izvorno djelo; ìzvornī, 'sa izvora, od izvora', npr. izvorna voda (za razliku od potočne, bunarske); u novije vrijeme za drugo značenje i izvorski (AR, RK, D, T); RK izvorni 1 upućuje na izvorski;

-jâgodičan, D samo s primjerom = na kost; treba jâgodičnī kao što ima RK, T (AR s. v. jâgodičan 'koji pripada jagodicama': jagodica – 'dio ljudskog lica');

-jèzičan, AR ima u dva značenja, oba dobro potvrđena; 1. 'koji pripada jeziku', potvrđeno primjerima u kojima to jezičan zaista i znači, npr. jezičnom mudrostju, jezični strup (otrov), jezična kost i više potvrda iz Šul. u značeju sprachlich, odnosno Sprach- i 2. u značenju 'brbljav, lajav'; D ima jèzičan u prvom značenju, a za drugo upućuje na jezičav. V ima samo jèzičan u drugom značenju.

[55] I. Grickat, polazeći od značenja osnove, dolazi do istog zaključka, NJ, 10, 221.

Budući da su oba pridjeva vrlo česta, a razlika je među njima neznatna (1. jèzičnī, -ā, -ō : 2. jèzȉčan, -na, -no, odr. jèzičnī, -ā, -ō) postojala je očita težnja da se minimalna razlika poveća. U Hrvatskoj se to dogodilo tako da se jezičan izgubio, a njegovu je funkciju preuzeo jezičav. U Srbiji se, prema građi MH, jezičan više upotrebljava. Kako imenica jezik ima dva značenja (die Zunge, die Sprache), tako ima i pridjev jezični: 1. jezȉčni mišić, = (likvidni) glasovi, =a bradavica, =a žila, =a kost; 2. jezični razvoj, = osjećaj, = zakoni, =a pogreška, =a upotreba, =a zajednica, =o blago. Kad nam ne smetaju dva značenja imenice jezik, ne smetaju nam ni dva značenja pridjeva. Iz težnje da se i ta dva značenja odvoje, Šulek je, po potvrdama iz AR, izveo jezikovni (za sprachlich). Taj se pridjev neko vrijeme upotrebljavao i u Srbiji (ima ga i RK), a kasnije je izveden jezički koji se za drugo značenje jedino upotrebljava. Međutim, to je učinjeno više da se jèzičkī razlikuje od jèzičan, a ne jèzičnī 1 od jèzičnī 2;

-jȕžan nije jednostavno razgraničiti od odnosnoga jȕžnī, premda ih V ima posebno; AR: Bolje je božić kužan nego južan – Južnu božiću i prijateljskom kolaču ne valja se radovati; MH: Zapovjedi jedrinu zadnjem voću; udijeli mu još dva južnija dana . . . ; južniji vjetar, gdje dakle južan znači gotovo što i topao (znam da se govori snijeg je južan, kad je vlažan, mokar); jȕžnī, V, D, RK (i jȕžnī), u značenju 'koji pripada jugu', npr. južna strana, Južni pol, južni Slaveni, Južna Morava, Južna Amerika; katkada je teško odrediti koji je pridjev posrijedi, jer se govori i južniji krajevi; teškoća je u toliko veća što u obzir treba uzeti i imenicu jugo;

-kàraktēran, RK, B, D, sa značenjem 'čvrstoga značaja, pošten, koji ne odstupa od svojih načela', RSR; karakterni ni u jednom rječniku, ali dovoljno povrđeno u građi MH: = ne igre, = na figura, = na komedija, pogotovu što u ELZ s. v. komedija ima samo komedija karaktera, (u primjerima kao = na crta, = ne crte bez širega se konteksta ne zna da li su to karakteristične crte ili crte karaktera);

-kȉšan, V vide kišovit, AR 'koji donosi kišu, koji je obilat kišom' (vrijeme, oblak itd.) što je dobro potvrđeno u građi MH: Siv kišan dan – Bio je kišan dan – oblak lep kišan – kišni oblaci (i kišonosnȉji oblaci); a jedan primjer u značenju 'mokar': Isplivam te onako kišan . . .; kȉšnī, V. n. p. voda, što je jasno u primjeru MH: kišna voda se mrzne na 0^0, zatim kišni kaput, kišna alga, kišne kaplje – Levin kroz gusti kišni zastor . . . ugleda; kišna procesija (procesija za kišu, Neispl. 366); katkada uz jednu imenicu mogu doći i oba značenja, npr. kišno doba, vrijeme, može značiti kišno, tj. kišovito i kȉšnō, tj. doba, vrijeme, kad obično pada kiša; zbog te je neznatne razlike razumljivo što u prvom značenju dolazi i pridjev kišovit, premda još nije istisnuo oblik kišan;

-kontrolni, RK, D; AR = an 'koji pripada kontroli', a među potvrdama nijedna u neodređenom obliku; dakle T pogreškom = an, pogotovu što AR ima jednu potvrdu za kontrolski;

-kònzūman, RSR 'koji se odnosi na konzum' s primjerom kònzūmnō društvo – potrošačka zadruga; dakle samo kònzūmnī;

-krìtičan ima više značenja jer je pridjev od dvije imenice, kriza i kritika, a kako je zapravo riječ o posuđenom pridjevu, grč. kritikós, lat. criticus, trebala bi posebna rasprava da se sve u potpunosti prikaže. Najčešći je: kriza, ali nas ovdje zanimaju pridjevi od kritika: 1. kritičan, 'koji (rado) kritizira, koji sve ne prima pod gotov groš', npr. Kolonja je bio ... »filosof«, slobodouman i kritičan duh (Travn. 248) – on je mnogo kritičniji (čitalac, publ.) – Ti si tako kritičan, ti si uvijek zajedljiv kad govorimo o organizaciji (prev.); 2. krìtičnī, odnosni pridjev 'koji se tiče kritike', npr. kritične napomene (znanst.), ali je u tom značenju običniji krìtičkī, D;

-krušan – V samo krȕšnī, n. p. peć, Brot-, AR: krȕšan, krȕšna 'koji pripada kruhu', ali među primjerima ima dvojakih, prvo: krušna boginja, = e mrvice, pod krušnom prilikom, od = ne srjedine, = ni kvas; drugo: Vraća se sretnji brod k domaćoj luci ... rušan i krušan ... – On nikad kruva ne kupuje, njegova je kuća vavije krušna, D krȕšan, v. krušni, a posebno primjer: rušan i krušan, s prijevodom: bien pourvu de toutes sortes de biens; s. v. krȕšnī de pain, à pain i primjerom -a karta; B s. v. krȕšnī upućuje na krušan, gdje ima posebno primjer krȕšna pêć (bez dužine na -a); očito je da su posrijedi dva značenja i dva lika, 1. krušan 'bogat kruhom' (danas vrlo rijetko) i 2. krȕšnī 'koji se odnosi na kruh', npr. krȕšnā peć;

-kulturan – svi rječnici neodređeni oblik, što je za značenje 'obrazovan, prosvijećen' (RSR), civilisé, cultivé (D samo tako) dobro, ali on dolazi i u značenju 'koji pripada kulturi', AR samo u tom značenju s primjerom kulturna historija; takvo je značenje i u primjerima = ni spomenici, = ni radnici, = na zaostalost; DJ kulturan, culturale, di cultura; (izobražen), colto, civile;

-ličan: lice 'osoba' ima T u tri značenja 1) ličnyj; 2) subjektivnyj, pristrastnyj; 3) vidnyj, otmennyj; treće je značenje zabilježeno i u AR 'pristao, prikladan, pristojan, lijep', ali se danas u tom značenju rijetko upotrebljava, ako se uopće upotrebljava; ostaju dva značenja od kojih je prvo odnosni pridjev lȉčnī, npr. = ni ugled, = ni lekar, = na sloboda, = no poznanstvo; = ni glagol, = na zamenica (sve RK); ličan 'subjektivan, pristran' npr. = na kritika (RK); 'koji je u društvenom ophođenju preterano osjetljiv, koji naglo reaguje', NJ, 8, 62; = na kritika, RK; usp. osoban;

-mĕdan V ima s primjerom: Na ti, snaho, meda, da si medna; mĕdnī posebno s prijevodom honigsüss i primjerom: kapetane, moja medna usta, a s. v. meden: Medena usta gvozdena vrata otvaraju, po čemu se vidi da medni nije odnosni pridjev; nešto je bliže tome značenju u primjeru mĕdnā jamica, BT, ali se može protumačiti i u Vukovu značenju medan pogotovu zbog lat. prijevoda: foveola nectarifera; svi primjeri u građi MH iz pjesničkoga su stila i samo u značenju 'sladak kao med';

-mȓsan ima V posebno od mȓsnī:

mȓsan, sna, sno, n. p. lonac, jelo, zu Fleischspeisen gehörig, carnaricus . . .

mȓsnī, nā, nō, n. p. dan, Fleischtag (im Gegensatz von Fasttag, dies crassa(?).

Očito je da su to dva pridjeva koja se razlikuju čak i akcentom, samo što tumačenje prvoga pripada drugome; mȓsan je u istom odnosu prema mȓs, mȓsa kao mástan: mâst, màstī, dakle mȓsan, mástan lonac, mȓsno, másno jelo (u građi MH uz primjer: kuća mrsna dodano je tumačenje 'kuća u kojoj ima mrsa, a po tome i bogata'; mȓsnī 'koji se odnosi na mrs, npr. mȓsnī dan, tj. dan kad se smije jesti mrs; kad to znademo, lako možemo razmrsiti sva ukrštanja akcenata i značenja u ostalim rječnicima; usp. pȍstan i pòsnī;

-nápadan, D agressif, offensif; (što udara u oči) . . . ; primjer za kvalitativno značenje: napadne kokoši (prev., u drugom prijevodu istoga originala: drzovite kokoši), za odnosno: nápadnī, RK: Angriffs- s primjerima = na artilerija, = ni bok, = na tačka; T = na kolona, tj. kolona koja je određena za napad, a po svojoj borbenosti može bȉti i defenzivna, razlika je, dakle, između, nápadan i nápadnī jasna; značenje pridjeva nápadan 'što udara u oči', tj. upadljiv, uočljiv, izrazit, germanizam je, v. JS s. v. napadan, NJ, II, 32, III, 122;

-národan, D, T, AR, ali posljednji izričito kaže 'adj. posses. od imenice narod', a zatim pod a) 'koji pripada narodu'; B ima oba, a V, RK samo národnī; V dodaje: »jedni, osobito seljaci, govori narodnji, nja, nje«, što pokazuje da je posrijedi odnosni pridjev. To potvrđuju i primjeri u svim rječnicima jer su izrazito odnosni, npr.: = ni predstavnik, = ni poslanik, = na skupština, = na nošnja, = na volja, = pjesme; smatram da može postojati i pridjev narodan, ali bi se upotrijebio u rijetkim situacijama. Od mnogobrojnih primjera u građi MH samo je jedan takav: U Dositejevu dakle jeziku ponajprije nije jošte sasvim narodan izraz (Jagić);

-ȍporučan, D, AR, ali AR sa značenjem 'onaj koji pripada oporuci, koji je u svezi s oporukom' i primjerom: oporučni svjedok, dakle odnosni pridjev i prema tome treba ȍporučnī;

-ȍsjećājan; D, T, 'čuvstven, osjetljiv', dovoljno jasno i bez primjera; odnosni pridjev upotrebljava se rijetko, ali postoji; AR ima samo = an bez primjera, ali sa značenjem 'onaj koji pripada osjećaju, osjećajima', samo u Popovićevu rječniku (osećajni, Empfindungs-); osjećajna prenapetost (dakle prenapetost osjećaja);

-osoban, D ȍsobnī upućuje na osoban, ali su svi primjeri u odnosnom značenju: = ni opis, = ni podaci, = ni vlak; osoban bi značio 'subjektivan, pr'stran', kao ličan, ali nemam potvrda za to značenje, osim možda u primjeru: Odviše je pristojan bio, da bi glasno izrekao ma kakvu osobnu pripomenu (MH);

-plȍdan je vrlo čest u značenju 'rodan, plodonosan, plodovit'; plȍdnī: plod kao odnosni pridjev dolazi u terminološkoj upotrebi, npr. plodni listić, BT, tj. listić koji pripada plodu, a ne cvijetu;

-pȍstan i pòsnī imaju u V isti prijevod Fasten-, jejunii, ali nemaju iste primjere, prvi: lonac, kašika, jelo, a drugi: dan, dakle razlikuju se kao mȋsan i mȓsnī, što se može pokazati na primjerima iz građe MH: pòsnī: Ja se ne bojim na posni dan jesti meso ... – u postno vrijeme prije uskrsa – ... morske patke s crnim nogama ... kao što i riba broje (se) u posna jela; za pȍstan: voli masan zalogaj, ama jede i posne papule – uveče te čeka posna večera ... ; zatim u značenju 'nepognojen': posna njiva, posna zemlja, a tako i u drugim prenesenim značenjima. Teškoća je u razgraničenju u tome što uz jednu imenicu mogu doći oba značenja, npr. posno jelo, pòsno znači 'suho, nemasno, bez mrsa', a može i pòsnō, tj. 'jelo koje se jede na posni dan' makar bilo i mȋsno, kao što je u trećem primjeru za pòsnī. Zato je primjer: U taj dan jelo se obično posno jelo ... dvoznačan, a od takvih primjera potječu ukrštavanja značenjā i oblikā u rječnicima. Postanak je današnjega značenja pridjeva postan išao, vjerojatno, ovim putem: Najprije je bilo pòsnō jelo, tj. jelo koje se jelo kad je post, a po tom je posno jelo dobilo značenje 'nezačinjeno, nemasno, bez mrsa', a zatim su se značenja i oblici razgraničili. Starijega značenja pridjeva postan 'natašte', dovoljno potvrđenog u AR, nema među suvremenim primjerima osim u jednom iz građe MH, ali ne s istim nego bliskim: Ali ko pošteno 'oće da živi ... mora da pati i nosi posna crijeva;

-pripravan, tj. spreman, gotov, u AR, RK, D, T, a odnosni je pridjev prȉprāvnī, RK, D, običan u primjeru = ni tečaj, RK, gdje je razlika jasna prȉprāvnī tečaj nije pripravan; ista je razlika između pripreman i pripremni;

-prirodan, BI 'što pripada prirodi, što je prema prirodi'; primjeri za odnosni: = ni zakon, = ne nauke, = no blago; za kvalitativni: U tom je djelu prirodniji i življi nego u kom drugom (BI) – Od prirodnog načina života (MH), premda u svakom primjeru nije lako odrediti koje je od ta dva značenja;

-prȉvredan imaju AR, RK i T, ali samo RK sa značenjem koje ima neodr. oblik: 1. erwerblich, gewerblich, 2. ziemlich fleiss'g, arbeitsam; AR: 'koji pripada privredi, koji je s njom u svezi', što RK ima posebno s primjerima: = na kriza, = na politika; privredan se danas rijetko upotrebljava, ako se uopće upotrebljava, u građi MH nema ni jedan primjer;

-prȍbavan D prevodi: de (la) digestion, digestif; digestible; posebno primjer = ni sistem; RK ga upućuje na svarljiv (D probavljiv digestible); AR 'onaj koji pripada probavi, koji je u vezi s probavom'; očito je da su posrijedi dva pridjeva, prvi prȍbavan izveden sufiksom -(a)n od glagola probaviti sa značenjem 'koji se može probaviti',

a drugi je prȍbāvnī, dosad u tom liku nije zabilježen ni u jednom rječniku, izveden od probava sufiksom -ni, npr. probavne smetnje nisu smetnje koje se mogu probaviti, nego smetnje probave, smetnje u probavi;

-prometan, AR 'koji se promeće', D (čovjek) industrieux; D = put passant, = tna ulica rue passante; rekao bih da je prvo značenje arh. ili prov., drugo je značenje očito u primjeru: most... kakvog nemaju ni mnogo bogatije i prometnije varoši (Na Drini, 8) – Ondašnja je Ljubljana bio miran i ne odviše prometan grad (znanst.); odnosni je pridjev prometnī koji D ima posebno s primjerima = ured, = znak, = a nesreća, = redar, = kapital;

-rāzgovōran, RK, gesprächig, gesprächsam, s primjerom = čovjek, dakle 'koji rado i lijepo govori', AR; odnosni pridjev rāzgovornī RK ima posebno, 1. (u obliku, u vidu razgovora) gesprächlich, 2. = jezik Umgangssprache, dakle jezik koji se odnosi na razgovor;

-rȍdan imaju posebno od rȍdnī RK, D: RK = fruchtbar; rȍdnī 1. (rod 2) Gattungs-, = ni pojam, = Geburts-, = no mjesto, = na gruda;

-rȍsan – Ristić je dobro protumačio razliku između rȍsan i rȍsnī, npr. rȍsnā tačka, ali taj termin pripada uskom stručnom području, gdje se za isti pojam upotrebljava i termin rosište;

-sàmrtan, sàmrtnī imaju V i RK s jasnom razlikom, ali budući da se oba rijetko upotrebljavaju, praktičnije će biti da razliku pokažemo na suvremenijim likovima smȓtan, smȓtnī, pogotovu što se ovi miješaju i u novijim rječnicima, npr. D smrtni upućuje na = an, B oba prevodi zajedno, RK ima posebno = an, a posebno = nī, ali pod = an daje i značenja koja idu pod = ni, a razlika je već u V jasna: smrtan 1) sterbend, 2) n. p. čovjek je smrtan, sterblich, smrtni upućuje na samrtni gdje je i po prijevodu Sterbe-, Todes- i po primjerima, čas, sviječa, grijeh, jasno da je posrijedi odnosni pridjev;

-snjȅžan, -žna, -žno (V samo -žana, -žano), D ima u značenju 'pokriven snijegom'; 'bio kao snijeg'; 'od snijega' de (la) neige; ne znam treba li u posljednjem značenju -nī, ali je -nī sigurno u primjeru = na kaljača, tj. kaljača za snijeg (B. 9. 2. 59. 8);

-stȁrostan AR, RK, D, B, T imaju samo u značenju 'brižan, zabrinut' (AR), ali je u suvr. upotrebi stȁrosnī, npr. = na granica, = na penzija;

-stàtičan, stàtičkī, B, D imaju izjednačeno, RK samo stàtičnī -statisch (Mackensen, Deutsches Wörterbuch: stillstehend; Statik-), RSR: stàtičan 'koji se odnosi na statiku; nepokretan, promatran u stanju mirovanja i ravnoteže (a ne u pokretu); isto i stàtički'; očito je da su dva značenja, a potvrde pokazuju da je u odnosnoj upotrebi statički običniji;

-stídan, AR 'sraman, stidljiv, koji se stidi'; stīdnī RK posebno s drugačijim prijevodom i primjerom = na kost, očito odnosni pridjev;

-stȍčan – V: 1) n. p. zemlja, t. j. gdje ima dosta stoke ... 2) mlijeko, t. j. od koza i ovaca; S. Ristić piše: »Drugo značenje ovoga prideva u vezi stȍčnō mleko ne ide pod pridev stȍčan već ga je trebalo odvojiti pod pridev stȍčnī ...« (str. 83), što je u RK i učinjeno; D i B upućuju = nī na = an, iako D ima na prvom mjestu značenje 'stȍčnī' označeno: (stoke) s pridjevom de (du) bétail, de (des) bestiaux i s primjerima: = na hrana, = no tržište, = na zaraza, gdje je očito odnosni pridjev;

-strôjan sa značenjem 'lijepa stasa' danas je leksička riječ, ali ga je ovdje potrebno spomenuti zbog opozicije na strôjnī, 'koji se odnosi na stroj', npr. strojni kapaciteti, strojni park (publ.); strojno prevođenje (znanst.);

-strȕčnī nema nijedan rječnik, stručan AR, RK, B, D, T, ali je teško naći primjer koji bi jasno pokazao da postoji sufiks -(a)n, možda je to u primjerima: = na komisija, = no osoblje – zapovijedali su njime stručni oficiri (sve MH), dok za strȕčnī u odnosnom značenju ima jasnih primjera, npr. = ni časopisi, = ni nazivi, = na terminologija, = na literatura, = no udruženje; uz stručni dolazi i strukovni, npr. strukovne organizacije, = ni savezi, = ne knjige, = na braća, ali rjeđe;

-tèretan V ima u značenju 'opterećen, natovaren', RK još i 'težak, naporan'; odnosni pridjev tèretnī RK ima posebno, B = an upućuje na = nī, D i T imaju samo = nī, ali B, D, T nemaju kvalitativnoga značenja, jer se ono sve manje upotrebljava, u građi MH ima nekoliko potvrda za značenje 'težak, naporan', ni jedna za Vukovo; odnosni je vrlo običan u vezama = na kola, = ni vlak, = ni vagon, = ni automobil, = ni saobraćaj; razliku je dobro prikazao S. Ristić (str. 91);

-tjèlesan u BI, B, D, T, ali su značenja gotovo bez izuzetaka odnosna, što BI kaže: = an upućuje na = nī; V i RK imaju samo tjèlesnī, a to značenje potvrđuju i suvremeni primjeri: = ni rad, odgoj, = na iznemoglost, kazna, konstitucija, povreda, snaga, straža (sve MH);

-ûman i ûmnī D daje odvojeno jer je razlika očita: ûman 'razuman, pametan', ûmnī 'koji se odnosi na um', npr. umni rad, umna snaga;

-zârazan, RK, B, T, zȁrazan D; posebno zâraznī ima samo RK, ali ni on s jasnim razgraničenjem; odnosni je pridjev, bez sumnje, s primjerima zȁraznā bolnica, HT zarazno odjeljenje, MH, vjerojatno i u primjerima: tih zaraznih uzročnika, MH, zarazne bolesti (ELZ s. v. bolesti domaćih životinja ima: organske bolesti, zarazne bolesti, parazitne bolesti); zarazan znači 'koji može zaraziti', dakle pridjev izveden sufiksom -(a)n od glagola, ali je vrlo rijedak, uz posebno traženje jedva sam našao jedan primjer koji je dovoljno izrazit, ali ni taj nije u medicinskom smislu: Sjeti se čovjeka ... čiji je brzoviti, metaforički način izražavanja bio tako zarazan i duhovit ... (Neispl. 309);

-zráčan – zrâčnī splet je više značenja, prvo, zbog neutralizacije pridjeva od imenice zrâk 'uzduh' i zrȁka (RK zrak, m) der Sonnenstrahl (BI), drugo, zbog kvalitativnoga i odnosnoga značenja. Zanemarit ćemo pridjev od zrȁka i uzeti samo od zrâk 'uzduh'. D zrâčnī upućuje na zračan, a s. v. zračan ima primjere koji jasno pokazuju razliku, s jedne strane odnosni: = na pruga, = ni napadaj, = na pošta, a s druge kvalitativan u primjeru = na soba;

-zvučan, zvučni ima posebno samo RK s jasnom razlikom u prijevodima = an: tönend, schallend, hellklingend, wohlklingelnd, klangvoll, laut, gell; = ni samo Schall-; zaista nije isto: zvučni izvor, tj. izvor zvuka i zvučan glas; u odnosnom značenju javlja se i zvukovni;

-žȉtan, V reich an Getreide, z. B. das Jahr; žȉtnī Getreide-, = ni kupac; s tom razlikom i RK; B upućuje žitni na žitan, a D obratno i tamo daju oba značenja; u građi više potvrda za žitni, npr. = ni trgovac, = ni agenti, = na burza, = no zrnje, a ni jedan za žitan, danas je u tom značenju obično žȉtorodan (D, T);

-žívotnī je vrlo običan kao odnosni pridjev: = na opasnost, T, = ni minimum, D, = no osiguranje, D, = no iskustvo, MH, okrutni = ni zakoni; MH; životan se u Vukovu značenju ne upotrebljava (wohlbeleibt, n. p. životno janje, može se ispeći) i D = an upućuje na = ni, ali se = an i danas upotrebljava u značenju 'vitalan, živ' kao što pokazuju primjeri iz građe MH: Proživjela je kao djevojka dosta, a da bi s udajom ... postala životnija i požudnija – Najživotniji dio ... češkoga naroda dao je iz sebe najživotniju i najsadržajniju književnost – Prva je koncepcija mrtva, blijeda, suha, druga životna ... ;

-žučan se upotrebljava samo u prenesenom značenju, 'pun žuči, žestok, gorak': = ne riječi (D), = ne propovijedi, = na invektiva, – zavijanja pasa sve su žučnija – žučni kruh emigracije (sve MH); žučni RK ima posebno s jasnom razlikom, D sve s. v. = an, ali u osnovnom značenju svi su pridjevi odnosni; = ni mjehur, = ne bolesti, = ni kamenac, BI samo žȕčnī 'što pripada žuči' ali bez primjera.

251. Posebnu skupinu čine gradivni pridjevi, ili, preciznije rečeno, pridjevi koji u osnovi imaju imenicu za oznaku tvari. Njihovo je razgraničavanje katkada mnogo teže od primjera koje smo dosad spominjali.

Sufiks -ni dolazi u kemijskim terminima za razne spojeve. V. Njegovan kaže: »Za obična sjedinjenja upotrebljavamo po mogućnosti nastavak -ni, a samo kod onih elemenata koji se svršavaju na -n pravimo prideve sa -ski; na pr. sumporna kiselina, fosforna kiselina, azotna kiselina, kalijumni klorid, gvozdeni sulfat, kalajni klorid, ali arsenska kiselina, platinski klorid« (NJ, VI, 107).

S. Ristić ih sa nekoliko primjera razgraničava od gradivnih sa sufiksom -(a)n: »A je li u vezama sumporna šipka i sumporna kiselina pridev sumporni isti? Ne. Sumporna kiselina nije načinjena od sumpora kao sumporna šipka, već je to stvar, kiselina, određena elementom sumporom pored dva atoma vodonika i četiri atoma kiseonika (H_2SO_4).

Slično je sa spojevima azotna kiselina, sona kiselina, fosforna kiselina itd. Mlěčnā krava (za razliku od krave koja nije mlečna) i mlěčnā kiselina razlikuju se po tome što je uz kiselinu uzet odredni pridev, a ne određeni vid prideva mlečan. A srebro-nitrat ima da glasi našim jezikom srèbrnī nitrat, gde pridev srebrni nije određeni vid prideva srèbrn : srèbrnī, već je odredni pridev izveden od imenice srebro. Kao što se kaže našim jezikom větrnī mlin (= vetrenjača; Vuk, Rječnik, str. 68), tako se mora reći srèbrnī nitrat ili srebrèni nitrat, bakreni sulfat« (str. 91).

Za potanje je raspravljanje o njima potrebno zaći u područje prirodnih nauka, a to već prelazi okvire ovoga rada. Osnovno je rečeno spomenutim citatima.

252. Time, međutim, ova kategorija nije iscrpena. I u općem književnom jeziku nalazimo velik broj takvih pridjeva. Većina ih dolazi u određenu obliku i određenoj deklinaciji, a u pismu je formalnih razlika još manje, te zbog posebnosti u značenju nije lako odrediti kada su gradivni, a kada odnosni. Zavisi to uglavnom od veze u kojoj dolaze. Nesumnjivo su odnosni u primjerima:

alkoholno vrenje (MH), = na industrija (T), asfaltni finišeri (MH), barutna kesa (V), biserno zrno (V), boksitni rudnici, cementne vreće, drvna industrija (sve publ.), fosforne fabrike (MH), kameno doba (MH), lice kamene boje (MH), koksna peć (NJ, 4, 126), kožne bolesti (D), krečna peć (AR), kristalna kemija (MH), kukuruzni koševi (AR), = na kopnja (MH), mesna industrija (publ.), metalna industrija (MH, danas se javlja i metalski. = o poduzeće, Vus, 5. 4. 61. 5, ali u većini u vezi s riječju radnik, jer se ne dovodi u vezu s metal, već s metalac, npr. u istom članku = ski radnici, = na industrija, B. 25. 4. 61. 4), olovna boja tvrdoga tla (MH), pamučna industrija (D), = ni kombinat (Vj. 6. 7. 61. 5), piritno rudište (T), pšenično klasje (AR), = na žetva (AR), silikatne tvornice (MH), sumporni rudnik (MH), šećerna tvornica (D), tekstilna industrija (RSR, B. 21. 6. 61. 1), = ni tehničar (B. 25. 6. 61. 13), željezna industrija (D), željezno doba (MH) ...

253. Gradivni su u primjerima:

alkoholno piće, asfaltna cesta, atlasni prsluk, bakelitna čaša, biserna ogrlica, toranj bjelokosni, boksitna ruda, brokatne zavjese, briljantan prsten (RSR, koji ima i = an u značenju 'sjajan, blistav, svijetao' gdje je nesumnjivo neodr. oblik), celuloidna kutija, celulozni papir, cementna pojila, čelična oštrica, čokoladni bomboni, fosforna ruda, grafitne elektrode, granitni stup, kamena kuća, kobaltna bomba, kristalno posuđe, kukuruzno brašno, kožne rukavice, metalni novac, = na kutija, mineralna voda, mliječna hrana, mramorna grobnica, olovno zrnje, pamučna haljina, papirna kapa, pšenično brašno, slamni šešir, sumporno vrelo, šećerna repa, tekstilna roba, zlatna medalja, željezna kruna.

254. Karakteristične su i definicije pojedinih gradivnih pridjeva. U AR Budmani s. v. krečan kaže: 'koji pripada kreču, koji se sastoji iz kreča', što je zbog primjera krečna peć i razumljivo, ali takve formulacije ima

i s. v. granitan, kositeran, kristalan, gdje nema izrazito odnosnih primjera, Maretić s. v. mineralan: 'što pripada mineralima', a primjer je samo: mineralna voda, RSR za isti pridjev: 'koji se odnosi na minerale, rudni', RK, B, D samo mìnerālnī, BI s. v. metalan: 'što pripada metalu'.

255. Još su karakterističniji oblici u kojima gradivni pridjevi dolaze. Iako se autori rječnika kolebaju u određivanju oblika, pa isti pridjev može u jednom doći sa -(a)n, u drugom sa -ni, mnogo ih je u svim rječnicima (uzevši u obzir i P) zapisanih samo sa -ni, npr. àhatnī, àsfaltnī, àtlasnī, àzbesnī (àzbestnī), celulòīdnī, cèmentnī, čokòladnī, fòsfornī, krômnī, krõmnī), pìritnī, šãmotnī...

256. I kad je odrednica sa -(a)n, obično među primjerima nema ni jedan koji bi imao nesumnjivo neodređen oblik, npr. u AR s. v. čeličan, kositeran, kositrn, mliječan, slaman, a tako je većinom i u građi MH, npr. potvrde za cementni, metalni. Rijetko se među potvrdama za gradivne pridjeve nađe oblik kao: u kamenu Senju, kamen pod, komadić kukuruzna kruha, parče kukuruzna hljeba (sve MH), pšeničan kruh, pšenična kruha (AR s. v. pšeničan, ali u starijim potvrdama, premda se vjerojatno i danas može čuti, npr. pšeničan hleb (I. Andrić, Odabr. prip., II, Bgd, 1954, str. 13).

Kad je značenje gradivnoga pridjeva preneseno, tada je neodređeni oblik razumljiv, npr. kristalan jezik (MH), olovan umor (I. Andrić, ib., str. 54), željezan narod (MH).

257. Očito je da gradivni pridjevi u većini imaju određeni oblik i određenu deklinaciju. Teže da u potpunosti prijeđu u kategoriju odnosnih pridjeva s kojima imaju zajedničko i to što nemaju komparacije. Proces je poduprt još i ovim:

1. što je oblik gradivnih pridjeva jednak odnosnima (željezna industrija – željezna vrata),
2. što velik broj takvih pridjeva dolazi u terminima za kemijske spojeve gdje imamo samo -ni, a razlika je među njima katkada neznatna,
3. što u stalnoj vezi pridjeva i imenice dolaze samo određeni oblici (usp. Mar. Gram., str. 422),
4. što su u suvremenom jeziku određeni oblici češći od neodređenih.

Da bismo mogli dati određeni sud o stanju u današnjem jeziku, potrebna su opsežna istraživanja sinhronijskoga prijesjeka.

258. Tako velik broj primjera bilo je potrebno navesti da se pokaže kojim putem treba ići u njihovu razgraničavanju jer nisu iscrpeni ni svi primjeri niti je sve rečeno što se o tome može reći. Ima primjera koje je teško razgraničiti, katkada sam to i spomenuo, a dopuštam da i neko moje razgraničenje nije najbolje, jer teškoće su na tom području velike. Nisu one u onih nekoliko pridjeva sa sufiksom -(a)n koji dolaze samo u određenu obliku (jer oni nemaju odnosno značenje), nego u tome što i ostali mogu doći, i dolaze, u određenom obliku i određenoj deklinaciji

pa morfološka razlika nestaje. Kad je posrijedi pisani jezik, a u većini njega proučavamo, tada se morfološka razlika ne vidi ni u ž. r., a jednim dijelom ni u m. i sr. r. Teškoće su toliko veće

- što i pridjevi s odnosnim sufiksima imaju u određenim uvjetima kvalitativno značenje,
- što je katkada teško odrediti značenje,
- što za svaki pridjev nemamo dovoljno (dobrih) primjera,
- što nemamo opširne studije o upotrebi određenih i neodređenih pridjeva s posebnim osvrtom na predikativnu upotrebu.

259. Velik se broj pridjeva mogao lako razgraničiti, jer je često za razumijevanje značenja dovoljan odnos imenice i pridjeva, a rekli smo već da značenje sufiksa u takvu odnosu gubi od svoje važnosti. Ipak, takav splet oblika i značenja nije najpovoljniji za naš jezični sustav i stoga u jeziku djeluje nekoliko težnji da razgraniče kvalitativne i odnosne pridjeve načinjene od iste osnove:

1. gube se iz jezika pridjevi sa sufiksom -(a)n, npr. jezičan (u Hrv.), hljeban, krušan, privredan, starostan, teretan, tjelesan . . . ; brojan je primjer za pokušaj da se jedan od njih silom izbaci;
2. uzimanjem drugih sufiksa
   a) mjesto -(a)n: probavan–probavljiv, zarazan–zaražljiv, žučan––žučljiv;
   b) mjesto -ni: glasovni, strukovni, zvukovni, akustički, kritički, statički, izvorski, jezički (u Srb.), metalski,
3. upotrebom drugih jezičnih sredstava, npr. glasnice mjesto gl̑asnē žice, rosište mjesto rȍsnā tačka;
4. pokušajem da se usporedni pridjevi razlikuju akcentom.

O posljednjoj je težnji potrebno reći nešto više.

260. Spomenuto je da se te razlike dotakao S. Ristić. Zaista, samo dotakao, jer koliko on i govori o njoj, pokazuje ju na sufiksima -ani, -eni, gdje je razlika očita, a od pridjeva sa sufiksom -ni samo se čudi Vukovoj razlici lòvnī: lôv, lòvā, a tôrnī : tôr, tòra. I izrijekom kaže da akcenatska pitanja ostavlja po strani: »U pitanje naglaska ovde ne ulazim; naglasak se koleba« (str. 86).

261. Akcenatska su pitanja ovdje vrlo složena te ih ni ja ne kanim u potpunosti riješiti, želi̇m samo upozoriti na pojavu koja, koliko je meni poznato, u stručnoj literaturi nije zapažena, a prilično je važna.

Vratimo se na Vukove akcente pridjeva od imenice mȓs, mȓsa i pôst, pȍsta.

Kvalitativni pridjevi imaju ove akcente:

mȓsan, mȓsna, mȓsno, pȍstan, pȍsna, pȍsno.

Određeni oblici nisu naznačeni, ali ih prema velikom broju analognih primjera možemo odrediti:

mȓsnī, mȓsnā, mȓsnō, pȍsnī, pȍsnā, pȍsnō.

Tako je npr. u D.

A odnosni pridjevi imaju akcente:

mȓsnī, mȓsnā, mȓsnō, pòsnī, pòsnā, pòsnō.

Očito je dakle da se akcentom razlikuju odnosni pridjevi od određenih oblika kvalitativnih.

262. U osnovi je to morfološka pojava jer i neki kvalitativni pridjevi imaju u određenim oblicima dvojake akcente, npr.: krúpan, odr. krûpnī i krùpnī, Daničić, Srp. akcenti, str. 215, slȁdak, slàtka, odr. slàtkī i slȁtkī, ib., str. 222, ali ta je morfološka dvostrukost iskorištena kao razlikovni znak. Takvi su kvalitativni pridjevi rijetki. Sa sufiksom je -(a)n krupan jedini, a i njega Vuk ima odr. samo krûpnī, -ā, -ō. A odnosnih tipa mȓsnī, pòsnī ima više. Jednu skupinu daje i sam Daničić, premda nesvjesno: »S promjenom po kojoj u složenoj deklinaciji dolazi ` ima još nekoliko adjektiva, ali su u običaju samo u toj deklinaciji, te se ne može znati kako bi imali u nominalnoj... taki su: glùhnā nedjelja, dèsnī, kòsnī, krȅčnī, kȓsnī, lòvnī, nòćnī, rúčnī, stȉvnī i stȓnī, tòrnī, trȕšnī, cvjètnī, čàsnī, rèdnjī«, ib., str. 222.

263. Pogledamo li ih malo pobliže, vidjet ćemo da su u većini odnosni pridjevi, dani uglavnom prema Vukovu rječniku.

-cvjètnī, -nā, -nō, V ima samo taj pridjev s primjerom nedjelja, ponedjeljak, očito da je odnosni pridjev, a tako je i u BT: cvjètnī prah, cvjètnī pupoljak; AR ima cvjȅtan, cvjȅtna sa značenjem 'pun cvijeća, okićen cvijećem' a posebno odnosni sa značenjem 'što pripada cvijetu, što dolazi od cvijeta', ali već daje oba akcenta cvjȅtnī i cvjètnī; u RK je kao u AR; D cvjȅtan, odr. cvjȅtnī i posebno cvjȅtnī, u P zajedno sve mogućnosti;

-čàsnī, -nā, -nō, V »n. p. post, krst, geehrt, heillig, sanctus: časni post, die grosse Faste vor Ostern, jejunium quandragesimale«, gdje doduše nije izrazit odnosni pridjev, ali je ipak bliže njemu nego kvalitativnom; D čȃsnī v. častan s primjeran = sud, ostali primjeri pod čȃstan; AR, RK čȃstan;

-kòsni zbog kòsa razumljivo; Daničić ne daje značenje, ali bit će od kosa 'oruđe' jer V ma samo taj pridjev s primjerom kov, gladilica;

-krȅčnī, V »n. p. kamen«, što je odnosni pridjev, imenica krȅč, krèča, ali AR krȅčan, krȅčna sa značenjem 'koji pripada kreču, koji se sastoji iz kreča' i napomenom »Upotrebljava se možebiti samo u složenom obliku: (s drugijem akcentom) krȅčnī; RK ima posebno krȅčan i krȅčnī s različitim prijevodima, B, D, T, RSR krȅčan;

-kȓsnī, V kȓsnī : kȓst, kȓsta, tipičan odnosni pridjev npr. krsni kum, = a slava, = o ime, AR ima kȓstan, ali značenje 'koji pripada krstu';

-lòvnī, V, RK, D, T, nesumnjivo odnosni pridjev, imenica lôv, lòva, očekivali bismo i lôvnī zbog -vn-, AR ima lòvan, lôvna s odnosnim značenjem 'koji pripada lovu' i napomenom: »Ne znam uprav kako je akc. u prostijem oblicima; u složenoj je deklinaciji lòvnī«;

-nòćnī, V, D; nȍćnī RK, T; imenica nȏć, nȍći, nesumnjivo odnosni pridjev;

-rûčnī, V, AR, B; rȕčnī RK, D, T; imenica rúka, rúkē, rûci; nesumnjivo odnosni pridjev;

-stŕvnī, stŕnī, V ima oba (prvi iz Bačke i Like) kao odnosne prema stȓn, stŕnī (BI), ali imenice nema; od stȓv, stȓva 'strvina, crkotina' ima »stȓvan, -vna, -vno n. p. pas, Hund der vom Aas gekostet, canis qui cadaver gustavit, ferox«;

-tòrnī – Daničić uza nj dodaje bilješku: »Ovome nije zabilježen akcenat u rječniku, ali mislim da ide ovamo.« Bit će da je riječ o kojem starijem izdanju Vukova Rječnika, jer je u IV (III) tôrnī; tôr, tòra, zacijelo zbog -rn-;

-trȕšnī, V n. p. kruh, ali bez imenice truh; BI ima truh, ali bez akcenta;

-rèdnjī ne ide ovamo, ali je isto s pridjevom rèdnī, AR, D; rêdnī, RK, B, T; rêd, rêda.

264. Od ostalih pridjeva s takvom promjenom možemo još spomenuti:

-brȍjnī, strȍjnī: brȏj, brȍja, strȏj, strȍja, prvi u primjeru dvojčani brȍjnī sustav, Naše teme, 6, 1959, str. 291 (za razliku od brȏjnī, odr. oblik od brȏjan 'mnogobrojan'), a drugi u primjeru strȍjnō prevođenje, ib., str. 296, (za razliku od strȏjnī, odr. oblik od strȏjan, B 'dobro građen, vitak');

-glàvnī : gláva, glávē, V s primjerom novci, das Kapital, D glâvnī i glàvnī u značenju 'osnovni, važan';

-jàjnī, T, jáje, jája (jájeta), AR; jàjeta, RK, ali je jàjnī ipak karakteristično zbog -jn-, D jâjnī, AR jájan, jájna 'koji pripada jaju';

-lisni: lîst, lîsta posebno je zanimljiv jer ima sva četiri akcenta: lìsnī, D, BT, lîsnī, RK, T, B s. v. šiškar, ZT babuškar lîsnī; lístan, lísna (listana), AR 'koji pripada listu; listat', s primjerima za prvo značenje lisni vlas, = na pošta, = a drška; lîsnī, B s. v. babuškar, lîsnī i lìsnī, P;

-mêšnī i mèšnī (ek.: mêh), mîješnī i mjèšnī (ijek.: mijeh), P;

-òčnī i ȍčnī, AR, P, ȍčnī, V, D, RK, T; ȍko, ȍka, ȍči;

-rjèčnī i rîječnī (ijek. prema rîječ i prema rijèka), P; od rijeka AR i D imaju rîječnī s dodatkom u AR: »Govori se u Slavoniji, gdje je riječ zabilježio s naznač. akc. Ivšić«; RK, T: réka imaju rȅčnī; od rîječ V ima rîječan (u Crnoj Gori) i upućuje na rječit, RK rȅčan, v. rečit;

-rùdnī, u AR s. v. rudan 3 od rúda (mineral) i s. v. rudan 4, od rúda (dio kola), pod 3 i rûdan, rûdna; V rúdnī u značenju pod 4, BI rúdnī za oba, RK, D, T rûdnī za oba, B rûdnī za 3, rúdnī za 4;

-zvûčnī: zvûk, zvûka, RK, ostali samo zvûčan, ali uz zvûčan RK i T imaju i zvùčan, a to će biti akcenat odnosnoga zvùčnī;

-žûčnī, BI s tim akcentom i jasno označen kao odnosni pridjev 'što pripada žuči', ali bez primjera; čuo sam žùčnī čaj; takav je akcenat i u P, ali P s. v. žûčan ima ž. r. žûčna i žùčna; RK žûčan i žûčnī, D žûčan, odr. žûčnī: svi žûč, žûči.

265. Među primjerima vidimo i neke s brzim akcentom gdje ga ne bismo očekivali, a ovdje se mogu još spomenuti ädnī : âd, dûšnī : dúša (uz dúšan, dûšnī), krîžnī : krîž (uz krîžnī), klîpnī : klîp, lêđnī : léđa (uz lêđnī i lédnī), mläznī : mlâz (uz mlâznī), plûćnī : plûća ili plúća (uz plûćnī), slûšnī : slûh, prema velikom broju pridjeva s drugim akcentima, npr. brâčnī, brúsnī, kûbnī, kvâsnī, môdnī, pâdnī, pétnī i pêtnī (govori se i pètnī, ali nisam našao nigdje zabilježeno!), prûžnī, pûtnī, râdnī, ûmnī, da i ne spominjemo primjere gdje je dugi akcenat zbog suglasničkih skupina koje izazivaju sekundarno duljenje (bôjnī, čâjnī kôlnī, krôvnī, krvnī, sírnī i sîrnī uz sîrnī i dr.).

266. Prema dugim akcentima osnovne imenice i pridjevi sa sufiksom -(a)n mogu imati brzi akcenat, npr. glăsan, cvjêtan, grêšan, snjêžan, vjêčan... Ovdje je to potrebno spomenuti da pitanje akcenta ne bismo jednostrano rješavali,[56] jer ima pridjeva koji se razlikuju samo brzim akcentom, npr. lûčnī : lûk, lûčnī : lûk, rêpnī : rêpa, répnī i rêpnī : rêp, smjêrnī, odnosni od smjer, smjêrnī, odr. od smjêran 'ponizan', ali su im i osnove različite te se ne može reći da je to kategorijska razlika.

267. Pokušaj da se akcentom razgraniče pridjevi lûžnī, D de lessive i lûžnī, D de (du) bois, ostaje samo pokušaj (v. § 289). Splet ličnī (oko šest značenja prema lîk, líce 'dio glave' i líce 'osoba') treba rješavati drugim sredstvima.

268. Među trosložnim i višesložnim pridjevima nisam zapazio da bi akcenat imao razlikovnu službu.

Iz svega proizlazi da u jeziku postoji izrazita težnja da dvosložni odnosni pridjevi sa sufiksom -ni imaju spori akcenat bez obzira na akcenat riječi od koje je izveden i bez obzira na dvosluglasničke skupine koje izazivaju sekundarno duljenje.

Ta težnja nije u potpunosti ostvarena iz više razloga:

a) zbog analogije prema velikom broju pridjeva sa -ni kojima je akcenat irelevantan jer nemaju usporednih likova sa -(a)n;[57]
b) što je imenica u neprestanoj vezi s pridjevom i tako nameće svoj akcenat;
c) što često nastaju glasovne skupine koje izazivaju duljenje;
d) što je razlika minimalna kad je posrijedi brzi i spori akcenat;

[56] Kao primjer je dovoljno spomenuti kako Budmani u AR muku muči da objasni Vukov akcenat krîžnī.

[57] Statistički podaci pokazuju da pridjeva od imeničke sufiksalne tvorbe sa sufiksom -(a)n ima 460, a sa sufiksom -ni 1200. Dakle, 740 pridjeva nema usporednih likova, a taj je broj još i veći jer su i ostali dobrim dijelom s različitim osnovama, a među svima je velik postotak dvosložnih.

e) što i u usporednim likovima kontekst u velikoj većini osigurava jednoznačnost;

f) što ta pojava u nauci nije zapažena te ne samo što nije iskorištena u novim tvorbama ni u izbjegavanju neutralizacije nego je zanemarena i u onim pridjevima u kojima je već ostvarena.

-nī : -skī.

269. U traženju granice između pridjeva sa sufiksima -ni i -ski zapažamo nekoliko činjenica.

Prvo, među pridjevima sa sufiksom -ni nema ni jednoga koji bi bio izveden od vlastitih imenica. Ta kategorija u potpunosti pripada sufiksu -ski.

Drugo, među pridjevima sa sufiksom -ni vrlo su rijetki pridjevi izvedeni od općih imenica živih bića razumijevajući pod njima čovjeka, životinju i biljku.

270. Od imenica za oznaku čovjeka i životinje ima ih samo nekoliko, rijetko s većom čestotom, jedni su izvedeni od posuđenih imenica ili pridjeva, a većina dolazi i s drugim odnosnim sufiksima te se može reći da su za suvremenu tvorbu irelevantni, pogotovu kad se podsjetimo da pridjeva sa sufiksom -ni samo u sufiksalnoj tvorbi ima preko 1200.

271. On imenica za oznaku čovjeka samo ovi:

- porodiljni, uz porodiljski u RK i T, ali je drugi običniji, što je već rečeno u općem dijelu (§ 75);
- regrutni i regrutski imaju RK i T, ali samo T djelomično izjednačuje = ni sa = ski. RK ima različite prijevode: = ni Rekrutierungs-, = ski Rekruten-, dakle regrutni 'koji se odnosi na regrutaciju';
- rekonvalescentni samo u RK s prijevodom Rekonvaleszenten-; RSR ima rekonvalescentan : rekonvalescencija, što će biti preuzet njem. pridjev rekonvaleszent, FWB (lat. je convalescens, fr. convalescent);
- vazalni RK, D, RSR, T, a vazalski samo RSR; -ni je vjerojatno zbog lat. vassalus, fr. vassal, njem. vassalisch;
- *lični i osobni preuzeti su s imenicama lice 'čeljade' i osoba iz stranih jezika, prvi iz ruskoga, ličnyj, drugi iz češkoga, osobní;* lični je od lice 'dio glave' normalna tvorba.

272. Pridjevi ekipni, narodni, porodični, posadni izvedeni su od imenica koje u gramatičkom smislu i ne idu u kategoriju živih bića, što imenica narod pokazuje i svojom deklinacijom (ak = nom.!). Pod imenicom za oznaku čovjeka treba smatrati takve imenice koje označuju čovjeka-jedinku (primjere vidi u § 117), jer se od njih izvode primjeri sufiksom -ski. Time dakako nije rečeno da se njime ne mogu izvoditi od zbirnih imenica, od momčad je samo momčadski, a AR i D imaju porodičan i porodički.

273. Vrlo su rijetki pridjevi sa sufiksom -ni od imenica za životinje:

- amebni, samo u HT i RSR, dakle rijetko, terminološki i od takve imenice za koju samo stručnjaci znadu;
- glisni : glista, samo P, vjerojatno iz koje terminologije; AR od glista ima kao odnosne pridjeve glisten i glistin;
- gusjenični samo AR (s jednom potvrdom iz 18. st.) i T; AR i gusjenički, D i ZT gusjeničji;
- parazitni, RK, RSR, T, uz parazitski, posljednji je običniji jer se parazit kaže i za čovjeka;
- paučni, ZT; u AR paučan 'adj. posses. od pauk'; AR ima i paučji (bolje potvrđeno od paučan), obično je i paukov.

Jedino je sasvim običan pridjev stočni, ali to je već kategorija kao i ekipni, narodni.

274. Nešto više i običnijih pridjeva sa sufiksom -ni ima izvedenih od imenica za bilje, ali ni njih nema mnogo, a usporedne likove nemaju sa -ski nego s drugim odnosnim sufiksima:

gljivični, samo P, gorušični i = in, hmeljni i = ski, oboje rijetko, jabučni i =kov, koprivni i =in, oboje rijetko, krompirni RK, krumpirski MH, 1 p., običnije krumpirov, npr. = ova zlatica, kukuruzni i = ov, kupusni (običnije), i = ov, lovorni (AR, B), običnije = ov, lozni (običnije), i = ov, = in, lubenični, V, AR, lučni i lukov, pšenični (i = an), ražni i ražev (i = an, = en), repični, rȅpnī, salatni, zobni, žitni.

Pridjevi biljni, bjelogorični, voćni opet su izvan te kategorije.

Kao što primjeri pokazuju, dobar ih dio ima i druge odnosne sufikse, jedni se upotrebljavaju i kao predmeti (kukuruz, pšenica, raž, žito), a zapaža se već i kategorijsko razdvajanje, npr. jabučni se upotrebljava kao pridjev od jabuke ploda, jabučni sok, a jabukov od jabuke stabla, = ovo drvo, = ov savijač.

275. Pravo je područje sufiksa -ni uz opće imenice za neživo, konkretne i apstraktne. No, na tom području dolazi i sufiks -ski. Oko stotinu pridjeva ima usporedne likove s oba sufiksa bez razlike u značenju.

276. U paru je običniji -ni: čajni (bar u Hrv.), čajski RK (= sko posuđe) i T (= ski list), električni, = čki samo B s. v. som (s. v. jegulja ima i = ni), folklorni (= ski AR), reklamni (bar u Hrv.), remontni, ribolovni, signalni (bar u Hrv.), telurni.

277. Oba se podjednako upotrebljavaju, ali sa -ski su većinom običniji u Srbiji, a sa -ni u Hrvatskoj:[58]

[58] Na prvi pogled građa navodi na pomisao da su pridjevi na -ni običniji što više idemo prema zapadu, pogotovu što je -ni u slovenskom jeziku još običniji nego u hrvatskom (običan je i u poljskom pa bi bila zanimljiva poredbena istraživanja). No česti su i u makedonskom, npr. keramična industrija (natpis u Skoplju), veterinarna stanica (u Strugi), sintaktičnata materija (B. Koneski, Gramatika, str. 3), jazična materija (ib., u dijelu ih o tvorbi ne spominje!) pa treba tražiti druge uzroke. Neke

ablativni, adjektivni, adverbni, akuzativni, anagramni, aspektni (=katski), atributni, buržoazni, činjenični, ćirilični, dekadni, deminutivni, epizodni, goljenični, građevni–građevinski, imovni–imovinski, hidraulični, kolni, krevetni, labirintni, latinični, licejni, livadni, lovni, mirazni (D, RSR), = ski AR s jednim primjerom iz Srbije: = ski novci, nadnični, objektni (= katski), oblični, oborni (V, AR), = ski (RK, T), otočni, parnični, participni, pazarni, pigmentni, planetni, pluralni, predmetni, porezni, praznični, predikatni, preteritni, pridjevni, priložni, rečenični, repertoarni, subjek(a)tni, tarifni, vašarni, veljačni, zamjenični, zborni.

278. Još su i danas teritorijalno ograničeni: autobusni, baletni, jezični, krovni, obalni, operni, u Hrv., a njihovi parnjaci sa -ski u Srbiji.

279. U paru su obično iji sa -ski:

artički, atomski (= ni RSR), balistički (= ni RK), brdski (= ni V, RK, T), brodski (= ni RK, T), ekonomski (= ni i danas katkada u Hrv.), fabrički, gramatički (= ni Vuk, potvrda u AR), klinički (= ni RK), kozmetički (kosmetični RK), lingvistički (= RK), matematički (= ni RK; D = čan i = čki na istom mjestu s jednim prijevodom), nebeski (= ni V, AR, Neispl. 410), redakcijski (= ni B), statički (= ni RK), statistički (= AR, RK), stihijski, tamnički (= ni T), zimski (= ni V).

280. Teoretski bi svaki pridjev u toj skupini mogao imati usporedne likove s oba sufiksa, ali navedeni primjeri pokazuju da je taj broj neznatan. Promatrajući na primjerima kad se koji od ta dva sufiksa upotrebljava, zapazio sam da odlučuju glasovni razlozi:

281. Sufiks -ski dolazi gotovo bez izuzetka na imenice sa završetkom -ija, bilo da ga zadržavaju (175) ili odbacuju (9); primjeri su obilno navedeni u § 100 b. Sa sufiksom -ni našao sam samo tri usporedna para:

- ćelijni : ćelija, AR (2 p. iz 13. st.) i RSR, obično ćelijski,
- redakcijni, samo B (dakle u Hrv.-polj. rječniku, autor J. Benešić i zbog toga možda pod utjecajem polj., gdje je redakcyjny, obično redakcijski, = ioni),
- stihijni, RSR, gdje se kaže »po ruskom«, obično stihijski.

282. Sufiksom se -ski tvore pridjevi:

– od imenica sa -ij: akvarijski, aluvijski, diluvijski, imperijski, kriterijski, laboratorijski, oratorijski . . .

– od imenica na -ika, bilo da ga zadržavaju: akustički, analitički, aritmetički, beletristički, botanički, fizički, gimnastički, muzički, optički, politički, republički, tehnički . . . (90), bilo da se tvore bez njega (13). Od desetak usporednih pridjeva, spomenutih u § 276, samo je električni obično iji nego električki;

veze ima i jezični kontinuitet, a njega srpski književni jezik nema, pa kad su od učenih riječi izvođeni novi odnosni pridjevi, izvođeni su sufiksom koji je imao najveću čestotu, a to je -ski. Kako su najsvjesnije tvorili gramatičari, a oni su vrlo kasno spoznali da je i -ni odnosni sufiks, tako se dogodilo da baš u gramatičkoj terminologiji ima najviše razlika.

– od imenica s osnovama na *n*, u suvremenoj tvorbi sve imenice: antenski, balonski, carinski, disciplinski, domovinski, dopunski, dućanski, dužinski, elektronski, feljtonski, gramofonski, higijenski, površinski, pozadinski, salonski, skupštinski, sudbinski, tavanski, vagonski, visinski... (209). Desetak usporednih pridjeva spomenuto je u § 230;

– od osnova na *nj* sve imenice koje ne odbacuju završetak: bubanjski, gibanjski, gunjski, kuhinjski, siječanjski, travanjski... (16).

283. Time je obuhvaćena polovina pridjeva ove kategorije (520 od 1 109). Ali i među ostalim pridjevima dobrim dijelom prevladavaju glasovni razlozi samo što nisu tako očiti kao u dosad spomenutima. Zapaža se da sufiks -ski imaju pretežno imenice sa završecima -(a)r, -ar, -or: barometarski, cilindarski, septembarski... (15), abecedarski, ambarski, dînārskī : dînār, dolarski, februarski, kalendarski... (28), akumulatorski, ekvatorski, logorski, taborski, traktorski... (19). Razlog može biti u tome što velik dio takvih imenica označuje osobe, gdje je -ski obavezan. To je toliko razumljivije što imenice na -ač dobivaju samo -ski i kad ne označuju osobe, npr. mjenjačka kutija (dio motora), odašiljačka antena, tegljačka povorka (tegljač, riječni brod).

284. I imenice sa završetkom -nica, -nik imaju pretežno -ski: bolnički, gostionički, kaznionički, riznički, tvornički, uputnički, zajednički, zalagaonički... ; prašnički, rječnički, samoglasnički, suglasnički, zapisnički... Osim razloga spomenutog kod prethodne skupine ovdje može djelovati i disimilacija (-nički mjesto -nični). U toj skupini ima i pridjeva samo sa -ni, u većini s malom čestotom: jedinični, krunični, oranični, stanični; med. termini: dišnični, dvanaesnični, grozničnī, grudnični, krvnični, zjenični, znojnični... ,s većom su samo granični i mjenični. Usporedni su likovi spomenuti u § 277. i 279.

285. Od građevnih imenica ima osamdesetak pridjeva (79) izvedenih sufiksom -ski. Polovini (41) osnove završavaju suglasnikom *n:* acetilenski, afionski, alaunski, anilinski, antimonski, baršunski, benzinski, betonski, bitumenski, glicerinski, hidrogenski, karbonski, kartonski, katranski, kininski, kovinski, kretonski, kseonski, naftalinski, najlonski, parafinski, platinski, plinski, porculanski, sapunski, stearinski, tamjanski, taninski, terpentinski, uranski, vinski, vitaminski...

286. Ostali su od drugih osnova: ahatski (P, i = ni), aldehidski (RSR), alkalijski (D, RSR, i = lni), alkaloidski (RSR, i = dan), alkoholski (RSR, obično = ni), aluminijski, asfaltski (obično = ni), bazaltski (RSR, i = ni), benzolski (RSR), berilski (RSR, i = ov), bril(i)jantski (i = an), čajski (RK, T, obično = ni, bar u Hrv.) ćilibarski, dijamantski (i = ni), emajlski (1 p.), flanelski, grafitski (1 p., i = ni, = ov), granitski (i = ni), hidrantski (i = ni), jantarski (i = ni, = ov), karbidski (-tski, obično -dni, -tni, bar u Hrv.), kristalski (AR, 1 p. iz 18 st.), magnezijski (RSR, i = ev), markizetski : markizet (tkanina, P), natrijski (RSR, i = ev), olovski (obično = an, = ni), opij(um)ski, petrolejski, piketski (T), plutonijski (RSR, i = ev), polivinilski, radijumski (RK), sumporski (AR, rijetko), ugljenički (u Srb., u Hrv. ugljični), vapnenački.

Odmah se zapaža da je većina s malom čestotom, s usporednim likovima (od osnova na *n* usporedne likove imaju samo četiri: afionov, antimonov, terpentinov, vinov), da je u pojedinim -ski zbog glasovnih razloga (-ij).

287. Pravi su gradivni pridjevi obični samo u prvoj skupini: anilinske boje, betonska podloga, glicerinska mast, kartonska kutija, kartonske materije (RSR 'koji je od kartona'), najlonske čarape, parafinska svijeća, platinska žica (RSR 'koji je od platine'), polivinilski stolnjak, porculansko suđe, stearinska svijeća . . . , a u drgoj rijetki, npr. aluminijska ploča, markizetska haljina.

288. Sufiks -ni dolazi gotovo uvijek na osnove sa -st, -št: čeljusni, krsni, lisni, oprosni, starosni, svjetlosni . . . , boravišni, dvorišni, kazališni, kupališni, pozorišni . . .

289. U nekoliko se pridjeva osjeća težnja za izbjegavanjem neutralizacije, težnja za većom razlikovnošću:

– lȉstopādnī, lȉstopādskī, D oba d'octobre, ali se zapaža težnja, da se od listopad 'oktobar' upotrebljava samo drugi zbog upotrebe lȉstopādnō drveće (RK), listòpadnā bjelogorica (BT);

– lûžnī, D de (du) bois (AR lûžan 1), lùžnī D de lessive (AR lûžan 2), RK oba lûžnī, ali od lug 'šuma' običniji je lûškī, V, AR, RK, D, T (i u Oriovcu, npr. lûškā hrastovina);

– osnovni, danas i osnovski, ali samo od osnova kao gramatički termin; inače osnovski ima i AR (iz Stul) sa značenjem 'isto što i osnovan' i napomenom »Nepouzdano«;

– otočni, D otočni 1 upućuje na otočki jer otočni 2 ima s primjerom = na cijev; druge potvrde ne dopuštaju takvu razliku;

– štapski : štab u RSR i P, štabni u jednom rječniku, ali u građi MH prvoga nema, a drugi je obilno potvrđen, od generalštab i RSR i P imaju samo generalštabni; koliko pisci i upotrebljavaju -ski obično u pismu ne provode jednačenje po zvučnosti (primjere v. u § 107);

– vidni, RK, B, Js (D vidni upućuje na vidan), danas u Srbiji i vidski, ali samo u značenju 'aspekatni';

– župni, župski; u krajevima u kojima se upotrebljava žûpan, -pna, -pno, 'sonnig' od žúpa 'ein sonniges Land' (V), govori se župski : župa 'crkvena pokrajina', npr. oko Konjica (po usmenom saopćenju M. P.), u Oriovcu nema žûpan, a od župa u drugom značenju samo župni (župni dvor).

Usp. i izvorski i jezički (§ 250).

Potpuno su se razgraničili: lûčnī : lúk, lûčkī : lúka, zatvorni 'okluzivni', zatvorski 'tamnički', svetačni : svetak, svetački : svetac, krvnīčkī, krvnīčkī : krvnīk, krvnīk, krvničnī : krvnica (žila), P, što je razumljivo kad je posrijedi živo biće i predmet.

S afektivnom su razlikom knjiški i narodski:

- knjižnī u osnovnom značenju 'koji se odnosi na knjige', D du livre, npr. knjižni fond, knjižno tržište, a knjiški u značenju 'neprirodan, izvještačen, suhoparan', premda D ima knjiška riječ 'mot savant';
- narodni je vrlo čest tako da se narodski mogao javiti samo u drugom značenju 'popularan, pučki'.

TVORBA OD GLAGOLA

290. M. S. Moskovljević u NJ, V, 175–176 raspravlja o izrazu borna kola i kaže da pridjev nije dobar jer nije izveden od bor 'drvo' ili 'kemijski elemenat', a -ni da ne dolazi na glagolske osnove. Međutim, od glagolskih je osnova sufiksom -ni izvedeno oko šezdesetak pridjeva. Prvi primjeri potječu iz 19. st. V ima dva: isposni i ôrnī, RK nekoliko, B i D već nešto više, ali ih većina još i nije zabilježena u rječnicima.

Za sve je teško utvrditi da li je posrijedi sufiks -(a)n ili -ni, tj. kvalitativno ili odnosno značenje, da li je uopće glagolska osnova ili je imenička s odbačenim sufiksom, ali se za neke ipak može sa sigurnošću tvrditi da je i glagolska osnova i sufiks -ni.

291. Put je do ove tvorbe lako objasniti. S jedne strane općenitost značenja sufiksa (a)n i njegove bliske veze sa sufiksom -ni (kad se pridjevi od glagola tvore s prvim, nema formalne zapreke ni za drugi), a s druge strane odbacivanje imeničkoga završetka ukida u nekim primjerima razliku između imeničke i glagolske osnove, katkada je i bez toga ista, npr. doplatni list, = na isprava može biti i od doplata, doplatak i doplatiti, isključni od isključak i isključiti.

292. Semantička je mogućnost u tome što takvi pridjevi označuju odnos prema glagolskoj radnji. Doduše, ona ima svoj jezični oblik, glagolsku imenicu, ali su te imenice neprikladne za bilo kakvu sufiksalnu tvorbu i zato možemo pretpostaviti da se pridjevi tvore bez završetka -anje, -enje, kao i od drugih imenica koje odbacuju sufiks koji smeta u tvorbi. RK ima próširnī s prijevodom Erweiterungs-, a proširenje sa Erweiterung, RSR pridjevu tèmpīrnī daje značenje 'koji se tiče tempiranja' (na pr. tempirna granata), u tekstu o cijepljenju upotrijebljen je pridjev cijepni (= no mjesto).

293. Od karakterističnijih primjera možemo spomenuti:

crpna stanica, dišni putovi (i prema posuđenom: respiratorni), grijna površina, klizna ploha (u skijanju), kopirno knjigovodstvo (vjerojatno prema njem. Kopir-, Šamšalović u Njem.-hrv. rj., Zgb, 1960, sve prevodi sa »za kopiranje«), lansirna cijev, ekipa, rampa, plovni položaj tijela, = na ruta, potisna snaga (ako nije od potis-ak), produžna škola, saslušni zapisnik, završni akord, govor.

Gramatički termini: dopusni, isključni, pokazni, trpni mogli su nastati analog'jom prema namjerni, posljedični, uzročni, a pridjevi isledni, saznajni, vaspitni prema istražni, spoznajni, odgojni, ako nisu kojega drugog postanja.

TVORBA OD PRILOGA

294. Nekoliko je pridjeva ovim sufiksom načinjeno od priloga, npr. doljni od dolje (običnije donji), okolni : okolo, sinoćni : sinoć (uz sinoćnji).

Bilješka: Sufiks -ni dolazi i u prefiksalno-sufiksalnoj tvorbi i u tvorbi složenih pridjeva.

-an i -anī

295. Pridjeva sa sufiksom -an ima izvedenih od imenica, pridjeva i glagola, a sa sufiksom -anī samo od imenica. Sufiksi su živi, ali slabo produktivni zbog ograničene primjene.

296. U tvorbi tim sufiksima glasovi *k* i *c* mijenjaju se sa č. Stoga možemo pretpostaviti da uz sufikse -an i -anī postoje i -janī. Maretić u Gram. posebno spominje -jan, § 365 c, doduše kao -j(a)n što je zabunom, jer je očito da treba -jan.[59]

Primjeri: srčan, bronč̄an : bronca, konačan, sunčan, novčan, živčan, daščan, koščan : koska, pješčan, palčani, pramčani, nepčani, brojčani, vijačni, pupčani, puščani.

Bez promjene ostaju: cican : cic (da se pridjev ne udalji od osnove), uz cinčan : cink javlja se i cinkan (pretežno u istočnim krajevima), a čipkan može biti i glagolski pridjev trpni od glagola čipkati, premda se akcentom, kako je zabilježen u rječnicima, razlikuje od njega: čipkan : čīpkān.

S osnovama na *h* i *g* samo su čohan, plehan i mesingan.

297. Za ove je sufikse karakteristično da dolaze pretežno na osnove sa dva završna suglasnika od kojih je drugi palatal ili *c* i *k* (koji se mijenjaju sa č!). Osim već spomenutih primjera takvi su još: zemljan, konopljan, kopljani, grožđan(i), pirinčani; jedino je ognjen običnije nego ognjan. Ti sufiksi dolaze i na osnove sa završnim št, zd (žd); plaštani, grozdani, zvjezdan(i), žljezdani, (moždani), osim gvozden.

298. Dolaze i na druge osnove sa završnim dvosuglasničkim skupinama, ali velika većina ima usporedne likove sa -en i -eni: rebr-ani/-eni, taftan, cigl-an/-en, lakt-ani/-eni (uz lakatni), tint-an/-en, bronzan, gipsan, batistan, običnije batisten, batis(t)ni, koštan, tješ̄tan/tjesten (od tijesto).

[59] Što među primjerima spominje pridjev postojan, to će biti zabunom jer *j* pripada osnovi, a u pijan je -jan samo po tome poseban sufiks što nemamo pouzdanoga dokaza da *j* pripada osnovi, a ne sufiksu. Naime, možemo uzeti pi-jan : pi-ti ili pij--an : pij-em.

299. Ima nekoliko pridjeva i od osnova s jednim završnim suglasnikom, ali i takvi pridjevi u većini imaju usporedne likove i sa sufiksima -(a)n, -ni, a pojedini i sa -en: tučan, ključani, uz ključni, krečani, obično krečni, pređan, kadif-an/-en, štof-an/-en, čohan, plehan, lojan, uz loj(a)n, solani, danas solni, zeljan, uljani, obično uljni, sanan, plišan, glot-an/-en, jut-an/-en, kož-an/-(a)n, raž-an/-(a)n/-en, rož-an/-en. a snježan je danas obično nego snježni. Razlozi ovoj pojavi mogu u pojedinim primjerima biti različiti, ali su uglavnom glasovne prirode i zbog toga što su u većini gradivni pridjevi.

300. Sufiks je -an kvalitativan sufiks s općim pridjevskim značenjem ili, preciznije rečeno, semantički je prazan kao i sufiks -(a)n. Od njega se razlikuje po tome što ima postojan samoglasnik, a to je za tvorbu važno. Pretežno dolazi u gradivnim pridjevima i pridjevi tako postali znače od čega je što, ali to značenje nisu dobili od sufiksa, nego od osnove. Nekoliko pridjeva ima i druga značenja: grozdan 'pun grožđa', sanan 'pospan', srčan 'odvažan', sunčan 'pun sunca', svečan 'dostojanstven', trnjan 'pun trnja' (D), zvjezdan 'pun zvijezda', živčan 'nervozan'.

Ako je osnova pridjevska, tada izvedeni pridjevi imaju deminutivno značenje (osim mekan i leksičke riječi lagan) i upotrebljava se u pjesničkom stilu: ludan, milan, punan, tanan, tihan, uzan, a takvi su i bljedan, glađan, hlađan, mlađan, sićan, slađan, zlaćan, žeđan, gdje opet možemo pretpostaviti sufiks -jan.

Od glagola su dostojan (i pijan), a u V je zabilježen i gojan, ali potvrđeno samo stihom: A za njima gojani Alile, gdje je očito da je -an zbog metričkih potreba. Od gojiti V ima gojan, jna jno.

301. Sufiks je -anī odnosno sufiks i pridjevi s tim sufiksom označuju različite odnose prema imenici u pridjevskoj osnovi: brojčana vrijednost, grožđani leptirak, savijač grožđani, kopljani rt, = e oštrice, nepčana kost, novčana kazna, uputnica, vrijednost, palčana kost, pupčana vrpca, puščani prah, metak, = o zrno, = šipka, cijev, žljezdana kuga . . .

302. Da su -an i -anī dva sufiksa, može se pokazati na više primjera, ali je kao dokaz dovoljno navesti pridjeve sunčan i sunčani. Ta su dva pridjeva različita:

1. po obliku:
   a) sunčan ima određene i neodređene oblike, određenu i neodređenu deklinaciju, sunčani ima samo određeni oblik i određenu deklinaciju;
   b) po akcentu: sùnčan, -a, -o ima određeni oblik sùnčanī, -ā, -ō, a odnosni pridjev uz sùnčanī, -ā, -ō i sunčànī, -ā, -ō; sùnčan nema u određenom obliku sunčànī;
2. po značenju: sùnčan znači 'pun sunca', a sunčànī 'koji se odnosi na sunce (Sunce)', npr. sùnčan 'dan s mnogo sunca' (za razliku od kišovitoga), a sunčànī dan 'dan koji traje 24 sata i 3 min (Vj. 13. 12. 59. 8), za razliku od zvjezdanoga ($23^h\ 56^m$) i Mjesečeva ($24^h\ 50^m$,

usp. i ELZ, 2, 233). Slično je i sa sùnčana i sunčànā godina. A odnosni je pridjev još i u vezama: = i sat, zalazak, žar, = i zraci, pramovi, = a energ'ija, pjega i sl.;

3. po zamjeni: sunčànī se može zamijeniti sa sunčev (Sunčev), a sùnčan ne može, npr. o zalazu sunčanom (MH) – Sunčev zalazak (Vl. 30. 6. 61. 6)), sunčana svjetlost (MH), – Sunčeva svjetlost (Kurl. 111), sunčani sistem (MH), Tel. 27. 10. 61. 11) – Sunčev sistem (Vj. 2. 7. 61. 8). Katkada se upotrebljavaju oba u istom članku, npr. sunčani zraci, = a energija i sunčevi zraci, = a energija, B. 13. 1. 58. – ... proučavanje sunčanih tajni i tajne Sunčeve korone, Vus, 12. 4. 61. 9.
4. Jasnu razliku između sùnčan i sunčànī nalazimo i u rječnicima, npr. u RK i D (V ima samo sunčànī Sonne-).

303. Razlika je i između pridjeva nòvčan, V: »n. p. čovjek, geldreich« i novčànī, V: »n. p. kesa«, srčan 'hrabar' (D) i srčani 'što se odnosi na srce' (D), npr. u vezi = ni infakrt, = e bolesti, = a žila. U primjeru »Treba li da srčani bolesnici ranije stupe u mirovinu«, Vus, 8. 4. 59, pridjev je srčani odnosni pridjev, premda u vezi srčani bolesnici može biti i kvalitativan, tj. u značenju hrabri bolesnici; zvjezdan je kvalitativan pridjev u vezi = o nebo, tj. nebo puno zvijezda, a zvjezdani je odnosni pridjev u vezi zvjezdani dan; živčan u vezi = čovjek znači 'nervozan', a u vezama živčani čvor, sustav, = a klinika, = e bolesti pridjev je odnosni sa značenjem 'koji se odnosi na živce'.

304. Posebno je značajan akcenat odnosnih pridjeva, jer V nema među kvalitativnim pridjevima ni jedan sa spornim akcentom na sufiksu, osim što uz zeljan ima u zagradi i zeljànī, -ā, -ō. Na odnosnim je pridjevima takav akcenat u V čest, npr. ključànī (n. p. rupa), novčànī, puščànī, rebrànī, solànī, sunčànī, uljànī (u Boci, n. p. mlin). Primjeri očito pokazuju kako u jeziku postoji izrazita težnja da se odnosni pridjevi razlikuju od kvalitativnih i akcentom. U stručnoj literaturi nije to uočeno, os'm u spomenutom članku S. R'stića koji govori o toj razlici (str. 83). Jasno je da pojava nije mogla biti dobro proučena ni u pojedinim radovima, d'jalektološkim na primjer, a prema tome ni dobro obrađena u normativnim priručnicima. Treba dodati da odnosni pridjevi mogu imati akcenat i na osnovnim slogovima, pogotovu oni koji nemaju usporednih pridjeva sa -an.

-en

305. Pridjeva sa sufiksom -en ima izvedenih od imenica i pridjeva. Sufiks je živ i produktivan.

Za ovaj je sufiks karakteristično da dolazi u prvom redu na osnove s dvosuglasničkim i višesuglasničkim skupinama: bakren, batisten, borben, božanstven, brašnen, čuvstven, dostojanstven, društven, dvojben, glazben, gvozden, himben, ječmen, jedinstven, kos'tren, mislen, molitven, ognjen, papren, pismen, platnen, poslen, pusten, sadren, služben, staklen, suknen, svojstven, vapnen, vatren, veličanstven.

Dolazi i na nekoliko osnova s jednim suglasnikom: cinen, juten, kadifen, lanen, leden, limen, meden, mjeden, pluten, prosen, svilen, voden, vunen, puten, sanen, silen. Razlozi u pojedinim primjerima mogu biti različiti, ali je karakteristično da su svi gradivni primjeri osim posljednja tri. Puten je zbog razlike s pridjevom od pût 'via', sanen zbog završnoga *n*, a silen je danas pjesnička riječ, u običnijoj je upotrebi silan.

Dosad se obično isticalo da pridjevi s tim sufiksom znače od čega je što, ali to značenje pridjevi nisu dobili od sufiksa nego od osnove. Sufiks je -en semantički prazan kao i sufiks -(a)n, a razlikuje se od njega po tome što ima postojan samoglasnik. Za tvorbu je to vrlo važno.

Od ostalih osnova s velikom je čestotom samo malen. Pridjevi hitren, hrabren, mlađen, strmen, ako se još upotrebljavaju, upotrebljavaju se zbog stilskih razloga.

-enī

306. Sufiksom se -enī tvore pridjevi kojima osnove završavaju na dvosuglasničku ili višesuglasničku skupinu: bačveni, baščeni, bedreni, blitveni, crkveni, česmeni, čabreni, dražbeni, društveni, glazbeni, grleni, gusleni, gvozdeni, hrpteni, igleni, izložbeni, izvedbeni, jetreni, kazneni, kičmeni, kletveni, knjigovodstveni, korizmeni, krizmeni, krunidbeni, kvatreni, lakteni, litreni, marveni, nafteni, nagodbeni, octeni, odredbeni, pakleni, pismeni, pogodbeni, pomirbeni, poredbeni, posleni, prosidbeni, provedbeni, prvenstveni, rebreni, redarstveni, rotkveni, sajmeni, selidbeni, sjetveni, službeni, sudbeni, svadbeni, takseni, tikveni, tužbeni, urudžbeni, usneni, vazmeni, vjetreni, vježbeni, zdravstveni, žalbeni, ženidbeni, žetveni, žrtveni.

307. S jednim su suglasnikom vrlo rijetki i u većini s malom čestotom: drveni, danas običnije drvni (jer veza drveni majstori, = zanati, AR, u suvr. jeziku nije više obična), juheni, uz jušni (običnije), kafeni, kaveni, kaseni (od kasa, zbog izbjegavanja neutralizacije s određenim oblikom pridjeva kasan), lađeni, uljeni, običnije uljani, uljni, vileni, vodeni, uz novije vodni, zobeni, uz zobni.

308. Značenje je sufiksa -eni odnosno kao i sufiksa -ni, a razlikuje se od njega samo po tome što počinje postojanim samoglasnikom. Važnost te razlike pokazuju upravo navedeni primjeri.

Po svemu se može zaključiti da sufiksi -(a)n i -nī, -an i -anī, -en i -enī teže da tvore takav sustav u kojem prva dva sufiksa dolaze na sve osnove bez glasovnih zapreka, -en i -eni na osnove s dvosuglasničkim i višesuglasničkim skupinama, ako drugi glas nije palatal ili *c* i *k*, jer tada dolaze sufiksi -an i -ani.

309. Razlika između sufiksa -en i -enī ista je kao između sufiksa -(a)n i -an s jedne strane i sufiksa -nī i -anī s druge. Dok je sufiks -en kvalitativan, sufiks je -enī odnosni sufiks. Najbolje je tu razliku pokazati na nekoliko primjera:

– bòrben 'kampflustig' (RK), bòrbenī 'Gefechts-' (RK), tj. 'koji se odnosi na borbu', npr. borbeni dnevnik (Vjesnikova redovita rubrika, npr. 13. 1. 59. 2), zelena borbena uniforma (Vj. 13. 7. 61. 3). Odnosni je pridjev i u vezi = e jedinice (Vj. 1. 2. 60. 7) jer je time učinjena razlika s onim jedinicama koje nemaju neposrednu vezu s borbom (sanitetske, opskrbne, administrativne). Treba samo upozoriti da u istoj vezi može doći i kvalitativan pridjev;

– brašnen znači 'od brašna', brašnēnī (brȁšnenī) odnosni je pridjev, npr. brašnena torba (V), grinja brȁšnenā (ZT), moljac brašnēnī (ZT);

– britven 'oštar': »... jezik ti je britven« (Nehspl. 199), britvēnī 'koji se odnosi na britvu, npr. = e kore (V), = i tok (AR);

– drùštven 'druževan'; drùštvenī, društvēnī 'koji se odnosi na društvo', primjeri za kvalitativno značenje: Bilo je to čovek četrdesetih godina... društven i srdačan (MH) – A za vas sam... veli, čuo, da ste šaldžija, jedan veseljak i jedan dobar i društven čovek (MH), za odnosno: = i položaj (Kurl. 8), = i dinar (Vj. 15. 5. 61. 2), = i investicioni fondovi (B. 21. 6. 61. 1), = a kontrola (B. 11. 6. 61. 3);

– glazben 'muzikalan', glazbeni 'muzički', npr. glazben dječak: glazbeni zavod;

– marven se danas vjerojatno više ne upotrebljava, ali je u V i RK jasna razlika s marvēnī; prvi znači 'bogat marvom', a drugi 'koji se odnosi na marvu, marvinski, stočni', npr. marveni trg (RK), = i ljekar (B s. v. ljekar);

– pàklenī je odnosni pridjev od pakao, a paklen kao kvalitativan pridjev dolazi samo u prenesenu značenju 'ljut, nemio, strašan, zao, opak, griješan, bezbožan' kako je i naznačeno u AR, premda razlika nije svjesno učinjena;

– pismen, 1. 'koji zna pisati' 2. 'koji zna dobro pisati', pismeni 'koji se odnosi na pismo', npr. pismeni znak, zadatak, = a izjava, preporuka; pismeni zadatak može biti vrlo nepismen;

– pòslen 'radljiv, marljiv', pòslenī 'koji se odnosi na posao'; V ima samo drugi s primjerom dan, doba i prijevodom Arbeits-, Werk-; primjeri za kvalitativno značenje: ...biraj čedno zdravo i posleno čeljade (MH), poštena je, pobožna, poslena žena (MH);

– služben 'suh, formalan, nategnut, ukočen', službeni 'koji se odnosi na službu', npr. = a dužnost, = o putovanje;

– vatren 'žestok', npr. konj, čovjek, oči (V) = i pristalica (T), vatreni 'koji se odnosi na vatru', npr. = o oružje, = i položaj (vojn.);

– voden V ima s primjerima kruška, jabuka, vino i prijevodom wässerig, aquosus, a posebno vodēnī s primjerima sud, tikva i prijevodom Wasser-, aquaticus; razlika je još jasnija kad znademo da Vuk s. v. tikva kaže da vodēnā tikva služi za nošenje vode; posebno ima vodēnī bik, kos, cvijet; tako i = i stanovnici (Vj. 1. 10. 61. 5) nisu vodeni, nego su stanovnici vode.

Veći broj pridjeva navedenih u prethodnom paragrafu nema usporednih pridjeva sa sufiksom -en i prema tome nemaju neodređenih oblika, premda su u rječnicima i raznim jezičnim priručnicima zabilježeni i u tim oblicima.

310. Za razlikovanje ta dva sufiksa i ta dva značenja važna je i akcenatska razlika. Njome su se mučili gotovo svi proučavatelji naših pridjeva, ali nitko nije pravo shvatio kakva je funkcija akcenta osim S. Ristića. On u već spominjanom članku kaže: »Pada u oči naglasak u prideva marvènī. Mišljenja sam da je ovde naš jezik postupio vrlo tanano da bi naglaskom odvojio odredni pridev marvènī od određenoga vida mȁrvenī. Ustvari, ovaj odredni pridev trebalo bi da glasi mârvnī, ali zbog nagomilavanja suglasnika pojavio se nastavak -eni kao u žetveni (mesto žetvni), setveni (mesto setvni). svadbeni (mesto svadbni) itd.«, o. c., str. 83. Svu širinu pojave nije pokazao, a nije ni mogao, jer vjerojatno nije imao dovoljno primjera. Sakupljena građa pokazuje da spori akcenat na prvom slogu sufiksa, tj. -ènī, imaju samo odnosni pridjevi. Evo potvrda: bačvènī (RSA), baščènī (V i dr.), blitvènī (V i dr.), bradvènī (V), britvènī (V), crkvènī (V i dr.), iglènī (V i dr.), jasprènī (V), kavènī (V s primjerima koji jasno pokazuju da je pridjev odnosni: z. B. Löffel, Schalle), ladènī (V), marvènī (V), maslènī (V n. p. lonac), odrènī (V), rotkvènī (V n. p. list), tikvènī (V), vazmènī (V). Nigdje nije zabilježeno da bi u književnom jeziku izraziti kvalitativni pridjevi imali u određenom obliku -ènī. Što se u pojedinim rječnicima i priručnicima nalazi bràšnen, odr. bràšnenī i brašnènī, dȑven, odr. dȑvenī i drvènī, gvȍzden, odr. gvȍzdenī i gvozdènī, vȍden, odr. vȍdeni i vodènī, to je došlo odatle što se jedne strane nije bilo spoznaje da je razlika u akcentu između kvalitativnih i odnosnih pridjeva (ta razlika nije bila dovoljno jasna kad su bile posrijedi i druge pojave), a s druge strane što se ti pridjevi navode bez primjera.[60] U V nema ni jedan kvalitativan pridjev u određenom obliku -ènī, jedino pridjev zobènī, koji V ima tako s primjerom kruh, ali on nije čist tip, to više što dolazi u vezama u kojima je nesumnjivo odnosni pridjev zobènī usjevi (D), = e pahuljice (Vj. 3. 10. 61. 10). Zabunu je s druge strane povećalo i to što ima izrazitih odnosnih pridjeva koji nemaju -ènī, nego im je akcenat na osnovnim slogovima. Tako u V nalazimo samo: bèdrenī, klètvenī, svȁdbenī, žènidbenī, žètvenī, a u drugim rječnicima: bòrbenī, glàzbenī, gȑlenī, hȓptenī, ìzložbenī, kȉčmenī, kȉčmenī (pouzdano znam da se govori i kičmènī), kòrizmenī, krȉzmenī, kvȁtrenī, redàrstvenī, sùdbenī, tȁksenī, tùžbenī. To je zbog toga

[60] Posebno to vrijedi za dijalektološke radove. Tako npr. J. Vuković u studiji »Akcenat govora Pive i Drobnjaka«, Srp. dijal. zbornik, X, kaže da je akcenat u određenom vidu brȁšnenī (ali i brašnènī), žȅtvenī, stȁklenī (ali i staklènī), pȁklenī (ali i paklènī), iglènī »nema, čini mi se, ìglenī« (str. 286), zȅljanī i zeljànī, vȍdenī, bȁkrenī i bakrènī, marvènī (samo tako), dȑvenī i drvènī, gvȍzdenī i gvozdènī, kȁmenī, i kamènī, sȕnčanī i sunčànī, rȁžanī i ražànī, lȅdenī i ledènī, samo kavènī, crkvènī, iglènī (str. 289). On ne spominje razliku u značenju, a kako ne navodi ni minimalan kontekst, ne možemo ga kontrolirati niti utvrditi, postoji li razlika kao u Vuka ili je u tim govorima slobodna raspodjela tih akcenata. Ipak, navedeni primjeri daju naslutiti da nije.

što je pojava da se akcentom razlikuju odnosni pridjevi od kvalitativnih bila samo jezična težnja, koja se nije u potpunosti ostvarila. A nije se vjerojatno baš zato što velik broj odnosnih pridjeva nema usporedne kvalitativne pridjeve sa -en pa akcenatska razlika nije ni potrebna. Kad je kod velikoga broja nema, nije onda čudo što se u novije vrijeme nameću akcenti osnove i tamo gdje je već bila ostvarena, to lakše što spoznaja o pravoj prirodi te razlike nije nikada u potpunosti bila jasna. Kakve se razlikovne mogućnosti književni jezik time lišava, nije potrebno posebno isticati.

311. Sufikse -nī, -anī, -enī povezuje dakle i akcenat, tj. pojava sporoga akcenta na pretposljednjem slogu s težnjom da bude znak za razlikovanje odnosnih pridjeva od određenih oblika pridjeva od iste osnove sa sufiksom -(a)n, -an, -en. Težnja se ni u jednom sufiksu nije u potpunosti ostvarila gotovo zbog istih razloga.

-ljiv, -ȉv, -jiv

312. Pridjeva s tim sufiksom ima izvedenih od glagola i imenica, a nekoliko pojedinačnih i od drugih osnova. Sufiksi su živi i vrlo produktivni.

TVORBA OD GLAGOLA[61]

Način tvorbe i raspodjela sufiksa

313. Sufiksima -iv, -jiv i -ljiv tvore se pridjevi od svršenih i nesvršenih glagola svih glagolskih vrsta.

Od glagola I vrste (33): bodljiv, dovitljiv, iscrpljiv, kradljiv, podatljiv, potrešljiv, propadljiv, proždrljiv, raspadljiv, savitljiv, spašljiv, susretljiv, zagrižljiv, zajedljiv . . . iscrpiv, izvediv, jestiv, provediv . . .

[61] U proučavanju pridjeva s ovim sufiksima ima više teškoća. Katkada je teško odrediti od kojega je glagola pridjev izveden jer se odbacivanjem glagolskih završetaka može dobiti ista osnova, premda je od različitih glagola, uglavnom s razlikom svršeni-nesvršeni. Pojedini glagoli mogu ići u dvije glagolske vrste, a katkada se čak i kolebamo da li je pridjev izveden od glagola ili imenice (što Bajec kaže i za slovenske, str. 20). U takvim pridjevima obično ne pomaže ni značenje, jer se ono uvijek ne podudara sa značenjem osnove.

No te su teškoće manje od činjenice što unatoč velikom broju pridjeva (1 121) nema dovoljno suvremenih primjera. Većina ih je u građi iz rječnika, a to nije dovoljno za proučavanje ovih sufiksa jer je cijela kategorija u previranju. Teškoća je u sakupljanju tih pridjeva zapravo u tome što u pretežnoj većini dolaze s prefiksom *ne*, a oni ne ulaze u ovaj rad.

Teškoća je i u tome što o tim sufiksima nema pojedinačnih rasprava i članaka, osim rada A. Šojata, »Pridjevski nastavci -iv i -ljiv«, Filologija, 2, Zagreb, 1959, str. 93–110. Rađen je na temelju velikoga broja primjera, koji su u većini i navedeni te omogućavaju i dalja proučavanja, premda je sam autor dao više dobrih zaključaka. Posebno valja istaći da je način tvorbe gotovo u potpunosti prikazan, pogotovu raspodjela sufiksa s obzirom na glasove osnove. Zato u tom dijelu mogu samo neka pitanja potpunije i sustavnije prikazati. Kako sam taj dio radio nezavisno od Šojatova rada, od većega su značenja podudarni zaključci. Ipak će o nekim pitanjima biti potrebna i dalja istraživanja.

Glagoli II vrste (25) obično odbacuju -nuti: dodirljiv, istegljiv, otegljiv, proteljiv, rastegljiv . . . , ali ne svi: čeznutljiv, ganutljiv, prionljiv, rasprsnjiv.

Od glagola III vrste (22): gorljiv, predvidljiv, razumljiv, sagorljiv, smrdljiv, strpljiv, svidljiv, štedljiv, šutljiv, vidljiv . . . , goriv, predvidiv . . . i odoljiv : odoljeti.

Najviše ih je od glagola IV vrste, gotovo dvije trećine svih pridjeva sufiksalne tvorbe (436 od 648): dosjetljiv, gadljiv, govorljiv, hlapljiv, ishlapljiv, isparljiv, istrebljiv, izgovorljiv, izvodljiv, lomljiv, ljepljiv, ostvarljiv, osvetljiv, plašljiv, podnošljiv, pokvarljiv, pomirljiv, popravljiv, prihvatljiv, prilagodljiv . . . ; dopustiv, isključiv, isplativ, nadmašiv, nadoknadiv, obradiv, oprostiv, premostiv . . . ; djeljiv, hranjiv, iscjeljiv, kažnjiv, raspaljiv, razjašnjiv, sablažnjiv, umoljiv, zamljenjiv, zapaljiv . . .

Od glagola V vrste (101): čitljiv, dirljiv, dremljiv, hriputljiv, izbirljiv, izdržljiv, kolebljiv, nametljiv, nasrtljiv, opipljiv, pokretljiv, prevrtljiv, raskidljiv, razmetljiv, uračunljiv, uspavljiv, zanimljiv . . .

Od glagola VI vrste svega desetak: eskontljiv (RK, T): eskontovati, namigljiv (D): namigivati, osmješljiv, (AR, RK, T): osmjehivati se, podmigljiv (V i dr.): podmigivati, podrugljiv (V i dr.): podrugivati se, podsmješljiv (AR, T): podsmjehivati se, podrugljiv (AR, RK, D, T): podrugivati se, sazivljiv (RK): sazivati (zusammenberufbar,), snebivljiv (AR, RK, D, T): snebivati. Pridjevi popuzljiv (V i dr.) i popuziv (AR) mogu biti i prema popuzivati i popuznuti.

314. Raspodjela sufiksa nije uvjetovana glagolskim vrstama, osim što pridjeva sa sufiksom -iv od glagola V vrste ima malo (13 od 101), a obično su vrlo rijetki po upotrebi: bljuviv (Kurl. 149), dokaziv (D), igriv (Letopis MS, 1961, 1, 38), izberiv (AR, B, D, Js), kolebiv (B), laživ (AR, B, D), maziv (publ.), savladiv (D), sumnjiv (AR, D, B, T), škakljiv (V i dr.),[62] utjeriv (B, D), zabavljiv (B), zgrušiv (D).

315. Isto tako na raspodjelu ovih sufiksa ne utječe aspekat glagola, tj. svršenost ili nesvršenost, premda se zapaža da su pridjevi od svršenih glagola mnogo običniji.

Na raspodjelu utječu samo glasovni razlozi, a i oni djelomično.

316. Tako sufiks -jiv dolazi na osnove koje završavaju na *l* i *n*: branjiv, djeljiv, hranjiv, iscjedljiv, ispunjiv, izračunjiv, kažnjiv, objašnjiv, opredjeljiv, otklonjiv, procjenjiv, promjenjiv, ranjiv, raspaljiv, razjašnjiv, sablažnjiv, sažaljiv, šaljiv, umoljiv, upaljiv . . . Ali na osnove sa *n* dolazi i -ljiv, a katkada i -iv.

Sufiksi -iv i -ljiv imaju slobodnu raspodjelu uz neka glasovna ograničenja. Pri tome treba imati na umu da je sufiks -ljiv čestotniji (450 : 150 u sufiksalnoj tvorbi, sa svima ostalima 693 : 323).

[62] Pridjevi sumnjiv i škakljiv i ne mogu imati -ljiv i -jiv.

317. Prema glasovima osnove raspodjela je ovakva:

a) *osnove na jedan suglasnik*

b – -ljiv: grabljiv, istrebljiv, izgrabljiv, sagibljiv, skrbljiv, upotrebljiv, zaljubljiv... (24),
-iv samo pet: drobiv, kolebiv, prispodobiv, uporabiv, upotrebiv, i svi imaju usporedne likove sa -ljiv u većini čestotnije;

c – baciv samo u AR bez novijih potvrda, goličljiv RK, T upućuju na = cav, pronicljiv RK, T, na = cav ga upućuju B, D, vrcljiv (Neispl. 17);

č – slobodna raspodjela (-ljiv 18, -iv 12) osim općega ograničenja za sve osnove s palatalom (v. § 318);

ć – bez primjera;

d – pretežno -ljiv (73), a manje -iv (20) od kojih većina (15) ima usporedne likove sa -ljiv, a možda i ostali samo nema primjera;

dž – bez primjera;

đ – otuđljiv RK, T, otuđiv D;

f – bez primjera;

g – istegljiv, namigljiv, odvugljiv, otegljiv, pobjegljiv, podmigljiv, po(d)-rugljiv, prenebregljiv, protegljiv, rastegljiv, stegljiv, tegljiv, vugljiv, s promjenom *g/ž* samo dostižljiv, postižljiv; sa -iv ni jedan;

h – osmješljiv, podsmješljiv, tuhljiv samo B (možda prov.);

j – brojljiv, odvojljiv, osvojljiv, zdvojljiv, spojljiv, usvojljiv imaju samo RK, T osim što D uz razdvoljiv ima i = jljiv; brojiv AR (u Bel. i Stul.), izbrojiv AR, D, odvojiv D, a T uz = jljiv, osvojiv, D, razdvojiv AR, D, spojiv AR, D, ubrojiv D, usvojiv D;

k – dočekljiv, hrakljiv; pronikljiv, B i upućuje na pronicav; sa zamjenom *k/č* u plačljiv, ali može biti od plač; sa -iv ni jedan primjer;

l – samo -jiv;

lj – samo -iv, što je i razumljivo: kičeljiv, migoljiv, odoljiv, produljiv, udaljiv;

m – -ljiv većina (18), a -iv samo lomiv (D koji ga upućuje na lomljiv) i razumiv (AR bez novijih potvrda);

n – uz spomenute sa -jiv, sufiks -ljiv imaju hranljiv, ispunljiv, izmjenljiv, izvinjiv, krunljiv, ocenljiv, otklonjiv, primjenljiv, prionljiv, procjenljiv, promjenljiv, proračunljiv, ranljiv, razmjenljiv, smanljiv, (RK, T: smanjiti), uklonljiv, uračunljiv, utamanljiv, zbunljiv, ali su oblici na -ljiv gotovo svi u RK, T, a na -njiv gotovo svi u D, što navodi na zaključak da su prvi običniji u Srbiji, a drugi u Hrvatskoj, ali su za pouzdan sud potrebna opširnija istraživanja; sufiks -iv samo hraniv, B i AR (bez novijih potvrda), promjeniv, B, skloniv, AR (bez novijih potvrda);

nj – samo -iv u pridjevu sumnjiv;

p – ljepljiv, okrepljiv, opipljiv, otkupljiv, potkupljiv, strpljiv... (29), a -iv samo hlapiv, iscrpiv, ljepiv, rascjepiv, rasklopiv, rastopiv, sklopiv, topiv, i svi imaju usporedne likove sa -ljiv koji su ujedno obični ji;

r – velika većina -ljiv: dirljiv, govorljiv, izbirljiv, povjerljiv... (51), a -iv samo nekoliko (15) i gotovo svi imaju usporedne likove sa -ljiv;

s – u pretežnoj većini -ljiv i pri tome se *s* mijenja sa *š* (nema ni jednoga primjera bez te promjene): izmišljiv, nošljiv, podnošljiv, potrešljiv, prenošljiv, prkošljiv, snošljiv ... (14), a -iv samo nosiv, podnosiv, prenosiv, ugasiv i svi imaju uporedne likove sa -ljiv;

š – pretežno -ljiv (28), a nekoliko i -iv (11). i svi s usporednim likovima sa -ljiv;

t – u pretežnoj većini -ljiv (50), a -iv samo isplativ, naplativ, otplativ, plativ, povrativ, skrativ i uplativ i gotovo svi imaju usporedne likove sa -ljiv;

v – gotovo svi -ljiv (25), a -iv samo bljuviv (Kurl. 149) i okriviv (AR iz Stul.), a oba imaju i -ljiv;

z – pretežno -ljiv u velikoj većini s promjenom *z/ž*: dokažljiv, grožljiv, iskažljiv, izražljiv, opažljiv, oporežljiv, pažljiv, prevožljiv, prikažljiv, pronalažljiv, razmažljiv, snalažljiv, uvožljiv, zagrižljiv, zaražljiv; zatežljiv; bez promjene otezljiv i (otegljiv), popuzljiv, sustezljiv; stezljiv i rastezljiv imaju likove i sa *ž* i sa *g;* sa -iv samo dokaziv, maziv, oporeziv, popuziv i prikaziv. Od njih samo drugi nema usporedni pridjev sa -ljiv;

ž – slobodna raspodjela (-ljiv 21, -iv 12).

318. A. Šojat je upozorio (rad je naveden u bilj. 61) da je važan problem i disimilacija (str. 101). Ako osnova završava na palatal, osim razumljivoga ograničenja za *lj, nj,* jedino je još težnja da iza *j* dolazi -iv, a ne -ljiv. ali, kako građa pokazuje, samo u Hrvatskoj.

Ako osnova završava na palatal, a i ispred njega se nalazi palatal samo rastavljen samoglasnikom, tada u većini dolazi -iv, npr. isključiv. izbježiv, D razrješljiv upućuje na razrješiv (RK, T razrešljiv), izlečljiv RK, T (RK izlečiv upućuje na -ljiv), izlječiv AR, D, Vj. 25. 10. 59. 8, lječiv AR, B. Odstupanja su neznatna: odrješljiv AR (iz Bel.), odrješiv (iz Stul.), D rješljiv, rješiv, a uz utješiv upotrebljava se i utješljiv.

b) *osnove sa dvosuglasničkom skupinom*

-gr- samo u igriv;

-jm- unajmljiv, pojmljiv, pozajmljiv;

-klj- škakljiv;

-mnj- u sumnjiv;

-mt- u pamtljiv;

-mz- u gramziv (B, D, T), gramzljiv (AR, RK; na = ziv upućuju B, D), gramžljiv (RK, na = ziv upućuju D, T);

-nt- u eskontljiv: eskontovati (RK, T);

-st- samo -iv imaju jestiv i premjestiv, usporedne dopustiv-dopustljiv. oprostiv-oprostljiv, premostiv-premostljiv, a iskoristiv (publ., 2 p.) RK i T imaju iskorišljiv; u NJ, 8, 277 zabilježen je porašljiv (za travu koja dobro raste); samo -stlj- imaju nadomjestljiv, popustljiv, uprostljiv; vjerojatno imaju i -iv, ali nemam potvrda;

-št- poništiv, zablještiv, uništljiv;

-tr- snatriv;
-vč- unovčiv;
-vlj- zabavljiv;
-zg- zvizgljiv;
-zr- obazriv, prezriv.

S osnovama su na tri suglasnika samo saopštljiv i uopštljiv, oba RK, T. Od glagola saopćiti, priopćiti zabilježeni su pridjevi priopćiv i saopćiv, a prema uopćiti bilo bi uopćiv.

Značenje

319. Između sufiksa -iv, -jiv, i -ljiv nema nikakve razlike u značenju niti se zapaža ikakva tendencija da značenja utječu na raspodjelu sufiksa.

A. Šojat tvrdi suprotno. Iako kaže da nemamo uvijek jasnu i sigurnu podjelu po značenju jer osim semantičkih uzroka djeluju i drugi, naročito fonetski, ipak kaže da je tendencija razvitka da pridjevi sa sufiksom -ljiv imaju aktivno značenje, a pridjevi na -iv pasivno. Tu svoju tvrdnju potkrepljuje s petnaestak opozicijskih parova, str. 102, ali ti parovi nisu nikakav dokaz jer nisu pravi opozicijski parovi. Da i ne ispitujemo, jesu li svi jednako suvremeni, dovoljno je reći da parovi u većini ili nisu od istoga glagola ili nisu od iste osnove. Čak je pomiješana i prefiksalna tvorba s prefiksom ne-. Doduše, on je prije rekao da nije mogao opaziti da se uz pridjeve pozitivnoga vida veže jedan sufiks, a uz zanijekane drugi (str. 95), ali ta tvrdnja nije dokazana.[63] Ni pozitivni pridjevi nisu dovoljno uvjerljivi, to više što ne daje značenja niti ih potvrđuje. Tako je npr. kao par naveden radljiv : obradljiv, prvi od nesvršenoga glagola, a drugi od prefigiranoga svršenog, a prava opozicija obradiv : obradljiv ne pokazuje tu razliku. D i T imaju oba pridjeva na istom mjestu s jednim prijevodom. U paru podnošljiv : podnosiv rječnici ne pokazuju razlike; podnosiv ima AR u oba značenja, B ga upućuje na podnošljiv, ostali rječnici imaju samo podnošljiv pretežno s pasivnim značenjem. Jedino primjer gorljiv čovjek : gorivo drvo potvrđuje njegovu tvrdnju, ali smatram da je to slučajno razjednačivanje sinonimnih oblika. Pedesetak ostalih pridjeva sufiksalne tvorbe koji imaju usporedne likove sa -ljiv i -iv ne pokazuju nikakve razlike u značenju.

Sufiksima -ljiv, -jiv, -iv izvode se pridjevi koji označavaju da se može (iz)vršiti ono što znače osnovni glagoli. Najčešći su pridjevi u pasivnom značenju, tj. takvi koji kazuju da se što može učiniti (320). Među njima su u velikoj većini pridjevi izvedeni od svršenih prelaznih glagola: dobavljiv, dodirljiv, dokažljiv, dostavljiv, ispunljiv, izgovorljiv, izmjerljiv, izvodljiv, obnovljiv, opipljiv, ostvarljiv, podmitljiv, ponovljiv, popravljiv, predvidljiv, prevodljiv, prihvatljiv, probavljiv . . . , dopustiv, izbro-

[63] Da posumnjam, navodi me odnos pridjeva u građi. U sufiksalnoj je tvorbi odnos 3:1 (-ljiv 449, -iv 150), a u prefiksalnoj 3:2 (-ljiv 174, -iv 116), što doduše ne uzimam kao dokaz, jer prefiksalnu tvorbu ne proučavam. Karakteristično je da u njegovu stupcu ima sa -ljiv 6 negiranih primjera, a sa -iv 11.

jiv, izlječiv, izvodiv, nadoknadiv, odgodiv, odloživ, odvojiv, otudiv, premjestiv, razdvojiv. razoriv, rješiv, spojiv, unovčiv, usvojiv, utjeriv . . . , objašnjiv, primjenjiv. ranjiv, razjašnjiv, upaljiv, zamjenjiv, zapaljiv . . .

Znatno su rjeđi s tim značenjem od nesvršenih glagola: cjepiv, čitljiv, drobljiv, mjerljiv, brodiv, brojiv, drobiv, jestiv, lječiv, mjeriv, nosiv, branjiv, djeljiv.

U aktivnom značenju obično znače da tko lako, rado ili često čini ono što znači glagol u pridjevskoj osnovi. Takvi su pridjevi najčešće izvedeni od nesvršenih glagola, rjeđe od svršenih i tada obično od povratnih: bestidljiv, bodljiv, ćutljiv, dočekljiv, govorljiv, kidljiv, pamtljiv, plačljiv, razgovorljiv, snalažljiv, dosjetljiv, nadražljiv, odlučljiv, osvetljiv, pomirljiv, povjerljiv, povodljiv, razdražljiv.

320. Pridjevi izvedeni tim sufiksima znače često da tko čini ono što znači osnovni glagol ili da je takav. I ti su pridjevi u velikoj većini izvedeni od nesvršenih glagola, a znatno rjeđe od svršenih: grabljiv, gramžljiv, izbirljiv, kolebljiv, lažljiv, nametljiv, nasrtljiv, pažljiv, plašljiv. popustljiv, prevrtljiv, privlačljiv, probirljiv, radljiv, razmetljiv, smrdljiv, stidljiv, strašljiv, strpljiv, svrbljiv, škodljiv, štedljiv, šutljiv, zaboravljiv . . . , promjenljiv, proždrljiv.

321. Katkada je aktivno značenje vrlo blisko pasivnom: pridjevima se s tim sufiksima kazuje da tko ili što može učiniti ono što znači osnovni glagol. Obično takvi pridjevi imaju oba značenja aktivno i pasivno:[64]

-izdržljiv, aktivno: izdržljivi vojnici (MH), = i nervi (MH),
-izmišljiv, AR: a) 'koji se može izmisliti', b) 'koji lako ili često izmisli',
-obmanljiva neusiljenost, Pol. 10. 9. 61. 17,
-osljepljiv bljesak, Ne tuguj, 152,
-pronalažljiv, T: legko otyskivajemyj, nahodimyj bez truda; 2) izobretatel'nyj,
-sablažnjiv, D: 'koji sablažnjava' i 'koji se može sablazniti',
-shvatljiv, RK: 1. 'koji može biti (lako) shvaćen', 2. 'koji (lako) shvaća',
-smutljiv, AR: a) 'koji smućuje, čini smutnju', b) 'koji se može smutiti',
-ubedljiv, RK: 1. 'koji ubeđuje', 2. 'koji ume da ubedi', 3. 'koji se može (lako) ubediti',
-uvjeljiv, T: ubeditel'nyj; 2. legko poddajuščijsja ubeždeniju.

322. Oba značenja označuju svojstvo, a što jedni imaju aktivno i pasivno, to značenje nije u sufiksu nego u glagolskoj osnovi. Koje će se ostvariti, zavisi od govorne situacije. Ipak očita prevlast pasivnih značenja pokazuje težnju da ono jedino postane produktivno, ali to pripada jezičnoj budućnosti.

Neki pridjevi izvedeni sufiksima -ljiv, -iv, -jiv od glagolskih osnova imaju i pojedinačna značenja.

Pridjevi s tim sufiksima vrlo često dolaze prefiksom *ne* i znače da se što ne može učiniti, ali proučavanje te pojave prelazi okvire ove radnje.

[64] Za svako značenje nema dovoljno dobrih potvrda, ali je od većine pridjeva i drugo vrlo vjerojatno.

Tvorba od imenica

323. Sedamdesetak pridjeva sa sufiksima -ljiv, -iv, -jiv izvedeno je od imenica. Primjeri pokazuju da je raspodjela jasna. Na osnove s jednim suglasnikom dolazi sufiks -ljiv, a na osnove s dvosuglasničkim skupinama sufiks -iv. Izuzeci su od toga vrlo rijetki i većinom u pridjevu koji nisu obični kao svojtljiv i vrancljiv (oba V), a u bolešljiv ispalo je *t;* od bušiv (AR) i ušiv (D) običnije je bušljiv, buvljiv, ušljiv. Zbog glasovnih je razloga -iv u jeziv 'jezovit' (zbog ježljiv?), krmeljiv (zbog *lj)* i lišajiv (zbog j).

324. Pridjevi tako izvedeni najčešće znače da tko ima ono što znači imenica u pridjevskoj osnovi: bušljiv, buvljiv, crvljiv, dračljiv, dimljiv (značenje 'koji se dimi' od osnove je glagola dimiti se), mravljiv, paučljiv (od paučina), smetljiv, snjetljiv, škrapljiv, ušljiv, žižljiv, krmeljiv, lišajiv, pljesniv. Pri tome se može misliti da u pojedinim primjerima znači da ima u velikoj mjeri, a ako je riječ o kojoj bolesti, da je bolestan kao što je bolešljiv, sipljiv (od sipnja), svrabljiv, kašljiv.

S posebnim su značenjem ćudljiv, urokljiv, zimljiv, milostiv, a žučljiv se upotrebljava u prenesenu značenju.

Primjeri pokazuju da ova kategorija prestaje biti produktivna.

Od ostalih su *osnova* ljeniv, (V, AR, D, T), nazorljiv (V, AR, T), suprotljiv (T).

-ast

325. Pridjeva sa sufiksom -ast ima izvedenih od imenica, pridjeva i glagola. Sufiks je živ i vrlo produktivan.

TVORBA OD IMENICA

Način tvorbe

326. U tvorbi pridjeva tim sufiksom nekoliko imenica odbacuje svoje završetke, ali od običnijih samo tri: brežuljast : brežuljak, patuljast : patuljak, pupoljast : pupoljak. Upotrebljavaju se i pridjevi s punom osnovom, brežuljkast, patuljkast, pupoljkast, i samo je patuljast češće nego patuljkast.

327. Premalen broj primjera ne dopušta da se izvede pouzdan zaključak, ali se ipak može reći da se bez imeničkoga završetka mogu izvesti i novi pridjevi od onih imenica kojima je ostatak glasovnoga kostura izrazito jasan, kao što je brežulj-, patulj-, pupolj-.

Od imenica sr. r. bez nastavka u nom. jd. pridjevi se tvore na dva načina: od imenica sjeme, sljeme, bure, burence, gen. sjemena, sljemena, bureta, burenceta, pridjevi su sjemenast, sljemenast, buretast, burencetast, ali od dugme, vižle, gen. dugmeta, vižleta, – dugmast, vižlast; od imenice jaje, gen. jaja i jajeta, pridjev je samo jajast.

Izuzetak je i pridjev bakarast, zabilježen u RK, T, RSA; u sustav ide bakrast (RSA 1 p., B i MH imaju bakrenast), jer se ostali pridjevi od imenica toga tipa tvore od genitivne osnove: tigrast, ražnjast, šljunkast, tučkast, valjkast.

328. Sufiksom se -jast tvore pridjevi od imenica kojima se osnove završavaju suglasnicima *c*, *k*, *g*, *h*, *l*, *n*.

Najbrojnija je skupina sa suglasnikom *c* jer obuhvaća velik broj pridjeva izvedenih od imenica s deminutivnim sufiksom -ica: bobičast, bradavičast, glavičast, igličast, jagodičast, kesičast, ljubičast, mišičast (mišićast : mišić!), ružičast, streličast, trubičast . . . ; s ostalim završecima: jazavčast, klinčast, končast, lančast, zupčast, žičast, žličast, mjesečast, zvončast, vrpčast. Srčast ima u AR više potvrda nego srcast, ali je danas obično samo drugi oblik, očito iz težnje da se osnova sačuva nepromijenjenom. Špicast je provincijalizam, zabilježen u B, D, RSR (D ga upućuje na šiljast), ali se govori i špičast, jedini primjer MH (iz Varoša) u tom je liku, za špicast nema ni jednoga;[65] macast dolazi samo sa -ast, da se ne izgubi hipokoristično *c*, ali i nema druge glasovne mogućnosti, jer mačast znači drugo.

Uz osnove na gutural *k* u velikoj većini dolazi -ast: četkast, čipkast, klekast, lutkast . . . (46), a samo nekoliko sa -jast: dušičast : dušik (= a kiselina), jabučast, jastučast, jezičast, klupčast, kučast (danas običnije kukast), mlječast (možda i : mliječ), pamučast . . .

Uz osnove na *g* češće dolazi -ast: kacigast, kvrgast, sigast, pjegast, prugast (i u pokr. firgast, murgast, spugast, pirgast), a rjeđe -jast: bubrežast, kvržast, rožast.

Uz osnove na *h* dolazi samo -jast: trbušast, jušast, grašast, orašast, pastušast. AR ima juhast, ali samo iz Stul. sa značenjem izvan sustava, a vrhast je zabilježen samo u T.

Uz osnove na *l* dolazi u velikoj većini -ast: budalast, đavolast, iglast, kuglast, maglast, metlast . . . (32), a sa -jast samo pepeljast i vižljast, ali drugi i vižlast.

Uz osnove na *n* dolazi -ast: benast, čapkunast, gavranast, hladetinast, maslinast, prstenast . . . (72), a -jast samo u brašnjast, četinjast, grumenjast, kestenjast, ali svi imaju i likove sa -ast koji su ujedno i običniji, osim kestenast, kestenjast koji se upotrebljavaju podjednako.

U značenju između -ast i -jast nema nikakve razlike.

Značenje

329. Osnovno je značenje pridjeva sa sufiksom -ast (-jast) sličnost s kojim svojstvom imenice u pridjevskoj osnovi: bademast miris, = e oči, baršunasta koža, = a latica, čorbast pasulj, kožast list, lješinast zadah, mahovinasta brada, = a ruža, paperjast snijeg, paučinast, sjenast oblak svilasta paučina, vunasta kosa, želatinasta masa.

[65] I u poljskom je č: spiczasty.

Najčešća je sličnost po obliku: deltasto ušće, iglast zub, = o čeljade, jajast list, jeguljast struk, koritasta leđa, kukast nos, lepezast rep, potkovast hodnik, prstenasta pomrčina sunca, sabljast kljun, rep, sedlast krov, konj, slonasta kornjača, vrećasta haljina, zmijast put, zvonast vjenčić, bubrežast list, igličaste kosti, lubeničasta glava, potkovičast magnet...

Vrlo je česta sličnost po boji: kestenasta kosa, maslinasta, narančasta boja, platinasta kosa ('vlasi'), zekast vol, = o svinjče, zlatasta osica, ljubičast, ružičast...

Obična je i sličnost po vladanju: budalast, đavolast čovjek, muško-banjska udovica, srnasto dijete, vižlasta djevojka, zvrkast momak.

340. Pridjevi sa sufiksom -ast znače katkada 'kao da imenica ima ono što znači riječ u pridjevskoj osnovi'. Dakle opet neka sličnost. Najčešće je to za kakav znak u životinje: cvjetast (vol, krava s bijelom mrljom na čelu), čarapast (konj u kojega je noga odozdo bijela kao da je obuo bijelu čarapu), gaćast (o pijetlu, kokoši, golubu u kojih je perje na nogama kao gaće), tako i brnjast, grivast, grošast, krilast, krunast, pasast, pojasast, prutast, zvjezdast... Vrlo rijetko o čemu drugome: kolasta azdija, = a zavjesa (šarena na kola, krugove), grošast (u AR i za čovjeka).

Pridjeva s tim značenjem ima malo (25 od 720), jedni su od njih arhaizmi (barast, grivast), drugi su provincijalizmi (piknjast, štrafast), treći dolaze u novije vrijeme u osnovnom značenju (to je značenje u novijim rječnicima ili samo ili je na prvom mjestu, npr. cvjetast, krilast, zvjezdast), a jedan se dio rijetko upotrebljava. Koji se upotrebljavaju postaju leksičke riječi (gaćast, krunast, točkast). To je značenje na putu da postane neproduktivno. Podržavaju ga još oni noviji primjeri u kojima pridjev nije napravljen prema osnovnom značenju imenice, nego prenesenom, kao što je u primjerima: čekinjasto lice, bradavičasta kora, žiličast granit, končaste mahune. O tim će pridjevima biti govora malo kasnije.

Sufiks -ast ima i druga značenja i često je u značenju izjednačen s pridjevima od iste osnove, ali s drugim sufiksom. Potrebno je takve primjere posebno razmotriti i utvrditi prirodu tih odnosa.

-ast : av

341. U četrdesetak pridjeva sufiks -ast dolazi u značenju da nešto ima ono što znači imenica u pridjevskoj osnovi, dakle u značenju sufiksa -av. Međutim, većinom u starijim potvrdama. Tako npr. AR ima:

-jagodast, 'koji rađa jagode', s potvrdama Bel. i Stul.,
-lokvast, 'pun lokava', Bel. i Stul.,
-smolast, 'pun smole', Bel., Jamb. i Stul.

Sa istim su značenjem jagodav i lokvav, a takvih usporednih likova AR ima velik broj. Već Budmani, obrađivač prvih dviju riječi, kaže, s. v. jagodast: »ali ja mislim da bi pravo značenje bilo: koji je nalik na jagodu«, s. v. lokvast: »uprav nalik na lokvu«. A u tom su značenju u

novijim rječnicima i novijim potvrdama: D jagodast prevodi sa bacciforme, T pohóžij (po forme) na jágodu zeml'aníki, klubníki, smolast Šul. sa harzartig, pechartig (V nema smolast, ali ima smolav, pech'g. s primjerom = e ruke, što je u sustavu značenje sufiksa -av).

Stul. ima izjednačene pridjeve:

-gagričast i gagričav – pun gagrica, izgrizen od gagrica,

-gusjeničast i gusjeničav – pun gusjenica,

-stjeničast i stjeničav – pun stjenica, a noviji rječnici, ako imaju te pridjeve, imaju ih u značenju prema sufiksu. Tako V ima samo gagričav, 'n. p. koža wurmstichig, von Würmern zerfressen', gusjeničav, 'n. p. voće, voll Raupen', stjeničast Šul. i RK prevode wanzenartig, stjeničav Šul., RK wanzig, RK još i voller Wanzen, = av kavalet (krevet), Hrv. b. Mars, 327, = i hoteli, Vj. 30. 8. 61. 6.

Najveći broj potvrda za pridjeve sa sufiksom -ast u značenju sufiksa -av potječe upravo iz Stullijeva rječnika. On je gotovo sustavno izjednačivao sve pridjeve sa -ast i -av, ali u značenju sufiksa -av. Osim spomenut'h i dolinast i dolinav, hvojast i hvojav, ikrast i ikrav, korast i korav, lojast i lojav, pa čak i takve kao što su lukast i lukav: 1. lukast = lukav 'prepreden, previjan', 2. lukast 'u kojemu ima dosta lûka 'pristaništa'. Očito je da je to bio njegov samovoljni sustav, bez veze s jezičnom stvarnosti. Zbog toga obrađivači AR velik dio takvih riječi nisu uopće uzimali u rječnik, ili, ako su ih uzimali, stavljali su napomenu: nepouzdano (npr. Budmani s. v. glistast: »nije sasma pouzdano«, 2. lukast: »nepouzdano«, od novijih rječnika lukast ima samo T, ali on u značenju 1. lukovičeobráznyj; 2. napominájuščij vkus lúka) ili su ispravljali značenje (npr. Budmani s. v. lojast). U novijim rječnicima nalazimo više primjera, gdje autori pridjev sa sufiksom -ast, kad on ne znači sličnost, ne tumače, ne prevode, nego ga upućuju na drugi, npr. V pjegast, vide pjegav, AR gubast, vidi gubav, D bodljikast, v. boljikav. V ima samo šupljikast, ali ga RK i D upućuju na šupljikav. Ipak su neki pridjevi sa sufiksom -ast u značenju -av došli preko AR u novije rječnike, D npr. izjednačuje korast i korav, lojast i lojav, hvojav nema, a hvojast prevodi sa branchu. Katkad kojega autora prevari i to što razlika nije lako uočljiva. Tako T prevodi jednako dlakast i dlakav, očito prema RK, premda RK oba pridjeva ne prevodi baš potpuno jednako: dlakav -haarig, behaart, dlakast -haarig, haarähnlich. Jedan suvremen primjer pokazuje da je razlika jasna: dlakaste izrasline (na voću NJ, 5, 44). Ako sve to ne bismo uzeli u obzir, mogli bismo doći do pogrešnih zaključaka.

342. Razlika se između -ast i -av može jasno pokazati upravo na opozicijskim parovima:

-trp glistasti (B, dakle kao glista): glistav (čovjek, AR 'kojemu su gliste u crijevima, koji boluje od glista'),

-pupoljaste grudi (Iverje 47): pupoljav (AR 'pun pupoljaka, pupova'),

-rđast kaput (Neispl. 115), rđaste i mutne oči (Neispl. 304), savijač graškov rđasti (B), rđaste pegice (pjegice od krvi, Deobe, I, 91), dakle sličnost po boji : rđav mač, čavao, dakle zardao, pun rđe,

-bobičast kamen, zrnjem semenke narastu i dobiju bobičast izgled : bobičavo meso (sve NJ, 4, 17).

343. Uzevši u obzir osnovno i preneseno značenje, razliku možemo pronaći i onda kad su značenja -ast i -av naoko jednaka, ili, što je možda preciznije, možemo bar pokazati zbog čega se u nekim primjerima ta dva nastavka miješaju.

Po primjerima:

čekinjava kosa, = a brada, = o lice

čekinjasta kosa, = a brada, = o lice (sve MH, posljednji Gluvi b. 67) možemo zaključiti da su pridjevi -ast i -av istoznačni. Međutim, treba odmah reći da odnos čekinjava, čekinjasta kosa nije jednak kao odnos čekinjavo, čekinjasto lice. Riječ je brada dvoznačna pa za nju vrijedi u jednom značenju što se kaže za riječ kosa, a u drugom za lice. Čekinjasta kosa znači 'kosa kao čekinje', kao što to čekinjast znači u primjerima = o perje (ZT), = i brkovi (MH); čekinjav u skladu sa značenjem sufiksa -av znači 's čekinjama, pokriven čekinjama', ali je očito da to ne znači u vezi čekinjava kosa, nego znači 'kosa kao čekinje'. Prema tome tu je sufiks -ast u osnovnom značenju, a iz kruga je svoga značenja izašao sufiks -av. U primjeru čekinjavo lice pridjev je u skladu sa značenjem sufiksa, a čekinjast uz lice znači 'kao da ima čekinje' ili 'koji ima čekinje'. To prema tome kako shvatimo riječ čekinja: 'debela i čvrsta svinjska dlaka' ili 'debela i čvrsta dlaka uopće'. Iz dosadašnjih se rječnika ne može sa sigurnošću utvrditi koje je osnovno značenje riječi čekinja. Po građi MH izlazi da je osnovno prvo, ali ima nekoliko primjera u kojima nije vidljivo da je značenje preneseno: struga tvrdu čekinju (s lica); – kaplja (suza) kliznu mu niz jagodice ... i nestade tu u čekinjama. Značenje je dakle riječi kao brada, čekinja prelazište značenja sufiksa -ast i -av.

344. Mišićast (mišičast) ima prvu potvrdu u AR, mišičast 'u koga su jake mišice' (Jamb.), RK, T samo mišićast sa značenjem muskulös, múskulistyj, D = ćast i = ćav prevodi na jednom mjestu sa musculeux, musclé. Zaključak je: -ast znači što i -av. Potvrde pokazuju ovo: starije -ast, novije -av: = časti laktovi, Šenoa (MH), = često žensko, Šenoa (MH), = časte ruke (Iverje, 117); mišićav (RSR s. v. muskul), = a ruka, Šovary (MH), = i profil (Draškov, Neispl. 365), = ćav student (Vus, 18. 5. 60. 10), = o tijelo (B. 18. 5. 60, Uzorana ledina, Vus, 28. 6. 61. 13), = i kreten (B. 20. 8. 61. 15), = vrat (Deobe, II, 228). Od imenice mišić (mišica) danas je običnije značenje 'dio tijela', a usporedimo li potvrde s kretanjem značenja od osnovnoga do prenesenoga, zaključak je jasan.

345. Slično je s pridjevima mušičav i mušičast. Maretić u Js s. v. hir piše: »najbolje je izbaciti tu riječ iz književnosti i upotrebljavati: mušica ili mušice, koje ima ARj., a od te se imenice može načiniti adj. mušičav ili mušičast sa značenjem njem. launenhaft (mjesto hirovit)«. I zaista, možemo reći: mušičav čovjek, mušičast čovjek, ali ipak ne možemo tvrditi da je -ast = -av. Oba su značenja prenesena, ali ne na isti način:

mušičav znači 'koji ima mušice (u glavi)' (mušica = hir, kapric), a mušičast 'koji je kao mušica' (sad leti amo sad tamo, sad hoće ovo sad ono). Ali ovdje treba dodati i to, da je mušičav dobro potvrđeno, a mušičast nema druge potvrde osim Maretićeve u Js.

346. Bez takva promatranja danih primjera ne samo što nećemo moći odrediti područje na kojem se sufiksi -ast i -av miješaju ni razloge zbog kojih se miješaju nego nećemo moći dati nikakve zaključke za normativne potrebe. Poučan je u tom pogledu opširan rad M. Pavlovića: »Značenje prideva s nastavkom -ast i njegovim varijantama«, NJ, 4, 9–24, 99–114, 175–195. On o tom sufiksu raspravlja na pedeset strana, a nije došao ni do kakvih čvršćih zaključaka. A nije jer uopće ne govori o odnosu osnovno značenje-preneseno značenje, a često dovoljno ne povezuje značenje pridjeva sa značenjem riječi od koje je izveden. Na primjer, veoma je blizu bio dobrom putu kad piše: »Tako *škrbast* može da ima situaciono sinonimnu vrednost sa *škrbav*, kad se tiče zuba; ali čovek škrbastih zuba nije *škrbast* nego *škrbav*« (str. 16), ali ne spominje značenje riječi škrba i ne kaže da ona znači dvoje 1. Zahnlücke, 2. Scharte (RK) i da je onaj čovjek koji ima škrbe (u bilo kojem značenju ili u oba) – škrbav, a zub koji je kao škrba, dakle kao škrba 2 'krhotina, krnja', da je škrbast. Dobro daje značenje pridjeva bobičav 'onaj koji sadrži bobice', a bobičast 'koji je nalik na bobice', ali za primjer: »U škriljavim stenama nastaje slojevitost, te one postaju kristalaste ili bobičaste« kaže da tu pridjev bobičast ima značenje pridjeva bobičav: »koji ima bobice, koji se sastoji iz bobica« (str. 17), jer i ne pomišlja na značenje riječi bobica. Za kukast štap kaže da je štap sa kukom, dok mu je kukast nos nalik na kuku (str. 16). Ne vidim tu razliku tako očito. AR za kukast daje značenje 'nakrivljen kao kuka', a to je Vukovo 'hakenförmig'. Značenje riječi kuka AR određuje ovako: 1. KUKA, f. kao oruđe (najčešće gvozdeno) tako nakrivljeno da se može njim što hvatati i vlačiti, ili da se na ono može što objesiti. Štap baš takvu kuku nema. Zato i kukast križ nije križ sa kukama, nego križ kojemu su krajevi slični kukama, kukasti. A ne bi bilo neobično da kukast dolazi i u čistom značenju 'sa kukama', jer ne može kukav.

347. Ako dakle tako promatramo njegove primjere za bradavičast: – Bujača ima mnogo bolje meso za jelo od duleka . . . , samo joj je tvrda i često bradavičasta kora. – Prsti na nogama kod ptica su dugački i imaju ozgo bradavičaste rape. – U ustima na desnima, jeziku i usnama često se viđaju kod pasa bradavičaste izrasli. – Napadnuta mesta na plodu kajsije orapave i okrastave, tj. prekriju se bradavičast'm, malim izraštajima – onda vidimo da je u posljednja tri primjera jasno izrečena sličnost i da u tim vezama nema mjesta sufiksu -av. U prvom je primjeru bradavičast upotrijebljen baš zato što nije riječ o pravim bradavicama, ali ih možemo zvati bradavice, ako baš hoćemo. U AR je osnovno značenje riječi bradavica ono što dolazi na tijelu čovjeka ili životinje i u tom je značenju dobro potvrđena, a za bilje su dvije potvrde novijih botaničara, Pančića i Crnogorca. Ako za primjer bradavičasta kora (u

bundeve) kažemo da bradavičast znači 'onaj koji ima bradavice', onda to ne možemo reći po svom shvaćanju značenja riječi bradavica, nego kako je shvaća pisac koji je napisao bradavičast. Pančić šire shvaća značenje riječi bradavica, ali on piše i bradavičavo stablo (AR s. v. bradavičav).

348. Slično je tako i sa žiličast. Istina je da se za žiličaste šare ne može reći da su žiličave, a može se žiličav ili žiličast granit, kao što kaže Pavlović (str. 18), ali to se može samo onda kad ne pazimo ili ne znamo što znači riječ žilica. Ona znači 'mala žila' (u čovjeka ili u bilja i po svom je sastavu čvrsta, ne kida se lako, a granit nema takvih žilica, njegove se žilice tako zovu samo zbog vizualne sličnosti i zbog toga je granit žiličast. A tko preneseno značenje uzima kao osnovno, taj će i za granit reći da je žiličav. Za to nemam ni jedan primjer, ne daje ih ni Pavlović, ali da je tako vidimo na primjeru vrlo bliskoga pridjeva žičast. RK za žičast ima značenje 'gangartig', a u zagradi ga dovodi u vezu sa žica 5, a to je rudna žica, dakle ono što zapravo nije žica, zato žičast.

349. Pavlović zatim kaže da postoji i usporedna upotreba sufiksa -ast i -av, a među primjerima navodi končast i končav (o mahunama). Vjerojatno je da se govori, ali to je moguće zato što u prenesenom smislu i za mahune kažemo da imaju konce. Po tome ipak ne smijemo zaključiti da končast znači isto što i končav, pogotovu što primjeri jasno pokazuju da končast znači 'kao konac, sličan koncu'. Svi su primjeri MH samo u tom značenju: končast mlaz krvi, = a kosa, = e tvorevine (u jezgri), = e lažne nožice, = e žile, a tako i ostali: = a ticala (AR), = i korijen (BT), = e dlake (ZT).

350. Dakle, sufiks -ast dolazi mjesto sufiksa -av kad je u svijesti jasno da je posrijedi preneseno značenje i da pojam zapravo nema ono što bi mu se pridalo pridjevom sa -av. Međutim, kako je značenje 'kao da ima ono što znači imenica u pridjevskoj osnovi' netipično, dolazi -av i od prenesena značenja. Tu je područje gdje se sufiksi ukrštavaju. Primjeri pokazuju da je -av običnije nego -ast od onih imenica koje se u prenesenom značenju upotrebljavaju i izvan pridjeva, mišićav, mušićav, končav, a pogotovu tamo gdje bi došlo do neutralizacije, npr. končast korijen imao bi uz značenje 'tanak kao konac' i 'kao da ima konce', zato u drugom značenju dolazi končav: »Suv je koren dosta žilav i končav« (AR), premda je jasno da nije riječ o pravim koncima.

351. Malen je broj pridjeva gdje takve razlike nema, ali i u njima vrlo rijetko -ast dolazi u potpunosti u značenju -av. Za pridjev točkast u primjeru točkasta tkanina još se može smatrati da mu je u osnovi preneseno značenje riječi točka (tačkast RK prevodi 1. punktuell, 2. punktförmig), ali se ne može za prugast u primjerima: prugast vo, = a krava, svinja, grmuša (uz cvjetar crveno-prugavi, tustošija prugava), jer riječ pruga ima vrlo široko značenje. Šupljikast je i rupičast u značenju šupljikav i rupičav moguće zato što prvi u svojoj kategoriji nemaju što da znače (što bi bilo šupljikasto?). Međutim, danas je mnogo obič-

nije šupljikav, rupičav, a svi primjeri za rupičast nisu jednoznačni; nekoliko ih je u značenju rupičav: rupičast kamen, = a zemlja, = a krpa; jedan se može tumačiti u značenju i -ast i -av: rupičaste sjene padale su na stranice knjige, a jedan je, bez sumnje, u skladu s osnovnim značenjem sufiksa -ast: veliki broj rupičastih udubina.

352. Od pridjeva ćubast, huhorast, kopurast, krunast, kukmast samo ćubast ima -ast značenje sufiksa -av (ćubast znači 'koji ima ćubu', ćubav nije nigdje zabilježen). Vrlo je vjerojatno da je taj pridjev došao do nas iz starijega jezičnoga razdoblja. Ostali, premda su na prvi pogled istoga tipa, imaju u osnovi preneseno značenje riječi kukma, kruna, kopurica.

-kukmast je u AR objašnjeno riječima: 'u kojega je kukma na glavi (o ptici)', s. v. kukma: »vidi ćuba, huhor« uz dodatak: »Misli se da je od tur. quqa, kapa s perjanicom«. Ali, što je još zanimljivije i važnije, u građi MH svi primjeri za kukma označuju samo ono što je na čovječjoj glavi: »Kukma je jako velika na formu čuna. Tako je velika, ko da se sva kosa smota i zavoj oko velike kose sveže«, opis kukme iz sela Otoka s još tri primjera iz istoga sela, po jedan od Kosora i Kaleba u istom značenju, a Krleža kukmom zove kape redovnica; u građi su dva primjera za kukmast, oba u skladu s onim što je već rečeno: = kapucin (ptica), = a derištad (Jurković o slovima ć, č, š, ž);

-krunast AR tumači preciznije; 'na kojemu je (ako je životinja, na glavi) nješto kao kruna' s primjerima kokoš (iz V), . . . zmija . . . kratka repa a = e glave – A na jednoj strani (ima Niš) neko = o utvrđenje; MH: = ždral, = a kula, jer pravu krunu ima samo čovjek; u velikom obilju primjera u AR i MH nema ni jedan za ćubu ili kukmu (što je i razumljivo kad se sjetimo etimologije, kruna od lat. corrona 'vijenac'); u jednom novijem primjeru nesumnjivo je značenje sličnosti: Nove boce (s mlijekom) imaju krunasti čep, slično pivskim bocama, B. 29. 7. 61. 4.

-huhorast doduše znači 'koji ima huhor', ali upravo taj pridjev ima i usporedan lik huhorav, ali oba rijetka (huhorast Stul., Slovinac 1880, Fink (MH); uhorast, huhorav Mik. i Bjel.).

353. Pridjev kovrčav dobro je potvrđen i dolazi u značenju 'koji se kovrča (kovrči)', 'koji ima kovrče': = šoferčić, = kao jagnje, = a mahovina, = a dlaka, = a dlačica, metvica = a, = a linija misli, = i kolutovi dima, ali u tom značenju dolazi i kovrčast: = ljubimac puka, = i teoci, = a glava, = a brada, = a kosa, = e vlasi, a rijetko u takvu primjeru za koji bismo mogli reći da znači 'kao kovrča, nalik na kovrču': kovrčast repić. Uzrok je tome što ti pridjevi nisu izvedeni ni od kovrča, ni od kovrčati (kovrčiti), nego od tur. pridjeva kivircik (AR, Škaljić), a mi smo ih tek kasnije povezali sa kovrča, kovrčati. U svih ostalih sinonima prevladava -av: kudrav, kuštrav, kuždrav, kušljav, kokorav, krecav, gugurav, čupav, što je za većinu i razumljivo, i zbog postanka i zbog nakuadnog povezivanja.

354. Čipkast D ima samo 'garni de dentelles', ali dolazi i u značenju 'nalik na čipku', što je već rekao M. Pavlović (str. 16). Čipkast u prvom značenju možemo tumačiti i time što je prije bilo obično čipkan : čipkati, pa zbog glagolske blizine nije napravljen čipkav. Sufiks -(a)n ne može zbog *čipčan, *čipčna, i tako čipkast vrši službu i čipkav.

U književnom je jeziku potrebno razgraničiti takve pridjeve, gdje god je to moguće, jer inače mnogi primjeri postaju dvoznačni (primjeri u § 381). To je zaključak i M. Pavlovića: »Ovaj tip ako potiskuje prideve sa -av, – to je znak prividne vitalnosti, a ustvari je znak manje preciznosti« (str. 185).

-ast : -at

355. Česta je i usporednost sufiksa -ast sa sufiksom -at, ali analiza primjera pokazuje da se granica između tih sufiksa može utvrditi. U prvom redu na opozicijskim parovima s jasnom razlikom:

brašnast sok, prah	: brašnata jezgra
= a jabuka, kruška	: brašnata pričuva (u zrna)
jajasta glava	: jajat (mudat) čovjek
kesast organ (u biljke)	: kesat čovjek (bogat)
klipasti telac (za dječaka)	: klipat kukuruz
šakast list	: šakat čovjek
vunast oblak. = a kosa	: vunato stado.

356. U nekoliko pridjeva samo starije potvrde izjednačuju -ast i -at, a novije pokazuju da -ast znači sličnost. AR ima nosast u značenju 'koji je velika nosa' s potvrdama samo iz starijih rječnika: Mik., Bel., Bjel., Jamb., Volt., i Stul.; klasast = klasat s potvrdama Bel. i Volt., a klasast 'koji je kao klas' Šul. i noviji pisci (Pančić i Crnogorac); kostast 'koji je pun kosti, u kojega su velike kosti', Bel., Volt., i Stul., a RK ima već knochig, knochenartig; kljunast ima AR u dva značenja: a) koji ima kljun (može se kod toga isticati i da je velik kljun), s potvrdama Volt., Stul. i M. Pavlinović, b) nalik kljunu, gdje već i sam Pavlinović daje značenje: 'kljunast – reče se porugljivo žensku duga nosa', a to već znači '(ružan) kao kljun', što jasno pokazuje potvrda iz Like: Lijepe cure, po bogu brte, samo da joj nos nije kljunast; juhast 'jure abundans', samo Stul., a Budmani dodaje: »nepouzdano (kad bi doista bilo ove riječi, imala bi drugo značenje: sličan jusi«. (To značenje ima jušast u Šul.).

Takvi primjeri ujedno pokazuju da je jezični razvoj usmjeren potpunom usustavljivanju sufiksa -ast. Naime, sufiks je -ast novijega postanja[66] i zbog toga je tek tražio svoje mjesto u sustavu s ostalim sufiksima.

[66] Vondrák misli da je nastao ukrštanjem sufiksa -aso sa sufiksom -ato: »Suffix -asto-. Es ist möglich, dass hier eine Verquickung des Suffixes -aso- z. B. in b., slovak. bělasý, ebenso klr. bilasyj, p. białasy 'weisslich' mit dem vorhergehenden (vgl. bělovatъ subalbus) vorliegt« (Vergl. Gram., I, 594). Ovdje bi bila zanimljiva komparativna istraživanja jer bi pokazala kako je isti jezični materijal iskorišten u pojedinim slavenskim jezicima. U ruskom je jeziku razlika između -ast- i -at- neznatna (v. Gram. rus. j., I, str. 334).

357. Ta se dva sufiksa mogu razgraničiti i u pridjevima u kojima se i po novijim potvrdama čini da su -ast i -at izjednačeni. Primjeri: rebrasta ploča (u hladnjaka), = a čaša mogu navesti na misao da tu -ast znači 'onaj koji ima rebra', ali tu -ast dolazi zato što je riječ rebro u prenesenu značenju, prava su rebra samo u čovjeka ili životinje. U AR se s. v. rebrast daju značenja: a) 'koji ima rebra, velika rebra' s potvrdama Bjel., Jamb., Stul. i Šul., b) prutast (o kukcima), ali suvremeni su primjeri u značenju gdje je jasno da znače 'sličan rebrima, nalik na rebra': tkanina s poprečnim rebrastim brazdama (RSR s. v. rips), = a ljuska (u oraha, Koreni, 243), = e televizijske antene (Vj. 22. 3. 59. 9), = i kapci na prozorima (B. 29. 5. 60, Uzorana ledina).

358. Dakle, do tvrdnje da je -ast = -at može doći i zbog pogrešne analize primjera, a može i zbog generalizacije individualne tvorbe ili pojave koja se u književnom jeziku nije još ustalila. Tako M. Pavlović kaže: »bokast je sud sa izrazitim bokovima, ili čovek-žena sa jako razvijenim bokovima; trbušast je sa izrazitim trbuhom . . .« (str. 15). AR nema bokast, nego samo bokat 'velikih bokova, ventriosus', istina, ne o čovjeku nego o zemljanom sudu, ali samo u zagoneci s izrazitom opscenom dvoznačnošću (spomenut u § 85). Novije bokast za lonac (Pazarski su lonci bokastiji od užičkih, 1936, Pavlovićev primjer) upravo je i došlo zato što lonac nema bok. No danas je u tom značenju običniji pridjev trbušast: = vrč (Šenoa, MH) = i ćupovi (Varoš, MH), = e vaze (Vl. 9. 7. 60, 8), = a vaza (Tel. 20. 1. 61. 12), dakle opet o nome što nema trbuh nego je samo nalik na nj. To značenje dolazi u većini primjera MH. Osim već spomenutih i = tronog, plast, ormar, = dio tikvice, = a torba, kuća; puž sa = om kućicom (Akvarij, Split), = bubanj (Vl. 2. 7. 60. 8). U građi MH ima potvrda gdje je trbušast upotrijebljeno i za čovjeka: = čovjek, starac, kurat, fratar, ali to je moguće zbog toga što odnos pridjeva i imenice osigurava jednoznačnost. Uzevši i to u obzir, značenje je pridjeva trbušast u D dano u krivoj slici: trbušast i trbušat prevedena su na jednom mjestu sa 'qui a du ventre, ventru, pansu, bedonnant', što znači 's velikim trbuhom, s trbušinom'. V je u 2. izd. imao trbušast 'dickbäuchig', a u treće je izdanje dodano, uz isti prijevod, trbušast; RK značenja razgraničuje: trbušat (up. okat, bradat) 1. (koji ima trbuh) . . . 2. (koji ima velik trbuh); trbušast 'bauchförmig'.

359. Od pojedinačnih primjera ovoga tipa treba ovdje spomenuti sinonime račvast. rakljast, rasohast, rašljast – račvast, rakljat, rasohat, rašljat. U AR je razlika naznačena samo za par rakljast-rakljat: rakljast 'nalik na raklje, rašlje, račve', rakljat 'koji im velike, jake raklje. rašlje, račve', a to jasno pokazuju primjeri: rakljast žalac, = rep, = a brada: rakljat orah, = a kruška, jer su prave raklje samo u drveta, a žalac je, rep, brada samo na njih nalik. Ostali su parovi izjednačeni, ali tek djelomično s opravdanjem, jer V rakljast i rašljast upućuje na račvast, što prevodi sa gabelförmig, a sami primjeri upućuju na razliku: račvasta cijev, = i rogovi, = i vag (Gabelhebel), = i končići, = a kost, = e kosti, = jezik, = rep, a s. v. račvast samo = e palice; par rasohast-ra-

sohat nije dovoljno potvrđen niti ima novijih primjera, s. v. rašljast opet prevladavaju značenja 'nalik na rašlje', rašljat dolazi uz drvo, peteljku i stup. Mislim da su granični primjeri kao račvast kolac, rašljast stup, štap uzrok novijim primjerima rašljasto stablo (MH), = a vrba (MH), = a lipa (NJ, 4, 179), olakšano time što je u novije doba značenje riječi račve, raklje, rašlje vrlo široko.

360. Krošnjat znači 's velikom krošnjom', što je u skladu sa značenjem sufiksa -at i dovoljno potvrđeno, a krošnjast znači 'širok kao krošnja' (AR) s potvrdom iz Like: o malenoj a poširokoj ženskoj reku: krošnjasta e; u građi MH: = trbuh, = a prsa (u gđe Angeline). Rekao bih da se krošnjast i u dva Kočićeva primjera, krošnjast ogoljeli grm, = a smrčika, može protumačiti u značenju 'nalik na krošnju', jer nije riječ o pravoj krošnji. Ali krošnjast dolazi i u primjerima, gdje nesumnjivo znači što i krošnjat. Već ih V izjednačuje i za oba kaže: 'n. p. drvo, t. j. široko (gore u granama)', ali je uz krošnjast dodao da se govori u Srijemu, što po njegovu načinu bilježenja znači provincijalizam. AR nema za krošnjast u tom značenju drugih potvrda osim V, a građa MH ima samo dva primjera: krošnjasto granato drvo, = a stabla. Takvoj upotrebi pridjeva krošnjast nema semantičke zapreke jer veza s imenicom drvo, stablo u potpunosti osigurava jednoznačnost. Drugo je pitanje, kakve ćemo odatle izvući zaključke za normativne potrebe.

361. Zrnast je i zrnat teško razgraničiti na primjerima zrnasta hrana, = a struktura (donjih slojeva), zrnata podloga (tlo), šećer = i, = i plijen (žito), = e živežne namirnice, = o čislo, sitna = a puceta, a po rječnicima nemoguće, B, D ih izjednačuje, a RK zrnat upućuje na zrnast, koji prevodi sa körnig, granuliert, gekörnt. Tek primjeri: zrnasta kiša (MH), = i privjesak (na naušnici, znanstv.), dakle 'sličan zrnu', i zrnata kuća (koja ima obilje zrna), zrnati snopovi (oba MH), dakle 'obilan zrnom', pokazuju razliku.

-ast : -ovit

362. Ima nekoliko pridjeva sa sufiksom -ast, a značenjem obilnosti onoga što znači imenica u pridjevskoj osnovi: brežuljkasto tlo, brežuljkasto zemljište, filjkaš člankasti (AR articulatus), džombast teren, = a staza, humkasto zemljište, jamast (B pełen jam), sadrast sloj, = o tlo, sjenast gaj, šuma, škrapasta obala, žljebast valjak, dakle u značenju sufiksa -ovit.

Primjeri pokazuju da nije posrijedi općenita pojava koja bi bila značajnija za tvorbu novih pridjeva po uzoru na ove. Ali budući da se u građi javlja više takvih primjera, potrebno ih je ovdje razmotriti.

Sva su ta značenja slabo potvrđena, osim brežulj(k)ast i sjenast, uglavnom su pojedinačni primjeri načinjeni za određene potrebe (humkasto zemljište samo u jednoj geografskoj knjizi, filjkaš člankasti samo u J. Šlosera).

363. Jedan je dio tih pridjeva u tom značenju iz starijega doba, novije potvrde dolaze u osnovnom značenju sufiksa -ast. AR ima više potvrda za brdast u značenju brdovit, ali sve su iz 17. i 18. stoljeća, a jedna je već i iz toga doba u značenju 'kao brdo' (stina brdasta); sadrast je u Stul. 'gypso abundans'. a u Šul. već ima gypsartig, S. Vinaver ima sadrast za grožđe ukusa sadre (NJ, 4, 182); za sjenast u značenju sjenovit potvrde su u AR samo stari rječnici, a od tri potvrde starih pisaca, dvije su već u prenesenu značenju: sinast život, = svit, dakle u značenju 'kao sjena', u tom su značenju i Matoševi primjeri sjenast oblak, = e vjeđe; jamast AR ima u tri značenja: a) izduben (poput jame), konkavan, šupalj, b) dubok (kao jama), i c) pun jama s potvrdom iz nar. zagonetke (za to značenje postoji potvrđen pridjev jamičav!), RK prevodi jamast sa grubenartig, jamovit sa grubig.[67] Noviji pridjev džombast u značenju džombovit (džombast teren, = a staza) ima i značenje sličnosti, = e noge (NJ, 1, 104).

364. Gotovo svi pridjevi imaju potvrđene likove i sa -ovit: D člankovit, nema člankast, V džombovit, nema džombast, AR, RK, D humovit; humkast ni jedan, RK, T jamovit, B, D, T sjenast = sjenovit, a gotovo tako i RK, škrapovite prečice, Kurl. 9, B žljebovit (upućuje ga na žljebast), 1 p. NJ, 1, 319. Jedino brežuljkovit dosad nema ni jedne potvrde, ali je za tvorbu ovdje važno spomenuti da -ovit dolazi u riječima srodna značenja: humovit, brdovit, gorovit.

365. U razmatranju ove pojave važno je istaći, s obzirom na književni jezik, da -ast u prvom redu izaziva predodžbu sličnosti, zbog velike čestote toga značenja, i upotrijebljen u značenju -ovit postaje dvoznačan, jer često ne pomaže ni kontekst. U Matoševu primjeru: »Ti si, divna moja gospođo, ... bogatija tajnama i željama od ove sjenaste noći« (Um. pr. 59) po sufiksu i po značenju u kojem Matoš upotrebljava pridjev sjenast na drugim mjestima možemo smatrati da je rečeno 'noć kao sjena', a iz konteksta izlazi i značenje 'noć puna sjena'. Ali to što je jeziku umjetničkoga djela prednost književnom jeziku u širem smislu postaje nedostatak.

-ast : -lik

366. Nekoliko pridjeva sa sufiksom -ast ima usporedne likove s riječju -lik kao drugim dijelom složenice, većinom u značenju sličnosti po obliku: cvjetast-cvjetolik, crvast-crvolik, glistast-glistolik, grozdast-grozdolik, jajast-jajolik, srpast-srpolik ..., a dva čak označuju i sličnost po boji: srebrast-srebrolik (B), zlatast-zlatolik (zlatolike zrake, = a kosa, Šenoa, MH). Primjeri pokazuju da je ova pojava iz najnovijega doba, najstarije su potvrde iz početka druge polovine prošloga stoljeća (Pančić, Šenoa, Šul.),[68] nigdje se ne zapaža da je -lik potisnuo -ast i svi su pridjevi sa

[67] Bajec u skupini koja »pomeni namreč obstoj ali še rajši obilico predmeta« ima velik broj pridjeva, a među njima i brdast, bregast, članast, goseničast, jamast (str. 55).

[68] Vrlo je vjerojatno da je to kalk prema stranim uzorima, ali su za sigurnu tvrdnju potrebna posebna istraživanja.

-lik slabije potvrđeni od usporednih na -ast, a uzevši ih kao cjelinu, vrlo su rijetki (20 : 720). Nema ni posebnih semantičkih razloga koji bi tražili pridjeve sa -lik u tom značenju. Koliko je -lik semantički jasan sam po sebi, toliko je -ast zbog velike čestote. Jedino koji pojedinačan primjer može imati neke razloge. Tako je npr. majmunast običan u značenju sličnost po vladanju, i zato se javlja majmunolik, da označi sličnost po obliku, i to samo u antropološkom uspoređivanju, ali tu djeluje i analogija sa čovjekolik, a dolazi u obzir i drugo značenje -lik. Slično bi se mogao objasniti i srcolik. Premda svi rječnici imaju srcast u značenju 'koji ima oblik srca', ipak je vrlo obično i značenje 'drag, lijep kao srce' i stoga se javlja srcolik da označi sličnost po obliku. Šašolik je opravdan toliko što je glasovni oblik *šašast preblizu pridjevu šašav (pogotovu zbog analogije glup-glupav-glupast, benav-benast) pa nije dovoljno distinktivan za identifikaciju sa značenjem 'sličan šašu'. Kako će se ta pojava dalje razvijati, pokazat se budućnost. Maretić je imao pravo kad je u Js napisao da pridjeve sa -lik u tom značenju ne treba upotrebljavati u književnom jeziku.

-ast : -an, -en, -ski

367. Tri pridjeva (a možda još koji) sa sufiksom -ast imaju značenje gradivnih pridjeva: baršunast naslon, stolnjak, uvez (na knjizi), korzet, = a *pantljika, ogrlica, torbica* (sve MH); *bjelančevinasta hrana* (NJ, 4, 114), = i koncentrat (85% proteina, MH). – Za bjelančevine se kaže da su izvor mladosti. Zato je starijim osobama potrebno da konzumiraju = u hranu (Vl. 2. 12. 61. 6); zlatni i platinasti satovi (Vl. 25. 6. 60. 2). Da platinast znači 'od platine' možemo zaključiti samo po tome što je u kontekstu sa zlatni, a za baršunast po kontekstu možemo samo nagadati, čvrstoga dokaza nemamo, pogotovu što su značenja za sličnost vrlo brojna: baršunast obraz, hlad, glas, = a ruka, mekoća, travica, = e oči, trepavice, = o tijelo. A takvih potvrda ima i za platinast: RSR 'koji je poput platine', ljepotice sa = om kosom (Vj. 8. 7. 60. 7). Ili još nesumnjivije: u Matoševim primjerima: baršunasta vrećica (Um. pr. 102), = e hlače (ib., 28), = e zavjese (Iverje, 192), vjerojatnije je značenje 'od baršuna', ali bi bilo teško dokazati, to više što Matoš baršunast upotrebljava u primjerima gdje je sličnost nesumnjiva: = *i leptiri* (Um. pr. 139) – Ginem ... za laganim praškom baršunastih tvojih krila (govori ruža leptiru, ib., 73), = a koža (u djevojke, ib., 17), ... latice /ruže/ krvave, vlažne i baršunaste kao ženska usta (ib., 57). Tek bismo prijevodima sa stranih jezika mogli dokazati što baršunast znači, npr. u prijevodu s njem. baršunasta kapica (T. Mann: Tonio Kröger, Zora, Zagreb, 1951, str. 16, prevela Iva Adum). Ali nije potrebno tražiti po prijevodima, dovoljno je da pogledamo u koji rječnik, npr. Šamšalovićev Njemačko-hrvatski rječnik (Zagreb, 1960) prevodi samtarig sa baršunast, a samten 'od baršuna, baršunast', Samtkleid 'baršunasta haljina, odijelo iz baršuna'. Kad je tako u rječnicima, onda je vjerojatno da će biti i u prijevodima. Ali uzevši sve u obzir znači da je baršunast kao gradivni

pridjev u većini primjera dvoznačan. Tako u primjeru porculanasti vrč (Vj. 14. 7. 60. 7) nije jasno da li je taj vrč od građe slične porculanu ili je od porculana. Zbog toga u normativnim djelima treba za to značenje u književni jezik uzimati pridjeve s drugim sufiksima. Po značenju bi trebali da dođu sufiksi -(a)n i -en, ali oni u takvim pridjevima ne dolaze, jer osnova završava suglasnikom *n*. Zato se i javlja -ast, ali kako je on u takvoj upotrebi dvoznačan, jezik je našao izlaz u drugom smjeru, uzeo je sufiks -ski (v. § 285).

Od tih se pridjeva značenjem odvaja štetočinjast: štetočinja sa značenjem 'koji čini štetu' (V), pa premda bismo i taj pridjev mogli protumačiti u skladu s osnovnim značenjem sufiksa -ast, u suvremenoj tvorbi ovdje dolazi -ski, štetočinski, T, = ski rad, MH.

TVORBA OD PRIDJEVA

368. Tridesetak pridjeva izvedenih sufiksom -ast od pridjeva imaju deminutivno značenje. Većinom su izvedeni od jednosložnih pridjeva: dugast, glupast, ludast, plavast, riđast, sivast, smeđast . . . , a nekoliko od višesložnih: crvenast, gorkast, kiselast, okruglast, slatkast . . . Zajedničko im je to što su svi pridjevi uzeti u osnovu leksičke riječi. Kao cjelina ovaj tip zastarijeva. Svi pridjevi deminutivnog značenja sa sufiksom -ast slabo su potvrđeni, zabilježeni su u jednom ili dva rječnika, a ako ima i drugih potvrda, obično među njima nema suvremenih. Deminutivno je značenje preuzeo sufiks -kast i likovi su s tim sufiksima danas obično: bjelkast, crvenkast, glupkast, plavkast, sivkast. Obično su i oni koji imaju dobro potvrđen lik sa -ast. M. Pavlović na temelju obilne rječničke građe SAN kaže da je dobro potvrđen kiselast i kiselkast, ali da za posljednjih tridesetak godina prevladava oblik kiselkast. Jedino se uz novije luckast danas opet javlja i starije ludast (Svil. pap. 20, 47), jer je možda u kojim krajevima sačuvao kontinuitet, a može biti i nova tvorba od luda, kao benast : bena, blunast : bluna, budalast : budala.

369. Gdje u ovom tipu sufiks -kast ne potiskuje -ast, razlozi su glasovni. Obično je riđast i smeđast nego riđkast, smeđkast,[69] jer bi zbog jednačenja po zvučnosti trebalo biti ričkast, smečkast (dosad nezabilježeno), a to bi glasovni oblik previše udaljilo od osnovnoga pridjeva. Okruglast nema usporednoga lika sa -kast zbog teške suglasničke skupine -glk-. Jasno je zašto u grkast, gorkast, slatkast dolazi samo -ast, a ne -kast, premda bismo i tu teoretski mogli prepostaviti -kast, grk + + kast → grkast, a u ostalima i odbacivanje -ak i dodavanje -kast.

370. Samo se za pridjeve krnjast, kusast, šutast (bez rogova) može reći da su po značenju jednaki pridjevima od kojih su izvedeni. Ovdje je sufiks -ast iz težnje da jednosložni pridjevi uđu u koju sufiksalnu kate-

[69] Za smedkast imam 1 p., a za riđkast u tekstu M. Pavlovića, NJ, 4, 100, ali on ne daje nikakvih potvrda.

goriju. Krnjast može biti i naknadno povezivanje s krnja 'krhotina, škrba', šutast se, kao ni šut, šutav, danas više ne upotrebljava, među primjerima MH nema potvrde ni za jednoga (taj pojam označuju pridjevi šušat, šušav, šušast).

371. Sufiksom -ast izvedeno je desetak pridjeva od pridjeva sa sufiksom -en: bakrenast, drvenast, kavenast, maglenast, srebrnast. staklenast, svilenast, vapnenast, vodenast. Primjeri pokazuju da se ovdje ne može govoriti o jedinstvenom semantičkom tipu (što je zbog male čestote tih pridjeva razumljivo), ali se ipak osjeća težnja da se uopći značenje 'sličan onome što znači pridjev sa -en'. To bi značenje pridjev imao i da je izveden neposredno od imenice, što pokazuju usporedni likovi: bak(a)rast, srebrast, svilast, staklast,[70] maglast, od kojih su posljednja tri češća nego svilenast, staklenast, maglenast. Pojava je vrlo mlada. Najstariji je primjer zabilježen u V, drvenast, jedini u tom rječniku, a od ostalih su u rječnicima zabilježena četiri: bakrenast (B s. v. trčuljak), kavenast (RSR), srebrnast (B, D) i vapnenast (D).

372. Pridjev drven ima jasno osnovno značenje, a u prenesenom znači 'ukočen, neosjetljiv'. Kako je osnovno značenje vrlo često i u svijesti je onoga koji ga upotrebljava, došao je sufiks -ast da i formalno obilježi preneseno značenje, npr.: drvenast čovjek, guber, smijeh, = e nožice (u jaganjaca), = a jeka (sve MH), = o žensko, = o srce (BI), šušti papir drvenjast i suh (Gluvi b. 99). Zato Belić nema pravo kad među primjerima za pridjeve izvedene od pridjeva sufiksom -ast bez promjene značenja navodi i drvenast i znakom ga jednakosti izjednačuje sa drven (Nauka o građenju, str. 162), ali odmah dodaje da se danas već osjeća mala razlika.

Ni bakrenast, kavenast, srebrenast nisu po značenju jednaki s pridjevima bakren, kaven, srebrn, jer označuju sličnost po boji: trčuljak bakrenasti (B s. v. trčuljak), jesensko bakrenasto predvečerje (MH), bakrenasta put (MH), kavenast (RSR 'koji je boje kava'), srebrnasti kukci (AR), = i ili bijeli fazan (B s. v. fazan), čaplja = a (B s. v. čaplja), = i sanak (Iverje, 214), = a kosa (Svil. pap. 9), = a magla (NJ, 4, 181), = a kompozicija novoga Samoborca (Nl. 26. 4. 59. 7), = cvijet (o runolistu, Vl. 5. 12. 59. 8). B s. v. galeb ima = i ili srebrni galeb, gdje je očito da je srebrni preneseno i da se tek po tome izjednačuje sa srebrnast

Ostali pridjevi toga tipa, i drvenast u botaničkoj terminologiji, još traže svoje pravo značenje.

Djetinjast je jedini pridjev izveden od odnosnoga pridjeva.[71] Ženkast u primjeru = i balavurdan (Neispl. 383), od imenice je žensko (n.) ili ženska (f.).

[70] Božić resicama na lusteru daje jedanput pridjev staklast (Svil. pap. 32), a drugi puta staklenast (Kurl. 111).

[71] Pridjev je djetinji i u osnovi ostalih srodnih riječi: djetinjski, djetinjstvo, (po)djetinjiti, djetinjarija.

373. U trideset pridjeva izvedenih od glagolskih osnova ne vidi se nikakva veza sa značenjem sufiksa -ast. Rezultativnoga su značenja pridjevi: bricast, prćast, zaošiljast, zarubast, zatupast, zbabast, zdepast, znače: 'koji se (o)bricao, (na)prćio, zbabio, zdepio, zaošiljio, zarubio, zatupio, koji je zašiljen, zarubljen, zatupljen', ali gotovo su svi arhaizmi ili provincijalizmi. Koji se još upotrebljavaju, upotrebljavaju se kao leksičke riječi, npr. zdepast, jer se glagol zdepati (se) izgubio. Prćast je nešto bliže glagolu prćiti, ali zato ima usporedni lik prćav. Ostali pridjevi ove kategorije dolaze u značenju sufiksa -av: bjelasast, krivudast, lelujast, lepršast, strugast, svjetlucast, vijugast, i svi imaju usporedne likove sa -av: bjelasav, krivudav, lelujav, lepršav, strugav, svjetlucav, vijugav. Ovi su sa -av obilnije potvrđeni, a većinom i novijim potvrdama. Profesor se Pavlović trudio da među njima nađe razliku (str. 18, 100), ali bez vidljivijega uspjeha. Teoretski bi mogla postojati razlika između onih pridjeva koji postankom mogu biti od različitih osnova, npr. vijugast : vijuga, vijugav : vijugati (se), ali i jedan i drugi dolaze uz iste imenice (ulica, staza, cesta, put i sl.), što im značenje izjednačuje, a time jedan postaje nepotreban. Kako je dinamičko značenje pretežnije, gubi se vijugast. D = ast upućuje na = av, a od 35 potvrda MH = av ima 23, = ast 12.

Sufiks -ast dolazi u četrdesetak složenih pridjeva, u nekoliko posuđenih i četiri do pet prefiksalno-sufiksalne tvorbe, ali to prelazi okvire ovoga rada.

-av

374. Pridjeva sa sufiksom -av[72] (-jav) ima izvedenih od imenica, glagola i pridjeva. Sufiks je živ i vrlo produktivan.

TVORBA OD IMENICA

Način tvorbe

375. U tvorbi pridjeva od imeničkih osnova samo dvije imenice odbacuju sufiks: dronjav : dronjak i pupoljav : pupoljak. Međutim, prvi može biti i od dronja, dronje (što je potvrđeno u građi MH) analogijom prema sinonimima cunjav, prnjav, ritav, traljav, truljav od imenica cunja, prnja, rita, tralja, trulja, koje obično dolaze u množini (što se za prnja u V izričito kaže); pupoljav je vrlo rijedak, dosad samo u Šul.

[72] -av je uvijek kratko, osim u kȓvāv (svi os'm T), kmèzāv (AR) i gămbāv (RK). Dužina u posljednja dva pridjeva može biti i dijalektalna osobina, jer je u nekim govorima -av dugo, npr. u nekim crnogorskim (v. M. Stevanović, Sistem akcentuacije u *pipersk*om govoru, Srp. dijal. zb., X, Bgd, 1940, str. 72, J. Vuković, Akcenat govora Pive i Drobnjaka, ib., str. 276).

376. Sufiks -jav dolazi na sve osnove koje završavaju suglasnikom *c*. Najbrojnije su imenice na -ica: bobičav, bradavičav, bobuljičav, grozničav, kozičav, mušičav, padavičav, rupičav, sitničav, stjeničav, sušičav, žutičav ... (50); tri su od imenica na -ac: moljčav, končav, klinčav. Jedino vrancav (od vranc, sifilis, prov. i arh.) nema -jav, nego -av.

Osnove na gutural, *k, g, h*, imaju -av: bodljikav, dlakav, ljuskav, packav, šupljikav ... (15), čvorugav, kvrgav, pjegav, šugav ... (9), buhav, rohav ... (5), a -jav samo ječičav, jektičav 'sušičav' i grašav (bijela ovca po licu s crnim pjegama, NJ, 8, 271).

Osnove na *l* imaju u većini -av: balav, kilav, siniglav (od sinigle 'hemeroidi'), smolav, žilav, žvalav, a samo tri -jav: mastiljav, pepeljav, smoljav, od kojih je prvi leksička riječ (gubi se veza s mastilo), treći je slabo potvrđen (samo B), običniji je smolav.

Od osnova na *n* ima podjednak broj pridjeva s oba sufiksa: brašnav, dolinav, glinav, govnav, kljunav, koštunav, mahunav, pjenav, pljesnav, runav (za rumo, runjav je od runje), slinav, tminav, trinav;

brašnjav, četinjav, grumenjav, katranjav, koštunjav, plamenjav, prašinjav, ranjav, sapunjav, slezinjav, težinjav (RK, od tèžina 'gebrochene Hanf', vjerojatno pozder), trihinjav, zejtinjav.

Teško je naći ikakvo pravilo kad dolazi jedan, a kada drugi, jer su i jedni i drugi rijetki, slabo potvrđeni, a mnogi su i provincijalizmi.

Sufiks se -jav značenjem u svemu podudara sa -av.

Značenje

377. Pridjev sa sufiksom -av znači 'koji ima ono što znači imenica u pridjevskoj osnovi', npr. balav nos, bodljikava žica, čađav strop, čvorugava glava, dlakava prsa, grbava pleća, gubav čovjek, kilavo dijete, krastava noga, krvava košulja, kvrgavo drvce, metiljava krava, mišićavo tijelo, pjegavo lice, rđav čavao, slinava usta, šugava ovca, šupljikavi zidovi, žilava ruka, žvalava usta, bubuljičav gimnazijalac, grozničava punica, koštičavo voće, pepeljav komad kukuruznoga hljeba, padavičavo dijete, rupičave ljuske, sušičav čovjek.

378. U nekoliko se pridjeva značenje malo razlikuje od osnovnoga. Pridjevi boginjav, kozičav, gubav, kilav, krastav, metiljav, padavičav, šugav, žvalav, grozničav, sušičav ne znače samo da tko ima boginje, kozice ... nego da je i bolestan od njih, ali je to ipak još osnovno značenje.

Neke treba pojedinačno razmotriti:

- bodljav i bodljikav ne kazuju samo da tko ima bodlje, bodljike nego i posljedicu toga, da su bodljivi (odatle je došlo vrlo lako do prenesenoga značenja bodljikave priče, pošalice) i zato AR bodljav upućuje na bodljiv, a RK ih izjednačuje;
- boginjav, kozičav ne znače samo da je tko bolestan od boginja, kozica nego i da ima rupice od njih;

– čupav znači 'nepočešljan', dronjav (i sinonimi) 'poderan', a grbav u primjerima: = nos, srp, stablo 'svinut' te tako počinju gubiti vezu sa značenjem 'koji ima čupe, dronjke, grbu';
– gagričav znači 'pun gagrica', a po tome i 'izjeden od gagrica';
– grozničav znači i 'koji uzrokuje groznicu, od čega se dobiva groznica', = a voda (V), = a mlaka (MH), ali primjer »Srijem zemlja grozničava« (AR) pokazuje vezu s osnovnim značenjem;
– gušav rečeno za goluba znači da ima gušu, ali = čovjek ne znači samo to nego i da je bolestan;
– mušičav doduše znači 'koji ima mušice', ali dolazi samo u prenesenu značenju 'svojeglav, hirovit'.

379. Pridjevima jezičav, mišićav, žilav za ljudsko biće ne bismo rekli ništa novo, zato dolaze u posebnom značenju: jezičav znači da ima dug, oštar jezik (jezičava baba 'brbljava, lajava, koja rado ogovara'), mišićav 'snažan, žilav, otporan'. Tako i rjeđi pridjev pupav (od pupa 'trbuh' u dječjem jeziku) znači da tko ima velik trbuh, V prevodi sa grossbäuchig, ali je slabo potvrđeno kao i pupat.

Pridjevi garav i grozničav češći su u prenesenu značenju nego u osnovnom, mjesto garav u osnovnom dolazi čađav.

U svim se tim pridjevima značenje više ili manje udaljilo od osnovnoga značenja sufiksa -av, ali nikad tako da bi veza bila potpuno prekinuta. Jedino su sitničav 'pedantan' i tričav 'bezvrijedan' leksičke riječi.

Za suvremenu tvorbu nije relevantno, ali je karakteristično da gotovo svi pridjevi, a ima ih oko 200, označuju negativno svojstvo, pozitivni su vrlo rijetki.

-av : -ast:

380. Promatrajući odnos sufiksa -ast prema sufiksu -av uzeti su pridjevi s tim sufiksima u obzir samo onda kad se činilo da drugi ima značenje prvoga (ili kad je zaista imao), a ostali su po strani primjeri u kojima prvi ima značenje drugoga. Govoreći o razlici između čekinjast i čekinjav, rečeno je da čekinjav uz imenicu kosa znači 'kao čekinje' i da je tu sufiks -av izašao iz kruga svoga značenja. Uzrok vezi čekinjava kosa može biti greškom zbog kolebanja u upotrebi sufiksa -ast/-av u pojedinim pridjevima, a može biti i zbog dvoznačnosti imenice brada. Međutim, taj primjer nije osamljen. Ima i drugih pridjeva sa sufiksom -av, a značenjem sufiksa -ast:
– benav B, D imaju izjednačeno s = ast, V, RK, T ga upućuju na = ast, što je normalnije, ali se upotrebljava i benav. Mislim zato što označuje negativno svojstvo vrlo blisko bolesti, a u tom smo značenju sufiks -av vidjeli u velikom broju;

– brašnav V ima u dva značenja: 1) mit Mehl bestreut, 2) jabuka, krumpir, mehlicht, dakle u značenju brašnast, koji V nema, ali koji ima novije potvrde: brašnast: RK osim mehlhaft ima i mehlartig, = sok (Kurl. 11), vicemondura rdasto- = e boje (MH), = prah (od tekućine, Vus 30. 3. 60. 10), dok brašn(j)av u novijim potvrdama dolazi samo u Vukovu prvom značenju;

– kestenjav od rječnika ima samo RK, i upućuje ga na kestenast 2 'kastanienbraun', ali MH ima pet primjera sa kestenjav u značenju kestenjast: kestenjavi pramenovi, = a kosa, boja, = e kovrče, oči, ali svi su srpskih pisaca, što je karakteristično, pogotovu kad se ista pojava zapaža i u pepeljav; mogućnost takva značenja protumačena je u općem dijelu (§ 84);

– kučinjav D ima s prijevodom semblable à de l'étoupe (sličan kučinama), ali AR ima objašnjenja: »od kučina je ili ima kučina u vlasu, a po tom i u tkanju«, a s. v. kučinav »rutav (o krupnome tkanju«); od ostalih potvrda MH ima samo 1 p. za kučinast: = a brada;

– listav T ima s prijevodom: 1) gusto pokrytyj list'jami; 2) listovoj; listoobraznyj, ali posljednje značenje nije nigdje drugdje potvrđeno, osim što AR ima listav iz Stul. i bez objašnjenja ga upućuje na listast;

– padavičav D prevodi »épileptique; (padavici sličan) épileptiforme«. Drugo je značenje dano, vjerojatno, zbog dva primjera koje nalazimo u građi MH: »Knez je ... urlao u = im trzajima« (bio je neobično uzrujan, bijesan, Nehajev) – »Ta slučajna, nesmotrena, bezazlena Karolinina kretnja (Karolina mu je sjela u krilo) ostala mu je najpadavičavijom, najsladostrasnijom emocijom čitavog djetinjstva« (Krleža), ali u ovim će primjerima prije biti preneseno značenje cijeloga pridjeva (kao grozničav); u primjeru: Adam. Blijeda, pognuta padavičava pojava (Hrv. b. Mars, 357) jasno je da padavičav znači 'koji ima padavicu' jer Krleža na idućoj strani kaže za Adama: »zadobio je padavicu«;

– sluzav AR objašnjava riječima: »ono, što ima u sebi sluzi ili je slično sluzi«, ali primjera za drugo značenje nema. Nema ga ni među desetak primjera MH, osim ako neke primjere ne protumačimo u tom smislu. Naime, jasno je da sluzav u primjerima: = gmaz, flanel, = a cesta, = e životinje (izgrađene od sluzi), ruke – znači 'u kojem, na kojem ima sluzi', a znači to i u primjerima = crnjak (vino), = sok (u tikvici biljke štrcalice), ali tu već možemo reći i da znači 'kao sluz', a pogotovu za primjer: gusta sluzava listopadska magla. Ali isto tako možemo za sluzaste gljive (RK), = a materija (RSR s. v. dijaliza), = a spužva (MH) reći da znače predmete u kojima ima sluzi. To su upravo takvi primjeri kojima kontekst slabo pomaže za precizno određivanje značenja. Semantičko težište leži u sufiksu.

381. Zbog toga je, ponavljam, u književnom jeziku potrebno razgraničiti takve pridjeve jer kad -av dolazi u značenju -ast, pridjev je dvoznačan i često ni pomoću konteksta ne možemo odrediti pravo značenje kao

što pokazuju potvrde za pridjev pepeljav. Razlika je između pepeljav i pepeljast u V jasno označena: pepeljast 'aschenfärbig«, pepeljav 'mit Asche bestreut', ali ih Maretić u AR izjednačuje. S. v. pepeljast daje dva značenja: posut pepelom, onaj koji je pepeljave boje (za prvo mu je značenje potvrda samo Stul. s pridjevom cinere abundans), s. v. pepeljav: »isto što i pepeljast«, jer nekoliko primjera ima nesumnjivo značenje 'sličan pepelu'. U tom značeniu ima više primjera i u građi MH, samo je karakteristično da su svi iz Srbije (kao i u AR). Da pepeljav u primjerima: = a senka, = e oči, = o nebo znači siv, pokazuje kontekst. Prema posljednjem primjeru mogao bi to značiti i = sumrak, ali u konkretnom primjeru čini se da znači 'posut pepelom': sumrak, pepeljav i zadimljen. Dodajmo primjere gdje to nesumnjivo znači: Rad uskoro prestade, te otac = baci malj ... – kupiše = komad kukuruznog hljeba – U =om kulturnom sloju ... nadene su kosti – i zato u primjerima: ... doda zlovoljno gospa u = oj haljini – Danica je bila u svom = odelu – Devojka, naprćivši usne i zaronivši vrh = e cipelice i suncobran u pesak ... – mogu biti oba značenja. Zavisno je od konteksta, ali često ni on ne daje uporište za određivanje značenja. U Kurlanima čitamo: »Među ucviljenim udovicama marširaju tri varoške davno ocvale ruže ... Vijenac borovih šišarki dvostruko im kruni pepeljave, raskuštrane kose ...« (str. 143), a posebno se ne spominje jesu li kose bile posute pepelom ili nisu. Semantički je znak samo sufiks, pa je prema tome rečeno da su posute pepelom (što je vrlo vjerojatno jer je riječ o pokladnoj povorci). Ili kvrgava loza (Neispl. 423) loza je s kvrgama, a što su kvrgaste ručetine (ib., 428). D ih oba izjednačuje u značenju 's kvrgama'. Kako ćemo onda reći: ručetine slične krvgama? Mislim da nije potrebno dokazivati što bi značilo ako se ne bismo mogli osloniti ni na taj jedini razlikovni znak. Odatle proizlazi da se u književnom jeziku ne može dopustiti miješanje sufiksima -ast i -av.

382. *Odnos prema ostalim sufiksima.* Osim sufiksa -ast malo je drugih s kojima bi -av imao usporedne likove u istom ili vrlo bliskom značenju. Nekoliko je primjera spomenuto kod -(a)n i -at, a i s ostalima ima najviše tri-četiri, u većini s malom čestotom: sa -ovit (-evit): busav-busovit, čičkov-čičkovit, džombav-džombovit, glibav-glibovit, žuljav-žuljevit, sa -iv samo krmeljav-krmeljiv, jer buđav i pljesniv nemaju istu osnovu, a razlika je između bodljav i bodljiv očita. Kako je tu semantička razlika neznatna, ili je nema, možemo se zapitati, kako da nema mnogo više usporednih likova. To dolazi odatle što se pridjevi sa -av u pretežnoj većini tvore od imenica ž. r. i to u golemoj od imenica a-osnova. Od velikoga broja pridjeva sa -av (-jav), 200, rijetki su s većom čestotom, a izvedeni od im. m. r. kao što su metiljav, mišićav, jezičav, končav, pepeljav (garav je od gar, gari, f., a flekav nije samo od flek, jer se govori i fleka, kako je zabilježeno u RSR). To gramatičko, kategorijsko ograničenje nije semantičko, ono je u suvremenom jeziku prijeđeno, ali je karakteristično. Odatle malen broj usporednih likova i to samo s im. m. r. u osnovi.

383. Ima nekoliko pridjeva za koje nije lako utvrditi da li su izvedeni od glagola ili od imenice, npr. iskričav, laskav, manjkav, mirisav, šmrkav, vijugav.

Pridjevi kuštrav i kovrčav postali su od kuštra (danas arh.) i kovrča, ali ih u svijesti povezujemo s glagolima kuštrati, kovrčati.

384. Od 182 pridjeva sa sufiksom -av nesumnjivo glagolskoga postanja svi su izvedeni od nepref:ngiranih nesvršenih glagola, i to u golemoj većini (174) od glagola pete vrste (-ati), a samo osam od glagola četvrte vrste: buljav : buljiti, drhturav : drhturiti, kmezav : kmeziti, kreveljav : kreveljiti, prćav : prćiti, škiljav : škiljiti, treperav : treperiti, a među njima je samo jedan od svršenoga prefigiranoga glagola: ispličiti se, zabilježen u RK i B kao med. termin. Svi su pridjevi od glagola četvrte vrste novijega postanja, najstariji je škiljav zabilježen u V i kmezav u AR (s naznakom da se govori u Lici), *ostali* su iz novijih rječnika.

Među primjerima nema ni jednoga koji bi imao sufiks -jav, pa ni od osnova na *c:* golicav, jecav, kašljucav, klecav, svjetlucav . . .

385. Pridjevi tako izvedeni znače da imenice njima označene rade ono što označava glagol (bliski su po značenju participu prezenta u pridjevskoj službi). Evo najobičnijih:

blistav, blještav, brbljav, drhtav, drhturav, gunđav, hvalisav, hvastav, jaukav, kašljav, kašljucav, kenjkav, klecav, klimav, klizav, kričav, krivudav, lajav, laskav, lepršav, lelujav, maukav, mucav, peckav, piskav, pjenušav, puzav, svjetlucav, šepav, škiljav, škriputav, titrav, treperav, varav, vijugav, žmirav.

386. Petnaestak pridjeva ima rezultativno značenje, ali su među njima rijetki koji su obični kao kržljav 'zakržljao' i prljav 'zaprljan'. Za kaljav (AR 'okaljan, kalom namazan') teško je reći, dolazi li od kaljati sufiksom -av ili od kal sufiksom -jav; pipav u značenju 'spor, trom', npr. pipav posao, dolazi od aktivnoga značenja, npr. pipav čovjek 'čovjek koji pipa'. Od slabo potvrđenih spominjem brčkav 'naboran, nabran' (RK), grušav 'zgrušan' (T), dok RK ima samo značenje 'koji se može zgrušati (gerinnbar), lunjav 'oborene glave' (V, AR, RK, D, T, usp. lunjati u AR), danas bi značio 'koji lunja, koji je sklon lunjanju', reckav 'izreckan, nazupčen' (RK, T), ali može biti i od recka.

387. Pridjevi cjepkav, dizav i kalav nalaze se samo u D, a posljednji i u AR (odakle je vjerojatno i došao u D) u značenju 'koji se može cjepkati, dizati, kalati'. U ostalim rječnicima kao ni u primjerima MH nema nikakvih drugih potvrda, stoga se ovo značenje može smatrati za tvorbu irelevantnom.

388. Sufiksom se -av zapravo ne tvore pridjevi od pridjevskih osnova, što je i razumljivo kad se -av ograničio samo na jednu imeničku i jednu glagolsku kategoriju (imenice na -a i glagoli na -ati) i da ih je prešao samo u nekoliko primjera. Nalazimo ga doduše i na pridjevskim osnovama u pridjevima čitav (od starijega čit), krnjav, mlakav, ništav, sinjav, tupav, i na posuđenim cotav (AR od tal. ciotto, a ima zabilježen i cot 'hrom'), glupav (rus. glupyj), ćelav, ćorav, ćosav, šašav (od tur. kel, ćor, köse, şaş[73], ali kako su ti pridjevi leksičke riječi, arhaizmi, provincijalizmi ili rijetki po upotrebi, ne bi se bilo potrebno na njih osvrtati da nije gotovo u svakoj gramatici spomenuto da se sufiksom -av tvore pridjevi i od pridjeva.[74] Belić i Stevanović čak kažu da -av osnovnim pridjevima daje deminutivno značenje i kao primjer navode krnjav, mlakav, sinjav, a Maretić piše da se veže i sa zamjeničkom osnovom i navodi kao primjer ništav (od ništa).

389. Pogledamo li sve pridjeve još jedanput, vidjet ćemo da su u osnovi samo jednosložni i to nas odmah navodi na zaključak da su -av uzeli iz težnje da uđu u određenu sufiksalnu kategoriju. Na pitanje, zašto su uzeli baš -av, možemo odgovoriti: zbog toga što ti pridjevi označuju negativno svojstvo (svi osim čitav), a takvih pridjeva, kao što je već rečeno, ima veliko mnoštvo upravo sa sufiksom -av.[75]

390. Promatrajući ih pojedinačno, možemo reći još ovo:

- cotav je normalna tvorba od glagola cotati, koji doduše nije zabilježen u rječnicima, ali se govori u Dalmaciji (gdje i cotav);
- čitav je danas leksička riječ; Daničić u AR piše da je postao od čiti, tj. čit, što je samo vjerojatno, jer je čit zabilježen prvi puta tek u 16. st., i to samo jedanput i u primjeru koji nije dovoljno jasan (ostale su potvrde iz Vukova vremena), čitav u 15. st., a prilog čitavo u 14;
- ćelav P. Skok tumači preuzimanjem turskoga pridjeva kel, a Škaljić ga izvodi od imenice ćela, što je u skladu s osnovnim značenjem sufiksa -av, 'koji ima ćelu';

[73] P. Skok u članku »O pridjevskim izvedenicama«, PSKJ, III, II, 1, Sarajevo, 1951, str. 19, piše kel, kior, şaş, Škaljić prvoga kao i Skok, drugoga kör, a za trećega kaže da od tur. vulg. şaşal. Sijarić piše ćos (Bihorci, 163), a u turskom je köse (po saopćenju M. H.). O tim pridjevima ne bi zapravo trebalo ovdje raspravljati jer su posuđeni, ali ih spominjem zbog potpunosti izlaganja. Iz istog je razloga spomenut i izrazit provincijalizam cotav.

[74] Usp. Maretić, § 362 j, Belić, § 161 b, § 385 v.

[75] P. Skok u članku spomenutom u bilj. 2 piše: »Ako se upitamo, zašto taj sufiks (-n, S. B.) nije bio upotrebljen i kod posuđenica iz turskoga jezika ćorav, ćelav, šašav, onda moramo kazati, da se razlog tome nalazi u semantici turskih pridjeva. Navedeni turski pridjevi izražavaju, tjelesnu manu na čeljadetu'. Takvo značenje nije moglo biti obilježeno sufiksom -n, nego sufiksom -av, koji u našoj današnjoj svijesti ima značenje 'snabdjevednosti nečim'...« (str. 20).

– glupav i tupav mogu biti zbog afektivnoga trošenja osnovnih pridjeva, a tupav i zbog glasovnog obilježavanja prenesenoga značenja (MH ima dvije potvrde, obje u značenju glup: = smiješak, = a pamet), premda Ćosić ima tupavi prsti (Koreni, 16);

– krnjav dolazi uz imenice uz koje i krnj (zub, lonac, mjesec) i u značenju se ne vidi nikakva razlika; možemo pretpostaviti (kao i za krnjast!) da je od krnj izvedena imenica krnja (zabilježena u D i MH), a prema njoj pridjev krnjav;

– mlakav je prov., što je Vuk i označio, stavivši u zagrade da se govori u Crnoj Gori, ali to još ne bi smetalo da ga navedemo kao primjer za deminutivnost, dakle kao 'mlak u manjoj mjeri' (premda semantički nema za to mjesta!) kad bi on to značenje imao, ali V daje druga značenja: 1) vide mlitav (a mlitav samo za spora, lijena, bezvoljna čovjeka), 2) mlakavo jelo, s prijevodom fade, insulsus, što znači 'bljutav, neukusan, neslan, suhoparan', a Vuk uz to i dodaje cf. bljutav. U jedinom primjeru MH mlakav dolazi uz vonj;

– ništav može biti prihvaćenje sufiksom -av zastarjeloga pridjeva ništ (to više što se javlja i ništavan), ali može biti i od zamjenice ništa, kako kaže Maretić, samo što bi možda preciznije bilo reći da je od imenice ništa, jer ta riječ dolazi i u tom značenju.[76]

– sinjav V prevodi sa aschengrau, a sinji sa graulich (treba gräulich), blau; prema tome razliku je teško utvrditi, a pogotovu kad sinji označuje više nijansa, kao što pokazuju primjeri u AR (s. v. sinj) na temelju kojih je rečeno: »Taj se pridjev uzima za različne boje, koje prelaze od svijetloplavog do tamnoplavog i tamnožutog ili tamnosivog, čemu se nije čuditi, jer svaka boja može pomalo i postepeno prelaziti u druge boje.« Prema tome tvrdnja da sinjav znači sinj(i) u manjoj mjeri nema opravdanja.

391. U djelima M. Božića ima nekoliko pridjeva sa sufiksom -jav izvedenih od pridjeva crven, drven, voden: crvenjav bljuvac (MH), = i žuljevi (Svil. pap. 24), = e ruke (ib., 183), = e oči (MH), drvenjav, zvuk (Svil. pap. 137), vodenjava glava (Gavranova, Kurl. 10). Dokle god ovu pojavu ne nađemo i u drugih pisaca, možemo je smatrati individualnom tvorbom.

392. Za pridjeve blatnjav, krečnjav, prašnjav teško je reći da li su izvedeni sufiksom -jav od pridjeva blatan, krečan, prašan (osnove blatn-, krečn-, prašn-) ili sufiksom -njav od imenica blato, kreč, prašina (bez sufiksa -ina).

-at

393. Pridjeva sa sufiksom -at ima izvedenih od imenica, glagola i pridjeva. Sufiks je živ, ali slabo produktivan jer je ograničen broj osnova na koje dolazi.

[76] AR s. v. ništa u odstavku a. bb) kaže: »ništa služi kao imenica, kao da se kaže njem. das Nichts, tal. il niente, grč. τὸ οὐδέν«.

Način tvorbe

394. Sufiksom se -at tvore pridjevi od imeničke osnove po pravilu, pa i od osnova na guturale, npr.: bokat, brkat, krakat, šakat, nogat, rogat, duhat, juhat, rasohat, ruhat, a sufiksom -jat samo nekoliko:

- koščat, od koska, jer sa sufiksom -at nisu obični pridjevi od osnova na -st, kostat, prstat, ustat samo RK, a posljednja dva i T; krstat ima više potvrda, ali samo iz Srbije, i to s netipičnim značenjem; košćat u Rijeci (AR) i u Šaptinovcu (Ivšić, Rad, 168);
- trbušast; trbuhat nije zabilježeno;
- ušat, analogijom prema množinskom obliku uši, ali je uhat običnije;
- glavičast, prov., govori se samo u Dubrovniku, glavičasta igla, iglica glavičasta (= pribadača); i značenjem je netipičan jer je jedini pridjev s tim sufiksom izveden od deminutiva;
- grljat je bio prov. ili arh. već u Vukovo vrijeme, te ga on upućuje na grivast.

Značenje

395. Pridjevi sa sufiksom -at najčešće znače da imenica uz koju stoje ima ono u velikoj mjeri što označuje imenica u pridjevskoj osnovi, pretežno o dijelovima čovječjega tijela: bokat, bradat, glavat, guzat, jajat, kosat, krakat, ledat, mudat, nosat, okat, plećat, prsat, salat, sisat, šakat, trbušat, uhat . . .

396. Grlat u osnovi znači 'koji ima jako grlo', a po tome 'koji jako viče'; zubat je češći u prenesenom značenju 'jezičav', 'koji grize', ali dolazi i u osnovnom: zubat kudronja (MH), zubata usta (u nemani, M. Lalić, Hajka); koščat je izveden od koska, koja je zapravo deminutiv od kost, kako je i naznačeno u AR, ali pridjev znači 'u kojega su velike kosti' (AR) jer potječe iz Srbije (što primjeri nesumnjivo pokazuju, u Hrv. se upotrebljavao samo koštunjav) gdje se riječ koska upotrebljava u istom značenju kao i kost, RK koska upućuje na kost. Jedino duhat nema augmentativno značenje jer znači 'malo živ, tek što daje znakove života', ali je prov. Vuk kaže da se govori u Boci, a D dodaje oznaku reg.

397. Augmentativno značenje dolazi, premda rjeđe, i u pridjevima izvedenim od imenica za oznaku dijelova biljaka, a katkada i od pojedinih predmeta: busata pšenica (obično u zdravici: bilo mu u klasu klasato, a u busu busato, u trsu trsato, a u guvnu rpato!), granata lipa, klipat kukuruz, krošnjata trešnja, rakljat orah, rašljato drvo, sjenata stabla, = o mjesto, = a dvorana, brašnata pričuva, = a jezgra, uzlat 'pun uzala' (RK), zrnata kuća 'koja ima obilje zrna' (MH), kesat čovjek 'koji ima veliku kesu, bogat' (AR, u Lici), ruhata mlada 'koja ima mnogo ruha'.

398. Ako tko što ima u velikoj mjeri, tada je ujedno rečeno i da ima. To je zapravo osnovno značenje, a augmentativnost dolazi odatle što se tima pridjevima kazuje da imenica ima ono što je obuhvaćeno već njezinim značenjem. Naime kad se za što kaže da ima, a i bez toga je jasno da ima, tada se time naročito ističe ili se kaže da ima na poseban način, u velikoj mjeri.[77] Ima doduše nekoliko pridjeva sa značenjem augmentativnosti, premda imenica nema obavezno ono što joj se dodaje pridjevom, bradat, brkat, ruhat, zrnat, ali to je proširenje zbog velike izražajnosti.

399. Katkada je osnovno značenje pretežnije i u takvim primjerima koji nisu lišeni svake afektivnosti: Blago vama okatome (koji ima oči, u opoziciji prema slijep, MH).[78] Nerado je tako zovem /Zubovićka/, jer će tkogod pomisliti, da je zbilja zubata, a nije, posljednji zub joj je nedavno ispao (MH) – ako samo moja duša bude bradata i brkata (MH) – jarac ... bradat poput đavola, uhata noćna posuda (MH), glavati kupus (D). A nikakve afektivnosti ni augmentativnosti nema u primjerima glavata igla (D), okata mreža (AR), uhate i ćulave košare (MH).

400. Osnovno je značenje vrlo često u pridjevima izvedenim od imenica za oznaku životinjskog tijela:

- kljunat 'koji ima kljun', AR, = a jata, = i ježak, MH,
- krilat 'u kojega su krila', = a ptica, = i mravi, = i zmaj. AR. ostaci = ih guštera, – Olu'ni vjetrovi odnosili su sve = e kukce, – Krvava vaš javlja se u dva oblika: kao beskrilna i kao = a, MH,
- krznat 'pelzig', RK,
- perjat 'koji ima perje', AR.
- repat 'geschwänzt', V, = i blavor (gmaz), repati i bezrepi vodozemci, = e zvijezde, MH,
- rogat 'koji ima rogove', AR, = a stoka, = o blago, MH, = o č,
- vunat 'wollig', 'wollicht, wollig, wollereich', = o stado, RK.

U većini se tih primjera samo kaže da imenice imaju ono što im se dodaje pridjevom. To dolazi odatle što sve životinje nemaju kljun, krila, perje, rep, rogove, vunu, pa kad se za koje kaže da imaju, misli se u prvom redu to, a tek sekundarno da to imaju u velikoj mjeri.

-at : -av

401. Time se -at gotovo izjednačio u značenju sa sufiksom -av, a ipak nema mnogo usporednih pridjeva s tim sufiksima, svega četiri-pet, a među njima ni jedan s imalo značajnijom čestotom: V ima runjat, ali ga

[77] Ta je pojava obična i izvan pridjeva. Ako za kojega čovjeka kažemo da ima nos, oko, uho, ruku, trbuh, tad to ne znači samo da ima, jer je jasno da ima i da ne kažemo, nego da mu je taj dio osjetljiviji ili je u većoj mjeri nego obično, tj. to znači da on sve nanjuši, da ima oštro oko, da sve čuje, da je glazben, da ima spretne, vrijedne ruke, da je predebeo i sl.

[78] Budući da je pridjev okat izrazito augmentativan, rijetko dolazi u takvoj upotrebi. Jedan slijepac, govoreći o ljudima koji vide, kaže: »videći ljudi«, Vj. 12. 2. 61 3.

upućuje na runjav, od perjat i perjav običnije je pernat, ako perjav uopće dolazi u značenju perjat; AR kaže »perjav, adj. isto što perjat, perjast, pernat«, ali potvrde su samo Šul. i Pop.; T ga prevodi pod 2 'pokrytyj perjami', ali mislim da mu je pravo značenje u primjeru iz RK: kaput ti je = du hast dir den Rock federig gemacht; u tom su smislu razgraničena i ova dva para: brašnata pričuva, = a jezgra – brašnava ruka, MH, – Po dnu je pšenica busata, AR, – I sve nam niklo busato, MH, – busava zemlja (puna busa, AR).

-at : -ast

402. Pridjevi sa sufiksom -at imaju više usporednih parova s pridjevima sa sufiksom -ast. U većini je, kao što smo pokazali, razlika jasna, a broj pridjeva gdje -ast ima značenje sufiksa -at malen. Još je manji gdje -at ima značenje sufiksa -ast, značenje sličnosti, svega u nekoliko pridjeva, ali ni kod jednoga u svim primjerima, nego samo u nekim.

AR ima kljunat u značenju a) u kojega je kljun, b) nalik kljunu, ali od dvije potvrde pod b) samo je jedna u tom značenju, i to ne izrazitom, = a riličina (u vragova, J. Kavanjin), a druga – Cvrka joj zagluša od kljunatih usti, Kanižlić – ide pod a) jer je riječ o ptičjim ustima (o sovi), dakle o ustima s kljunom, što se doduše iz primjera ne vidi, ali je vidljivo iz šireg konteksta. U građi MH ima primjera kao kljunate cipele, ali to nije neko novo značenje sufiksa -at, već smo imali primjera gdje -at dolazi i na prenesena značenja ako se njima o čemu kaže da to imaju, glavati kupus, okata mreža, repata zvijezda, rogato ě, uhate košare. Od njih jedino okat ima usporedne likove sa okast: mreža okasta, = o perje (u pauna), noć je uhata, a dan okast, ali ti su primjeri iz starijega doba, prva dva D. Zlatarića, treći iz nar. posl. Noviji primjeri imaju -at, kao što pokazuje građa MH: okata mreža (Maretić-Ivšić), = a glinena peć (Nazor), = o perje (u pauna). Granica je prilično jasna, kad se misli na sličnost, odmah dolazi -ast: pavijan kljunaste gubice, NJ, 4, 114. Stoga i Maretićev prijevod trbušata lađa (Ilijada, VIII, 222, XI, 5 i 600) prof. Ivšić popravlja u trbušasta lađa. Krilat ima velik broj primjera, pa uz one u kojima nesumnjivo znači 's krilima' ima i takvih koji bi se mogli protumačiti u značenju 'kao da ima krila': krilat hod, = a strijela, = vjetar, zanos, = a mašta, = e riječi, ali tu je posrijedi preneseno značenje jer je veza s osnovnim očita, kao što pokazuju primjeri u AR: krilat d. o čemu neživu npr. a) o strijeli, jer je brza a i pernata: Ne leti tako strijela krilata k svome zamjerku, c) kao da su mi noge krilate bile, te se pod b, d) i f) ističe značenje brzine, i izrijekom se kaže da je preneseno; prava je sličnost protumačena samo pod d).

Što se uz krunast javlja i krunat: tri = e lavske glave, AR, cice krunato (ptica), sjenica ćubasta ili kaporasta ili = a, ševa ćubasta ili = a ili kaporasta ili kukmasta ili kukuljava, B, to je zbog analogije prema pridjevima kljunat, krilat, repat, rogat, runat, vunat. Šušat je zbog analogije prema rogat, s kojim je obično u rečeničnoj vezi: teško je šušatu s rogatim.

-at : -ovit

403. S tim sufiksima usporedne likove imaju samo dva pridjeva, sjenat i uzlat. S većom čestotom oba sufiksa samo prvi, dok uzlat ima samo RK i D, a uzlovit samo T.

404. Sufiks se -at ograničio uglavnom na imenice za dijelove biljaka, životinjskoga i čovječjega tijela, i rijetko izlazi iz tog okvira, a ako izlazi, teži da ima augmentativno značenje, brašnast, hrpast, kesat, ruhat, sjenat, zrnat.

TVORBA OD GLAGOLA

405. Od glagola su ovim sufiksom izvedena samo četiri pridjeva: domišljat, krcat, umiljat, zaošiljat. Svi su leksičke riječi, 1. već zbog maloga broja takvih pridjeva od kojih se posljednji i ne upotrebljava, zabilježen samo u B, 2. što ni samim stručnjacima nije jasno postanje. Za domišljat Budmani u AR i Vondrák (str. 594) misle da je od domišljati se, a Maretić u Gram. (str. 318) da je od domisao; za kŕcāt V veli da je part. pass. od kŕcati 'tovariti', a Budmani u AR da jest od krcati, ali nije part. pas. jer bi onda imao drugi akcenat: kŕcāt. Takva su kolebanja razumljiva jer veza s osnovom nije očita: domišljat je onaj koji se brzo domisli, a ne onaj koji se domišlja, krcat znači 'nakrcan, natovaren', a ne samo krcan, tovaren.

TVORBA OD PRIDJEVA

406. Od pridjeva sa sufiksom -at izvedena su samo tri pridjeva: ciglat, kusat i obilat. Ciglat nije dosad zabilježen ni u jednom rječniku, a dva primjera: do cigle ciglate koja se čula (MH, Bukovica), – u cigli ciglati hip (Kurl. 32) pokazuju da se govori u sjevernoj Dalmaciji u značenju jedan jedincati. Kusat je izveden od kus analogijom prema repat s kojim dolazi često u izreci kusati i repati: da li će kusati što opraviti proti repatim (MH), ali je običnije kus, pa i u samoj izreci kusi i repati. Obilat je postao od obil, koji je danas arh., vjerojatno iz težnje da obil uđe u jednu sufiksalnu kategoriju zbog čega je dobio i -(a)n, obilan. Sufiks je -at uzet zbog podudarnosti u značenju s pridjevom obil. Obilan i obilat podjednako se upotrebljavaju.

Sufiks -at dolazi i u sedam-osam složenih pridjeva, ali ta pojava ostaje izvan okvira ove teme.

-nat

407. Pridjevi sa sufiksom -nat izvedeni su samo od imenica. Sufiks je živ, ali slabo produktivan. Od tridesetak pridjeva s tim sufiksom običniji su samo neki, oko polovina, ostali se upotrebljavaju vrlo rijetko ili se danas uopće ne upotrebljavaju.

408. Sufiks je -nat nastao stapanjem sufiksa -(a)n i -at. A. Belić piše: »Od prideva kao *rôsa : rösan : rösnat-rösnat*,[79] vezano sa *rôsa*, – dalo je nastavak nat koji se i samostalno upotrebljava (tj. bez prelaznih stupnjeva i sa *n*)«. (Nauka o građenju, str. 161). U osnovi je zaista tako, i stoga taj sufiks ne valja miješati sa sufiksom -at, kao što se čini u purističkim člancima.[80] Na'me, u kožnat, mesnat, papirnat, pernat, rosnat, i sl. nije ist' sufiks koji i u brkat, glavat, nosat... jer bi tada prvi bil': kožat, mesat, perat, rosat...

409. Ni značenje sufiksa -nat nije jednako sufiksu -at. Ist'na, ono se koleba između značenjâ sufiksa -(a)n i -at, ali je bl'že prvom i znači da je što od onoga što označuje imenica u pridjevskoj osnovi ili da to ima, a znači katkada, iako rjeđe, i obilnost toga. Po posljednjem bi se u potpunosti podudarao sa sufiksom -at, ali ne smijemo smetnuti s uma da to značenje ima i sufiks -(a)n i da nema primjera, gdje bi -nat značio da je ono što znači imenica u pridjevskoj osnovi veliko po svoj'm razmjerima (kao brkat, glavat, nosat...), nego samo brojem,[81] upr. lisnato granje, a velik se po opsegu mora izreći kako drugačije, npr. krupnolisnat duvan, krupnolisniji kaloper (MH).

410. Stoga se može reći da je -at ekspletivan formant pridjevima na -(a)n, što je, s jedne strane, moguće, jer su značenja bliska, a s druge strane razumljivo, jer -(a)n nema određenoga značenja i neki pridjevi s tim sufiksom prelaze u druge suf.ksalne kategorije iz težnje za diferenciranim značenjem, kao što je već rečeno. Potvrda je svemu tome i to što među pridjevima sa -nat nema ni jedan, osim kosnat, koji bi označavao augmentativnost kojega dijela čovječjega tijela, što je tipično za -at. A i kosnat ima dobro potvrđen usporedni lik kosat, a sam se r'jetko upotrebljava, i to samo na ograničenu području, u Srbiji (vjerojatno je nastao zbog nejasnoga kosmat). Prema nek'm se podac'ma čini da se i u Srbiji upotrebljava u većini za životinje. V ima značenje 'langhaar'g' s dva primjera, ali oba za konja, a po tome što ih citira vidi se da i njemu

[79] Očita pogreška. Prvi puta treba rôsat.

[80] Tipičan je članak dr I. Popovića koji piše: »Veoma je raširen oblik papirnat i upotrebljava se u značenju 'od papira', 'od hartije': papirnata vrećica, papirnati novac, papirnati ukrasi, pa i papirnata poezija (t. j. umjetna) itd.

Tako se isto u značenju 'od mesa' upotrebljava pridjev mesnat: mesnata roba, suhomesnati proizvodi, itd.

Ova upotreba je pogrešna, iz prostoga razloga što pridjevi izvedeni nastavkom -at imaju drukčije značenje: oni znače, da se o:obine, koju predstavlja imenica javlja u velikoj mjeri: mesnati obrazi (tj. 'puni mesa'), koščate ruke 's mnogo kostiju', glavat čovjek ('sa suviše velikom glavom'), tako i nosat, brkat itd. Međutim, u izrazima kao papirnat novac ili mesnata roba ne želi se reći, da novac sadrži mnogo (ili previše) papira n'ti da je roba prepuna mesa. Zato ti oblici i nisu dobro upotrebljeni i narodno jezičko osjećanje ih nikad ne će moći prihvatiti.

Moramo, dakle, reći papirna vrećica itd., a također mesni proizvodi.« (Papirni ili papirnati?, B. 26. 10. 55.)

[81] Opozicijski parovi u slov. pokazuju baš tu razliku: grozdat 's velikim grozdovima', grozdnat 's obiljem grožđa', grudat 's velikim grudima', grudnat 's dosta gruda', vrhato drvo 's jakim vrhom', vrhnato drvo 's više vrhova' i dr. (Bajec, str. 53).

taj pridjev nije bio običan. Kosat i kosnat imaju sinonimni par u pridjevima vlasat i vlasnat, a među njima je razlika jasna: vlasat 'dugovlas, kosmat', vlasnat 'koji je od vlasi', npr. ćebe (V), ponjavica (MH), ali se drugi vrlo rijetko upotrebljava pa ga RK, B i D upućuju na vlasat.

411. Od ostalih pridjeva usporedne likove sa -at imaju pridjevi mesnat, resnat, rosnat i rušnat, ali su rijetki po upotrebi i netipični po značenju (samo je prvi za dio tijela čovječjega i životinjskoga, a i za dio voća jer se mesom zove i meki dio voća koji se jede):

- mesnat je u AR jednako potvrđen kao i mesat, ali ovaj nema novijih potvrda pa se može reći da se danas upotrebljava samo mesnat u značenju 'od mesa, pun mesa';
- resnat i resat znače 's resama, s mnogo resa', ali je češći prvi;
- rosnat ima usporedni lik sa rosan, a rosat samo u jednom novijem primjeru: = e kolovozne ozvjezdine (Neispl. 387);
- rušnat ima samo jednu potvrdu u AR sa značenjem kao i ruhat, rušan.

412. Dakle boljega opozicijskoga para od vlasat-vlasnat nema, ali on nam ipak pokazuje osnovno značenje sufiksa -nat koje možemo vidjeti i u drugih, vrlo običnih pridjeva kao što su kožnat, papirnat, plehnat, rožnat, slamnat... Oni kazuju da je što od kože, papira, pleha, roga, slame, npr. kožnat naslonjač, = a torba, taška, lisnica (MH), papirnati čep, = i anđeli, potplati, = a vrećica, moneta (MH), plehnati lavor, = i fligelhorni, = a kutija (MH), rožnato dugme, revolver... s rožnatim drškom (MH), slamnati šešir, vijenac, krov, = e stolice (MH).

413. Običniji su s tim sufiksom još lisnat, pernat i travnat:

- lisnat znači 'na kojem ima lišća', 'pun lišća', što je gotovo isto, npr. Te ih... lisnatim granjem nadkrije i obloži (AR), ali je pretežnije prvo značenje, pogotovu što dolazi i u takvim primjerima gdje označuje jednu vrstu za razliku od druge: lisnato drveće – crnogorično drveće, podizanje plantaža nekih vrsta = og drveća koje brzo raste (B. 10. 1. 60. 14) – Svježkupus i druge vrste = og povrća (B. 2. 10. 60. 8), dakle za razliku od povrća koje nije takvo (mrkva, repa, krumpir i dr.);
- pernat 'onaj koji je od perja, koji ima na sebi perje': = jastuk, = a postelja, = a kruna (MH), = i štit (AR); = a živina, = a jata, = i narodi (vrane, čavke i papige), = e brbljavke (patke i guske), = o i rutavo blago (živad i stoka); =i šešir, =i šljemovi, = žandari (MH);
- travnat 'obrastao travom', 'od trave': = o igralište, = o mjesto (MH), = a padina (Svil. pap. 25) – Uz kuća dva = a dvorišta i bašča (Vl. 1. 10. 60. 20), = o igralište (MH).

414. Sufiks -nat dolazi i u tri složenice: suhomesnat, suhokožnat i krupnolisnat, što po značenju nije ništa posebno, ali to već prelazi okvir ovoga rada.

415. Pridjeva s tim sufiksima ima izvedenih od imenica, pridjeva i glagola. Sufiksi su živi i produktivni.

Sufiks -ovit dolazi na osnove s nenepčanim. a -evit s nepčanim završnim suglasnikom. Katkada i -ovit dolazi iza nepčanoga: kišovit, krečovit (RK, RSR), ražovit (V, RK, T), mješovit. Razlog može biti disimilacija (krečovit, mješovit) ali i to što pridjeva sa -evit ima znatno manje (22 : 145), a među njima su običniji samo grčevit, munjevit i žuljevit.

Sa završnim je glasom *c* samo kvarcevit (Enc. Jug., 2, 448).

Od glagola je samo mješovit, a od pridjeva desetak: bjelovit (AR, B, ali bez novijih p.), cjelovit, čilovit (AR iz Osvetnika G. Martića), drzovit (od drzak), plahovit (uz plah), tankovit (V, D; u V potvrda iz nar. pj.; može biti i složenica od tanak i viti), šarovit i žarkovit (V s naznakom da su stajaće riječi). Ostali, brzovit, hirovit, jedrovit, ludovit, naglovit, iz djela su M. Božića. Primjeri pokazuju da se od pridjeva sufiksom -ovit tvore pridjevi iz stilskih razloga.

416. Najčešće se pridjevi izvode tim sufiksima od imenica i znače da je što u velikom broju, da je puno onoga što znači imenica u pridjevskoj osnovi: barovit, brdovit, bregovit, gorovit. hirovit, humovit, kišovit, pjeskovit, silovit, sjenovit, sprudovit, stjenovit, šumovit, trnovit, valovit, vjetrovit, krševit, žuljevit.

To je značenje i u pridjeva glinovit, rudovit, sadrovit, srebrovit, zlatovit, željezovit, ali ti pridjevi imaju usporedne pridjeve i sa -nosan.

Pridjevi jezgrovit, ljekovit, maglovit, strahovit, slikovit, grčevit djelomično su se udaljili od toga značenja, ali nije teško dokučiti da im je ono ipak osnovno.

417. U nekoliko pridjeva sufiks -ovit ima značenje sličnosti: alovit 'koji je poput ale' (RSR), gasovit, gazovit 'gazoobraznyj' (T), gromovit 'koji je kao grom' (AR), halovit 'koji je kao hala, koji je kao što biva u hale' (AR), mehovit 'poput mijeha' (P), munjevit 'brz i vatren kao munja' (AR), »pamučast – koji je poput pamuka; isto i pamukovit« (RSR), zmajevit 'gewaltig wie ein Drache' (V), a sličnost pokazuje i pridjev vilovit koji V izjednačuje sa vilovan. Pridjev plinovit T prevodi kao i gasovit, ali D ima gazeux i gazéiforme. U dva se značenja tumače i pridjevi slojevit i stupnjevit. Primjeri pokazuju da je to značenje slabo produktivno i da bi se s tim značenjem novi pridjev izveo samo izuzetno, i to zbog kakva posebnog razloga.

S pojedinačnim značenjima možemo spomenuti pridjeve časovit, glasovit i redovit.

418. U § 382. navedeno je među usporednim primjerima i nekoliko sa -ovit, -evit. Budući da se sufiksima -ovit, -evit tvore pridjevi od imenica svih rodova, to bismo mogli misliti da je između njih i sufiksa -av razlika samo semantička, tj. dok -av označuje da ima čega, -ovit, -evit označuju obilje. Ali kako se značenja katkada izjednačuju, treba upozo-

riti da je karakteristično što su sufiksima -ovit, -evit izvedeni pridjevi od jednosložnih i dvosložnih imenica, a trosložnih samo kad je u osnovi -ije- (koje se u pridjevu pokraćuje): mljekovit, pjeskovit, stjenovit, strelovit, žljezdovit. Od trosložnih je i višesložnih samo željezovit (D). A npr. imenice na -ica, koje ne mogu biti jednosložne ni dvosložne, imaju samo -av.

–jī

419. Sufiksom se -jī tvore pridjevi samo od imenica. Sufiks je živ i produktivan.

420. U tvorbi pridjeva tim sufiksom mijenjaju se:

c, *k* sa *č:* grličji, lastavičji, lisičji, ovčji, ptičji, zečji, čavčji, guščji, mačji (od *maččji), pačji (od *patčji), svračji, vučji, čovječji,

g sa *ž:* božji, vražji,

h sa *š:* bušji, mušji;

d + ji daje *đ:* goveđi, labuđi, medvjeđi,

l + ji daje *lj:* bivolji, kamilji, kobilji, đavolji i ošlji od osao (V, AR, D, P);

n + ji daje *nj:* jelenji, kunji, šaranji, vranji, jesenji, sutonji;

t + ji daje *ć:* ja(g)njeći, jareći, magareći, pileći, praseći, teleći, ždrebeći, dakle samo od imenica tipa tele, teleta, osim pseći od pseto, pseta.

Iza glasova *b*, *m* i *v* -ji daje -lji: galeblji, golublji, riblji, žablji, somlji, bravlji, buvlji, kravlji, lavlji, mravlji. Vjerojatno i iza završnoga *p*, ali nema ni jedan primjer.

Samo izuzetno ostaje -ji: babji, Vl. 26. 10. 59. 4, bravji, Travn. 109, žabji, B s. v. jaje, T, ali to može biti i dijalektalna pojava.[82]

421. Sa trosuglasničkim su skupinama: junčji (-nčj), vrapčji (-pčj-), ćurčji, jarčji (-rčj), guščji (-ščj), čavčji, jazavčji, ovčji, pjevčji, plovčji (-včj-). Kako su običniji među njima rijetki, postoji težnja da se izbjegnu i te skupine. Katkada se gubi *j:* gušči (AR, B), jarči (AR s. v. jarčji), ovči (AR, T, P), vrapči (RK, T), ili se odbacuje završetak imenice: gusji (AR, B, P), vrablji (RK, T, P) ili se upotrebljava sufiks -iji (v.). Ni jedan od ovih načina nije općenito usvojen.

Zapaža se i težnja da se neke glasovne promjene izbjegnu upotrebom drugih sufiksa. Kad su to sufiksi -ski, -ov, -ev, -in, može se reći da nisu posrijedi samo glasovni razlozi nego i potiskivanje sufiksa s manjom čestotom (v. § 80. i 131).

422. Značenje je sufiksa -ji opće odnosno, kao i sufiksa -ski, ali se on ograničio samo na neke vrste imenica. U pretežnoj su to većini imenice za oznaku životinja (94 od 120). Što Stevanović u Posesivnim formama tvrdi da »pridevi koji se od imena zooloških vrsta tvore nastav-

[82] U kajkavskom se dijalektu ne umeće epentetsko *l*.

kom -ji imaju pretežno značenje svojstva« (str. 15), to proizlazi iz njegova pogrešnoga shvaćanja odnosnih sufiksa uopće (v. § 36, 37, 42–49, 114–116).

423. Od imenica ostalih kategorija s većom su čestotom samo bablji (uz bapski), božji (rijetko bogov), čovječji (danas i čovjekov), dječji, đavolji, vražji, vještičji i jesenji (uz jesenski). Ostali su vrlo rijetki: brčji (V; Bor. ga upućuje na krajnji), danji (V; možemo pretpostaviti i dan+nji), kepečji (T, RSR, P), očji (T, D, običnije očni, očinji), sutonji (B, D, običnije sutonski), zoblji (B, obični je u zobni, zobeni). Pridjeve gubičji, bradavičji, dlačji i orašji upotrebljava samo Božić (Kurl. 249, Neispl. 103, 189, 207), i to prvi kao sinegdohu mjesto životinje: gubičje natjecanje (jarad se natjecala u brštenju).

–iji

424. Sufiks se -iji u svemu podudara sa sufiksom -ji. Svi pridjevi sa -iji, osim kožiji (MH) 'kožni', imaju usporedne pridjeve sa -ji, ali sa znatno manjom čestotom. Od 51 pridjeva tri su očiti arhaizmi: babiji, kožiji, kraviji, 23 zabilježena su samo u P: bičiji, čavčiji, grličiji, gusjeničiji, gusiji, jarebičiji, kepečiji, kreštaličiji, krtičiji, kukavičiji, kurjačiji, lasičiji, lastavičiji, piličiji, pjevčiji, prepeličiji, puriji, račiji, svračiji, štučiji, vještičiji, vjeveričiji, zečiji, što pokazuje da su načinjeni samo zbog pravopisne norme.

425. Ostali su zabilježeni i u drugim rječnicima, a neki se upotrebljavaju i u suvremnim djelima (označeni znakom +): božiji+, čovječiji+, ćurčiji, dječiji+, golubiji+, guščiji+, jarčiji, jazavčiji+, kokošiji+, koziji, kučiji, lisičiji, mačiji+, mečiji, mišiji, ovčiji+, pačiji, pasiji+, plovčiji+, ptičiji+, sjeničiji, vrapčiji+, vražiji+, vučiji+.

426. Budući da su svi sa znatno manjom čestotom od svojih parnjaka sa -ji, stilski su izražajniji, te ih u slobodnim vezama uglavnom nalazimo u jeziku umjetničkih djela, u psovkama i sl. Zbog toga i nema razloga da taj sufiks puristički izbjegavamo, to više što počinje samoglasnikom i tako može poslužiti da se izbjegnu neobičnije suglasničke skupine, a slog više može se iskoristiti za metričke potrebe. Ali sve to nisu takvi razlozi da bismo mu opet s druge strane davali u književnom jeziku izrazitu prednost. Jer u tvorbi pridjeva tim sufiksom postoje neka ograničenja. Njime se ne tvore pridjevi od imenica tipa janje, janjeta, od imenica u kojima se -ji stapa s osnovom, bivol, đavo(l), govedo, labud, medvjed, jelen, jesen; gdje se -ji iza *b* i *v* mijenja u -lji, brav, galeb, krava, mrav. A što je možda najvažnije, on ne može zamijeniti sufiks -ji u tvorbi pridjeva od onih imenica u kojima -ji nailazi na glasovnu smetnju kao što su imenice: guja, slavuj, konj, svinja, roda, leopard, dijetao, pijetao, čaplja, čvorak, ćuk. S jedne strane izaziva iste glasovne promjene kao i sufiks -ji, a s druge što taj glasovni kompleks ima veliku čestotu u komparaciji pridjeva.

427. Pridjeva sa sufiksom -inskī ima dvije vrste. Jedni su od imen'ca na -ija: abadžinski,[83] aleksandrinski, avlinski, bestinski, b'zantinski, čaršinskī, delinski, efendijinski, hodžinski, il((ij)inski, kad(ij)inski, komšinski, spahinski, varmeđinski, zmijinski. Takvi pridjevi imaju samo izuzetno novije potvrde. Od njih su običniji pridjevi na -ijski, te se može reći da su oni izvan suvremenoga jezičnoga sustava.[84] Dakako, ako ne nastupi kakav nov razlog kao što može biti u marijinski.

428. U drugih je pridjeva sufiks -inski zbog toga što -ski nailazi na glasovnu zapreku, izaziva glasovne promjene koje previše mijenjaju osnovu, stvara neobične suglasničke skupine i sl., a katkada je težnja i za izrazitijim glasovnim kosturom. Takvi su pridjevi: aginski, alpinski (uz alpski), avetinski, bašinski, česminski, ćatinski, ćiftinski, gazdinski, gostinski, hodžinski, huljinski, kalfinski, kastinski, lalinski, lolinski, marvinski (uz marveni), papinski (uz rječe papski), pašinski, protinski, rajinski (zbog rajski), službenski, vilinski.

429. U pridjevima kćerinski i materinski razlog sam po sebi nije vidljiv, ali kad znamo da druge imenice za bliske rodbinske odnose traže -inski, maćuhinski, maćehinski, majčinski, nevjestinski, očinski, sestrinski, snahinski, onda je jasno zašto je neobično materski i kćerski. Analogija je toliko jaka da se uz bratski javilo i bratinski.

430. Značenje je dobro definirano u Maretićevoj Gramatici, odakle se vidi da je opće značenje sufiksa -ski.

431. Samo je nekoliko pridjeva izvedeno od vlastitih imena: elizabetinski (RSR), luizinski (RSR, P, samo u vezi Luizinska cesta), marijinski (P, u vezi Marijinsko evanđelje), sibilinski (B, RSR, uz sibilski), zolinski (= a škola, Tel. 6. 1. 61. 6).

Ti su pridjevi tako rijetki po upotrebi i pojedinačnim značenjima da se zasad ne može ništa uopćiti. Nema one pojave u tvorbi od vlastitih imena kao što je sa sufiksima -ovski, -evski. Razlika bi bila samo u tome što bi se sufiksom -inski izvodili pridjevi od imenica ž. r. Naime, svi su pridjevi sa sufiksom -inski od imenica ž. r., a od m. samo od onih koje idu po a-deklinaciji (aga, baša), a takve su i ćato, ćifto, proto, to više što se upotrebljava ćata, ćifta, prota. Izuzetak su jedino pridjevi očinski (i bratinski), zbog već spomenutih razloga, i gostinski.

[83] U takvim se pridjevima može pretpostaviti da je -ijin stegnuto u -in-, kako je u AR protumačeno abadžinski, bestinski, ilinski, jer je -in- dugo. Ali isto tako možemo pretpostaviti i odbacivanje -ija i dodavanje -inski, jer je -in- dugo i u -inski- i kad nije od imenica na -ija: àlpīnskī (B), hūljīnskī (P). kàlfīnski (RSR), lólīnskī (D), mȁćehīnskī (D, P), màrvīnskī (AR, D, T) i dr. jer je posrijedi sekundarno duljenje zbog skupine -nsk-, kao što je dugo *i* u -ijski: ābadžījskī, aleksàndrījskī, àvlījskī (sve P).

[84] To isto vrijedi i za bestinjski, delijnski, dahijnski, efendijnski, ilijnski, kadijnski, komšijnski, rakijnski, seratlijnski, šumadijnski.

432. Sufiksima se -ovskī i -evskī izvode pridjevi samo od imenica muškoga roda. Sufiksi su živi i produktivni.

Na raspodjelu sufiksa -evski i -ovski utječe završni glas osnove kao i na raspodjelu sufiksa -ov i -ev (v. § 142–148).

433. Ti se sufiksi upotrebljavaju uglavnom zbog triju razloga:

1. zbog glasovne zapreke za -ski,
2. zbog izrazitijega glasovnoga kostura,
3. zbog posebnih semantičkih razloga.

434. Za prva dva razloga dovoljno je navesti primjere:

1. altovski, aparthajdovski, augustovski, begovski, blokovski, bogovski, cehovski, frontovski, kablovski, kadrovski, kominformovski, kotlovski, kvartovski, lordovski, martovski, orlovski, ovnovski (uz orlujski, ovnujski), parkovski, pijetlovski, risovski (uz risji), rodovski, šahovski, tenkovski, trustovski, zetovski (zbog zetski od Zeta), duždevski, marševski, princevski, paževski;
2. divovski, djedovski, džinovski, grofovski, jobovski, kmetovski, kumovski, lavovski, (uz lavlji, lavski), popovski, pradjedovski, robovski (običnije ropski), rovovski, sinovski, slonovski, snobovski, svatovski, šefovski, topovski, trutovski, volovski (uz volujski), kneževski, kraljevski, nojevski, puževski, zmajevski.

Dakako, katkada se prva dva razloga dodiruju, to više što je prvi shvaćen vrlo široko, ali primjere nije potrebno preciznije razvrstavati niti opširnije objašnjavati.

435. Primjeri za treću skupinu: adenauerovski, avramovski, bokačovski, danteovski, davičovski, erenburgovski, frojdovski, hamletovski, jobovski, knajpovski, lazarovski, napoleonovski, plautovski, rubensovski, šekspirovski, badalićevski, dalijevski, felinijevski, harambašićevski, matoševski, taljevski, vojnovićevski.

436. Prema tome se pridjevi treće skupine tvore od imena ili prezimena. Mnogo su češći od prezimena, a od imena samo kad služi kao prezime ili kad je poznatije nego prezime. Teoretskih zapreka da se pridjev tim sufiksom izvede od svakoga imena vjerojatno nema, samo se pri tome ne smije smetnuti s uma značenje. Naime Maretić u Gramatici kao primjere spominje Đurđevski i Petrovski, a u Js. s. v. ćirilski izričito kaže da su od Đurađ i Petar, ali je očitije da su od Đurđevo i Petrovo, naziva za blagdane, npr. đurđevska kiša, petrovske vrućine (AR), i da prema tome ne idu ovamo. Drugo je petrovski u primjeru: ... boljarskim naslovom iz petrovskih vremena (Hrv. b. Mars, 30, očito iz vremena Petra Velikoga).

437. Ali se i za ostale pridjeve postavlja pitanje, imamo li tu sufiks -ovski ili samo -ski koji se dodaje već izvedenom pridjevu sufiksom -ov, -ev. Dok je takvu sumnju za prve dvije skupine lakše otkloniti zbog pri-

djeva kao što su blokovski, cehovski, frontovski, kablovski, kadrovski, kotlovski, kvartovski, parkovski, šahovski, za treću je već teže. Naime, nije li se Jobovo strpljenje upotrebljavalo i tada kad nije bilo Jobovo, kao i Gordijev čvor kad se pred njim nije našao Gordije, a Tantalove muke kad se nije mučio Tantal, i sada da se označi preneseno značenje dodan je pridjevu Jobov, Gordijev, Tantalov sufiks -ski. Drugo, karakteristični su pridjevi tipa mačekovski, radićevski, vukovski za koje i sam smatram da nisu izvedeni sufiksom -ovski od Maček, Radić, Vuk, nego sufiksom -ski od imenica mačekovac, radićevac, vukovac pošto je odbačeno -ac. A tako se i uz pridjeve dekartovski, gestapovski, hegelovski, hitlerovski, muhamedovski, skojevski nalaze i imenice dekartovac, gestapovac, hegelovac, hitlerovac, muhamedovac, skojevac. Kao dokaz se može uzeti i to što od tih imenica nema pridjeva mačekovački, dekartovački . . . , kao što je karakteristično da gotovo i nema pridjeva na -anski koji ne bi uza se imali imenice na -anac, npr. krležijanski: krležijanac, hegelijanski: hegelijanac i sl.

438. Pa ipak, iako je sve to istina, smatram da se i od imena i prezimena tvore pridjevi sufiksima -ovski, -evski, a ne samo sufiksom -ski, jer je očito da uz mnoge nema imenica na -ovac, -evac i da u svim pridjevima ne možemo najprije pretpostaviti upotrebu pridjeva sa -ov, -ev, a tek kasnije dodavanje sufiksa -ski kao što to možemo za jobovski, gordijevski, tantalovski.

439. Važno je pitanje značenje tih pridjeva. Maretić u Gramatici kaže: »U Vukovu je rječniku za neke od tih pridjeva zabilježeno da znače pripadanje singularu temeljne imenice (na pr. bȅgovskī: što pripada begu), a za neke množini (na pr. zȅtovskī: što pripada zetovima), a po svoj prilici svaki od tih pridjeva može imati jedno i drugo značenje« (str. 321).

440. Iako u V nije jednako prevedeno begov i begovski, ipak značenje pridjeva begovski nije dobro protumačeno. Andrić ga doduše upotrebljava ovako: Bahtijarević je neobično ćutljiv, gord i povučen, kao pravo begovsko unuče . . . (Na Drini, 285), ali to je isto kao i carski sin, govedarska kći (pojava protumačena u § 126), to više što Andrić malo kasnije piše: Tu se vi muslimani, begovski sinovi, često varate (ib., 288). Zato se može reći da ni Maretićeva definicija značenja nije precizna.

Pridjeve s tim sufiksom treba razvrstati u nekoliko skupina.

Kad je u osnovi opća imenica za neživo, tada to pitanje i ne treba postavljati jer odnosnoga pridjeva s drugim sufiksom i nema.

441. Kad je u osnovi opća imenica za oznaku čovjeka, tada je razlika jasna: begovski, djedovski, kmetovski, zetovski, duždevski, kneževski razlikuju se od begov, djedov, kmetov, zetov, dužd̀ev, knežev kao i bilježnički, biskupski, bogataški od bilježnikov, biskupov, bogatašev, a o tome je bilo dovoljno govora u obradi sufiksa -ski, i -ov, -ev, -in.

442. Teškoća nastaje tek kad je u osnovi ime ili prezime. Pridjevi tako izvedeni označuju da je što svojstveno osobi koju označuje ime ili prezime u pridjevskoj osnovi. Primjere je potrebno navesti s nužnim kontekstom jer ćemo tako bolje pokazati pojavu o kojoj je riječ, to više što dosad o njoj nije bilo govora u našim gramatikama.

– adenauerovski: nepromijenjeni nastavak sadašnje = e politike (Vj. 25. 4. 59. 3),
– avramovski: kako onog očajnika da privede razumu i spreči ga u = om delu? (oca da žrtvuje sina, Deobe, II, 98),
– davičovski zahvati (u Ujevića, J, 8, 35),
– frojdovski 'na način Freuda, sa stanovišta njegove filozofije' (RSR),
– grinovski: ovaj čisto grinovski zaplet (u Greeneovu djelu, Pol. 10. 9. 61. 19),
– hamletovska dilema mnogih kompanija (B. 11. 6. 61. 7) – albanski narod nema = ih dilema (Vus, 23. 11. 60. 2),
– hitlerovska metoda (Neispl. 362), = i zakon (Vj. 16. 11. 61. 4, zakon u USA protiv komunista), = a agresija (Vj. 7. 12. 61. 8), v. i primjere u bilj. 35 (§ 129),
– jobovski: rok koji bi stavio na kušnju i = o strpljenje (Vj. 27. 5. 61. 2),
– joklovski: živi svoj život na = način (Jokl, Hrv. b. Mars, 372),
– knajpovski 'na način Kneipa, u njegovu stilu' (RSR),
– lazarovski: Verujem u pobedu = e žrtve (Deobe, III, 90),
– montaigneovski: Hamlet je skeptik koji izražava = u sumnju u konvencionalna vjerovanja (Tel. 21. 4. 61. 15),
– napoleonovska poza (majora Cvetića, Deobe, I, 187),
– rubensovski 'u stilu... Rubensa' (RSR) – A oko njih je jesen i = a paleta (Deobe, I, 322),
– šekspirovsko objašnjenje Mozartove smrti...; – Puškin je u toj legendi vidio sjajnu = u situaciju (pretpostavka da je M. otrovan, Tel. 17. 11. 61. 7),
– tantalovski: I tako se sagnula do krvavog akta u tilovima i isplela se u sebi na sablasne vrhove = e patnje da dosegne jabuku (Hrv. b. Mars, 324),
– badalićevski: prepisivala iz ljubavnog listara neke harambašićevsko- = e izraze (Hrv. b. Mars, 41),
– dalijevski: on ih namjerava interpretirati na tipično... = način (Dali, Tel. 14. 7. 61. 9),
– felinijevski: Pasolonijev film djeluje autentičnije od Fellinijevog, ali je u isto vrijeme lišen = e poezije (Vj. 3. 9. 61. 9),
– taljevski: objavljujemo dvije prave = e partije... gdje je Talj bio ponovno onaj stari (Vus, 16. 8. 61. 15),
– vojnovićevski: postupkom koji je Vojnović stvorio transformiranjem sintakse saobraćajnog jezika i stvaranjem posebnog = og ritma (znanstv.).

443. U pojedinim se primjerima čini da su ti pridjevi bliže kvalitativnima nego odnosnima, ali kako se često pridjevi odnose i na pristašu, sljedbenika, teško je tvrditi da su zaista kvalitativni. U pojedinim je primjerima gotovo nemoguće razgraničiti na što se pridjev odnosi, npr. hitlerovski na Hitlera ili hitlerovca, makar imenica hitlerovac u širem kontekstu i ne bila upotrijebljena. To je toliko teže što primjeri pokazuju da Green, Dali, Jokl, Talj, Vojnović mogu učiniti nešto grinovsko, dalijevsko, joklovsko, taljevsko, vojnovićevsko.

444. U tome je zapravo i teškoća u odvajanju sufiks -ovski, -evski u tvorbi od imena i prezimena od sufiksa -ski u tvorbi od imenica sa -ovac, -evac za oznaku sljedbenika. Zato je potrebno na obilnijem broju primjera ovo pitanje još temeljitije razjasniti.

-ički

445. O sufiksu -ički pisao je T. Maretić u članku Kako da tvorimo, gdje se zalagao da se tim sufiksom tvore pridjevi od grč. imenica na -ija pošto se -ija odbaci. Isto, ali vrlo kratko kaže i u Js, II dio, str. 193. Međutim, danas se pridjevi od tih imenica sa sufiksom -ički upotrebljavaju vrlo rijetko kao što su etimologički, historički, kemički. Od njih su običniji pridjevi etimološki, historijski, kemijski, što je toliko poznato da nije potrebno ni dokazivati.

Osnovno za suvremenu upotrebu rekao je P. Skok u kratkom članku »Pridjevski sufiks -ički mjesto -ski«, J, 2, 122.

Tri njegova zaključka, 1. da je sufiks -ički u današnjem jeziku samostalan, 2. da se njime tvore pridjevi od radnih imenica stranoga porijekla na -ist, 3. da ga ne nalazimo na domaćim osnovama, možemo u potpunosti prihvatiti uz neke nadopune.

446. Sekundarnom se mutacijom taj pridjev odnosi i na imenice sa završetkom -izam, npr.: alpinistički : alpinist, alpinizam, centralistički : centralist, centralizam, imperijalistički : imperijalist, imperijalizam, kapitalistički : kapitalist, kapitalizam, komunistički : komunist, komunizam, marksistički : marksist, marksizam, materijalistički : materijalist, materijalizam, realistički : realist, realizam, socijalistički : socijalist, socijalizam, turistički : turist, turizam, urbanistički : urbanist, urbanizam.

447. A. Belić u NJ, 1, 244 kaže da je tim sufiksom izveden i pridjev sintaksički od sintaksa (a on piše i hipotaksički : hipotaksa, O jez. prir., I, 73). Njegovo opravdanje nije dovoljno uvjerljivo jer on miješa sufiks -ički sa sufiksom -ski od imenica na -ik, -ika. Mnogo je vjerojatnije da je sintaksički napravljeno prema francuskom syntaxique i rus. sintaksičeskij. Zbog objašnjenja treba dodati da se sufiksom -ski često preuzimaju strani pridjevi, grč. na -ikós, lat. na -icus, fr. na -ique, a sufiksom -ički njemački na -isch, ali je postao samostalan sufiks analogijom prema imenicama na -ist koje imaju usporedne imenice na -ika, npr. germanistički od germanistika, uz germanist, lingvistički od lingvistika, uz ling-

vist, slavistički od slavistika, uz slavist, i sl. Zato se u prvom redu tvori od imenica na -ist, a vrlo rijetko od imenica s drugim završetkom kao što su anapestički, dinastički, entuzijastički i himnički.

–iōnī

448. Pridjevi sa sufiksom -iōnī tvore od stranih imenica na -ija poslije odbacivanja toga završetka: akcioni : akcija, amortizacioni : amortizacija, apelacioni : apelacija, demarkacioni : demarkacija, diskrecioni : diskrecija, emisioni : emisija, investicioni : investicija, kandidacioni : kandidacija, komisioni : komisija, koncentracioni : koncentracija, okupacioni : okupacija, opozicioni : opozicija, organizacioni : organizacija, i dr.

U pretežnoj su većini u osnovi imenice koje u lat. završavaju na -io, -ionis, odnosno fr. ili njem. na -ion, a samo distancioni (RSR, P), egzistencioni (RSR) i koegzistencioni (Vj. 16. 7. 61. 4) od imenica koje u lat. završavaju na -ia, -iae.

Značenje je sufiksa opće odnosno.

449. Zbog značenja i zbog toga što se od imenica na -ija bez obzira na porijeklo tvore pridjevi sufiksom -ski, veliko dio tih pridjeva ima usporedne likove sa -ijski u istom značenju: artikulacioni, asimilacioni, degazacioni, (de)mobilizacioni, dezinfekcioni, disimilacioni, fortifikacioni, frakcioni, funkcioni, indukcioni, inspekcioni, invazioni, kandidacioni, komunikacioni, koncentracioni, konfekcioni, konverzacioni, kvalifikacioni, likvidacioni, melioracioni, migracioni, navigacioni, okupacioni, organizacioni, penzioni, pozicioni, redakcioni, regulacioni, revizioni, revolucioni, rotacioni, transmisioni, i dr. (71 od 163).

Jedino se komisioni razlikuje od komisijski, ali razlika nije u razlici značenje sufiksa -ioni i -ski nego zato što se pridjev komisioni upotrebljava uz imenice kao prodaja, radnja, trgovina, i znači zapravo 'posrednički' tako da je prekinuta veza s imenicom komisija.

450. Katkada se s pridjevima na -ioni upotrebljavaju u istom značenju i posuđeni latinski pridjevi na -ivus, -alis od iste osnove:

- »adhezivni i adhezivan«,[85] RSR; ADHEZIONI (ADHEZIVNI) POSTUPAK, ELZ, 1, 20,
- aglutinativan 'koji se odnosi na aglutinaciju; kome je svojstvena aglutinacija', RSR,
- konstruktivan 'koji se odnosi na konstrukciju, koji je u vezi s građenjem' dr Ivan Popović u članku »Konstrukcioni i konstruktivan«, B. 7. 8. 57,
- prōvokaciōnī ... isto i provokàntan, -tna, -tno i prōvokatīvan ...«, RSR,
- reproduktivan 'koji se odnosi na reprodukciju', RSR.

[85] Ovdje ne ulazim u to da bi takvi pridjevi trebali imati -ni, a ne -(a)n. Iz onoga što je već rečeno, to se razumije samo po sebi.

U primjerima se mogu naći i drugi usporedni pridjevi. Međutim, zapaža se očita težnja da preuzeti latinski pridjevi sa -ivus, -alis imaju samo kvalitativno značenje, a pridjevi sa sufiksom -ioni (-ijski) odnosno, npr.

– atrakcioni (-ijski), P, – atraktivan 'privlačan, privlačiv, pun atrakcije', RSR,
– ekspedicioni 'd'expédition', D, – ekspedivitan 'koji brzo obavlja posao; brz, hitar, okretan, žustar', RSR,
– produkcioni 'proizvodni'. RSR – produktivan 'koji stvara, koji proizvodi, plodan, rodan', RSR.

O toj težnji govori i I. Popović u spomenutom članku, a može se zapaziti i o drugim pridjevima.

Sufiks je -ioni jedini strani sufiks među pridjevskim sufiksima. Došao je iz ruskoga jezika s velikim brojem posuđenih ruskih pridjeva na -ionnyj. Budući da u našem književnom jeziku nije još općenito usvojen i da mu je sufiks -ski u svemu ravnopravan, treba u tvorbi dati prednost sufiksu -ski. Ali potanje raspravljanje o tome zadatak je normativne i purističke literature.

OSTALI ŽIVI SUFIKSI

451. *-acki.* Samo istacki. i to iza isti zbog pojačanja: isti istacki (Um. pr. 106, jedini primjer).

452. *-ač(a)k.* Sufiksom -ač(a)k tvore se pridjevi od pridjeva: lûdačak. pûnačak, slàbačak, sûhačak. U V, odnosno D za sve se kaže da su deminutivi osnovnih pridjeva. Pridjev dugàčak (dûgačak) V upućuje na dug. Po postanju je vjerojatno i on deminutiv, ali se njegova deminutivnost izgubila. Čini mi se da se u značenju dug upotrebljava samo dugàčak i da bi dûgačak i danas mogao biti deminutiv, ali čestota ostalih pridjeva nije velika da se razlika sama nametne, a normativni je priručnici ne određuju.

453. *-āč(a)k.* Dolazi u pridjevima vèlikāčak (V), onòlikāčkī[86] (V), ovolikāčkī (V), tolìkāčkī (B). U V se kaže da su to augmentativi od veliki, onoliki, ovoliki, i prema tome bi se sufiks -āč(a)k razlikovao od -ač(a)k dužinom i značenjem. Na pitanje koliko se ti pridjevi i danas upotrebljavaju teško je odgovoriti bez posebnih istraživanja.

454. *-ačkī.* O tom sufiksu piše T. Maretić u Js, str. 192, i kao primjere spominje đakovački, hercegovački, pančevački, zagrebački, dubrovački. Zbog etnika Đakovac, Hercegovac, Pančevac i sekundarne mutacije ne može se reći da je u prva tri pridjeva sufiks -ački (v. i § 124), dubrovački je leksička riječ, pa bi iz sinhronijske perspektive bio samo u zagrebački. Od ostalih toponima takav je samo jamarački : Jamarje (AR, etnik Jamarčanin).

[86] Završetak -āčkī bio bi određeni oblik od -āč(a)k.

Od općih imenica nalazimo ga u agački (AR, 1 p.), obično agínski, gogački : goga 'zidar' (AR), nevjestački (V), uz nevjestinski.

Na temelju tih primjera možemo reći da je sufiks -ački živ, ali neproduktivan.

455. *-aći.* Prídjevi se sufiksom -aći izvode od glagola. Sufiks je živ, ali slábo produktívan. Pridjevi se izvode od neprefigiranih trajnih glagola, uglavnom od glagola na -ati: brijaći, crtaći, igraći, jahaći, klizaći kopaći, kupaći, oraći, pisaći, spavaći, stajaći, šivaći ... (34 od 46), a samo nekoliko od drugih glagola: peraći, pijaći, pletaći, vršaći.[87]

Sufiks je odnosni i označuje odnos prema radnji izrečenoj glagolskom *imenicom od iste osnove.*

Katkada se uz te pridjeve ravnopravno upotrebljavaju i pridjevi izvedeni sufiksom -ski od imenica na -ač, npr. crtački, gudački, jahački, klizački, plivački, trkački, što je zbog pojave sekundarne mutacije razumljivo, to više što pridjevi sa -aći dolaze npr. i u ovakvim vezama: jahaće hlače, čakšire.

456. *-aćiv.* Maretić u Gram. kod ovoga sufiksa spominje jedini primjer spavaćiv, ali se u AR kaže da je izveden od glagolskoga priloga spavaći i nastavka -iv. Zbog navedene usporedbe sa ležećiv to je vrlo vjerojatno, premda je od spavati normalno spavajući. Opširna razmatranja za tvorbu nisu potrebna jer je već u V označeno da je spavaćiv stajaća riječ.

457. *-ah(a)n.* Pridjevi sa sufiksom -ah(a)n izvedeni su od pridjeva: dobrahan, grubahan, lagahan, malahan, punahan, tanahan, živahan. Zbog zamjene *d/đ* u pridjevima bljeđahan, glađahan, hlađahan, kraćahan, mlađahan, slađahan, a i žeđahan, možemo pretpostaviti da postoji i sufiks -jah(a)n.

Značenje je svih pridjeva deminutivno, hipokoristično. Osim živahan, ostali se rijetko upotrebljavaju, i to samo u pjesničkom stilu. U NJ, II, 129 piše da je pridjev lagahan provincijalizam (i arhaizam), ali to je zbog toga što autor zanemaruje različitost stilova književnoga jezika.

458. *-ajiv, -jajiv.* Sufiks -ajiv dolazi samo u pridjevima:

- čukljajiv (P, D, T; Vuk piše čukljaiv), o konju u koga koljena udaraju jedno o drugo kad trči, od čukalj, čuklja;
- lećajiv (D, T; Vuk piše lećaiv) 'pjegav', od leće (u Srijemu) 'pjega';
- prištajiv (P; RK prištaiv) 'pun prišteva, prištav';
- sipljajiv (P; V sipljaiv), 'sipljiv, astmatičan', postanje nejasno (može biti od arh. sip sufiksom -jajiv i epentetskim *l*, ili od nezabilježenoga prov. siplja, mjesto sipnja, kao sumlja mjesto sumnja; mala je vjerojatnost da je od sipljati 'disati sipljivo', V = upućuje na sipljiv;
- šuljajiv (T; V šuljaiv), T: bolestan od šuljeva (hemoroida), V, RK, o žitu u koga su na vrhu kao dlačice, od šuljak (pljevna ljuska);

[87] U NJ, 1, 116–131 *napisao je* R. Bošković *opširan članak pod naslovom* »O pridevima tipa oraći«, ali u njemu raspravlja samo o postanku ovoga sufiksa.

– žuljajiv (P, T; V žuljaiv), Vuk ga izjednačuje sa žuljav i kaže da se oba govore u Srijemu za oči kao malo natekle.

Sufiks -jajiv samo u bližnjajiv (P; V ima i bliznaiv, ali ga upućuje na =) 'u kome ima blizni (nadovezanih niti)'.

Pridjevi su s tim sufiksima arh., prov. ili leksičke riječi, a ako se koji od njih upotrebljava u suvremenom književnom jeziku, bit će zbog terminoloških potreba. Zbog toga se može reći da su sufiksi -ajiv i -jajiv neproduktivni.

459. *-(a)k.* Pridjevi sa sufiksom -(a)k izvedeni su u pretežnoj većini od glagola, a nekoliko i od imenica, zamjenica, pridjeva i priloga. Sufiks je živ, ali neproduktivan. Uzrok je neproduktivnosti u tome što je velik broj pridjeva s tim sufiksom leksičke riječi: bridak, britak, drzak, gorak, krepak, krhak, ljubak, nizak, plitak, tanak, težak, vitak, židak.

Drugi je razlog u tome što izvedenice od glagola, dakle pridjevi najčešće tvorbe, nisu jednstveni po značenju. Jedni imaju rezultativno značenje i vrlo su bliski leksičkim riječima: dubak, gladak, kratak, krotak, mrzak, rijedak, uzak. Drugi imaju značenje vrlo blisko značenju sufiksa -av u deverbativnim tvorbama: grizak 'koji grize' (AR), hoćak 'koji hoće' (AR), klizak 'klizav' (V, AR, D upućuju ga na = av), ljepak 'koji se lijepi' (AR), sipak 'koji se sipa' (AR), sklizak 'koji se skliže' (Js. s. v. sipak). Treći imaju značenje 'koji se može' ili 'koji se lako', dakle značenje sufiksa -ljiv, -iv (neki imaju usporedne likove s oba sufiksa): cjepak 'cjepljiv' (RK, D, T), čitak 'čitljiv', gibak 'koji se lako giblje' (AR), 'koji se giba' (Js. s. v. sipak), kovak 'koji se dade kovati' (AR), lomak 'koji se lako lomi' (AR), nosak 'koji se može dugo nositi' (AR), orak 'koji se može (lako) orati' (AR), pitak 'trinkbar' (V), topak 'leicht schmelzbar' (RK).

Od pridjeva je nejačak (od nejak) i veličak, a od zamjenica toličak i količak, svi s hipokorističnim značenjem; blizak može biti od priloga blizu ili pridjeva bliz. Za pridjeve ijedak, sladak, žarki možemo pretpostaviti da su izvedeni od imenica ijed,[88] sklad i žar, ali zbog većega broja drugih izvedenih od glagola vjerojatnije je da su i ti od ijediti, sladiti i žariti. Jedino prutak (V) i voljak (= ki osjećaj, Kurl. 17) nemaju uza se glagola.

460. *-aljiv.* Dolazi samo u mučaljiv i tugaljiv. Prvi je, prema prijevodu u D, od mučati 'šutjeti', a drugi u V, RK ima značenje 'škakljiv' i prema tome je leksička riječ, ali se upotrebljava i u deminutivnom značenju tužan (D, T).

461. *-anskī.* Maretić je u Gram. dobro protumačio postanak sufiksa -anski. Treba samo jače istaći da je velik broj pridjeva sa sufiksom -ski i od imenica na -anac (v. § 90, 122) i da se sufiks -anski mogao osamostaliti i preko posuđenih pridjeva, npr. marijanski, terezijanski, viktorijanski. Naše pridjeve tipa božanski, čovječanski, djevičanski, proro-

[88] A. Belić to izričito kaže za ijedak, Nauka o građenju, str. 191.

čanski, vladičanski treba uzimati s velikim oprezom jer imaju uza se imenice na -anstvo, a sufiks se -stvo rado odbacuje ispred -ski (v. § 106). Drugim riječima, treba ispitati da li je *n* došao prije u imenicu ili pridjev (usp. Vondrák, str. 593) i, što je za nas važnije, na što se takvi pridjevi odnose, na čovječanstvo ili čovjeka. To je važnije i zbog toga što postoje i drugi pridjevi: čovjekov, čovječji, proročki.

Sufiks -anski imao bi razlog za svoje postojanje tamo gdje sufiks -ski nailazi na glasovne zapreke, ali unatoč toj potrebi i teoretskim mogućnostima da se proširi, vrlo je malen broj pridjeva koji imaju -anski, a nemaju uza se imenice na -anin, -anac, -anstvo ili lat. pridjev na -anus. Takvi su baštanski, uz baščeni, baštenski; berzanski, burzanski, običnije burzovni; čalmanski : Čalma (jer je etnik Čalmljanin, ako je pouzdan Rožićev podatak u Radu, 162, abecedni popis); grobljanski; poštanski; supružanski, uz supruški, bračni; tatranski : Tatre (zbog izbjegavanja neutralizacije s tatarski : Tatarin, ali od Tatre možemo pretpostaviti, Tatranin, Tatranac).

Ovdje bismo mogli spomenuti i pridjeve izvedene od imena ili prezimena kao hegelijanski, krležijanski, kranjčevićanski, muhamedanski, ničeanski, starčevićanski, šekspirijanski i možda još koji, jer su po značenju i problematici slični s pridjevima na -ovski, -evski izvedenim od imena i prezimena (v. § 442–444), neki s njima imaju i usporedne likove, ali postanak pridjeva sa -anski možemo tumačiti i drugačije (posuđeni sa sufiksom -ski ili izvedeni od imenica s odbačenim -ac, -stvo). Opširnije je o njima teško govoriti bez većega broja primjera.

462. *-anjī.* Sufiks -anjī nalazimo samo u pridjevu prvanji, obilno potvrđen u AR, ali bez suvremenih potvrda. Od novijih ga rječnika ima samo B. Od njega je običniji pridjev prvašnji. Da su pridjevi (prek)jučeranji, nekadanji, sadanji, (do)tadanji čestotniji od svojih parnjaka sa sufiksom -šnji, možda bi i sufiks -anji postao produktivan. Na temelju sadašnjih podataka možemo reći da je za suvremenu tvorbu neproduktivan.

463. *-arast.* Sufiks -arast dolazi samo u pridjevu prutarast, ali se ta riječ u književnom jeziku rijetko upotrebljava, ako se uopće upotrebljava.

464. *-aš(a)n.* Sufiksom -aš(a)n izvedeni su pridjevi od pridjeva, a jedan i od imenice: grubašan (AR), kraćašan (sa -jašan, ako nije od kraći, AR, B, Gluvi b. 223), malašan (AR, B, D), punašan (Vj. 28. 6. 60), slabašan (AR, B, D, Js, Svil. pap. 141), tanašan (B. 22. 2. 60. 3, Tel. 1. 12. 61. 6), slugašan (Kurl. 185). Značenje mu je demunitivno, hipokoristično, kao i sufiks -ah(a)n. V. i -šan.

465. *-ašnjī.* Pridjevi sa sufiksom -ašnjī izvedeni su od priloga za vrijeme: davnašnji, nakjučerašnji, nedavnašnji, onomadašnji, predašnji, prekjučerašnji, prijašnji, skorašnji. Jedino je prvašnji izveden od rednoga broja, ali i on u značenju 'prijašnji'. Od imenica je samo zbiljašnji (RSR s. v. faktičan), ali je od njega običniji zbiljni, zbiljski.

U pojedinim je pridjevima teško utvrditi da li je posrijedi sufiksalna ili složeno-sufiksalna tvorba: dojučerašnji, zasadašnji. Isto je tako teško reći da li je u nekima od njih sufiks -ašnji ili -šnji, npr. jučerašnji prema suvremenom obliku jučer imao bi sufiks -ašnji, premda se u AR kaže da je od jučera analogijom prema današnji. Na granici su: kadašnji, nekadašnji, sadašnji, tadašnji, odavnašnji, jer se govori kad i kada, nekad i nekada, sad i sada, tad i tada, odavno i odavna.

Sufiks je -ašnji odnosni sufiks i označuje odnos prema vremenu izrečenom prilogom u pridjevskoj osnovi. V. -anji, -nji i -šnji.

466. *-at(a)n.* Vrlo je teško odrediti postoji li u našem jeziku taj sufiks. Maretić ga u Gram. nema, mjesto njega ima sufiks -t(a)n. U Js s. v. obvezatan kaže: »... riječ je rđavo načinjena, s nastavkom -atan, kojega nema ni jedan narodni pridjev, a uzet je iz nastavka -atus u lat. pridjevu istoga značenja: obligatus...« Lj. Jonke, proučavajući Šulekov rad, piše: »Sufiksa -atan za tvorbu pridjeva ne poznaje štokavski narodni govor, ali Šulek stvara čitav niz takvih pridjeva od glagolskih osnova...« (»Šulekova briga o hrvatskoj naučnoj terminologiji«, Zbornik radova Fil. fakulteta, Zagreb, 1954, str. 75) i navodi primjere: obrazovatni (culturfähig), nosatan (tragfähig), težatan (culturfähig, o tlu), vjerovatan, djelatan, imatan, obavezatan. Ako većina i nisu dovoljno čisti tipovi, nosatan : nositi nesumnjivo dokazuje da je Šulek nove pridjeve tvorio baš tim sufiksom. S jedne je strane poticaj došao izvana, npr. obvezatan: lat. obligatus, vjerovatan: rus. verojatnyj, ali je, s druge strane, mogao doći iz našega jezika, jer su neki pridjevi s tim ili sličnim završetkom zabilježeni i prije Šuleka, npr. djelatan u Bjel., perjatan, prijatan, valjatan u V, težatan je vjerojatno i napravio prema Vukovu težatni (Werk-), a imatan je preuzeo iz V gdje piše da se govori u Crnoj Gori, podatan je u AR s potvrdama: Šul., govori se u Istri, a jedan je primjer Daničić čuo od nekoga Dalmatinca.

467. Drugo je pitanje, može li se uzeti da pridjevi koji se upotrebljavaju u narodu imaju sufiks -at(a)n. Mislim, vrlo teško. Osim onoga što je rečeno u § 215. treba reći i ovo:

- perjatan je izveden od pridjeva perjat sufiksom -(a)n, kao umiljatan (B), domišljatan (AR), od umiljat, domišljat; takvi su još bajatan, bočatan, obilatan, od bajat, bočat, obilat (o čemu je bilo govora u § 223);
- prijatan je postao od prijętьnъ, Vasmer, SA (aufgenommen; angenehm, beliebt); Vondrák kaže da je izveden od participa prijętъ (str. 533–537. gdje navodi i druge pridjeve izvedene od glagolskih pridjeva i priloga). Kontinuitet je pridjeva prijatan u AR dovoljno potvrđen, premda se ne upotrebljava u svim krajevima; u V je s naznakom da se govori u Grblju, a Vuk u predgovoru Novom zavjetu kaže da je ta riječ od slavenske posrbljena. Zanimljiv je i akcenat: prijatan (V. AR), prijātan (B, D), prijatan, prijatan (RK), prijatan (T);

– pòdātan akcentom dokazuje da je od glagolskoga pridjeva trpnog sufiksom -(a)n; sufiks -at(a)n ne može biti ni zbog toga što bismo u osnovi tada imali samo suglasnik *d* (po je prefiks po ili pod), a takvih pridjeva nema.

Postanak pridjeva djelatan, imatan, valjatan nije dovoljno jasan. Mogli su postati od glagolskog pridjeva trpnog sufiksom -(a)n kao i prijašnji, ali se to u akcentu ne vidi: djȅlatan (B, D), djèlatan (RK, T), ìmatan,[89] vàljatan. Mogli su postati i od infinitiva bez *i*.

468. Ovdje valja još spomenuti pridjeve gojatan, rabijatan i suvatan:

– gȍjātan bi imao sufiks -atan, jer Budmani u AR piše: »... postaje od osnove glagola gojiti nejasnijem načinom«, ali veza s glagolom gojiti nije vidljiva, jer gojatan ne znači 'gojazan', nego 'nečist' (uglavnom za žito). Doduše u AR ima i jedna potvrda za žito koje dobro raste, ali to je vjerojatno nastalo pučkom etimologijom;
– rabijatan RSR dovodi u vezu s tal. imenicom rabbia (zabilježena i u AR). Budući da je tal. pridjev rabbioso, lat. rabiosus, imali bismo ovdje -atan, ali u njem. ima pridjev rabiat (za koji FWB kaže da je iz lat.). Očito je dakle da se može govoriti o posuđenom pridjevu sa sufiksom -(a)n;
– suvatan je zabilježen u NJ, 8, 40, gdje ga M. S. Lalević dovodi u vezu s pridjevom suv, ali njegovo tumačenje imenice suvatnik pokazuje da on značenja tih riječi određuje samovoljno. Tu je u osnovi imenica suvat, zabilježena u V i AR.

Iz svega proizlazi da pridjevi sa završetkom -at(a)n imaju vjerojatnije sufiks -(a)n, da je već na spomenutih pridjeva arh. ili prov., a koji se upotrebljavaju, upotrebljavaju se kao leksičke riječi. Koliko se, bez obzira na postanak, u pojedinim primjerima i može smatrati da je sufiks -atan živ, ipak se na temelju navedenih primjera može reći da je neproduktivan.

469. *-av(a)n.* Samo u ûvīđāvan (D, T, Js). V, RK, T imaju tjȅstāvan : tijesto, B znȍjāvan,[90] ali je u ova dva pridjeva došao sufiks -(a)n na pridjeve tjestav, znojav. Što je -āv- dugo, to je analogijom prema -āvna, -āvno, gdje je dužina zbog skupine -vn-.

470. *-ažljïv.* Sufiks -ažljiv dolazi samo u pridjevima bojažljiv i gojažljiv, što je zapravo preuzimanje pridjeva bojazan, gojazan običnijim sufiksima.

471. *-benī.* Sufiks -benī nastao je poistovjećivanjem završetka -beni sa sufiksom u takvih pridjeva kao što su o(d)brambeni, sudbeni, jer je imenica o(d)brana običnija nego o(d)bramba, a sudbeni se danas odnosi na sud, a ne na sudbu. Od običnijih pridjeva sufiks -beni nalazimo samo u prehrambeni i stambeni. Takav je i tražbeni, ako u pravnoj terminologiji, odakle je ovaj pridjev, nema imenice tražba.

[89] Budmani u AR kaže da je imáće (starije imatje) od īmāt.
[90] Ni tjestavan ni znojavan nije u suvremenom jeziku običan.

472. *-cat.* Sufiks -cat dolazi na pridjeve ili riječi bliske pridjevima radi pojačanja osnovnoga značenja. U pretežnoj većini takav pridjev dolazi iza riječi od koje je izveden (rjeđe srodne riječi): bijel bjelcat, cijel cjelcat, čitav cjelcat, gol golcat, jedan jedincat, nov novcat, prav pravcat, pun puncat, sam samcat, zdrav zdravcat. Katkada dolazi i sam: On pogleda užarenu glavnju što je bjelcata ognjem bubrila ... (Kurl. 86) – ... onaj jedincati trunak sreće (Svil. pap. 69) – Jedan sovereign blistav i novcat (prev.).

473. *-cijat.* Samo u Ćopića: crn-crncijat (Ne tuguj, 66), živ živcijat (ib., 72).

474. *-cit.* Sufiks se -cit upotrebljava kao i -cat, ali rjeđe. Koliko se još upotrebljava, to je više u istočnim krajevima nego u zapadnim. Zabilježeni su golcit, novcit, pravcit, puncit, samcit, savcit i zdravcit.

475. *-čiv.* Samo u priljepčiv (D), a možda i u prijemčiv (B).

476. *-ec(a)k.* Samo u maecak (V i dr.) i malecak (AR i dr.). U AR Budmani kaže za maecak i maečak: »Uprav mislim da su oba ipokoristika načinjena prema dječjem tepanju«.

477. *-ec(a)n.* Samo u malecan, hipokoristik od mal(en) (AR, Neispl. 203).

478. *-ečk(a).* Samo u maečak (V) malečak (AR, D). Usp. -ecak.

479. *-ećī.* Samo u ćureći, uz ćurji, ćurč(i)ji, kereći (RK): ker, kobileći, uz kobilji, kobilin, ovneći, uz ovnujski, ovnovski, srneći uz srnin, svinjeći, uz svinjski. Nastao je dekompenzacijom završetka u pridjeva kao što su praseći, teleći.

Od glagola je pleteći i samo u vezi = stroj (Vl. 17. 9. 60, 2x), ali je obično pletaći.

480. *-ećiv.* Maretić kao primjer za ovaj sufiks navodi samo ležećiv, ali su zabilježeni i bolećiv, molećiv, sjedećiv, smrdećiv. Vrlo je vjerojatno da su to glagolski prilozi sa sufiksom -iv. U većini su ti pridjevi arh. ili leksičke riječi pa se može reći da je sufiks -ećiv neproduktivan.

481. *-eljast.* Samo u kruteljast (RK), i možda u leksičkim riječima trumpeljast (Iverje, 63), trunteljast (V), truteljast (B).

482. *-eljav.* Samo u smrdeljav (V i dr.), danas vjerojatno arh.

483. *-enskī.* Sufiks -enskī nalazimo u pridjevima: baštenski (uz baščeni, baštanski), česmenski (AR, uz česmeni, česminski), čilenski (P, uz obično čilski, čileanski), ćabenski (B, RSR, Bihorci, 197), kalfenski (RK, RSR, obično kalfinski), paklenski (AR i više novijih p., uz pakleni), svadbenski (Bihorci, 86, obično svadbeni), vilenski (V i dr., uz vileni, vilinski, vilinji), vjetrenski (Neispl. 165, 166, obično vjetreni). U većini je pridjeva sufiksom -ski pojačan odnosni sufiks -eni, ali se češće upotrebljavaju jedino baštenski (pretežno u Srbiji) i paklenski.

484. *-enji.* Taj je sufiks samo u pridjevu jutrenji (V i dr.), ali ga prevodi samo T; AR ga upućuje na jutrnji, a ostali na jutarnji i u P stoji: »jütrenjī ne nego jütarnjī«.

485. *-eš(a)n.* Samo u malešan, hipokoristik od mal(e)n, a možda i u vremešan. V. i -šan.

486. *-ev(a)n.* Sufiks -evan dolazi iza osnova sa završnim nepčanim suglasnikom. Upotrebljava se mjesto sufiksa -(a)n uglavnom zbog izbjegavanja neutralizacije ili zbog težnje za izrazitijim glasovnim kosturom: bojevan, druževan, duševan, muljevan (običnije muljevit), plačevan (običnije plačan, plačljiv), ruševan (uz rušan), učevan (običnije učen). Značenje mu je opće kvalitativno. V. -evni, -ovan.

487. *-evljev,* v. -ovljev.
-evlji, v. -ovlji.

488. *-evnī.* Sufiks -evnī dolazi iza palatala kao i sufiks -ev(a)n, a razlikuje se od njega po tome što je -ev(a)n kvalitativan sufiks, a -evnī odnosni, npr.:

- bojevan 'kriegerisch, kampflustig' (Js), bojevni 'koji se odnosi na boj', = na municija (Koreni, 137), tj. municija za boj;
- duševan 'dobar, blag', npr. = an čovjek (Neispl. 47), duševni 'koji se odnosi na dušu, duh', npr. duševna bolnica. U RK se oba značenja razlikuju i akcentom: 1. dȕšēvan, 2. dùšēvnī; pouzdano znam da se u Bosni u drugom značenju govori i dušēvnī;
- književan, RK: 'literarisch, gelehrt', posebno književnī 'literarisch, Schrift-', AR: književan 'koji se bavi knjigom, koji pripada knjizi ili knjigama'; razgraničenje je ta dva pridjeva teže zbog toga što se književni odnosi i na knjigu (knjige), književnike i književnost pa je vrlo teško naći jasan opozicijski par, npr. Višegradski muderis Huseinaga, čovek književan i pričalo (Na Drini, 179) – književni pregled (RK). Od ostalih pridjeva sa sufiksom -evnī možemo spomenuti:
- jamčevni 'koji pripada jamčenju' (AR),
- kućevni, uz kućni, ali, čini se, pretežno se upotrebljava u istočnim krajevima,
- plaćevni, uz platni, vjerojatno samo u Hrvatskoj,
- strojevni (D), uz strojni,
- šuljevni (B, D): šuljevi.

Pridjev tečevni (B, D) može biti od tečenje, a sufiksom -ni i od tečevina. V. -ovni.

489. *-ežljiv.* Završetak -ežljiv imaju ovi pridjevi: bol(j)ežljiv, darežljiv, dremežljiv, gadežljiv, grabežljiv, ljubežljiv, spavežljiv, sramežljiv, i na više se mjesta kaže da je posrijedi sufiks -ežljiv, npr. Maretić, Gram., AR s. v. spavežljiv, ali mnogi imaju uza se zabilježene imenice na -z ili -ež: boljezan, drijemež, grabcž, spavež (AR), sramež (AR), tako da se može reći da je sufiks samo -ljiv. Kako se neke od tih imenica rijetko

upotrebljavaju, a pojedini pridjevi češće, to ih povezujemo s drugim osnovama i time dobivamo sufiks -ežljiv. Ipak, sve to pokazuje da ako se i može govoriti o sufiksu -ežljiv, on je neproduktivan.

490. *-ič(a)n.* Veći broj pridjeva ima završetak -ičan, ali su rijetki kojima je -ičan sufiks. Naime, u većini je posrijedi preuzimanje stranih pridjeva sufiksom -(a)n, grčkih na -ikos, lat. na -icus, fr. na -ique, tal. na -ico i engl. na -ic, ili je normalna tvorba kvalitativnih pridjeva od imenica na -ika. Završetak -ičan mogao se vrlo lako pretvoriti u sufiks zbog usporednosti s većim brojem imenica na -ija ili -ist, npr. ekonomičan, energičan, harmoničan, ironičan, kategoričan, malaričan, neuralgičan, nostalgičan, simetričan, simpatičan, entuzijastičan, egoističan, dualističan, materijalističan, pesimističan, realističan, ali u vrlo malenom broju pridjeva dolazi kao samostalan sufiks, npr. apsolutističan (RK, T), centralističan (RK), elegičan, faktičan, havaričan (= ni brodovi, B. 20. 12. 58. 5), partajičan (RK, T, D, RSR).

491. Od naših su osnova tim sufiksom izvedeni pridjevi: bljedičan (B. s. v. slabokrvnost), povodičan (V, AR, možda i sufiksom -(a)n od nezabilježenoga povodice, ali je i pridjev prov.), priljubičan (D uz priljuban možda i sufiksom -(a)n od nezabilježenoga priljubice), sebičan (možda sufiksom -(a)n od zabilježenoga sebica), slavičan (AR, D, B, Js) i stravičan (V i dr.). Sami primjeri pokazuju da je sufiks -ičan s našim osnovama neproduktivan, a sa stranima slabo produktivan.

Značenje je sufiksa opće kvalitativno, kao i sufiksa -(a)n.

492. *-ičast.* S tim sufiksom ima samo nekoliko pridjeva: bjeličast, galičast ('crn', arh.), jazavičast (RK, T, vjerojatno arh.), kremičast (NJ, 4, 193), modričast (D, u AR je 'pun modrica', ali sa starijim p.), plavičast (AR. D, T i više suvr. p.).

Najvjerojatnije je da je taj sufiks nastao dekompozicijom pridjeva sa završetkom -ičast u igličast, bobičast, jagodičast . . . i odatle mu deminutivno značenje.

493. *-ičav.* Samo u srsičav (Kurl. 26, Svil, pap. 20), mjehuričav (B), sumnjičav (AR od sumnjica+jav), zeleničav (Gluvi b. 176) i možda u leksičkim riječima manjičav (V i dr.) i mjestičav (V i dr.).

494. *-ičnī.* Za sufiks -ičnī vrijedi gotovo isto što i za sufiks -ičan, a razlika je u tome što je -ičnī odnosni sufiks i što je još rjeđi nego -ičan, jer je u odnosnom značenju običniji sufiks -ički (-ski). Dolazi u nekoliko pridjeva, a od običnijih je samo venerični. U rječnicima je doduše zabilježen u obliku veneričan, ali treba = nī jer ima odnosno značenje i usporedni pridjev sa -ički: U veneričnom paviljonu (Hrv. b. Mars, 333), venerički špital (ib., 377).

495. *-ići.* Samo u pletići (V. i dr., = a igla, M. Lalić, Hajka, u B. 16. 9. 60), ali je običniji pletaći.[91]

[91] Stj. Ivšić spominje i radići, Šaptinovačko narječje, Rad, 168, str. 160.

496. *-ijacit.* Samo u isti istijaciti (P).

497. *-ijskī.* Samo u baskijski : Bask, Baski, ali se može uzeti u obzir i suponirana imenica Baskija; gardijski : garda, ali i sekundarnom mutacijom od gardij-ac; metaforijski (D), obično metaforičan. metaforički, metaforski; alpijski : Alpe, vjerojatno preuzet ruski pridjev al'pijskij, obično alp(in)ski, bar u Hrv.

498. *-ikast.* Od pridjeva su izvedeni ovi pridjevi: crvenikast (AR, RK), modrikast (V i dr.), plavetnikast (V i dr., prema drugim pridjevima bio bi od plavetan), rozikast (NJ, 4, 21), toplikast (Neispl. 164, 249, 365) i imaju deminutivno značenje osnovnoga pridjeva.

Od imenica su izvedeni samo sabljikast i višnjikast. Prvi je zabilježen u B sa značenjem 'sabljast', vjerojatno bez novijih primjera (sabljikaste noge, Šenoa u Selj. buni), a drugi u V i dr. sa značenjem 'višnjove boje'. V. -njikast.

499. *-ikav.* Dolazi u izvedenicama od pridjeva s deminutivnim značenjem: modrikav (RK, B, T), plavetnikav (RK, T), rozikav (= o lice, prev.). Značenjem se od njih djelomično razlikuje oštrikav 'hrapav' (AR), ali on može biti i od imenice oštrik(a) sufiksom -av.

500. *-injav.* Samo u žutinjav (= a usta, Neispl. 123), ali može biti i od žutina+jav.

501. *-inji.* Pridjevi sa sufiksom -inji izvedeni su od imenica: babinji (u vrlo ograničenim vezama kao što je = e mlijeko, = a groznica), budinji (: budija 'pura, ćurka', vjerojatno arh. ili prov.), buhinji (uz bušji, buvlji), čedinji, dječinji, djetinji (uz dječji, djetinjski), gladnji (od glad, AR, D), golubinji (uz golubiji, golublji), gostinji (AR, B, obično gostinski), gujinji (uz gujski), iglinji (obično igleni), ja(j)inji (uz jajni), kokošinji (uz kokošji, kokošiji), materinji (uz materinji, i obično materinski, bar u Hrv.), mravinji (uz mravlji), očinji (uz obično očni, očinji uglavnom zbog stilskih razloga), osinji, pčelinji, vilinji (B, uz vilinski), zmijinji (uz zmijski, zmijinski), zvjerinji (uz zvjerski).

Očito je da je sufiks složen od -in i -ji, a nastao je iz težnje da bude upotrijebljen tamo gdje sufiks -ji nailazi na kakvu zapreku. Ali u svakom pridjevu nije s toga razloga. Gotovo su svi pridjevi s tim sufiksom rijetki po upotrebi. Češće se upotrebljavaju pridjevi s običnijim sufiksima. Teoretski bi po značenju bio jednak sufiksu -ji i značio odnos prema množini ili neodređenoj jednini, a od imenica za životinje svaki odnos, ali se upotrebljava i za jednu i za množinu, što je već rekao Maretić u Gram.

502. *-injskī.* Samo u gostinjski (B) i nevestinjski (Pol. 11. 6. 61.). Prvi može biti i preuzimanje pridjeva gostinji sufiksom -ski.

503. *-iš(a)n.* Samo u kolišan, onolišan, ovolišan, tolišan, koji su obično u određenom obliku.

504. *-išav.* Samo u golišav.

505. *-it.* Pridjevi sa sufiksom -it izvedeni su od imenica, glagola i pridjeva. Sufiks je živ, ali neproduktivan. Pridjevi s tim sufiksom većinom su arhaizmi ili provincijalizmi, npr. čismenit, glasit, glavit, imenit, izbočit, izmašit, izmjenit, klijenit, obrazit, odsiečit, ognjenit, oholit, okosit, omašt, omčit, omrazit, oporit, potolit, položit, priklonit, promjenit, raskošit, razložit, rumenit, saborit, sjenit, sklonit, snopit, stremenit, ugasit. i dr.

Drugi se sve manje upotrebljavaju, kao npr. ponosit, potrebit, prkosit, uzorit.

506. Sufiks je postao neproduktivan jer je i inače bio slabo produktivan, a uz to je dobar dio tih pridjeva leksičke riječi (većina se zbog toga i prestala upotrebljavati), a uz neke od njih postojali su i drugi pridjevi u istom značenju, ali s većom čestotom, npr. čest'it (izgubila se čest 'sreća, dobro'), glavit 'lijep', imenit 'čuven, određen' klijenit (»nepoznata postanja«, AR), korjenit 'radikalan, temeljit', mahnit (»nepoznata postanja«, AR), korjenit, 'radikalan', temeljit (»nepoznata postanja«, AR), naočit 'lijep', napržit (prekinuta veza s glagolom napržiti), naročit (u AR se kaže da je od istoga korijena od kojega i reći, rok, prorok, ali je veza s tim riječima prekinuta), obrazit 'čestit, lijep, stidljiv', očit 'očevidan', omašit 'rijedak, oskudan', omčit 'strm', osobit 'koji je o sebi' (AR), polojit 'plitak', potolit (»postanje tamno«, AR), sjenit 'krupan, velik', snopit 'zdepast', stasit 'lijepa stasa', temeljit 'radikalan; zdrav', ugasit, zagasit 'tamnosmeđ'.

507. Drugi je razlog u tome što sufiks -it nije imao izrazito značenje. Jedino nešto određenije značenje 'koji ima u velikoj mjeri ono što znači osnovna imenica' preuzeli su sufiksi -ovit, -evit i -at, a opće značenje sufiks -(a)n (naprasan, ponosan, potreban, prkosan, uzoran, raskošan, razložan, vječan). Tako su sa sufiksom -it ostali u upotrebi uglavnom pridjevi od imenica kojima osnova završava na *n:* bremenit, istinit, kamenit, korjenit, kremenit, plamenit, zakonit, znamenit, a od ostalih samo oni s velikom čestotom, a među njima su u većini leksičke riječi: čestit, izrazit, izričit, ljutit (da označi jedno od značenja pridjeva ljut), naročit, očit, odrešit, okomit, općenit, osobit, razborit, različit, vječit (uz vječan), srdit, stasit, temeljit, vlastit.

508. *-jah(a)n,* v. -ah(a)n.
-jajiv, v. -ajiv.

509. *-j(a)n.* Maretić kao primjere spominje stojan i dostojan, ali tu *j* prije pripada osnovi nego sufiksu. Teže je odrediti kome pripada u čujan, da li je od čuti ili od čuj-em, čuj-eš.

510. *-jan,* v. -an i -anī (§ 296).
-janī, v. -an i anī (§ 296, 301–303).
-jast, v. § 59, 61. i 328.
-jaš(a)n, v. -aš(a)n.
-jat, v. -at (§ 394).
-jav, v. Kazalo.

511. *-jikav*. Samo u gladnjikav (Radio-Bgd., 24. 5. 59), hladnjikav (B. = a noć, Deobe, I, 341), mutnjikav (RK, T, = e oči, Svil. pap. 14, 48, Neispl. 326, = o nebo, Deobe, I, 25) topljikav (= miris vina, Deobe, II, 147), vlažnjikav (= a toplina, Deobe, II, 35), dakle s deminutivnim značenjem. V. -njikav.

512. *-juš(a)n*. Samo u gojušan (AR, D, dem. od gol), kojušan (AR, dem. od kolik), kraćušan (AR), majušan (V i dr.), maljušan (AR, B, Tel. 25. 11. 60. 13), miljušan (AR, B, D), sićušan (AR i dr.), tanjušan (Gluvi b. 7. 76), tojušni (RK), dakle pridjevi s izrazitim hipokorističnim značenjem. U debeljušan (RK, T) *lj* može biti i prema debeljast, debeljkast, pa bi sufiks bio samo -ušan (v. § 557).

513. *-karast*. Samo u žućkarast, za koji V kaže da se govori u Srijemu i upućuje ga na žućkast.

514. *-kast*. Sufiksom -kast tvore se pridjevi od pridjeva i imaju deminutivno značenje: bjelkast, crvenkast, crnkast (AR, B, MH), crnjkast (V i dr.), debeljkast, glupkast, kiselkast, luckast, ljutkast, plavkast, rumenkast, sivkast, slankast, srebr(c)nkast, svilenkast, šarkast, vickast (ako je dem. od vitak), zelenkast, žućkast. Neke je promjene završnoga glasa osnove vrlo teško protumačiti.[92]

Od njih se po osnovi razlikuju: biserkast (= a maglica, Neispl. 185), đavolkast, (= a starica, ib. 169), svilkast, (= a bluzica, ib., 145, = a pregača, ib. 400), zrnkast (= e kapi, ib., 255), zlatkast (= i odsjevi, znanstv., 1 p.). Postanak tih pridjeva mogao bi se protumačiti na dva načina, ali primjeri pokazuju da je posrijedi individualna tvorba.

515. *-kav*. Sufiks -kav nalazimo u pridjevima debeljkav (= e nožice, MH), bjelkav (= e piknje, Neispl. 57), glupkav (= ih obraza, Svil. pap. 70), žutkav (= a runja, Neispl. 181). Primjeri pokazuju da se može govoriti o individualnoj tvorbi, a postanak se ovoga sufiksa može protumačiti kolebanjem u upotrebi sufiksa -ast i -av.

516. *-ljan*. Samo u medljan (AR i dr.). Vjerojatno arh. ili prov.

517. *-ljast*. Samo u oštrljast (AR, D) i zaoštrljast (T).

518. *-ljat*. Samo u oštrljat (V i dr., = zub, Neispl. 384) i zaoštrljat (V, RK, T).

[92] Uz pridjev crnjkast zabilježena je i imenica crnjka, a uz cjenkati se i cjenjkati se. To bi se moglo protumačiti tako da je -nk- dalo -njk-, ali zašto samo u nekoliko primjera. Debeljkast može biti zbog -jast u debljast. Kad se -ast počeo zamjenjivati sa -kast, moglo je *lj* ostati. Luckast i vickast Maretić u Gramatici tumači sufiksom -skast, a P. Budmani u AR kaže: »Postaje od lud nastavkom ьc-ьk-ast (prva su dva nastavka deminutivna), te *d* ispada ispred *c*«. Ja bih rekao da je *c* nastalo tako što *d* ne može ostati ispred *k*, a sa *t* pridjev bi se neutralizirao s pridjevom lutkast 'lutki sličan' (u AR stoji da lutka potječe iz prasl.), to lakše što je *c* karakterističan deminutivni format. Za vickast A. Belić kaže da je od vickati se (Nauka o građenju, str. 163). Taj glagol RK upućuje na vrckati se, a vrckati se prevodi: »(sich)hin und her wippen, herumwipsen«. Za žućkast Maretić u Gramatici kaže da je od osnove komparativa žući, što nije dovoljno uvjerljivo zbog deminutivnoga značenja.

519. *-ljav.* Samo u mirišljav i grižljav. RK mirišljav upućuje na mirišljiv, B na mirisan, T na mirisav, ali se upotrebljava i mirišljav: = i prsti, Um. pr. 139, = a duša, ib., 130, strizibuba = a, ZT, = a smola, Vj. 12. 5. 60. 9. Nastao je vjerojatno kontaminacijom mirišljiv i mirisav, mirišljav.

Grižljav je zabilježen u izrazito stilskoj upotrebi: Mater im = u! (Hrv. b. Mars, 69).

520. *-ljev.* Sufiksom -ljev tvore se odnosni pridjevi od imenica s osnovom na v:[93] Bazedovljev, birovljev, bjelovljev, Čehovljev, garovljev, Jakovljev, Kamovljev, kusovljev, latovljev, Miroslavljev, mrkovljev, Radosavljev, saboljev, samsovljev, Smislovljev, šarovljev, Šolohovljev, Tomislavljev, Turgenjevljev, zeljovljev... Takvih pridjeva nema mnogo, a i neki su od navedenih vrlo rijetki, kao npr. biroljev, latovljev, sabovljev (svi u V), ako se još uopće upotrebljavaju. Nešto su češći od slavenskih prezimena na -ev, -ov i Miroslavljev (obično u vezi = o evanđelje), ali se upotrebljavaju u ograničenu kontekstu. Taj sufiks se zbog male čestote zamjenjuje sufiksom -ov, npr. Jakovov, Tomislavov, Vjekoslavov, pristavov (dakle, češće kad je osnova na -av). To je omogućeno i time što je značenjem potpuno jednak sufiksu -ov. Književnom je jeziku sufiks -ljev potreban jer se njime izbjegava ponavljanje koje nastaje kad na imenicu sa završetkom -ov dođe još i sufiks -ov. Zato -ljev i imaju pretežno imenice s osnovom na -ov.

521. *-ljī,* v. -jī (§ 420).

522. *-ljičav.* Samo u jednom pridjevu individualne tvorbe: zebljičava jeza, Gluvi b. 200. Može biti i sufiks -ičav ako se govori zeblja (kao sumlja). V. -ljikav.

523. *-ljikav.* Samo u zebljikav (B i Travn. 125). Vjerojatno je nastao kontaminacijom sufiksa -ikav i -ljiv u zebljiv.

524. *-n.* Samo u srebrn.[94] Budući da se ovaj pridjev našao osamljen, a s druge strane suglasničko *r* na kraju osnove nerado prelazi u samoglasnik (usp. § 229), ovaj se pridjev vrlo često upotrebljava i sa sufiksom -en, što je u skladu sa sustavom. Zato u normativnim priručnicima ne bi trebalo srebren odbacivati kao nepravilan oblik.

525. *-nast.* Samo u kitnast (V i dr.), smolnast (T) i u složeno-sufiksalnoj tvorbi uskolisnast (B). Može biti i kontaminacijom sufiksa -nat i -ast, a za prvi v. i -njast.

[93] U građi sam našao i jedan primjer s osnovom na *b*, Jakobljev, AR, ali s napomenom da se nalazi u dvojice pisaca 18. st. Uz to je pridjev Jakobov i u samom AR obilnije potvrđen.

[94] U AR je zabilježen i kositrn, pa iako se Budmanijevo objašnjenje, da su potvrde nepouzdane, ne može prihvatiti, bar ne u cjelini, a ni djelomično bez posebnih ispitivanja, ipak ga ne stavljam uz srebrn, jer drugih potvrda nema osim dvije iz 16. i 17. st.

526. *-novit.* Samo u čvornovit (V i dr.), silnovit (V i dr., AR »kao stajaći atribut«) i vržnovit (V i dr., ali ga V upućuje na čvornovit, a RK na čvorovit). Mislim da je tu sufiks -(a)n pojačan sufiksom -ovit. Prema navedenim primjerima može se reći da je sufiks -novit neproduktivan.

527. *-njast.* Samo u kitnjast (a možda i u leksičkoj riječi kokornjast, B s. v. metva i metvica). Vjerojatno od kitan sufiksom -jast.

528. *-njav*, v. -av (§ 392).

529. *-nji.* Sufiksom -nji ima više pridjeva izvedenih od priloga za oznaku vremena: današnji, jesenašnji, jutrošnji, ljetošnji, maločašnji : maločas, negdanji : negda (obično negdašnji), nekadanji : nekada (obično nekadašnji), noćašnji, proljetošnji, sadanji : sada (obično sadašnji), sinoćnji (uz sinoćni), tadanji : tada (obično tadašnji), večerašnji, zimušnji. Nekoliko ih je izvedeno od priloga za oznaku mjesta: gornji, stražnji, unutarnji (obično unutrašnji), a rijetki su od ostalih priloga: tobožnji : tobože, višnji : više; suvišnji i zaludnji danas su već prov. ili arh. (obično suvišan, zaludan). Sufiks je dakle živ, ali slabo produktivan, jer je kategorija iscrpena.

530. Nekoliko je pridjeva s tim sufiksom izvedeno i od imenica. Na prvom su mjestu imenice za oznaku vremena: godišnji : godište, jutarnji : jutro (jutrnji AR, D, ali danas već arh.), letnji : leto (ek.; u ijek. je obično ljetni), predvečernji : predvečerje, subotnji (uz subotni), večernji, zimnji (obično zimski), ali ih ima i od ostalih imenica; krajnji (rjeđe krajni), kućnji (obično kućni), međašnji : međaš (i međašni), središnji : središte (i središni), srednji : srijeda, sredina (ali je već leksička riječ), uskršnji : Uskrs (B, D ga upućuju na uskrsni).

531. Iz navedenih se primjera može zaključiti da tvorba od imenica nije obična, jer se javljaju i drugi sufiksi, a koliko se upotrebljava sufiks -nji, on je dobrim dijelom zbog glasovnih razloga, u većini zbog jednačenja po mjestu tvorbe, a djelomično i zbog analogije po vremenskom značenju. Uzmu li se u obzir svi pridjevi imeničke tvorbe, tada se zapaža očita težnja da oni napuste ovaj sufiks. Tako u suvremenom književnom jeziku nisu više obični pridjevi bratnji, jajnji, jetrnji, narodnji, rednji, sobnji, zetnji (tj. zetovski), žitnji; pridjev se maternji u Hrv. rijetko upotrebljava (obično je materinski), a nekoliko je pridjeva suzilo svoju upotrebu samo na posebna značenja ili veze: gospodnji samo u značenju 'božji', npr. dan =, godina = a, molitva = a (AR),[95] kutnji i sudnji samo u vezi kutnji zub, sudnji dan, ali je od prve veze obično ja imenica kutnjak.

532. Način je tvorbe vidljiv iz primjera, to više što je objašnjavan već nekoliko puta, pa se mogu dodati samo dvije napomene. Suglasnik *s* na kraju osnove mijenja se sa š zbog jednačenja po mjestu tvorbe. U pridjevu

[95] Posebnost se toga pridjeva očituje i u redu riječi.

je izvanji : izvan -nnj- dalo -nj- jer se ne može reći da je ovdje sufiks -ji zbog semantičkoga ograničenja toga sufiksa. Uostalom taj pridjev više i ne ide u suvremenu tvorbu, jer ga RK upućuje na spoljašnji, a D na izvanjski.

533. *-njikast.* Bio bi samo u vodnjikast (V i dr.), ali kako je u V zabilježena i imenica vodnjika, to je -njikast samo završetak. ako nema drugih pridjeva. V. -njikav.

534. *-njikav.* Samo u žutnjikav (Koreni, primjer iz NJ. 6, 176). U V (i dr.) zabilježen je i vodnjikav, ali i riječ vodnjika, te je u tome pridjevu -njikav samo završetak. Kako se vodnjikav i danas upotrebljava (= a krv, prev.), a vodnjika se vjerojatno više ne upotrebljava, završetak se -njikav i u ovom pridjevu poistovjećuje sa sufiksom. V. -jikav.

535. *-njiv.* Samo u prašnjiv (=a djetelina, Neispl. 234, =i akti, Vj. 29. 3. 59. 5). Vjerojatno prašan+jiv.

536. *-olast.* Samo u vragolast (analogijom prema đavolast, gdje je đavol+ast) i mrkolast (V i dr., danas možda arh. ili prov.).

537. *-oljast.* U dugoljast (D, Js) i vragoljast (B, D, ali ga oba upućuju na vragolast). Puristička i normativna literatura daje prednost pridjevima duguljast i vragolast.

538. *-oljiv.* Samo u vragoljiv (Kurl. 24, 82, 99, Svil. pap. 113). Dakle, u individualnoj tvorbi. Može biti i sufiksom -iv od potencijalnoga glagola vragoljati ili sufiksom -jiv od vragolisati (D).

539. *-onjav.* Samo u suhonjav.

540. *-orast.* Ovaj sufiks spominje Maretić u Gramatici, a kao primjer navodi samo kaporast i dodaje: »o kokoši ili golubu, koji ima na glavi kao kapu«. P. Budmani u AR kaže da je od kapor koji se izgubio. Završetak -orast dolazi i u pridjevu ćaporast (u V iz zagonetke) i u grahorast (od grahor, zabilježen u AR). Budući da pridjeve kaporast i grahorast dovodimo u vezu s kapa i grah, može se govoriti i o sufiksu -orast, ali je očito da je neproduktivan.

541. *-ov(a)n.* Sa sufiksom -ov(a)n ima više pridjeva (42), ali su među njima rijetki koji se danas češće upotrebljavaju, kao što je bunovan, dremovan (uz dremljiv), masovan, polovan, redovan (pretežno u Srbiji, u Hrv. obično redovit). Značenje mu je opće kvalitativno, a razlozi konglutinaciji kao i u -evan. V. -ovni.

542. *-ovast.* Samo u murgovast (V) i valjkovast (V, B), vjerojatno oba arh. ili prov.

543. *-ovat.* Samo u brzovat (V, samo iz n. pj. mjesto brz), čudnovat, čvornovat (Gluvi b. 38, Koreni, 161, M. Lalić u B. 17. 10. 60) i stolovat (V, RK).

544. *-ovet(a)n.* Samo u bogovetan, ciglovetan, dugovetan i istovetan, koji se obično upotrebljavaju u određenom obliku i zbog afektivnih razloga. Jedino se istovetan upotrebljava i neafektivno. Katkada se javlja i -ovjetan: bogovjetna noć (Um. pr. 66), istovjetan (AR, Belić: Prav.). Budmani u AR misli da je prema razgovijetan. Dr M. S. u NVj, 17 kaže da je to zapravo sufiks -ovitan i nabraja iz AR cjelovitan, darovitan, kišovitan, što je vjerojatno -ovit+an, a kasnije je shvaćeno kao ikavski refleks nekadašnjega *ě*.

545. *-ovljev, -evljev.* Samo u Markovljev (AR, mjesto Markov zbog stiha), bratovljev (običnije bratov), Sabovljev : Sabo[96] (B. 24. 3. 55. 8), sinovljev, zetovljev (T), a –evljev u muževljev (B i više suvremenih potvrda) i puževljev (Vus, 29. 11. 61. 6). Očito je da je sufiks složen od -ov, -ev i -ljev. Razlog je konglutinaciji u sinovljev, muževljev, zetovljev vjerojatno zbog izbjegavanja glasovne podudarnosti u nom. mn. imenice i pridjeva, a bratovljev analogijom prema njima. Primjeri pokazuju da sufiks označuje odnos prema određenom, spomenutom pojedincu, osim puževljev: Poštanska raketa s = om zapregom, ali to je jedini primjer, iz humorističkoga stila.

546. *-ovljī, -evljī.* Pridjevi se sufiksima -ovljī- evljī tvore samo od imenica m. r., i to tako da -ovlji dolazi na osnove s nepalatalnim suglasnikom, a -evlji s palatalnim i glasom *c*: bikovlji (Hrv. b. Mars, 285), čvorkovlji, drozgovlji, kosovlji (sve V i dr.), osovlji (V, RK, T; V osa upućuje na os, m., a os 2 na osovinu), sinovlji (V i dr. i nekoliko suvr. p.), sobovlji (B, RSR, BT), očevlji (AR, arh.), muževlji (V i dr. i nekoliko suvr. p.), puževlji (V i dr.). Sufiks je složen od -ov, -ev i -ji (-lji). Očito je da je konglutinacija nastala zbog glasovnih razloga. Teoretska bi razlika između pridjeva sa -ov, -ev s jedne strane i -ovlji, -evlji s druge bila u tome što se prvi odnose na jednoga određenoga pojedinca, a drugi na svakoga, bilo kojega ili na više njih. Kad su u osnovi imenice za oznaku životinja, razlika se u načelu ne pravi (v. § 166–169). U tri suvremene potvrde za muževlji i sinovlji pridjevi se odnose na određenoga muža i sina.

547. *-ovnī.* Sufiks je -ovnī odnosni sufiks i njime se tvore pridjevi samo od onih imenica kod kojih sufiks -ni nailazi na glasovnu zapreku, a katkada i zbog izrazitijega glasovnoga kostura: bankovni, burzovni, cestovni, čekovni, činovni, duhovni, glasovni, gruntovni, likovni, listovni, mirovni, mostovni (uz mosni), mozgovni, pojmovni, posjedovni, poslovni, rokovni (uz ročni), rodovni (uz rodni), strukovni (uz stručni), svejtovni, vrhovni (uz vršni), zvukovni (uz zvučni). U isto funkciji dolazi i sufiks -eni, pa nekoliko pridjeva ima usporedne likove s oba sufiksa: crkovni (V, Neispl. 414) i crkveni (običnije), pojmovni (običnije) i pojmeni (znanstv.), poslovni (običnije) i posleni, službovni (AR, B, D) i službeni (običnije), smislovni i smisleni (podjednako). Razlozi zbog kojih

[96] -ovljev zbog vjerojatne deklinacije Sabo, Saba, Sabu, dok je u Mirabovljev : Mirabo (Travn. 63) samo -vljev zbog Mirabo, Miraboa).

dolazi sufiks -ovni jednim su dijelom u tome što ispred njega suglasnici ostaju nepromijenjeni, ali su za konačan sud o raspodjeli -eni i -ovni potrebna potanja istraživanja.

548. *-š(a)n.* Taj sufiks spominje Maretić u Gramatici i kao primjere navodi durašan, izmašan, izdašan, podašan, nestašan, ŭmiješan, koturašan. Možemo još dodati i dospešan (RK, T), posvemašan (AR, D), trajašan (RK, D, T) i umješan (D), ali je u svima teško odrediti što je sufiks, a što osnova. Belić u Nauci o građenju, str. 173, kaže za neke od njih da imaju složen sufiks dodavanjem sufiksa -(a)n, ali ne kaže na što. Postanak tih pridjeva nije dovoljno jasan.

549. *-šnjī.* Sufiksom -šnjī izvedeni su pridjevi od priloga za mjesto i vrijeme: negdašnji, odondašnji, prek(o)sutrašnji, spoljašni, sutrašnji, svagdašnji, tamošnji, unutrašnji, vazdašnji.

Sufiks je -šnji odnosni sufiks i označuje odnos prema mjestu ili vremenu izrečenom prilogom u pridjevskoj osnovi. V. -ašnji, -anji, -nji.

550. *-ujskī.* Samo u orlujski, ovnujski, volujski. Od njih su običniji orlovski, ovnovski (ovnećī), volovski, tako da se pridjevi sa -ujski u književnom jeziku upotrebljavaju uglavnom zbog stilskih razloga.

551. *-uljast.* Sufiksom -uljast izvedeni su pridjevi od pridjeva: duguljast, krivuljast, modruljast (= a svjetlost, Neispl. 65, = mračak, ib. 175, = a krv, ib., 335), mrvuljast (= a kosa, M. Lalić u B. 23. 8. 60), sivuljast (AR, RK, = o svijetlo, Neispl. 403), živuljast (= stas. Iverje, 118). Takvi pridjevi imaju deminutivno značenje.[97]

Od imenica je izveden samo vraguljast (B, vjerojatno arh. ili prov.). Pridjev bikuljast (NJ, 8, 274) izveden je od bikulja sufiksom -ast, a možda i šaruljast od šarulja, krivuljast od krivulja.

552. *-uljat.* Samo u duguljat (V i dr.) i trbuljat (= o dete, NJ, 4, 104, M. Lalić u B. 21. 8. 60).

553. *-uljav.* Samo u krivuljav (= i skokovi, Neispl. 235), krutuljav (V i dr.), modruljav (= nos, Iverje, 40), mršuljav (= a zimnica, Kurl. 12, = e zalihe, Neispl. 197, = a hrptenica, Svil. pap. 111), živuljav (= e jeguljice, Neispl. 83, = i odsjaj rijeke, ib. 185, = tok rijeke, ib., 267, = i bokovi, Svil. pap. 55). Rosuljav (AR) vjerojatno od rosulja.

554. *-uljiv.* Samo u krivuljiv (= o jato, Neispl. 57) i plašuljiv (= o titranje glasa, ib., 142), ako nije od nepotvrđenih glagola krivuljiti i plašuljiti.

555. *-unjav.* Samo u bledunjav (RK, T, bljedunjave zvijezde, Neispl. 53, = o stvorenje, Svil. pap. 9, = listić, Ne tuguj, 18), gladunjav (Bio je =, Neispl. 91), hladunjav (= i hodnik, Neispl. 227), plačkunjav (= smiješak, Kurl. 20), slabunjav (RK, B, D, T) i sladunjav (AR, RK, D, T). Značenje mu je deminutivno.

[97] -ulj- u deminutivnom značenju nalazimo i u glagola, npr. smijuljiti se : smijati se.

556. *-uš(a)k.* Samo u ljepušak (AR).

557. *-uš(a)n.* Samo u lagušan (V), ljepušan (AR i dr.), mekušan (AR i dr.) slabušan (AR, = i osjećaj, Neispl. 282), tanušan (V i dr.), temeljušan (= dječarac, Tel. 18. 11. 60. 12), vjetrušan (u nekoj molitvi, V s. v. mora). V. -jušan.

558. *-ušast.* Samo u bjelušast (V i dr.), crnušast (AR, RK), ljepušast (D i nekoliko suvr. p.), mekušast (AR, D), modrušast (Iverje, 39, Um. pr. 19), plavušast (AR, D, možda i od plavuša). Glas *lj* u debeljušast (D) može biti analogijom prema debeljast, debeljkast ili od sufiksa -jušast.

559. *-ušav.* Samo u golušav (AR i dr., = e ruke, Svil. pap. 153) i milušav (= i osjećaj, Neispl. 200, a možda je i sufiksom -av od nepotvrđenoga glagola milušati).

560. *-uškast.* Samo u ljepuškast (V i dr.) i debeljuškast (B i dvije suvr. p.). Glas *lj* u drugom može biti prema debeljast, debeljkast, a i od sufiksa -juškast. Značenje je deminutivno.

MRTVI SUFIKSI

561. *-aj(a)n.* Samo u leksičkoj riječi veličajan.
-(a)l. Svi su pridjevi sa završetkom -(a)l leksičke riječi: nagao, obao, okrugao, rahli (D, reg.), svijetao, topao, utao (B, T, arh.), cigli.
-(a)lj. Samo u divalj[98] i šupalj. Oba su leksičke riječi.
-(a)r. Svi su pridjevi sa završetkom -(a)r leksičke riječi: bistar, dobar, hitar, hrabar, jedar, modar, mokar, mudar, oštar, vedar, žustar, a tako i arh., prov. ili posuđeni badar, bodar, kadar, lotar, štedar.
-(a)v. Samo u leksičkoj riječi mrtav.
-az(a)n. Samo u pridjevima bòjāzan (danas bojažljiv), gòjāzan, ljùbazan i prijazan.
-čast. Samo u arh. ili prov. plavčast i rupčast.
-ečˇ(a)n. Samo u arh. malečan (AR).
-ek. Samo u leksičkoj riječi dalek.
-el. Samo u leksičkim riječima debeo, kiseo, veseo.
-em. Samo u leksičkoj riječi golem.
ickī. Samo u onolicki, tolicki. Može se govoriti o završetku jer je nemoguće odrediti što je osnova, a što sufiks.
-icnī. Samo u kolicni, onolicni, ovolicni, tolicni. Tumačenje kao i za prijašnji.
-ik. Samo u leksičkoj riječi velik.

[98] Obično samo u određenom obliku divlji. B. Janjić u NJ, 3, 48–49 pokazuje da se upotrebljava i divalj. Osim navedenih primjera možemo dodati da je tako i u Bihorcima, str. 55, 81. i 149. Stariji je oblik divijь 'wild, frei wachsend, frei lebend' (SA), kasnije je dalo divlji, što je poslije shvaćeno kao određeni oblik pridjeva divalj.

-j. Sufiks *-j* danas je mrtav jer se stopio s glasovima ispred sebe, a primjenjivao se vrlo rijetko. Sačuvani su samo neki pridjevi, i to u određenim vezama (ali se u većini i one sve rjeđe upotrebljavaju): **banj** 'banov' u Banja Luka; Ivanj dan, Jovanj dan, Nikolj dan, Tr̀punj dan. Po Pravopisu ih treba pisati zajedno (Ivanjdan), a to znači da više i nisu pridjevi. Maretić kaže da je taj sufiks i u pridjeva bređ, loš, rȉđ, ali su danas leksičke riječi, kao krnj, smeđ (stsl. krъnъ, smědъ).

-(j)ur(a)n. Samo u leksičkoj riječi promećuran, promućuran, kojoj je teško odrediti osnovu, a prema tome i sufiks. Najvjerojatnije je od prometati se, promećem se, a *u* u promućuran moglo je nastati asimilacijom, jer je između stražnjojezičnih samoglasnika, a to bi potvrđivao i oblik promoćuran (Vl. 27. 5. 61. 8). Te se promjene vrše toliko lakše što je pridjev leksička riječ (prekinuta je veza s glagolom prometati se).

-men. Samo u čismen, rumen, stamen i usmen.

-ok. Samo u dubok, širok, visok i žestok.

-or. Samo u mator (i vitor, V).

-t(a)k. Samo u leksičkoj riječi bljutak.

-tav. Samo u leksičkim riječima bljutav i mlitav.

-ujī. Samo u voluji (B s. v. jezik), ali je danas obično je volujski ili volovski.

-ūn. Samo u lȁgūn (u V, gdje je označen kao prov.).[99]

V. SUFIKSI ABECEDNIM REDOM

1. Po prvom glasu

-acki	-(a)r	-ec(a)k	-evit	-ikast	-jast
-ač(a)k	-arast	-ec(a)n	-evljev	-ikav	-jaš(a)n
-āč(a)k	-ast	-eč(a)k	-evlji	-in	-jat
-ački	-aš(a)n	-eč(a)n	-evni	-inski	-jav
-aći	-ašnji	-eći	-evski	-injav	-ji
-aćiv	-at	-ećiv	-ežljiv	-inji	-jikav
-ah(a)n	-at(a)n	-ek	-icki	-*inj*ski	-jiv
-aj(a)n	-(a)v	-el	-icni	-ioni	-jur(a)n
-ajiv	-av	-eljast	-ič(a)n	-iš(a)n	-juš(a)n
-(a)k	-av(a)n	-eljav	-ičast	-išav	-karast
-(a)l	-az(a)n	-em	-ičav	-it	-kast
-(a)lj	-ažljiv	-en	-ički	-iv	-kav
-aljiv	-beni	-eni	-ični	-j	-ljan
-(a)n	-cat	-enski	-*ići*	-jah(a)n	-ljast
-an	-cijat	-enji	-ijacit	-jajiv	-ljat
-anski	-cit	-eš(a)n	-iji	-j(a)n	-ljav
-ani	-čast	-ev	-ijski	-jani	-ljev
-anji	-čiv	-ev(a)n	-ik	-jak	-lji

[99] Na kraju posebno zahvaljujem prof. dru Ljudevitu Jonkeu što mi je u radu dao više vrijednih napomena.

-ljičav	-njast	-oljiv	-ovet(a)n	-šnji	-uljiv
-ljikav	-njav	-onjav	-ovit	-t(a)k	-ūn
-ljiv	-nji	-or	-ovljev	-tav	-unjav
-men	-njikast	-orast	-ovlji	-uji	-uš(a)k
-n	-njikav	-ov	-ovni	-ujski	-uš(a)n
-nast	-njiv	-ov(a)n	-ovski	-uljast	-ušast
-nat	-ok	-ovast	-ski	-uljat	-ušav
-ni	-olast	-ovat	-š(a)n	-uljav	-uškast
-novit	-oljast				

2. Po posljednjem glasu

-aći	-eni	-an	-men	-uškast	-njav
-eći	-beni	-(a)n	-in	-olast	-injav
-ići	-ioni	-ec(a)n	-ūn	-ljast	-onjav
-ji	-evni	-eč(a)n	-(a)r	-eljast	-unjav
-iji	-ovni	-ič(a)n	-or	-oljast	-išav
-uji	-nji	-ah(a)n	-at	-uljast	-ušav
-acki	-anji	-jah(a)n	-cat	-nast	-tav
-icki	-enji	-j(a)n	-jat	-njast	-ev
-ački	-inji	-jan	-cijat	-arast	-ljev
-ički	-šnji	-aj(a)n	-ljat	-karast	-evljev
-ski	-ašnji	-ljan	-uljat	-orast	-ovljev
-ijski	-j	-jur(a)n	-nat	-ušast	-iv
-ujski	-(a)k	-š(a)n	-ovat	-ovast	-čiv
-anski	-ec(a)k	-aš(a)n	-it	-(a)v	-aćiv
-enski	-ač(a)k	-jaš(a)n	-cit	-av	-ećiv
-inski	-āč(a)k	-eš(a)n	-ijacit	-ičav	-jiv
-injski	-eč(a)k	-iš(a)n	-evit	-ljičav	-ajiv
-evski	-uš(a)k	-uš(a)n	-ovit	-jav	-jajiv
-ovski	-t(a)k	-juš(a)n	-novit	-kav	-ljiv
-lji	-ek	-at(a)n	-ast	-ikav	-aljiv
-evlji	-ik	-ovet(a)n	-čast	-jikav	-oljiv
-ovlji	-ok	-av(a)n	-ičast	-ljikav	-uljiv
-ni	-n	-ev(a)n	-jast	-njikav	-ažljiv
-ani	-(a)l	-ov(a)n	-kast	-ljav	-ežljiv
-jani	-el	-az(a)n	-ikast	-eljav	-njiv
-icni	-(a)lj	-en	-njikast	-uljav	-ov
-ični	-em				

VI. BROJČANI PODACI

Od 17 730 sakupljenih pridjeva pojedini sufiksi imaju:

4629 -ski – izvan građe je ostao velik broj pridjeva od geografskih naziva, uglavnom imena mjesta, a jedan dio i od imenica drugih kategorija,
1987 -(a)n – među posuđenima ima s tim sufiksom oko 95% pridjeva tako da svih zajedno ima oko 3 000,
1689 -ni – nezapisani su pridjevi uglavnom male čestote ili specijalne upotrebe,
726 -ast – nezabilježeni su uglavnom pridjevi rijetki po upotrebi,
711 -ljiv – izvan građe je ostao vjerojatno veći broj pridjeva s prefiksom *ne*,
613 -ov – izvan građe ima velik broj i sasvim običnih pridjeva,
537 -av – napomena kao za -ast,
474 -in – napomena kao za -ov,
334 -iv – napomena kao za -ljiv,
246 -ev – napomena kao za -ov,

212 –ički
197 –en
165 –ioni
147 –ovit
127 –eni
121 –ji
113 –ovski
111 –it
108 –nji
97 –at
82 –an

76 –jiv
75 –inski
73 –(a)k
62 –ovni
52 –iji
47 –ani
46 –aći
42 –ov(a)n
38 –šnji
35 –evski
33 –kast

30 –nat
29 –ič(a)n
26 –ljev
22 –evit
22 –inji
18 –ah(a)n
18 –ašnji
16 –(a)r
14 –anski
14 –ev(a)n
13 –cat

362 sufiksi sa 10 i manje od 10 pridjeva
1151 posuđeni pridjevi, v. napomenu za –(a)n
836 glagolski pridjevi
358 složeni bez ikakva sufiksa
280 razni prefiksalne i prefiksalno-sufiksalne tvorbe
164 složeni razni
127 jednosložni
224 razni.

VII. KAZALO (INDEKS)

Broj označava paragraf ako nije drugačije označeno.

a) *imena*

Adum, Iva 367
Aitzetmüller, R. *Lit. 34*
Aleksić, Radomir 108(st+ski)
Andrić, Ivo *Lit. 49, 50;* 107(ć+ski), 126, 173, 235, 256, 440
Andrić, Nikola 176
Anić, Vladimir 204, 205
Babić, Vladimir *bilj. 25*
Bajec, Anton *Lit. 1; 59, 88; bilj. 17, 61, 67, 81*
Belić, Aleksandar *Lit. 2–4;* 12, 13, 21, 23, 37, 52, 59, 88, 95, 107(st+ski), 114, 129, 246, 372, 388, 408, 447, 544, 548) *bilj. 5, 9, 11, 54, 74, 88, 92*
Benešić, Julije *Lit. 5; 281*
Bogišić, Valtazar 161
Boranić, Dragutin *Lit. 6;* 90, 94, 107 (ć+ski), 180, 232
Brabec, Ivan *Lit.* 7
Bošković, Radosav 232, 234; *bilj. 87*
Botteri, I. 232
Božić, Mirko *Lit. 51–53;* 107(ć+ski), 179, 391, 415, 423; *bilj. 49, 70*
Brodowska Honowska, Marija *Lit. 8*
Broz, Ivan *Lit. 16*
Budagov, R. A. 30
Budak, Pero 85
Budmani, pero 254, 341, 356, 405, 476, 540, 544; *bilj. 56, 89, 92*
Crnogorac, Kosta 347, 356
Ćopić, Branko *Lit. 54, 55;* 173, 473
Ćorović, Svetozar 179
Ćosić, Dobrica *Lit. 56, 57;* 129, 390(glupav)
Dabac, V. 30
Daničić, Đuro *Lit. 10;* 177, 245. 262 263 (kosni, torni), 390(čitav), *466; bilj. 41*
Dayre, Jean *Lit. 11*
Deanović, Mirko *Lit. 11, 12*
Divković, Matija 24
Držić, Marin 24
Faulkner, William 29
Fink, Nikola 352
Frišćić, Vinko *bilj. 6*
Gaj, Ljudevit 24
Gel'gardt, R. R. 82
Georges, Henrich *Lit. 14*
Georges, Karl *Lit. 14*
Gortan, Veljko 91, 94, 119; *bilj. 6*
Grickat, Irena *bilj. 55*
Gundulić, Ivan 24, 155
Hamm, Josip *bilj. 12*
Hraste, Mate *Lit. 7; bilj. 28, 30*
Iveković, Frano *Lit. 16*
Ivić, Pavle *bilj. 32*
Ivšić, Stjepan 264(rječni), 394 402; *bilj. 44, 91*
Jagić, Vatroslav 250(narodan)
Janjić, B. *bilj. 99*
Jernej, Josip *Lit. 12*
Jespersen, Otto *Lit. 17; bilj. 8, 20*
Jonke, Ljudevit 466; *bilj. 6, 99*
Jordan, L. 82

Jurančić, Janko *Lit. 18*
Jurković, Janko 352
Kačić Miošić, Andrija 24
Kaleb, Vjekoslav 352
Kangrga, Jovan *Lit. 32*
Kanižlić, Antun 24, 402
Karadžić, Vuk Stefanović *Lit. 19;* 24, 169, 240, 245, 251, 262, 309(voden), 390(mlakav), 396, 467; *bilj. 60*
Kavanjin, Jerolim 402
Klaić, Bratoljub *Lit. 20*
Kolar, Slavko 117
Koneski, Blaže *bilj. 58*
Kosor, Josip 352
Kostić, Aleksandar 212; *bilj. 6, 18*
Kostić, Dragutin *bilj. 34*
Krešić, Stjepan 29
Krleža, Miroslav *Lit. 58;* 151, 250(civilan), 352, 380(padavičav)
Lalević, Miodrag 468
Lalić, Mihailo 396, 495, 551, 552
Lalić, Radovan 161
Latković, Vido 161
Leskien, August *Lit. 21;* 59, 88, 246; *bilj. 31*
Mackensen, Lutz 250(statičan)
Mann, Thomas 367; *bilj. 32*
Maretić, Tomo *Lit. 22–24;* 20, 28, 31, 32, 50, 59, 107,(c+ski, ć+ski, đ++ski, z+ski), 109, 113, 116, 117, 119, 126, 127, 133, 151, 155, 179, 212, 213, 215, 223, 224, 245, 246, 296, 345, 366, 381, 388, 390(ništav), 402, 405, 436, 439, 445, 454, 456, 461, 466, 480, 489, 501, 540, 548, 561; *bilj. 5, 6, 12, 28, 74, 92*
Maixner, Rudolf *Lit. 11*
Marinković, Ranko 173
Martić, Grga 29, 415
Matoš, Antun Gustav *Lit. 59, 60;* 24, 365, 367
Mažuranić, Fran 126
Mažuranić, Ivan 24
Meyer-Lübke, Wilhelm *Lit. 25; bilj. 8, 45*
Miklosich, Franz *Lit. 26*
Moskovljević, Miloš 290; *bilj. 28, 30, 54*
Nazor, Vladimir 402
Nehajev, Milutin 380(padavičav)
Nikolić, Berislav *bilj. 39*
Novaković, Stojan 177
Njegoš, Petar Petrović 178, *bilj. 26*
Njegovan, V. 178, 251
Pančić, Josif 347, 356, 366
Pavlinović, Mihovil 356
Pavlović, Milivoj *Lit. 27;* 346–349, 354, 358, 368, 373; *bilj. 6, 9, 69*
Pešikan, Mitar 248
Popović, Ivan (108(st+ski), 450; *bilj. 80*
Porzig, Walter *Lit. 28; bilj. 8*
Potebnja, A. A. 30
Predić, Sv. *bilj. 6, 54*
Putanec, Valentin *bilj. 9*
Reformatski, A. A. 89, 6
Reljković, Matija 24
Ristić, Svetomir *Lit. 31, 32;* 248, 249 250(rosan, stočan, teretan) 251, 260, 304, 310
Rončević, Nikola 32; *bilj. 54*
Rožić, Vatroslav 91, 94, 108(jn+ski), 461; *bilj. 40*
Sadnik, Linda *Lit. 34*
Senc, Stjepan *Lit. 35*
Sijarić, Ćamil *Lit. 61, bilj. 73*
Skok, Petar *Lit. 36;* 33, 90, 107(s+ski, z+ski), 176, 209, 390(ćelav), 445; *bilj. 1, 6, 8, 19, 28, 30, 41, 73, 75*
Stanić, Milija 112
Stevanović, Mihailo *Lit. 38, 39;* 37, 48, 114, 115, 116, 161, 247, 388, 422; *bilj. 5, 8, 41, 72, 74*
Stevović, Igrutin 114–116
Stulli, Joakim 341
Svinarski, Kiril 161
Szlifersztejnowa, Salomea *Lit. 40; bilj. 32*
Šamšalović, Gustav 293
Šanskij, H. M. *Lit. 41; bilj. 8, 9*
Šantić, v. 250(brojan)
Šenoa, August 24, 173, 178, 344, 358, 366, 498
Šetka, J. *bilj. 6*
Šipka, Milan 58, 139
Škaljić, Abdulah *Lit. 42;* 353, 390(ćelav) *bilj. 73*
Šljivić-Šimšić, Biljana *bilj. 42*
Šloser, Josip 362
Šojat, Antun 318, 319; *bilj. 61*
Šovary, Roman 344
Šulek, Bogoslav 250(jezičan), 366, 466
Timofejev, Leonid 161
Tolstoj, Ilja Ilič *Lit. 43*
Trávníček, František *Lit. 44*
Ujević, Tin 8, 173, 442
Ušakov, D. N. i dr. *Lit. 45*
Vasmer, Max *Lit. 46;* 467
Vinaver, Stanislav 363
Vinja, Vojmir 25; *bilj. 14*
Vondrák, Wenzel *Lit. 47;* 25, 59, 88, 405, 461, 467; *bilj. 12, 41, 46, 66*
Vuković, Jovan *bilj. 60,* 72
Vušović, Danilo 108(st+ski), 114, 178; *bilj. 26*
Wüster, Eugen *Lit. 48;* 13; *bilj. 8, 23*
Zlatarić, Dominko 402
Živković, Sreten *Lit. 7*

b) *pojmova*

afektivna uoptreba 85
afiks 4
afiksacija 4
akcenat 31
aktivna posesivnost 32
bliže značenje riječi 30
dalje značenje riječi 30
derivacija 3
desufiksacija 6
dijahronija 12–26
disimilacija na udaljenost 81, 144, 154, 284, 318, 415
distinktivna funkcija 31
dužina odnosnih sufiksa 65
faktor prostora 82
gradivne imenice 41, 178
gradivni pridjevi 32–42, 178, 251–258, 287, 299, 300, 305, 367
individualna tvorba 29, 151, 391
informator 75
istoznačni sufiksi 38–40
izvedena riječ 14
izvođenje 3, 4
jalovi sufiksi 68
jezični osjećaj 13
kalk 8
komparacija pridjeva 35, 49, 240, 257
komplementarni sufiksi 38, 39
kompozicija 3; *bilj. 1*
konverzija 6
kvalitativni pridjevi 32–52 115(i drugdje)
leksička riječ 9, 12, 13,15, 17, 18, 19, 20; *bilj. 9*
leksički minimum 30
materijalni pridjevi 32
motivirana riječ 52
mrtvi sufiksi 23, 67–71 561
mutacija 6, 180; *bilj. 4*
narušavanje sustava 79–85
nastavak 53, 54, 64, 65
nemotivirana riječ 52
nemotivisana reč *bilj. 9*
neodređena deklinacija pridjeva 35, 41, 240, 302; *bilj. 16*
neodređeni oblik pridjeva 35, 41, 240, 241, 256, 257, 302; *bilj. 16, 54*
neplodni sufiksi 68
neproduktivan pridjev 21
neproduktivne riječi 12, 15; *bilj. 9*
neproduktivni sufiksi 67–71
neutralizacija 87, 289, 307, 350, 486
obličnі nastavci 53
odnosni pridjevi 33–52 (i drugdje)
određeni pridjevi 248
određena deklinacija pridjeva 35, 41, 240, 252, 257, 258, 302
određeni oblik pridjeva 35, 41, 240, 252, 257, 258, 261, 262, 302
opisni pridjevi 32
osnova 17, 53–63
osnovna podjela pridjeva 32–52
osnovno značenje 42–52, 116
pakovak 8
pasivna posesivnost 32
plodni sufiksi 68
posesivni pridjevi 32, 115
posesivnost 32, 36
posesivnost u širokom smislu 32
posuđivanje 7
posvojni pridjevi 32
prazna polja 84
prefiks 4
prefiksacija 4
prefiksalna tvorba 4
prefiksalno-sufiksalna tvorba 4
preneseno značenje 42–52, 116, 256, 343–354
preuzimanje 7
pridjevi, 11 83 (i drugdje)
prigodna tvorba 29
prisvojni pridjevi 32, 115
produktivne riječi 12, 13, 15
produktivni sufiksi 67–71
razlikovna mogućnost 310
razlikovna služba 31, 268
razlikovni znak 262, 381
sekundarna mutacija 86, 96, 112, 118, 120, 121, 446, 454, 455
sinhronija 12–26
sinonimni sufiksi, v. istoznačni sufiksi
slaganje 3, 5;*bilj. 1*
složeno sufiksalna tvorba 5
statistički podaci 73, 74, 76–78 (i drugdje)
sufiks 4, 17, 18, 57–71(i drugdje)
sufiksalna tvorba 4, 5, 31
supstrakcija 6
sustav 77–85
terminološka upotreba 30
unutrašnja tvorba 6
usamljena riječ 21; *bilj. 9*
usporedni pridjevi 77, 89, 4
završetak 23, 55, 66
značenje vrste 37, 114
živi sufiksi 67, 61

c) *sufiksa*

-acki 451
-ač(a)k 452
-āč(a)k 453
-ačkī 454
-aćī 455
-aćiv 456
-ah(a)n 457
-aj(a)n 561
-ajiv 458
-(a)k 35, 459; *bilj. 16*
-(a)l 561
-alan 9
-(a)lj 12, 561
-aljiv 460
-(a)n 5, 33, 35, 43, 59, 64, 65, 181–225, 239–268, 290, 291, 299, 300, 305, 308, 309, 311, 354, 406, 409, 410, 467, 468, 469, 486, 490, 507, 548; *bilj. 47, 57, 85*
-an 33, 35, 43, 206, 248, 295–304, 308, 309, 311, 367
-anī 33, 35, 43, 248, 260, 295–304, 308, 309, 311
-anskī 90, 437, 461
-anjī 462
-arski 62
-(a)r 12, 561
-arast 463
-ast 30, 31, 35, 47, 58, 59, 64, 74, 325–373, 380, 381, 402, 551;*bilj. 16, 92*
-aš(a)n 464
-ašnjī 465
-at 31, 35, 196, 355–361, 393–406, 408–411, 507; *bilj. 16*
-at(a)n 215, 466–468
-(a)v 561
-av 31, 35, 58, 59, 198, 341–354, 374–392, 401, 418, 459, 499; *bilj. 16, 72, 75*
-av(a)n 469
-az(a)n 561
-ažljiv 470
-benī 471
-cat 472, 474
-cijat 473
-cit 474
-čast 70, 561
-čiv 475
-ec(a)k 476
-ec(a)n 477
-eč(a)k 478
-eč(a)n 561
-ećī 479
-ećiv 480
-ek 561
-el 561
-eljast 481
-eljav 482
-em 561
-en 32, 33, 35, 43, 178, 207, 248, 298, 299, 305, 308–311, 367, 524
-enī 33, 35, 39, 43, 248, 260, 298, 306–311, 483, 547
-enskī 483
-enjī 484
-eš(a)n 485
-ev 35, 38, 41, 44, 80, 127, 133, 139–180, 241, 421, 545, 546; *bilj. 16*
-ev(a)n 43, 486, 488
-evit 194, 382, 415–418, 507
-evljev 545
-evljī 546
-evnī 43, 488
-evskī 431–444
-ežljiv 489
-ickī 561
-icnī 561
-ič(a)n 490, 491
-ičav 493
-ičkī 24, 445–447
-ičnī 494
-ići 495
-ijacit 496
-ijī 40, 421, 424–426
-ik 561
-ikast 498
-ikav 499
-in 35, 38, 41, 44, 80, 127, 139–180, 421; *bilj. 16, 40*
-inskī 62, 427–431
-injav 500
-injī 242, 501
-injskī 502
-iōnī 9, 448–450
-iš(a)n 503
-išav 504
-it 200, 505–507
-iv 35, 40, 201, 218–222, 241, 312–324, 382, 456, 459, 480, 538; *bilj. 16, 63*
-ivan 9
-j 12, 561
-jah(a)n 457
-jajiv 458
-j(a)n 509
-jan 296 300
-janī 296, 301–303
-jast 59, 61, 328; bilj. 92
-jaš(a)n 464
-jat 394
-jav 59, 199, 376, 384, 386, 392, 500
-jev 58, 139
-jī 35, 38, 40, 44, 47, 80, 131, 161, 166–168, 242, 419–424, 426, 501, 546;*bilj. 54*
-jikav 511

-jiv 312–324, 535, 538
-jur(a)n 561; *bilj 62*
-juš(a)n 512
-jušast 558
-juškast 560
-k 12
-karast 513
-kast 35, 368, 369, 514; *bilj. 16*
-kav 515
-ljan 516
-ljast 517
-ljat 518
-ljav 519
-ljev 38, 520
-ljī 420, 546
-ljičav 522
-ljikav 523
-ljiv 35, 40, 201–205, 218–222, 312–324, 459, 489; *bilj. 16, 62, 63*
-men 561
-n 20, 64, 65, 191, 524
-nast 525
-nat 35, 197, 407–414; *bilj. 16*
-nī 33, 35, 38, 39, 43, 64, 65, 77, 135–137, 162, 178, 205, 211, 212, 226–294, 299, 308, 309, 311, 547; *bilj. 54, 57, 58, 85*
-novit 526
-njast 527
-njav 199, 392
-njī 35, 38, 242, 529–532; *bilj. 54*
-njikast 533
-njikav 534
-njiv 535
-ok 561
-olast 536,
-oljast 537
-oljiv 538
-onjav 539
-or 561
-orast 540
-ov 17, 35, 38, 41, 44, 80, 127, 133, 139–180, 241, 421, 520, 545, 546; *bilj. 16*
-ov(a)n 43, 541
-ovast 542
-ovat 543
-ovet(a)n 544
-ovit 194, 362–365, 382, 403, 415–418, 507, 526
-ovljev 545
-ovljī 80, 546
-ovnī 43, 547
-ovskī 62, 80, 431–444
-sk– 64
-skī 35, 37, 38, 41, 44, 62, 77, 80, 90–138, 161, 162, 178, 180, 212, 239, 251, 269–289, 367, 421, 422, 428, 437, 438, 444, 447, 449, 461, 502; *bilj. 42, 54, 58*
-stvenī 63
-š(a)n 548
-šnjī 35, 462, 465, 549
-t 20
-t(a)k 561
-t(a)n 215, 466
-tav 561
-uji 561
-ujskī 80, 550
-uljast 551
-uljat 552
-uljav 553
-uljiv 554
-ūn 561
-unjav 555
-ur(a)n 561
-uš(a)k 556
-uš(a)n 557
-ušast 558
-ušav 559
-uškast 560
-v 20
-ven 63
-ь l, 12, 20
-ьji l, 20
-ьnъ 41, 240, 241, 245
-ьsknъ 60

Zagreb, 18. siječnja 1962.

SADRŽAJ

(Broj označava paragraf)

I. LITERATURA

II. SKRAĆENICE I ZNAKOVI

III. OPĆI DIO . . . . . 1— 89

1. Potreba ovakva rada 1
2. Određenje područja . . . . . 2— 31
   a) Sufiksalna tvorba i njezine granice . . . . . 3— 10
   b) Sadržaj riječi pridjevi 11
   c) Razgraničenje sinhronije i dijahronije . . . . . 12— 26
   d) O poredbenim istraživanjima 27
   e) O dijalektalnim pojavama 28
   f) Individualna tvorba 29
   g) Terminološka upotreba 30
   h) Akcenat 31
3. Osnovna podjela pridjeva . . . . . 32— 52
   a) Termini osnovne podjele 32
   b) Obilježja pojedinih skupina . . . . . 33— 41
   c) Osnovno i preneseno značenje . . . . . 42— 52
4. Osnova . . . . . 53— 56
5. Sufiks i osnova . . . . . 57— 63
6. Sufiks i nastavak . . . . . 64— 65
7. Sufiks i završetak 66
8. Živi i mrtvi sufiksi . . . . . 67— 71
9. Građa . . . . . 72— 75
10. Statistički podaci i sustav . . . . . 76— 78
11. Narušavanje sustava . . . . . 79— 85
12. Sekundarna mutacija 86
13. Neutralizacija 87
14. Obrazloženje načina obrade 88
15. Ostale napomene 89

IV. SUFIKSI POJEDINAČNO . . . . . 90—561

1. –skī . . . . . 90—138
   A. Tvorba od imenica . . . . . 90—137
      a) Način tvorbe . . . . . 90—108
      b) Posebnosti u tvorbi . . . . . 109—111
      c) Dužina sloga –ni– u završetku –nički 112
      d) Značenje . . . . . 113—137
   B. Tvorba od ostalih osnova 138

2. –ov, –ev, –in . . . . . 139—180
   A. Raspodjela sufiksa . . . . . 139—151
   B. Glasovne promjene . . . . . 152—156
   C. Značenje . . . . . 157—180
      a) U tvorbi od osobnih imenica . . . . . 158—161
      b) U tvorbi od imenica za oznaku biljaka . . . . . 162—165
      c) U tvorbi od imenica za oznaku životinja . . . . . 166—169
      d) U tvorbi od imenica za neživo . . . . . 170—180

3. –(a)n . . . . . 181—225
A. Tvorba od imenica . . . . . 182—212
a) Način tvorbe . . . . . 182—191
b) Značenje . . . . . 192—210
c) Kategorijsko ograničenje 211
d) –(a)n : –ski 212
B. Tvorba od glagola . . . . . 213—222
a) Način tvorbe . . . . . 213—216
b) Značenje 217
c) –(a)n : –(lj)iv . . . . . 218—222
C. Tvorba od pridjeva 223
D. Tvorba od priloga 224
E. Tvorba od prijedloga 225

4. –nī . . . . . 226—294
A. Tvorba od imenica . . . . . 227—289
a) Način tvorbe . . . . . 227—238
b) Značenje 239
c) –ni : –(a)n . . . . . 240—268
d) –ni : –ski . . . . . 269—289
B. Tvorba od glagola . . . . . 290—293
C. Tvorba od priloga 294

5. –an, –anī . . . . . 295—304

6. –en 305

7. –enī . . . . . 306—311

8. –ljiv, –iv, –jiv . . . . . 312—324
A. Tvorba od glagola . . . . . 313—322
a) Način tvorbe i raspodjela sufiksa . . . . . 313—318
b) Značenje . . . . . 319—322
B. Tvorba od imenica . . . . . 323—324

9. –ast . . . . . 325—373
A. Tvorba od imenica . . . . . 326—367
a) Način tvorbe . . . . . 326—328
b) Značenje . . . . . 329—340
c) –ast : –av . . . . . 341—354
d) –ast : –at . . . . . 355—361
e) –ast : –ovit . . . . . 362—365
f) –ast : –lik 366
g) –ast : –an, –en, –ski 367
B. Tvorba od pridjeva . . . . . 368—372
C. Tvorba od glagola 373

10. –av . . . . . 374—392
A. Tvorba od imenica . . . . . 375—382
a) Način tvorbe . . . . . 375—376
b) Značenje . . . . . 377—379
c) –av : –ast . . . . . 380—381
d) Odnos prema ostalim sufiksima 382
B. Tvorba od glagola . . . . . 383—387
C. Tvorba od ostalih osnova . . . . . 388—392

11. –at . . . . . 393—406
A. Tvorba od imenica . . . . . 394—404
a) Način tvorbe 394
b) Značenje . . . . . 395—400
c) –at : –av 401
d) –at : –ast 402
e) –at : –ovit . . . . . 403—404

B. Tvorba od glagola 405
C. Tvorba od pridjeva 406
12. –nat . . . . . 407—414
13. –ovit, –evit . . . . . 415—418
14. –jī . . . . . 419—423
15. –ijī . . . . . 424—426
16. –inskī . . . . . 427—431
17. –ovskī, –evskī . . . . . 342—444
18. –ičkī . . . . . 445—447
19. –iōnī . . . . . 448—450
20. Ostali živi sufiksi . . . . . 451—560
21. Mrtvi sufiksi 561

V. SUFIKSI ABECEDNIM REDOM

VI. BROJČANI PODACI
1. Po prvom glasu
2. Po posljednjem glasu

VII. KAZALO (Indeks): a) imena
b) pojmova
c) sufiksa

VIII. SADRŽAJ

MARKO KOSOR

DVA TROJEZIČNA RJEČNIKA NEPOZNATOG AUKTORA IZ 18. STOLJEĆA

1. PRILIKE I VRIJEME POSTANKA TROJEZIČNIH RJEČNIKA

U drugoj polovici 18. i na početku 19. stoljeća političke, društvene i ekonomske su prilike u Imotskoj krajini i u Makarskom primorju, kao i u čitavoj ondašnjoj Dalmaciji, bile vrlo nepovoljne za kulturno i prosvjetno uzdizanje njihova stanovništva.

Pošto je Makarsko primorje od 1452. godine više puta mijenjalo turško i mletačko gospodstvo, Karlovačkim mirom (1699) *de jure* i *de facto* pripalo je Veneciji i u njezinoj vlasti ostalo do propasti Venecije (1797). Imotska je krajina došla pod Veneciju nešto kasnije (1717) pošto je preko dva stoljeća neprekidno stenjala pod turskom vlašću (1493–1717).[1] Od Makarskog primorja i Imotske krajine Venecija je stvorila dva okruga sa sjedištem u Makarskoj i u Imotskome. Na čelu je svakog okruga bio providur, koji je u svojim rukama imao svu civilnu, sudbenu i vojničku vlast. U financijskim poslovima pomagao mu je *camerlengo*, a u sudbenim *cancelliere*, svaki sa izvjesnim brojem činovnika. Vojnu je vlast providur vršio neposredno samo u mjestu svoga boravka, a izvan njega preko *colonella* i drugih časnika. Vojsku su sačinjavali serežani ili žandari i seljačka milicija ili panduri.[2]

Poslije Požarevačkog mira (1718) stanovništvo je u čitavoj Mletačkoj Dalmaciji živjelo relativno mirno gotovo do potkraj stoljeća, jer između Turske i Venecije u to doba nije bilo značajnijih sukoba i okršaja. Ipak, po svjedočanstvu suvremenika, naši su ljudi i dalje »žalost pili«, jer je Dalmacija bila »puna svake rđe«.[3] Škrta zemlja, koju su obrađivali nemarno i primitivno, rijetko im je davala potrebna sredstva za život. Česte suše i druge vremenske nepogode povećavale su siromaštvo i dono-

[1] Ante Ujević, *Imotska krajina*, Split 1953, str. 70–72. – Ante Ujević, *Imotski*, prilog poznavanju uloge naselja, *Geografski glasnik*, Zagreb 1956, str. 73–74.

[2] Jakša Ravlić, *Makarska i njeno primorje*, Split 1934, str. 131. – A. Ujević, *Imotska krajina*, str. 96–98.

[3] Fra F. Grabovac, *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*, SPH, knjiga XXX, Zagreb 1951, str. 198. i 206.

sile glad. Gladne su se godine redale jedna za drugom. Vrlo je potresno što pripovijeda franjevački kroničar o. Nikola Gojak o patnjama težaka i čobana za vrijeme gladnih godina.[4] Jedna od najgorih i najgladnijih godina za njegova života bila je godina 1740. Te godine »mnogi od glada pomriše i po školji, i po Primorju, i za planinom« jer se nije moglo naći žita »ni po moru ni kopnu«. Isto tako i godine 1758, kako veli o. Gojak, od glada »umri veće čeljadi, navlastito oko Vrgorca«. Čak su se po putovima susretali ljudi »koji su od gladi umrli«. Godine 1740. od prosjaka čovjek nije mogao »očiju otvoriti«, a 1754. prosjaci navališe u tolikom broju u Primorje da za nedjelju dana pokradoše sve zelje, kojega je bilo dosta. Gladne su godine bile česte i u drugoj polovici 18. stoljeća (1764, 1766, 1772, 1779, 1782). Kao pratilice glada pojavljivale su se tada zarazne bolesti, pa je nekih godina, kao 1731, 1741, 1764. i 1782, bio pravi pomor pučanstva.[5]

Zbog pomanjkanja paše još je gore stradavalo blago. Tako, prema riječima o. Gojaka, godine 1740. zima »ne ostavi od marve toliko velike koliko od male nigdi ništa«. I drugih je godina blago krepavalo od gladi i zaraznih bolesti, a i ljudi su ga smicali da se bar nekako održe na životu. Zbog nerodice i glada nastali su razni društveni poroci kao krađe, ubojstva, hajdučtvo.[6] Trgovci su iskorištavali prilike i »svakim zlom i kamatom navalili« na narod. Dizali su cijene žitu, pozajmljivali novac uz velike kamate, a ispod cijene kupovali seljačku robu i blago. U narodu je zavladalo svako zlo, »a gospoda ne karaju, negoli uzimlju jaspre i puštaju da se zlo čini«, piše s ogorčenjem o. Gojak.[7]

Mletačke vlasti nisu ni prstom makle da ublaže bijedu pučanstva i da se pobrinu za sigurnost njihovih života i imovine. One su čak 1739. izdale naredbu »da se ne može nikakva trgovina kupiti ni prodati izvan štata«.[8] Za providure i druge činovnike postavljali su se ljudi uglavnom opaki, nehumani, puni interesa i neznalice. Glavna im je bila briga kako da se obogate na račun puka. U tu svrhu nameću mu nezakonite desetine, travarine i druge teške poreze.[9] Prema riječima P. Nobilija, kad kad bi koji general odilazio s dužnosti, žalio je što je »jadne podanike samo odro, a da nije imao vremena da im proždere i kosti«.[10] Činovnici su često bili slični »čoporu gladnih vukova koji svom snagom nastoje

[4] Fra Nikola Gojak (1680–1772), franjevac, za svog dugog boravka u Makarskoj u svojoj rukopisnoj *Kronici* zabilježio je glavne događaje koji su se dogodili u Makarskom primorju i drugdje po Dalmaciji između 1715. i 1772. godine. Kroniku, koja je pisana bosančicom i obuhvata 156 strana velikog formata, u novije je vrijeme transkribirao na latinicu o. A. Bešlić. Iz njegove latiničke transkripcije uzeo sam podatke za ovu radnju.

[5] Gojak, *Kronika*, str. 116, 124, 135. – Gašpar Bujas, *Makarski ljetopis od god. 1773. do 1794*, Starine, knj. 47, Zagreb 1957, str. 338. – A. Ujević, o. c., str. 94. i 100.

[6] A. Ujević, o. c., str. 100, 102–103. – Gojak, o. c., str. 36, 39, 45, 47. – G. Bujas, o. c., str. 293–296. et passim.

[7] Gojak, o. c., str. 43.

[8] Gojak, o. c., str. 37.

[9] Gojak, o. c., str. 67. i 69. – Ujević, o. c., str. 98–99.

[10] M. Novak, *Generalni providuri Dalmacije i Albanije u XVIII. stoljeću*, Radovi instituta JAZU u Zadru, 4–5, Zagreb 1959, str. 350.

da se nasite krvlju jadnih podanika«.[11] Zagorci su blijedjeli od straha kad bi čuli da dolazi kancelar, jer se događalo da bi u isto vrijeme plakali za ubijenim rođakom i »za imanjem koje proždire onaj koji bi ga trebao braniti«.[12]

Godine 1751, pripovijeda o. Gojak, dužd je poslao u Dalmaciju tri inkvizitora da je »šulevaju del suo misero e deplorabile stato«. Ali njihova »pomoć zamalo dura, zašto se vrgoše na toliki interes za činiti jaspre, toliko oni koliko svi ministri«. Tako »porobiše svu Dalmaciju, navlastito krajinu kotarsku i šibenišku«. Nekim »siromaškom uzeše sve zemlje, vinograde, podvornice, vrtle i dadoše onim koji im podaše jaspri. I stoga se mnoge krvi dogodiše, i mnogi pod cesara pobigoše«.[13] Gospoda i trgovci su trgovali »na ta način da samu đeneralu daju decimari po šest iljada i šest stotina cekina«. I zaključuje o. Gojak: »Dakle procini kako će siromašno živiti povera Dalmazia, altro non ti resta che puro nome di Dalmazia!«[14]

Venecija se nije nimalo brinula ni za školstvo kao ni za bilo koji oblik kulturnog života u Dalmaciji. Ona je čak nemilosrdno uništila hrvatske narodne spomenike. Dala je skinuti ili izbrisati razne grbove i natpise i pročistiti sve dalmatinske arhive.[15] Službeni je jezik bio talijanski. Na njemu su se vodili i autonomni poslovi pojedinih komuna, jer je država »htjela imati kontrolu nad njihovim radom«.[16] Po selima i gradovima svatko je govorio hrvatski osim nešto talijanskih doseljenika po gradovima. No i oni su znali hrvatski. U Imotskoj krajini i u Makarskom primorju postojale su samo samostanske škole, koje su mogli pohađati i dječaci koji nisu mislili postati franjevci.[17]

Kad je Venecija godine 1797. bila zauvijek pokopana i Austrija okupirala Dalmaciju, stanovništvo je Makarskog primorja i Imotske krajine preko svojih delegata zatražilo da se Dalmacija priključi banskoj Hrvatskoj. Tu »nezgodnu želju Dalmatinaca« Austrija je nastojala ugušiti talijanskim jezikom preko ureda i javnih škola koje je bila otvorila u Makarskoj i u Imotskome.[18] Kad je 1806. austrijsku okupaciju zamijenila francuska, narod se neprijateljski držao prema mrskim »jakobincima«. Svako narodno povjerenje Francuzi izgubiše kad su svojim zakonima krenuli u narodnu tradiciju i kad su počeli narod tjerati na prisilne radove i prisilno ga novačiti. Da izbjegnu novačenju, mnogi Imoćani ostaviše rodni kraj i pobjegoše u Bosnu. U Primorju narod surađuje s Rusima. Poslije Schönbrunnskog mira (1809) Francuzi su od Makarskog

[11] Ib., str. 359.

[12] Grga Novak, *Dalmacija godine 1775/6. gledana očima jednog suvremenika*, Starine, knjiga 49, Zagreb 1959, str. 12.

[13] Gojak, o. c., str. 74. – Isp. i M. Novak, o. c., str. 363–364. i G. Novak, *Prošlost Dalmacije, dio II*, Zagreb 1944, str. 237–238.

[14] O. c., str. 52.

[15] G. Novak, *Starine*, knjiga 49, str. 18–19.

[16] G. Novak, *Prošlost Dalmacije*, II, str. 320–321.

[17] A. Ujević, o. c., str. 99–100. – J. Ravlić, o. c., str. 181. – Š. Urlić, *Crtice iz dalmatinskog školstva*, Zadar 1919, str. 40.

[18] Š. Urlić, o. c., str. 80. – J. Ravlić, o. c., str. 134. i 140.

primorja i Imotske krajine organizirali makarsko okružje i počeli ga s ostalim okružjima uzdizati kulturno i ekonomski. Unapređivali su poljodjelstvo i stočarstvo. Promicali su trgovinu i gradili ceste. U Imotskom su otvorili mušku osnovnu i obrtnu školu.[19] U Makarskoj su otvorili uz mušku još i žensku osnovnu školu i gimnaziju.[20] U svim tim školama učio se talijanski jezik, koji je do 1810. bio i nastavni jezik u svim srednjim školama u Dalmaciji.[21]

U takvim je političkim, društvenim, ekonomskim i kulturnim prilikama živio i napisao svoje rječnike auktor trojezičnih rječnika, *latinsko-talijansko-hrvatskog* i *talijansko-latinsko-hrvatskog*,[22] koji se čuvaju u arhivu franjevačkog samostana u Imotskome. U svojoj književničkoj skromnosti nije se nigdje u rječnicima potpisao niti je označio kad je rječnike sastavio. Rječnici, kako su se sačuvali, ne nose ni naslova. Prema tome, može se samo nagađati kad su napisani i tko im je auktor. Tekst je obaju rječnika s obje strane obložen starim i istrošenim papirima koji su ispisani latinicom i bosančicom i imaju različan sadržaj. Na četvrtom omotnom listu latinsko-talijansko-hrvatskog rječnika nalazi se kratka talijanska bilješka koja se može samo djelomično odgonetati: »... di Zagoz con compagni ... (c)on cavalli trenta ... Almissa.« Na petom omotnom listu značajna je hrvatska bilješka: »U Brelim na 1833. Nota od oni, koi nisu platili običajnu remetariju.« Slična se bilješka nalazi na strani 194: »U Brelim na 1833. Nota od oni, koi nisu platili običajnu remetariju Marku Kristiću i Bariši Tomašu, koi svagdano služe parokialu crkvu S. Stipana: 1. Ivan Ribičić, vina oka 661.« Jedanaest godina kasnije isti je Marko Kristić napisao na strani 230: »U ime Isusovo. Amen. U Brelim na 16. marča 1844. Ja Marko Kristić bi svidok ovomu pismu i vidi, di ta i ta učini križ svojom vlastitom rukom. Marko Kristić.« Zatim dolazi crta, a ispod crte: »Ja Marko Kristić u Brelim na 16. marča.« Marko se na tri mjesta potpisao i u talijansko-latinsko-hrvatskom rječniku. Na strani 86.: »Brela, na 5. travnja 1832«, na strani 212: »Ja Marko Kristić iz sela ... Ja Marco mnogopoštovanomu« i na strani 214: »U ime Isusovo. Amen. U Brelim na 6. travnja 1832.« Najstarija Markova bilješka potječe iz 1827. godine: »Brela na 9. otombra 1827.« i nalazi se neposredno ispred teksta latinsko-talijansko-hrvatskog rječnika.

Markov rukopis i crnilo kojim je pisao svoje bilješke posve se razlikuju od rukopisa i crnila kojim su pisani rječnici. To je očiti dokaz da Marko nije njihov auktor, pogotovu kad se zna iz drugih vrela da Marko kao seljak nije mogao poznavati talijanski i latinski jezik tako da bi mogao sastavljati trojezične rječnike. S druge opet strane, svi su datumi na papirima kojima su obloženi tekstovi rječnika iz 18. stoljeća. Tako

[19] A. Ujević, o. c., str. 116–120. – G. Novak, *Prošlost Dalmacije*, II, str. 298–302.
[20] J. Ravlić, o. c., str. 182, 184–185.
[21] Š. Urlić, o. c., str. 100. – A. Ujević, o. c., str. 120.
[22] Pisac naziva svoj jezik »rvatskim« (219), sebe »Rvatom, Dalmatinom« (Schiavone, 520), a svoju zemlju »zemlja Rrvatska iliti slovinska« (Schiavonia, lat. Illyricum, 520).

latinsko-talijansko-hrvatski rječnik sa stražnje strane ima tekst oporuke neke mlade žene datiran 29. lipnja 1745.[23] U rukopisnom kršćanskom nauku, koji pripada istom piscu, susrećemo se još ovi datumi: 2. VII 1704, 6. I 1754, 4. V 1765. i 29. VI 1768. Svi ti podaci svjedoče da je anonimni auktor tih rukopisa živio i radio u 18. stoljeću.

Kod potomaka Marka Kristića u Brelima sačuvala se originalna oporuka koju je »vlastitom rukom« napisao sam Marko 28. X 1863. Iz sudbenog rješenja suda u Makarskoj od 23. VII 1869. razabira se da je Marko umro 17. XII 1867. u Brelima.[24] Njegova je oporuka važna jer se u njoj spominje Markov »did« don Marko Kristić i njegova oporuka koja je sastavljena 29. III 1810. Prema toj oporuci don Marko je tada bio »kurat od Brela«. Bio je rodom iz »Zagozda«, a ocu mu je bilo ime Mijo. Imao je tri brata: Grgura, Stjepana i Ivana, od kojih je Stjepan bio već umro. Iza sebe je ostavio sina Miju, koji je kao oženjen čovjek imao dvoje djece: Marka i Martu. Don Marko je držao kod sebe sinovca Miju i oporučno ostavio njemu i njegovoj djeci svu svoju imovinu u Brelima. Breljanskim je župnikom postao na početku 19. stoljeća.[25] Gdje je bio neposredno prije toga, ne zna se. Godine 1788. bio je župnik u Kokorićima kod Vrgorca.[26] Prema predaji koja se sačuvala kod Kristića u Zagvozdu i u Brelima, don Marko je bio župnikom samo u Dusini (Kokorićima) i u Brelima, gdje je umro 21. travnja nepoznate godine. Tu je i ukopan kao i njegov sinovac Mijo i Mijin sin Marko.[27]

U oporuci don Marko spominje svoje knjige, neke izrijekom, a neke općenito: »Od moji libara bravijar, Kačić i Ritual ostavlja(m) u kuću do deset godina. I libar od blagosova. Ako bi se koji učinio misnik, neka uzme i spominje od moje duše. A ostale libre ostavlja(m) sve za dušu.« Medu ovim posljednjim »librima« bez ikakve sumnje nalazili su se i njegovi rukopisni rječnici i rukopisni kršćanski nauk. Njih je netko od don Markovih baštinika, Mijo, Marko ili Markov sin Ante, poklonio ili uz neku odštetu prodao nekom fratru ili svećeniku, a ovaj ih poklonio arhivu franjevačkog samostana u Imotskome, gdje se sada nalaze.

Drugo je pitanje je li rječnike don Marko i napisao, jer on ih je mogao dobiti od kojega drugog svećenika. Najveća je poteškoća u rješavanju toga pitanja u tome što se nije sačuvao ni jedan don Markov

[23] Oporuka je pisana: »U Zagvozdu, u kući Katušića na 29. miseca lipnja god. Gos. 1745. Ovomu pismu svidoci Grgur Brnaković i ja Lovre Brzičić, koji ovo pišem virno i pravedno, kako čujem od usta njezini.« Prema pismenom saopćenju don Marka Perice, aktivnog župnika u Zagvozdu, od 4. XII 1958, »u Zagvozdu postoje prezimena: Katušić, Brnas i Brzica«.

[24] Oba sam originalna dokumenta imao u rukama i dozvolom Viktora Kristića prepisao ih za svoju upotrebu.

[25] Sačuvala se potvrda Ilije Mrnjavca iz Brela kojom on izjavljuje da mu je don Marko pozajmio deset talira 4. studenoga 1801. Na žalost, potvrda se nije sačuvala u originalu, nego u prijepisu Marka Kristića, što se razabira iz rukopisa.

[26] *Župnici*, br. 45, XLVII. Arhiv Makarske biskupije, Posebni ormar u arhivu Splitske biskupije u Splitu.

[27] Podatke iz Zagvozda dugujem vlč. don M. Perici, a one iz Brela svom učeniku N. Diviću.

autograf. Njegovu oporuku napisao je »Dn. Ivan Ribičić, rečeni Medić, kapelan« na molbu »rečenoga Gosña Dn. Marka«, a ne on, vjerojatno jer zbog bolesti ili slabosti nije mogao pisati. Kod Kristića u Zagvozdu postoji predaja da je prije don Marka bio od njihova roda svećenik nepoznata imena. Po svoj prilici bilo mu je ime don Stjepan. Još i danas na nj podsjećaju nazivi »popova soba« i »popova kamenica«.[28] Prema tome, mogao bi i don Stjepan biti auktor rječnika.

No vodeni znakovi na papiru svjedoče da je papir izišao iz tvornice u drugoj polovici 18. stoljeća, i to u njegovu zadnjem kvartalu. Stil slova i način njihova oblikovanja odgovaraju stilu i načinu pisanja druge polovice 18. stoljeća.[29] U rječnicima se nalaze riječi kao: *princip* (duca, 277), *cekin, dukat* zlatni (ducato, 277), *galija* (galea, 314), *galijaca* (galeazza, 314), *Mlečanin* (Veneziano, 606), *guvernatur* (satrapes, 654), *kančelir* (scrivano, 526) itd., koje podsjećaju na mletačku vlast u Dalmaciji. Iz toga se može zaključiti da su rječnici bili napisani prije propasti Venecije, pogotovu kad se druge države i nazivi njihovih predstavnika uopće ne spominju. Sve nas to upućuje na zaključak da je don Marko Kristić auktor rječnika i da ih je napisao u posljednjem kvartalu 18. stoljeća kao podanik Republike sv. Marka.

2. IZVANJSKI OPIS I KOMPOZICIJA RJEČNIKA

1. *Latinsko-talijansko-hrvatski rječnik* džepnog je formata i veličine 13 × 10 cm. Čvrsto je uvezan. Omot mu je od jagnjeće kože i djelomično osakaćen u dužini rukopisa. Sačuvani dio pokriva hrbat i oko trećinu prve i posljednje strane. Na mjestima su ga oštetili moljci. Između njega i rječničkog gradiva s obje se strane nalazi više starih papira, koji su nekoć bili prišiveni špagom za vanjski omot. Rječnik nema nikakva natpisa ni na izvanjskoj strani omota ni unutra ispred teksta. Rukopis nije bio ni numeriran prije nego sam ga dobio u ruke. Rječničko blago obuhvaća 722 strane od kojih: slovo A 1–58, slovo B ili, kako piše auktor, »slouo Buk« 58–64, »slouo Ce« 64–130, »D litera muta« 131–169, »E litera vocalis« 170–194, »F litera« 195–229, »G litera« 231–243, »H littera« 244–262, »I litera« 263–322, »L litera« 323–351, »M litera« 352–403, »N litera« 404–427, »O litera« 428–463, »P litera« 464–583, »Q litera« 584–593, »R litera« 594–639, »S litera« 641–684, »T littera« 685–703, »V littera« 706–722. Kako se razabira iz navedenih naslova, pisac se za pojedina slova služi hrvatskim i latinskim nazivima, a u jednom slučaju i staroslavenskim. Kod toga piše obično nepravilno riječ »littera«. Neke su od numeriranih strana prazne, kao: 594, 640, 704. i 705. Između strane 696. i 697. iskinuta su četiri lista, zbog čega je i

[28] Tako don M. Perica u spomenutom pismu od 4. XII 1958.

[29] To je mišljenje i dra V. Mošina, koji je imao rječnike u rukama i pregledao više vodenih znakova na papiru.

tekst slova T oštećen: na strani 696. posljednja je riječ »titulus«, a na strani 697. prva »*truciditas*«. Slovo V obrađeno je samo do riječi *vig'lanter*. Slova X i Z nisu obrađivana.

S početka je rječničko gradivo pisano vrlo nepregledno. Na prvi mah se uopće ne može uočiti gdje počinje latinski tekst, a gdje talijanski i gdje se svršava hrvatski. Latinski se nazivi ne nižu jedni ispod drugih nego jedni iza drugih. Tekst je jednoga rastavljen od teksta drugoga crticama koje se na mnogim mjestima jedva primjećuju, na primjer: »*abstringo*, is xi, solvo (sciogliere, dislegare), odrišiti, razdrišiti; – *abstraho*, tra(h)is, tractum, abripio, avel(l)o, avoco, abduco (spicare, tirare per forza ò per ingan(n)o, potegnuti na silu oli na privaru.« U onom dijelu rječnika gdje se latinski nazivi nižu jedni ispod drugih crtice se pišu ispred njih. Osim kratkih crtica u tekstu se nalaze i duže crte, koje je auktor rječnika upotrijebio da rastavi tekst jednog slova ili sloga od teksta drugog slova ili sloga. Tako na primjer na starni 58. crta rastavlja tekst slova A od teksta slova B, a crta na strani 60. rastavlja tekst sloga Be od teksta sloga Bi. Ako se tekst jednoga slova ili sloga svršuje na dnu strane, crta se stavlja na vrhu iduće strane. Odatle crte navrh strane ispred pojedinih slova, kao na primjer na strani 64, 131. i 323.

Alfabetski je red riječi vrlo nestalan, jer se mogu često susresti riječi gdje im u alfabetskom nizu nikako nije mjesto. Tako na primjer glagol *aglutino* (25) stoji ispred *agilis* i *agilitas*, a morao bi stajati iz njih. Imenica *calumnia* (69) dolazi ispred imenice *calix* (7), a iza obje prilog *calide*. Iza *dolor*, *dolus*, *dolose* (162), koje nisu u alfabetskom redu, nižu se riječi: *documentum*, *doctus*, *docte*, *docens*, *docibilis*, *docilis*, *docilitas* (163–164), koje također nisu pravilno poredane. Za alfabetski je niz karakterističan slučaj imenice *spatium*, koja prvi put dolazi na strani 669. između *sors* i *specialis* u obliku *spatio*, a drugi put na strani 674. između *stomacose* i *strabo* u obliku *spatium*.

U pisanju latinskih riječi pisac je vrlo malo pazio na latinski pravopis. Mnoge latinske riječi piše s jednostrukim suglasnicima, a po pravilu bi morale imati udvojeni suglasnik; na primjer on piše: *acumulo* (9), *admito* (12), *afectus* (23), *ancila* (30) mjesto *accumulo*, *admitto*, *affectus*, *ancilla*. Latinski slog *ti* nekada prema izgovoru piše sa *ci* ili sa *czi*, kako obično piše hrvatsko *ci*, na primjer: *nuncio* (425), *pronuncio* (563), *altercaczio* (27), *ambulaczio* (29). Znak *ch*, koji mu često služi za pisanje hrvatskog glasa *k*, upotrebljava kadšto mjesto latinskoga *c* (k), kao u riječima: *ad hoch* (11), *nech dum* (411). Isto tako mjesto *th* piše *t* u riječima grčkog porijekla: *apoteca* (38), *cyatus* (130), *termae* (696), *tus* (696).

Pisac nepravilno piše i neke samoglasnike. Mjesto dvoglasa *ae* obično piše *e*, na primjer: *hedus* (246), *letifico* (38), *questio* (584). Jednako mjesto dvoglasa *oe* piše *e* u riječima kao: *ceptus* (87), *penitentia* (522), *prelium* (545). Mjesto samoglasnika *y* piše obično *i* u riječima grčkog postanja: *cimbalum* (130), *gimnasium* (243), *limphatio* (350), *phisica* (511).

Sve je to plod površna rada, male koncentracije, a možda i slabog poznavanja latinskoga jezika. To potvrđuju i riječi kojima manjka neko slovo kao: *auden(s)* (54), *aede(s)* (18), *deliriu(m)* (138), *rabiosu(s)* (595), *(h)omo* (72), *ex(e)cratio* (187), *f(r)aga* (220), *truci(di)tas* (697).

U alfabetski niz pisac je unio izvjestan broj talijanskih riječi od kojih neke pogrešno piše: *sac(c)o* (653), *sale* (642), *scab(b)ia* (657), *scabroso* (657), *singulto* (662), *stirpe* (672), *tal(l)one* (686), *tentatore* (693).

Rod imenica nije svugdje jednako i dosljedno označen. U prvom dijelu rječnika uz običajne oznake roda *m, f, n* često stoji slovo *g* koje sa *m, f, n* označuje: *masculini, feminini, neutri generis.* S takvim oznakama pisac na primjer piše imenice: *dictator, m. g.* (157), *distantia, f. g.* (155), *domicilium, n. g.* (165). Inače se rod redovno kazuje slovima *m, f, n.* Ali ima velik broj imenica kojima rod uopće nije označen, na primjer: *lapis* (327), *imber* (273), *detestatio* (144), *falsitas* (198), *monimentum* (389), *rostrum* (633).

Pripadanje glagola nekoj od četiri konjugacije nije obilježeno brojkama, kao što je to danas običaj, nego se izražava opisno. Najprije se navodi prvo lice prezenta, onda drugo lice, pa prvo lice perfekta, particip pasivni i na kraju infinitiv, na primjer: *laudo, das, davi, datum, dare* (332); *punio, nis, nivi, nitum, nire* (579). Sâm je pisac taj postupak protumačio na glagolima: *abnuo* i *abrogo:* »*abnuo, nuis, nui, nuatum, nuere.* Ovo se štije ovako: abnuo, abnuis, abnui, abnuatum (!), abnuere, zašto su ovo breviature po načinu gramatike i od kalepina« (1); »*abrogo, gas, gavi, gatum, gare,* to jesti abrogo, abrogas, abrogavi, abrogatum, abrogare. Tako se razume ove skraćenice i tako se razumiju ostale« (2).

Pisac više puta krivo i pogrešno bilježi neke oblike. Tako piše da genitiv singulara od *an(n)exio* (13) svršava na *-sis,* od *fornicatio* (217) na *-is,* od *fuligo* (225) na *-nis,* od *fulmen* (225) na *-nis.* Prema njegovu mišljenju drugo lice singulara prezenta od glagola *globo* (236) glasi *-bus* mjesto *-bas,* od *obsequor* (433) glasi *-ris* mjesto *-eris,* od *obliviscor* (432) glasi *scris* mjesto *-eris* (isceris). Prvo lice prezenta od glagola *jaceo* ne glasi *jaco* (236), kako donosi rječnik, nego *jaceo.* Glagol *obsido* (434) nema 1. lice perfekta *obsidi* nego *obsedi,* a glagol *derelinquo* (142) nema *derelinqui* nego *dereliqui,* bez *-n-.*

Glagolima: *destruo* (144), *eo* (180), *expugno* (192), *lambo* (326) nisu označeni participi pasivni, pa bi se moglo činiti da ih i nemaju. Glagolima: *emigro* (176), *frico* (222), *l(a)etifico* (322) nije zabilježen perfekt i infinitiv, glagolima: *extenuo* (193), *faveo* (201), *formo* (216) infinitiv, a glagolima kao: *alambo* (27), *altercor* (27), *strepo* (675), *tenuo* (693) nijedan drugi oblik osim 1. lica prezenta.

Velik broj latinskih naziva ima uza se po jedan, po dva ili po više latinskih sinonima, kojima pisac pobliže tumači njihovo značenje. Po jedan sinonim imaju na primjer nazivi: *cabal(l)us,* equus (64), *habitator,* incola (246), *nutrix,* alumna (426). Po dva: *privatio,* spoliatio, diminutio (553), *requiesco,* conquiesco, aquiesco (619). Po tri: *gens,* natio, genus,

familia (234), *porto*, fero, defero, affero (529). Više od tri imaju: *munio*, adorno, firmo, confirmo, obval(l)o (398), *parvus*, pusillus, exiguus, modicus, brevis, angustus (473).

Pisac je neke nazive protumačio latinskim jezikom. To se uglavnom tiče naziva koji su u latinski jezik ušli iz stranih jezika ili se radi o pravnim i filozofskim terminima. Takve su na primjer riječi: *Adonai*, dictio (h)ebraica valet idem atque dominus (14); *diploma*, principium aut aliorum magistrat(u)m codicilli, litterae publicae (153); *colonus*, qui agrum colit (92); *dialectica*, ars disserendi, disceptatrix veri et falsi, cognitio scientiaque disputandi (149); *philosophia*, studium vel amor sapientiae et pro ipsa sumitur sapientia (509).

Izvjestan broj latinskih riječi nema talijanskih ekvivalenata, iako je rječnik po svojoj strukturi imao biti trojezični, latinsko-talijansko-hrvatski rječnik. Talijanskih ekvivalenata nemaju na primjer: *famosus* (199), *honor* (256), *induro* (288), *legumen* (334), *scapula* (656), *societas* (659), *socer* (662), *sponte* (671), *thalamus* (695), *ubertas* (710), *validus* (707). Neki opet nazivi nisu protumačeni hrvatskim ekvivalentima, kao *cor(r)ipio* (117), *fabulator* (196), *fuligo* (225), *glosa* (237), *iuridicus* (321). *mancipatio* (360), *officialis* (442), *planta* (517), *scutula* (646).

Talijanska su značenja od ostaloga teksta obično odijeljena okruglim zagradama, vjerojatno po ugledu na *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje. No pisac u tome nije bio uvijek dosljedan. Nekada on zna otvoriti zagradu, a ne zatvoriti je, i obratno, ili zagradu potpuno ispustiti. S otvorenom zagradom piše se talijanski tekst uz: *felicitas* (203), *frictio* (222), sa zatvorenom zagradom uz *discretio* (156), a bez zagrade uz: *lentigo* (336), *mancipatus* (360), *mucus* (395), *vadus* (706).

Mnoge su talijanske riječi, promatrane sa stajališta talijanskoga književnog jezika, pisane pogrešno. O njima će biti više govora kad se bude podrobnije analizirao tekst *talijansko-latinsko-hrvatskog rječnika*. Ovdje ćemo navesti samo značajnije omaške. Pisac vrlo često ne udvaja suglasnike koji bi se po pravilima književnog pravopisa morali udvajati. Tako on piše: *alteza* (altitudo, 28), *amalato* (morbidus, 392), *aparato* (apparatus, 38), *belo* (pulcher, 577), *bocone* (bulus, 62), *coragio* (animus, 33), *depore* (depono, 141), *difeto* (crimen, 119), *presa* (coagulum, 87) mjesto *altezza, ammalato, apparato, bello, boccone, coraggio, deporre, difetto, pressa*. No, on isto tako piše dva suglasnika mjesto jednoga u riječima kao: *consumatto* (devoratus, 145), *distanzza* (distantia, 155), *litte* (iurgium, 320), *tranguggiar* (devoro, 145). Nekada talijansko *-z-* piše znakom *-cz-* koji u talijanskom pravopisu ne postoji: *dispendencza, appendencza, pertinencza* (appendix, 39), nekada sa *-t-: amicitia* (foedus, 211), *publicatione* (editio, 171), *repetitione* (epilogus, 181), *seditione* (seditio, 657), a nekada i sa *-c-: condicione* (v. ignobilis, 269), *fincione* (figmentum, 207), *gracioso* (facilis, 196). Naprotiv, mjesto *-ci-* piše *-zi-* u riječima: *disconzio* (casus, 75), *omizidio* (homicidium, 255), *luziola* (lampyris, 327). Glasove *f* i *v* zamjenjuje u: *fortivicare* (fulcio, 225). *confersazione* (familiaritas, 199), *marafigliarsi* (miror, 381).

I neki samoglasnici nisu uvijek pravilno pisani. Tako se bez potrebe piše *-i-* u: congiungiere (conglutino, 102), distrugiere (destruo, 144), eleg(g)iere (deligo, 174), leg(g)ic (lex, 334). Na kraju infinitiva nemaju *-e* glagoli: *considerar, pensar* (considero, 204). To se naročito susreće u izrazima kao: *donar largamente* (dilargior, 152), *mandar fuori* (eructo, 182), *finger di qualche cosa* (dissimulo, 156). Krajnje *-e* gube i imenice: *nar(r)ator di favole* (fabulosus, 196), *regolator di nave* (navita, 409). Pored toga ima izvjestan broj riječi kojima nedostaje neki samoglasnik, suglasnik ili čitav slog: *biasmare* (culpo, 125), *con pazenza* (v. fere, 204), *bisognos* (egens, 173), *neligente* (incuriosus, 285), *torment* (crux, 124), *consolazio* (consolatio, 106). Neke su riječi načinjene kombinacijom talijanskog i latinskog oblika: *calumniatore* (diabolus, 148), *dif(f)erenzia* (differentia, 150),[30] *experienza* (experimentum, 190), *fragmento* (fragmentum, 220), *honore* (v. colossus, 92), *honesta* (dignitas, 151).

Mjesto skupine *-sc-* pisac često piše *-s-* ili *-ss*, na primjer: *consienza* (conscientia, 104), *conosere* (v. catalepsis, 76), *disiplina* (disciplina, 154), *lassiato* (omissus, 444), *acressimento* (intentio, 307).[31] Iz talijanskih dijalekata ili iz starijeg jezika uzete su riječi kao: *abbondanzia* (abundantia, 2), *ballarino* (ludius, 346), *castitade* (castitas, 75), *core* (cor, 117), *omo* (v. lugubricus, 246), *parentado* (v. cognomen, 89), *prencipe* (monarca, 288), *sapienzia* (sapientia, 650), *setemana* (haebdomas, 249).[32]

U rječniku ima dosta talijanskih riječi kojima naglašeni slog nije akcentuiran. Tako pored *crudeltà* (feritas, 203), *ferocità* (ferocitas, 204) itd. dolaze i: *felicita* (faustitas, 202), *lealta* (fides, 207), *nobilta* (generositas, 233).

Pojedine latinske nazive pisac tumači odgovarajućim talijanskim sinonimom ili s više sinonima, na primjer: *magnitudo*, amplitudo. ubertas (grandezza) (357), *negatio*, negantia (negazione) (412); *assertio (confermazione, approvamento, affermazione)* (46); *conscriptio (conscrizione, partizione, scrittura, registro)* (104). U tom poslu on se ne drži nekoga određenog pravila, nego bilježi sad više sad manje sinonima, prema svojoj uviđavnosti i raspoloženju u času pisanja. Kako nije imao sistema u svom poslu, nekada za latinske izraze ili nazive ne traži adekvatnu riječ u talijanskom jeziku, nego ih kazuje opisno, na primjer: *insolubilis* (che non si può sciogliere) (202); *jubatus* (chi ha crini) (319); *luciferus* (chi porta lumiera, luce). Neke latinske nazive krivo tumači u talijanskom jeziku, kao: *fabulosus, sa, sum* (narrator di favole e menzogne) (196); *fecunditas, tis f.* (fertile, fecondo e abbondante) (211); *obsecra-*

[30] Neki stariji talijanski rječnici kao *Vocabolario italiano e latino*, t. I. In Venezia 1794. riječ imaju. Zingarelli u svom rječniku *Vocabolario della lingua italiana*, IV. ed. (Milano 1933–34) ističe da riječ ide u arhaizme i da se u književnom jeziku ne upotrebljava.

[31] To je karakteristika mletačkog dijalekta u kojemu se jednako izgovaraju *sc, s* i *ss* (Boerio, *Dizinionario del dialetto veneziano*, Venezia 1829).

[32] Iz mletačkog su dijalekta: *ballarino* (zapravo *balarin)*, *prencipe* i *setemana* (Boerio, o. c., str. 33, 462. i 576). Ostale su uzete iz starijeg jezika od kojih se neke ne nalaze ni u *Vocabolario degli academici della Crusca*, I–IV, Venezia 1763.

tio, tionis, f. (prego affetuoso) (433). U prvom slučaju daje pridjevu imeničko značenje. U drugom, naprotiv, daje imenici pridjevsko značenje. U trećem imenicu tumači glagolom.

Već je rečeno da pisac nije neke latinske nazive protumačio u talijanskom jeziku. Isto tako nije označio što u hrvatskom jeziku znače: *corripio* (117), *fabulator* (196), *fuligo* (225), *funus* (227), *glossa* (237), *iuridicus* (321), *mancipatio* (360), *planta* (517), *rubigo* (634), *speculativus* (676), *torax* (702), *vetuste* (720), *vigilanter* (722). Pored toga neke latinske termine krivo tumači u hrvatskom jeziku. Tako mu imenica *fractio* znači – *prilomiti, razbiti, izkršiti i učiniti u komade* (219), a imenica *obsequium – učiniti drago, ugodno, na volju, služiti* (433). Obratno glagol *punio* znači mu – *pokaranje, pedipsanje* (579), a glagol *taceo – mučanje* (696). Neki pridjevi imaju značenje imenice: *admotus, ta, tum – približanje, primaknutje* (12); *podagrosus, sa, sum – gutavac* (521), a neki priloško: *devotus, ta, tum – bogoljubno, bogomilo, skrušeno i ponizno* (146); *flacidus, da, dum – mlohavo, slabo, nemoćno, umorno* (209). Ponekad pridjev ima glagolsko značenje, a glagol i imenica priloško: *fornicatus, ta, tum – učiniti na ćemer, šćemeriti* (216); *inferveo – vrilo, uzavrilo. jako sgrijano* (291); *divulgo, are – znano, očito, očitovano* (160); *sapor, poris – ugodno, lipo, slatko, ljubko* (645).

Za neke latinske riječi pisac nije našao u hrvatskom jeziku adekvatan sinonim, pa im značenje kazuje opisno: *loquax, cis – koji puno govori, koji vele govori* (342); *physicus – koji znade stvari naravske* (511); *proverbium – reći rič, kojom se mnozi oli svak služi* (569); *sativus, va, vum – stvar pitoma koja se sije oli sadi, oli je dobra sijati oli saditi* (649).

Na svaku riječ koja je u latinski jezik došla iz drugih jezika pisac upozorava i nastoji protumačiti što u hrvatskom jeziku znači. Najviše je takvih riječi došlo iz grčkoga jezika: *daemon – udoba. Ovo je rič grčka, a latinski reći će znaor, koji znade* (131); *diabolus – diavol jesti rič grčka, a latinski oće reći calumniator, to jesti zlobni potvorilac* (148); *Olympius – ovo je rič grčka, a latinski reći će nebeski* (444). Nekoliko posuđenica ima iz sirijskoga, židovskoga i perzijskoga jezika: *abba – rič sirijanska, zlamenuje reći oče oli Bože* (1); *gehenna – razumi se pakao i oganj pakleni, kako se vadi iz vandelja i iz Joba* (232); *hosa(n)a – ovo su dvi riči žudinske stisnute u jedno i reći će zdrav budi* (258); *satrapes* – (pisac ima pogrešno satrapo) *ovo je rič persijanska, a latinski zlamenuje prefekto od profencije, komesar iliti namistnik jednoga kralja ili principa u profenciji* (654).

Hrvatski je dio rječnika pisac obrađivao prema latinskom i talijanskom tekstu, ali ne uvijek jednako i dosljedno. Sa svoje je strane nastojao za svaku latinsku i talijansku riječ naći adekvatan hrvatski sinonim. Naravski, svaki mu put to ne uspijeva. Zato se ponekada u hrvatskom dijelu teksta ne nalazi jednak broj naziva kao u latinskom ili u talijanskom dijelu. No, ima dosta slučajeva gdje njegov hrvatski tekst obiluje većim brojem naziva nego odnosni latinski ili talijanski tekst. Evo nekoliko primjera: imenica *dominus* (164) ima još latinski sinonim *princeps*

i latinsko tumačenje »et qui potestatem in alium habet«. Odgovarajući talijanski tekst sastoji se od dva sinonima: *signore, maestro*. Hrvatski tekst odgovara uglavnom latinskom tekstu, a samo djelomično talijanskome: *gospodin, poglavar i koji imade vlast svrhu druzi, meštar*. Uz imenicu *particeps* (476) pisac bilježi dva latinska sinonima: *consors, socius* i jedan talijanski: *partecipante*. Hrvatski dio glasi: *dionik, družbenik iliti ortak* i odgovara latinskom tekstu. Imenica *latro* (331) ima uza se četiri latinska i tri talijanska sinonima: *praedo, sicarius, grassator, excussor (ladrone, assassino, sassino)*. Hrvatski dio ima pet sinonima: *lupež, ajduk, razbojnik, aramija, ćesadžija*, koliko ih ukupno ima latinski tekst.

Ipak se pisac u pisanju hrvatskog teksta više obazirao na talijanski tekst nego na latinski, što se razabira iz rječničkog gradiva. Latinski pridjev *divus* (160) nema uza se ni jednoga latinskog sinonima, a ima tri talijanska: *divino, santo, celeste* i prema njima tri hrvatska: *božanstveni, sveti, nebeski*. Imenica *malitia* (359) ima uza se još sinonime *fraus, caliditas* i četiri talijanska ekvivalenta: *malizia, perversità, fraude, ingan(n)o* i prema njima četiri hrvatska: *zloća, opačina, imba, privara*. To se može razabrati i iz onih slučajeva, gdje prema opširnijem latinskom tekstu stoji kraći talijanski tekst. Glagol *emigro* (176) se pobliže objašnjava glagolima: *excedo, discedo, migro* i talijanskim *partirsi da un luogo*, kojemu odgovara hrvatski izraz: *diliti se od jednoga mista*. Uz glagol *postulo* (534) stoje sinonimi: *peto, posco, desidero, requiro*. Prema njima stoje samo dva talijanska: *dimandare, richiedere* i dva hrvatska: *pitati, iskati*.

No, pisac nije išao samo za tim da što vjernije protumači latinske i talijanske nazive nego je nastojao da uz njih zabilježi i sve hrvatske sinonime koji su mu bili poznati u času pisanja. Tim svojim postupkom pokazao je koliko poznaje svoj jezik, osobito narodni govor. Latinska imenica *pabulator* (464) znači u hrvatskom: *pastir, čoban, koji ide za pašom*. Posljednji izraz pisac je napisao prema talijanskom tekstu: *chi va a pascolare*. Prvu imenicu bilježi prema latinskoj *pabulator* i talijanskoj *pascolatore*, a imenicu *čoban* dodaje kao sinonim imenici *pastir* i time obogaćuje rječničko gradivo. Prema imenici *pinguedo* (514), talijanski *grassezza*, pisac bilježi tri hrvatske imenice: *pritilost, tustina, debelost* i tako latinski i talijanski tekst obogaćuje dvama hrvatskim sinonimima. Još više obogaćuje hrvatski tekst uz imenicu *exemplum* (187), talijanski *esempio*. Prema jednoj latinskoj i jednoj talijanskoj imenici hrvatski tekst ima tri imenice s kratkim tumačenjem: *prilika, izgled oli muštra od jedne stvari, koja se prodaje oli čini*. Glagol *lavo* (332) ima uza se samo jedan talijanski sinonim *lavare*, ali zato ima tri hrvatska: *opirati, prati, umivati*.

S pitanjem obradbe rječničke građe i načina kako je ta građa raspoređena u tekstu usko je povezano pitanje: kojim se rječnicima auktor služio kao izvorima i uzorima za svoj rječnik? Posebno nas zanima pitanje: kojim se rječnicima služio kod obradbe hrvatskog dijela latinsko-talijansko-hrvatskog rječnika? U kojoj je mjeri ispisivao iz njih

rječničku građu? Je li kod toga bio izbirljiv, pa je neke riječi uzimao, a neke odbacio? Na ta i druga pitanja koja se nameću u vezi s rječničkim blagom nije lako odgovoriti jer je pisac, koji je prešutio svoje ime, prešutio i izvore kojima se služio. Na osnovi građe, koja je nesistematski obrađena, *može se sa sigurnošću ustvrditi da je pisac u svom poslu bio* dosta neovisan o svojim izvorima. U želji da dade nešto novo, samostalno i svoje, nije se držao jednog stalnog izvora i uzora, nego je latinsku i talijansku građu uzimao nasumce iz nekoliko rječnika. Pisac se nije držao ni jednog unaprijed utvrđenog sistema ili plana u obrađivanju gradiva. Zato neki latinski nazivi obiluju latinskim i talijanskim sinonimima, a drugi ih ili nemaju ili ih imaju vrlo malo u odnosu prema prvima. Na osnovi rječničke građe kakvu nam je pruža rječnik može se ustanoviti da je pisac svoj posao obavljao površno, jer se jedino tako može protumačiti onako velik broj pravopisnih i jezičnih pogrešaka. Nadalje to nas navodi na zaključak da pisac nije dobro poznavao latinski jezik. Nešto je bolje poznavao talijanski, ali ne književni talijanski jezik, nego onaj kojim se govorilo u Dalmaciji, a to je bila mješavina književnog jezika i mletačkog dijalekta.

S formalne strane rječnik je dosta sličan *Slovniku* Jakova Mikalje. Oba imaju po nekoliko sinonima gotovo za svaki pojam iz sva tri jezika. Oba imaju talijanski tekst u sredini i u zagradama. Zagrade se dosljedno ne pišu ni u jednom ni u drugom rječniku. Najveća je između njih razlika u tome što Mikalja u *Slovniku* hrvatske riječi tumači talijanski i latinski, a auktor imotskog rječnika latinske riječi talijanski i hrvatski. Pa i pismo, pravopis i rječnička građa obaju rječnika u mnogočemu su slični. To posebno vrijedi za hrvatsku rječničku građu. Nisu rijetki slučajevi da se oba potpuno podudaraju u hrvatskom tekstu. Tako na primjer za latinsku imenicu *gossipium* (237), talijanski *bombace* i hrvatski *bumbak*, *pamuk*, Mikalja ima isti tekst s tom razlikom što mjesto *bombace* piše *bambace* i što ima sinonim *cotone* suviše. Naprotiv, za latinsku imenicu *molestia* (386) imotski rječnik ima dva talijanska ekvivalenta: *molestia*, *fastidio*, a Mikalja samo jedan: *importunità*. Međutim, oba imaju ista dva hrvatska ekvivalenta: *dosada*, *dodijanje*. Prema glagolu *eligo* (174) oba auktora imaju talijanski: *eleggere*, *scegliere*, a prema njima hrvatski: *obrati*, *izabrati*. Jedino što Mikalja piše *izabrati* prije *obrati*. Između njih postoji veća razlika u pisanju latinskih sinonima. Mikalja ima: *eligo*, *deligo*, *seligo*, *lego*, a imotski rječnik: *eligo*, *deligo*, *carpo*, *lego*, *excerpo*, *opto*, *adopto*.

Premda ovakvi slučajevi nisu rijetki, ipak se iz njih ne može apodiktički tvrditi da se auktor imotskog rječnika svjesno i dosljedno služio Mikaljinim rječnikom i iz njega obilno ispisivao hrvatsko gradivo jer, s druge strane, postoji mnogo veći broj slučajeva gdje se oni posvema razilaze. Na osnovi tih konstatacija nameće se misao da je auktor imotskog rječnika posjedovao Mikaljin *Slovnik*, da ga je dobro poznavao i da se njime u životu mnogo služio. Kasnije, kad se odlučio da sastavi svoje rječnike, imao je na pameti Mikaljin rječnik. U nj se ugledao, ali

površno i iz pamćenja unosio njegovu građu u svoje rječnike. No to ne isključuje mogućnost da je od vremena do vremena iz njega ispisivao hrvatsko gradivo, a istovremeno i neke latinske i talijanske sinonime.

2. Za razliku od *latinsko-talijansko-hrvatskog rječnika* rječnik *talijansko-latinsko-hrvatski* predstavlja pokušaj da se u jednom svesku dade *hrvatsko-talijansko-latinski* i *talijansko-latinsko-hrvatski rječnik*. Rukopis je iste dužine i širine kao i prvi rukopis. U početku je bio tvrdo uvezan u kartonske korice s kožnim omotom. Sada je tako uvezan samo hrbat. Koža je sa strana izrezana, vjerojatno nožem. Rječničko je gradivo zaštićeno rabljenim papirima kao i u prvom rječniku. Ispisani su ili bosančicom ili latinicom. Sadržaj im je različan. Tekst pisan bosančicom religioznoga je sadržaja, a tekst pisan latinicom sadržava rječničku građu koju je pisac ispisivao prije sastavljanja rječnika, a služila mu je kod prevođenja i učenja nekih talijanskih i latinskih tekstova. Svi ti listovi bili su nekoć prišiveni za korice špagom. Numeracija je strana provedena tek pošto sam rječnike dobio na upotrebu. Čitav rukopis ima 642 strane. Prvih 218 strana imalo bi predstavljati *hrvatsko-talijansko-latinski rječnik*. No, rječničko je gradivo na tim stranama ispisano bez reda i nekog plana. Sadržaj mu je raznolik, kao što mu je raznoliko i pismo kojim je pisan. Devetnaest je strana s početka pisano bosančicom koja je vrlo čitljiva i lijepa. Isto tako su samo bosančicom ispisane i strane: 73–82, 162–163. i 177–204. Ako se izuzmu strane 162–163, ostale daju utisak kao da su ostaci ili dijelovi nekog većeg i opširnijeg hrvatsko-talijansko-latinskog rječnika koji je bio napisan bez nekog određenog sistema. U sačuvanim ulomcima riječi se ne nižu alfabetskim redom jedna ispod druge, nego kojekako jedna do druge. Najprije se obrađuje nekoliko pojmova slova L, pa po nekoliko pojmova slova: M, I, J, P, D, Š, N, O i nekih drugih. Neka se slova obrađuju na dva ili na tri mjesta, kao na primjer slovo O i P. U tom dijelu rječnika ima jedna novost koja se ne susreće ni u jednom drugom rječniku. Talijanske se i latinske riječi pišu bosančicom i prema hrvatskom izgovoru, a ne kako se pišu i izgovaraju u tim jezicima. Tako pisac svako talijansko *st* piše sa *št*: **чизма щивалє** (10),* **дика, част хонєща** (13). Krajnje latinsko *-s* i talijansko i latinsko udvojeno *-ss-* čita uvijek kao *-š-*: **манниш** (**фȣрножȣш, фȣрибȣндȣш**, 2), **дєвєо** (**грошо**, 12), **имишȣш** (73). Tako ponekad čita intervokalno *-s-*: **жєлна** (**дєшиндєрно**, 10), **траншитȣш** (201) i skupinu *-sc-*: **алвєшит** (73), **фашинацно** (75), **адолєшєнцна** (193) i gotovo svako talijansko i latinsko *s*: **шємпрє** (15), **окȣпатȣш** (73), **пшалєрє** (75). Katkada talijansku skupinu *sch* čita kao *-šć-*, a skupinu *cchi* kao *ć*: **шћаварє** = schiavacciare (191), **дид** (**вєћо** = vecchio, 14). Latinski glas *x* nekada čita kao *ž*: **єжтрємȣш** (76), **афижȣш** (77), a nekada kao *š*. To obično biva onda, kad se *x* nađe ispred *t*: **єщєрнȣш** (177). Talijansko *ce* (če) piše znakom **цє** iz čega se može zaključiti da ga je čitao kao hrvatsko *ce*: **пєрдицє** (7), **солєцито** (7). Jedanput glas *s* na početku riječi piše

* Budući da tiskara ne raspolaže slovima bosančice, za tekst pisan bosančicom poslužili smo se mjesto njih slovima crkvene ćirilice.

sa ž (ж): мандар виала жете (13), a glas *f* (ф) kao *v* (в): вероцитà (16). Glas *z* (c) koji put piše sa ʒ: вѹлгариѕаре (178), a koji put sa *c* (ц): екцеленца (5) prema izgovoru.

U ovom dijelu rukopisa ima strana (67–72, 164–166, 213–217), na kojima je hrvatski tekst pisan bosančicom, a talijanski i latinski tekst talijanskom, odnosno latinskom grafijom, na primjer: остарио (vecchio, senex, 67), овлажио (inumidito, madefactus, 67), овоме (ecome, ecceme, 67). Ostale strane sadržavaju različno rječničko gradivo, bez određenog reda i sistema. Tako strane 21–24, 33–48, 51, 59–66. sadržavaju riječi talijansko-hrvatske bez alfabetskog reda. Strane 25–30, 90–154. sadržavaju riječi hrvatske i latinske. Djelomično riječi svih triju jezika. Strane: 87–89, 155–161, 205–212. sadržavaju riječi latinske, protumačene hrvatskim sinonimima, a samo izuzetno i talijanskim sinonimima, na primjer: pecus, pecoris - stado - grege (87).

U dijelu rukopisa koji je pisan bosančicom veći dio hrvatskih riječi nema latinskog značenja, nego samo hrvatsko i talijansko: лоити, калафатити (адѹларе, 1), педал (палмо, 6), одрити (шкортикаре, 12). Značenja su pojedinih naziva međusobno rastavljena crticom. Ispred svake hrvatske riječi nalazi se crtica, kao što se u prvom rukopisu nalazi ispred svake latinske. Njihova talijanska i latinska značenja nisu od njih rastavljena nikakvim znakom. Samo su pogdjegdje rastavljena zarezom: лонац, пиħната, ола (1). Određeni skupovi riječi odijeljeni su između sebe odužom crtom. Ona rastavlja riječi s različnim početnim slovom ili s različnim početnim slovima. Takvom su crtom rastavljene i skupine riječi pisane različnim pismenima, ponekad i riječi pisane samo latinicom.

Tekst pisan bosančicom dosta je ujednačen. Pisao ga je isti pisac i u isto doba. Ostali je tekst pisan nejednakim pismom iako bez sumnje potječe od istog auktora. Od ostalog pisma najviše se razlikuje pismo na strani 63–66. Čini se da ga je pisac pisao u drugo doba i s većom pažnjom. Slično se može reći i za pismo na omotnim listovima od kojih su neki ispisani vrlo lijepom i čitljivom bosančicom. Međutim, ima nekoliko strana koje su pisane nemarno, nečitljivo i drugim crnilom. Budući da tekst omotnih listova ne ide u rječnik, bez obzira na nj donosim na idućoj strani pojedine znakove koje je pisac upotrijebio za pojedine glasove, dok je bosančicom pisao hrvatsko-talijansko-latinski rječnik.

Glavni dio ovog rukopisa sačinjava *talijansko-latinsko-hrvatski rječnik*. Njegov tekst počinje na strani 219. i svršava se na strani 642, ili još bolje, na strani 633, jer strane 634–642. sadržavaju »Costumi de' Morlachi – Običaje vlaške«. Tekst na strani 219. počinje opaskom: »Ovdje počimaju riči talijano, a slide latino, pak arvatski«. Tim riječima pisac je dao opisni naslov ovom dijelu rukopisa. Neposredno ispod te opaske stavio je podnaslov *A letera*. Slične, uglavnom nepravilno pisane, naslove nose i ostala slova: B litera, C littera, D littera, E litera, F litera, G littera, I littera, L littera. Slovo M nema naslova jer mu je s početka tekst oštećen. Ostala slova imaju naslove: N litera, O litera, P litera, Q litera, R litera, S litera, T littera, V litera, X litera, Z litera. Budući

a – ⱅ : ⰽⱅⰾⰾⱅⱅ (184), ⰿⰾⱅⱅⱅ (204), ⰾⱅⱅⰽⱅ (8)
b – ⱅ : ⱅⱅⱅⱅⰾⰾ (7), ⱅⱅⱅⰽⱅⰽ (7), ⱅⰾⱅⰾⰾⱅ (9)
c – ⱄ : ⱄⱅⱅⱅⰾⰾ (203), ⱅⰾⰾⱅⱅⱅⱅⱅ (204), ⱃⰾⱅⰽⱅⱅⱅ (7)
č – ⱅ : ⱅⰾⱅⱅⱅ (9), ⱅⱅⱅⱅⱅ (10), ⰾⱅⱅⱅⱅⱅⱅ (177)
ć – ⱑ : ⰽⱅⰾⰾⱅⱑⰾⰽ (184), ⱅⱅⱅⰾⱑⱅ (186), ⱅⱅⱅⱑⰾⱅ (199)
d – ⱑ : ⱑⱅⱃⰽⰾⰾⱅ (9), ⱑⱅⱃⰾⰽⱅⱅⱅ (14), ⱑⱅⱑ (14)
dž – ⱅ : ⱄⰾⱅⰽⱅⱅⱅ (200)
đ – ⱑ : ⱑⱅⱅⰽⱅⱅⱅ ⰽⰾⱑⱅ (13), ⰾⱑⰾⱅⱑⰾⰽ (194)
e – ⰾ : ⰾⰾⰾⱅⰽⰾⰽ (196), ⱄⰾⰾⱅⱅ (200), ⱅⰾⰾⱅⱅⱅⱅⰾ (7)
f – ⱑ : ⱑⱅⱅⱅ (11), ⰾⰾⱅⱑⱅⱅ (16), ⱄⱅⱑⱅⱅ (8)
g – ⱅ : ⱅⰾⰾⱅⰾⰾⱅⰾⰾ (17), ⱅⱅⱅⰽⱅⰾⰾ (18), ⱅⱅⰾⱑ (18)
h – ⱄ : ⱄⰾⱅⱅⱅⱅⱅ (200), ⱄⰾⱅⱅⱅⱅ (200), ⱄⰾⱅⱅⱅⱅ (200)
i – ⱅ : ⱅⱅⱅⱅⱅⱅⱅⱅ (4), ⱅⱅⱅⰾⰾⰾⱅⱅⱅ (4)
j – ⱑ : ⱑⱅⱅⰾⱅⱅ (5), ⱑⱅⱅⱅⱅ (5), ⱑⰾⱅⱅⱅⱅⱅ (5)
k – ⰾⰾ : ⰾⰾⰾⱅⱅⰾⰾⰾⱅ (8), ⰾⰾⱅⰾⰾⰾⰾⱅ (8), ⱅⱅⰾⰾⱅⱅⱅ (177)
l – ⱅ : ⱅⱅⰾ (1), ⱅⱅⱅⱅⱅ (1), ⱅⰾⰽⱅⱅ (1)
lj – ⱅⱅ : ⱅⱅⱅⱑⱅⱅⰽⰾ (13), ⰾⱃⰾ ⰽⰾⱑⱅⱅⰾ (197)
m – ⱅ : ⱅⱅⱑ (2), ⱅⰾⱅⰽⱅ (3), ⱅⱅⱅⱅⱅ (3)
n – ⰽ : ⰽⱅⱑⱅⱅⱅ (181), ⰽⱅⱑⰾⰾⱅⱅⱅⱅ (181)
nj – ⰽⱅ : ⰽⱅⱑⱅⱅⱅⰽⱅⰾ (181),
– ⱑⰽ : ⰾⱑⱅⱑⱑⰽⰾⰽ (191)
o – ⰾ : ⰾⱅⰾⱅ (13), ⰾⱑⰾⰾⱅⱅⱅ (70), ⰾⱑⰾⰽⱅⱑ (193)
p – ⱅ : ⱅⰾⰾⱅⱅⱅⱅⱅ ⰾⰾ (6), ⱅⰾⰾⱅⱅⱅⱅⱅ (6), ⱅⰾⱑⱅⱅ (6)
r – ⱅ : ⱅⱅⱅⰽⱅⰽⱅ (203), ⱅⱅⰾⱅⱅⰾⱅ (203), ⱑⱅⱅⰾⰾ (12)
s – ⰾ : ⰾⱅⱅⱑⱅⱅⱅ (180), ⰾⰽⰾⱅ (180), ⰾⱅⱅⰽⱅⱃⱅⱅ (180)
š – ⱅ : ⱅⱅⱅⱅⱅⱅⱅ (15), ⱅⱑⱅⱅⱅⱅⱅ (11), ⰾⱅⱅⱅⱑⰾⰽ (71)
t – ⱅ : ⱅⱅⰾⱅⱅⱅⱅⰾ (17), ⰾⱑⱅⱅⱅ (177), ⱅⰾⱅⱅⱅⱅⱅ (6)
u – ⱅ : ⱅⱅⱅⰽⱅⱅⱅⱅ (7), ⱅⰾⱅ (11), ⱅⱑⱅⱅⱅⱅⱅ (76)
v – ⱃ : ⱃⰾⱅⱅⱅⱅⱅ (7), ⱃⱅⱑⱅⱅⱅ ⱃⰾⱑⱅ (16)
z – ⱅ : ⱅⱅⱅⰾⱅⱅⱅ (17), ⰾⱅⱑⱅⱅⱅⱅⱅ (68)
ž – ⰽ : ⰽⰾⱅⱅⱅ (10), ⰽⰾⰾⱅⱅⰽⱅ (16), ⱅⰾⰽⱅⱑⱅ (8)

Pisci se vrlo razlikuju u pisanju pojedinih bosaničkih slova. Zato ovdje donosimo bosaničku abecedu, kakvom se služio auktor imotskih riječnika.

da se radi o talijanskim riječima, koje se tumače latinskim i hrvatskim jezikom, nijedan od naslova nije pravilno pisan. Osim prvog naslova »A letera«, koji bi imao glasiti »A lettera«, svi su drugi pisani latinskim jezikom pretežno nepravilno.

Pojedina slova obuhvaćaju nejednak broj strana: A 219–231, B 232–242, C 242–261, D 262–278, E 279–287, F 288–313, G 314–322, I 323–352, L 353–362, M 363–393, N 395–406, O 408–424, P 425–472, Q 473–474, R 475–508, S 509–572, T 574–594, UV 596–628, X 629, Z 629–633. Između rječničkog gradiva nalazi se pokoja strana ili dio strane čist i neispisan. Tako na primjer čiste su strane: 287, 311–313, 394, 407, 573, 595. Djelomično su čiste i nepopunjenje strane: 231, 261, 278, 322, 352, 424, 472, 508, 628. Karakteristična je opaska uz slovo X: »Ovo slovo u talijanskom jeziku ne imade mista, zašto usrid riči nam'sto njega služe dva ss, kakono Alexandro, a u talijanskomu jeziku Alessandro. A drugda služi samo jedno s, kakono exemplum, a u talijanskomu jeziku esempio.« Karakteristična je i opaska i za slovo Z: »Ovo slovo veće jesti grčko negoli latinoh, a u latini jezik ne služi, osim za izreći kakovo ime, kakono Zacaria, Zacheo etc.«

Ispred svake talijanske riječi u alfabetskom nizu stoji crtica, kao što stoji u prvom rukopisu ispred svake latinske. Crticom su rastavljene i riječi s jednakim početkom od riječi s drugačijim početkom istoga slova. Riječi slova B, za razliku od riječi drugih slova, pišu se velikim početnim slovom.

Talijanska i, donekle, latinska ortografija u rječniku nije književna. Pisac redovno pojednostavnjuje pisanje talijanskih i latinskih riječi. To se naročito tiče udvojenih suglasnika. Tako mjesto: *abbaiare*, *gabella*, *saccheggiare*, *tenerezza*, *ufficiale*, *vassallo*, *zucca* piše: *abaiare* (219), *gabela* (314), *sachegiare* (509), *tenereza* (580), *uficiale* (601), *vassalo* (601), *zuca* (633). To je značajka mletačkog dijalekta u kojemu se suglasnici udvajaju samo onda kad to traži izgovor riječi. Takav slučaj imamo u riječi *vassalo* gdje se *ss* udvaja da se označi da ga treba čitati kao *s*, a ne kao *z*. To je jedna od uočljivijih značajka talijanskog jezika u rukopisu. No u njemu ima dosta drugih obilježja koja nisu na prvi mah tako uočljiva jer obuhvaćaju malen broj riječi.

U nekim riječima stoji samoglasnik *-e-* mjesto književnoga *-i-*, na primjer: anetra (225),[33] consegliare (254), defendere (264), degnità (264), destruzione (266), devoratore (266), fenestra (294), padregno (426), pregione (454), prence (456) recamare (481), remedio (485), reputazione (488), respondere (489), tegna (578), tossere (587). Naprotiv, mjesto književnoga *-e-* dolazi *-i-* u: dilicateza, dilicato (268), estranio (285), licecare, ligame (359), lucire (361), simplicità (537).[34]

[33] Od navedenih tal. rječnika riječ dolazi samo u *Vocabolario italiano e latino*, t. I (str. 27) s oznakom da je zastarjela.

[34] Riječi: *defendere*, *fenestra*, *recamare*, *remedio*, *respondere*, *tegna*, *tossere*, *estranio*, *licare* i *ligame* ima Boerio (o. c.) s tom razlikom što glagole piše bez krajnjega *–e* iza *–r–*. Riječi kao: *degnità*, *destruzione*, *pregione*, *dilicatezza* donose *Vocabolario italiano e latino*, *Vocabolario degli academici della Crusca*, *Dizionario della lingua italiana*, I–VII, Padova 1827–1830. Zingarelli ih (o. c.) ubraja u arhaizme kao i riječi:

Povodeći se za latinskim oblicima pisac piše sa *-u-* mjesto sa *-o-:* *multiplicare* (388), *pulmone* (447), *pultrone* (447), *vulpe* (624).[35] Ali, on piše sa *-o-* mjesto sa *-u-:* *donque* (276), *molinaro* (383), *mongere* (385), *morice* (388), *nodrimento* (401), *occidere* (409), *ongere* (414), *onghia* (414), *onzione* (415), *presontuoso*, *presonzione* (457), *robrica* (506), *simolacro* (536), *singolto* (537), *soblimità* (539).[36] Nadalje, mjesto sa *-o-* piše sa *-i-:* *dimanda* (268), *dimandare* (267).[37] Mjesto sa *-uo-* piše samo sa *-o-:* *fora* (301), *nocere* (405), *nocumento* (405), *ovo* (424), *scotere* (525), *votare*, »izprazniti« (626).[38] Još su zanimljiviji oblici: *mascara* (369), *salvatico* (513), *salvaticina* (513), *sporcaria* (553), *zucaro* (633),[39] gdje mjesto književnoga *-e-* stoji *-a-*. Pisac piše i *magnafico* (364) mjesto *magnifico*, *mestiero* (376) mjesto *mestiere*, *monimento* (386) mjesto *monumento*, *calumnia*, *calumniare* (247) mjesto *calunnia*, *calunniare*.[40]

U izgovoru pisac nije dovoljno razlikovao *-s-* i *-sc-*. Zato piše: *cognosere* (253), *disedenti* (270), *lassiare* (354), *lassivia* (353), *pesse* (440), *relassiamento* (484), *sendere* (519) pored *biscia* (237), *discernere* (270), *pesce* (440), *scesa* (519).[41] Isto tako u pisanju nije dovoljno razlikovao slogove *-ci-* i *-zi-*. Zato u nekim riječima piše *-ci-* mjesto *-zi-:* *afecione* (221), *disgracia* (272), *facoleto* (292), *ocio* (410), *pacienza* (426), a u nekima *-zi-* mjesto *-ci-:* *caziar* le mosche (390), *spezialmente* (550).

U rječniku ima izvjestan broj riječi, koje su pogrešno pisane. Neke mjesto jednostrukog suglasnika imaju dvostruki. Tako mjesto: *cofano*, *espediente*, *obietto*, *oca*, *soggezione* rječnik ima *coffano* (250), *espe-*

prence, *reputazione*, *dilicato*, koje svi navedeni rječnici nemaju. Nijedan od navedenih rječnika nema: *consegliare*, *devoratore*, *padregno*, *lucire*. Zingarelli ima: *devorare* i *lucimento* i za njih kaže da su zastarjeli i da nisu u upotrebi (o. c., 360, 874). Imenicu *simplicità* imaju *Vocabolario della Crusca* (IV, 374) i *Dizionario* (VI, 743).

[35] Riječ *multiplicare* imaju *Dizionario* (V, 305), *Vocabolario italiano* (I, 291) i *Vocabolario della Crusca* (III, 218), *pulmone* ima samo Zingarelli (o. c., 1224), a *pultrone* i *vulpe* ni jedan od tih rječnika.

[36] Neke od tih riječi nalaze se u nekim od navedenih rječnika: *donque* (Dizionario, III, 388), *molinaro* (Zingarelli, o. c., 973), *morice* (Dizionario, V, 275), *nodrimento* (Voc. della Crusca, III, 250), *occidere* (Voc. della Crusca, III, 272, Zingarelli, o. c., 1037), *onghia* (zapravo *ongia*, Boerio, o. c., 287), *onzione* (Zingarelli, o. c., 1049), *presontuoso*, *presonzione* (Dizionario, V, 914, Zingarelli, o. c., 1194), *simolacro* (Dizionario, VI, 742). Ostale ni u jednom od tih rječnika.

[37] Obje riječi imaju *Dizionario* (III, 196), *Vocabolario della Crusca* (II, 91), *Vocabolario italiano* (I, 145) i *Zingarelli* (o. c., 372) koji kaže da su riječi zastarjele i izvan upotrebe.

[38] Riječ *fora* pored rječnika navedenih pod 37) ima Boerio (228). Glagole *nocere* i *scotere* (*Dizionario* ima *scotente*, VI, 592) nema nijedan rječnik. Gl. *votare* i im. *nocumento* imaju: *Dizionario*, *Vocabolario della Crusca* i *Zingarelli*. Za *ovo* Zingarelli (o. c., 1072) kaže da je »dialettale«.

[39] Oblici: *mascara*, *sporcaria* i *zucaro* pripadaju mletačkom dijalektu (Boerio, o. c., str. 339, 621, 747), a *salvatico* i *salvaticina*, koji dolaze u starijim rječnicima, osjećaju se zastarjelim.

[40] Oblik *magnafico* nema nijedan rječnik i vjerojatno je nastao pogreškom pera. To vrijedi i za oblike *calumnia*, *calumniare*. *Mestiero* je stariji oblik za *mestiere*, *monimento* za *monumento*.

[41] Vidi bilješku 31.

dientte (283), *obbieto* (408), *occa* (409), *sogezzione* (541). Druge imaju neko slovo više, kao: *an*cundine (224), lendin*d*inoso (356) ili neko drugo slovo mjesto pravoga, kao: fa*f*a (292), gegiardo (356), ma*n*inconia (366), por*c*ho (448), sic*c*hità (527), stolcizia (562), *f*ilupo (614). U imenici consor*b*ini (254) *-r-* stoji ispred *-b-* mjesto iza njega. Riječi: *h*odioso (410), *h*um'le imaju sekundarno *h-* na početku. Tu se pisac poveo za latinskim oblicima. Prema latinskim oblicima on piše i: *aqua* (220) mjesto *acqua*, *excelente* (279) mjesto *eccellente*, *extenuare* (285) mjesto *estenuare*, *opprobrio* (416) mjesto *obbrobrio*, *exercizio* (284) mjesto *esercizio*. Neke riječi piše prema hrvatskom izgovoru: *parentexi* (430), *aprossimarsci* (227), *apropoxito* (227), armato *con lanca* (228), *ascexa* (229), *bonacza* (238), *ilustriscimo* (324), *nuvoloxo*, gdje je *x* čitao kao *ž*, *sci* kao *ši*, *c* kao *č* i *cz* kao *c*.

Riječi s naglašenim posljednim slogom često stoje bez oznake naglaska, na primjer: *accioche* (220), *calamita* (242), *finche* (298), *perche* (437), *pero* (438). Neke su bez krajnjega *-e*, kao: *albergator* (222), *alfier* (223), *biasimar* (237), *ritener* (499). Neke riječi nemaju latinskih ekvivalenata. Takve su na primjer: *cambio* (255), *condizionale* (252), *frugile* (304), *inespugnabile* (338), *rafrontare* (472), *rostire* (504), *sino* (538), *spatola* (549), *strambo* (563), *studio* (565), *succido* (567), *utero* (627), *vietato* (613). Još veći broj riječi nema hrvatskoga značenja: *abominare* (219), *alterazione* (223), *ansieta* (225), *argine* (227), *armonia* (228), *assistenza* (230), *balcone* (233), *buca* (240), *discreto* (271), *disordine* (272), *eccelso* (280), *esortazione* (284), *fulgore* (300), *fossa* (304), *guastare* (321), *guscio* (322), *jatanza* (323), *immodestia* (327), *ingordo* (337), *instigare* (345), *istrice* (352), *lauto* (355), *lenzuolo* (357), *letargo* (357), *lugubre* (361), *mecanico* (370), *moderazione* (381), *modestia* (382), *nipote* (400), *obliquo* (409), *oracolo* (417), *originale* (419), *periodo* (438), *prerogativa* (456), *presumere* (458), *professione* (461), *problema* (462), *provocare* (468), *putrido* (471), itd. Najviše ih je koje počinju slovom *s*.

Red je riječi u alfabetskom nizu na mnogo mjesta pobrkan. Neke riječi dolaze u alfabetskom nizu prije drugih, a morale bi stajati iza njih. Tako imenica *agilità* (222) stoji ispred *aggradire*, a *agevolmente* iza *aggradire*. Imenica *bocca* (237) dolazi između *biasimo* i *biasimare*, a *briglia* (240) između *buco* i *bufone*. Ispred imenice *cambio* (255) nalazi se oveći broj riječi koje počinju sa *ce-*, *ci-*, *cl-*, *co-*. Neposredno ispred nje nalazi se imenica *conestra*, a iza nje: *cagione*, *caglia*, *camozza*, *canale*, *candido* pa *collegato* koja se nalazi i na strani 250. Glagol *fingere* (294) stoji ispred imenice *fenestra* i još četrnaest riječi koje počinju sa *fe-* (294–295). Na strani 598. imenica se *vaso* ponavlja četiri puta u alfabetskom nizu. Odmah poslije nje stoji pridjev *valente* pa imenica *uccisore*. Na idućoj strani imenica *vaso* dolazi po peti put, ali ovaj put iza *ucciso*. Takvih i sličnih slučajeva u kojima je alfabetski niz pobrkan ima u rječniku dosta velik broj.

U alfabetskom nizu ima izvjestan broj latinskih riječi, kao što su: *antecessores* (225), *conservatus* (254), *aedificium* (280), *fortificatus* (303), *grandis* (317), *impudicus* (328), *inimicus* (341), *lepra* (357), *mo-*

litia (384), *pudicitia* (469), *seditiosus* (527), *squalor* (556) od kojih su neke u rječniku pogrešno pisane.

Latinski dio ovog rječnika ima slične nedostatke kao i talijanski dio *latinsko-talijansko-hrvatskog rječnika*. Pisac najčešće griješi u pisanju riječi s udvojenim suglasnicima, na primjer: *belum* (duelo, 277), *coruptus* (coroto, 259), *intervalum* (distanza, 273) i s dvoglasima *ae, oe*, mjesto kojih redovno piše samo *e: cecus* (cieco, 248), *evum* (età, 285), *questio* (disputa, 273) – *fetor* (lezzo, 358), *pena* (pena, 436), *penitentia* (penitenza, 436). Neke riječi piše sa sekundarnim *h: haestas* (state, 558), *haerarius* (tesoriere, 582), a neke bez temeljnoga *h: iems* (verno, 610), *och modo* (in tal modo, 346), *odie* (oggi, 412), *oribilis* (oribile, 420). Neke bilježi hrvatskom grafijom: *donech* (finché, 298), *observaczio* (risguardo, 496), *puericzia* (fanciullezza, 290), a neke talijanskom: *admirazio* (maraviglia, 367), *notazio* (notazione, 403), *relazio* (relazione, 485) ili ih prekraja prema talijanskim oblicima: *solcus* (solco, 542), *soavis* (soave, 539), *espertus* (esperto, 283), a u latinskome glase: *sulcus, suavis, expertus*. Neke riječi bilježi sasvim pogrešno: *bubulus* (bufalo, 241), *subtilus* (sotile, 547), *feneficium* (veneficio, 606) mjesto *bubalus, subtilis, veneficium*.

Za razliku od prvoga rječnika, u ovome je broj sinonima za pojedine jezike razmjerno dosta manji. No, ni u njemu, kao ni u prvom rječniku, svaka riječ koja se obrađuje nema jednak broj sinonima ni njihovih ekvivalenata u drugim jezicima. U tom pogledu mogu se razlikovati različite pojave. Najprije ima dosta slučajeva gdje na jedan talijanski pojam dolazi po jedan latinski i hrvatski: *cribro (cribrum)*, *rešeto* (260); *desio (desiderium)*, *želja* (265). Ponekad talijanski nazivi imaju uza se još jedan ili više talijanskih sinonima, a samo jedno latinsko i hrvatsko značenje: *agilità, destrezza (agilitas)*, *itrost* (222); *alito, il fiato (halitus)*, *dijanje* (223); *gravore, peso, carico (pondus)*, *težina, što je teško* (318). Češće jedan talijanski pojam ima dva ili više latinskih i hrvatskih ekvivalenata: *apresso (apud, prope)*, *kod, blizu* (227); *consegnare (attribuo, adscribo)*, *dati, pridati* (254); *debolezza (infirmitas, imbecilitas, debilitas, impotentia)*, *nemoć slabost, mlo(h)avost* (264). Za više talijanskih sinonima obično dolazi više latinskih i hrvatskih značenja: *arena, sabbia (arena, sabulum)*, *pržina, salbun* (227); *comportare, patire (fero, patior)*, *podnositi, patiti, trpiti* (251). Katkada za više talijanskih i hrvatskih ekvivalenata dolazi samo jedan latinski: *fortificare, ingagliardire, dar forza (roboro)*, *utvrditi, posnažiti, dati snagu, jakost, pokripiti* (303); *guida, scorta, capo (dux)*, *vodilac, glavar* (321). No, isto tako katkada na dva ili na tri talijanska i latinska sinonima dolazi samo jedan hrvatski: *ignoranza, imprudenza (ignorantia, inscitia)*, *neznanje* (324), *limo, fango (caenum, lutum)*, *glib* (359) i obratno: na jedan talijanski i latinski pojam po dva ili više hrvatskih pojmova: *furore (furor)*, *gnjiv, jid, srčba, naglost* (310); *rispondere (respondeo)*, *odgovoriti, odgovarati* (498). Prema tome, ne može se izvesti i stalno pravilo kojega se pisac držao u pisanju talijanskih i latinskih sinonima i njihovih hrvatskih značenja. Kako se čini, pisac ga nije uopće ni postavljao, nego je pisao nasumce, prema svojoj uviđavnosti u času pisanja.

Oba su imotska rječnika napisana kao priručni rječnici i nemaju enciklopedijskog karaktera. U njima su pojedini pojmovi protumačeni ukratko u druga dva jezika. Rijetko se tumači postanak neke riječi i njezino osnovno značenje. Nešto se više susreću izrazi u kojima pojedine riječi dobivaju posebna značenja. To naročito vrijedi za *talijansko-latinsko-hrvatski rječnik* gdje su neki talijanski pojmovi donekle obrađeni enciklopedijski. Tako pridjev *cieco* (248) dolazi tri puta u alfabetskom nizu. Prvi put se kazuje što znači u kojemu od tri jezika. Drugi put dolazi u izrazu: *cieco d' un occhio (cocles), slip jednim okom, ćorok*, a treći put u izrazu: *cieco degli occhi (strabo), slip očima.* Tri se puta uzastopce obrađuje i imenica *congregazione* (253). Prva dva puta znači isto što latinski *synodus*, a hrvatski *zbor, skupšćina.* Treći put znači isto što talijanski *collegio*, lat. *collegium, kolođ.* Glagol se *portare* (449–450) navodi šest puta, i svaki se put upotrebljava u pravom značenju, samo što u vezi s različnim izrazima označuje način kako se radnja vrši ili smjer i mjesto gdje se radnja vrši: *portare* da un luogo all' altro; *portar* sulle spalle; *portare* di dentro; *portar* fori in caro ò in mare; *portar* corpo a sepelire; *portar* oltre. Slično se obrađuje glagol *ritornare* (500) koji dolazi četiri puta. Prvi put u značenju lat. *regredior*, hrv. *povratiti se, vratiti se.* Drugi put dolazi u vezi sa *scorendo* i znači lat. *recurso*, hrv. *vratiti se trčuć.* Treći put znači *restituire*, lat. *reddo*, hrv. *vratiti koju stvar, povratiti.* Četiri se puta navodi i imenica *vaso* (598), i svaki put u nekom izrazu: *vaso di rame o bronzo (aeneum), sud od midja ili od bromza; vaso da ogiio (lecythus), sud za ulje, uljenica; vaso, dove api nidificano (alveare), ulišće oli drugi sud, gdi pčele stoje; vaso di aceto (acetabulum), sud od sirćeta.* U prvom slučaju označuje od čega je neka posuda, a u tri ostala slučaja za što neka posuda služi.

Oba su imotska rječnika, kako se moglo razabrati iz iznesenoga gradiva, ostala nedovršena i onakva kakva su izašla iz prve ruke. Pisac ih nije popravljao ni prepisivao jer ih nije mislio objaviti štampom. No, nije im ni mnogo pažnje posvećivao dok ih je obradivao. Kao da mu se žurilo da ih što prije napiše. Odatle velik broj formalnih i stvarnih nedostataka od kojih su neki nerazumljivi. Tako pisac u *talijansko-latinsko-hrvatskom rječniku* nekim imenicama, pridjevima i glagolima daje priložno značenje. Imenice *freta* (festinatio) znači mu u hrvatskom »hitno, potežno, prišno« (307); glagol *agradire* val piacere (placeo) »ugodno« (222); glagol *celare* (celo, oculto) – »skrovito« (246); pridjev *frivolo* (futilis) znači mu »od ništa, rđavo, malo vridno (308); pridjev *spiacevole*, non grato (inamoenus) – »neugodno, nedrago, nelipo« (552). Priložno je značenje najčešće davao pridjevima. Slično je postupao i u *latinsko-talijansko-hrvatskom rječniku.*

Za neke talijanske riječi pisac nije mogao naći u hrvatskom jeziku adekvatne riječi, pa ih stoga kazuje opisno, na primjer: *albergator(e)* (hospitor), *koji prima na konak* (222); *antipodi* (antipodes), *ljudi koji su na drugoj strani svita pod nami* (226); *infermeria* (valetudinarium), *misto gdi boluju nemoćnici* (339); *storico* (historicus), *koji čini aliti piše istorije aliti izkazanje od stvari* (562).

3. PISMO I PRAVOPIS

Poput ostalih dalmatinskih pisaca 18. stoljeća i auktor imotskih rječnika hrvatske riječi piše talijanskom i latinskom grafijom. Samoglasnike piše znakovima uobičajenim u latinskom i talijanskom pismu. Suglasnike ponešto pojednostavnjuje. Obično svaki glas ima svoj posebni znak. Samo se neki suglasnici bilježe na više načina. Opaža se jasna piščeva tendencija da sve glasove piše što dosljednije i što jednostavnije. Ipak se u tom pogledu kadšto koleba, osobito kad piše glasove kojih latinski i talijanski jezik nema a koji se u današnjem hrvatskom pismu pišu s dijakritičkim znakovima.

Hrvatska abeceda u rječnicima ima ova slova i znakove: a, b, c – cz – z – zz=c, ç = č, ch – chi – tj = ć, d, dj – g – gi = đ, ç – çx – xç = dž, e, f, g – gh= g, h, i, i – y – j = j, c – ch – k = k, qu = kv, l, gl – gli – li = lj, m, n, gn – ni = nj, o, p, r, ſ = s, ſ – ſc = š. t, u = u – v, z, ſ – x = ž.

Znak se *cz* redovno upotrebljava na početku riječi, na primjer: *czarqua* (aedes, 18), *czriua* (v. alnus, 28). Rjeđe na kraju riječi u formantu *–ac: otacz* (genitor, 233), *lonacz* (cacabus, 64) i u formantu *–ica: mladicza* (adolescens, 13), *opaticza* (antistita, 35). Mjesto *cz* u tim formantima dolazi katkad i *-z-: tauniza* (carcer, 73), *pripovidaluz* (concionator, 99). Inače se *-z-* bilježi u sredini riječi: *proguzati* (deglutio, 136), *potizanie* (irritatio, 318). Dvostruko *-zz-* dolazi samo u riječi *ptizza* (v. rondine, 503). Znak *c* upotrebljava se ispred prednjojezičnih samoglasnika *e, i: xilice* (v. fibra, 206), *ulomci* (v. fragmentum, 220). Ispred njih se kadšto upotrebljava i znak *cz:* u . . . *odluczi* (v. constans, 107). Za glas *c* se jedanput upotrebljava *t:* od *profentie* (v. satrapes, 654).

Od tri znaka kojima se bilježi glas *ć* znak *ch* se upotrebljava na kraju riječi: *mladich* (adolescens, 13), *nemoch* (v. cardialgia, 73). Kadšto i u sredini riječi: *uochche* (v. baca, 59), *moguchſtuo* (potestas, 534). Inače se na početku i u sredini riječi bilježi znak *chi: chieſa* (crumena, 123), *ſcupochia* (defectus, 135). Sa *ti* piše se *ć* koje je postalo od starijega *tj: padnutie* (apoplexia, 37), *zaçetie* (conceptio, 97), *bitie* (natura, 406).

Tri znaka služe i za pisanje glasa *đ*. To su: *di, g* i *gi*. Iz teksta se ne može izvesti pravilo kojega se pisac držao u pisanju tih znakova. On tako piše particip pasivni *uuridien* (laesus, 324) sa *di*, a glagolsku imenicu *uuriegenie* (laesio, 324) sa *g*. Imenicu *gradanin* u singularu piše sa *gi: gragianin* (urbano, 98), a u pluralu sa *di: gradiani* (v. ordo, 455). Dvojako se pišu najčešće participi pasivni i glagolske imenice, izvedene od participa pasivnih: *çudienie* (miratio, 381), *poludienie* (mania, 362) – *odregen* (designatus, 143), *rogen* (conceptus, 96), *rogenie* (exortus, 189), *odregienie* (lax, 337), *pogogieno* (decisus, 132). Sa *gi* obično se bilježe riječi u kojima *d* stoji ispred stražnjojezičnih samoglasnika, na primjer: *giubar* (fimus, 208), *megiu* (inter, 308), *argiau* (gracilis, 238), *tuargiaua* (fortezza, 303). Neobično je što pisac sa *di* piše *d* u infinitivu: *providiati* (v. sagax, 653) i u prezentu: *poradia* (v. nixus, 418), *razſudiuie* (v. iudex, 320), *ugadia* (v. temperator, 619). Sa *di* piše *d* i u imenicama:

od grozdia (v. baca, 59), *guozdie* (metallum, 378), *kradia* (furto, 309), *ledia* (dorsum, 165), *milo∫ardie* (misericordia, 382), *orudie* (v. astrolabium, 49), *predia* (filo, 297), *rodiak* (cognatus, 88).

Glas *dž* pisac bilježi sa tri znaka, sa *ç: jeçech* (vivanda, 618), *zanatçia* (artefice, 229), sa *çx: çxighericza* (v. cachesia, 65) i sa *xç: iexçech* (cibatus, 80).

Od znakova *g* i *gh*, kojima se piše glas *g*, čini se da *g* dolazi više ispred samoglasnika: *ganuti* (moveo, 394), *pogodno∫t* (pax, 483), *ugodan* (mitis, 383), a *gh* ispred suglasnika: *ghnoi* (fimus, 208), *poteghnuti* (attraho, 52), *xaghnuti ſe* (muceo, 395) i na kraju riječi: *biligh* (v. nictatio, 415), *brigh* (monticello, 387).

Glas se *j* najčešće bilježi znakom *i* kao i samoglasnik *i: iezich* (a, l), *∫'oruxiem* (v. decurio, 134), *coioi* (v. celebro, 77). Pisac se tim znakom služi i za pisanje sloga *ji: coi* uçe (v. academici, 8), *uboiza* (carnifex, 74) i sloga *ij: nie* (non, 420), ne *pie* (v. absteminus, 6), *pian∫tuo* (crapula, 118). Za *j* i *ji* pisac se služi i znakom ÿ: *razboÿnich* (latro, 331), *otaÿno* (furtim, 228), – ÿ*∫ti* (edo, 171), ÿ*d* (natrix, 406). Ponekad ga piše uobičajenim znakom *j: lajati* (nugor, 423), *jaja* (v. ovatus, 462), *japia* (materia, 366), samo što znak *j* nije tako izrazito pisan kao danas.

Za pisanje glasa *k* pisac upotrebljava tri znaka: *c*, *ch*, *k*. Iz primjera koje nam pružaju rječnici ne može se izvesti stalno pravilo kad koji od njih bilježi. Ipak, kako se čini, znakove *ch* i *k* najčešće upotrebljava na početku i na kraju riječi: *chgliun* (v. aduncus, 17), *chmet* (colonus, 92) – *nauch* (ars, 44), *ortach* (particeps, 475); od *kgliuçah* (v. conclavo, 99), od *kgnigah* (v. typus, 702) – *chorok* (orbus, 454), *pauk* (araneus, 41). Rjeđe u sredini riječi: *garchglian* (arteria, 44), *primaknutie* (admotus, 12). Najčešće se susreće znak *c*, bez obzira na mjesto u riječi: *cazati* (adnuntio, 13), *placati* (deploro, 141), *pro∫iac* (mendicator, 373). Za *k*, kad iza njega stoji *v*, upotrebljava se znak *qu: quariti ſe* (marceo, 364), *loqua* (piscina, 515), *rodaqua* (raphanus, 597).

I za pisanje glasa *lj* pisac se služi sa tri znaka: *gl*, *li* i *gli*. Znak *gl* dolazi gotovo isključivo na kraju riječi: *branitegl* (advocatus, 15), *roditegl* (genitor, 233). U sredini riječi dolazi samo ispred samoglasnika *i: ſupglinicza* (fistula, 209), *ghgli∫tina* (v. lugubricus, 346). Znak *li*, koliko sam mogao ustanoviti, dolazi samo u tri slučaja: od *kliuçah* (v. conclavo, 99), *bliuuanie* (nausea, 409), i *bargulia* (festa di villa, 295). U svim drugim slučajevima upotrebljava se znak *gli: neuoglia* (crux, 124), *xeglia* (cupiditas, 128), *ue∫eglie* (gaudium, 232).

Glas se *nj* piše sa dva znaka: *ni* i *gn*. Prvi znak stoji u glagolskim imenicama, gdje je nekada stajao skup *nbj: potoglienie* (naufragium, 408), *uicanie* (v. acclamo, 9). Drugi znak dolazi u ostalim slučajevima: *ghgnila* (argilla, 43), *uognati* (foeteo, 213) *ghgniu* (ira, 317).

Dvama se znakovima piše i glas *š*, i to sa *∫* i sa *∫c*, od kojih se prvi obično piše ispred suglasnika: *o∫trina* (atrocitas, 50), *po∫pi∫no∫t* (celeritas, 78) i ispred samoglasnika na početku riječi: *∫ator* (conopeum,

103), *ſiroch* (v. dilargior, 152), a drugi obično ispred samoglasnika, bilo na početku bilo u sredini riječi: *caſca* (cyatus, 130), *ſcifccha* (gala, 231), *ozloglaſcenie* (dedecus, 134).

Znak *u* služi za pisanje i glasa *u* i glasa *v: uſtanutie* (resurectio, 625), *uurigenie* (noxia, 422), *uintuza* (ventosa, 607).

Za glas ž pisac ima dva znaka: *ſ* i *x*, i upotrebljava ih bez obzira na glasove koji stoje ispred i iza njih: *biſanie* (effugium, 172), *darſati* (v. manualis, 364), *duſnoſt* (v. pie, 512), *poteſnoſt* (festinatio, 204). Dvije se posljednje riječi pišu i sa *x: duxgoſt* (v. pietas, 513), *potexnoſt* (festinantia, 205). Ipak se čini da se *x* piše više između samoglasnika, a *ſ* ispred i iza suglasnika: *uxexen* (accensus, 8), od *erexie* (v. haeresiarcha, 248), *ſderati* (pacchiare, 425), *griſgna* (v. conscientia, 104).

Samoglasno *r* bilježi se sa *ar: ouarſach* (cima, 130), *ſmart* (interitus, 309), i sa *er: pogherditi* (disprezar, 46), *uzderſati* (sostentare, 46). Ovaj drugi znak dolazi vrlo rijetko i samo u prvom, nesistematskom dijelu talijansko-latinsko-hrvatskog rječnika. Inače u oba rječnika redovno dolazi *ar*.

Povodeći se za latinskom i talijanskom grafijom pisac kadšto udvaja pojedine suglasnike: *ribba* (piscis, 514), *ptizza* (v. rondine, 503), *oççe* (abba, 1), *dillo* (effectio, 172), *ranna* (piaga, 441), *ſiffa* (mamma, 360), *paffa* (pabulum, 464), *gutta* (podagra, 446). Od svih suglasnika najviše se udvajaju: *l, s* i š. Ponekad se udvajaju i samoglasnici: *gaaz* (vadum, 706), *ſaati* (v. orologio, 420), *jeex* (histrix, 255), *peech* (fornace, 302), *riiç* (parola, 431), *brood* (navis, 408), *voo* (iuvencus, 321), *puut* (strada, 562), *duugh* (debitum, 132).

Pravopis je rječnika pretežno etimologijski. U izvjesnom broju riječi etimologija nije provedena. Tako se pisac koleba između etimologije i fonetike poput ostalih naših starijih pisaca. U rječnicima se susreću skupine suglasnika: *bč, bk, bs, db, dc, dd, dk, dp, ds, dš, čb, sd, sg, stn, stnj, tc, zč, zh, zk, zp, zs, zš, zt, zž, žk, žt: dubčić* (rubus, 635), *obkružiti* (cludo, 86), *zibka* (cula, 115), *u sobstvima* (v. Deus, 148), *obsidnuti* (obsido, 434), *ženidba* (matrimonium, 367), *u željudcu* (v. alectoria, 26), *sudca* (v. appellatio, 38), koi se *odcipljuju* (v. scisma, 648), *oddiljenje* (v. scisma, 648), *pripovidka* (fabula, 195), *odkupiti* (riscattare, 496), *podpomoći* (auxilior, 57), *nadpis* (epitaffio, 282), *rodstvo* (affinitas, 23), *ljudski* (humanus, 259), *odstupiti* (decedere, 132), *slobodšćina* (sfacciataggine, 533), *srčba* (ira, 317), *otačbina* (patria, 432), *sdruženo* (conexus, 103), *nosdrve* (narici, 395), *sgustnuti* (constipo, 108),*sgrijan* (riscaldato, 596), *koristno* (v. diaeta, 149), *ustna* (labrum, 323), *zločestnjak* (malignus, 359), *vrutci* (ruscello, 507), *u vrutcima* (v. nitrum, 417), *razčinjen* (dissolutus, 155), *izčišćenje* (purgamento, 470), *uzhoditi* (montare, 386), *izkušanje* (argumentum, 43), *razkinuti* (conscindo, 104), *izprositi* (v. adeptio, 15), *izpuniti* (patro, 480), *razsutak* (v. calamitas, 67), *razsapnik* (conturbator, 114), *razširiti* (amplifico, 29), *izšćećenje* (muffa, 391), *raztegnuti* (stendere, 559), *razteglaj* (millium, 380), misli *razžaljeni(h)* (v. aegritudo, 19), *mužke* stvari (v. Priapus, 551), *družtvo* (consortium, 106), *množtvo* (grex, 240), *uboštvo* (indigentia, 287).

Pored tih i drugih etimoloških oblika u rječnicima se nalaze njihovi fonetski parovi, ali ne od svih navedenih skupina: u *arapskoj* (v. Saba, 509), *srce* (animus, 33), *oslačati* (delenio, 137), *slatko* (dulce, 167), *zgrčenje* (ritrazione, 500), *zločešnjak* (sceleratus, 518), nad *mrcem* (lessus, 336), *vraca* (patula, 529), *iskušati* (approvare, 227), *ispovidanje* (professio, 558), *ištetiti* (corrumpo, 118), *istok* (oriens, 456), *vesti* (ricamare, 490), *musti* (mulgeo, 396), *muškić* (mas, 365), *lupeštvo* (furto, 309), *viteštvo* (prodezza, 460).

Kako se razabira iz pobrojanih primjera, pravopis je imotskih rječnika etimološko-fonetski. Etimologija prevladava. Fonetika dolazi do izražaja u slučajevima gdje se asimilacija vrši između korijena i sufiksa. Rješe u slučajevima gdje se asimilacija vrši između početnog suglasnika i prefiksa pojedinih složenica. Pisac, prema tome, problem pravopisa nije osjetio, nego je pisao kako je u času pisanja bio raspoložen i uvjeren.

4. GLASOVI

1. Samoglasnici. Samoglasnik *a* stoji mjesto nekadašnjeg poluglasa *ъ* u složenicama koje u prvom dijelu imaju prijedloge: *od, pod, nad, iz, s, ob: odagnati* (repello, 615), *podadulost* (inflatio, 291), *nadašast* (confuratus, 102), *izagnati* (discutio, 156), *izabran* (delectus, 137), *izaženi* (sprimere, 554), *izašašće* (v. nascere, 395), *izažimati* (eliqueo, 174), *razaznati* (v. atomus, 49), *razabranje* (continentia, 112), *razasuti* (conturbo, 114), *razadrti* (dilacero, 151), *razastriti* (stendere), *sabrati* (acumulo, 9), *sastaviti* (annexio, 13), *satrti* (destruo, 144), *sakrivati* (nascondere, 396), *obastriti* (obsideo, 434). Prijedlozi: *od, pod, iz, raz, s, ob* dobili su *a* mjesto *ъ* jer su se našli pred skupinama: *gъn-, dъm-, bъr-, žъm-, sъp-, stъr-, dъr-, tъr-* u kojima je nekada bio poluglas *ъ*. Prijedlozi: *nad, iz, raz, s* u ostalim riječima našli su se ispred riječi koje počinju suglasnicima: *s, š, ž* ili suglasničkom skupinom koja se lakše izgovara ako prefiksi dobiju sekundarni glas *a*.

U rječnicima ima velik broj riječi stranoga porijekla koje između krajnjih suglasnika: *nt, nk, kl, pl, lm, rt, sk, mn, tr, dr* imaju sekundarno *a: punat* (v. centrum, 78), *akcidenat* (convulsus, 116), *banak* (mensa, 374), *sikal* (siclus, 659), *tempao* (ecclesia, 170), *(p)salam* (psalmus, 572), *porat* (porto, 144), *Damasak* (v. Syria, 683), *Tudešak* (v. Tedesco, 578), *fijasak* (fiasco, 296), *frišak* (recente, 482), *(h)iman* (inno, 343), *teatar* (teatro, 577), *meštar* (doctor, 161), *cedar* (v. citrinus, 81).[42]

Mjesto nekadašnjeg nazala *ę* stoji *a* u: *uzajato* (v. commodatarius, 93) i *prijat* (recetto, 482), koje je pisac uzeo iz čakavskog narječja. Čakavski je i oblik *vapaj* (esclamazione, 283) pored kojega pisac ima i *upoj* (grida, 319).

[42] Isp. tal. *punto*, lat. gen. *accidentis*, tal. *banco*, lat. *siclus*, lat. *templum*, lat. *psalmus*, lat. *portus*, lat. *Damascus*, tal. *Tedesco*, tal. *fiasco*, tal. *fresco*, lat. *hymnus*, tal. *theatrum*, tal. *maestro*, lat. *cedrus*.

Bez *a* pisac piše: *dvokat* (patronus, 480) i *prska* (persica mala, 539).

Samoglasnik *e* stoji mjesto *a* u: *sresti* (aglutino, 25), *vrebac* (passero, 432), a mjesto *o* u *greb* (tymbus).

Praslavenskoga je porijekla *e* u: *(h)imben* (captatorius, 73), *(h)rabren* (ferox, 204), *džuberenje* (v. canto d'ucceli, 55).

Glas *e* zamjenjuje *i* u *četeri* (quatuor, 587) i u riječi stranog porijekla: *desputati* (v. dialectica, 149).

Samoglasnik *e* ispada na početku riječi *vanđelje* (evangelio, 183), iz *vanđelja* (v. gehenna, 232).

Samoglasnik *i* dolazi često mjesto *e* u posuđenicama iz romanskih jezika: *kamerlingo* (aerarius, 21), *manistra* (pulmentum, 577), *bikar* (beccaio, 236), *butiga* (bottega, 238), *fortica* (fortezza, 45), *ponistra* (fenestra, 294), *paiz* (paese, 426), što *piza* (v. ponderosus, 526), *pipun* (v. citrinus, 82), *sić* (mergus, 377), *spiza* (expensa, 190), *šporkica* (merda, 373), *tovirna* (taberna, 38).[43]

Sekundarni samoglasnik *i* ima imenica *ručinik* (moccichino, 381) i gotovo uvijek 3. l. sing. glagola *biti:* astronomija *jesti* znanje (v. astronomia, 53), Babilonija *jesti* strana Male Ažije (Babilon, 58).

Samoglasnik *o* zamjenjuje strano *a* u riječima stranog postanja: *kotao* (cacabus, 64),[44] *konop* (funiculus, 277),[45] *polača* (palatium, 465),[46] *opat* (abbate, 219),[47] *konal* (strozza, 565),[48] *olum* (lume di rocca, 361) < tal. allume, lat. alumen.[49] Isto tako zamjenjuje *a* u našim riječima: *udorac* (ictus, 265), koji *otvora* i *zatvora* (portinaio, 451), *događaj* (accidens, 8). Ti su oblici postali analogno oblicima glagola: *otvoriti, zatvoriti, dogoditi se.* Analogan je i oblik *nizok* u izrazima: *od nizoke vrste* (v. ignobilis, 269), *nizoka roda* (incognitus, 269). Nastao je prema pridjevu *visok.*

U rječnicima ima dosta riječi iz talijanskog i latinskog jezika u kojima mjesto tuđega *o* stoji *u.* To najčešće biva ispred suglasnika, i to: 1. ispred *l: pulenta* (v. cacabus, 64), *skula* (gymnasium, 243), *bulati* (imprimo, 278); 2. ispred *m: u štumak* (v. deglutio, 136); 3. ispred *n: pipun* (v. citrinus 82), *drakun* (draco, 166), *naciun* (gens, 234), *balun* (globus, 237), *munita* (moneta, 389), *pavun* (pavus, 483), *sapun* (sapone, 514), *spirun* (rostrum, 633), *matuni* (v. later, 329), *špijun* (spione, 552); 4. ispred *r: kolura* (v. cinabaris, 81), *predikatur* (concionator, 99), *doktur* (rabinus, 595), *priur* (priore, 42), *penjgatur* (pictor, 512), *guvernatur* (satrapes, 654), *prokaraturi* (v. inventario, 350), *senatur* (decurio, 134),

[43] Isp. tal. *camerlengo,* mlet. *manestra,* tal. *beccaro,* tal. *bottega,* tal. *fortezza,* tal. *finestra,* tal. *paese,* tal. *pesare,* lat. gen. *peponis,* tal. *secchio,* tal. *spesa,* tal. *sporchezza,* tal. *taverna,* lat. *taberna.*

[44] Isp. lit. *kãtilas,* got. *katils.* (Dr B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice,* Zagreb 1944, str. 53).

[45] Isp. sr. lat. *canapus* (ARj, V, str. 269) i lat. *cannabis* (Dr B. Jurišić, o. c.).

[46] Lat. *palatium* (P. Skok, Prilog metodu proučavanja romanizama u hrv. ili srp. jeziku; *Zbornik radova Fil. fakulteta,* I, Zagreb 1951, str. 450).

[47] Iz lat. *abbas* (gen. abbatis) ili tal. *abbate* (ARj, IX, 28).

[48] Isp. tal. *canale* (Dr B. Jurišić, o. c.).

[49] ARj, VIII, str. 898.

štampatur (stampatore, 688), *turta* (torta, 586); 5. ispred *p: kupa* (tegula, 688), *kupa* (poculum, 520); 6. ispred *s: muštra* (v. exemplum, 187), *muškateo* (moscatello, 390).[50]

Stari glas *ě* reflektira se gotovo u svim osnovama i u svim nastavcima kao *i*. Od toga pravila ima vrlo malo izuzetaka. Kao *-ije-, -je-* dolazi samo u riječima: *gliezno* (talus, 696), *jetnjak* (strozza, 565). Nešto više ima ekavskih oblika: *ovde* (v. fatum, 201), *onde* (v. absum, 2), *bdenje* (vigilantia, 722), *celovati* (osculor, 460), *cesari* (v. augustus, 55), *koren* (radix, 596), *tleh* (terracio, 581), *predeslovje* (praefatio, 542) sa sekundarnim *e* ispred *s*. Ekavizmi: *obetati* (lagior, 328), *obećati* (astringo, 48) imaju paralelno ikavski oblik *obićalac* (promettitore, 464), gdje je *i* u osnovi. U rječnicima dolaze ikavizmi: *kolibati* (nazicare, 115), *kulin* (mortadella, 131), iako su i u ikavskim govorima običniji ekavizmi: *kolebati, kulen.*

2. *Suglasnici.* Glas *đ* pisac bilježi sad sa *di*, a sad sa *g(i)*, samo je pitanje da li je *di* uvijek izgovarao kao *đ*. Vjerojatno da ga je izgovarao kao *dj* u riječima: *gvozdie* (metallum, 378), *milosfardie* (misericordia, 382), od *grozdia* (v. baca, 59), *rodiak* (cognatus, 88). Kao *đ* izgovarao ga je u: *uuridien* (laesus, 324), *flediena* (v. glacies, 235), *poludienie* (mania, 362), jer takve oblike pisac piše i sa *g(i)*, koje je vazda izgovarao kao *đ: odregen* (designatus, 143), *odregienie* (lex, 337), *uigenie* (aspectus, 45). To potvrđuju naročito oni slučajevi u kojima pisac bilježi *đ* sad sa *di* a sad sa *g(i): pogodienie* (decisio, 133) – *pogogieno* (decisus, 132), *uuridien* (laesus, 324) – *uurigenie* (laesio, 324) kao i oblici imperfektivnih glagola: *prouidiati* (v. sagax, 653), *ſto poradia* (v. luctuosus, 345), *ugadiaiu* (v. libra, 338), *razſudiuie* (v. judex, 320).

Prema praslavenskom *di* pisac ima *j* u: *gospoja* (monna), *mejaš* (termine, 581), a prema praslavenskom *zgj (zge, zgi)* ima *žd* u *moždani* (cervello, 247), *zviždati* (sibilare, 534). Prema *zviždati* pisac ima i *dažditi* (pluit, 519).

Staru skupinu *tьj* pisac bilježi sa *ti: czuitie* (v. rosa, 633), *pitie* (potatio, 520), *začetie* (conceptio, 97), a skupinu *stьj* sa *sti* u: *liſtie* (frondes, 223), od *liſtia* (v. pampineus, 469), *naſaſtie* (investigatio, 314), *uniſaſtie* (introitus, 312). Inače skupine *stj, skj, sk* ispred *i* i *e* piše sa *ſch(i)* ili sa *ſt*. U prvom slučaju izgovarao ih je kao *šć*, a u drugome kao *št*. Kao *šć* izgovarao ih je: a) u riječima koje su nastale tvorbom sufiksa: *-šte*, na primjer *sirišće* (coagulum, 87), *slazišće* (scesa, 519), *pribivališće* (habitatio, 245), *posvetilišće* (holocaustum, 255); *-ština*, na primjer: *skupšćina* (congregazione, 253), *budalašćina* (delirium, 139), *darovšćina* (donum, 165); *-ina: bašćina* (ager, 24), *višćina* (experimentum, 190);

[50] Isp. lat. i tal. *polenta*, grč. σχολή i lat. *schola*, tal. *bollare*, grč. στόμαχος i lat. *stomachus*, lat. gen. *peponis*, grč. δράκων i lat gen. *draconis*, lat. gen. *nationis* i tal. *nazione*, tal. *ballone*, lat. i tal. *moneta*, tal. *pavone*, tal. *sapone*, tal. *sperone*, tal. *mattone*, tal. *spione*, lat. *color* i tal. *colore*, lat. *praedicator* i tal. *predicatore*, lat. *doctor*, lat. *prior* i tal. *priore*, lat. *pictor* i tal. *pittore*, tal. *governatore*, lat. *procurator* i tal. *procuratore*, lat. *senator* i tal. *senatore*, tal. *stampatore*, tal. *torta, tal. coppo*, lat. *cuppa* i tal. *coppa*, tal. *mostra*, tal. *moscatello.*

-ica: košćica (v. baca, 59), *višćica* (pharmaceutria, 508); b) u različnim osnovama: *tašć* (vuotato, 628), *plašć* (palium, 466), *višć* (gnarus, 241), *šćeta* (damnum, 131), *šćap, šćapić* (baculus, 59), *ušćipci* (frictilla, 222), *jošće* (v. porus, 530); c) u participu pasivnom: *zapušćen* (derelictus, 142), *pušćan* (missus, 383) i u glagolskim imenicama, koje su izvedene od takvih participa: *oprošćenje* (absolutio, 6), *dopušćenje* (venia, 714); d) u prezentu: *oprašća* (indulgens, 288), *pušća* (v. phlebotomia, 510), *išće* (v. consectator, 104) i u infinitivu *pomišćati* (v. scostare, 525). Kao *št* izgovarao je navedene skupine samo u: *skupština* (consilum, 105). *vištica* (praecontatrix, 536), *budalaština* (pazzia, 433), *baština* (podere, 446), *spuštaju* (v. saracinesca, 515). Mjesto sa *-št-* pisac je izgovarao sa *-šć-: bršćan,* »barʃchian« (hedera, 246), *bršćana,* »barʃchiana« (v. racemus, 596).

Pored: *okretati se* (volgere, 624), *obetati* (largior, 328) pisac ima i: *okrećati, privrćati* (voltare, 625), *obećati* (v. conceptus, 96).

Pored mlađega oblika prijedloga *od* pisac upotrebljava i stariji oblik *ot* (a, 1). Negda zamjenjuje *d* i *t* i piše na primjer: *za drude* (premio, 455) mjesto *za trude* i *tko topušća* (v. dimissoriae litterae, 152) mjesto *tko dopušća.* Sekundarno *d* piše ne samo u: *proždriti* (deglutio, 136), *zdrilo* (maturus, 367), *nezdrilo* (crudus, 123) nego i u prilozima: *poslid* (deinceps, 137), *najposlid* (ad summum, 14). Naprotiv, bez *d* piše: *daž* (imber, 273) i pridjev *ljudski* u izrazu: *koji poznaje ćud ljusku* (physiognomus, 511). Još veći broj riječi piše bez *t: mas* (v. blatteus, 62), *čestitos* (felicitas, 203), *dragovoljnos* (festivitas, 205), *neizmirnos* (immensitas, 274), *punos* (plenitudo, 518), *pripravnos* (disposizione, 273), *strašivos* (dubbio, 277).

Mjesto velara *g* pisac ima *k* u: *katavica* (indovina, 335), *skusnuti* (condensare, 252), a mjesto velara *h* ima *k* u: ne *ktiti,* »ne ctiti« (recuso, 606), *tanakan* (sottile, 547), *tanaknost* (sottilità, 547). Glas *k* stoji mjesto *t* u glagolu: *poškrapati* (sbruffare, 555). Ispada u: *barjatar* (alfiere, 223).

Velar *h* iza samoglasnika *u* nekad ostaje bez promjene: *gluh* (surdus, 678), *uhor* (apex, 37), na *kruhu* (v. crusta, 124), a nekad se zamjenjuje labiodentalom *v: trbuv* (v. anus, 35), *suv* (v. contabeo, 110), *puv* miš (glis, 236), *oćuv* (padregno, 426). Isto tako *h* iza samoglasnika *i* nekad ostaje bez promjene: *žestokih* iliti *oštrih* (v. criticus, 122), od *poglavitih* (v. aristocratia, 44), a nekad se zamjenjuje palatalom *j: mij* (v. otro, 421), voda *tija* (acqua lenta, 220), *dijanje,* »dianie« (anhelatio, 31).

Glas *h* se često gubi: 1. na početku riječi: *itar* (agilis, 25), *itrost* (agilitas, 25), *oditi, odati* (v. ambulatio, 29), *lib* (panis, 469), 2. u sredini riječi: *polepan* (ambitiosus, 28), *drtati* (v. tremore, 590) i 3. na kraju riječi: *vr* (cacumen, 65), otac *mnogi* narodah (v. Abram, 3). Ali zato češće se nalazi sekundarno *h:* 1. na kraju genitiva množine: kod *vratah* (v. atrium, 50), kuće *težakah* (colonia, 91), brez *dlakah* (v. calveo, 71) i 2. na početku nekih riječi: *hudo* od tila (membro, 372), lupina od *horaha* (scorza, 524).

Bilabijali *b, p* i labiodentali *f, v* više se puta zamjenjuju. Tako glas *b* stoji mjesto *p* u *blisnav* (pane moffito, 428), a mjesto *v* u: *kolibka*

(cula, 115), u isto *brime* (Phoebus, 506). Naprotiv, glas *p* stoji mjesto *b:* zemlja *platinava* (v. paludosus, 468) i mjesto *f* u posuđenicama: *sopra* (convivium, 116), *poduminta* (fundamentum, 226), *prigati* (frico, 222), *priganje* (frictio, 222). Labiodental *v* zamjenjuje *f* u: kod *filozova* (instans, 302), *veca* (feccia, 295), a labiodental *f* zamjenjuje još više svoj zvučni par *v*, na primjer: *frutak* (fons, 214), *frebac* (passer, 473), *loforika* (v. baca, 59), *u fladanju* (v. praesul, 547), *u profenciʃ.* (v. satrapes, 654), *frućina* (fervore, 294), činiti *falove* (fluttuare, 300), *fosak* (v. color di cera, 150), *fijar* (turbine, 593), *fena* (fessura, 294).

Skupina *bj* daje uvijek *blj*, na primjer: *grabljenje* (raptio, 598), *trublja* (tromba, 592). Naprotiv skupine *pj* i *vj* ostaju bez promjene: *kopje* (hasta, 249), *pupje* (capreoli, 659), *divji* (v. aprinus, 40), *uzglavje* (plumen, 519), *bogoslovje* (theologia, 696).

Likvida *l* na kraju riječi i na kraju sloga obično prelazi u *o: narestao, izašao* iz ditinjstva (adultus, 15), *otančao, smršavio, smanjkao,* (attenuatus, 51). Bez promjene ostaje u: *nevaljal* (inhabilis, 294), *valjal* (peridoneus, 494), *nugal* (angolo, 225), *nagal* (repentino, 487), *sudilnik* (complex, 95). To posebno vrijedi za riječi iz stranih jezika: *original* (archetipus, 42), *sinjal* (v. canicula, 72), *simbol* (v. colecta, 91), *diavol* (diabolus, 148), *koral* (gorgonia, 237), *general* (praefectus, 543), *sikal* (siclus, 659), *livel* (solarium, 663), *fažol* (ogni legume, 412), *specijal* (speciale, 549), *ospidal* (spedale 550), *oficijal* (ufficiale, 611), *papagal* (pappagallo, 429).

Sekundarno *l* ima glagol *klimati* (accennare, 111) i glagolska imenica *klimanje* (cenno, 111). Ispred samoglasnika *i l* se mujira i daje *lj* u riječi *gljistina* (v. lugubricus, 346). U prezentu *mlim* (secondo la mia opinione, 105) zamjenjuje nazal *n*.

Pored oblika *pokrisar* (imbasciatore, 325), gdje oba *r* stoje po pravilu, pisac ima i oblike: *poklisar* (nunzio, 405), *poklisarstvo* (legatio, 333), gdje je *l* zamijenilo *r* iza velara *k*.

Mjesto nazala *n* stoji *l* u: *zlamenovati* (significare, 535), *zlamenje* (insigne, 301), *zlamenovanje* (v. animus, 33). U skupini *mn* mjesto *m* kadšto stoji *v*, na primjer: *guvno* (aja, 222), *tavnica* (carcer, 73). Na kraju prijedloga *osin* (praeterquam, fuorchè, 309) mjesto *m* stoji *n*. Sekundarno *n* imaju: *doklen* (finchè, 298) i *daklen* (adunque, 220).

Mjesto sa *mnj* pisac piše sa *mlj: pomljivo, s'pomljom* (v. attentus, 51), a mjesto sa *mj* piše sa *mnj: tamnjan* (thus, 696). Mjesto sa *gl* piše sa *gnj: gnjila* (argilla, 43). Sa *gnj* piše još i: *gnjizdo* (nidus, 415), *gnjiv* (ira, 317), *gnjivan* (furibondo, 310). Skupinu *čn* zamjenjuje skupinom *čnj* u riječi *večnji* (aeternus, 22), a skupinu *kn* sa skupinom *knj* u imenici *knjeginja* (contessa, 113).

Imenice: *spila* (latibulum, 330), *šlem* (elmo, 106), *kaluža* (fango, 107) pisac piše sa *l* mjesto sa *lj*. Jednako i imenicu *molenje* (rogatio, 632) s tom razlikom što je *l* u prvom slučaju došlo depalatalizacijom glasa *lj*, a ovdje slogovnom disimilacijom.

Sekundarno *j* imaju: *petnajest* (v. empireum, 179) *jednojstruko, dvojstruko* (v. simplarius, 661), *jidro* (velus, 713), *jidra* (velum, 711). Više

puta *j* se ne piše gdje bi ga trebalo pisati: *priategli* (v. convivium, 115), *pianftuo* (crapula, 118), *turpia* (materia, 366), *nie* (non, 420), *razbien* (contritus, 113), ali *machija* (noverca, 421).

Intervokalno *s* u riječima stranog porijekla pisac je obično čitao kao *ž:* koji uče *filožofiju* (v. academici, 8), strana *Male Ažije* (Babilon, 58), od *ereżije* (v. haeresiarcha, 248), *paraližija* (paralisis, 471), *paražito* (parasitus, 471), *fažol* (ogni legume, 412) mlet. fasol, fasiol. Kao ž ponekad je čitao i tal. *gi* (dži) i *s* ispred zvučnih suglasnika: *žiganta* (gigans, 235), *žbir* (sbirro, 516).

Noviju skupinu *sj* u hrvatskim riječima čitao je bez promjene: *pasja, pasje* (canarius, 71).

3. Ostale pojave. Navezak *-no* veže se s veznicima *kada* i *kako: kadano* (v. aequivocatio, 20), *kakono* (a, 1). Navezak *-zi* veže se s pokaznom zamjenicom *onaj* i s odnosnom *koji:* među *onizima* (v. reconciliatio, 603), *s' kojizim* (v. animus, 33), *u kojizima* (v. conchae, 97). Navezak *-kar* (ka-re) veže se samo s prilogom *onde: ondekar* (ibidem, 265), a navezak *-r(e)* sa: *nuder, deder* (eja, 173), *tere* (v. atomus, 50).

U rječnicima vrlo rijetko dolaze akcenatski znakovi ´ i ` : od *paméti* (delirium, 139). Znak ´ pisac je upotrijebio za oznaku dužine samoglasnika. To razabiramo iz opaske uz latinsku riječ *dactilus:* »Prva silaba produgljuje se, a dvi ukratko dáctilus« (131). Drugi znak ` dolazi u nekoliko slučajeva: *čuvànje* (depositus, 142), *ù zloj* (v. pertinatia, 502), *òli* guba (scabies, 657), *ù* uvitu (v. collegato, 256), *nà* rameni (adosso, 220) i ne može se sa sigurnošću reći što je pisac njime htio označiti.

Pisac dosta često upotrebljava apostrof (') iza prijedloga *s: s' voljom* (v. accedo, 2), *s' brigom* (v. affecto, 23), *s' načinom* (attemperate, 51), *s' drugom* (v. adlecto, 11). Katkada i iza prijedloga *k: k' sebi* (v. cadaver, 66), *k' pučini* (v. horoscopus, 257), *k' ćudi* (v. moralis, 392).

Za označivanje da je neka riječ skraćena služi se znakom ˜: *blagosõv* voda (aqua lustralis, 167), *latiški* (v. athanatos, 49), *advẽr.* (importune, 278), *pařt.* (indigens, 286). Nekoliko puta upotrijebio je znak (#). Na strani 136. zabilježio ga je ispred riječi: *defractio, definitum est* i *deglutino,* a na strani 166. ispred priloga *dubie.* Čini se da je njime htio upozoriti svoje čitače na nepravilnosti u alfabetskom nizu. Ali značajno je da ga je upotrijebio samo na navedenim stranama, a nepravilnosti se u alfabetskom nizu susreću gotovo na svakoj strani.

5. OBLICI

1. Imeničkí. Opće imenice u nominativu jednine obično glase kao i danas: *početak* (incoatio, 282), *kuća* (domus,165), *ime* (nomen, 420). Izuzetak čine imenice: *mater* (parens, 472), *kćer* (figliola, 297) i *čudeso* (miracolo, 379), od kojih prve dvije imaju u nominativu akuzativni oblik, a treća ima *-es-* analogno oblicima u množini: *čudèsa, čudésā,* itd.

Od vlastitih imenica, kojih u rječnicima ima vrlo malo, imenice su *Salustio* i *Livio* (v. classicus, 83) zadržale talijanski oblik (Salustio, Livio).

Danas su malko neobični kraći oblici nominativa množine: *zglobi* (commissura, 93), *kralji* (v. foederatus, 212), *puti* (meatus, 368), *brodi* (v. portus, 530), *plodi* (v. primitiae, 559). Imenica *naočari* kao plurale tantum ima dva oblika: *oćali*, »ochiali« i *očali*, »oçali« (occhiale, 410).

U genitivu množine imenice redovno dobivaju na kraju sekundarno *h: od redovnikah* (v. archimandrita, 42), *težakah* (v. colonia, 91), *od nokatah* (v. redivia, 606), *od besidah* (v. architectus, 42), *brez dlakah* (v. calveo, 71). Pa i one, koje se prema imenicama i-deklinacije u tom padežu svršavaju na *-i: od librih* (archivium, 42), *okolo zubih* (v. gingiva, 235), od osam *nuglih* (di otto cantoni, 422). Bez sekundarnoga *h* svršavaju se na *-i* još: iljadu *rastegljaji* iliti *sežanji* (millium, 380), *od libri*, (v. auctor, 63). Sekundarno *h* imaju i neke imenice i-deklinacije: *od stvarih* (v. instrumentum, 304), *vlasih* (alopetia, 28), *od nemoćih* (v. criticus, 122).

Dativ množine ima obično stare nastavke *-om* ili *-em: legatom* iliti *poklisarom* (v. praebenda, 535), *soldatom* (v. rudis, 636), koja se pristoji *psom* (v. canarius, 71), na obraz *starcem* (v. ruga, 637), klanjanje *kipovom* (idolatria, 112). Nastavak *-ma* ima samo imenica *ljudma* (v. civilis, 82). Na druge se nastavke nisam namjerio.

U akuzativu, kao i u nominativu množine, jednosložne imenice imaju kraće oblike mjesto dužih: imati *žulje* (caleo, 69), koji daje *dime* (expiratus, 190), na *d.le* razlučeno (partite, 476). Drugih osobitosti taj padež nema.

U lokativu množine neke imenice imaju stari nastavak: *u studenci* iliti *u vrutci* od vodah (v. solium, 664), u različiti *misti* (v. nitrum, 417), po druzi *zemlja* (v. peregrinatio, 419), a neke noviji: *u noktima* (v. aurigo, 56), *u ričima* (v. petulantia, 506), *po kripostima* (v. nobilitas, 419), *u rukami* (v. arteria, 45) pored *na ruku* ali *na nogu* (v. caleo, 69).

Za instrumental množine namjerio sam se gotovo samo na mlađe oblike: među *trstima* (v. calamita, 67), služiti se *stvarma* (v. profano, 558), *s' ričma* (v. conciliator, 98), bahat *nogami* (v. perstrepo, 539), među *kamaram* (v. atrium, 50).

2. Pridjevski. Pridjevi se u nominativu jednine pišu sad u neodređenom obliku: *velik* (magnus, 357), *čvrst* (robustus, 631), *slip* (cieco, 248), sad u određenom obliku: *jaki* (forte, 303), *poglaviti* (primarius, 552), *općeni* (communis, 94) pored pridjeva: *ditinjski* (parvulus, 473), *divji* (v. aprinus, 40), *vazdašnji* (aeternus, 22), koji imaju samo određeni oblik.

Pokazna zamjenica 3. lica za muški rod glasi *oni* (v. quegli, 474), na primjer: *oni*, kojega sritamo (v. obvius, 437).

U kosim padežima svi se pridjevi sklanjaju kao da imaju samo odredeni oblik: od jezika *žudinskoga, grčkoga, latinskoga* (v. a, 1), od praseta *divjega* (v. aprinus, 40), ime *velikoga* patrijarke (v. Abram, 3).

Pored toga svi se dativi i lokativi svršavaju na *-u:* mir puku *rimskomu* (v. pax, 464), u tilu *čovičijemu* (v. exorcista, 189), u običaju *ljudskomu* (v. lamiae, 326), u broju *pluralskomu* iliti *većestrukomu* (v. magalia, 255), bez obzira, da li ispred *-mu* imaju *-o-* ili *-e-*. To vrijedi i za pridjevske zamjenice: pismo, *iz kojega* se more kopijati (v. archetipus, 42), starac mrtvi, *kojemu* rečemo (v. decrepitus, 133), čovik *kojemu* je drago stati prama suncu (apricus, 40), *u samomu* iskušenju (empirice, 178), ne misleći *o tomu* (inscienter, 298).

Instrumental glasi kao i u današnjem književnom jeziku: oklopom *gvozdenim* (loricatus, 432), s *velikom* željom (v. ambitiosus, 28), među zemljom *žudinskom* (v. Arabia, 41), prid *čigovim* nogam (accidens, 9), *s kojom* stvarju (v. apoxema, 38), gnjila *kojom* se služe (v. bitumen, 61).

U množini nema mnogo neobičnih ili zastarjelih oblika. Nominativ ima iste nastavke kao i u današnjem književnom jeziku: *niki* puti (porus, 530), *lipe* riči (v. affabilis, 22), *svi* učenici (v. cunctus, 125), s tom razlikom, što neke pridjevske riječi ispred nastavka *-i* mijenjaju velar *-g-* u *-z-: mnozi* (v. turma, 699), *druzi* (v. foederatus, 212), a danas ga ne mijenjaju.

Genitiv se obično svršava na *-ih: žestokih* iliti *oštrih* (v. criticus, 122), *od poglavitih* (v. aristocratia, 44), stado *krupnih* živinah (armentum, 44), *druzih stvarih* (v. instrumentum, 304), no nekad se krajnje *-h* gubi: otac *mnogi* narodah (v. Abram, 3), vlast svrhu *druzi* (dominus, 164).

Za dativ namjerio sam se samo na jednu potvrdu: soldatom *starim* (v. rudis, 636). Za lokativ našao sam nešto više potvrda. U nekim su stari završeci: *u različiti misti* (v. nitrum, 417), *po druzi* zemlja (v. peregrinatio, 491), *po tuđinski* zemlja (v. peregrinor, 491) a u jednoj noviji: prema ocu i materi i *druzima* (v. pietas, 513). Samo jednu potvrdu s novijim završetkom našao sam i za instrumental: služiti se stvarima *svetima* (v. profano, 558).

3. *Glagolski.* U infinitivu glagoli nikada ne gube krajnji samoglasnik *-i*, bez obzira da li se svršavaju na *-ti* ili na *-ći: posnažiti, utvrditi* (fortificare, 303), *pristupiti, približati se* (accedo, 2), *doći* (venio, 714), *naći, steći* (invenio, 313).

Glagol *htjeti* ima u infinitivu pored kraćeg oblika: ne *ktiti* (recuso, 606) i dulji: ne *otiti* (abnuo, 1).

Prvo lice prezenta na *-u* imaju ne samo glagoli *htjeti* i *moći:* (ne) *ću* (abnuo, 1), *mogu* (possum, 532) nego i glagol *veliti : velju* (dico, 266). Glagol *ići* glasi u tom licu : *idem* (v. a, 1), a u 3. licu jednine *ide* (v. cloaca, 86). Glagoli *imati, umjeti* u 3. licu jednine glase : *imade* (v. cardiacus, 73), *umide* (v. sagax, 653), a glagoli *razumjeti* i *živjeti : razumi* (aedes, 18), *žive* (v. calamita, 67). U 3. licu množine *razumjeti* (se) glasi dvojako : *razume se* i tako *se razumiju* (v. abrogo, 4), a glagol *imati* samo : *imadu* (v. cima, 130).

Futur se egzaktni tvori od trenutnog oblika prezenta pomoćnog glagola *biti* i infinitiva glagola koji se spreže : koliko *moći budem* (quanto più potrò, 116), koliko se *moć bude* (quanto sara possibile, 116), koji *budu doći* (v. posteritas, 533). Izuzetak je futur II u izrazu: koji se *budu rodili* (v. posteritas, 533).

Od participa vrijedno je navesti participe pasivne : *bandit* iliti *prognat* (apolis, 37) i *briven* (rasus, 598) od glagola : *banditi, prognati* i *briti*.

6. STRANI ELEMENTI U LEKSIKU

Rječničko blago imotskih rječnika obiluje velikim brojem riječi koje su u hrvatski jezik ušle iz stranih jezika : turskoga, talijanskoga, latinskoga i grčkog jezika. Među njima ima i po nekoliko riječi njemačkoga, mađarskoga i židovskog porijekla. Te su riječi različnim putovima došle u narodni govor i u izvore kojima se auktor rječnika služio.

a. Nakon zauzimanja Imotskoga (1493) Turci su u njemu organizirali svoju upravnu, sudačku i vojničku vlast. Zaslužni su age dobili u posjed zemlje odbjeglog pučanstva iz Imotske krajine i na svojim beglucima u Glavini. Prološcu, Studencima, Runoviću, Zagvozdu i na Zadvarju podigli kule i čardake u kojima su provodili dosta udoban život. Hrvatsko stanovništvo koje je ostalo na svojim ognjištima moralo je kao bespravna raja plaćati harač i kulučiti na beglucima.[51]

Dugotrajna turska okupacija ostavila je duboke tragove ne samo u narodnom životu i običajima nego i u narodnom jeziku. Ti su se tragovi bolje sačuvali u Imotskoj krajini nego u Makarskom primorju jer je Makarsko primorje češće mijenjalo tursku i mletačku vlast u 16. i 17. stoljeću, dok je Imotska krajina bila trajno pod turskom vlašću preko dva stoljeća. Turci opet nisu mogli Makarsko primorje zaštititi s mora, pa su u njegovu središtu Makarskoj držali samo malu vojničku posadu s poreznikom koji je pazio na tranzitnu robu i ubirao porez. Broj turcizama u govoru Imotske krajine bio je bez sumnje dosta velik neposredno poslije odlaska Turaka (1717). U toku se 18. stoljeća sve više njihov broj smanjivao pod utjecajem talijanske kulture koju je širila mletačka civilna, sudbena i vojnička vlast. Auktor imotskih rječnika, koji se rodio u bivšem turskom begluku Zagvozdu, upoznao se s turcizmima Imotske krajine još kao dijete. Kad je kasnije sastavljao svoje rječnike, mnoge je u njih uvrstio prema tome kako su to tražili odnosni latinski i talijanski pojmovi. Sve ih nije uvrstio jer to nije bio zadatak njegova leksikografskog rada.[52]

[51] A. Ujević, o. c., str. 75.

[52] Njih su ispitivali domaći i strani filolozi. Za nas su najinformativnije rasprave prof. P. Skoka *(Prilozi proučavanju turcizama u srpsko-hrvatskom jeziku,* Slavia, g. XV, Prag 1938) i Abdulaha Škaljića *(Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine,* I–II, Sarajevo 1957).

a) Turcizmi imotskih rječnika mogu se razvrstati u nekoliko skupina prema različnim oblicima javnoga i privatnoga života kao i uopće predmeta kojih se tiču. Na prvom mjestu dolaze turcizmi iz administrativnog i vojničkog života, jer je turska administracija i turska vojska turcizme najviše i širila, a stanovništvo je poslije izvršene okupacije najprije stupilo u dodir s njihovim predstavnicima. U rječnicima se nalaze ovi turcizmi s toga područja:

barjak (vexillum, bandiera, 720), bandira vojnička. – Škaljić : t. *bayrak* (Turcizmi, I, 69).

barjaktar (vexillarius, alfier, 720), zastavnik, alfier. – T. *bayraktar, bayrakdar* (Turcizmi, I, 69).

begluk (fiscus, fisco, 208), kontrobanda, azna principova, blago principovo. – T. *beylik* (Turcizmi, I, 91).

čador (padiglione, tentorium, 425), šator. – T. *cadir* (Turcizmi, I, 125).

dželat (manigoldo, carnifex, 366), boja, krvnik koji ljude smiče. – T. *cellât, cellâd* (Turcizmi, I, 223).

elčija (orator, oratore, 453), govornik, advokat, poklisar iliti *elčija*. – T. *elçi* (Turcizmi, I, 260).

harač (salarium, censo, 663), dacija postavljena koja se plaća na zemlju, livel iliti *harač* na zemlju. – T. *harç*, »izdatak, trošak« (Turcizmi, I, 325).

harba (hasta, lancia, 249), kopje, sulica. – T. *harbe* (Turcizmi, I, 327).

(h)azna (fiscus, fisco, 208), v. *begluk*. – T. *hazne, hazine*, vulg. *hazna* (Turcizmi, I, 341).

jatagan (gladius, spada, 236), mač, nož, punjar. – T. *yatağan* (Turcizmi, I, 395).

kamdžija (spiron, 639). – T. *kamçi* (Turcizmi, II, 426).

mamuza (calcar, sperone, 67). – T. *mahmuz* (Turcizmi, II, 500).

meterizi (castra, campo, 75), kanap vojske. – T. *meteris* (Turcizmi, II, 524).

murećep (inchiostro, atramentum, 331), mastilo za pisati. – T. *mürekkep* (Turcizmi, II, 545).

telar (proclamator, gridatore, 555), koji telari i proklamava. – T. *tellâl* (Turcizmi, II, 739).

testir (v. concedo, concedere, 76), dati testir, dopustiti. – T. *testir* (Turcizmi, II, 749).

vilaet (v. Italia, regione, 352), Italija, strana iliti vilaet. – T. *vilayet* (Turcizmi, II, 787).

b) Turska se uprava malo brinula za sigurnost života i imovine kršćanskih podanika. Ustanici, hajduci i drugi odmetnici češće su provaljivali na okupirani teritorij i jadnoj raji, kao i Turcima, otimali sredstva za život, palili im kuće, hvatali muškarce i prodavali Mlečanima na galije. Na to nas podsjećaju turcizmi:

arsuzin (rapace, rapax, 480), koji grabi kakono *arsuzin* ali vuk. – Škaljić nema te riječi u tom obliku nego ima : *àrsuz*, »bezobrazan, bez stida; zločest, ljut«, t. *arsiz* (Turcizmi, I, 51). ARj je ima sa h : *hàrsuzin* (III, 577).

ćesadžija (latro, ladrone, 331), aramija, lupež ajduk. – Škaljić ima tu riječ sa -e- između s – dž : *ćësedžija*, t. *keseci* (Turcizmi, I, 165). Isto tako i ARj (II, 134).

(h)aramija (latro, ladrone, 331), v. *ćesadžija*. – Škaljić : t. *haram*', »razbojnik, bandit, hajduk« (Turcizmi, I, 326).

c) Za vrijeme ratnih okršaja između Turske i Venecije kao i za vrijeme ustaničkih prepada mnogi bi stanovnici Imotske krajine i Makarskog primorja ostali bez kuće i kućišta. Beskućnici su bili primorani da se brinu za krov nad glavom i za najpotrebnije pokućstvo. Zidarski pribor i potrebni siromašni namještaj nabavljali su kod turskih trgovaca i obrtnika. Odatle turcizmi:

bešika (culla, cunabula, 261), *bešika* za dite. – T. *beşik* (Turcizmi, I, 102).

čekič (martello, malleus, 368), maca. – T. *çekiç* (Turcizmi, I, 136).

čekrk (v. roto, ruotare, 633), činiti kola ili čekrke, razbiti. – T. *çikrik* (Turcizmi, I, 137).

ćemer (fornix, volto, 217), ćemer oliti oluk od jednoga ćemera oli vrata, oluk, okučenje aliti uzdignutie na sridi. – T. *kemer* (Turcizmi, I, 162).

ćilim (tappeto, tappetum, 576). – T. *kilim* (Turcizmi, I, 168).

ćoša (angolo, angulus, 225), nugal. – T. *köşe* (Turcizmi, 1, 172).

dušek (matarazo, materasso, 151). – T. *döşek* (Turcizmi, I, 215).

(h)avan (mortario, mortarium, 389), mrtar, u čemu se tuku stvari tvrde. – T. *havan* (Turcizmi, I, 339).

japija (materia, tal. materia, 366), materija jesti svaka stvar od koje se čini koja stvar, također jesti *japija*, od koje se čini koja mastorija. – T. *yapi* (Turcizmi, I, 392).

kesa (mantica, borsa, 364), ćesa, dvojci, bisage. – T. *kese* (Turcizmi, II, 450).

keser (ascia, dolabra, 110). – T. *keser* (Turcizmi, I, 165, v. ćèser).

pendžera (fenestra, finestra, 203), ponistra, oblok, prozor. – Škaljić ima samo : *pëndžēr*, *a* i *pèndžēr*, *pêndžera*, m. t. *pencere* (Turcizmi, II, 604). ARj ima pored *pêndžer* još i *pendžera* bez naglaska (IX, 771, 772).

tava (padella, patella, 425). – T. *tava* (Turcizmi, II).

turpija (v. limatio, limatura, 340), strgotine, što tare lima iliti *turpija*. – T. *törpü* (Turcizmi. II, 765).

d) Rijetki su poturčenjaci iz Imotske krajine i Makarskog primorja s promjenom vjere mijenjali svoju narodnu nošnju i oblačili se na turski. Zbog dugotrajne simbioze s Turcima, a i zbog drugih razloga, na tursku se oblačilo i kršćansko stanovništvo toga područja. S turskom nošnjom poprimilo je i turske nazive za pojedine odjevne predmete, kao što su:

čorapi (calzoni, 636). – Škaljić ima *čòrapa* i *čarapa*, t. *çorap*, *corab* (Turcizmi, I, 131).

dolama (saione, 636), aljina. – T. *dolama* (Turcizmi, I, 205).

ječerma (giubberello, giubba, 635). – T. *geçirme* (Turcizmi, I, 237).

kalpak (turbanti cilindrici, 637), kalpaci. – T. *kalpak* (Turcizmi, II, 424).

marama (fazzoletto, sudarium, 292), ubrusić. – T. *mahrama*, *makrama* (Turcizmi, II, 495).

toke (cerchii, 637). – T. *toka* (Turcizmi, II, 754).

tozluci (gamberuoli, 637). – T. *tozluk* (Turcizmi, II, 757).

e) Stanovništvo se Imotske krajine upoznalo s različnim jelima i pićima, koje su turski begovi i drugi bogati Turci priređivali. Na to podsjećaju turcizmi:

biber (pepe, piper, 437), papar. – T. *büber*, *biber* (Turcizmi, I, 104).

čorba (ius, brodo, 321). *čorba* od koje stvari, koja se vari. – T. *çorba*, *şorba* (Turcizmi, I, 152).

jedžek (pulmentum, minestra, 577), manistra, svaki *jedžek* iliti smok, koji se čini sa *čorbom*. – ARj: T. *jeyeǵek* (IV, 569).

kajgana (fritella, placenta ex ovis, 307), friganje jaja. – T. *kaygana* (Turcizmi, II, 417).

muselez (passum, vino cotto, 473), vino vareno. – T. *müselles* (Turcizmi, II, 548).

sirćet (oximel, aceto melato, 462), sirćet medeni. – Škaljić ima : *sirće*, *-ta*, »ocat«, t. *sirke* (Turcizmi, II, 677).

sobet (convito, convivium, 258), sobet veliki, čast, gozba. – Škaljić : *sóbet*, *sohbet*, »razgovor, sijelo«, t. *sohbet* (Turcizmi, II, 681).

sopra (mensa, tavola e vivande in tavola, 374), stolica, sto s' jizbinam, trpeza, *sopra* i banak, gdi koji trguju i prominjuju, drže jaspre. – Škaljić : *sõfra*, *sõpra*, *sovra*, »trpeza, sinija«, t. *sofra* (Turcizmi, II, 680).

zaira (vettovaglia, comeatus, 611), brašno, jizbina. – T. *zahire* (Turcizmi, II, 790).

f) Pučanstvo, koje se uglavnom bavilo poljodjelstvom i stočarstvom, prodavalo je svoje skromne produkte na imotskom i makarskom pazaru ili ih zamjenjivalo za potrebnu robu i blago. Mjere i utezi bili su turski s turskim nazivima. Turske su nazive nosili i razni obrtnici. Turcizmi su iz tog područja :

aršin (v. misurare, metior, 380), miriti kako *aršinom*. – Škaljić : t. *arṣin*, »mjera za dužinu« (Turcizmi, I, 51).

berber (barbiere, tonsor, 235), brijač. – T. *berber*, pers. *berber* < tal. *barbière* (Turcizmi, I, 100).

**bojaluk* (v. paonazzo, 429), mast iliti *bojaluk* menevišni, morasti, ljubičasti iliti pavunasti. – ARj ima pridjev *bojaly* u zn. lat. tinctus, coloratus (I, 507).[53]

denjak (fardello, carcina, 291), smotak ili *denjak* robe. – T. *denk* (Turcizmi, I, 190).

dernek (nundinae, fiera, 425), sajam, trgovišće. – T. *dernek*, *d'rnek* (Turcizmi, I, 192).

dućan (bottega, hypotheca, 238), butiga. – T. *dükkan* (Turcizmi. I. 210).

fajda (uopo, utilitas, 625), korist, napridak. – T. *fayda* i *faide* (Turcizmi, I, 273).

fitilj, »vitilj« (c. pannus, panno, 469), pan, svita i *vitilj*, koji se meće u ranu. – T. *fitil* (Turcizmi, I, 287).

kadifa (veluto, holoserium, 604), velud. – T. *kadife* (Turcizmi, II, 412).

kalaj (stagno, stannum, 556), kositer. – T. *kalay* (Turcizmi, II, 420).

kantar (statera, 108). – T. *kantar*, ar. qintar, lat. centenarius (Turcizmi, II, 429).

kasap (beccaio, macellarius, 236), bikar. – T. *kasap* (Turcizmi, II, 439).

katran (v. opico, pice illino, unger di pece, 448) : katramati, opakliti. izmeljati *katranom* iliti crnom mastiu, iliti smolom crnom izmeljati. – T. *katran* (Turcizmi, II, 442).

**menevišan* (v. aponazzo, 429), v. *bojaluk*. – ARj ima adj. indekl. *meneviš* u zn. »ljubičast«, za koji se kaže da dolazi iz tur. *ménéfšé* (ljubica) (VI, 601).

mukta (francamente, libere, 305), slobodno; – *mukte* (v. pagamento, senza p., gratis. 426), tunje, brez plaće. – Škaljić ima mûfte, mùkte, t. *müft* (Turcizmi, II, 534).

skerlet (porpora, purpura, 449), svita. – T. *iskerlet*, tal. *scarlato* (Turcizmi, II, 679).

zanadžija, »zanatdžija« (artefice, artifex, 229). – Škaljić : *zanàčija*, t. *sanatçi* (sanat-çi, Turcizmi, II, 793).

g) Zbog duge simbioze s Turcima i s poturčenjacima, koji su rado usvajali turske običaje i turski jezik, kršćansko je stanovništvo silom prilika od njih poprimilo razne turske nazive za ljudska svojstva i zanimanja, kao što su :

bitevi (incorrotto, integer, 333), cilovit, vas. – Škaljić nema u alfabetskom nizu riječi *bitevi*, ali ima *bitèvija*, »plosnato koplje«, < t. *bitevi* »sve, skupa, cijelo« (Turcizmi, I, 110).

čoban (pastore, pastor, 432), pastir, čuvalac. – T. *çoban* (Turcizmi, I, 149).

derbeder (v. helluo, divoratore, 250), proždor, proždrlac, lotar. – T. *derbeder*, »skitalica, beskućnik« (Turcizmi, I, 191).

[53] Riječi sa zvjezdicom ispred sebe ne nalaze se u ARj.

(h)adum (spado, castrato, 676), *adum* po naravi još i mladica od stabla koja ne nosi ploda. – T. *hadim* (Turcizmi, I, 302).

kalauz (scorta, dux, 524), vodilac. – T. *kilavuz* (Turcizmi, II, 421).

konak (diversorium, osteria, 155), gosionica, misto od konaka. – T. *konak* (Turcizmi, II, 461).

ortak (particeps, partecipante, 475), dionik, družbenik. – T. *ortak*, »zajedničar, kompanjon, drug u poslu« (Turcizmi, II, 587).

ortakluk (societas, 659), družtvo, općenstvo. – T. *ortaklik* (Turcizmi. II, 587).

šemluk (v. theatrum, teatro, 695), teatar iliti misto, gdi se skuplja puk na publike iliti općenske i očite igre iliti *šemluke*. – T. *şenlik* (Turcizmi, II, 704).

U rječnicima ima par turcizama iz biologije i botanike :

akrap (nepa, scorpione, 413), škorpijun. – Škaljić nema riječ u tom obliku nego ima *àkrep*, t. *akrep*. (Turcizmi, I, 22).

čampari (sperone, calcaria gallinarum, 551), čampari od kokoši kakono mamuze. – Škaljić : *čampàra*, t. *çalpara* (Turcizmi, I, 129).

karamfil (garofalo, cariophilus, 52), garufao, garufal. – Škaljić : *karànfil*, *karàmfil*, *karànfir*, t. *karanfil* (Turcizmi, II, 435).

majemun (simia, 92), muna. – Škaljić ima samo *màjmun*, t. *maymun* (Turcizmi, II, 497).

h) Od nekih turskih imenica narod je izveo glagole. Tako izvedeni glagoli sačuvali su osnovno značenje imenica od kojih su izvedeni:

(h)aramzaditi (lusingare, adulor, 362), mamiti, matati. – Škaljić nema toga glagola u svom rječniku, ali ima imenicu *haramzáda*, »kopile, hajduk, razbojnik«, t. *haramzade* (Turcizmi, I, 327).

(h)arčiti (spendere, expendo, 551), tratiti. – Škaljić nema ni ovoga glagola, iako je po svjedočanstvu prof. Skoka općenit u Bosni i Hercegovini. Dolazi od *àrāč*, »potrošak« i govori se sa *h* i bez *h* (Skok, o. c., 181).

kalauziti (guidare, 106), voditi. – Škaljić : glagol izveden od *kalavuz* (Turcizmi, II, 421).

katramati (opico, unger di pece, 448), v. *katran*. – Škaljić ima gl. *katrànisati* u istom značenju (Turcizmi, II, 442).

šćemeriti (v. fornicatus, fatto a volto, 216), učiniti na ćemer. – Škaljić nema glagola u svom rječniku.

šemlučiti (v. fabula, comedia, 195), pričica, pripovidka, gonetka za *šemlučiti* razgovor oli prav oli laživ. – Škaljić ima glagol s oznakom da je izveden od imenice *šenluk* (Turcizmi, II, 704).

tabačiti (v. conciatore, coriarius, 252), koji stroji oliti *tabači* kožu. – Škaljić nema *tabačiti*, ali ima *tabak*, »kožar«, t. *tabak* (Turcizmi, II, 716).

Od navedenih turcizama tridesetak ih dolazi u izvornom obliku. Narod ih je usvojio kako su ih Turci izgovarali. Ostali su, kojih je mnogo više, doživjeli glasovne promjene. Uzrok je tomu što se turski jezik razlikuje od hrvatskoga i fonološki i morfološki. Izvjestan je broj turcizama dobio hrvatske nastavke. Još treba istaći da se među turcizmima imotskih rječnika nalaze samo tri pridjeva : *bitevi, kael* i *menevišan* i samo jedan prilog : *mukta – mukte*. Ako izuzmemo glagole koji su izvedeni od imenica, ostalo su sve imenice, od kojih se i danas mnoge upotrebljavaju u narodnom govoru ne samo Imotske krajine nego i drugdje po Dalmaciji, pogotovu po Bosni i Hercegovini.

b. U imotskim rječnicima ima mnogo više riječi talijanskog porijekla, što je posve razumljivo. Područje u kojemu je njihov auktor živio i radio bilo je za čitava njegova života ili u sastavu Mletačke Republike ili pod jakim talijanskim kulturnim utjecajem. Talijanski jezik bio je službeni jezik u sudstvu, upravi i u vojsci. Viši činovnici bili su odreda Mlečani koji su govorili ili svojim mletačkim narječjem ili toskanskim koji su naučili u školi. Jedno i drugo narječje morali su znati i domaći ljudi koji su bili u činovničkoj službi ili su kao trgovci imali poslovne veze s Mlecima. Pored viših činovnika i vojničkih časnika u naše su se dalmatinske gradove i varoši doselili mletački učitelji, liječnici, apotekari i različni obrtnici. Svi su oni govorili talijanski, a kad su s vremenom naučili hrvatski jezik, u govoru su zadržali mnoge izraze, riječi i osobine talijanskog jezika. Naši ljudi kao mletački podanici služili su u mletačkoj vojsci u domovini i u Italiji, i tako su bili prisiljeni da nauče talijanski i da se njime služe. Kad su se vratili u domovinu k svojim kućama, u svom su govoru upotrebljavali mnoge riječi i fraze toga jezika, osobito za one pojmove za koje nisu imali adekvatnu riječ u hrvatskom jeziku. Tako su spomenuta dva talijanska narječja, mletačko i toskansko, postala jezicima javnoga života gradskih obitelji i jezicima civilizacije po čitavoj Mletačkoj Dalmaciji, dakle i u Imotskoj krajini i u Makarskom primorju.

Seljaci, koji su živjeli dalje od upravnih i vojničkih centara, zbog čestog saobraćaja s predstavnicima vlasti i s varoškim i gradskim stanovnicima, poprimili su, naravno na svoj način, mnoge talijanske riječi u svoj govor. Na to su ih navela uglavnom dva faktora. Kao vojni obveznici bili su primorani da nauče mnoge nazive i riječi iz vojničkog života iako su njihovi niži zapovjednici bili naši ljudi. Teški porezi koje su im nametali mletački poreznici i na okrutan ih način od njih utjeravali silili su ih da dobro pamte porezne nazive kao i nazive poreznih činovnika. To se isto može reći i za upravne i sudske činovnike koji su trgovali pravdom i nasilno postupali prema siromašnim podanicima. Drugi je faktor više psihološke naravi, osnovan na prirođenoj čovječoj težnji da se ističe i da nešto znači u svojoj okolini. Ta je težnja naročito razvijena kod neukih ljudi iz puka. Da ih njihovi susjedi i znanci smatraju pametnijim i višim od drugih, u svoj govor upliću strane riječi i fraze, bez obzira jesu li ispravne ili ne. Taj je faktor, bez sumnje, mnogo utjecao na naše ljude u 18. stoljeću da pamte i da usvajaju razne talijanske riječi, nazive i fraze.

Pored toga struktura talijanskog i hrvatskog jezika, za razliku od turskoga, dosta je bliska, osobito što se tiče fonologije, pa su ljudi bez poteškoća i naprezanja mogli talijanske riječi pamtiti i naučiti sam jezik. Pogotovu kad naš narod u Dalmaciji nije još imao probuđene i razvijene nacionalne svijesti, te je u Mlečanima gledao pripadnike iste vjere, koji ga kako tako štite od turskih nasilja. Tako je hrvatski jezik u Dalmaciji bio iskvaren mnogim talijanizmima. To se naročito dogodilo na otocima i u primorju, gdje je utjecaj talijanske kulture bio jači, a veze između Mletačke Republike i hrvatskog stanovništva bile duže i tješnje.

Koliko se zna iz pouzdanih izvora, auktor imotskih rječnika proveo je svoje djetinjstvo i čitav svoj svećenički vijek u Makarskom primorju (Brela) ili u njegovu zaleđu (Zagvozd, Dusina, Kokorići). Kao svećenički kandidat učio je gramatičku školu, filozofiju i teologiju u jednom od svećeničkih zavoda u primorju (Zadar, Split, Priko), a možda i u Italiji. Kao župnik na talijanskom je jeziku vodio župske matice i dopisivao se s državnim i crkvenim vlastima. Iz rječničkog se gradiva može zaključiti da je dobro poznavao mletačko narječje i da je govorio talijanskim jezikom koji je bio smjesa mletačkog i toskanskog narječja, jer njegov talijanski jezik uz osobine mletačkog narječja ima i osobina toskanskog narječja ili talijanskog književnog jezika. Riječi koje je iz talijanskog jezika uzeo i uvrstio u hrvatsko leksičko blago mogu se podijeliti na tuđice pozajmljenice i na jezične kalkove. Prve donosi u originalnom talijanskom obliku, samo ih bilježi ondašnjom hrvatskom grafijom. Za neke je teško odrediti da li pripadaju tuđicama ili pozajmljenicama. Od pozajmljenica neke su zadržale nepromjenljivu talijansku osnovu i dobile hrvatski nastavak, a neke su doživjele glasovne promjene u samoj osnovi. Budući da neke riječi imaju isti oblik u talijanskom i u latinskom jeziku, teško je odrediti iz kojega su od njih uzete. I njih, kao i turcizme, možemo podijeliti na razne skupine prema tome na koje se područje ljudskog života, rada i zanimanja odnose.[54]

a) Na prvom mjestu dolaze riječi iz mletačke administracije i sudbenog života:

**avizanje* (monitio, avviso, 390), ponukovanje, spomenutie. – Glagolska imenica izvedena od gl. *avizati*, tal. *avvisare*.

avizati (moneo, avvisare, 388), ponukovati, spomenuti, *avizati* iliti oznaniti, svitovati. – Tal. *avvisare*.

balota (ballotta, suffragium, 234), *balota* u pomoć data. – Tal. *ballotta*, Vujaklija (Leksikon stranih reči i izraza, Beograd 1954, str. 104) i B. Klaić (Rječnik stranih riječi, Zagreb 1958, str. 134) izvode riječ od franc. im. *ballotte*.

[54] Talijanizme su u pojedinim govorima ispitivali mnogi filolozi, najviše Talijani. Kod nas je prvi o njima pisao Fran Kurelac u raspravi *Vlaške rěči u jeziku našem* (Rad JAZU, XX, Zagreb 1872, str. 93–137). O talijanizmima koji su u naš jezik ušli kroz posljednjih sto godina pisao je u novije doba J. Jernej *(Sugli italianismi penetrati nel serbo-croato negli ultimi cento anni*, Studia romanica, I, Zagreb 1956, 54–80).

banda (bando, exilium, 235), bandižanje, prognanje. – Tal. *bando*. ARj ima riječ u muškom obliku : *bànd* sa značenjem »osuda, koja može biti i na plaćanje u novcu« i u ženskom rodu *bânda*, ali u značenju »latus, strana« (I, 171).

**bandit* (bandito, exul, 235), prognat. – Tal. *bandito*. U Klaićevu Rječniku *bàndīt* (tal. bandito) dolazi u značenju »drumski razbojnik, lopov« (str. 136). ARj ima *banditi* u zn. »proscribere, izgnati, prognati« (I, 172).

bandižanje (exilium, esilio, 188), prognanje. – Mlet. *bandizar*. ARj ima riječ s opaskom »samo u rječnicima Belostenčevu i Jambrešićevu« (I, 172).

bulati (sigillare, obsigno, 535), zapečatiti, metnuti pečat iliti bulu, siđilati. – Tal. *bollare*.

**buletinić* (schedula, policeta, 656), *buletinić* od karte, mala karta. – Tal. *bolletino*.

caf (sbirro, lictor, 516), žbir, *caf*, koji veže ljude. – Tal. *zaffo*, longob. zapfo, njem. Zapfen (Prati, Vocabolario etimologico italiano, Milano 1951, str. 1058).

dacija (salarium, censo, 663), *dacija* postavljena, koja se plaća na zemlju, livel iliti harač na zemlju. – Tal. *dazio*, lat. datio.

dacijar (daziario, publicanus, 263), carenik. – Tal. *daziere*.

**ditator* (prodictator, dittatore, 557), *ditator* ili izvanobičajni vladavac, učinjen za koju potribu. – Tal. *dittatore*, lat. dictator.

gabela (rendita. vectigal, 486), carina, dacija. – Tal. *gabella*.

guvernatur (satrapes, satrapo, 654), satrapes, ovo je rič peršijanska, a latinski zlamenuje prefekto od profencije, komesar iliti namistnik jednoga kralja ili principa u profenciji, i prešidente, *guvernatur* iliti vladavac jednoga kralja iliti principa u državi. – Tal. *governatore*, lat. gubernator.

inkanat (vendita al incanto, auctio, 605), prodaja na *inkanat*, na muntu, tko će veće dati. – Tal. *incanto*.

intrada (rendita, census, 486), dodak. – Mlet. *intrada*. tal. entrata, lat. intrare.

kančelir (scrivani, cancellarii, 526), *kančeliri*, pisaoci. – Tal. *cancelliere*, lat. cancellarius.

kopijati (v. archetypus, l'originale, 42), original, prvo pismo, iz kojeg se more *kopijati* iliti pripisivati. – Tal. *copiare*.

livel (salarium, censo, 663), v. *dacija*. – Tal. *livello*, lat. libellus.

paiz (ora, fine, 452) : svrha oli kraj oli mejaš od koje stvari ili *paiz* ali vilaet iliti dio zemlje. – Tal. *paese*.

**siđilati* (sigillare, obsigno, 535). v. bulati. – Tal. *sigillare*.

sinjal (paragraphus, 470), jesti ovi *sinjal* 1, koji zlamenuje sad. – Tal. *segnale*, lat. signale.

**špijati* (v. explorator, spione, 191), koji *špija* i traži oli špijuni. – Tal. *spiare*.

špijuniti, v. *špijati*. – Tal. *spionare*.

štendarac (stendardo, vexillum, 559), barjak. – Tal. *stendardo*.

b) Izvjestan se broj riječi odnosi na oružje, vojsku i rat:

**alfier* (vexillarius, bandierale, 720), barjaktar, zastavnik. – Tal. *alfiere*, španj. alferez, ar. fāris »konjanik«.[55]

bandira (vexillum, bandiera, 720), barjak, *bandira* vojnička. – Tal. *bandiera*.

duka (dux, colonnello, 167), ban, herceg, meštar od tabora, vojvoda, vodilac iliti kalauz, barjaktar. – Tal. *duca*, biz. δοῦκα, ak. od δοῦξ.

fortica (fortezza, arx, 303), tvrđava visoka u gradu. – Tal. *fortezza*.

kanap (castra, campo, forte luogo, 75), *kanap* vojske, meterizi. – Tal. *campo*. ARj ima riječ u dva druga značenja.

lumbarda (artiglieria, bombarda, 144), top. – Tal. *bombarda*.

lumbardati (sparare l'artiglieria, 144), potezati lumbarde. – Tal. *bombardare*.

municion (munizione, commeatus, 392), *municion* za vojske, gdi je oružje i zaira. – Tal. *munizione*, lat. munitio.

pancir (v. incorazzato, loricatus, 333), oružan oklopom, oklopnik, vojnik obučen u gvozdje, u *pancire*, u oklop. – Tal. *panziere*, lat. pantex.

**punjar* (pugio, gladius brevis, pugnale, 577). – Tal. *pugnale*, lat. vulg. *pŭgnāle.

**serzente* (sergente, lictor, stator, 532). – Tal. *sergente*, franc. sergent, lat. serviens, -entis.

**skvadra* (squadra, legio, 555), *skvadra* soldatah. – Tal. *squadra*.

soldat (soldato, miles, 542), vojnik. – Tal. *soldato*.

**šćokada* (stocco, gladius, 561), mač, špada. – Tal. *stoccata*.

špada (stocco, gladius, 561), v. šćokada. – Tal. *spada*, lat. spatha.

**tenda* (tenda, tabernaculum, 580), čador, šator. – Tal. *tenda*, lat. tenda.

trumbeta (tuba, tromba, 697), trublja. – Tal. *trombetta*.

**žbara* (obex, sbarra, 429), tabor, *žbare* i svaka stvar pripričena koja smeta proći. – Tal. *sbarra*.

c) U imotskim rječnicima ima velik broj riječi iz crkvenog života, koje su stranog porijekla. Među njima je samo nekoliko talijanskog postanja:

gvardijan (archimandrita, abbate, 42), abat, prijur, poglavica od redovnikah. – Tal. *guardiano*.

medaljica (medaglia, torceuma, 370). – Tal. *medaglia*, vulg. lat. * mediālia.

pirgula (tymela, pulpito, 702), pulpit, odkle se predika. – Tal. *pergolo*, kasnolat. pergamum, gr. πέργαμον.

d) Talijanskog su porijekla nazivi za dijelove kuće i kućni namještaj:

banak (banco, scamnum, 234), skam. – Tal. *banco*.

barilo (cadus, barile, 29). – Tal. *barile*.

[55] Prati, o. c., str. 29.

katanac (lucchetto, 110). – Tal. *catenaccio.*
karafina (phiala, fiala, 509), gostarica, bočica. – Tal. *caraffina.*
kupa (tegula, tegola, 688), *kupa* za pokrivati kuće. – Tal. *coppo*, lat. cuppa.
matun (v. later, mattone, 329), *matuni* ćošati. – Tal. *mattone.*
pijat (piatto, lanx, 442). – Tal. *piatto*, vulg. lat. plattus.
pinjur (forchetta, furcola, 301). – Mlet. *piron.*
salìž (pavimentum, pavimento, 482), tle, tarac s' matunom. – Mlet. *saliso.*
sić (secchio, situla, 527), *sić* od midja za vodu. – Tal. *secchio.*
štramac (stramazzo, anaclinterium, 563). – Tal. *stramazzo.*
**tarac* (pavimentum, pavimento, 482), v. *salìž.* – Tal. *terrazza.*
**temperin* (gladiolus, temperino, 235), nožić, mali nož. – Tal. *temperino*, lat. temperare.

e) Izvjestan se broj talijanskih naziva upotrebljava za jela i pića:

baškot (pan biscotto, panis nauticus, 428), kruh biškot iliti *baškot.* – Tal. *biscotto*, lat. biscoctum.
biškot, v. *baškot.*
brgulja (festa di villa, paganalia, 295), *brgulja* koga sela. – Tal. *bergolare.*
cukar (zuccaro, saccarum, 633), šećer. – *zuccaro*, lat. saccharum.
kolacunuti (prandiculum, il fare collazione, 549), pojisti malo. – Tal. *collazionare*, lat. collatio.
lazanje (taglierini, lasagne, 137). – Tal. *lasagne*, lat. vulg.* lasania.
malvasija (vino malvasia, vinum creticum, 615), vino iz Kandije. – Tal. *malvasia.*
manistra (pulmentum, minestra, 577), svaki jedžek iliti smok, koji se čini sa čorbom. – Mlet. *manestra*, lat. ministrare.
pulenta (v. cacabus, caldaia, 64), kotao, lonac, sud, u kojemu se vari *pulenta.* – Tal. *polenta*, lat. polenta.
**turta* (torta, placenta, 586). – Tal. *torta*, torcere, lat. vulg. *tŏrquĕre, tŏrquēre.

f) U doba Mletačke Republike naši su trgovci morali trgovati samo s Mlečanima. U saobraćaju s njima poprimili su razne trgovačke nazive od kojih se u imotskim rječnicima nalaze:

**balanca* (balanza, statera, 233), kantar. – Mlet. *balanza.*
brušket (sors, sorte, 669), srića, po srići, po zgodi, također ždribanje iliti *brušketi* reče se sorte. – Tal. *bruschette.*
butiga (bottega, hipotheca, 238), dućan. – Tal. *bottega*, lat. *apotheca.*
cekin (ducato d'oro, nummus aureus, 277), dukat zlatni. – Tal *zecchino, dukat*, v. *cekin.* – Tal. *ducato*, lat. *ducatus.*
kola (gluten, cola, 237), tutkalo. – Tal. *colla*, gr. κόλλα.
konat (v. render conto, 486), dati *konat*, dati razlog. – Tal. conto.
kvartin (quartino, quadrans, 474) : jaspra *kvartin.* – Tal. *quartino.*

magazin (magazzino, promptuarium, 363), misto od trgovine. – Tal. *magazzino*, ar. mahāzim.

munita (moneta, lat. moneta, 385), jaspre, pinezi. – Tal. i lat. *moneta*.

muštra (exemplum, esempio, 187), prilika, izgled oli *muštra* od jedne stvari, koja se prodaje oli čini. – Tal. *mostra*. ARj : iz njem. *Muster*, a ova iz tal. *mostra*.

**palta* (monopolium, quando un solo ha una mercanzia e la vende a suo modo, 380), kadano jedan sam čini jednu trgovinu kakono *paltu*, pak prodaje na svoj način. – Tal. *appalto*, lat. *appactum, »ugovor«.

pijaca (piazza, forum, 442), *pijaca* aliti trgovišće, kuda se šeta. – Tal. *piazza*, lat. platea.

roba (robba, res, 502), imanjstvo. – Tal. i lat. *robba*.

spiza (expensa, spesa, 190), tratnja, harač. – Tal. *spesa*, mlet. spensa, lat. expensa.

škuda (v. moneta, drachma, 385), drahma, jaspra koja valja deset *škudih*. – Tal. *scudo*, lat. scutum.

velud (velluto, holosericum, 604), kadifa. – Tal. *velluto*.

g) S trgovačkom terminologijom usko je povezana terminologija iz područja obrta i industrije. Za vrijeme višestoljetne mletačke uprave u naše su se gradove i varoši, naročito u Primorju, uselili mletački obrtnici na koje su bili upućeni naši ljudi. Domaći obrtnici koji su s vremenom otvarali svoje radionice usvajali su talijanske nazive za iste obrte i njihove produkte, kao na primjer:

bikar (beccaio, macellarius, 236), kasap. – Tal. *beccaro*.

bikarija (macellum, macello, 352), misto gdi se prodaje svaka vrsta jistiva i gdi se kolje i prodaje meso, *bikarija* iliti kasapnica iliti mesarija. – Tal. *beccaria*.

**librar* (bibliopola, libraro, 60), *librar* oli knjižar, koji prodaje knjige. – Mlet. *libraro*.

marangun (marangone, falegname, 148), drvodilja. – Tal. *marangone*.

oštar (ostiere, caupo, 421). – Tal. *ostiere*.

oštarija (taberna, albergo, 685), krčma. – Tal. *osteria*.

štampati (stampare, imprimo, 557). – Tal. *stampare*.

**štampatur* (stampatore, impressor, 557), koji čini štampu. – Tal. *stampatore*.

**tovirna* (apotheca, canava, 38), krčma, butiga. – Tal. *taverna*, lat. taberna.

h) Zdravstvena organizacija u narodu nije bila ni izdaleka provedena, kako su prilike zahtijevale. Liječnici su bili malobrojni i stanovali su u većim centrima. Uz liječnike Mlečane bilo je i domaćih liječnika, koji su kojekako svršavali medicinski fakultet u Padovi. Prosti narod, osobito onaj koji je živio u zabitnijim zagorskim mjestima, rijetko je išao k liječniku. On se uglavnom liječio domaćim lijekovima koje su pripravljali narodni liječnici. U imotske rječnike ušlo je nekoliko liječničkih termina talijanskog porijekla:

**cotast* (claudus, zoppo, 84), topast, rom. – Tal. *ciotto*, ml. *zòto*.

implastar (impiastro, ceroto, 153), melem. – Tal. *impiastro*, lat. emplastrum, gr. ἔμπλαστρον.

**lanceta* (ferro, scalpellus, 294), lester, čime se otvora žila za dignuti krv. – Tal. *lancetta*. Vujaklija izvodi riječ iz fr. lancette (o. c., str. 502).

malkaduk (sonticus morbus, epilepsia, 668), zavrtanje, padavica. – Tal. *mal caduco*.

ošpidal (ospitale, hospitalis, 420), *ošpidal*, gdi boluju i liče se nemoćnici. – Tal. *ospedale*, lat. hospes, kasnolat. *hospitale.

**ošpidaler* (spedaliere, xenodochius, 550), *ošpidaler*, koji vlada ošpidalom. – Tal. *ospidaliere*.

sirop (siroppo, syrupus, 538), likarija, što se pije. – Tal. *siroppo*.

**specijalija* (speziaria, taberna, 550), specijarija, butiga od likarija. – Mlet. *speziaria*, lat. species.

speciajarija, v. *specijalija*. ARj ima za riječ potvrdu samo iz L. Vladmirovića.

**tišika* (tabes, macilenza, 685), nemoć. – Tal. *tisica*, lat. phtisis.

**vintuza* (ventosa, curcurbitula, 607), *vintuza* za vaditi krv. – Tal. ventosa.

i) U imotskim rječnicima ima više talijanskih naziva iz pomorskog života s kojima se njihov auktor mogao upoznati za vrijeme svojih bogoslovnih studija u jednom od naših primorskih gradova (Zadar, Split, Omiš – Priko). Takvi su nazivi :

**busola* (v. imbossolato, pixidatus, 325), metnut u *busolu* ali u škatulu. – Tal. *bussola*, mlet. bossola.

fortuna (tempestas, tempesta, 691), izvrlica, zlo vrime. – Tal. *fortuna*.

galija (galea, triremis, 314). – Tal. *galea*, novolat. galea.

galijaca (galeazza, quinqueremis, 314). *galijaca*, gdi su po pet na veslo. – Tal. *galeazza*.

kursija (corsia di galera, 132), *kursija*, put posrid galije. – Tal. *corsia*, tal. corso. lat. cursus.

**oštrijada* (ostro vento, auster, 421), vitar od podneva. – Tal. *ostro*.

porat (ostium, porto, 461), vrata i *porat* od mora. – Tal. *porto*, lat. portus.

riva (lido, litus, 359), *riva* krajem mora. – Tal. *riva*, lat. ripa.

salpati (salpare, vellere ancoram, 512), dignuti sidra od broda za poći. – Tal. *salpare*.

**spirun* (rostrum, sperone, 633), kljun od ptice, čunjka, gubica od koje živine i još od čovika, i *spirun* od broda. – Tal. *sperone*.

špag (rudens, corda, 635), konopi debeli od broda, konopi, špag. – Tal. *spago*.

j) Talijanskoga su porijekla i nazivi za životinje koje nisu u našim krajevima endemijske, nego žive u tropskim ili suptropskim krajevima:

mulo (mulo, hinnus, 392), mazga. – Tal. *mulo*, lat. mulus. ARj ima riječ u druga dva značenja : 1. isto što muo, »nasip u moru«, 2. »neka morska riba« (VII, str. 148. i 157).

muna (simia, 92), majemun. – Tal. *monna*, tur. maimun.

papagal (pappagallo, psittacus, 429), ptica koja štogod govori. – Tal. *pappagallo*, mlet. papagàl, novolat. papagallus.

pavun (pavone, pavo, 433), ptica pitoma. – Tal. *pavone*, lat. pavo, -onis.

pola (pola, monedula, 446), *pola* ptica. – Tal. *pola*, lat. Paula.

k) Iz talijanskoga su jezika uzeti i nazivi za biljke, cvijeće, voće i povrće:

fažol (ogni legume, legumen, 412), svaki grah kao *fažol*, bob i prilična, sočivo. – Mlet. *fasiol*, *fasol*, lat. phaseolus.

garufal (garofalo, cariophyllus, 52), garufao, karamfil. – Tal. *garofalo*, lat. caryophyllum.

garufao, v. *garufal*.

muškateo (moscatello, uva apiana, 390), grozdje. – Tal. *moscatello*.

naranča (narancio, malum aureum, 395), jabuka. – Tal. *narancio*, mlet. naranza.

salata (intubus, radichio, 312), endivija iliti cikorija. – Tal. *(in) salata*, od gl. insalare.

žafran (zafferano, crocum, 630), žufran. - Tal. *zaffrano*, *zafferano*, ar. za'faran.

l) Neki su talijanski nazivi uzeti iz društvenog života i označuju vrline i mane ljudi:

briga (cura, fastidio, 128), pomlja, nastojanje, misao, muka. – Tal. *briga*.

faliti (delinquo, errare, 138), učiniti falinju, ostaviti činiti svoju dužnost. – Tal. *fallire*, lat. fallere.

**finta* (figmentum, finzione, 207), privara, činiti se što je da nije itd. – Tal. *finta*.

furbarija (v. simplex, 661), čovik priprostit, brez propasti, brez aramzadluka iliti brez *furbarije*, koji viruje, koji ne ima dvostrukosti u sebi, čovik dobar. – Tal. mlet. *furbaria*.

**furbarisati* (fingere, conniveo, 294), *furbarisat*, činiti se da neće. – Mlet. *furbaria*, s nast. *-isati*.

**intrigati se* (intrico, intricare, 346), *intrigati se u što*, metnuti se u što, smetati. – Mlet. *intrigarse*, tal. intrigarsi, lat. intricare.

**kalafatiti* (v. parasito, parasitus, 429), koji *kalafati* za žderati. – Tal. *calafatare*, ali u zn. »ristoppare una nave, rincatramare le fessure di una nave«. (Zingarelli, Vocabolario, 168).

manjkati (careo, esser privo, 73), ne imati, biti ulišen. – Tal. *mancare*.

maskariti se (dare la burla, illudo, 263), rugati se. – Tal. *mascherare*, (ar. mashharat).

mormorati (susurro, mormorare, 680), *mormorati* za kime, šaptati za drugim. – Tal. *mormorare*, lat. murmurare.

pančati se (intricare, implico, 349), zaplesti se, uložiti se, metnuti se u jednu stvar, *pančati se*, intrigati se u što ali umotati se i uplesti se jedna stvar, kakono čečurasta grana, oli zamotati se i uplesti se u jednu stvar kako u zamčicu. – Tal. *impacciarsi*.

pratik (pratico, expertus, 453), višć, koji znade i koji je kušao. – Tal. *pratico*, lat. practicus.

**sforcanje* (forza, violenza, 304), usilovanje. – Tal. *sforzare*.

skužanje (scusa, expurgatio, 526), ogovaranje. – Tal. *scusa, scusare*.

sulac (trastullo, oblectamentum, 590). – Tal. *sollazzo*, lat. solatium.

sulacati (trastullare, oblector, 590), šaliti se. – Tal. *sollazzare*.

štimanje (v. celebro, lodare. 77), faliti, činiti svetkovinu, činiti *štimanje* kojoj stvari. – Tal. *stimare*, stima.

štimati (prafero, stimare più, 544), naprid metnuti, veće *štimati*. – Tal. *stimare*, lat. aestimare.

**štimavati* (riputare, aestimo, 495), ciniti. – Tal. *stimare*.

**travaj* (tumultus, sedizione. 698), nabunjenje, smutnja, triska, vika, *travaj* iliti belaisanje. – Tal. *travaglio*.

**travaljati* (devexo, travagliare, 145), napastovati, belaisati, imati nemir ili smućivanje. – Tal. *travagliare*, franc. travailler.

m) U rječnicima ima talijanskih naziva, koji su uzeti iz drugih područja ljudskoga života i rada. Budući da ih iz pojedinog područja nema mnogo, donosim ih ovdje skupa:

argan (machina, 28), vitao za potezati stvari teške. – Tal. *argano*, lat. organum.

balati (ludius, giucolatore, 346), igralac, tančar, koji bala. – Tal. *ballare*, vulg. lat. ballare.

balun (globus, globo, 237), stvar obla iliti okrugla kako *balun*. – Tal. *ballone*.

bromza (bronzo, aes, 240), *bromza* iliti tuč. – Tal. *bronza*, bronzo, niskolat. bronzium.

buka (orificium, bocca, 456), *buka* iliti vrata oli grlo, oli pokrov od koje stvari. – Tal. *bocca*, lat. bucca.

**buratati* (polintor, chi tamigia, 523), koji sije na sito ili *burata* brašno. – Tal. *burattare*, lat. burrus.

čarlatan (buffone, circumlator, 240), *čarlatan* o. čaratan. – Tal. *ciarlatano*, gl. ciarlare.

**duperati* (v. venditore, cirulator, 605), čaratan, koji prodaje masti s karticom kako se ima *duperati*. – Tal. i lat. *adoperare*.

**facolet* (moccichino, sudarium, 381), ručnik, marama, čime se useknuje. – Tal. *fazzoletto*, lat. faciolum (faciale, tkanina za lice). ARj ima *faculet*.

fakin (baiolo, baiulus, 233), izmećar. – Tal. *facchino.*

fatigati (lavorare, 37), poslovati. – Mlet. *fatigar,* tal. faticare. lat. fatigare.

feca (excrementum, feccia, 187), feca iliti gnus koji ide doli iz čovika. – Mlet. *fezza,* lat. faex, -cis.

fit (v. dar affitto, loco l., 263), dati na vit, dati na fit, na plaću. – Tal. *affitto,* fitto, lat. fictus.

frišak (recente, recens, 482), nov. – Tal. *fresco,* njem. frisch.

fruštati (flagellare, verbero, 299), bičevati, udarati. – Tal. *frustare* od im. frusta, lat. frustum.

**grišpa* (ruga, crespa, 637), grišpa koja dolazi na obraz starcem. – Tal. *grespa.*

**grišpotina* (piega, curvamen, 442), prignutje, pogrčenje; *grišpotina,* brazgotina. – Tal. v. *grišpa.*

kalamar (calamaro, atramentum, 106). – Tal. *calamaro,* lat. calamarius.

kalamita (calamita, magnas, 242), *kalamita* kamen. – Tal. *calamita.*

kantanje (naenia, canto funerale, 404), pivanje iliti *kantanje* na ukopu. – Gl. imenica od gl. *cantare.*

**karonjstvo* (v. riprendere, accusare, inertiam, 495), pokarati nevaljalost i *karonjstvo* čigovo. – Tal. *carogna,* lat. caro.

koleđ (collegio, schola, 251), skula, gdi se uči. – Tal. *collegio,* lat. collegium.

komod (v. compendium, compendio, 95), satavljanje, skupljenje, sabranje ukratko, korist, *komod,* vrime, dobitak. – Tal. *comodo,* lat. commodum.

**lambikati* (destillare, gocciolare, 143), kapati, kakono se rakija *lambika* iliti peče. – Tal. *lambiccare.*

lampati (balenare, fulguro, 234), sivati, *lampati* dragušica. – Tal. *lampare.*

liberati (v. scosso, liberatus, 525), osloboden, izbavljen, *liberan.* – Tal. i lat. *liberare.*

lušija (bucato, lixivium, 240). – Mlet. *lissia,* lat. lixivia.

maca (martello, malleus, 368), čekić. – Tal. *mazza,* vulg. lat. mattea.

maćati (imbruttare, inquino, 325), oskvrniti, izmeljati. – Mlet. *maciar,* tal. macchiare, lat. *maculare.*

oćali (occhiale, speculum, 410), očali. – Tal. *occhiale.*

okartati (incalcinare, incrusto, 329), oklačiti, *okartati* klakom. – Tal. *incartare.*

**pjombin* (libra, bilancia, 338), oruđe s kojizim se stvari ugađaju i iskušuju kakono terezije aliti balance, i *pjombin* aliti olovica, s kojom se zid upravlja. – Tal. *piombino.*

raca (soboles, stirpe, 662), porođenje, porod, traga, kolino. – Tal. *razza,* lat. ratio.

rizik (pericolo, periculum, 437), jezivost od kojega zla. – Tal. *risico.*

salamura (muria, salamora, 399), razsol od soli rastopljene. – Mlet. *salamora.*

saližati (accomodare le strade, 35), načinjati aliti *saližati* pute. – Mlet. *saliso*, »pločnik«.

**salnitra* (salnitrum, salnitro, 643), čiverčela, koja se miša s' ugljevjem i sumporom u praha od pušaka. – Tal. *salnitro*, lat. salnitrum. ARj ima oblike: *salitar*, *salitra*, *salnitar*, *sanitar*.

skalin (grado, gradus, 317), zlamenuje koračaj ili *skalin* od gospodstva. – Tal. *scalino*.

skoliti (glutino, congiungere, 237), sjediniti, sastaviti, svesti, stutkaliti. – Tal. *incolare*, lat. colare. U ARj glagol ima pet drugih značenja.

sorta (babbuino, sphinx, 232), babuino, jedna *sorta* šimijah. – Tal. *sorta*, lat. sors, sortis.

stupin (stoppa, stuppa, 562), kučine. – Tal. *stoppino*, lat. stuppa.

**šaldanje* (saldezza, soliditas, 511), tvrdina, učinjeno zdravo i tvrdo. – Tal. gl. *saldare*.

škatula (imbossolato, pixidatus, 325), metnut u busolu ali u *škatulu*. – Tal. *scatola*, novolat. castula.

**šporkica* (v. merda di topi, merda, 373), gnus, gnoj, gnoj od mišah. – Tal. *sporchezza*.

**štacijun* (stazione, statio, 559), *štacijuni* iliti stanja. – Tal. *stazione*, lat. statio.

štala (stalla, pecuarium, 557), staja gdi stoje živine. – Tal. *stalla*, njem. Stall.

štampa (impressione, impressio, 328), *štampa*, štampati, pritisnuti. – Tal. *stampa*.

**virgule* (membra, virgole, 371), virgule iliti brazgotine, koje razlučuju sentence. – Tal. *virgola*, lat. virgula.

3. Latinski nazivi koji se susreću u imotskim rječnicima uzeti su iz javnog i sudbenog života, iz života katoličke crkve, iz medicine, prirodnih nauka i književnosti, iz domaćinstva i pomorstva.

a) Od vremena starih Rimljana sva pravna terminologija u zapadnom zakonodavstvu bila je latinskog porijekla jer je rimsko pravo, koje je bilo usavršeno za cara Justinijana, bilo osnova svim građanskim i crkvenim kodeksima. Tako su latinskog porijekla pravni termini:

advokat (orator, oratore, 453), Ciceron izgovara ovako: orator jesti čovik dobar i govoriti višć, koji u kauzam općenskim i osobitim podpunim i izvrsnim služi se govorenjem, govornik, *advokat* i poklisar iliti elčija. – Lat. *advocatus*.

imperatur (v. imperium, dominio, 375), mogućtvo, gospodovanje svrhu drugi, zapovid, i zato *imperaturi* aliti cesari u naš jezik oće reći zapovidatelji. – Lat. *imperator*, tal. imperatore.

**intimati* (intimare, intimo, 348), proglasiti, navistiti, proklamati. – Lat. i tal. *intimare*.

komesar (satrapes, satrapo, 654), satrapes – ovo je rič peršijanska, a latinski zlamenuje prefekto od perofencije, *komesar* iliti namistnik jednoga kralja ili principa u profenciji, i prešidente, guvernatur iliti vladavac jednoga kralja iliti principa u državi. – Lat. *commisarius*, tal. commesario.

konsul (consul, console, 109), *konsul*, od velikoga vića poglavnik, vitnik cesarski oli još obranitelj i veliki vladavac u Rimu. – Lat. *consul*.

magistrat (magistratus, maestro, 355), meštar, gospodstvo, poštenje i mogućstvo, koji more vladati, zapovidati i suditi, i služba i dilo *magistrata*. – Lat. *magistratus*.

mandat (mandato, mandatum, 366), zapovid. – Lat. *mandatum*, tal. mandato, lat. gl. mandare.

munta (v. vendita, auctio, 605), prodaja na inkanat, na *muntu*, tko će veće dati. – Lat. *multa*, *mulcta*, tal. multa.

**nacion* (natio, nazione, 406). – Lat. *natio*, *-onis*, tal. nazione.

**nacijun* (gens, gente, 234), čeljad, narod, pleme. – Lat. *natio*, *-onis*.

notar (scrivano, notarius, 526), pisac. – Lat. *notarius*, tal. notaro.

oficijal (ufficiale, speculator, 611). – Lat. *officialis*, tal. uffiziale.

**oficijalat* (v. syndicus, sindico, 683), koji imade glavarstvo iliti *oficijalat* braniti stvari principove iliti općenske. – Lat. *officialatus*. Vujaklija ima riječ u značenju »biskupski duhovni sud, konzistorija; zvanje i nadležnost oficijala«. (O. c. str. 662).

**oficijalstvo* (provincia, tal. provincia, 569), država, *oficijalstvo* iliti dilo koje tko prima ili ima činiti. – Lat. *officialis*.

original (archetypus, l'originale, 42), prvo pismo, iz kojega se more kopijati iliti pripisivati. – Lat. *originalis*, tal. originale.

**princip* (princeps, principe, 552), poglavica, poglaviti. – Lat. *princeps*, *-cipis*.

prokuratur (v. inventario, inventarium, 350), našastje i popisanje jedne stvari, kakono kada pripiše biskup robu u jednoj crkvi ali *prokuraturi* kad pripišu robu jednoga mrtvoga. – Lat. *procurator*, tal. procuratore.

**proklamati* (grida per proclama, edictum, 319), vikati za *proklamati*, telariti. – Lat. i tal. *proclamare*.

refudati (v. refutatus, rifiutato, 608), ne otiti ono što je učinjeno, rvati se, ne primati. – Lat. *refutare*, tal. rifiùtare.

republika (politia, repubblica, 523), skupno vladanje, vladanje od grada ili od štata. – Lat. *res publica*, tal. repubblica.

senat (senatus, consilium publicum, 659), skupljenje od senatura iliti vitnikah. – Lat. *senatus*, tal. senato.

senatur, v. *senat*. – Lat. *senator*, tal. senatore.

testamenat (v. legator, testatore, 333), koji ostavlja *testamenat*. – Lat. *testamentum*.

**vikar* (luogotenente, vicarius, 361), namistnik, mistosidnik. – Lat. *vicarius*.

b) U 18. stoljeću Dalmacija je imala dvije nadbiskupije i osam biskupija. Pored svjetovnog klera u njima su pastirsku službu vršili i redovnici. U području između Zrmanje i Neretve kao župnici osobito se ističu franjevci provincije presv. Otkupitelja. Za odgoj svjetovnog klera postojala su sjemeništa u Loretu, Zadru, Splitu i Priku kod Omiša, a za odgoj kandidata za franjevački red spomenuta je provincija imala gramatičke škole u pojedinim samostanima, a filozoski i teološki studij u Šibeniku i u Makarskoj. U svim biskupskim i franjevačkim školama, osim u glagoljaškim sjemeništima u Zadru i u Priku, glavno je težište bilo na latinskom jeziku. U nižim školama učio se latinski jezik da se njime mogu klerici bez poteškoće služiti kod učenja filozofije i teologije. Sva je teološka i filozofska terminologija bila latinskog porijekla. Auktoru imotskih rječnika ona je bila dobro poznata, što se razabira iz ovih termina:

brevijar (breviario, liber precum, 239), knjige od moljenja. – Lat. *breviarium*, tal. breviario.

brvijar, »barvijar« (v. rubrica, 635), rubrika, crljenica ili nauk od *barvijara* ili od misala, kako se imade govoriti božanstveni oficij ili misa. – Lat. *breviarium*, v. *brevijar*.

ceremonija (v. ritualis, libri delle cereminie, 630), knjige od *ceremonija*, od posvetilišća. – Lat. *caeremonia*.

dispensati (v. dispensatio, dispensazione, 158), odpustiti jednu stvar jednomu. – Lat. *dispensare*.

(h)abit (habitus, abito, 245), kakovstvo od kipa, i još *abit*, vrsta odiće iliti nošenje odiće, *abit*. – Lat. *habitus*.

kapela (oratorio, sacrarium, 418), *kapela*, gdi se čini molitva. – Lat. *cappella*, dem. od cappa, »plašt«.

**kapsio* (bara, feretrum, 235), nosila za ukop. – Lat. *capsula*, tal. *capsula*. ARj ima oblik *kapseo*.

kardinal (v. consistorium, consistorio, 105), misto iliti koleđ, gdi se skupljaju *kardinali* za govorit s' papom. – Lat. *cardinalis*.

materija (argumentum, argomento, 43), razlog, izkušanje od stvari sumljive, suđenje, *materija* iliti lis od prigovaranja. – Lat. *materia*.

misa, v. *brvijar*. – Lat. *missa*.

misal, v. *brvijar*. – Lat. *missale*.

oficij, v. *brvijar*. – Lat. *officium*.

poganin (pagano, ethnicus, 426), nevirnik. – Lat. *paganus*, »seljak«, od *pagus*, »selo«.

predika (predica, contio, 454), pripovidanje. – Lat. *praedicatio*.

predikati (contionor, predicare, 99), pripovidati, činiti moljenje. – Lat. *praedicare*, tal. predicare.

predikatur (contionator, predicatore, 99), pripovidalac. – Lat. *praedicator*, tal. predicatore.

prelat (antistes, prelato, 35), najprvi aliti najstariji u oblasti misnik od crkve, biskup, *prelat*, i koji je najizvrsniji od ostali. – Lat. *praelatus*.

prijur (archimandrita. abbate, 42), abat, poglavica od redovnikah, gvardijan. – Lat. *prior*, tal. priore.

pulpit (tymela, pulpito, 702), pirgula, *pulpit*, odkle se *predika*. – Lat. *pulpitum*, tal. pulpito.

raka (monimento, monumentum, 386), grobnica, grob. – Lat. *arca*.

regula (computaio, computazione, 96), način iliti uprava, po kojoj se poznaju svetkovine ganutljive, kakono je Uskrs, kada dolaze. – Lat. *regula*.

**šeminario* (seminario, fatus, 530), *šeminario*, gdi se uči skula. – Lat. *seminarium*, tal. seminario. ARj ima likove: *seminar*, *seminarij* (XIV, 844).

**škropul* (dubbio, scropulus, 277), sumlja, strašivost. – Lat. *scrupulus*, tal. scrupolo.

tempao (sanctuarium, tempio, 651), misto sveto, *tempao*, crkva. – Lat. *templum*.

tentati (tentare, tento, 580), kušati. – Lat. i tal. *tentare*.

c) Uz liječnike koji su redovno svršavali medicinske nauke u Padovi, u Dalmaciji je bilo dosta liječnika ko'i »sveučilišnih predavanja nijesu nigda slušali«. To su oni liječnici koji zbog siromaštva nisu mogli biti redovni slušači, nego su se na osnovi privilegija kod kuće spremali za ispite. Međutim, nakon ispita mogli su vršiti liječničku praksu samo u Dalmaciji.[56] Auktor imotskih rječnika u toku svoga života upoznao se s nekim medicinskim nazivima od kojih u svojim rječnicima navodi:

akcidenat (v. convulsus, spasmato, 116), zašao svist, došao *akcidenat*, smrtvio i pomanjkao život. – Lat. *accidens*, *-entis*.

apetit (appetito, liguritio, 226), volja. – Lat. *appetitus*, appetere, tal. appetito.

febra (febris, febbre, 202), ognjica iliti *febra*, nemoć koja fata na nike dneve i ure. – Lat. *febris*, tal. febbre.

fistula (fistula, 209), *fistula* od likara zove se rana tisna, koja se grize; još *fistula* zove se arteria aspra, to jesti grkljan i druge stvari šuplje kao civ; još zove se fistoloso ono što je puno šupljinica kakono spuga. – Lat. *fistula*.

**glandula* (glandula, ghiandolina, 241), *glandule* jesu otoki, koje se čine od pitvite iliti fleme, i Latini još ji zovu strumas. I tako se zove bolest prasetja u grlu. – Lat. *glandula*, tal. glandola.

guta (podagra, gotta, 521), bolest od nogu i od zglobah. – Lat. *gutta*, tal. gotta.

gutavac (podagrosus, gottoso, 521). – Riječ izvedena od *guta*.

puls (arteria, tal. arteria, 44), *arterija* oštra od bile džigerice u jezik, po kojoj dišemo, to jesti grkljan; *pulsi*, to jesti žile krvne od srca, koje udaraju u rukami i u slipe oči. – Lat. *pulsus*.

[56] Š. Urlić, o. c., str. 59.

d) Kod svog dolaska na Jadran naši su predi zatekli u primorskom pojasu romansko žiteljstvo koje je govorilo posebnim jezikom ili posebnim romanskim dijalektom. U toku srednjega vijeka stopiše se s njima u jedan narod. Romani, koji su se s početka neprijateljski odnosili prema Hrvatima, s vremenom su izgubili svoj jezik i poprimili hrvatski. No, u nj su unijeli dosta romanskih elemenata koji su se do danas sačuvali. Neki se od njih odnose na nazive kuća i kućnog namještaja, kao na primjer:

armar (arca, cassa, 42), skrinja, greb. – Lat. *armarium.*

dom (domus, casa, 165), kuća, stan, stanje, misto. – Lat. *domus.*

krtolak (sporta, spurta, 553), krošnja. – Lat. *cartallus.*

kupa (poculum, coppa, 520), čaša, sud, čim se pije i pitje. – Lat. *cuppa,* tal. coppa.

lopiža (caldaro di creta, 1). – Lat. adj. *lapideus.*

**mrtar* (pistillum, pestello, 515), tucanj čime se tuče u *mrtaru* iliti avanu. – Lat. *mortarium,* mlet. mortar.

palac (palatium, palagio, 465), *palac,* u kojemu stoji zapovidnik, polača. – Lat. *palatium.*

polača, v. *palac.*

ponistra (fenestra, finestra, 203), pendžera, oblok, prozor. – Lat. *fenestra,* tal. *finestra.*

portik (atrium, cortile, 50), *portik,* gdi se odma ulazi u kuću ter stoji onde kod vratah među kamaram. – Lat. *porticus.*

skam (banco, scamnum, 234), banak. – Lat. *scamnum.*

žmul (calix, calice, 70), čaša oli *žmul* za pitja; (cyatus, bichiere, 70), čaša, *žmul.* – Lat. dem. *modiolus.*

e) Od zatečenih Romana naši su predi naučili i prve osnove pomorstva i pomorskog ribarstva. Rimljani kao kopneni gorštaci naučili su pomorstvo i ribarstvo od Grka i u zajednici s njima stvorili terminologiju za ribe. Ta je terminologija ušla u naš jezik »posredstvom ili dalmatinskih Romana ili kasnije nadošlih Mlečana«.[57] Evo nekoliko takvih termina iz imotskih rječnika:

balina (pesse balena, caetus, 440), riba mnogo velika kakono *balina.* – Lat. *balaena,* tal. balena.

**brsatan* (mucidus, muffo, 395), pokvariti se i biti pokvaren, žagnut, plisniv, *brsatan.* – Lat. *birsa.*

frigati (frico, fregare, 222), prigati. – Lat. *frigere,* gr. φρύγω.

konop (rudens, corda, 635), *konopi* debeli od broda, konopi, spag. – Lat. *canapus.*

mornar (nauta, marinaro, 409). – Lat. *marinarius.*

peča (pezzetto, frustulum, 440), komadić. – Lat. *pettia.*[58]

priganje (frictio, fregazione, 222), friganje. – Gl. im. od *prigati,* v. *frigati.*

[57] P. Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu,* Split 1933, str. 59.

[58] Isp. P. Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu,* str. 73.

pršut (parna, presciuto, 497), pršut posoljeni, stegno oli pleće od praseta. - Lat. *perexsuctus.*

**rančan* (putrefatto, rancidus, 670), sagnjiven, žagnuo se. – Lat. *rancidus.*

**rančat* (rancio, croceus, 479), bojaluk iliti tanga žuta, *rančata.* – Lat. *rancidus,* v. *rančan.*[59]

**rančati se* (rancio, muffo, rancidus, 479), pokvaren, žagnuo se, *ranča se,* uplisnivio se. – Gl. od adj. *rančan.*

salbun (arena, sabulum, 227), pržina. – Lat. *sabulum.*

srdela, »sardela« (sarda, lat. sarda, 515), *srdela* riba. – Lat. dem. od *sarda.*

timundžija (navita, nochiero, 409), brodar, mornar, *timundžija,* koji vlada brodom. – Lat. *temo, -onis* s tur. nast. -džija.

**turan* (torre, turris, 586), kula. – Lat. *turris.*

**ubrsatiti se* (muceo, muffarsi, 394), pokvariti se, uplisniviti se, žagnuti se i biti pokvaren. – Isp. *brsatan.*

f) U imotskim rječnicima ima izvjestan broj naziva latinskog porijekla za knjigu, književnost, nauku i umjetnost. To nije nimalo čudno jer se, kako je već rečeno, u svim školama najviše pazilo na učenje latinskog jezika:

desputati (dialectica, dialettica, 149), logika, jedan dio od filozofie, koji jesti zanat iliti znanje za dobro razumiti svari i za dobro *desputati.* – Lat. i tal. *disputare.*

doktur (rabinus, 595), naučitelj iliti *doktur* žudioski. – Lat. *doctor.*

fabula (atelanae, 51), *fabule* aliti nike pripovisti za smijati se. – Lat. *fabula.*

figura (icon, imagine, 265), prilika, obličje. – Lat. *figura.*

klasik (classicus, 83), pisaoci iliti činitelji poglaviti, kakono je Ciceron, Salustio, Livio i prilični, i tako poglaviti od prvoga oli od drugoga zabiliženja iliti *klasika,* likari *klasici,* likari od poglavitoga zabiliženja, tako i sveci *klasici.* – Lat. *classicus.*

kolura (cinabaris, cinapro, 81), cinapris, mast iliti *kolura,* kojom se penjga. – Lat. *color.*

pengati (v. conchae, lumazioni, 97), spužaline, kore u kojizima pengaturi drže kolure kad *pengaju.* – Lat. *pingere.*

pengatur, v. pengati. – Lat. *pinctor.*

penjgati (v. pictor, dipintore, 512), *penjgatur,* koji *penjga.* – Lat. v. *pengati.*

penjgatur, v. *penjgati.*

g) Imotski rječnici sadržavaju priličan broj naziva za biljke i životinje. Veći dio tih naziva hrvatskog je porijekla i tiče se opće poznatih biljaka i domaćih životinja. Među njima ima i naziva koji su latinskog porijekla kao:

[59] P. Skok, o. c., str. 99.

cikorija (intubus, cicoria, 312), salata endivija iliti *cikorija*. – Lat. *cichorium*, gr. κιχόριον.
cima (broccolo, cyma, 239), sridica od struka. – Lat. *cyma*, gr. κῦμα.
rabarbar (riobarbaro, rhabarbarum, 494), trava nika od likarije. – Lat. *rhabarbarum*.
somina (sabina, lat. sabina, 509). – Lat. *sabina*.
štura (storea, stora, 28). – Lat. *storea*, tal. stora.

h) Latinskog su porijekla i nazivi uzeti iz raznih područja ljudskog zanimanja, rada i života:

bisage (mantica, borsa, 364), kesa, ćesa, dvojci. – Lat. *bissacus*, kasnolat. bisaccium, pl. bisaccia.
**bitumen* (bitumen, bitume, 61), *bitumen* jesti gnjila, kojom se služe namisto klaka i jesti naravi sumpora aliti jedna smola i tako se more njome utvrditi, da ne ulize voda. – Lat. *bitumen*.
durati (durar, persisto, 277), durati do svrhe. – Lat. i tal. *durare*.
foša (fossa, tal. fossa, 219), endek, kopanje, prokop. – Lat. i tal. *fossa*.
kaceta (elmo, celata, 106), šišak, šlem. – Lat. cassis, *cassidis*.
kapetan (dux, general di guerra, 168), deneral od vojske. – Lat. *capitaneus*.
kaštelan (castellanus, castellano, 74), koji stoji u kaštelu oli u fortici. – Lat. *castellanus*, tal. castellano.
kašteo (arx, castello, 45), fortica, tvrde kule aliti kašteli, koji brane grad. – Lat. *castellum*, tal. castello.
konal (strozza, jugulum, 565), *konal* od grla, voznik, jetnjak. – Lat. *canalis*, tal. canale.
lima (scobs, limatura, 655), strugotine, što se stružu *limom* iliti turpijom. – Lat. *lima*, tal. lima.
novȉc (rudis, ignorante, 636), neznanac, koji ne zna ništa. – Lat. *novicius*, tal. novizio.
poduminta (fondamento, fundamentum, 301), temelj. – Lat. *fundamentum*, tal. fondamento.
**simulati* (dissimulo, simulare, 156), prikazivati da čini jednu stvar koju ne čini. – Lat. *simulare*, tal. simulare.
**stabilnost* (constantia, fermezza, 107), temeljitost, sliđenje, valjanost. – Riječ izvedena od lat. adj. *stabilis*.
**strepit* (v. perstrepo, far grande strepito, 539), činiti velik *strepit* iliti buku iliti bahat nogami oli po drugi način. – Lat. *strepitus*, tal. strepito.
**tangar* (fullonis tinctor, tintore, 169), koji tanga. – Riječ izvedena od gl. *tangati*, lat. *tingere*.
**tangati*, v. *tangar*. – Lat. *tingere*.
unca (oncia, uncia, 414), dvanajesti dio librice. – Lat. *uncia*.

3. U imotskim rječnicima ima priličan broj riječi grčkoga porijekla, riječi koje su u naš jezik došle raznim putovima, i mogu se grupirati u više skupina, prema području iz kojega su uzete.

a) Najviše je grčkih posuđenica iz crkvenog jezika, od kojih je vrlo malen broj došao u naš jezik neposredno.[60] Pretežni dio došao je k nama preko latinskog jezika koji je od početka bio službeni jezik katoličke crkve. Osim preko latinskog došao nam je i preko starocrkvenoslavenskog jezika. Poslije prisilnog napuštanja Moravske učenici su se sv. Ćirila i Metodija razišli po Balkanu. Neki su došli i u Hrvatsku. U knjigama koje su oni sami sobom donijeli bilo je grčkih riječi što su u starocrkvenoslavenski jezik ušle kao tuđice i posuđenice jer Sveta Braća nisu mogla za njih naći u slavenskom jeziku adekvatnih riječi i izraza. Grčkoga su porijekla riječi kao:

abat (archimandrita, abbate, 42), prijur, gvardijan, poglavica od redovnikah. – Grč. ἀββᾶς, lat. abbas (abbatis).

aposto (apostolus, apostolo, 37), *apostoo*, poslanik, poklisar. – Gr. ἀπόστολος, csl. apostolъ.

arhijerej (pontifex, pontefice, 526), poglavica misnički, *arhijerej*, papa, služitelj od stvari božanstveni. – Gr. ἀρχιερεύς, csl. arhijerej.

biblija (biblia, libri sacri, 61), S. Pismo, tako zvano radi izvrsnosti. – Grč. pl. βιβλία, lat. biblia.

cela (cella, receptaculum, 246), ćelija, kamarica. – Grč. κελλίον, lat. cella.

ćelija, v. *cela*.

djak (laicus, chi non è chierico, 325), koji nije *djak* oli misnik, čovik svitovnji; (chierico, clericus, 248), *djak*, pop. – Grč. διάκος, διάκων, -ονος, lat. diaconus.

djavol (diabolus, diavolo, 148), *djavol* jesti rič grčka, a u latinski oće reći calumniator, to jesti zlobni potvorilac. – Grč. διάβολος (δια-βάλλειν = ocrniti), csl. dьjavolъ, dijavolъ.

dulija (latria, 331), latrija razlikuje se od *dulije*, zašto latrija jesti ona čast, koja se samomu Bogu pristoji, a *dulija* pristoji se stvorenju izvrsnomu, a hiperdulija vlastito pristoji se B. D. Mariji, koja je najizvrsnija od svega stvorenja zgolnoga. – Grč. δουλεία, lat. dulia.

(h)erežija (haeresiarcha, capo d'una eresia, 248), načelnik od *ereži je*, poglaviti iliti koji je sastavio *ereži ju*. – Grč. αἵρεσις (αἱρέω = odabiram), lat. haeresis.

**(h)ijerarkija* (hierarchia, principato sacro, 253), gospodovanje oliti poglavarstvo sveto, i zato skalin od 7 redova crkveni u s. Crkvi govori se *ijerarkija* sveta, to jesti poglavarstvo crkveno sveto. – Grč. ἱεραρχία, lat. hierarchia.

**(h)iman* (inno, hymnus, 343), pivanje od fale Božje. – Grč. ὕμνος, lat. hymnus.

**hiperdulija* (latria, 331), v. *dulija*. – Grč. ὑπερ-δουλεία.

latrija, v. *dulija*. – Grč. λατρεία, lat. latria.

lemozina (oblatum, oblazione, 431), dar, prikazanje. – Grč. ἐλεμοσύνη, lat. eleemosyna, tal. lemosina.

[60] O njima vidi opširnije u studiji dra J. Šetke, *Hrvatska kršćanska terminologija*, I. Hrvatski kršćanski termini grčkoga porijekla, Šibenik 1940.

manastir (monasterio, coenobium, 385). – Grč. μοναστήριον, csl. manastyrъ.

mitra (thiara, 696), urešenje od glave žena perzijanskih, pak sada urešenje glava kraljah i principah, kakono je *mitra*, klobuk i priličnah. – Grč. μίτρα, lat. mitra.

papa (papa, pontifex, 429). – Grč. πάππας, παπᾶς, lat. papa.

psalam (psalmus, salmo, 572), pivanje. – Grč. ψαλμός, lat. psalmus, csl. psalъmъ ili pъsalъmъ.

remeta (eremita, tal. eremita, 181), pustinjak. – Grč. ἐρημίτης (= onaj koji stoji u *pustinji*), lat. eremita.

simbol (collecta, racolta, 91), skupljanje, što od veće i(h) se skuplja reče se iliti zove se *simbol*. – Grč. σύμβολον, lat. symbolum.

simonija (simonia, lat. simonia, 537), prodavanje stvarih svetih. – Grč. vl. ime Σίμον, lat. simonia.

**šizmatik* (v. schisma, discordia, 648), nesklad, oddiljenje, odmetnutje, i zato se zovu svi *šizmatici*, koji se odmeću i odcipljuju od posluha s. oca pape rimaskoga. – Grč. σχίσμα (σχίζω = cijepam, dijelim), lat. schisma, adj. schismaticus, tal. scismatico.

tamnjan (thus, incenso, 696). – Grč. θυμίαμα (kad, kađenje), csl. tъmijanъ, tъmьjanъ.

žakan (levita, lat. levita, 358), djak, *žakan*. – Grč. διάκονος, romanski *zago* (giaco, srlat. zagus).

b) Grčkoga su porijekla i termini uzeti iz političkog i administrativnog života:

**diploma* (diploma, privilegio, 153), privilego, iliti blagodarstvo jednoga kralja aliti principa iliti milostivo nadarenje. – Grč. δίπλωμα, lat. diploma.

monarka (principe, monarcha, 459), poglavica, kralj, kralj veliki, samodržac, koji sam vlada golemim dilom svita, *monarka*. – Grč. μονάρχης, lat. monarcha, tal. monarca.

pedipsa (punitio, castigo, 579), pokaranje. – Grč. aor. ἐπαίδευσα.

poklisar (orator, oratore, 453), govornik, advokat, *poklisar* iliti elčija. – Grč. ἀποκρισιάριος.

c) Osamnaesto je stoljeće bilo prvenstveno stoljeće erudicije i znanosti. Uz prirodne znanosti ljudi su se mnogo bavili pitanjima jezika, pravopisa i sastavljanjem višejezičnih rječnika. Za sve grane nauke trebalo je stvarati znanstvenu terminologiju ili se služiti stranom već otprije ustaljenom. Iz područja nauke i filozofije nalaze se u imotskim rječnicima ovi termini grčkog porijekla:

**akademik*, »academich« (academici dicuntur sapientes academiarum, 8), filosofi koji uče filožofiju Platona filožofa i jesu od dvi vrste, to jesti vrsta ovizi filožofa stari i novi. – Grč. adj. ἀκαδημαϊκός (akademski), lat. academicus.

astrologija (v. astronomia, tal. astronomia, 52), astronomija jesti znanje i poznanje od zvizda; astronomija razlikuje se od *astrologije* u ovomu, zašto astronomija procinjuje ganutje aliti hod zvizda, a *astrologija* sudi zvizdoslovje osudljivo, i ovo je proibito. od S. Crkve. – Grč. ἀστρο-λόγος (ἀστήρ – zvijezda, λόγος – riječ, govor).

**astronomija* (astronomia, tal. astronomia, 52), v. *astrologija*. – Grč. ἀστρο-νόμος (ἀστηρ, νόμος), lat. astronomia.

atom (atomus, cosa tanto picola, che non si puo dividere, 49), stvari toliko malakne, koje se ne mogu razlučiti aliti razaznati kakono su oni prisitni trunčići, kojino se vide letiti po zraci sunčenoj, kadano se pusti ona duga od zraka na vidilicu u kuću tere se po njoj vide letiti trunčići malakni kakono magla; još *atomi* jesu časi od vrimena. – Grč. ἄτομος (= nepodrezan, nerazdjeljiv), lat. atomus.

filozof (sophista, filozofo, 667), mudrac naravski. – Grč. φιλόσοφος (= željan znanja, prijatelj nauke), lat. philosophus.

filozofija (filosofia morale, philosophia moralis, 298), mudroznanje diloredno, filozofija diloredna, ćudoredna. – Grč. φιλοσοφία (= želja za znanjem, mudrost), lat. philosophia.

historija (narrazione, historia, 395), iskazanje pravo. – Grč. ἱστορία (= ispitivanje, znanje), lat. historia.

**(h)orizont* (horoscopus, oroscopo, 257), oroskop jesti oni dio neba, koji se uzdiže u *orizontu*, to jesti oni dio neba, koji se nije nagnuo priko podneva oli priko pučine neba, nego se još uzdiže k' pučini. – Grč. ὁρίζων, ὁρίζοντος (= vidik, obzor, krug koji ograničava vidik).

**(h)oroskop*, v. horizont. – Grč. ὥρα-σκοπέω, ὥρα (= vrijeme, doba dana, sat), σκοπέω (= gledam).

logik (dialettico, logico, 141), koji umide logiku. – Grč. λογικός (= obdaren razborom, razborit), lat. logicus.

logika (dialettica, logica, 141), nauk za razložiti; (dialectica, logica, 149), *logika*, jedan dio filozofije, koji jesti zanat za dobro razumiti stvari i za dobro desputati. – Grč. λογική, lat. logica.

retorika (rhetorice, retorica, 628), znanje iliti zanat za dobro govoriti. – Grč. ῥητορική, lat. rhetorica.

teatar (theatrum, teatro, 695), *teatar* iliti misto gdi se skuplja puk na publike iliti općenske i očite igre iliti šemluke. – Grč. θέατρον, lat. theatrum.

tragedija (tragedia, tragoedia, 588), pivanje visoko. – Grč. τραγωδία (= jarčija pjesma), lat. tragoedia.

d) Pored latinskih i talijanskih naziva iz područja medicine u rječnicima ima određen broj grčkih naziva iz istog područja. Došli su k nama preko latinskog ili talijanskog jezika, a pisac ih je uvrstio u svoje rječnike kako ih je čuo u narodnom ili u književnom govoru svoga vremena. Takvi su nazivi:

**arterija* (arteria, tal. arteria, 44), *arterija* oštra od bile džigerice u jezik, po kojoj dišemo, to jesti grkljan; pulsi, to jesti žile krvne od srca, koje udaraju u rukami i u slipe oči. – Grč. ἀρτερία (= žila), lat. arteria.

balsam (balsamo, balsamum, 234), balsam, balsama. Grč. βάλσαμον (mirisava smola), lat. balsamum.

**fustuma* (apostema, supuratio, 226), činiti se *fustuma* (apostemare, puro, 226). – Grč. ἀπό-στημα (= razmak, udaljenost; čir, guka), lat. apostema.

**hemoroidi* (hemerois, moroela, 247), nika zmija koja ujidavši koga iztoči mu se sva krv i ne more se ustaviti, i bolest nika koja se zove *(h)emoroidi* iliti matrun. – Grč. ἔμο-ῥέω (= tečem, curim), lat. hemorois.

**kankrena* (gangrena, cancrena, 315), rana gdi je mrtvo meso. – Grč. γάγγραινα (= čir nalik na rak-ranu), lat. gangrena, tal. cancrena.

katar (v. rheumaticus, reumatico, 629), koji imade *katar* iliti ozebao i kašalj. – Grč. κατάρρους, lat. *catarrhus*.

**paraližija* (paralisis, paralisi, 471), nemoć *paraližija* iliti drtavica. – Grč. παραλύω (= odriješiti, klonuti, rastaviti), παράλυσις. ARj ima *paralisija*.

**resipija* (risipila, erysipelas, 496), *resipija* nemoć. – Grč. ἐρυσίπελας, lat. erysipelas. ARj ima *resibola* i *resipila* u istom značenju.

štumak (stomachus, stomaco, 674), željudac, mura gdi se prima jizbina, sirišće. – Grč. στόμαχος, lat. stomachus.

e) Grčkoga su porijekla i neki nazivi za životinje. Radi se u glavnome o nazivima morskih i kopnenih životinja koje ne žive u našim stranama:

drakun (draco, dragone, 166), zmaj, kravosac ostario. – Grč. δράκων (= zmaj, zmija), lat. draco (draconis).

dromedar (dromas, camelo, 166), kamilja, deva. – Grč. δρομας, άδος (trkač, trkalo), lat. dromedarius.

dromedarij (dromedarius, 166), vrsta kamilja iliti deva, koje nose dva samara na ledji. – Grč. isp. *dromedar*.

elefanat (elephas, elefante, 174), snažna živina. – Grč. ἐλέφας, ἐλέφαντος (slon, slonova kost), lat. elephas (elephantis).

kastor (fiber, castoro, 205), *kastor* iliti dabar, živina. – Grč. κάστωρ, lat. castor.

koral (gorgonia, corallo, 237). – Grč. κοράλιον, lat. corallium.

parip (sonipes, cavallo, 666), konj. – Grč. πάριππος.

polipo (polypus, polipo, 525), riba. – Grč. πολύπους, lat polypus, tal. polipo.

škorpijun (nepa, scorpione, 413), akrap. – Grč. σκόρπιος, lat. scorpio, -onis, tal. scorpione.

tigra (tigris, 89), zvir priljuta. – Grč. τίγρις, lat. tigris.

f) Ostali termini grčkoga porijekla označuju razne predmete iz kućnog namještaja i trgovine, zatim neke biljke, rude, zanimanja i karakteristike ljudi:

argat (facchino, baiulus, 288), fakin koji radi, koji posluje, *argat* koji argatuje. – Grč. ἀργάτης. ARj ima riječ u značenju »jama na kakvoj zgradi kao puškarnica«.

argatin (baiulus, facchino, 30), koji nosi na rameni. – Grč. isp. *argat*.

argatovati, v. *argat*, od čega je glagol i postao.

dragoman (interprete, interpres, 348), tomačnik, tumačitelj. – Grč. δραγώμανος, tal. dragomanno.

dragomaniti (v. espositore, explanator, 284), tomačnik, koji tomači, koji *dragomani*. – Grč. isp. dragoman. ARj ima za tu riječ samo jednu potvrdu iz djela S. Ljubiše.

drakma (moneta, drachma, 385), jaspra koja valja deset škudih. – Grč. δραχμή, lat. drachma.

jaspra (danaro, pecunia, 263), drachma, drama, 166), dram, stara *jaspra* žudinska. – Grč. ἄσπρον (ἄσπρος – bijel), tur. *aspre*.

kositer (stagno, stannum, 556), kalaj. – Grč. κασσίτερος.

kristao (crystallum, 87), caklo. – Grč. κρύσταλλος, lat. crystallum, tal. cristallo.

murga (morchia, amurca, 388), talog. – Grč. ἀμόργη, lat. amurca, tal. morca.

**paražito* (parasitus, parasito, 471), *paražito* zove se oni koji čini i govori na volju drugoga za jisti ga; čovik, koji slidi dobre jizbine i koji kalafati oko čovika za jisti ga. – Grč. παράσιτος (čankoliz) od παρασιτέω (zajedno jest).

pipun (citrinus, giallo, 81), žuto, kolure kako zlato oli cedar iliti *pipun*. – Grč. πέπων (πέπονος), lat. pepo (peponis).

spuga (sponga, spongia, 553). – Grč. σπόγγος, lat. spongia, mlet. sponga.

talenat (talentum, talento, 685), jaspra stara, koja je valjala 600 škudi zlatni. – Grč. τάλαντον (zdjelica, tezulja, mjera, novac), lat. talentum.

trpeza (mensa, tavola, 374), stolica, sto s'jizbinam, sopra i banak, gdi koji trguju i prominjuju, drže jaspre. – Grč. τράπεζα (sto, jelo, dućan).

tunja (melo cotogno, cydonium, 371). – Grč. κυδωνία, lat. cydonia.

5. Pored brojnih turskih, talijanskih, latinskih i grčkih naziva pisac je u svoje rječnike unio i po nekoliko naziva iz njemačkog, madžarskog i židovskog jezika. No, nije ih uzeo osobno iz tih jezika, nego iz knjiga ili iz govornog jezika svoga vremena.

a) Njemačkog su porijekla:

farba (colore, pigmentum, 149), mast, boja, tanga. – Njem. *Farbe*.

herceg (duca, dux, 277), princip. – Njem. *Herzog*.

majstor (monetario, monetarius, 385), majstor koji kuje jaspre. – Njem. *Meister*, lat. magister.

špotati se (insulto, assalire, 304), naskočiti, uzdignuti se suproć komu, rugati se, *špotati se*. – Njem. *spotten*.

tanac (ballo, chorea, 234), kolo, igranje u kolu. – Njem. *Tanz*.

**tančar* (ludius, ballarino, 346), igralac, *tančar*, koji bala. – Isp. *tanac*.

tančati (trescare, ducere choreas, 590), igrati u tancu. – Njem. *tanzen*.

b) Madžarskog su porijekla:

barabant (birro, satelles, 237), *barabanti*, žbiri, cafi. – Madž. *darabant*, njem. Trabant.

hajduk (latro, ladrone, 331), lupež, *ajduk*, razbojnik, aramija. ćesadžija. – Madž. *haydú*, tur. haydud, haydut (Škaljić, o. c., I, str. 307).

orsag (regione, regio, 484), rusag, vilaet, zemlja, strana iliti dio zemlje. Madž. ország.

rusag, v. *orsag*, od kojega je i izvedeno.

varoš (oppidum, città, 448), grad, kašteo. – Madž. *város*.

c) Iz židovskog su jezika uzete:

safir (saffiro, saphirus, 510), dragi kamen. – Žid. *sappîr*, grč. σάπφειρος, lat. sapphirus.[61]

**sikal* (siclus, 569), jaspra koja valja 4 dragme, stara jaspra žudinska. – Žid. *šéqél*, grč. σίκλος, lat. siclus.[62]

7. LEKSIKOLOŠKI I FRAZEOLOŠKI KLIŠEJI

Auktor imotskih rječnika nije bio jezični stručnjak, filolog. Po zvanju svećenik, jezičnim se pitanjima bavio samo toliko koliko je to od njega tražio njegov svećenički poziv. Svoj materinski jezik poznavao je koliko ga je naučio od naroda i od hrvatskih pisaca kojih je djela čitao. U školama, kroz koje je prošao, hrvatski se nije sistematski učio, pa uporedo sa stjecajem znanja iz nauke, filozofije i teologije, on nije mogao proširiti i produpsti poznavanje materinskog jezika. Međutim, on je u životu bio prisiljen da stečene pojmove oblači u hrvatske riječi i izraze. Budući da za njih nije uvijek nalazio adekvatnu riječ u narodnom govoru, poput ostalih svojih suvremenika morao je za njih stvarati nove riječi. A to nije bio lak posao. Koji put je teško stvoriti i samu jednu riječ, a kamoli čitav niz riječi. Zato su mnogi naši stariji pisci mnogo lakše i ljepše pisali latinskim, talijanskim ili njemačkim jezikom negoli hrvatskim. Glavni je tomu bio razlog što su te jezike učili sistematski i intenzivno u toku svoga školovanja i što su ti jezici bili leksikološki mnogo bogatiji i frazeološki mnogo razvijeniji od našeg jezika.

[61] Isp. Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, fasc. 35, Paris 1910, str. 1471.
[62] Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, fasc. 36, Paris 1911, str. 1703.

Naročito su veliku poteškoću osjećali pisci naših starijih rječnika u pisanju hrvatskog dijela svojih višejezičnih rječnika. U želji da svojim rječnicima obogate svoj jezik novim riječima i izrazima i da ga izjednače s jezicima kulturnijih naroda, trudili su se da za svaku tuđu riječ ili izraz zabilježe adekvatnu riječ ili izraz na hrvatskom jeziku. No, to im nije uvijek polazilo za rukom, pa su bili prisiljeni da pozajmljuju i pohrvaćuju tuđe riječi i izraze ili da od tuđih riječi uzimaju bit, smisao i sadržaj i da im daju hrvatski oblik. Tako su se u djela i dikcionare naših starijih pisaca uvukle brojne pozajmljenice i leksikološke i frazeološke kopije ili klišeji. Obogaćujući svoj jezik pojmovno, pisci su više puta u nj unosili duh tuđih jezika.

Auktor imotskih rječnika u tome nije bio izuzetak. Poznavajući dobro latinski i talijanski jezik, i on je od njih pozajmljivao riječi i izraze ili je prema njihovim riječima i izrazima stvarao nove hrvatske riječi i izraze. To posebno vrijedi za apstraktne pojmove. Njegovi neologizmi nastali su prevođenjem latinskih i talijanskih riječi i izraza u hrvatski jezik. Pored toga on prenosi iz njih u naš jezik i pojedine sintaktičke konstrukcije, ali one nisu tako brojne kao samostalne riječi i izrazi.

Za pojedine riječi ne može se sa sigurnošću reći da li ih je pisac sam načinio ili ih je uzajmio u kojega ranijeg pisca ili svoga suvremenika, jer prema podacima Akademijina *Rječnika* mnoge su neobične riječi koje je on zabilježio u svojim rječnicima upotrebljavali i neki pisci prije njega. Ali, budući da su u svom filološkom radu jednako postupali, može se pretpostaviti da ih je pisac imotskih rječnika sam stvorio. To se posebno tiče onih za koje Akademijin Rječnik ima malo potvrda ili ih uopće nema. Njegovi neologizmi, koji se s obzirom na vrste riječi mogu podijeliti na: imenice, pridjeve (priloge) i glagole, nastali su sad prema latinskim, sad prema talijanskim riječima, a sad prema jednima i drugima.

Ovdje ćemo navesti samo tipične primjere iz kojih će se vidjeti kako pisac nije uvijek jednako postupao u svom poslu. On se nekada striktno držao strane riječi u nastojanju da je što vjernije prenese u hrvatski jezik, a nekada se zadovoljio s time da u hrvatski jezik prevede samo njezin pojmovni sadržaj. U kopiranju latinskih i talijanskih izraza redovno je bio skučeniji nego u kopiranju pojedinih riječi. Da se lakše uoči piščev postupak, uz leksičke kopije i frazeološke klišeje navest ćemo odnosne latinske i talijanske riječi i izraze. Do potrebe i druga značenja ili sinonime koje pisac uz njih navodi.

a) Imenice:

brezkončivost (immensitas, 274) u značenju »veličina, neizmirnost« dolazi u latinsko-talijansko-hrvatskom rječniku za lat. immensitas, infinitas i tal. grandezza. Očito je da ju je pisac zabilježio u značenju lat. *infinitas* jer toj riječi najviše i odgovara. ARj ima oblik *beskončivost*, lat. infinitas, iz Della Bellina rječnika i Besjeda Đ. Bašića (I, 246).

debelost (piguedo, 514) znači isto što »pritilost, tustina«, lat. pinguedo i tal. grassezza. Načinjena je od pridjeva *debel* i sufiksa *-ost*. Pojmovno odgovara i lat. i tal. ekvivalentu. ARj ima za nju tri potvrde iz tri pisca (16–18. st.) s napomenom da se ne nalazi ni u jednom rječniku (II, 325).

grstilo (nausea, 409) u značenju »stuženje, bljuvanje, volja za bljuvati«, lat. nausea, stomachi fastidium, vomendi cupiditas i tal. vomito, nausea, voglia di vomitare. U latinsko-talijansko-hrvatskom rječniku stoji prema imenici *nausea*. ARj je donosi u istom značenju, i to samo s jednom potvrdom iz Razl. spisa M. Pavlinovića (III, 471).

misečljivac (lunaticus, 347), »kojemu se pamet smeta i privrće radi miseca oli na mladu misecu ili na užbi«, lat. *lunaticus* i tal. *lunatico*, matto per luna. U imotskom rječniku stoji prema lat. i tal. pridjevima. Pisac ju je izveo iz hrv. pridjeva *mjesečljiv*, za koji ARj ima potvrdu iz Jambrešićeva rječnika i iz narodnoga govora sjeverne Dalmacije (VI, 798). ARj nema imenice *mjesečljivac*.

naslađenstvo (v. luxurio, 349), »dati se na razkošja oliti na naslađenstvo neustegnuto«, lat. luxurio, tal. darsi alle *delizie* sfrenatamente. Pisac je riječ učinio prema tal. pl. *delizie*. ARj ima za nju potvrde samo iz djela B. Kašića (VII, 620).

neprominuće, »neprominutje« (constanza, 255), »stanovitost, neprominutje odluke«. U talijansko-latinsko-hrvatskom rječniku stoji prema tal. constanza i lat. constantia, immutabilitas. Zapravo stoji prema lat. im. *immutabilitas* prema kojoj ju je pisac i načinio. U izvorima ARj za nju se nije našla ni jedna potvrda, pa je zato ARj i nema.

peralo (lavatio, 332), »umivalo, kupalo«, lat. *lavatio*, tal. lavamento, lavatoio. Dolazi i u značenju »kupanje, umivanje«, lat. lavacrum, balneum (332). Za ARj riječ je u Lici zabilježio Arsenijević u značenju »pranje« (IX, 779).

plodovitost (fecunditas, 211), »rodnost, obilnost«, lat. fecunditas, ubertas, fertilitas, prema kojima stoje tal. pridjevi: fertile, fecondo, abbondante. Pisac je načinio imenicu prema lat. *fecunditas* i *fertilitas*. ARj ima riječ u istom značenju s potvrdama iz Šulekova Njem.-hrv. i Popovićeva rječnika i iz Nov. srb. (1835) (X, 81).

popala (incendium, 282), »užganje, plamen velik, oganj«, lat. incendium, ardor, flamma, incensio, tal. abbrugiamento, fiamma, gran fuoco, ardore, incendio, abbruciamento. Najviše odgovara tal. imenicama *abbrugiamento*, *abbruciamento*. ARj ima za nju potvrde iz Šulekova Njemačko-hrvatskog i Popovićeva rječnika (X, 779).

poslac (opusculum, 452), »malo poslovanje iliti malakno činjenje ili dilo«, lat. opusculum, tal. opera, piccola operetta, operina. U latinsko-talijansko-hrvatskom rječniku odgovara lat. riječi *opusculum*, prema kojoj je očito i učinjena, jer ostali hrvatski tekst odgovara talijanskom tekstu. ARj navodi je u tom značenju samo u jednom primjeru iz Nauka M. Divkovića (X, 928).

prititelj (minax, 380), »koji priti«, lat. minax, horrificus, tal. minacciante, che minaccia, minacciatore. Riječ kao imenica učinjena je prema tal. imenici *minacciatore*. ARj ima za nju potvrdu samo iz Stulićeva rječnika (XI, 755).

razastrće, »razastartje« (stendimento, 560), »prostrtje, raztegnutje«, tal. stendimento, lat. intensio. Pisac ju je zabilježio u talijansko-latinsko-hrvatskom rječniku prema tal. *stendimento*. U ARj dolazi samo u jednom primjeru iz Radnićeva Pogrđenja (XIII, 441).

rođenstvo (v. natalis, 405), »dan od čigova rođenja, rođenje«, lat. natalis, natalitius, tal. giorno del nascere d'alcuno, natale, natività, nascimento. Od svih navedenih latinskih i talijanskih pridjeva i imenica najbolje odgovara tal. im. *nascimento*. U ARj dolazi u istom značenju i samo iz Stulićeva rječnika (XIV, 119).

sitnoća (minuzia, 378), »malanost«, tal. minuzia, lat. minutia. Učinjena je prema tal. i lat. imenici, koje su i po značenju i po obliku istovetne. ARj ima riječ u istom značenju samo iz Popovićeva Srpsko-njemačkog rječnika (XV, 84).

sticavanje (irritatio, 318), »poticanje na srčbu, draženje«, lat. irritatio, tal. attizzamento, provocamento. Najbolje odgovara tal. imenici *attizzamento*. Riječ je za ARj zabilježio u Lici J. Bogdanović, ali u značenju »ljućenje« (XVI, 547).

zanikljivac (negabundus, 412), »koji zanikuje«, lat. negabundus, negans, tal. chi nega, negante. Pisac je shvatio lat. i tal. pridjeve kao imenice i prema njima načinio imenicu od pridjeva *zanikljiv*. Na sličan način je stvorio imenicu *zlogovornik* (maledicus, 358) prema lat. i tal. pridjevima *maledicus*, *maldicente*, *maledico* i imenicu *ugrižljivac* (maledicus, 358) prema lat. mordax, tal. mordace. Inače uz te imenice stoje pridjevi »nepravedan, zločest« prema lat. petulans, procax i tal. iniquo, malvagio.

zlovoljstvo (moeror, 385), »žalost, plač, tuga«, lat. moeror, dolor, luctus, maestitia, squalor i tal. malinconia, dolor, pianto, mestizia. Najbolje odgovara tal. imenici *malinconia*, prema kojoj je, očito, i sastavljena.

b) Pridjevi (prilozi):

dobročinljiv (liberalis, 338), »milostiv, dobar«, lat. liberalis, largus, magnificus, benificus, ingenuus, clemens, tal. liberale, franco, benigno, benefico. ARj ga nema. Pisac ga je načinio za svoj latinsko-talijansko-hrvatski rječnik prema lat. *benificus* i tal. *benefico*.

ganutljiv (mobilis, 383), »koji se lasno gane, koji se prominjuje, koji nije stanovit«, lat. mobilis, volubilis, inconstans, tal. mobile, inconstante, mutabile, leggero, volubile. Prema podacima ARj dolazi samo u Belostenčevu, Voltićevu i Šulekovu rječniku (III, 103). Po svoj prilici pisac ga je učinio prema lat. *mobilis* i hr. *ganutiv*, koji su upotrebljavali neki stariji pisci.

kužnonosno (pestifer, 505), »kužno, smrtno, smrtonosno«, lat. pestifer, perniciosus, tal. pestilenciale, mortale. Riječ je doslovni prijevod lat. pridjeva *pestifer* (pestis – kuga, fero – nosim), samo što je pisac od njega učinio prilog mjesto pridjeva. ARj ima samo pridjev s potvrdama iz Stulićeva rječnika i Razgovora A. Della Belle, s opaskom da riječ nije pouzdana (V, 845).

neoćutljiv (insensibilis, 299), »koji ne more se ćutiti i koji ne ima ćućenja«, lat. *insensibilis*, tal. *insensibile*. U ARj dolazi u značenju »onaj, koji ne ćućuje, ne osjeća«, ali samo u primjerima iz djela Radnića, Kanižlića i Tomikovića (VII, 933).

odgovorljivo (reciproce, 600), »zaminljivo, kakono kada se dva ljube jednom odgovornom i zaminitom ljubavju«, lat. reciproce, mutuo, tal. scambievolmente, *corrispondentemente*. Prilog je učinjen prema posljednjem, talijanskom prilogu. ARj nema ni pridjeva *odgovorljiv* ni priloga *odgovorljivo*. Prema lat. prilogu mutuo i tal. scambievolmente pisac je stvorio prilog *zaminljivo*.

pokarljivo (emendate, 175), lat. emendate, castigate, tal. acconciamente, correttamente. Prilog najviše odgovara lat. prilogu *castigate*. Znači po prilici »ono, što se ima pokarati«. U tom značenju ARj ima pridjev *pokarljiv* u primjeru iz Kadčića (X, 495).

privarljivo (dolose, 162), lat. dolose, ingannevolmente. Riječ je učinjena prema obama stranim prilozima. ARj ima pridjev *prevarljiv*, uz koji se ističe: »Potvrde za adv. nije se našlo nijedne« (XI, 786).

ugrižljiv (mordax, 393), »zlogovoran, zagrižljiv«, lat. mordax, dentax, tal. detrattore, mordace, pungente, maldicente. Kod stvaranja pridjeva pisac je imao na pameti lat. pridjev *mordax* i tal. *mordace*. BIRj ga nema. Ima *zagrižljiv* u dva oblika: *zagrizljiv, zagrižljiv* (II, 775).

c) Glagoli:

neprijateljiti se (inimicarsi, 431), »činiti se neprijatelj«, lat. inimicor, tal. inimicarsi. Glagol je doslovni prijevod tal. glagola *inimicarsi*. ARj ima za nj potvrde samo iz četiri rječnika : Belostenčeva, Jambrešićeva, Voltićeva i Stulićeva (VII, 29), kojih auktor gotovo sigurno nije imao pri ruci kad je pisao svoje rječnike.

obnečistiti (insporcarsi, 345), »zanečistiti, učiniti se nečist«, lat. exsordesco, tal. insporcarsi. Kod tvorbe glagola pisac se više osvrtao na lat. glagol nego na talijanski. U ARj dolazi u dvjema potvrdama od kojih je jedna uzeta iz Stulićeva rječnika, druga iz Vuletića (VIII, 412).

ubroditi se (imbarcarsi, 325), »ulisti u brod za poći«, lat. conscendo navem, tal. imbarcarsi. Glagol je očita leksička kopija tal. glagola *imbarcarsi*. U BIRj ga nema.

d) Frazeološki klišeji:

biti stvar korisna (expedio, 189) prema tal. *esser cosa utile*. Ostali hrvatski glagoli: odlučiti, dospiti, ispuniti, odvezati, odrišiti, nemaju veze s navedenim izrazom. Pisac ih je nanizao prema tal. glagolima: deliberare, spedire, finire, compiere, slegare, sciogliere.

biti izvan razuma (v. demantia, 139) prema tal. *esser fuora di sentimento*. Pisac navodi izraz u značenju lat. dementia, amentia, stultitia, tal. pazia, hrv. »poluđenje«.

biti ognojen (v. marceo, 364) prema tal. *esser marcio* u značenju lat. marceo, putreo, tal. esser guasto, marcire, hrv. »gnjiti, sagnjivati, kvariti se«.

biti : smrt jesti prid očima (v. ob, 429) prema lat. *mors ob oculos est* i tal. la morte è avanti gli occhi.

biti otkriveno, očito i bilodano (patesco, 477) prema tal. *esser scoperto, manifesto e patente* u značenju lat. patesco, aperior, pateus fio.

biti mnogo tvrd (perduresco, 490) prema tal. *esser molto duro*. Znači isto što lat. perduresco, durus fio, tal. indurirsi i hrvatski »otvrdnuti«.

biti naučen i višć (scio, 646) prema tal. *esser dotto, ammaestrato* u značenju lat. scio, cognosco, tal. sapere i hrv. »znati«.

braniti kakovu pravdu ilitć pravdanje (defendere, 264) prema tal. *defendere qualche lite* i lat. *tueri aliquam causam*.

činiti molitvu (orare, 417) prema tal. *far orazione* u značenju lat. oro, preces fundo, tal. orare i hrv. »moliti«. U istom značenju izraz su upotrebljavali neki stariji pisci kao A. Komulović, M. Dobretić (ARj, II, 29 i 31).

činiti dim (fumo, 226) prema tal. *far fumo* i lat. *fumum emitto* u značenju lat. fumo, tal. fumare i hrv. »dimiti«.

činiti silovanje (v. violenza, 616) prema tal. *far violenza* i lat. *vim facere*. Mjesto *činiti silovanje* neki su stariji pisci upotrebljavali izraz *činiti silu* (ARj, II, 29).

činiti svrhu jednoj stvari (absolvo, 5) prema lat. *facere finem* (v. Žepić, Lat.-hrv. rj., 1881, 381) u značenju lat. absolvo, tal. assolvere, liberare, finire i hrv. »odrišiti, osloboditi, izbaviti, platiti, svršiti«.

činiti svetkovinu, činiti stimanje kojoj stvari (celebro, 77) prema tal. *far festa, far stima di qualche cosa* u značenju lat. celebro, frequento, divulgo, concelebro, praedico, orno, tal. lodare, illustrare, frequentare, celebrare, solennizzare i hrv. »faliti, prosvitljivati, blagdanovati s'pukom«.

činiti boj (expugno, 192) prema lat. *bellum facere* (Žepić, o. c., str. 135) u značenju tal. combattere, forzare, vincere i hrv. »rvati se, dobiti«. Isti izraz ima i ARj u nekoliko potvrda (II, 30, 31).

činiti buku (fremo, 221) prema tal. *fare strepito* u značenju lat. fremo, indignor, tal. fremere, strepitare, sdegnarsi i hrv. »režati, škripati, srditi se, bučiti«. ARj ga ima u nekoliko primjera (II, 29, 30).

činiti početak (incipio, 282) prema lat. *initium facere* (Žepić, o. c., str. 513). Znači isto što lat. incipio, capio primordium, exordium capio, tal. dar principio, principare, incominciare, cominciare i hrv. »počinjati, počimati«.

činiti korist (proficio, 559) prema tal. *far profitto* u značenju lat. proficio i hrv. »napruditi«. Dolazi u potvrdama ARj (II, 30).

činiti rosu (roro, 632) prema tal. *far ruggiada* u značenju lat. roro, tal. spruzzare, bagnare i hrv. »skvasiti, stopiti«.

činiti službu (ministro, 380) prema tal. *far servitù* u značenju lat. ministro, tal. ministrare, servire i hrv. »služiti, stati na službi«. Isti izraz dolazi u potvrdama ARj (II, 30).

činiti : koji čini zasidanja (insidians, 299) prema tal. *che fa insidie* i lat. *insidias facere* (Žepić, o. c., str. 518) u značenju lat. insidians, tal. assediante, insidiatore i hrv. »zasidalac«.

činiti : nemoć koja čini učiniti žuta (icterus, 266) prema tal. *malattia che fa diventar giallo*, lat. icterus i hrv. »žutinica«.

činiti : što čini pobudaliti (lymphatus, 351) prema tal. *che fa impazzire* u značenju lat. lymphatus, perturbans, in furorem impellens, tal. turbante l'intelletto i hrv. »što smućuje razum«.

činiti virovati koju stvar (persuadeo, 502) prema tal. *far credere qualche cosa*. Znači isto što lat. persuadeo, fidem facio ad credendum moveo, tal. persuadere, far fare a suo modo, dar ad intendere i hrv. »nagovarati, dati razumiti, činiti učiniti na svoj način«.

činiti učiniti na svoj način (persuadeo, 502) prema tal. *far fare a suo modo*. (Isp. *činiti virovati*).

činiti se : čini se dan (lucet, 344) prema tal. *si fa giorno*, u značenju lat. lucet, tal. egli è giorno, s'agiorna i hrv. »sviće«.

dati komu dosadu ali dodijanje (dare noia, 263) prema tal. *dare noia ad alcuno* u značenju lat. *alicui molestiam exhibere*.

dati pomoć (adiuvo, 16) prema tal. *dar aiuto* i lat. *adjumentum affero, praesidium affero*. Znači isto što lat. sublevo, auxilior, opitulor, tal. giovare, sostentare, dar appoggio i hrv. »pomoći«.

dati svoju misao (censeo, 78) prema tal. *dar la sua opinione*, a znači lat. arbitror, puto, existimo, statuo, tal. giudicare, estimare, stimare, pensare i hrv. »suditi, držati, misliti, odlučiti«.

dati na znanje (promulgare, 464) prema tal. *dare a sapere* u značenju lat. promulgo, tal. promulgare, publicare i hrv. »navistiti, proklamati«.

dati koje dilo, činjenje da čini (actio, 10) prema lat. *dare actionem aliquam alicui* i tal. *dar qualche negozio da fare ad alcuno*. Slične izraze ima ARj (II, 304).

dati zapovid (delegatio, 137) prema tal. *dar commisione* i lat. *dare mandata* (Žepić, o. c., str. 315).

dati razumiti (nuntio, 425) prema tal. *far intendere, far sapere* u značenju lat. nuntio, tal. annunziare, dare imbasciata i hrv. »navistiti, doniti i dati poklisarstvo, avizati, poslati, reći«.

doći mršav (macro, 354) prema tal. *divenir magro* u značenju lat. macro, tal. smagrire i hrv. »smršaviti, učiniti se mršav«.

doći u spoznanje od koje stvari mračne (venire, 599) prema tal. *venir in cognizione di cosa oscura* u značenju lat. deprehendo i hrv. »doći u poznanje od stvari, što je mučno razumiti«.

imati velik glad (adesurio, 16) prema tal. *aver gran fame* u značenju lat. adesurio, valde aut vehementer esurio.

imati studen (frigeo, 223) prema tal. *aver freddo* u značenju lat. frigeo, algeo, frigore laboro i hrv. »trpiti studen; i opet učiniti se studen, to jesti lin i strašiv«.

imati velik strah (paveo, 481) prema tal. *aver gran timore*. Znači isto što lat. paveo, timeo. U ARj dolazi u više potvrda iz starijih pisaca (III, 800).

imati : koji imade zao glas na sebi (perinfamis, 493) prema tal. *che ha mala fama* u značenju lat. perinfamis, tal. molto infame i hrv. »mnogo iliti vele ozloglašen«. Isti izraz ima ARj iz Dikcionara A. Della Belle (III, 802).

imati zao miris (puteo, 581) prema tal. *aver cattivo odore* u značenju lat. puteo, foeteo, mali odoris sum, tal. putire, puzzare i hrv. »smrditi, vonjati, zadisati«.

imati : smola od drveta, *koja ima kripost za ozdraviti* jednu ranu (sarcocola, 644) prema tal. goma di albero, *che ha virtù di sanar* una piaga. Izraz »imati krepost« upotrebljavali su neki naši stariji pisci (ARj, III, 803).

imati se : žalost, koja se imade svrh čigova dobra (invidia, 315) prema *tal. dolore, che s' ha* del bene d'alcuno. Znači isto što lat. invidia, malevolentia, odium, tal. tristezza i hrv. »nenavidost, zloba«. Upotrebio ga je Š. Menčetić u stihu: »Ah žalos i tužba veća se ne ima« (ARj, III, 811).

ishoditi : kadano *stvari iz(h)ode na našu volju* (prosperitas, 568) prema tal. quando *le cose ci reiscono u nostra voglia* u značenju lat. prosperitas, commoditas, res secundae, tal. prosperità, i hrv. »napridnost iliti korist«.

iskati s' pomljom (examino, 185) prema tal. *cercar con diligenza*. Pisac daje izrazu značenje lat. examino, tal. scrutare, investigare, esaminare i hrv. »iskušati, viditi s pomljom«.

iziskavati sasvim s pomnjom (disquiro, 159) prema tal. *cercare per tutto con diligenza*. Izraz znači isto što lat. disquiro, perquiro, exquiro, tal. investigare i hrv. »tražiti, iskati«.

metnuti brime (onero, 445) prema tal. *metter la soma* o carico. Znači isto što lat. onero, onus impono, tal. caricare i hrv. »naprtiti, natovariti«.

metnuti pokrivač (operculo, 447) prema tal. *metter un coperchio* u značenju lat. operculo, operio, tal. coprire i hrv. »pokriti«.

metnuti suproć (oppono, 448) prema tal. *contrapponere* i lat. *contra statuo*, a znači isto što lat. oppono, objicio, tal. opponere i hrv. »suprotiviti se, suproć stati«.

oslačati s ričma (delenio, 137) prema tal. *addolcire con parole*. Znači što i lat. delenio, mitigo, placo, tal. mitigare, placare i hrv. »utoliti, odobrovoljiti«.

osloboditi od mislih (solvere mente, 665) prema tal. *liberare da pensieri*. Znači isto što lat. mente solvere.

ostaviti činiti svoju dužnost (delinquo, 138) prema tal. *lasciare far il suo debito* u značenju lat. delinquo, pecco, committo, tal. errare, fallare, commettere errore i hrv. »faliti, učiniti falinju«.

ostaviti stati (depono, 141) prema tal. *lasciar stare* u značenju lat. depono, repono, coloco, exuo, tal. deporre, metter a basso i hrv. »metnuti doli, pod staviti«.

otići iz pameti (obliviscor, 432) prema tal. *andar fuori di memoria*. Znači isto što lat. obliviscor, tal. smenticarsi i hrv. »zaboraviti«.

poći na bolji život (morior, 393) prema tal. *passare a miglior vita*. Pisac upotrebljava izraz u značenju lat. morior, tal. morire, finire i giorni suoi, uscire di vita i hrv. »umirati, svršiti dneve svoje, priminuti«.

podnositi s' ustrpljenjem (fero, 204) prema tal. *tolerare con pazienza* u značenju lat. fero, tal. portare, soffrire.

poslati reći (nuntio, 425) prema tal. *mandar a dire*, a znači isto što lat. nuntio, tal. annunziare, far sapere, dar avviso i hrv. »navistiti, avizati, dati razumiti«.

povratiti se u milost (ritornare, 500) prema tal. *ritornar in grazia* u značenju lat. reconcilio. ARj ima isti izraz u primjeru iz Divkovićevih Besjeda (XI, 289).

prikazati na dar (presentare, 457) prema lat. *dono offerre*. Znači isto što tal donare, offrire i hrv. »darovati«.

primiti ogovor (excusatio, 187) prema tal. *accetare la scusa* i lat. *excusationem accipere* u značenju tal. tener per iscusato i hrv. »imati ogovorena«.

primiti šćetu (perdo, 490) prema tal. *ricevere danno* i lat. *accipio aliquid damno* u značenju lat. perdo, deperdo i hrv. »izgubiti«.

raspustiti trbuh (solvo, 665) prema lat. *solvere ventrem* i tal. *rilassiare il ventre*. Pisac upotrebljava izraz u značenju hrv. »otvoriti čovika komodno«.

razvezati viru (solvo, 664) prema lat. *solvere fidem* i tal. *sciogliere la fede*. Isti lat. izraz ima Žepić, ali u značenju »držati riječ, stati na riječi« (Žepić, o. c., str. 399. i 905).

svršiti dneve svoje (morior, 393) prema lat. *finire i giorni suoi* u značenju lat. morior, tal. morire i hrv. »umirati, priminuti, poći na bolji život«.

učiniti mekano (mollifico, 387) prema tal. *far tenero* u značenju lat. mollifico, tal. intenerire, mollificare i hrv. »omečati, omekšati«.

učiniti osin oli mračno (opaco, 446) prema tal. *far ombroso* u značenju lat. opaco, obscuro, tal. ombreggiare, oscurare, coprire i hrv. »omračiti, pokriti«.

učiniti se pogrbljen (incurvesco, 286) prema tal. *farsi gobbo* i lat. *incurvus fio* u značenju tal. piegarsi, inchinarsi, torcersi i hrv. »prignuti se, zgrčiti se, ponatiti se«.

učiniti se suh, mršav, učiniti se tišikav (intabesco, 305) prema tal. *divenir secco, marcio e magro* i lat. *tabe consumor* u značenju hrv. »rakati gnoj«.

učiniti se dionik (participo, 475) prema tal. *divenir partecipe* i lat. *partem capio* u značenju lat. participo, communico, tal. partecipare, far partecipe, communicare i hrv. »biti općenik«.

učiniti se : pogodba od mira među onima *koji od prijateljah učinili su se neprijatelji* (reconciliatio, 603) prema tal. accordo di pace tra *chi d'amici sono divenuti nemici*, riconciliazione. Izraz znači isto što lat. reditus in gratiam, reconciliatio i hrv. »pomirenje«.

učiniti se crljen (rubesco, 634) prema tal. *divenir rosso* u značenju lat. rubesco, erubesco, tal. arrossirsi i hrv. »zacrljeniti se, zastiditi se«.

učiniti se smaman (furio, 228) prema tal. *divenir furioso* u značenju lat. furio, tal. infuriare, spingere con furore i hrv. »užgati se u naglosti«.

užgati ljubav (inamorare, 342) prema lat. *amorem accendere* u značenju hrv. »zaljubiti se«.

zatvoriti jednu stvar pod stražu i skrovitost od ključah (conclavo, 99) prema tal. *serrare alcuna cosa sotto la guardia e secreto delle chiavi*. Izraz ima značenje lat. gl. conclavo.

zvoniti : ova rič zvoni likar Božji (Raphael, 597) prema lat. *vox sonat medicus Dei*. Pisac je u izrazu upotrebio gl. *zvoniti* u značenju »značiti«.

želiti koju stvar s brigom (affecto, 23) prema tal. *bramare alcuna cosa con ansietà* u značenju tal. cercare con ansietà, affetfare, lat. affecto i hrv. »želiti, iskati s brigom«.

e) Sintaktičke konstrukcije:

za + *infinitiv* : dignuti sidra od broda *za poći* (salpare, 512) prema tal. *levar le ancore per andar via* i lat. vellere ancoram ili ancoram solvere, kako ima Žepić (o. c., str. 78). – Vrata arapska ... *za zatvoriti grad* (saracinesca, 515) prema tal. porta ... *per chiuder una città*. – Grijanje jednom stvarju *za dignuti oli umiriti* bolest (fomentum, 314) prema tal. cosa *per levar* il dolore. Prijedlog *za s infinitivom* može stajati i prema drugim tal. prijedlozima, a ne samo prema prijedlogu *per* : Pomlja i misao *za učiniti* koju stvar (intentio, 308) prema tal. pensiero e diligenza *a fare* qualche cosa. – Misto *za sakriti se* (latibulum, 330) prema tal. luogo *da nanascondersi*. – Tvorilo *za učiniti* sir (forma, 215) prema tal. cerchio *da far* il formagio. – Imati volju *za jisti* (affamare, 221) prema tal. aver voglia *di mangiare*.

učiniti + *akuzativ* mjesto instrumentala : *učiniti lipa* (orno, 457) prema tal. *far bello*, a znači »naresiti, nakititi«. – *Učiniti ružna, neprilična* (deformo, 135) prema tal. *far brutto*, sfigurare.

od + *genitiv* prema tal. prijedlogu *di* s genitivom. Pisac najčešće upotrebljava prijedlog *od* s genitivom mjesto posvojnog pridjeva, npr.: *Čoban od živinah* (pastor, 476) prema tal. *guardatore di bestie*. – *Prostor od vrimena* (processo, 460) prema tal. *spazio di tempo*. – *Visina od tila* (excelsitas, 186) prema tal. *altezza di corpo*. Prema tal. prijedlogu

di stoji *od* i ongdje gdje bi imao stajati genitiv objektivni bez prijedloga: *Pisalac od knjiga* (bibliographus, 60) prema tal. *scrittore di libri.* – *Prikazilac od pričica* (fabulosus, 196) prema tal. *narratore di favole.* – *Ljubilac od mudrosti* (philosophus, 509) prema tal. *amatore della sapienza.*

Apsolutna upotreba pridjeva i zamjenica u srednjem rodu množine dolazi samo u nekoliko slučajeva: drva, kuća, so i *ostala potribita* (v. praebenda, orum, 535) prema lat. et *alia* eiusmodi; more reći platiti, odrišiti, razpustiti, izbaviti i *mnoga druga* (solvo, 665) prema lat. *multa alia; unutarnja* (intestinum, 310) prema lat. *interiora;* Bog *svaka* uzdrži (dependeo, 140) prema lat. *omnia.*

8. HRVATSKO JEZIČNO BLAGO

Auktor je imotskih rječnika, kako se razabira iz poslednja dva poglavlja, unio u svoje rječnike velik broj riječi i izraza koji su ili po svom duhu ili po svom postanku stranoga porijekla. S time u vezi postavlja se nekoliko važnih pitanja: kako su u rječnicima zastupane hrvatske riječi i izrazi u odnosu prema latinskim i talijanskim riječima kao i prema tudicama i pozajmljenicama iz drugih jezika? Da li među hrvatskim riječima ima i takvih koje su u piščevo doba imale drugo značenje nego danas? Da li je pisac uz riječi iz narodnoga govora unosio u rječnike i riječi iz djela starijih hrvatskih pisaca i iz dikcionara starijih hrvatskih leksikografa? Da li u njima ima riječi i izraza koje ćemo uzalud tražiti i u starijim dikcionarima, i da li, prema tome, oni s obzirom na hrvatsko jezično blago znače prinovu? Konačno: da li oni predstavljaju djela koja zaslužuju pažnju, ili su *možda beznačajni* leksikografski pokušaji jednog nepozvanog filologa?

Na sva ta i druga pitanja, koja se nameću u vezi s na oko neuglednim rukopisima imotskih rječnika, djelomično je odgovoreno u predašnjim poglavljima. Ovdje prije svega treba istaći da je hrvatsko rječničko blago u rječnicima zastupano u nešto manjem opsegu nego latinsko i talijansko. To je sasvim prirodno jer je pisac u prvom redu išao za tim da obradi latinske i talijanske riječi i da napiše latinsko-talijansko-hrvatski i talijansko-latinsko-hrvatski rječnik. U jednom je rječniku težište na latinskom, a u drugom na talijanskom jeziku. Hrvatski jezik dolazi na treće mjesto. No, to ne znači da pisac nije u svoje rječnike unio i sve hrvatske riječi koje su mu bile poznate i kojih se sjećao u času pisanja.

Te je riječi pisac crpao uglavnom iz tri izvora. Prvi i najveći je izvor narodni govor područja u kojemu se on rodio i u kojemu je živio i radio. Drugi je izvor piščeva lektira. Kao svećenik i dušobrižnik čitao je razna teološka djela namijenjena svećenicima, a onda razne katekizme i propovjedničke djela kojima se služio kod pouke vjernika. Zajedno s njegovim rukopisnim rječnicima sačuvao se u rukopisu i jedan kršćan-

ski nauk koji je pisac kompilirao za svoje potrebe. Uz narodne riječi on je iz lektire popamtio dosta riječi koje su razni pisci načinili prema latinskim i talijanskim riječima prigodom prevođenja ili sastavljanja svojih djela. Konačno, sam je pisac za neke latinske i talijanske pojmove stvarao nove hrvatske riječi prema svom jezičnom osjećanju. Da bi se moglo ustanoviti odakle koja riječ potječe, trebalo bi iz rječnika ispisati sve hrvatske riječi i usporediti ih s narodnim riječima piščeva rodnog kraja i mjesta u kojima je službovao, onda s riječima pisaca kojih je vjerojatno djela čitao kao i s latinskim i talijanskim riječima prema kojima je mogao neke riječi načiniti. Tako bi se moglo utvrditi kojoj vrsti riječi pisac najviše posvećuje pažnje. No, i bez toga svatko tko samo prelista imotske rječnike može ustanoviti da oni obiluju velikim mnoštvom riječi, među kojima ima najviše imenica, onda pridjeva i priloga, a tek onda glagola i drugih vrsta riječi. Među njima ima i takvih riječi koje ćemo uzalud tražiti u *Rječniku* Jugoslavenske akademije ili u *Rječniku* I. Broza i F. Ivekovića. Njihov broj nije za svako slovo isti. Ako se izuzmu riječi stranoga porijekla, za neka slova nema ni jedne potvrde. Za neka ima po jedna ili po nekoliko njih. Prema kraju alfabeta broj takvih riječi raste. To naročito vrijedi za ona slova za koja uredništvo Rječnika Jugoslavenske akademije nije još objelodanilo sakupljenu građu.

Od riječi *svezati* (ARj, XVII, 1) do kraja alfabeta rječničko blago imotskih rječnika usporedio sam s rječničkim blagom Broz-Ivekovićeva *Rječnika*. Sve riječi navest ću današnjom grafijom, u sumnjivim slučajevima i piščevom grafijom. Za svaku ću od njih uz redni broj strane na kojoj se nalazi zabilježiti latinsku ili talijansku riječ, prema tome da li je uzeta iz latinsko-talijansko-hrvatskog ili iz talijansko-latinsko-hrvatskog rječnika. Da se bolje uoči značenje hrvatskih riječi, dodat ću i druge hrvatske riječi što ih je auktor zapisao kao tumač latinskim ili talijanskim sinonimima. Talijanske riječi koje pisac piše nedosljedno, a katkada i pogrešno, ispravio sam prema talijanskoj književnoj grafiji. Ispravio sam i omaške u pisanju nekih latinskih riječi. Ispred hrvatskih riječi kojih nema ARj i BIRj bilježim zvjezdicu, kao i u poglavlju o tuđicama; one koje imaju drugo značenje u ARj i u BIRj bilježim bez zvjezdice.

**blebetav* (atypus, 52), trtošan, smetena jezika.

**bobonjenje* (fama, rumore, 290), glas, čamor. – ARj ima glagol *bobo-niti*, lat. strepere, »zujati, razlijegati se« (I, 464).

**bodaljika* (histrix, 261), živina puna drača iliti *bodaljikah*.

**brimenitost* (pregnezza, 455), teškoća, prisobnost, skotnost. – ARj ima pridjev *bremenit*, od kojega je imenica izvedena (I, 625).

**crljenilost* (rubor, 634). – ARj ima u istom značenju *crljenilo* (I, 833).

**čamor* (fama, rumore, 290), v. *bobonjenje*. – ARj ima gl. imenicu *ča-morenje*, od gl. *čamoriti*, za koji nema potvrde (I, 886).

**čančati* (cianciare, 248), čavrljati. – ARj ima im. *čanča*, tal. ciancia u značenju »besposlica, lakrdija« (I, 887).

*čavrljalo (ciancione, 248), koji čavrlja.
*čečurast (v. intricare, 349), uplesti se, jedna stvar kakono *čečurasta* grana.
*čunjka (rostrum, 633), kljun od ptice, gubica od koje živine i još od čovika i spirun od broda. – ARj ima im. *čunka* sa *-n-* u značenju lat. »os animalium« (II, 100).
*dobročinljiv (liberalis, 338), milostiv, dobar. – ARj ima u istom značenju pridjev *dobročin* (II, 519).
dvojci (mantica, 364), kesa, česa, bisage. – U ARj riječ znači isto što lat. »fratres gemini« (II, 929).
**grotanje* (gargarizzamento, 315), mućanje.
grotati (gargaregiare, 315), *grotati* grlo, mućati. – U ARj glagol se upotrebljava za glas (?) u purana (III, 463).
**herok* (strabo, 674), gverok, (h)iljok. – ARj ima u istom značenju *herav* (III, 591).
**istumačilac* (philosophus, 509), ljubilac od mudrosti, naravnik, *istumačilac* od stvari naravski i naučitelj od kriposti, koji u znanju od stvarih i u nauku nasladuje se. – ARj ima u istom značenju im. *istumačitelj* (IV, 72).
**izgubilac* (conturbator, 114), smetalac, razsapnik iliti *izgubilac* svoji dobara. – ARj ima im. *izgubac* u zn. »čovjek koji izgubi«, perditor (IV, 187).
**izilac* (pacchione, 425). – ARj ima u tom značenju *izjelica* (IV, 212).
**jaspraš* (nummatus, 425), bogat jasprom.
kočenica (rapa, 477), ripa *kočenica* iliti dugačka. – U ARj je *kočenica* »vrsta ovce« (V, 141).
**krkotuša* (rana, 597), žaba *krkotuša*, još se zove *rana* iliti žabica nemoć iliti otokao pod jezikom.
**kvrkotuša* (ranochia, 479), žaba vodena iliti *kvrkotuša*, koliko po vodi toliko po drvju.
**ljoska* (colaphus, 90), zaušnica, pleska, zamlatnica po obrazu.
**mačnica* (guaina, 320), krne.
**manjkalac* (falo, 198), *manjkalac* u obećanju, varalac, koji vara, laživac, koji čini privare.
**mekoputost* (lascivia, 329), bludnost, nečistoća. – ARj ima u istom značenju *mekoputnost* (VI, 593).
**misečljivac* (lunaticus, 347), kojemu se pamet smeta i privrće radi miseca oli na mladu misecu ili na užbi. – ARj ima pridjev *mjesečljiv* (VI, 798).
**modrikov* (caeruleus, 66), boja iliti obličje *modrikovo* kakono nebo oli more *modrikovo*, nazeleno. – ARj ima s istim značenjem pridjev *modrikast* (VI, 891).
**mrzilac* (aversor, 54), pogrdilac.
**mućanje* (gargarizzamento, 315), v. *grotanje*. – ARj ima samo gl. *mućati* (VII, 119).
**nagaz* (gŭadare, 320), prići *nagaz*. – ARj ima *nagaza* u zn. »ono, na što je čovjek nagazio« (VII, 325).

**nakanljivo* (lente, 335), vlaše, polagano, razpuščano.

**nakanljivost* (lentitia, 336), mekanost, zastavanje aliti kasno odišće, vlaše odišće, jedne stvari *nakanljivost*.

**naljućenje* (ira, 317), srčba, gnjiv, jid.

**naričak* (ecce, 170), evo, *naričak* ukazljivi i udiljnu stvar ukazuje.

**neopranost* (succidume, 576), nečistoća.

**obagnuti se* (piegare, 443), prignuti se.

oboda (sprone, calcar, 554), mamuza. – U ARj *oboda* je »bodljikava biljka, koja se zove i čičak« (VIII, 417).

**obriotina* (rasura, 598), iste *obriotine*, što se obriva.

**okartati* (incalcinare, 329), *okartati* klakom, oklačiti.

olovica (libra, 339), orudje, s kojizim se stvari ugađaju i izkušuju kakono terezije aliti balance i pjombin aliti *olovica*, s kojom se zid upravlja. – U ARj riječ znači »zrno, kugla od olova«.

**otišikaviti* (extabesco, 192), učiniti se tišikav, mršav, suv, nemoćan i brez kriposti i snage u sebi. – ARj ima *otisikaviti* u jednom primjeru iz Banovca.

**ozloglasnost* (macula, 354), maćanje, nečistoća, bilig, troha, *ozloglasnost*, zloća, ružnoća.

**parbadžija* (litigatore, 360), pravdadžija. – ARj ima u istom značenju *parbac* i *parbenik* (IX, 644).

**pavunast* (paonazzo, 429), mast iliti bojaluk *menevišni*, morasti, ljubičasti iliti pavunasti.

**pitvita* (glandula, 241), glandule jesu otokli koje se čine od *pitvite* iliti od fleme. – ARj ima im. *pitvina*, ali u značenju »piće, napitak« (IX, 904).

**podadulost* (inflatio, 291), otokao. – ARj ima samo gl. *podaduti* (X, 201).

**podmaskarivanje* (strazio, 563), porugivanje. – ARj ima gl. *podmaskarivati se* (X, 267).

**podobligati* (astringo, 48), stisnuti, svezati, potezati, stisniti, obećati. – ARj ima refl. gl. *podobligati se* u jednom primjeru iz Dobretića (X, 298).

**pokarivanje* (reprendere, 487), pokarati. – ARj ima gl. *pokarivati* (X, 495).

**poljanin* (rusticus, 25), seljanin oli goranin iliti poljanin. – ARj ima u istom značenju *poljak* pod 2. (X, 633). Za ženu koja živi na selu ima *poljanka* (X, 635).

**pomanjkatelj* (defector, 135), odmetnik oli pomanjkatelj. – ARj ima u istom značenju *pomankalac* (X, 655).

**ponosilac* (vantatore, 600), uznosilac. – U istom značenju ARj ima *ponosnik* pod 1. (X, 758).

**ponošnja* (ferocitas, 204), silovitost od *ponošnje*, žestine, olost. Za isti pojam ARj ima *ponosnost*, *ponostvo* i *ponoštvo* (X, 758. i 759).

**posmijavalac* (schernitore, 519), porugljivac. – U ARj za isti pojam dolazi im. *posmjehavavac* (X, 955).

**pošćugnuti* (v. curtus, 129), kratko, maleno, još more se razumiti *rotto*, to jesti *pošćuglo* za razvaliti se iliti razvaljeno, kakono kada zid posija se i *pošćugne*. – ARj ima gl. *poštukivati* u zn. »kleknuti kao da će posrnuti« (XI, 100).

**potežnost* (celeritas, 78), pospišnost, hitrina, brzina.

**potvorač* (imputatore, 328), koji potvora na drugoga, potvorilac. – ARj ima u istom značenju *potvorac* (XI. 225) i *potvoritelj* (XI, 226).

**potvorilac* (diabolus, 148), djavol jesti rič grčka, a latinski oće reći calumniator, to jesti zlobni *potvorilac*. V. i *potvorač*.

**povitarje* (venticello, 606), vitric. – U ARj *povjetarje* znači »prazno zrnje, što u vijanju pada između žita i pljeve« (XI, 272).

**pridorljivac* (herniosus, 251), kilavac, koji pati pridore o kile.

**prikazilac* (v. fabulosus, 196), *prikazilac* od pričica, od lažiju i od *pripovidaka* izprazni.

**privarljivac* (fallace, 289), varalac. – ARj ima pridjev *prevarljiv*, od kojega je imenica izvedena (XI, 786).

**prostriga* (apertura, 636), prostriga od čorapa. – Za isti pojam ARj ima *prostrig* (XII, 428).

**proždornik* (devoratore, 266). – ARj ima u istom značenju *proždor* i *proždorac* (XII, 490).

**razdrlost* (abruptio, 5), razbijenje.

**rodokva* (rafano, raphanum, 477). – ARj ima oblik *rodakva* (XIV, 85).

**sakatost* (zoppicamento, 632), (h)ramanje. – ARj ima u istom značenju *sakatstvo* (XIV, 515).

**sakrivalište*, »ſacriualiſchie« (latibulum, 330), pećina, spila, misto za zakriti se. – U ARj ima isto značenje *sakrovište* (XIV, 524).

skoliti (glutino, 573), sastaviti, sjediniti, svesti, stutkaliti. – ARj ima riječ u pet drugih značenja (XV, 265–266).

**smućivanje* (v. devexo, 145), imati nemir ili *smućivanje*, napastovati, travaljati, belaisati. – ARj ima gl. im. *smućenje* sa sličnim značenjem (XV, 814).

**starodavnost* (antichità, 225). – ARj ima za isti pojam riječ *starodrevnost* (XVI, 443).

**stinčica* (rena, 486), pisak, salbun, sitne *stinčice*.

**stučenje* (tritamento, 591), satrvenje.

**stutkaliti* (aglutino, 25), skoliti iliti sresti jednu stvar s drugom V. i *skoliti*.

**suhave*, »ſuuaue« (uva passa, 628), suvo grozdje. – ARj ima riječ *Suhava* kao ime selu i potoku (XVI, 913).

**suvadica*, »ſuuadicze« (spiriti, 552), duhovi, koji iđu noću, *suvadice*, prikaze.

**sveđernost* (instantia, 303), pomlja, napridovanje iliti sliđenje. – ARj ima za isti pojam im. *sveđerstvo* (XVII, 171).

**svezanica* (fibra, 206), one tanke svezice od tila ili su od mesa ili od opanah, od kojizi čudnovata jesti služba u tilu. Ove *svezanice* iliti *svezice* zovu se fibre.

**svezica*, v. *svezanica*.

svilarica, »guine ſuilarice« (brughi, 240). – BIRj ima riječ u značenju »nekaka čibuljica«, lat. pustulae genus (II, 510).

**svratati* (praccipito, 537), ukinuti se, pasti iz visoka, pasti doli po zemlji, nagnuti, razasuti.

**škropionica* (spergolo, 551), *škropionica* od vode blagoslovljene.

**štucavica* (singhiozzo, 536). – BIRj ima za isti pojam riječ *štucanje* (II, 543).

**šupljinica* (fistula, 209), ono što je puno *šupljinica*, kakono je spuga.

**tanahnost* (sottilità, 547), tančina. – BIRj ima pridjev *tanahan* (II, 555), od kojega je riječ izvedena i imenicu *tančina* s istim značenjem (II, 556).

**tecilac* (praecursor, 541), *tecilac* iliti trčilac iliti odilac naprid.

**tiknuće* (toccamento, 584). – BIRj ima samo gl. *tiknuti* (II, 570).

tikvina (zucca selvatica, 633), *tikvina*, trava debeloga korena, bila *tikvina*. – U BIRj *tikvina* je »augm. od tikva« i znači isto što *tikvetina*, *tikvurina* (II, 570).

**tminav* (inumbratus, 316), mračan.

**tomačnik* (espositore, 284), koji tumači, koji dragomani. – BIRj ima oblik *tomačitelj* (II, 278).

**topast* (claudus, 84), cotast, (h)rom. – Za isti pojam BIRj ima oblike *topal* pod 2. i *topalast* (II, 579).

**tratnja* (expensa, 190), spiza, harač. – BIRj ima samo gl. *tratiti* (II, 583).

**trčilac*, v. *tecilac*. – BIRj ima za isti pojam riječ *trčalo* (II, 585).

**trgačina* (vendemia, 605), jematva. – BIRj ima za isti pojam oblik *trganje*, 2) (II, 588).

**trizmen* (sobrio, 539), uztegnut.

**trkač* (staffiere, 557), *trkalac*. – BIRj nema ni jedne ni druge riječi.

**trtošan* (atypus, 52), v. *blebetav*. – BIRj ima gl. *trtositi* i gl. im. *trtošenje* (II, 597).

**trunčić* (atomus, 49), stvari toliko malahne, koje se ne mogu razlučiti aliti razaznati kakove su, oni prisitni *trunčići*, kojino se vide letiti po zraci sunčenoj, kadano se pusti ona duga od zrake na vidilicu u kuću tere se po njoj vide letiti *trunčići* malakni kakono magla. – BIRj ima *trunčica*, dem. od *trunka* (II, 599).

**trvenje* (fregamento, frictio, 306).

**tunje*, »tugne« (pagamento, senza p., 426), mukte, brez plaće.

tup (tofo pietra, tuphus, 584), sedra, stina lagana za ćemerit. – U BIRj riječ ima pridjevsko značenje, njem. stumpf, lat. hebes (II, 604).

**ubliđenje*, »ubligenie« (pallidezza, 427).

**ubogar* (pauper, 483), prosjak, ubog. – BIRj ima *ubogac* i *ubožar* za isti pojam (II, 613, 614).

**ubojstvo* (uccisione, 602), ubijenje. – Za isti pojam BIRj ima pored *ubijenje* još i *ubojstvo* i *ubistvo* (II, 613).

**ubrusić* (fazzoletto, 292), marama. – BIRj ima dem. *ubruščić* (II, 614).

**udarenje* (urto, 627).

*udiljati (scolpire, 522), usići, ukresati orudjem. – BIRj ima *udelati* i *udjelati* u zn. »učiniti« (II, 622, 623).
*udobrovoljiti (indolcire, 335), osladiti, smiriti.
*udovstvo (vedovanza, viduitas, 603). – BIRj ima za isti pojam *udovištvo* (II, 624).
*udrenje (ictus, 265), *udrenje* kako zmije, udorac.
*uđenje (laesio, 324), nauđenje, uvriđenje.
*udušenje (suffocamento, 541), zadušenje.
*ugasivati (smorzare, 539), ugasiti. – BIRj ima samo *ugasiti* (II, 625).
*ugođenje (temperantia, 690), ugodnost, načinstvo, smišanje, sridnji način, *ugođenje* od tila.
*ugrabljenje (occupatio, 439), utisnutje, zapričenje.
*ugrizenje (v. admordeo, 12), jidenje, gristi, ujisti. – BIRj ima gl. im. *ugrizanje* od ugrizati (II, 629).
*ugrižljivac (maledicus. 358), zlogovornik, koji kune ili zlo govori, *ugrižljivac*, nepravedan i zločest.
*uhvaćenje (presa, 456), *ufaćenje* kakono sužnja ali drugo.
*ujamčenje (vas, vadis, 709), ujamčenje za glavu. – BIRj ima samo gl. *ujamčiti* (II, 632).
*ujidenje (morditura, 388), kadano što ujide kako pas oli zmija.
*ukazalo (rubrica, 506), crljenica i razumi se zemlja crljena i crljenice iliti rubrike aliti *ukazala* od brevijara i od misala okolo službah božanstvenih.
*ukazanje (rappresentazione, 480), prikazivanje, kazanje.
*ukornost (villania, 614), ukor u oči.
*ukroćenje (mitigazione, 380), umirenje, uminuće, oblakšanje.
*ukućnik (familiaris, 199), biti *ukućnici* i prijatelji kakono čeljad od jedne kuće i obitoli, stanje, općenstvo i pribivanje zajedno.
*ulazišće (introitus, 312), unišašće; (vestibulum, 718), *ulazišće* u kuću.
*ulišiti (privare, 462), uzeti, dignuti koju stvar.
*ulog (intemperies, 307), neugodnost od vrimena, zla ugodnost aliti priprava od stvarih, koja izodi od smišanja, neugođenost oliti nepogodnost od prvi kakojstva u tilu, neugodnost aliti nepogodnost od *ulogah* aliti od sokovah u tilu.
*umiljenstvo (umiltà, 620), poniznost.
*uminuće, »uminutie« (mitigazione, 380) v. *ukroćenje*.
*umirenje (placatio, 516), smirenje, utopljenje.
*umnožati (v. annexio, 13), nadodati, sastaviti ujedno oli *umnožati*. – BIRj ima gl. *umnožiti* (II, 645).
*umnožitelj (propagator, 564), razploditelj.
*umornost (stracchezza, 562), trud, umor.
*unišašće, »unijajtie« (introitus, 312), v. *ulazišće*.
*uolučiti (inarcato, 329), *uolučen*, na oluk.
*upadnuće, »upadnutie« (prolapsio, 561), padnutie, posrnutie.
*upitalac (stipulator, 673), *upitalac*, koji upituje.
*upitanje (iterrogazione, 348).

**uplisnaviti se* (muceo, 394), pokvariti se, žagnuti se, ubrsatiti se i biti pokvaren. – BIRj ima *upljesniviti se* (II, 652).

**useknuće*, »uſechnutie« (moccio, m. di naso, 381), *useknuće* nosa, slina.

**usekotina* (mucus, 395), slina iliti smrad, koji izodi iz nosa.

**usilnik* (tyrannus, 703), gospodin nemilostiv.

**usilovanje* (forza, 304), jakost, kripost, moć.

**ustegnuće* (astinenza, 230), uzdržanje.

**utilan* (agilis, 25), lagan, (h)itar, pripravan.

**utopljenje*, v. *umirenje*.

**utovljenje* (ingrassamento, 337), pritilost, *utovljenje* živinah.

**uvoljan* (piacevole, 441), ugodan, sladak.

**uvoljnost* (placiditas, 516), ugodnost; piacere, 441), *uvoljnost*, nasladnost, dragost.

**uvriđenje* (uoxia, 422), krivina, grih, falinja, pomanjkanje; (convitium, 115), *uvriđenje* ričima, proklinjanje ričima.

**uzbojati se* (pavesco, 481), pristrašiti se.

**uzbuđenje* (suscitabulum, 679), razdraženje, potaknutie.

**uzdignuće*, »uzdighnutie« (educazione, 634), *uzdignutje*, kakono uzdignutje dice.

**uzdržitelj* (salvatore, 513), koji uzdrži.

**uzlazište* (montata, 384), penjanje aliti (h)ođenje uz brdo.

**uznik* (pregione, 454), oni koji je u zatvoru, sužanj.

**uznosilac* (vantatore, 600), v. *ponosilac*.

**uzrigivati* (ruttare, 507).

**uzvišenje* (nobilitas, 418), plemenitost, ime glasovito, stečeno po kripostima i nauku, plemenšćina, poštenost.

**užganje* (incendium, 282), plamen, velik oganj, popala.

**valovitost* (inundatio, 316), valovi na vodi.

**valjalost* (animus, 33), srce, vridnost, smionstvo, slobodnost, ufanje, jakost; (pectus), prsi, dio tila pod grlom – i još slobodnost, *valjalost* i snaga.

**valjanje* (valore, 597), cina. – BIRj ima riječ *valjanje* u značenju lat. *volutio* (II, 696).

**varalac* (fallace, 289), privarljivac; (falo, 198), koji vara, manjkalac u obećanju, v. *manjkalac*.

**vladavac* (consul, 109), veliki *vladavac* u Rimu, konsul od velikoga vića, poglavnik, vitnik cesarski oli još obranitelj. – BIRj ima za isti pojam riječ *vladalac* (II, 729).

**vlastitost* (proprietà, 465).

**vlažnost* (humor, 260), voda, mokrina.

vodnica (posca, 531), izmišanje vode i sirćeta za likariju, i uzima se za vino lipo razvodnjeno, *vodnica* od vina. – BIRj ima riječ u značenju »nekakva plava zmija kao i bloruša« (II, 735).

**voznik* (strozza, 565), konal od grla, *voznik*, jetnjak.

**vrtlić* (orticello, 420), mali vrtao.

vrtoglavšćina (vertigine, 610), nemoć, što se vrti svist. – Za isti pojam BIRj ima *vrtoglavica* (II, 753).

zabiliženje (norma, 420), uprava; (notazione, 403), *zabiliženje*, zapisanje.

zablišćiti (abbagliamento, 219), *zablišćiti* oči.

zaboravljenje (oblivium, 432); (scordamento, 524).

začaranje (fascinatio, 200), čari, čini. – BIRj ima gl. *začarati* (II, 764).

zadušenje (strangolamento, 563). – BIRj ima gl. *zadušiti* (II, 770).

zaduženje (nexus, 414), uzao, svezanje, dužnost, sastavak.

zaglavljenje (conclusione, 252), *zaglavljenje* govorenja, dospitak govorenja. – U BIRj postoji gl. *zaglaviti* (II, 771).

zagrljenje (abbraciamento, 219). – BIRj ima za isti pojam gl. im. *zagrljanje* (II, 775).

zaklinjavac (exorcita, 189), koji zaklinje udobe u tilu čovičijemu i nji izgoni. – BIRj ima u istom značenju *zaklinjač* (II, 782).

zakuvanje (concorporo, 100), smišati i učiniti od veće stvari jedno smišanje, kakono od veće stvari učiniti jedno *zakuvanje*. – BIRj ima gl. *zakuhati* (II, 786).

zališnost (superfluità, 571); (ogni superfluità, 413), svaka *zališnost* iliti savišnost. – BIRj ima samo pridjev *zališan* (II, 789).

zanikanje (negatio, 412), nikanje; (negamento, 397), *zanikanje*.

zanikivati (negare, 397); (negabundus, 412), koji *zanikuje*, zanikljivac; (negante, 397), koji niče oli *zanikuje*. – BIRj ima samo svršeni gl. *zanijekati* (II, 797).

zanikljivac, v. *zanikivati*.

zapovidatelj (imperium, 275), mogućstvo, gospodovanje svrhu drugi zapovid; i zato imperaturi oliti cesari u naš jezik oće reći *zapovidatelji;* (imperator, 276), cesar, *zapovidatelj* od vojske oli od svita, vladavac. – BIRj ima za isti pojam riječ *zapovjednik* (II, 806).

zapričenje (obstaculum, 435), zaprika, zabrana; (occupatio, 439) v. *ugrabljenje*.

zapričivati (ostare, 421), zabranjivati. – BIRj ima samo svršeni gl. *zapriječiti* (II, 807).

zasidalac (insidiosus, 300), koji radi o privari, pun privare.

zasluženje (meritus, 378), dostojanstvo po *zasluženju*, što je tko dostojan za svoja dila. – BIRj ima im. *zasluga* i *zasluživanje* za isti pojam (II, 814).

zastavanje (mora, 391), stanje, krmsanje, odmicanje, zakašnjivanje.

zastavati (indugiare, 338), produgljivati, kasniti, krmsati. – BIRj ima *zastajati* i od njega i gl. im. *zastajanje* (II, 814).

zavezanje (nodus, 419), kolince iliti članak, *zavezanje* iliti uzao, zglob i svaka mučnost.

zavežaj (copula, 116), združenje, svezanje; i dilo naravsko čovika i žene. – BIRj ima oblike *zavežanj* i *zavežljaj* (II, 826).

zbabnost (praegnatio, 544), prisobnost žene. – BIRj ima samo pridjev *zbaban* (II, 832).

zbiljimice (da davvero, 262).

*zelenost (verdura, 608), zelenilo. – BIRj ima samo *zelenilo* (II. 838).
*zgrčenje (ritrazione, 500), skupljenje ili *zgrčenje* žilah. – BIRj ima samo gl. *zgrčiti* (II, 842).
*zidač (fabbrica, 288), činitelj, koji čini koju stvar, a navlastito *zidač*. – BIRj ima za isti pojam oblik *zidar* (II, 843).
*zidavac (murator, 98).
*zlatinja (aurigo, 56), nemoć žutinica, tako zvana radi kolure žute u koži, u očima i u noktima.
*zlatun (chrisocola, 80), kola zlatna, tal. cola d'oro.
*zločestost (labes, 323), maćanje iliti skvrnost, razasutak, nečistoća i otvorenje zemlje kakono jezero. – BIRj ima oblik *zločestvo* (II, 847).
*zločešnjak, »zloçeſtgnach« (malignus, 359), zločest, nepravedan, lakom i stvar neplodna.
*zlovoljnik (malencolicus, 370), srdit.
*zlovoljstvo (moeror, 385), žalost, plač, tuga; (malinconia, 263), *zlovoljstvo*. – BIRj ima za isti pojam oblik *zlovoljnost* (II, 848).
*zvonjavina (sibilus, 661), uka, cika, gudljavina.
*žagnuti se (muceo, 394), v. *uplisnaviti se*.
*želudac (stomacus, 674), štumak, mra, gdi se prima jizbina, sirišće. – BIRj imi oblik *želudac* (II, 864).
žujica (axis, 57), osovina, okolo koje okreće se kolo. – U BIRj riječ znači »dolje mjesto, gdje stoje vrata, koja ne drže šarke ni baglame« (II, 875).
*žutinica (aurigo, 56), v. *zlatinja*. – BIRj ima u istom značenju *žućanca* i *žutica* (II, 875, 877).

9. LEKSIKOGRAFSKA VRIJEDNOST IMOTSKIH RJEČNIKA

Imotski rječnici, kako se moglo razabrati iz njihova opisa, ne predstavljaju gotova i za štampu priređena djela. Oni su više skica ili nacrt dvaju, odnosno triju trojezičnih rječnika u kojima rječničko blago nije sistematski i stručno obrađeno, nego samo nabačeno. Ne shvaćajući ozbiljno svoj posao, pisac se nije dovoljno potrudio da mu oni budu što bolji i solidniji i s formalne i sa sadržajne strane. Kao nestručnjak u leksikografiji i u filologiji nije imao bistrih pojmova kako treba postupiti kod pisanja višejezičnih rječnika, ni jasnih pogleda na jezična i pravopisna pitanja s kojima se susretao.

U vezi s tim konstatacijama nameće se vrlo važno pitanje: koja je vrijednost imotskih rječnika i što oni znače sa stajališta triju jezika koji se u njima obrađuju? Da li je njihovo jezično blago vrijedno pažnje i danas, nakon gotovo dva stoljeća od njihova postanka? Na ta pitanja djelomično je odgovoreno u predašnjim poglavljima pri razmatranju stranih elemenata, leksičkih i frazeoloških klišeja u leksiku i pri izlaganju hrvatskog leksičkog blaga. Tamo je istaknuto da je auktor, iako nestručnjak u filologiji, bio vrlo originalan i samostalan u svom radu. Malo je što

ispisivao iz drugih rječnika vjerno i tačno. U pisanju se latinske i talijanske građe, koju je nizao kojekako bez alfabetskog reda, koleba kao i u pisanju hrvatskog jezičnog blaga, premda je pravopis tih dvaju jezika u njegovo doba bio ustaljen.

Latinsko jezično blago, uz rijetke izuzetke, pripada klasičnom latinskom jeziku i navodi se uglavnom bez izraza i bez oznake koja sve značenja mogu imati pojedine riječi. Više puta latinski sinonimi, kao i njihovi talijanski i hrvatski ekvivalenti, nisu poređani na način da odgovaraju jedni drugima, pa se čitalac mora domišljati koji sinonim kojemu odgovara. Isto se može reći za talijanske sinonime koji se tumače latinskim i hrvatskim ekvivalentima. Ispušteno hrvatsko, talijansko ili latinsko gradivo u rječnicima pisac je mislio naknadno uvrstiti, o čemu govori prazni prostor.

Od latinskog teksta mnogo je zanimljiviji talijanski tekst koji se, kako je već rečeno, sastoji od više komponenata. U prvom redu udara u oči velik broj riječi venecijanskog dijalekta. Njihova ortografija, pored hrvatske, mnogo je utjecala na pisca da riječi književnog toskanskog dijalekta piše pojednostavljenom ortografijom. Pisac je, nadalje, unio u svoje rječnike dosta talijanskih arhaizama, a i po koju riječ iz drugih talijanskih dijalekata. Velik broj talijanskih provincijalizama navodi nas na zaključak da je pisac kao svećenički kandidat, vjerojatno, više vremena proboravio na kojem filozofsko-teološkom učilištu u Italiji. U 18. st. bio je, naime, običaj, da mladi bogoslovi usavršavaju filozofsko-teološki studij ne samo na domaćim učilištima nego i u Italiji. U svakom slučaju imotski rječnici govore jasno kako je njihov auktor talijanski jezik poznavao i kakvim se talijanskim jezikom u životu služio. Stoga, iako on u svom šarenilu ne znači neku prinovu za talijanski jezik, ipak poput latinskog jezika rječnika predstavlja leksikografski raritet na koji se vrijedno osvrnuti i s njim se upoznati.

Što je rečeno za latinski i talijanski jezik ne vrijedi za hrvatski jezik, jer se u rječnicima pored manjeg broja književnih kovanica nalazi obilato hrvatsko leksičko blago zabilježeno iz živog narodnog govora Imotske krajine i Makarskog primorja. Kako se razabira iz predašnjih poglavlja, i književni i narodni jezik piščeva vremena obilovao je tuđicama, posuđenicama i kalkovima od kojih izvjestan broj nije zabilježio nijedan izvor velikog Akademijina Rječnika. Što je još važnije, pisac je zabilježio u svojim rječnicima dosta velik broj riječi iz narodnog govora kojih nema ni Akademijin ni Broz-Ivekovićev rječnik.

Velik broj riječi stranog porijekla u govoru piščeva rodnog kraja i u njegovim rječnicima odraz je raznih kulturnih utjecaja koji su se na području Imotske krajine i Makarskog primorja ukrštavali i kojima je sam pisac bio izložen. Pisac, za razliku od nekih drugih naših leksikografa, nije zazirao od riječi stranog postanja, nego ih je izjednačio s pravim hrvatskim riječima iz narodnog govora, uvjeren da sve riječi koje se govore u narodnom jeziku i koje upotrebljavaju pisci u knjizi imaju pravo opstanka. Sve što je našao u ta dva izvora smatrao je korisnim gradivom za svoje rječnike i bez skrupula ga u njih unosi. Dapa-

če, on ide i dalje i bez potrebe pozajmljuje neke tuđice koje se ne susreću ni u narodnom ni u književnom jeziku njegova vremena. Takve su na primjer riječi: *argumentilo* (argumentum, 43), *astud* (astutus, 54), *brevijatura* (v. abnuo, 1), *proibit* (v. astronomia, 52).

Sve rječnički nefiksirane riječi, pa i nepotrebne i nespretne tuđice, zaslužuju najveću pažnju jer, s jedne strane, predstavljaju najveću vrijednost rječnika, a s druge strane, govore o jezičnoj i književnoj kulturi njihova auktora. Pored rječnički nefiksiranih riječi u imotskim rječnicima ima dosta i takvih riječi koje su izvori Akademijina Rječnika zabilježili u 16. i 17. ili u 19. i 20. stoljeću, a nisu ih zabilježili u 18. stoljeću. U oba slučaja pisac svjedoči da su se odnosne riječi upotrebljavale u govoru ili u knjizi i u 18. stoljeću, s tom razlikom što u prvom slučaju daju mlađu, a u drugom slučaju stariju potvrdu i ujedno nadopunjuje izvore Akademijina Rječnika još jednom potvrdom, što je od velike važnosti za riječi koje je zabilježio samo jedan izvor. S toga gledišta osobito su vrijedne pažnje riječi kojima je u Akademijinu Rječniku tamno ili nejasno značenje. S Akademijinim Rječnikom u ruci to ću pokušati osvijetliti s još nekoliko karakterističnih primjera:

Za riječ *poselac* u značenju »seljak, seljanin« ARj se poziva jedino na Š. Kožičića. Pisac je imotskih rječnika navodi u istom značenju, »seljanin, a ne građanin«, tal. *rustico* (507) i time potvrđuje da mu je bila poznata potkraj 18. stoljeća.

Na osnovi svojih izvora ARj donosi da je imenicu *sagnjilost* u značenju »svojstvo onoga, što je postalo gnjilo« zabilježio fra M. Radnić potkraj 17. stoljeća. Međutim, za nju je znao potkraj 18. st. auktor imotskih rječnika i zabilježio je kao ekvivalent tal. *putrefazione* i lat. *putredo* (470). Tako on dopunjuje podatke ARj jednom potvrdom iz 18. st.

Uz riječ *bunja* stoji u ARj da su je u značenju »rupa, jama, pećina«, lat. *caverna* upotrijebili P. Zoranić u 16. i J. Baraković u 17. st. Još stoji da ju je J. Grupković zabilježio u okolici Sinja potkraj 19. st. Pisac je imotskih rječnika donosi u značenju lat. cloaca (86) i hrv. mjesto »gdi smrad iđe i spliva se« i tako svjedoči da se ona govorila potkraj 18. st. na području Makarskog primorja i Imotske krajine.

Još veće značenje imaju riječi za koje imotski rječnici pružaju stariju potvrdu nego izvori Akademijina Rječnika. Takve su sve one riječi koje su ušle u ARj iz izvora u kojima su zabilježene u 19. ili 20. st. Nekoliko takvih riječi navodim ovdje abecednim redom s oznakom u zagradi kod kojeg se latinskog ili talijanskog naziva nalaze i s brojem strane u rječnicima: badalj (stimolo, 561), *baškot* (pan biscotto, 428), *denjak* (fardello, 291), *dragomaniti* (v. espositore, 284), *jatagan* (gladius, 236), *kukviža* (noctua, 419), *matrun* (hemerois, 247), *nastuda* (v. reumoso, 490), *otoč* (tuber, 697), *ovlašiti* (mollare, 384), *pirnič* (oriza, 456), *plemenšćak* (v. gentilitas, 234), *promuta* (profluvium, 560), *skotnost* (pregnezza, 455), *somunić* (libum, 339).

Za riječi *badalj, denjak, jatagan i somunić* poziva se ARj na rječnik Vuka Karadžića kao na najstariji izvor. Ujedno za riječ *badalj* kaže da

se u značenju lat. *stimulus* nalazi samo u Vukovu rječniku. Uz riječi *kukviža, nastuda* i *otoč* ističe da ih je prvi zabilježio M. Pavlinović, a uz glagol *dragomaniti* da ga je upotrijebio samo S. Ljubiša u svojim Pričama.

Prema podacima ARj riječi: *baškot, ovlašiti, pirnič, matrun, plemenšćak* zabilježene su u narodnom govoru u drugoj polovici 19. ili na početku 20. st. Naprotiv, riječ *promuta* prvi i jedini je zabilježio J. Stulić u svom rječniku za lat. *perturbatio*, a riječ *skotnost* jedini B. Šulek u svom Njemačko-hrvatskom rječniku.

Nisu bez interesa ni neka imena biljaka koja imotski rječnici upotrebljavaju u istom ili u nekom drugom značenju nego izvori Akademijina Rječnika. Tako u imotskim rječnicima *ježica* znači isto što »ježevina«, tj. biljka koja raste »po špili i po glavica«, lat. *rascum* (639). ARj ima riječ iz Belostenčeva i Voltićeva rječnika u značenju »morska riba oli rak«. Naziv *kočenica* u imotskim rječnicima označuje vrstu repe, tal. *rafa*, lat. *rapa* (477). U ARj, naprotiv, označuje »vrstu ovce«. Imenicu *kopor* ARj navodi u značenju »micanje«, ali s upitnikom iza nje kao znak da je riječ nejasna značenja. Pisac imotskih rječnika iza *kopor* piše *trava*, ističući time da mu riječ znači biljku koja se u talijanskom jeziku zove *aneto* (118). Naziv *ložnjač* prema tal. *piso* za ARj zabilježio je M. Pavlinović. Davno prije Pavlinovića riječ je u istom značenju zabilježio auktor imotskih rječnika prema tal. *pisello* (98). On je prije izvora ARj zabilježio i naziv *devesilje* (ferula, 166) kao i naziv »trava *mijurača*«, lat. *vesicaria* (611), za koju izvori ARj nisu znali, pa je zato ARj i nema.

Time nije potpuno iscrpeno rječničko blago imotskih rječnika, jer kad bi se oni još detaljnije analizirali i proučili, našlo bi se u njima još koješta što bi bilo vrijedno pažnje. No, i ono što je u ovoj studiji izneseno bez sumnje svjedoči da su spomenuti rječnici, bar sa stajališta hrvatskog jezika, djela vrijedna pažnje jer, iako nisu kao nedovršena »typo digna«, ipak pružaju mnogo dobre i korisne građe za proučavanje povijesti hrvatskog jezika i za dopunu Akademijina Rječnika. Njihova vrijednost još više odskače kad se ima na umu da su to prvi do sada poznati rječnici napisani na području između Cetine i Neretve, koji ujedno sadržavaju uglavnom jezično blago tog područja.

SADRŽAJ

Mirko Deanović

Lingvistički atlas Mediterana II, anketa na Visu (Komiži) 5

Josip Hamm

Adhortatio ad poenitentiam 37

Stjepan Babić

Sufiksalna tvorba pridjeva u suvremenom hrvatskom ili srpskom književnom jeziku 63

Marko Kosor

Dva trojezična rječnika nepoznatog auktora iz 18. stoljeća 257